The Academy of Management and Administration in Opole

Improving the Life Quality: View of Scientists

Volume of Scientific Papers

Opole

2019

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu

Improving the Life Quality: View of Scientists

Volume of Scientific Papers

Opole

2019

Improving the Life Quality: View of Scientists. Volume of Scientific Papers. The Academy of Management and Administration in Opole, 2019; ISBN 978-83-946765-3-7 (electronic edition); pp. 660, illus., tabs., bibls.

Reviewers

prof. dr hab. Marian Duczmal
doc. Maryna Azhazha, PhD. (Ukraine)
doc. Ing. Stanislav Filip, PhD. (Slovakia)

Editorial Board

Olena Chukurna (Ukraine), Wojciech Duczmal, Józef Kaczmarek,
Tamara Makarenko (Ukraine), Oleksandr Nestorenko (Slovakia),
Tetyana Nestorenko (Ukraine), Iryna Ostopolets (Ukraine), Tadeusz Pokusa,
Jadwiga Ratajczak, Olha Shevchenko (Ukraine), Sławomir Śliwa,
Natalia Svitlychna (Ukraine), Pavlo Zakharchenko (Ukraine)

Editorial Office:
Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu
45-085 Polska, Opole, ul. Niedziałkowskiego 18
tel. 77 402-19-00/01
E-mail: info@poczta.wszia.opole.pl

Publishing House:
© Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu
45-085 Polska, Opole, ul. Niedziałkowskiego 18
tel. 77 402-19-00/01

Authors are responsible for content of their materials.

© Authors of papers, 2019

ISBN 978-83-946765-3-7

© Publishing House WSZiA, 2019.

CONTENTS

PART 1

PHENOMENON OF "QUALITY OF LIFE": THE PHILOSOPHICAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS

Юлиана Бабина. Разновидности традиционных молдавских ковров с аспекта историографической периферии...……...……..….. 11

Лариса Герасименко, *Ганна Лебединська*. Проблема формування глобального екологічного мислення...……..…..…..…..……... 26

Ольга Кривошей, Ангеліна Турчинова Тетяна Селюкова. Адаптованість до навчання у внз через призму психологічних маркерів задоволеності життям...……....……...…….... 33

Зінаїда Мартиненко, Руслана Корякіна. До проблеми вивчення критеріїв вибору друга у підлітковому віці.…….…… 43

Ангеліна Приходько, Єлизавета Лозова, Тетяна Селюкова. Копінг-стратегії та відчуття самотності в контексті задоволеності життям.... 48

Юлія Рудоманенко. Особистісні фактори прокрастинації людини.…. 59

Владимир Саенко. Визуализация восприятия педагогической мыслью управленческой субстанции неопределенности..……. 65

Тетяна Селюкова, Надія Шеховцова. Детермінанти задоволеності життям. Віковий аспект.……... 80

PART 2

FINANCIAL AND ECONOMIC INSTRUMENTS' USING TO IMPROVE THE QUALITY OF LIFE

Bożena Gajdzik. Kierunki zmian w analizie wydajności pracy maszyn w Przemyśle 4.0 – predictive maintenance……..…… 90

Stanisław Karleszko. Gospodarowanie odpadami w obiegu zamkniętym… 102

Daria Oleksyn. Zarządzanie w gabinecie kosmetologicznym a budowanie relacji z klientem……..…….…… 111

Władysław Wornalkiewicz. Pozyskiwanie danych o odległościach dla potrzeb zagadnienia transportowego……..…… 118

Władysław Wornalkiewicz. Prognozowanie zewnętrznych usług transportowych…….. 137

Władysław Wornalkiewicz. Zastosowanie taksonomii wrocławskiej…….. 157

Aneta Wszelaki. Zakres sprawozdania finansowego jednostek mikro i małych w świetle regulacji ustawy o rachunkowości..…….…… 175

Наталія Гавриленко, Олена Грищенко, Наталя Козіцька. Особливості застосування деяких фінансових інструментів для підвищення якості життя населення…… 189

Михайло Гриценко, Ірина Литвиненко. Шляхи вирішення земельного питання в Україні……. 200

Григорий Саенко. Полилектическое отражение теневой экономики в среде общественных противоречий…..... 210

Владислав Салов. Напрями підвищення рівня життя населення в Україні шляхом здійснення ефективної соціально-економічної політики..... 225

PART 3

PHYSICAL CULTURE AND SPORTS FOR HEALTHY LIFESTYLE

Yaroslav Syvokhop, Maryna Sheian. Application of interactive learning merhods in the process of forming a healthy lifestyle of students in the afterschool educational institutions…… 231

Наталя Афанасьева, Дмитро Кашарський. Особливості психологічних станів адиктів.……..…... 236

Анна Гордова, Ирина Курильченко. Проблемы и перспективы адаптивного физического воспитания в Украине..……..……..... 244

Альона Домненко, Ольга Скориніна-Погребна. Психологічний стан рятувальників та спортсменів після фізичної травми…..……..… 249

Діана Іващенко, Марія Самарська, Дарина Стегницька. Активізація позитивного налаштування соматично хворих підлітків з девіантною поведінкою…..…...…….……..... 256

Ігор Макогоненко. Дистанційна форма навчання фізичній культурі в школі..…….…….... 262

Олена Маркова, Анатолій Турчак. Особливості формування інтересу в учнівської молоді до самостійних занять фізичною культурою…….……..……..…….. 268

Юлія Мусхаріна, Олександр Холодний, Вікторія Яковенко. Учитель фізичної культури – організатор оздоровлення школярів..…….. 275

Тетяна Нестеренко, Наталія Черепова. Тенісні терміни та їхні ознаки……..….... 280

Ірина Сундукова, Олексій Стасенко, Наталія Щербатюк. Маркетингова діяльність в сфері занять оздоровчою гімнастикою студентів вищих навчальних закладів..……..…….. 286

Ольга Шевченко, Світлана Куценко, Віктор Саласенко.
Формування професійних компетенцій
у майбутніх учителів фізичної культури
на заняттях спортивно-педагогічного вдосконалення..……...….. 291

Ольга Шевченко, Валентина Черній, Олена Нєворова.
Здоров'язбереження учнів початкової школи
засобами фізичної культури……...….. 295

Оксана Язловецька, Анастасія Мельнік. Аналіз напрямків
модернізації теорії фізичного виховання..…….. 299

PART 4

SPIRITUALITY AND HUMANISM AS THE FACTORS OF STRENGTHENING OF PERSONAL RESOURCES AND QUALITY OF LIFE

Nadiya Dubrovina, Andrzej Siwiec, Vira Dubrovina, Oksana Tulai.
Perspectives of the development of human resources management
in the center of pediatrics…….…… 306

Ірина Білецька, Ірина Ушакова. Взаємозв'язок професійної мотивації
офіцерів Збройних Сил України з рівнем їх стресостійкості…… 315

Лариса Дейниченко, Олена Заітова. Психологічний аналіз рівня
індивідуальної релігійності студентів……..…… 321

Набил Диаб. Специфика ценности собственной жизни у студентов
с разными особенностями временной трансспективы…… 328

Діана Логвінова, Наталля Кортяк. Теоретичні підходи
до проблеми формування духовної культури в умовах сучасної
загальноосвітньої школи…….. 350

Вікторія Муль, Катерина Черкасова, Ірина Ушакова. Внутрішньоособистісні конфлікти у студентів та курсантів НУЦЗУ. 356

Елліна Панасенко, Тетяна Боровльова. Психодіагностика емоційного стану дошкільника: аналіз основних видів методик……. 363

Людмила Прокопенко, Тетяна Затока, Анна Фомінська. Вплив раціонального харчування на психоемоційний стан і нервову систему студентської молоді…… 371

Наталія Світлична. Вплив життєвих домагань на формування професійної мотивації психологів…… 376

Ірина Ушакова, Світлана Луценко. Рівень депресії та суїцидальна поведінка працівників ДСНС на різних етапах професіоналізації… 384

PART 5

TECHNIQUES AND CHANNELS OF COMMUNICATION ON PEOPLE'S QUALITY OF LIFE

Natalia Ivasyshyna, Alina Pylchenko. Factors of influence on quality of business communications in modern enterprises and methods of overcoming information noise…….. 390

Евгения Конак, Анна Константинова, Павел Левицкий. Исследование отношения стдентов к возможности дистанционного образования в контексте повышения качества жизни……..…… 397

Олена Куц. Комунікативно-прагматична парадигма речення-висловлення за категорією комунікативної настанови..…… 406

Володимир Лисюк, Анастасія Шлафман. Логістична структура товарних ринків……..…….…… 411

Ольга Сипченко, Кирило Беркутов. Менеджмент студентського самоврядування засобами медіатехнологій…….. 420

Олеся Чернякова, Наталя Шайда, Олександр Шайда. Психолого-педагогічний аспект методів впливу на реципієнтів інформаційного простору…….. 430

PART 6

LEGAL RESPONSIBILITY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Adam Walawender. Wdrażanie zarządzania procesowego w jednostkach samorządu terytorialnego…….……. 436

Яна Глазова. Інформаційний простір місцевого самоврядування……. 450

Яна Сичікова, Тетяна Несторенко, Тамара Макаренко, Філіп Покуса. Міжнародне правове регулювання наноматеріалів та продукції на їх основі……..……. 455

PART 7

SOLVING THE PROBLEM OF INCREASING THE QUALITY OF LIFE IN THE MODERN WORLD: INTERDISCIPLINARY APPROACH

Ivica Gulášová, Nadežda Peterková Justhová, Jozef Babečka. Civilizačné ochorenia z pohľadu komunitného ošetrovateľstva…..……. 461

Ivica Gulášová, Nadežda Peterková Justhová, Jozef Babečka. Rodina z pohľadu komunitného ošetrovateľstva…….…… 467

Ivica Gulášová, Nadežda Peterková Justhová, Jozef Babečka. Rómska komunita a jej riziká v segregovaných rómskych osadách…… 472

Ivica Gulášová, Nadežda Peterková Justhová, Jozef Babečka.
Úloha Verejného zdravotníctva a Ošetrovateľstva v napĺňaní programu Zdravie v 21.storočí: Prevencia civilizačných ochorení…….…… 478

Ivica Gulášová, Nadežda Peterková Justhová, Jozef Babečka.
Úloha Verejného zdravotníctva v oblasti zdravia detí a mládeže.……..… 482

Ivica Gulášová, Nadežda Peterková Justhová, Jozef Babečka.
Výchova k zdravému stravovaniu – zásady zdravej výživy……...…… 488

Ivica Gulášová, Nadežda Peterková Justhová, Jozef Babečka.
Význam dobrého vzťahu vo viacdetnej rodine na telesné a duševné zdravie partnerov…….……..……..…..…… 494

Ivica Gulášová, Nadežda Peterková Justhová, Jozef Babečka.
Zdravotný stav obyvateľstva EÚ…….…….…….…… 499

Irena Koszyk. Ruch innowacyjny i nowatorski w szkolnictwie XX wieku.. 505

Andriy Tereshchuk, Oksana Abramova. Education for sustainable development in the labour education of secondary school students..…….. 539

Сатеннік Айрапетян, Марина Кара, Дмитро Ніколаєв. Оцінка відповідності продуктів харчування України стандартам Європейського Союзу в контексті концепції підвищення якості життя…….…. 545

Єлизавета Андрєєва, Ольга Скориніна-Погребна. Проблеми у соціальній адаптації українських ветеранів……..……..…… 554

Юлия Блажко, Игорь Шерпа. Влияние технологий четвертой промышленной революции и шеринговой экономики на изменение качества жизни……..… 561

Владислава Бутенко, Наталя Москвіна. Ставлення підлітків до проблеми суїциду..…….…… 569

Катерина Вербицька, Наталя Москвіна. Дослідження особливостей депресивних розладів у підлітковому віці..…….…… 580

Юлія Ільїна, Анастасія Петрова. Використання гумору як механізму психологічного захисту особистості для підвищення якості життя….. 587

Валерія Іорданова, Наталя Москвіна. Освітнє середовище як безпечний простір для розвитку особистості…….. 593

Анастасия Лебеденко, Артем Пахалюк, Алексей Хіміч. Современный взгляд на логистическую инфраструктуру как фактора высокого качества жизни в условиях глобализации...……. 601

Ірина Остополець, Тетяна Несторенко, Александер Остенда. Наукове, освітнє і культурне співробітництво України і Польщі: потенціал розвитку……...…….……. 609

Олена Резнікова. Адаптаційна трансформація копинг-стратегій та смисло-життєвих орієнтацій особистості студента..……. 615

Галина Свіденська, Денис Завгородній. Особливості структурних компонентів самосвідомості в період підліткової кризи…… 623

Яна Сичікова, Тадеуш Покуса, Тетяна Несторенко, Юрій Єфименко. Врахування впливу наноматеріалів при оцінювання якості життя…… 629

Ольга Солодухова, Василь Солодухов. Самостійна робота студентів як одна з важливих умов підготовки спеціаліста……. 635

Лариса Степаненко, Михайло Степаненко. Особливості мотивів навчальної діяльності студентів інженерних спеціальностей…… 643

Валентина Успенська. Забезпечення здоров'яспрямованої освіти в сучасному соціоекологічному середовищі…… 650

PART 1

PHENOMENON OF "QUALITY OF LIFE": THE PHILOSOPHICAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS

РАЗНОВИДНОСТИ ТРАДИЦИОННЫХ МОЛДАВСКИХ КОВРОВ С АСПЕКТА ИСТОРИОГРАФИЧЕСКОЙ ПЕРИФЕРИИ

Юлиана Бабина

Государственный Педагогический Университет им. И. Крянгэ,

Кишинэу, Республика Молдова

Традиционный молдавский ковер – яркий образец единства принципов воплощения всех художественно-эстетических и мировоззренческих начал богатого фольклора и менталитета *молдаван*. С целью углубленного изучения, сохранения и дальнейшего развития *традиций молдавского ковра* как весомой части *национальной культуры*, в настоящем исследовании мы попытаемся проследить и проанализировать всю *художественно-морфологическую структуру традиционных ковров*. Как замечает Г. Мардарь, о самобытности *коврового искусства* на протяжении нескольких веков свидетельствует постоянный интерес иностранных и русских путешественников, ученых и этнографов, в особенности таких как П. Алепский, И. Аксаков, А. Афанасьев-Чужбинский, Б. Крыжановский, Л. Берг, А. Яцемирский, Н. Лашков, П. Горе, Г. Реммер, В. Арбузов. Позже к ним прибавились труды следующих исследователей, этнографов, историков, музеографов и искусствоведов:

В. Зеленчук, Е. Постолаки, С. Шарануца, Д. Гоберман, К. Роднин, М. Лившиц, Н. Урсу, П. Петреску, Дж. Стойка, А. Павелюк, Ж. Бенне, В. Бузилэ, З. Шофрански, В. Шофрански, Т. Ставилэ, А. Симак, Л. Моисей и др.

Молдавский традиционный ковер как необычайное явление в народном *искусстве* балкано-карпатского геокультурного региона, обладает множеством форм и интерпретаций в быту и жизненном укладе местного населения (особенно крестьян), не исключая и важность духовного аспекта применения данных изделий.

В нашем комплексном исследовании мы убедимся в высоком утилитарном, эстетическом и нравственно-мировоззренческом значении *народного ковра* как феномена в национальной культуре, кристаллизованного в глубокой неразрывной исторической связи. *Симбиоз* особенностей старинных *ковров* и возможностей их современного применения описан советскими и зарубежными исследователями – А. Амброз, В. Городцов, Б. Рыбаков, М. Некрасова, К. Макаров, Т. Семенова, А. Петринджанару, Ганс-Редин, Г. Мардарь[1].

Освещая вопросы *генезиса* и *содержания системы орнаментальной иконографии*, перечислим таких ученых-археологов, историков-искусствоведов, как В. Маркевич, И. Никулицэ, Е. Черных, И. Хынку, В. Думитреску, Я. Розен-Пржеворска, Я. Еленек, К. Горбунова, А. Музыческу, М. Кунцэ, Ф. Шамо, С. Морару, Дж. Фрэзер, А. Афанасьев, Т. Кернбах, Р. Вулкэнеску, Д. Гоберман, др. Материалы вышеуказанных авторов основаны на критическом сопоставлении данных общей античной и языческой мифологии, фольклора, этнографических и археологических находок, с использованием анкетных и архивных показаний[2]. Касаемо проблем формообразования и цветоведения в ковроткачестве, а также художественно-стилистических аспектов *ковров* полезным будет опыт теоретиков

---

[1] Mardare Gheorghe, Arta covoarelor vechi românești basarabene: Magia mesajului symbolic / Gheorghe Mardare. – Chișinău: Cartier, 2016 (Tipogr. „Bons Offices"). – 336 p.

[2] Мардарь, Г. П., *Художественно-морфологическая основа молдавского народного ковра XVIII – нач. XX вв.*, автореф. дисс. на соискание уч. степ. канд. искусствовед. С. 3. Режим доступа: http://cheloveknauka.com/hudozhestvenno-morfologicheskaya-osnova-moldavskogo-narodnogo-kovra-xviii-nach-xx-vv (дата обр. 01. 02. 2016.)

декоративного и *изобразительного искусства*: М. Матюшин, Р. Арнхейм, М. Некрасова, Н. Кубасова, Т. Семенова, В. Шугаев, Т. Стриженова, И. Крюкова, К. Роднин, З. Шофрански[3].

Ниже представим типологические характеристики *молдавского ковра* и средств его художественно-пластической выразительности в отношении *орнаментального декора* начиная с конца XVII-го и до конца XX-го вв. Как сообщает Г. Мардарь, в народной среде *молдаван* бытует около 20 терминов, относящихся так и иначе к типологической характеристике *ковров* (определение по назначению и месту в быту, по характеру формата и технике тканья). Хотя основными типологическими чертами располагают не более 12 *разновидностей*[4]. Смотри Схему 1 ниже.

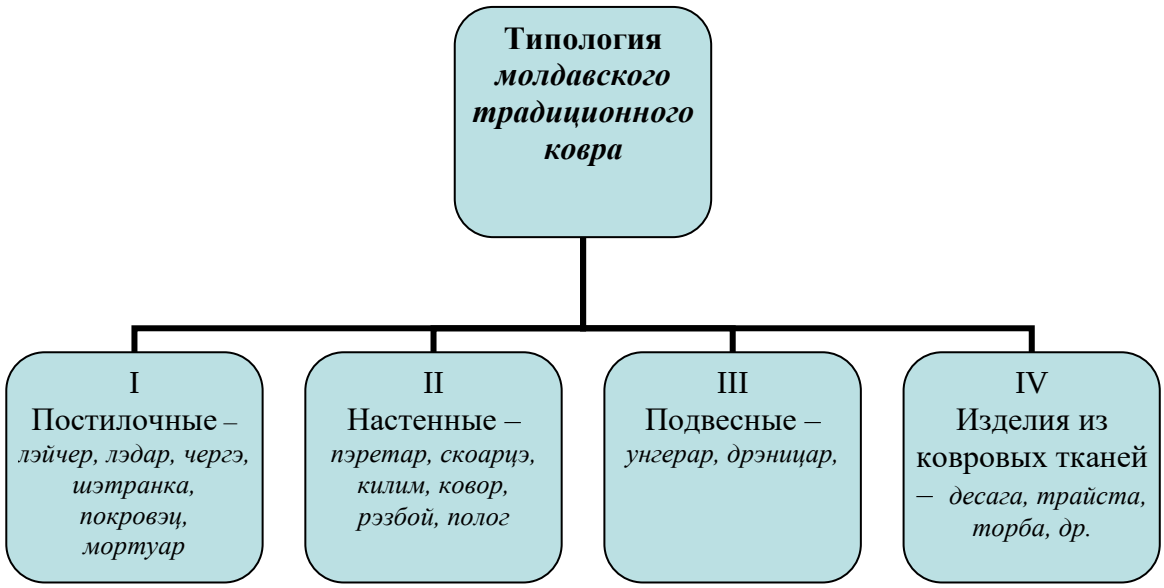

Схема 1. Разновидности (группы) ковров, исходя из общности функционального назначения[5] и места в быту[6].

[3] Şofransky, Z., *„Aspecte estetice în arta tradiţională”*, în *Revista de Etnologie şi Culturologie*, Chişinău, 2015, vol. XVIII, pp. 8-14.
[4] Мардарь, Г. П., *Художественно-морфологическая основа молдавского народного ковра XVIII – нач. XX вв.*, автореф. дисс. на соискание уч. степ. канд. искусствовед. С. 7.
[5] Там же, с. 7-10.
[6] Moisei L. *Ornamentul – fenomen artistico-estetic: (Viziuni ontologice şi estetice asupra ornamenticii ţesăturilor tradiţionale).* – Chişinău: Pontos, 2017 (Tipografia „Bons Offices”). – P. 84.

Ил. 1. Традиционный Лэйчер второй пол. XIX-го века (с типичным мотивом «коровье ребро»), (фото из Музея)

Ил. 2. Скоарцэ, с мотивами «древо жизни» и «Зейца-Мама», XIX-ый в.

Лэйчер – специфический *ковер*, известный своим иконографическим репертуаром с XV-го века и применяемый для застила узких *скамеек, лавок, кроватей*. Существуют два подтипа его форматного решения: длинный и узкий, длинный и широкий. *Декорирование* примечательно сочетанием широких поперечных разноцветных полос с *геометрическими / растительными орнаментальными мотивами* (Ил. 1).

Лэдар – узкий *ковер*, предназначен для застила *сундуков* (с гладкой или рельефно-выступающей поверхностью). Произвольный выбор *колорирования* и *орнаментации*.

Чергэ – часто ворсовый *ковер*, преимущественно использующийся для широких *лавок* или *кроватей* (с размерами 1х1,2 м и 2х2,2 м), с преобладанием *геометрического* и *геометризованного фитоморфного мотива*.

Шэтранка – ковер-дорожка, бывает двух видов: дорожная (с *«S»-овидными мотивами*) и свадебная (с *ромбами*).

Покровэц – квадратообразное *ковровое изделие* небольших размеров для свадебных обычаев (Ил. 5, 6).

Мортуар – гладкотканый узкий малоформатный *ковер* для похоронных ритуалов[7].

---

[7] Мардарь, Г. П., *Художественно-морфологическая основа молдавского народного ковра XVIII – нач. XX вв.*, автореф. дисс. на соискание уч. степ. канд. искусствовед. С. 7-9.

Группа настенных ковров (пэретар, скоарцэ, рэзбой, полог) – в основном предназначались для покрытия тех участков стен, где стояли *лавки, кровати* или *скамейки*, то есть крепились над ними.

Пэретар (с молдавского пэрете – стена) – двухформатный настенный *ковер* с *каймой / бордюром*. По замечаниям многих ученых, можно уверенно заявить, что из *пэретария* на определенном этапе возник другой вариант и вид *народного ковра – скоарцэ*.

Скоарцэ – гладкотканые *ковры* крупного формата. Морфологически имеют очень сложные сюжеты и смысловую нагрузку, на протяжении более трех веков эволюционируют из скамеечного *лэйчера* и настенного *пэретара* (Ил. 2).

Рэзбой – гладкий цельный *ковер* с широкой *каймой*, фактически самый распространенный в прошлом столетии (преобладание центрических композиций). Сюда же относятся более поздние модели, *килим* и *ковор* из разряда больших *ковров,* производятся до сих на севере и в центральной зоне Молдовы[8].

Самыми поздними по происхождению считаются *подвесные ковры* (*унгерар, дрэницар*) с их декоративной функцией в ансамбле интерьера более современного жилища.

Унгерар – то есть гладкий *угловой* (молдавские корни термина), среднего формата *ковер*. Особенностью его является вертикальная ось композиции и расположение по *углам* комнат.

Дрэницар – гладкотканое изделие узкого вытянутого формата с рельефным рисунком. Часто подвешивается над печами, лавками и кроватями поперек комнаты[9].

В данной классификации группу изделий из ковровых тканей (десага, трайста, торба) главным образом представляют собой мешкообразные сумы, применяемые в хозяйстве.

---

[8] Zelenciuc, V. C., Postolachi, E. A., *Covorul moldovenesc. Album*, Chişinău, Timpul, 1990, P. 70-71.
[9] Там же, с. 10.

Резюмируя вышеизложенную информацию, приходим к заключениям. Особенности орнаментальной системы и варианты применения перечисленных выше ковровых изделий могут быть аналогичными, совмещаемыми и взаимодополняющими.

С учетом историко-эволюционного развития *композиционной структуры* и *орнаментации*, многоаспектного *взаимовлияния культур* (*культурных интерференций*), типологические черты *молдавских ковров* складывались под влиянием множества *факторов*: назначение в быту, характер состояния пространства интерьеров, завершенность ансамблевого единства убранства / декора, применение специальных орудий и техник тканья для производства ковровых изделий, различные верования крестьян, др.[10]

Исходя из *семантического содержания* и *родства орнаментов* (в результате *композиционного построения* и *расчленения плоскости ковра*), выделим шесть основных *групп орнаментальных изображений*. Схематическая диаграмма представлена ниже.

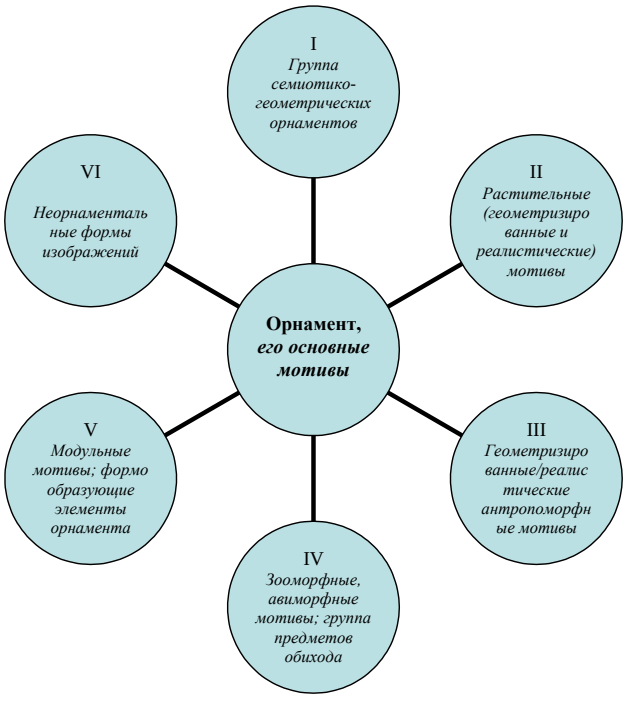

Схема 2. Основные группы встречающихся орнаментальных мотивов традиционных ковров (по материалам исследований Г. Мардарь)

[10] Там же, с. 10.

К растительным и реалистическим мотивам отходят любые вариации/конфигурации *древа жизни* (мирового, космического, злакового), символические растения из флоры края (роза, колосок, базилик-бусуйок).

Огромное значение в *традиционных коврах* имеют *антропоморфные* мотивы, изображения *животных, птиц* и *насекомых* (*конь, собака, петух, кукушка, павлин, голубь, саранча*).

Интересно знать, что является *неорнаментальными формами* изображений? По Г. Мардарь, это так называемые *«стражи», надписи*. Модульные формы представлены в виде *ноурий* (то есть *облачки*) и *«чужеродные элементы»* – это все произвольные по форме изображения, воздействующие на нас как катарсис (нравственное очищение).[11]

Из последних полевых исследований на территории Молдовы приведем несколько примеров надомного ручного ткачества, приближенного к современности. Данные текстильные изделия были принесены в качестве подарков близким родственникам (или часто переходят в наследство), от мастериц-ткачих, любительниц народных ремесел к важным событиям в жизни родных людей (свадьба, венчание, новоселье, крещение, похороны, др.), Ил. 5, 6. Вообще стоит отметить, что *молдавский народ* очень богат различными верованиями, *традициями*, приметами. Наряду с набожностью, верой в Иисуса Христа (соблюдение постов, тайны исповедования и причащения), культура *молдаван* обладает древними сокровенными знаниями по магии и в отношении орнаментации (знаки и символы), использования ковровых изделий.

На тему особого значения для христиан термина *креста* как символа Христового распятия и жертвы, и вместе с тем спасения для всех много написал С. Н. Гуков. Например, по молдавским поверьям, *ковер (лэйчер / покровэц / шэтранка)* может предназначаться и для венчания молодых, в процессе церковного обряда кладется под ногами молодоженов, в дальнейшем бережно хранится и используется как ценный оберег в супружеской жизни, оберегает

[11] Там же, с. 13-14.

сон младенцев (если стелется под кроваткой). Информаторы: семья Герман (Мария и Яков, их дочери), р-н Хынчешть, РМ.

Помимо разнообразия примет, *апотропических действий* в быту, к подобным замечаниям относительно *знаковой системы орнаментального декора молдавских ковров*, пришел и Г. Мардарь в своей диссертации и автореферате к ней, цитируем: «попытка человека приспособиться к суровым условиям существования посредством *магической символики* располагающая «апотропической» и «стимулирующей» силой воздействия на него и его обитаемую среду».[12]

К слову, понятие *апотропический (апотропическая магия или апотропей)* – с греческого обозначает *магический ритуал*, оберегающий от зла и отводящий порчу / сглаз. В разных культурах еще с античных времен мы встречаем различные интерпретации (типы) *апотропайонов* и *апотропических действий* в истории в целом, и посредством научных исследований, в области археологии, этнографии, искусствоведения. К примеру, таково значение следующих *знаков, талисманов* – ивовые листья, свастика в Византии; изображение глаза, «Назар» – амулет в Турции; «хамса» – у евреев и арабов; морды животных (львов, пантер) – в Египте, Италии, Греции (Парфенон), и знаменитые горгульи и химеры (в готической архитектуре) – во Франции (Нотр-дам, Собор Парижской Богоматери), Португалии, Испании, США; «тыквы» с разрезами и свечами на Хэллоуин (миф древних кельтов) – в Англии, Ирландии.

Ил. 3, 4. Выставка Александры Попеску (1928 г.), ручные шерстяные ковры XX-го в. – с. Серэтений Векь, Теленешть, музей «К. Брынкушь», 2016 г., Кишинэу, РМ.

[12] Там же, с. 24.

Ил. 5. Ткачиха – Герман Мария, лэйчер (свадебный подарок Бабиной Ю. для венчания) с. Минжир, Хынчештский р-н, II-ая пол. XX-го века.

Ил. 6. Автор – Дикусар Галина, р-н Григориополь, с. Бутор (подарок невестке на новоселье).

Следующую часть нашего исследования мы посвятим разбору *«морфологической структуры»* и *«семантическому анализу» системы орнаментальной иконографии традиционного ковра* (по принципу опытно-экспериментальной работы Г. Мардарь). К примеру, одна из часто встречающихся групп орнаментальных изображений распадается в свою очередь еще на ряд подгрупп, представленных ниже схематически.[13]

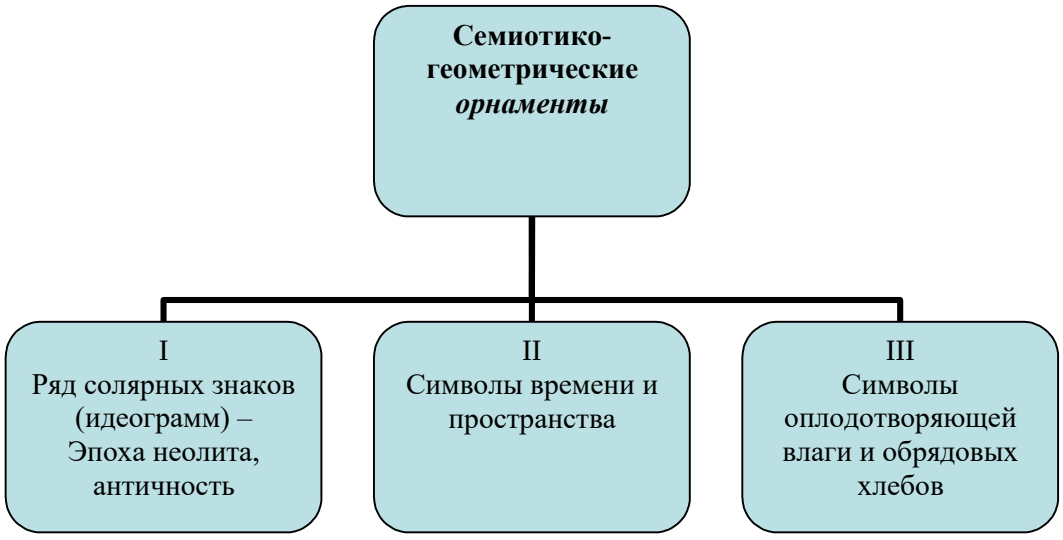

Схема 3. Совокупность подгрупп семиоико-геометрических орнаментальных мотивов.

[13] Там же, с. 11-15.

К I-ой группе относим – равноконечный *крестик* (*скаунул*), латинское «S» (*вырколакул* или *залупа, кольчуга*), «Ж» – как *колесо Юпитера*, *ромб с крестиком* (*креслица*), *огненное колесо* – знак *плодородия*, *роата* (*колесо* с молд.) и *флоаре* (*цветок* с молд. языка) как *символы вселенной, мира*.

Ко II-ой группе принадлежат *свастические* и *спирально-меандровые символы* (*мельницы, звезды, меандры*), функция которых также сводится к *апотропии* той среды, где обитает человек, в масштабах всей родовой ветви.

Символы оплодотворения – это все *зигзагообразные* и *наклонные мотивы*, например, *шувой* (*поток*), *шэнэтэу* (*бычья моча/след*), *прагуриле* (*пороги*). *Символы обрядовых хлебов – хлебцы, рогульки, пряники*.

Относительно традиционного композиционного решения *ковров* выделим следующее: важнейшим условием изготовления *ковра* является его *пропорциональность* (центрального *поля* и *бордюра*). Наиболее распространенный способ *орнаментации ковров* издавна является *фризовой* (с каймой, обрамлением – Ил. 3, 4). Но и заметим, что около 50% *молдавских традиционных ковров* не располагают обрамлением.

Учеными выявлено пять основных групп фризового способа решения дизайна *ковра*:

- *Поперечное / продольное* расположение полос;

- *Метопная* или *медальонная;*

- *Горизонтально-вертикальный* шаг, *раппортно-сетчатый;*

- С *наклонной ориентацией орнамента;*

- *Непрерывный (обтекаемый*) ритм.

В процессе анализа *ковров* также отметим, что способ трактовки первоэлемента образов обуславливает некую степень выразительности текстильного произведения. Все ковровое наследие страны ярко и точно демонстрирует четыре возможных *уровня* декорирования *ковров*: *ординарно-символический, символико-метафорический, усиленный символико-метафорический* и *следовательно, гиперболический*. Отдельную подгруппу составляют *ковры* с *«сюжетной ситуацией».*

Яркий пример оригинальных дизайнерских решений и художественных экспериментов в передаче цветочных/зооморфных натуралистических и суровых нордических *орнаментов* в современном контексте является *ковер* «Тэппе» – Ил. 7, (сюда относится и абстрактный ковер «Норд»), выполненный по заказу иностранцев художником Натальей Логвиненко. Так как в последние годы в индустриальном производстве *ковров* среди этнических стилистик и отголосков античности, становится популярной скандинавская тематика и *этнонаправленность* с чертами *архаики*. Примеры таких ковров ниже (Ил. 8, 9, 10).

Ил. 7. Ковер «Тэппе» (с норвежск. «одеяло»), Флоаре-Карпет.

Ил. 8. Ковер «Ода», Флоаре-Карпет.

Ил. 9. Ковер «Арарат», коллекция «Antique»,

Ил. 10. Ковер из коллекции «Antique», Флоаре-Карпет[14].

[14] https://floare-carpet.md/rus (дата обращения: 29.05.2018).

В XXI-ом веке профессиональные мастера по текстилю и гобелену, автохтонные дизайнеры, педагоги и живописцы, – А. Уварова, Е. Аждер, И. Бурлака, В. Склифос, Д. Рошка-Чебан, Ф. Лянкэ, как и ранее известные авторы Е. Ротару, Ф. Балтэ-Савицкая, М. Сака-Рэчилэ, С. Врынчану, К. Головинова, А. Негурэ, и мн. др. активно продолжают *традицию молдавского ковра*. Вносят свое новаторство, новые эстетические вкусы и видения, но вместе с тем их работы (гобелены, батики, гравюры) удивительно созвучны формам старинного *орнаментального ковра*[15].

Выводы. К сожалению, *орнаментально-иконографическая система* традиционного *молдавского ковра*, в ее первозданном виде и привычной для нас форме, фактически исчезла на рубеже XIX-XX вв.

На наш взгляд и, по мнению множества ученых, случилось это вследствие окончательного кризиса идеологического восприятия общественностью ценности наследия нации, но также здесь немаловажны процессы глобализации, быстрый скачек развития технологий и промышленных текстильных предприятий, компьютеризация и модернизация общества.

На современном этапе *молдавское ковроткачество* находится в тяжелом состоянии, особенно народное, и более чем оторвано от своих традиционных форм, диктуя новые стили и интерпретируя образность *ковра* и характер *орнаментального рисунка* совершенно с другой позиции. Мы имеем в виду способ передачи незыблемых *традиций* в профессиональных произведениях авторов, использование ими национального колорита, традиционной фактуры тканья, художественно-ансамблевого единства древних *символов* и *архетипических построений*, на примере промышленных и *выставочных ковров*. Тенденции расширения продукции в стиле Этно на ковровых фабриках РМ и возрождения тем самым *народных традиций* в современном искусстве, индустриальной системе, ярко описаны автором в ряде последних научных работ. Еще с советских времен преемственность традиций прослеживалась в

---

[15] Simac A. I. *Tapiseria contemporană din Republica Moldova. (Evoluţia tapiseriei contemporane din Republica Moldova în anii 1960-2000).* – Chișinău. – Știința. – 2001. – 160 p.

проектировании и творческо-индивидуальной деятельности таких мастеров-ковроделов, как С. Чоколов, В. Полякова, Т. Канаш, М. Матвеева, Л. Бойко, Л. Антошко, М. Громов, др.

Таким образом, связь различных отраслей текстильной промышленности и современного изобразительного / декоративного искусства с традициями народного молдавского ковра – очевидна.

Как гласит азербайджанская поговорка: «Где мой ковер, там мой дом», подобное высказывание подходит и к жизненной философии коренных молдаван. Доминирующее положение ковра в жизни народа сохранилось в течении многих веков и его роль в народной обрядовости значительна.

Литература

1. Бабина Ю. И. *Развитие молдавского ковра в современной индустриальной системе Республики Молдова (на примере АО «Флоаре-Карпет»)* // Научные исследования, Российский научно-исследовательский журнал, 2016. № 10 (11). С. 101-104.

2. Гоберман, Д. Н., *Ковры Молдавии*, Кишинев, Гос. изд. Картя Молдовеняскэ, 1960, 138 с.

3. Зеленчук, В. К., Лившиц, М., Хынку, И., *Народное декоративное искусство Молдавии*, изд. Картя Молдовеняскэ, 1968.

4. Лившиц, М. Я., *Декоративно-прикладное искусство Молдавии*, Кишинев, Штиинца, 1980.

5. Мардарь, Г. П., *Художественно-морфологическая основа молдавского народного ковра XVIII – нач. XX вв.*, автореф. дисс. на соискание уч. степ. канд. искусствовед. http://cheloveknauka.com/hudozhestvenno-morfologicheskaya-osnova-moldavskogo-narodnogo-kovra-xviii-nach-xx-vv (дата обр. 01. 02. 2016.)

6. Симак А. И., Бабина Ю. И. *Особенности становления народного ковроткачества и современного гобелена в Украине и в Молдове.* // Сборник научных тезисов, т. I, International scientific journal. – 2016. – № 4. – С. 13-18.

7. Постолаки, Е. А., *Ворсовые ковры Молдавии* // *Этнография и искусство Молдавии*. Издательство Штиинца, Кишинев, 1972. – С. 167-177.

8. Постолаки, Е. А., *К вопросу классификации молдавских ковровых изделий XIX – нач. XX в.* // Известия АН МССР, Серия обществ. наук, 1983, № 1.

9. Постолаки, Е. А., *Молдавское народное ткачество XIX – нач. XX в.*, Издательсво Штиинца, Кишинев, 1987, 203 с.

10. Постолаки, Е., Ротару, Л., *Ла изворул артей популаре*, Кишинэу, Лумина, 1988, 62 п.

11. Шарануца, С. Н., *Орнаменте популаре молдовенешть*, Кишинэу, Тимпул, 1984, 144 с.

12. Ajder, E., *Evoluţia scoarţelor româneşti. Tapiserie artistică* (suport de curs), Chişinău, Tipografia UPS *Ion Creangă*, 2013, 114 p.

13. Blaga, L., *Trilogia culturii*, Bucureşti, Humanitas, 2011, 502 p.

14. Buzilă, V., *Covoare basarabene*, Bucureşti, Editura Institutului Cultural Român, 2013, 252 p.

15. Buzilă, V., *„Covorul tradiţional – parte din matricea noastră culturală”*, în *Moldova*, 2011, nr. 11 (12), pp. 14-19.

16. Buzilă, V., *„Covoarele în contextul patrimoniului cultural al Republicii Moldova”*, în *Akademos*, 2009, nr. 1 (12), pp. 104-109.

17. Buzilă, V., *„Covoarele produse în sistemul industrial”*, în *Buletinul Ştiinţific al Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală a Moldovei*, 2005, vol. 3 (16), pp. 49-65.

18. Buzilă, V., *„Dimensiunile axiologice naţionale şi mondiale ale scoarţei basarabene”*, în *Akademos*, 2014, nr. 3 (34), pp. 164-172.

19. Zelenciuc, V. C., Postolachi, E. A., *Covorul moldovenesc. Album*, Chişinău, Timpul, 1990, 132 p.

20. Moisei L. *Ornamentul – fenomen artistico-estetic: (Viziuni ontologice şi estetice asupra ornamenticii ţesăturilor tradiţionale).* – Chişinău: Pontos, 2017 (Tipografia „Bons Offices”). – 272 p.: fig. tab.

21. Simac A. I. *Tapiseria contemporană din Republica Moldova. (Evoluţia tapiseriei contemporane din Republica Moldova în anii 1960-2000).* – Chișinău. – Știința. – 2001. – 160 p.

22. Postolachi, E., „Covorul moldovenesc în dificultate", în *Akademos*, 2011, nr. 4 (23), pp. 113-119.

23. Postolachi, E., „*Modificări în arta covorului moldovenesc (sec. XX)"*, în *Buletinul Ştiinţific al Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală a Moldovei*, 2010, vol. 13 (26), pp. 119-129.

24. Stoica, G., *Covoare româneşti de patrimoniu*, Bucureşti, Alcor Edimpex, 2009, 154 p.

25. Stavilă, T., Ciobanu, I. C., Diaconescu, T., *Patrimoniul cultural al REPUBLICII MOLDOVA*, ARC, Museum, pp. 90-96.

26. Şofransky, Z., *„Aspecte estetice în arta tradiţională"*, în *Revista de Etnologie şi Culturologie*, Chişinău, 2015, vol. XVIII, pp. 8-14.

27. Șofransky, Z., Șofransky, V., *Cromatica tradiţională românească*, Bucureşti, Editura Etnologică, 2012, 454 p.

28. https://floare-carpet.md/rus (дата обращения: 29. 05. 2018.).

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ГЛОБАЛЬНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ

Лариса Герасименко, Ганна Лебединська
Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського,
Кременчук, Україна

Глобальний характер екологічних проблем, посилення екологічної небезпеки, необхідність створення умов для їх подолання спільними зусиллями народів і держав, дозволяє актуалізувати питання про цілісність, глибину, повноту і системність відображення «екологічного» у свідомості людей.

Екологічна культура органічно пов'язана з сутністю особи в цілому, з її різноманітними якостями. Неправильно вважати, що сфера морально-екологічної відповідальності починається і діє лише в межах професійної моралі. Найістотніше у процесі екологізації моралі − поступова складна перебудова свідомості. Норми морального ставлення до природи, що стали внутрішньою потребою, можуть відіграти значну роль у розв'язанні екологічних проблем.

Останнім часом люди почали усвідомлювати, що природа не в змозі справлятися з потужним антропогенним навантаженням. У спробах зрозуміти суть стрімких змін у відносинах суспільства з природою, людина, як і колись, звертається до свого розуму, прагнучи осмислити все, що відбувається.

Новий світогляд людства має бути сформульовано з урахуванням тих обставин, що один вид живого бере на себе відповідальність за дотримання «правил безпеки на планеті», за збереження стійкої рівноваги енергетичних і матеріальних потоків. Ця концепція отримала назву «екологічного імперативу». Сучасний екологічний світогляд являє собою наступний крок розвитку

гуманістичної етики [1]. Тепер мова йде не тільки про взаємну повагу між сучасниками, а й про турботу благополуччя майбутніх поколінь, про збереження біосфери − «спільного дому». Цей світогляд покликаний забезпечити сталий розвиток людства, тобто збереження протягом необмежено тривалого часу стабільного і сприятливого для життя людей навколишнього середовища. Дана ідея базується на таких фундаментальних принципах: перманентна економія, тобто цілеспрямоване та безперервне скорочення питомого споживання руд, прісної води, енергії та інших природних ресурсів; переробка всіх відходів, щоб вони не накопичувалися в небезпечних для людей і для природних екосистем формах. Ігнорування цих принципів змусить людство розраховуватися і національним добробутом, і своїм здоров'ям. Свідоме самообмеження споживацьких інстинктів більш ефективне, ніж заборони, податки і мита. Переконання замість примусу. Нам необхідно навчитися відчувати себе членами однієї сім'ї, доля якої залежить від кожного з нас. Усвідомлення єдності людства − одна з основ екологічної моральності і гуманізму [2].

Екологічна освіта, будучи частиною та водночас стрижнем сучасної освіти, представляє собою певний напрям педагогічного процесу, спрямований на формування світоглядної парадигми людини щодо необхідності досягнення суспільством стадії коеволюції з біосферою. На сьогодні можна стверджувати, що підґрунтям екологічної освіти є філософська парадигма, а саме певні базові світоглядні філософські поняття та принципи, спираючись на які відбувається еколого-освітній процес. Ці погляди представлені ідеями вітчизняних учених Е. В. Гірусова, В. І. Данилова-Данильяна, М. І. Дробнохода, М. М. Кисельова, В. О. Коптюга, В. С. Крисаченка, А. Д. Урсула, Г. А. Ягодіна. Загальновизнаним постулатом для всіх названих дослідників виступає необхідність вироблення комплексної стратегії виживання людства. Стратегія має стосуватися всіх сфер життя людей. У її межах доведеться змінити всю систему суспільних і міждержавних відносин, шкалу цінностей. Реалізацією цієї стратегії є сталий розвиток.

Тому освіта стає пріоритетом сталого розвитку. «У перехідний період до сталого розвитку, – пише М. І. Дробноход, – освіта розглядається як провідна галузь формування інтелектуального потенціалу держави, нових світоглядних цінностей, без чого, навіть за умови впровадження найефективніших ресурсо- і енергозберігаючих технологій, перехід до сталого розвитку неможливий» [3]. Мова йде про створення філософської парадигми освіти в системі формування нового типу особистості, здатної здійснювати дії з реалізації стратегії сталого розвитку. Гаслом сьогоднішнього дня, за Г. А. Ягодіним, може стати теза: «Якщо людина хоче вижити, вона повинна бути освічена» [4].

Головна мета формування філософської парадигми екологічної освіти полягає в необхідності переосмислення та трансформації механізму соціалізації людини, частиною якого є освітній процес.

У галузі вищої освіти не існує концептуально і змістовно побудованої системи екологічної освіти, що відповідає вимогам суспільства, за винятком окремих предметів у навчальних планах університетів, у яких розглядається проблематика захисту навколишнього середовища. Проте, міжнародним екологічним рухом педагогів було визнано, що екологічна освіта має стати пріоритетним напрямом удосконалення загальноосвітніх систем. Крім того, необхідність вивчення екологічних знань − це вимога світової спільноти. У сучасній вищій освіті є як об’єктивні, так і суб’єктивні чинники, що впливають на екологічну освіту в ЗВО. Об’єктивні чинники − це зростаючі техногенні та антропогенні навантаження на людину і природне середовище. До об’єктивних соціальних чинників слід також віднести зміни в науці і техніці, спрямовані на розвиток теорії ризику, дослідження природних і техногенних небезпек, розвиток методів зниження негативного впливу на людину і природне середовище. Суб’єктивні чинники − це політика та ідеологія суспільства. В останнє десятиліття XX та в XXI столітті у політиці та суспільній ідеології розвинених країн в якості пріоритетних завдань розвитку розглядалися питання забезпечення екологічної безпеки, особистої та колективної безпеки громадян.

На розвиток екоосвіти, безумовно, впливають міжнародні рішення і документи. Створена концепція екологічної освіти в Україні [5]. Загальна мета – формування у людини екокультури, природоохоронної соціологічно-психологічної і світоглядної установки, спонукання її до активної участі в екологічному відродженні нашої держави, у діях, які сприяють органічному переходу країни до формування ноосферного світогляду населення.

Важливим у контексті формування філософської парадигми екологічної освіти є необхідність переосмислення та трансформації механізму соціалізації людини, частиною якого є освітній процес. Світоглядна філософсько-екологічна переорієнтація освіти є базовим явищем для формування суспільства сталого розвитку, яке є не стільки суспільством технічної досконалості, скільки суспільством високої культури й освіченості, з особливою шкалою цінностей, пріоритетами, своєрідним способом життя.

В екологічній освіті поки немає єдиного стандарту і єдиних підходів до організації моніторингу показників рівня розвитку екологічної культури, відсутня і єдина система виміру і загальноприйнятих методів вимірювання, тому, методики діагностичних досліджень та обробка результатів здійснювались за відомим, але модифікованим і адаптованим до цілей і завдань цього дослідження.

Найважливіше завдання вишів України − формування екологічного світогляду у студентів з метою збереження життя і здоров’я всіх живих істот на планеті. Під процесом формування екологічного світогляду у студентів ЗВО розуміємо систему науково обґрунтованих інженерно-технічних заходів, спрямованих на збереження якості навколишнього середовища в умовах зростаючого промислового виробництва, які здійснюються в результаті дослідницької діяльності студентами у процесі навчання й поза ним [5].

Недоліком формування екологічного світогляду в умовах сучасного ЗВО є те, що цей процес відбувається, в основному, через вивчення окремих екологізованих курсів, або через практичну діяльність з виявлення екологічних проблем та покращення стану навколишнього природного середовища, що

здійснюється у вигляді разових екологічних акцій та свят. Склалося об'єктивне і об'єктивно існуюче соціально-педагогічне протиріччя: з одного боку, між потребами освітньої системи нашої країни і недостатньою розробленістю методологічних, теоретичних і практичних розробок з проблеми екологічної освіти як засобу формування екологічної культури особистості. Зазначене протиріччя визначило проблему даного дослідження, що полягає в тому, яким чином необхідно організувати і охарактеризувати екологічну освіту як засіб формування екологічної культури особистості.

На базі Кременчуцького національного університету було проведене дослідження щодо особливостей прояву екологічної освіти студентської молоді та впливу вивчення дисциплін екологічного напряму на формування ціннісних орієнтацій студентів.

В експерименті взяли участь 204 респонденти (студенти). Для оцінки рівня екологічної культури студентів була запропонована анкета, що містила питання, відповіді на які дозволяли б визначити рівень екологічної культури молоді, а також те, як співвідносяться їх екоцентричне і технократичне мислення.

Аналіз результатів анкетування засвідчив приблизно однаковий рівень екологічної свідомості у студентів різних спеціальностей (технічних, гуманітарних, природничих), оскільки не були прочитані спеціальні дисципліни з проблем екології. Студенти 5-го курсу продемонстрували інші результати. Вони вказують на те, що вивчення дисциплін екологічного спрямування істотно підвищують рівень екологічної свідомості студентів.

У дослідженні було використано методику «Ціннісні орієнтації» М. Рокича, так як система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості і складає основу її ставлення до навколишнього світу, до інших людей, до самого себе, основу світогляду і ядро мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції і «філософії життя», а також будь-які форми прояву цих відносин у діяльності. Саме зміни у відносинах свідчать про значимість екологічних знань для людини. Однією з переваг методики є її можливість

варіювати список цінностей, що й було зроблено при адаптації методики для визначення рівня екологічної свідомості.

На початок експерименту аналіз ціннісних орієнтацій студентів за контрольними та експериментальними групами показав їх достатньо тісний зв'язок і наявність загальної тенденції. Ціннісні орієнтації студентів експериментальної групи виявилися максимально наближені до ціннісних орієнтацій студентів контрольної групи.

Експеримент довів, що існуюча практика викладання не забезпечує цілеспрямоване формування у студентів системи професійно значущих екологічних знань, також не визначені умови формування системних екологічних знань у процесі природничо-наукової теоретичної та професійної підготовки; необхідна організація такого педагогічного процесу, який не тільки б слугував основою для розширення системи знань про навколишній світ, але й сприяв розвитку ціннісного, інтелектуального, культурного, творчого потенціалу студентів.

Світоглядна філософсько-екологічна переорієнтація освіти – базове явище для формування суспільства сталого розвитку, яке є не стільки суспільством технічної досконалості, скільки суспільством високої культури й освіченості, з особливою шкалою цінностей, пріоритетами, своєрідним способом життя.

Виховання таких властивостей особистості, як усвідомлення себе частиною біосфери, визнання прав рівності людини та інших істот на життя, здатність до діалогу і співпереживання є настільки ж необхідними, як і фундаментальні наукові знання про біосферу. Система освіти має допомогти студенту сформувати навички поведінки і навчитися передбачати наслідки своєї професійної діяльності для інших людей та біосфери в цілому.

Найважливішим результатом екологічної освіти у виші має стати формування екологічної свідомості екоцентричного типу. На основі історико-логічного аналізу розвитку екологічної освіти зроблено висновок про те, що однією з центральних проблем, що стоять перед сучасною педагогічною

наукою, є проблема вдосконалення змісту екологічної освіти, особливо для студентів технічних спеціальностей, для яких техніка – влада над природою.

У сучасних умовах необхідні зовсім нові концептуальні підходи, нові методологічні, теоретичні підстави для конструювання освітнього процесу: популяризація ідей екоцентричного мислення, яке дозволяє зрозуміти і відчути коеволюційний характер сталого розвитку, усвідомити себе невід'ємною частиною біосфери, навчитися будувати свою діяльність в техносфері відповідно екологічного імперативу.

Література

1. Етика: навч. посібник / В. О. Лозовой, М. І. Панов, О. А. Стасевська, та ін.; за ред. В. О. Лозового. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 224 с.

2. Кобылянский В. А. К проблеме разграничения и выявления взаимной связи природы и общества / В. А. Кобылянский. // Философские проблемы глобальной экологии. – М.: Наука, 1983. – С. 31-58.

3. Дробноход Н. И. Устойчивое экологически безопасное развитие: украинский контекст / Н. И. Дробноход // Зеркало недели. – 2001. – № 21 (345). – С. 15.

4. Ягодин Г. А. Образование для устойчивого развития / Г. А. Ягодин. // Научное наследие В. И. Вернадского в контексте глобальных проблем цивилизации. – М.: Изд. дом «Ноосфера», 2001. – С. 195.

5. Курняк Л. Д. Екологічна культура: поняття і реальність / Л. Д. Курняк. // Вища освіта України. − 2006. − № 3. – С. 32-37.

АДАПТОВАНІСТЬ ДО НАВЧАННЯ У ВНЗ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПСИХОЛОГІЧНИХ МАРКЕРІВ ЗАДОВОЛЕНОСТІ ЖИТТЯМ

Ольга Кривошей, Ангеліна Турчинова, Тетяна Селюкова
Національний університет цивільного захисту України
Харків, Україна

Поняття «якість життя» сьогодні міцно увійшло в психологічну термінологію і все частіше використовується в наукових дослідженнях. У сучасному суспільстві проблема адаптації виступає однією з ключових проблем психологічної науки. Психічна адаптація – це динамічний, складний процес, який полягає у тісній взаємодії, взаємозв'язку особистості і її навколишнього середовища, при якому здійснюється пошук чинників у вигляді способів задоволення основних потреб індивіда. Необхідним компонентом для успішної адаптації студентської молоді є розширення ними власної самосвідомості, можливості до самостійного переборення страхів, переживань та невпевненостей, вміння свідомо обирати цінності, пріорітети, а саме – завжди вдосконалюватись у процесі свого розвитку і таким чином поліпшувати якість свого життя.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, який приводить В. В. Овсяннікова свідчить, що проблема адаптації особистості знайшла досить широке відображення в роботах науковців, зокрема, уявлення про адаптацію, її закономірності та механізми загалом (Г. О. Балл, Ф. Б. Березін, В. П. Казначеєв, Ф. З. Меєрсон, О. О. Налчаджян та ін.) та про адаптацію як форму соціальної активності особистості (В. А. Семиченко, О. Г. Солодухова та ін.); проблеми адаптації студентів і молодих спеціалістів (Л. М. Балабанова, С. А. Гапонова, Ю. С. Колесников, Н. Л. Коломінський, Г. П. Медведєв, О. Г. Мороз, В. Г. Рубін, В.С. Штифурак та ін.); педагогічні аспекти адаптації студентів

(С. О. Гура, В. Є. Сорочинська, В. С. Штифурак та ін.); психосоціальні чинники адаптації молодої людини до навчання у вузі та майбутньої професії (В. І. Гордієнко, В. М. Духнєвич, І. В. Жадан, В. П. Казміренко, Л. А. Найдьонова та ін.) [4].

Адаптація до навчання у ВНЗ – це процес, при якому йде залучення студентів-першокурсників у студентський колектив і в навчальний процес вищого навчального закладу. Адаптація – це дуже відповідальний і часто болючий період ознайомлення і звикання до нових умов навчання та проживання, який не повинен затягуватися. Адаптаційна поведінка характеризується успішним прийняттям рішень, проявом ініціативи і ясним визначенням власного майбутнього. Щоб відчувати життя в повній мірі необхідно намагатись займати активну життєву позицію, вчіться брати на себе відповідальність за вчинки, від яких залежить життя інших людей, і не боятися таких ситуацій.

Найпоширенішою формою прояву підвищеного емоційного стану є тривожність. Відчуття тривоги, виражене в показниках рівня тривожності, неминуче супроводжує всі види діяльності людини, у тому числі й навчально-пізнавальну діяльність. Стан тривожності залежно від показника рівня може справляти як позитивний, так і негативний вплив на діяльність та успішність студентів. Високий рівень тривожності ускладнює пізнавальну діяльність студентів, звужуючи зону уваги та гнучкість мислення, знижує інтелектуальну працездатність, дезорганізує діяльність, викликає надмірну емоційну напругу, а в довгостроковій перспективі – сприяє формуванню в студентів низької самооцінки. Всі ці показники знижують якість життя студента. З огляду на те, що зараз все більше уваги приділяється особистісному підходу до студента з метою якомога повнішої реалізації потенціалу кожного, особливо актуальним постає завдання врахувати у навчально-виховній роботі вплив рівнів тривожності на пізнавальну діяльність студентів. Адже розуміння негативного впливу тривожності під час пізнавальної діяльності важливо при підготовці студентів до занять, екзаменів, тощо, є надзвичайно актуальним. Тому таким

важливим є розуміння поняття тривожності, від чого вона залежить і як її оптимізувати задля успішності та поліпшення якості життя кожного студента.

Теоретичні аспекти особистісної тривожності розглядаються в психологічній літературі. За дослідженням цього явища стоять такі вчені, як Дж. Браун, А. Валлон, П. Жане, У. Кеннон, К. Левін, Н. Міллер, Ж. Піаже, І. П. Павлов. Психоаналітики розглядають тривожність як явище, що виникає вже в ході самого процесу народження і отримує подальший розвиток під впливом зовнішніх факторів (К. Хорні, А. Фрейд, З. Фрейд, К. Юнг) [5]. С. К'єркегор, писав про істотний вплив тривожності на розвиток особистості, вважаючи тривожність основним чинником, що визначає якість життя [2]. Т. С. Кириленко висловлює думку Л. С. Степанова, який зазначає, що тривожність – це відчуття емоційного нещастя, яке пов'язане з підвищеною схильністю до хвилювання, неспокою, небезпеки, що знижує якість життя [3]. А. М. Прихожан трактує тривожність як індивідуальну психологічну якість та особливість, що складається в підвищеній схильності відчувати занепокоєння в будь-яких життєвих ситуаціях, у тому числі й таких суспільних характеристиках та обставинах, які до цього не призводять [6]. Вивчалися питання впливу на виникнення, розвиток і закріплення тривожності в реальних умовах спільної діяльності, які проявляються в міжособистісній, внутрішньогруповій та міжгруповій взаємодії (Г. С. Абрамова, М. І. Буянов, І. В. Дубровіна, С. Spilberger, Ю. Л. Ханін) [5].

В даний час поняття якості життя стало одним з критеріїв життєстійкості людини, таким чином воно є предметом наукових пошуків і досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених: А. А. Александрової, Б. Г. Ананьєва, С. А. Богомаз, Д. А. Леонтьєва, М. В. Логінової, С. Мадді, Т. В. Наливайко, С. Л. Рубінштейна, П. Тілліха, А. О. Фомінової та ін. М. В. Логінова, вивчаючи психологічний зміст життєстійкості студентів, стверджувала, що життєстійка людина – це людина що має життєстійкі переконання, які визначаються компонентами її структури, яка веде життєстійкий спосіб життя і використовує власний досвід для подолання життєвих труднощів і стресів [1].

Адаптація студента до навчання у вищому навчальному закладі ускладнюється впливом різних психологічних чинників. Виділення їх системи необхідне для більш глибокого дослідження даної проблеми. В нашому дослідженні ми виділили два чинника – тривожність та життєстійкість, які, на нашу думку забезпечують швидку і більш позитивну адаптацію студентів до навчання у ВНЗ.

Метою роботи є вивчення особливості тривожності та життєстійкості у осіб з різним рівнем адаптації до навчання в ВНЗ як психологічних чинників якості життя.

Дослідження проводилось на базі Національного університету цивільного захисту України м. Харкова. Загальна вибірка досліджуваних складала 60 респондентів. В дослідженні використовувались наступні методики: Методика Т. Д. Дубовицької та А. В. Крилова «Адаптованість студентів у ВУЗі». Шкала оцінки рівня реактивної та особистісної тривожності Ч. Спілберга – Ю. Ханіна. Методика діагностики життєстійкості С. Мадді в адаптації Д. А. Леонтьєва.

За допомогою методики Т. Д. Дубовицької та А. В. Крилова ми розподілили учасників дослідження на 2 групи за критерієм високого та низького рівней адаптованості студентів до навчання. Рівні соціально-психологічної адаптації в досліджуваній вибірці розподілились за такими ознаками: переважає високий рівень адаптованості – 33 особи (55%), низький рівень мають – 27 осіб (45%). Таким чином ми виділили дві групи: група № 1 – респонденти з високим рівнем адаптованості (33 особи); група № 2 – респонденти з низьким рівнем адаптованості до навчання (27 осіб).

Особи з високим рівнем адаптованості легко освоюють навчальні предмети, успішно і вчасно виконують навчальні завдання; при необхідності можуть звернутися за допомогою до викладача, вільно висловлюють свої думки, можуть проявити свою індивідуальність і здатності на заняттях. Вони продуктивніше трудяться на самоті, більш активні в пошуку інформації. Особи з низьким рівнем адаптованості з труднощами освоюють навчальні предмети і

виконують навчальні завдання; їм важко виступати на заняттях, висловлювати свої думки. При необхідності вони не можуть поставити запитання викладачеві. За багатьма предметами, що вивчаються, вони потребують додаткових консультацій.

Тривожність – індивідуальна властивість особистості, риса характеру, що проявляється схильністю до надмірного хвилювання, стану тривоги в ситуаціях, які загрожують, на думку цієї особи, неприємностями, невдачами. У вітчизняній психології дослідження тривожності пов'язані з визначенням її причин і визначенням зв'язку рівня тривожності та якості діяльності і якості життя. Сучасні дослідження тривожності спрямовані на розрізнення ситуативної тривожності, пов’язаної з конкретною зовнішньою ситуацією, і особистісної тривожності, що є стабільною властивістю особистості, а також на розробку методів аналізу тривожності, як результату взаємодії особистості та її оточення, що безперечно впливає на якість життя.

Для дослідження рівнів тривожності в досліджуваних групах нами була проведена методика «Шкала оцінки рівня реактивної та особистісної тривожності» Ч. Спілберга – Ю. Ханіна. За результатами дослідження рівні особистісної тривожності в досліджуваних групах розподілились наступним чином: в групі № 1 (респонденти з високою адаптованістю до навчання у ВНЗ) низький рівень особистісної тривожності визначається у 1 досліджуваного (59,2%), середній рівень мають 11 осіб (30,8%), а високий рівень мають 16 респондентів (10,0%). В групі № 2 (респонденти з низькою адаптованістю) – низький рівень особистісної тривожності визначається у 6 осіб (18,3%), середній у 7 респондентів (31,1%), а високий у 20 досліджуваних (50,6%).

Згідно математичної обробки даних рівень статистичної значущості розбіжностей між групами за низьким рівнем особистісної тривожності знаходиться на рівні значущості $p \leq 0,05$, тобто, низький рівень особистісної тривожності переважає у групі з високим рівнем адаптованості (група № 1) в порівнянні з групою, яка має низькі показники адаптованості до навчання у ВНЗ (група № 2). Високий рівень особистісної тривожності на рівні

статистичної значимості також переважає у групі респондентів з низькими показниками адаптованості до навчання в ВНЗ (група № 2), визначаються достовірно значущі відмінності між групами на рівні значущості $p \leq 0,05$. За середнім рівнем особистісної тривожності значущих розбіжностей між групами з високими та низькими показниками адаптованості не виявлено.

Таким чином, розбіжність в показниках особистісної тривожності в групах з високою та низькою адаптованістю до навчання в ВНЗ знаходиться на статистично значущому рівні. Отже, в групі з високою адаптованістю значущо переважає низький рівень особистісної тривожності, а в групі з низькою адаптованістю переважає високий рівень особистісної тривожності.

Рівні ситуативної тривожності в досліджуваних групах розподілились наступним чином: в групі № 1 (респонденти з високою адаптованістю) низький рівень особистісної тривожності визначається у 14 досліджуваних (42,4%), середній рівень мають 13 осіб (39,4%), а високий рівень має 6 респондентів (18,2%). В групі № 2 (респонденти з низькою адаптованістю) – низький рівень ситуативної тривожності визначається у 4 осіб (14,8%), середній у 9 осіб (33,4%), а високий у 14 досліджуваних (51,8%).

Згідно математичної обробки даних рівень статистичної значущості розбіжностей між групами за низьким рівнем ситуативної тривожності знаходиться на рівні значущості $p \leq 0,05$, тобто, у групі № 1 на рівні статистичної значущості переважає низький рівень ситуативної тривожності в порівнянні з групою № 2. За середнім рівнем ситуативної тривожності значущих розбіжностей між групами з високими та низькими показниками адаптованості не виявлено. Високий рівень ситуативної тривожності переважає в групі № 2 (з низьким рівнем адаптованості) й знаходиться на рівні статистичної значущості $p \leq 0,05$.

Таким чином, розбіжність в показниках ситуативної тривожності в групах з високою та низькою адаптованістю до навчання в ВНЗ знаходиться на статистично значущому рівні. Отже, в групі з високою адаптованістю значущо

переважає низький рівень ситуативної тривожності, а в групі а низькою адаптованістю вірогідно переважає високий рівень ситуативної тривожності.

За результатами дослідження показників тривожності ми можемо стверджувати, що у осіб з високим рівнем адаптованості до навчання в ВНЗ визначається низький рівень особистісної та ситуативної тривожності, а у досліджуваних з низьким рівнем адаптованості визначається високий рівнень ситуативної та особистісної тривожності. Респонденти з низьким рівнем тривожності мають високий рівень успішності, є комунікабельними, з адекватною самооцінкою, навчання дається без ускладнень. У респондентів адекватне ставлення до стресових ситуацій і така тривожність є нормою і не вимагає до нього особливої уваги. Респонденти з високим рівнем тривожності мають формувати почуття впевненості й успіху. Їм необхідно зміщати акцент з зовнішньої вимогливості, категоричності, високої значимості в постановці завдань на змістовне осмислення діяльності та конкретне планування задач.

Показником якості життя може бути життєстійкість, яка суттєво не погіршується під час пристосування до труднощів і соціальних змін; психологічне благополуччя, психічне здоров'я, пристосування до змін.

На основі теоретичного аналізу літератури вдалося дослідити психологічні особливості життєстійкості особистості. Життєстійкість є дуже широким поняттям і загалом являє собою сукупність властивостей особистості, що дозволяють їй протистояти життєвим невдачам, забезпечують досягнення поставленої мети. Першим, хто досліджував життєстійкість, був С. Мадді, який виділив три основні складові життєстійкості: включеність у діяльність, що передбачає задоволеність власною діяльністю, вміння застосовувати навики; прийняття ризику – передбачає цінування власного досвіду та висновки на майбутнє; та контроль – передбачає відчуття відповідальності за власне життя. Основна концепція нашого дослідження полягала в тому, що життєстійкість як системний психологічний феномен охоплює феноменологію становлення особистості та її базових життєвих установок, її адаптаційний потенціал, поведінкові стратегії подолання стресових ситуацій.

Для дослідження життєстійкості в досліджуваних групах нами була проведена методика діагностики життєстійкості С. Мадді (в адаптації Д. А. Леонтьєва). На основі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки: показник «залученість» в групі № 1 (з високим рівнем адаптованості) складає 40,4 бали, а в групі № 2 (з низьким рівнем адаптованості) – 29,5 балів, рівень статистичної значущості $p \leq 0,05$. Критерій «контроль» у групі № 1 (з високим рівнем адаптованості) складає 32,8 бали, у групі № 2 (з низьким рівнем адаптованості) – 23,8 бали, рівень статистичної значущості $p \leq 0,05$. Показник «прийняття ризику» у групі групі № 1 (з високим рівнем адаптованості) має 18,6 балів, у групі № 2 (з низьким рівнем адаптованості) – 16,1 балів.

Група № 1 (з високим рівнем адаптованості) має більший показник життєстійкості, який складає 91,5 балів, а група № 2 (з низьким рівнем адаптованості) складає 68,4 балів, рівень статистичної значущості $p \leq 0,05$. В групі з високим рівнем адаптованості найбільш переважають показники залученість, контроль та загальний показник життєстійкості. Це свідчить про те, що виразність життєстійкості та її компонентів в цілому перешкоджає виникненню внутрішньої напруги в стресових ситуаціях за рахунок стійкого оволодіння стресами і сприйняття їх як менш значимих.

Залученість визначається як переконаність у тому, що бути учасником певних подій це максимальний шанс знайти щось достойне і цікаве для особистості. Людина з розвиненим компонентом залученості отримує задоволення від власної діяльності. Контроль – це переконаність людини у тому, що боротьба дозволяє позитивно впливати на результат того, що відбувається з людиною. Людина відчуває, що сама вибирає власну діяльність та свій шлях незалежно від переконань інших.

Висновки. За результатами дослідження ми можемо стверджувати, що у осіб з високим рівнем адаптованості до навчання у ВНЗ визначається низький рівень особистісної та ситуативної тривожності, а у досліджуваних з низьким рівнем адаптованості визначається високий рівнень ситуативної та особистісної тривожності. Респонденти з низьким рівнем тривожності мають високий рівень

успішності, є комунікабельними, з адекватною самооцінкою, навчання дається без ускладнень. У респондентів адекватне ставлення до стресових ситуацій і той базальний рівень тривожності є нормою і не вимагає до нього особливої уваги. Респонденти з високим рівнем тривожності мають формувати почуття впевненості й успіху. Їм необхідно зміщати акцент з зовнішньої вимогливості, категоричності, високої значимості в постановці завдань на змістовне осмислення діяльності та конкретне планування задач.

У осіб з високим рівнем адаптованості значущо визначається високий рівень життєстійкості, а у досліджуваних з низьким рівнем значущо переважає середній рівень життєстійкості.

Ми розглядаємо життєстійкість як адаптаційний механізм особистості, що дає змогу моделювати життєві цілі та бачити майбутні перспективи. Життєві домагання, вимоги, очікування, бажання та надії щодо свого життя та майбутнього на шляху самореалізації та самоздійснення особистості, вимагають від людини використання усіх ресурсів та адаптаційних механізмів. Це дозволяє нам зробити висновок про те, що студенти з високим рівнем адаптованості більш високо оцінюють якість життя, що свідчить про достатній рівень адаптації, життєстійкості та низький рівень тривожності.

Проте, ще залишаються відкритими питанням вивчення взаємозв'язку між вищевказаними характеристиками особистості, які можуть бути актуальними для наших подальших досліджень. Також, результати проведеного дослідження спонукають нас до подальшого емпіричного дослідження інших чинників системи психологічної адаптації студентів до навчання, її оптимізації, що позитивним чином буде впливати на якість життя студентської молоді.

Література

1. Логинова М. В. Психологическое содержание жизнестойкости личности студентов // Общая психология, психология личности, история психологи. М.: Смысл, 2010. 24 с.

2. Кьеркегор С. Страх и трепет // Тревога и тревожность. СПб.: Питер, 2001. № 7. С. 17-23.
3. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості: навч.посібник.– К.: Либідь, 2007. 256 с.
4. Овсяннікова В. В. Особливості процесу адаптації студентів-першокурсників до навчання у вищому навчальному закладі // Вісник Запорізького національного університету. № 2 (23), 2014. С. 179-189.
5. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : підручник: У 2 кн. Кн. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування.– К.: Либідь, 2004. 576 с.
6. Прихожан А. М. Психология тревожности. – СПб.: Питер, 2007. 192 с.

ДО ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ КРИТЕРІЇВ ВИБОРУ ДРУГА У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Зінаїда Мартиненко, Руслана Корякіна
Лиманський ліцей Лиманської міської ради Донецької області
Лиман, Україна

Міжнародним співтовариством якість життя визнано однією з головних характеристик рівня суспільного розвитку країн. Поступово відходять у минуле орієнтири переважно на економічні результати та впровадження досягнень науково-технічного прогресу без урахування пріоритетності розвитку людського чинника [2]. Отже, одним із вагомих компонентів якості життя є психологічний, який включає в себе цілісно-збалансовані характеристики існування людини в соціальному середовищі, а саме соціально-психологічне та морально-духовне благополуччя тощо [1].

На сучасному етапі розвитку комп'ютерних технологій, під впливом зростаючої мобільності суспільства, прискорюється ритм життя сучасної молоді, що сприяє розширенню їх кола спілкування. Однак спостерігається тенденція до того, що дружні стосунки сучасних підлітків стали більш поверхневими. Зменшується час на «живе» спілкування, а дружба зводиться до організації груп однолітків, заснованих на спільних розвагах он-лайн мережі. Таку думку поділять і самі молоді люди. Однак, всі опитувані заявили, що хотіли б мати вірного надійного друга.

В психології дослідженню теми дружби присвятили свої роботи багато науковців: Г. Андреєва, Т. Драгунова, Д. Ельконін, М.Каган, І. Каіров, В. Казанська, І. Кон, І. Кулагіна, Є. Лічко, О. Леонтьєв, А. Мудрик Л. Петровська, В. Роменець, Р. Селіванова, В. Семиченко, Н. Скотна, І. Страхов, І. Стрелкова, Я. Український, В. Фомічова та ін. Авторами

установлено, що під впливом на особистість підлітка друзів, товаришів, однолітків відбувається його ідентифікація, розширюється самосвідомість, розвивається світогляд. Усвідомлений вибір друзів з численного числа знайомих і товаришів стає можливим для підлітка завдяки новій формі інтелектуальної діяльності – мислення в поняттях. Поява узагальнених понять призводить до формування у свідомості дитини ідеалів і, перш за все, ідеалів дружби і друга. Відповідно до цих ідеалів підлітки намагаються знайти собі друзів. Отже, для розуміння розвитку особистості сучасного підлітка важливо досліджувати не тільки особливості розвитку дружніх стосунків дітей, а й прояснити критерії, за якими вони обирають собі друзів.

Підлітковий вік найважчий і найскладніший із усіх дитячих періодів, під час якого відбувається формування особистості. Головною діяльністю цього віку є інтимно-особистісне спілкування; саме в ній розвиваються основні особистісні новоутворення, формуються норми моралі, ставлення до себе, до людей, до суспільства. Головні лінії мотиваційного розвитку цього вікового періоду пов'язані з активним потягом до особистісного самовдосконалення – це є процеси самопізнання, самовираження, самоствердження. У підлітковому віці продовжується процес формування і розвитку самоусвідомлення дитини. Всі ці процеси, у значній мірі, проходять через «призму» пізнання іншої людини. Бажаний образ «Я» у підлітків складається з цінних для них якостей інших людей [3].

Великий проміжок часу підліток проводить у спілкуванні зі своїми однолітками, отже, зразки для наслідування бере саме з цього середовища. Найближчою людиною в цьому віці для підлітка стає друг, справжній товариш. Саме з ним підліток ділиться найпотаємнішими інтимними переживаннями, саме через його погляд «з боку» він сприймає свою поведінку й отримує оцінку своїм вчинкам, шукає поради.

Дуже важливим для підлітка є думка про нього групи, до якої він належить. Сам факт приналежності до певної групи надає йому додаткової впевненості у собі. Становище підлітка в групі, ті якості, які він отримує в колективі, значною

мірою впливають на мотиви поведінки. Ізольованість підлітка може викликати фрустрацію і стати фактором підвищеної тривожності, фрустрації. Прагнення жити за своїми ідеалами, створення цих образів поведінки, може призвести до сутичок в поглядах на життя підлітків та їх батьків, створити конфліктні ситуації.

У підлітковому періоді проходить становлення різних за ступенем близькості відносин, які мають чітке розмежування: вони можуть бути просто товаришами, близькими товаришами, особистими друзями. Спілкування з однолітками виходить за межі учбової діяльності і школи, охоплює нові інтереси, заняття. Стосунки виділяються в самостійне і дуже важливе для підлітка середовище життя. Спілкування з товаришами має для нього вагому цінність, що нерідко витісняє на другий план навчання, значно зменшує привабливість спілкування з рідними. Для підлітка стосунки з однолітками виділяються у сферу його особистих відношень, у яких він діє самостійно. Він вважає, що має право на це, захищає це право, і саме тому нетактовне втручання дорослих почасти викликає образу, протест [6].

У підлітка досить чітко проявляються, з одного боку, бажання до спілкування і сумісної діяльності з однолітками, а з другого – не менш сильне бажання бути сприйнятим товаришами. Погані відношення з однокласниками, відсутність близьких друзів чи їх втрата, породжують важкі переживання, що розцінюється як особиста драма. Прагнення підлітків привернути до себе увагу товаришів, зацікавити і викликати симпатію може виявлятися по-різному: це можуть бути демонстрації особистих якостей як прямим шляхом, так і шляхом порушення вимог дорослих, а також базікання, кривляння, різні розважальні дії, розповіді про різноманітні байки і випадки.

Найважливіші норми кодексу дружби підлітків – повага гідності, рівність, вірність, допомога товаришу, чесність. В середовищі підлітків вчинки кожного по відношенню до товариша, групи, класу не залишаються непоміченими і оцінюються як відповідні чи невідповідні цим нормам. Тому підлітки дружньо засуджують «зраду» товаришу чи групі, порушення домовленості, відмову в

допомозі, егоїзм і жадібність, боротьбу за лідерство і командування, зазнайство та вихваляння особистих якостей, небажання рахуватися з думкою товариша тощо. Такі особливості поведінки породжують образи, конфлікти. Засуджується і відсутність у товариша самоповаги, особистої думки, невміння відстояти її й дати відсіч кривднику, а «негідники», підлабузники, лицеміри і, взагалі, пристосуванці різного роду викликають антипатію. Якості, протилежні перерахованим, складають основу, на якій формується етичний ідеал підлітка і який визначає вимоги до якостей друзів і відношень з ними.

«Дружба – вид стійких, індивідуально-виборчих міжособистісних відносин, що характеризується взаємною прихильністю учасників, посиленням процесів аффіліації, взаємними очікуваннями відповідних почуттів і переваг». [9, с. 148]

Однією з головних неусвідомлених функцій підліткової дружби є підтримка самоповаги. Дружба іноді виступає як своєрідна форма психотерапії, дозволяючи молодим виразити їхні почуття, знайти підтвердження того, що хтось поділяє їхні сумніви, надії і тривоги.

Підліток не обирає в друзі людей, яких не поважає. Він не стане розмовляти з людиною, яку вважає негідником, шукати поради у зрадника. Справжній товариш проходить через іспити боротьбою, тому що вона змушує вибирати. Без вибору немає дружби.

Таким чином, аналіз психологічної літератури з означеної проблеми показав:

1. Спілкування з однолітками у підлітковому віці реалізує ряд важливих функцій: функція обміну інформацією; вдосконалення навичок взаємодії з однолітками; збагачення емпатійних навичок; становлення автономності підлітка, його незалежності від дорослих; здобуття досвіду спілкування та ін.

2. Міжособистісні взаємини підлітків з ровесниками розвивають нові поведінкові дії: групування, пошуків друзів і компанії, хобі-реакції, які реалізуються через налагодження дружніх взаємин і пошуки певної референтної групи тощо.

3. Інтимно-довірливі стосунки з однолітками за рівнем значущості займають провідну позицію. У товаристві однолітків реалізується головна потреба цього складного періоду – знайти своє місце в суспільстві, бути потрібним для нього.

Література

1. Віговська О. Якість життя особистості: теоретико-емпіричні доробки сучасної психології // Український науковий журнал. Освіта регіону, № 2, 2013. – С. 161-166.

2. Вимірювання якості життя в Україні, Аналітична доповідь, Лібанова Е. М., Гладун О. М., Лісогор Л. С. та ін. – К.: 2013. – С. 3.

3. Журавльова Н. Психологічна допомога підліткам у вирішенні міжособистісних проблем / Наталія Журавльова. – Психолог. – 2008. – № 12. – С. 3-9.

4. Кон І. С. Психологія ранньої юності. – М.: Освіта, 1991.

5. Нємов Р. С. Психологія (в 3 томах). – М.: Владос, 1998.

6. Петровський А. В. Вікова і педагогічна психологія. – М.: Педагогіка, 1975.

7. Психология подростка: учебник / Под ред. А. А. Реана. – СПб: «прайм-ЕВРО-ЗНАК», 2003. – 480 с.

8. Рогов Є. І. Настольна книга практичного психолога в освіті. – М.: Владос, 1996.

9. Словник практичного психолога. – Мінськ: Харвест, 1997.

КОПІНГ-СТРАТЕГІЇ ТА ВІДЧУТТЯ САМОТНОСТІ В КОНТЕКСТІ ЗАДОВОЛЕНОСТІ ЖИТТЯМ

Ангеліна Приходько, Єлизавета Лозова, Тетяна Селюкова
Національний університет цивільного захисту України
Харків, Україна

Здоров'я нації та кожного індивіда нерозривно пов'язане із якістю життя. Якість життя – це оцінка певного набору умов та характеристик життя людини, а також ступінь задоволеності людиною певними умовами та характеристиками життя. Ні для кого не секрет, що людина страждає від низької якості життя незалежно від професії, сімейного стану, країни проживання та ряду інших умов. Отже, підтримання високої якості життя необхідне індивіду постійно. З дитинства людина сама прагне до покращення якості життя – отримує освіту, працює, прагне зробити кар'єру та прикладає зусиль аби добитися визнання у суспільстві. Якість життя – це сумарна характеристика фізичного, психологічного, соціального, емоційного та матеріального благополуччя людини, яка основана на її суб'єктивному сприйнятті.

Поняття якісного життя передусім пов'язане з виміром благополуччя людини. Цей термін широко використовується в суспільних науках як категорія, що відображає якість умов життя людини, ступінь задоволення її потреб. Якість життя також можна визначити як ступінь комфортності людини як у своєму внутрішньому світі, так і в рамках свого суспільства.

Посилення динаміки життя, соціальні та економічні зміни, зростання кількості і різноманітності складних життєвих ситуацій зумовлюють особливу актуальність здатності людини долати складні ситуації, реалізуючи ефективні копінг-стратегії. Швидкі непередбачувані зміни, які викликали нестабільність суспільства, позначилися, зокрема, на психічному стані та задоволеності

життям населення. Вивчення проблеми взаємозв'язку загальної задоволеності життям та копінг-стратегій має практичне значення, зокрема, з метою надання психологічної допомоги особистості, забезпечення її повноцінного соціального функціонування.

Однією з найсерйозніших соціально-психологічних проблем людей, що живуть у сучасному світі є самотність. Про проблему самотності стали писати в молодіжних газетах, випускати спеціальні телевізійні програми, присвячувати все більше робіт, які досліджують сутність самотності, причини її виникнення, характерні прояви і впливи. У юнцькому віці питання «чи легко бути молодим», має на увазі такий контекст «чи легко бути самотнім?». У наш час інтенсифікація і технологізація навчальної діяльності ускладнюють формування навичок відкритого спілкування, сприяють самотності учнів, студентів. Особливо актуальним це питання стає в умовах загальноосвітніх закладів, в яких реалізуються освітні програми підвищеної складності, наприклад, у гімназіях, що пов'язано зі специфікою даних освітніх установ, орієнтованих на інтенсивний інтелектуальний і культурний розвиток особистості учня. Це ж саме стосується і навчання у ВНЗ. Але самотність не залежить від віку, вона може проявлятись як і в підлітковому, так і дорослому віці. Самотність у багатьох випадках згубно впливає на якість життя тому, що є розривом між досягнутим і бажаним числом соціальних контактів.

Найбільшу популярність серед психологічних поглядів, отримали підходи до розуміння самотності зарубіжних авторів: психодинамічний (З. Фрейд, Дж. Зілбург, Х. Салліван, Е. Фромм, Ф. Фромм-Рейхман); інтеракціоніський (Р. Вейс); «інтимний» (В. Дж. Дерлега, С. Т. Маргуліс); когнітивний (Л. Е. Попелу, Д. Перлман); феноменологічний (К. Роджерс); екзистенційний (Ж.-П. Сартр, А. Камю, К. Мустакас, В. Франкл, І. Ялом) [2; 4].

У нашій країні займалися вивченням самотності як соціально-психологічного феномена (К. А. Абульханова-Славська, Л. І. Старовойтова, Г. М. Тихонов, С. Г. Трубнікова, Ж. В. Пузанова); вивчення культурно-історичних форм самотності (Н. Є. Покровський, С. А. Вєтров, Ю. М. Швалб,

О. В. Данчева); психологічні особливості самотності в підлітковому та юнацькому віці (І. С. Кон, О. Б. Долгінова, Н. В. Перешіна); опис явищ, близьких самотності (ізоляція, самота) (О. М. Кузнецов, В. І. Лебедєв, А. У. Хараш) [6; 8; 9].

Самотність викликає замкнутість, депресію, нервові зриви, та стрес. Життя сучасної людини переповнене складними ситуаціями, пов’язаними з вибором адекватного способу вирішення різних життєвих труднощів, психологічних проблем та конфліктів з оточуючими. Від того, яким засобам вирішення життєвих труднощів людина надає перевагу залежить психологічне, психосоматичне та соціальне благополуччя як окремої людини так і суспільства загалом.

Кожна людина виробляє індивідуальні способи боротьби зі стресом, які називаються копінг-стратегіями. Роботи, присвячені вивченню способів такого подолання, з'являються в зарубіжній психології у другій половині XX століття. Цим займались такі вчені як: З. Фрейд, Л. Мерфі, А. Маслоу, Р. Лазарус та С. Фолькман (“Психологічний стрес і процес його подолання”), Н. Хаан (неопсихоаналітичний підхід), В. А. Бодров (ресурсний підхід), Н. В Родіна (психодинамічний підхід), Г. Гартманн (“Его-психологія та проблеми адаптації”) [1; 5]. З початку 90-х років вивчення копінг-поведінки (долаючої поведінки) стає областю наукових досліджень вітчизняних учених. Серед яких: Р. К. Назиров (особливості копінг-поведінки в поведінковій, когнітивній і емоційній сферах у хворих неврозами, лікарів-психіатрів), Е. Н. Юрасова, Н. А. Сирота (копінг-поведінка підлітків), В. М. Ялтонський (копінг-поведінка здорових і хворих на наркоманію підлітків), Л. І. Анциферова, О. А. Алексєєва, І. М. Нікольська, Р. М. Грановська [3; 7].

Результати аналізу сучасних наукових підходів свідчать, что психічне та фізичне самопочуття залежить від вибору індивідом адекватних і раціональних копінг-стратегії в момент зіткнення з психотравмуючою ситуацією. У зв'язку з цим можна припустити, що активна, рефлексивна позиція суб'єкта буде

пов'язана з задоволеністю життям, а продуктивна реактивність суб'єкта може розглядатися в якості важливих детермінант у визначенні рівнів якості життя.

Актуальність дослідження обумовлено тим, что незважаючи на зростаючий інтерес до проблеми співвідношення відчуття самотності людини та відповідних копінг-ресурсів, що нею використовуються і науковий запит до досліджень, питання про детермінанти досліджуваних конструктів залишаються відкритими. В публікаціях ми не знайшли посилань про взаємозв'язок відчуття самотності і копінг-стратегій. Це може бути пов'язано з багатоаспектністю цих понять, які так чи інакше пов'язані між собою і з психічними механізмами, які стоять за психологічним благополуччям і якістю життя, тому дане дослідження является доволі актуальним.

Мета дослідження: вивчення особливестей долаючої поведінки у осіб з різним рівнем відчуття самотності в контексті задоволеністю життям та стратегіями опанування складних життєвих ситуацій як чинників саморегулюючої поведінки підвищення якості життя.

Дослідження проводилось на базі Національного університету цивільного захисту України м. Харкова. Загальна вибірка досліджуваних складала 65 респондентів. В дослідженні були використані наступні методики: методика суб’єктивного відчуття самотності, розроблена Д. Расселом, М. Фергюсоном; опитувальник опанування стресом, за версією Є. І. Рассказової, Т. О. Гордеєвої, Є. Н. Осіна; методика «Індикатор копінг-стратегій» Д. Амірхана.

За допомогою методики Д. Рассела і М. Фергюсона ми розподілили учасників дослідження на групи за критерієм рівнів відчуття самотності.

Рівні відчуття самотності в досліджуваній вибірці розподілились наступним чином: низький рівень відчуття самотності – 30 осіб, що складає 46% від загальної кількості всіх досліджуваних, середній рівень – 30 осіб, що складає 46%, і високий рівень відчуття самотності мають тільки 5 осіб, що складає 8% (в подальшому аналізі дана категорія не розглядались).

В результаті, ми сформували дві дослідницькі групи з середнім та низьким рівнями відчуття самотності. Нижче приводимо стислу характеристику осіб з високим, низьким та середнім (оптимальним) рівнями відчуття самотності.

Осіб з високим рівнем відчуття самотності можна назвати самотніми саме за своїм способом життя, це може бути спричинено звуженням чи втратою соціальних контактів. Зазвичай їх не приймають в колективах, компаніях. Вони не відчувають підтримки від оточуючих та поринають в безмежні роздуми все більше і більше замикаючись у собі. Такі люди можуть бути зовні не ізольованими від інших людей, але відчуватимуть себе самотніми, суб'єктивно переживатимуть ізоляцію від людей на тлі об'єктивної включеності особистості в міжособистісні стосунки.

В нашому дослідженні в групу з високими показниками суб'єктивного відчуття самотності увійшло лише 5 досліджуваних, це можна пояснити тим, що вибірка була сформована із респондентів юнацького віку, студентів та курсантів, які навчаються у вищому навчальному закладі, і знаходяться на етапі соціалізації, що передбачає соціальну активність, формування соціальних зв'язків, зокрема стосунків з протилежною статтю (однорідність вибірки). Юнацькій вік – це час інтенсивного формування поглядів, ідеалів, системи ціннісних уявлень, на які справляють вплив багато факторів. Особливого значення набуває вплив цінностей осіб, референтних груп, колективів, тощо.

Особи з низьким рівнем відчуття самотності зазвичай прагнуть до спілкування, мають велике коло друзів. Їм притаманна відкритість і легкість спілкування. Про таку людину можна сказати, що вона в житті є лідером, має лідерські якості, оточуючі прислуховуються до таких людей та намагаються їм слідувати.

Особи з середнім (оптимальним) рівнем відчуття самотності характеризуються внутрішнім осмисленням себе, наявністю знайомих, друзів, неглибоким переживанням можливої самотності. Це оптимальний рівень взаємодії з оточуючим середовищем.

Таким чином, в нашому дослідженні методика суб'єктивного відчуття самотності Д. Рассела і М. Фергюсона виступила в якості критеріальної, завдяки якої ми нашу вибірку досліджуваних поділили на 2 групи: особи з середнім (оптимальним) рівнем відчуття самотності і особи з низьким рівнем відчуття самотності.

Наступним етапом нашої роботи було дослідження стратегій подолання стресу у осіб з різним рівнем відчуття самотності.

За останні роки надто зріс темп життя. Разом з цим збільшилось психоемоційне навантаження на нервову систему людини. Кожна людина намагається встигнути адаптуватись до сучасного технічного прогресу, інформаційного перевантаження, соціальних, політичних, екологічних умов. Для життя людини, її психічного та фізичного здоров'я, її щастя важливим є уміння долати стреси. Подолання – це мінливі психічні та поведінкові зусилля, якими людина відповідає на вимоги, що висуваються стресом. Люди долають стрес по-різному. Ефективна відповідь на стрес, яка веде до адаптації, – це вживання такої стратегії взаємодії зі стресором, яка значно знижує переживання стресу.

Отримані в ході дослідження результати ми оцінювали по 15 шкалам: «позитивне переформулювання і особистісний ріст» – це спроби людини переосмислити стресову ситуацію в позитивному ключі; «мислене уникнення проблем» – використання різних видів активності для відволікання від неприємних думок, пов'язаних з проблемою, наприклад, фантазування, сон; «концентрація на емоціях і їх активне вираження» – фокусування людиною на неприємних емоціях, неприємностях і вираженні почуттів; «використання інструментальної соціальної підтримки» – прагнення отримати пораду, допомогу або інформацію від інших людей; «активне оволодіння» – активні кроки або прямі дії особистості, спрямовані на подолання стресової ситуації; «заперечення» – відмова людиною вірити в те, що трапилося або спроби заперечувати його реальність; «звернення до релігії» – звернення за допомогою до Бога, віри, релігії; «гумор» – жарти і сміх з приводу ситуації; «поведінкове

уникнення від проблеми» – відмова від досягнення мети, регулювання зусиль, спрямованих на взаємодію з стресором; «стримання» – очікування відповідного для дій моменту і утримання від занадто поспішних, імпульсивних дій; «використання емоційной соціальной підтримки» – прагнення знайти емоційну, моральну підтримку, співчуття і розуміння; «використання «заспокійливих»» – вживання алкоголю, лікарських засобів або наркотиків як спосіб уникнення чи прагнення відволіктись від проблеми і поліпшення самопочуття; «прийняття» – прийняття людиною реальності події, стресовій ситуації; «подавлення конкуруючої діяльності» – уникнення, відволікання іншими видами активності і, можливо, ігнорування інших речей, з тим щоб активніше справлятися зі стресовою ситуацією; «планування» – обдумування того, як діяти по відношеню до важкої життєвої ситуації, розробка стратегій поведінки.

На підставі проведеної методики Є. І. Рассказової, Т. О. Гордеєвої, Є. Н. Осіна «Опитувальник оволодінням стресом», ми отримали наступні результати. Для статистичної обробки даних дослідження було використано U-критерій Манна-Уитни. Порівняльний аналіз результатів вказує, що визначаються достовірні розбіжності між групами на статистично значущому рівні тільки за шкалою «планування» ($p \leq 0,05$). Це говорить про те, що у осіб з низьким рівнем відчуття самотності переважає сформованість планування діяльності. Зазвичай, у таких людей плани реалістичні, деталізовані, ієрархічні, мету діяльності вони формують самостійно, осмислюють свою діяльність краще, реалістичніше. А у осіб з середнім рівнем відчуття самотності шкала планування має нижчий показник. Це свідчить про те, що потреба в планувані у таких людей розвинена слабо, їх цілі часто змінюються, поставлена мета рідко буває досягнена, планування малореалістичне. Переважно, такі особи надають перевагу не думати про своє майбутнє, формуючи мету ситуативно і часто не самостійно. За іншими шкалами, представленими в методиці вірогідно значущих розбіжностей між групами з середнім та низьким рівнем відчуття самотності не виявлено.

Також, за показниками, отриманими в ході дослідження случно проаналізувати тенденцію до вираженості певних шкал у осіб з середнім та низьким рівнями відчуття самотності, зокрема, це шкали використання «заспокійливих» та поведінкове уникнення проблем. За першою шкалою, ми спостерігаємо, що у осіб з середнім рівнем відчуття самотності існує більша схильність до використання «заспокійливих». Такі люди для уникнення проблеми чи поліпшення самопочуття можуть вдаватись до вживання алкоголю, лікарських засобів. За шкалою поведінкове уникнення проблем спостерігається схильність до цієї стратегії також у досліджуваних з середнім рівнем відчуття самотності. Це означає, що ці особи прагнуть уникати відповідальності, проблемних ситуацій, невдач до яких вони можуть призвести, проявляють боязкість у виборі способу досягнення цілі.

Подальше дослідження включало вивчення домінуючих копінг-стратегій у осіб з різним рівнем відчуття самотності за методикою «Індикатор копінг-стратегій» Дж. Амірхана.

Життя сучасної людини переповнене складними ситуаціями пов’язаними з вибором адекватного способу вирішення різних життєвих труднощів, психологічних проблем та конфліктів з оточуючими, а також із врегулюванням можливих криз – від особистісних до економічних. Кожна людина стикається з необхідністю вирішення складних психологічних проблем на протязі всього життя. Від того, яким засобам вирішення життєвих труднощів людина надає перевагу, залежить психологічне, психосоматичне та соціальне благополуччя як окремої людини так і суспільства загалом. Оволодіння успішними засобами подолання труднощів являється надзвичайно актуальним для кожного з нас.

У результаті теоретичних і експериментальних досліджень було встановлено, що у процесі подолання стресу кожна людина використовує власні стратегії (копінг-стратегії) на основі наявного у неї особистісного досвіду і психологічних резервів (особистісні ресурси або копінг-ресурси). Саме через це копінг-поведінку почали розглядати як результат взаємодії копінг-стратегій і копінг-ресурсів. Копінг-стратегії – це засоби управління

діючим стрес-чинником, які виникають як відповідь особистості на загрозу. У теорії копінг-поведінки виокремлюють базисні копінг-стратегії, до яких належать «розв'язання проблем», «пошук соціальної підтримки» та «уникання».

Порівняльний аналіз за методикою «Індикатор копінг-стратегій» Дж. Амірхана вказує, що за шкалами: «вирішення проблем», «пошук соціальної підтримки» у досліджуванних групах відмінностей не виявлено. Лише за шкалою «уникнення» визначаються вірогідно значущі розбіжності між групами досліджуваних ($p \leq 0,05$), тобто, особи з середнім рівнем відчуття самотності більше схильні до використання даної стратегії. Такі люди намагаються всіма способами не допустити чи уникнути стресових ситуацій, не роблять ніяких дій, які б могли її спровокувати чи підсилити. Намагаються уникати контакту з оточуючим середовищем, уникнути вирішення проблеми. Використання цієї стратегії обумовлено недостатнім розвитком особистосно-середовищних копінг-ресурсів, використанням пасивних способів уникнення.

Висновки. Таким чином, ми з'ясували, що при використанні адекватних стратегій поведінки в стресових ситуаціях у осіб з різним рівнем відчуття самотності існують достовірні розбіжності між групами з середнім та низьким рівнями відчуття самотності. На статистично значущому рівні переважають показники за шкалою «планування» у групі з низьким рівнем відчуття самотності. Також визначається тенденція до вираженості деяких шкал, зокрема, у осіб з середнім рівнем відчуття самотності існує більша схильність до використання «заспокійливих» та схильність до поведінкового уникнення проблем. Нажаль, дослідження не продемонструвало нам значущих відмінностей в стратегіях подолання стресу за представленими в методиці 15 шкалами (окрім однієї) у групах з середнім (оптимальним) рівнем відчуття самотності та низьким рівнем, тому що на початку нашого дослідження не вдалося виділити дві групи досліджуваних з яскраво протилежними показниками суб'єктивного відчуття самотності (високим та низьким), як нами очікувалось. Це можна пояснити, можливо, невеликою чисельністю вибірки

досліджуваних (65 респондентів), а також однорідністю вибірки (це студентська молодь юнацького віку 17-19 рокув).

При аналізі використання домінуючих копінг-стратегій було визначено високі показники та статистично значущі розбіжності за шкалою «уникнення» у групі респондентів з середнім рівнем вілчуття самотності. За шкалами: «вирішення проблем», «пошук соціальної підтримки» в досліджуванних групах достовірних розбіжностей не виявлено.

В ході роботи нам вдалося визначити особливості подолання стресу та типи долаючої поведінки, які мають різні характеристиики у осіб з різним рівнем відчуття самотності.

Виходячи з вищесказаного, можемо зазначити, що психологічне значення копінг-поведінки полягає у тому, щоб якомога краще адаптувати людину до вимог ситуації, дозволяючи їй оволодіти нею, послабити або пом'якшити ці вимоги. Копінг-стратегія «розв'язання проблем» є найбільш раціональною та адекватною не тільки в стресовій ситуації, а й в ситуаціях, коли людина відчуває себе самотньою, тому що передбачає зусилля, спрямовані на розуміння складної ситуації, її аналіз, пошук оптимального рішення шляхом аналізу можливих альтернатив, а також планування та поетапне долання існуючих перешкод. Застосування практичних кроків, що спрямовані на розв'язання ситуації, значно підвищує конструктивність та ефективність її подолання, що в свою чергу піднімає на більш високий рівень складові якості життя.

Отже, поняття копінгу ми розуміємо як когнітивні, емоційні та поведінкові зусилля, спрямовані на подолання труднощів у процесі взаємодії людини з довкіллям. За допомогою емоційних зусиль людина контролюватиме свої переживання, шукатиме емоційну підтримку в оточенні. Поведінкові зусилля дають змогу особі досягти бажаного результату. Особливості копінгу – його усвідомленість і цілеспрямованість. Важливо зазначити, що копінг тісно пов'язаний із особистісними рисами людини, зокрема відчуттям самотності, які суттєво впливають на вибір стратегії поведінки подолання та підвищення якості

життя. У виникненні самотності важливу роль відіграє соціальна адаптація – явище, яке пов'язане з індивідуальними особливостями людини, і з позицією особистості в суспільстві. Феномен самотності виникає при неуспішній адаптації.

Наше дослідження не вичерпує всіх питань. Результати проведенного дослідження спонукають нас до подальшого вивчення інших складових та особливостей взаємозв'язку задоволеності життям, стратегій копінгу, психологічного захисту та особистісних властивостей осіб з різним відчуттям самотності.

Література

1. Антоновський А. А. Здоровье, стресс и копинг. М.: Прогресс, 1979. 255 с.
2. Вейс Р. Вопросы изучения одиночества. Лабиринты одиночества. М.: Прогресс, 1989. 624 с.
3. Життєві домагання особистості: колективна монографія / [Титаренко Т. М., Лебединська І. В., Алікіна Н. В. та ін.]. К.: „Педагогічна думка", 2007. 453 с.
4. Корчагина С. Г. Психология одиночества: учебное пособие. М.: Московский психолого-социальный институт, 2008. 228 с.
5. Лазарус Р. Психологический стрес и копинг-процес. М.: Прогрес, 1966. 230 с.
6. Омарова М. К., Гасанова П. Г. Психология одиночества. Киев: Общество с ограниченной ответственностью «Финансовая Рада Украины». 2017. 76 с.
7. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості. К.: Марич, 2009. 232 с.
8. Хамитов Н. В. Философия одиночества. Опыт вживания в проблему. Одиночество женское и мужское. К.: Наук. думка, 1995. 170 с.
9. Швалб Ю. М., Данчева О. В. Одиночество. Киев: Издательство «Украина», 1991. 279 с.

ОСОБИСТІСНІ ФАКТОРИ ПРОКРАСТИНАЦІЇ ЛЮДИНИ

Юлія Рудоманенко
Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського
Одеса. Україна

Прокрастинація, як свідоме ірраціональне відтермінування важливих справ та рішень, викликає психологічний дискомфорт та спричиняє певні проблеми у різних аспектах життя особистості у сучасному глобалізованому світі. Постійне перебування під тиском незадоволення від невиконаних справ та невирішених питань може призводити до погіршення та руйнування якості життя людини.

Наразі виділяється декілька груп факторів прокрастинації, серед яких можна виокремити індивідуально-особистісні характеристики, ситуативні чинники та особливості самих завдань. Специфіку прокрастинації та її причини вивчали Ю. П. Алексєєва, Я. І. Варварічева, Є. П. Ільїн, Т. В. Каштанова, В. С. Ковилін, К. Лей, Н. Мілграм, П. Стіл, Д. Феррарі, Д. Харіотт, Л Юен, Н. Яакуб та інші.

На думку Д. Харіотта і Д. Феррарі приблизно кожен 4-й – 6-й представник цивілізації заходу до певної міри страждає від прокрастинації, водночас впродовж останніх 30 років число людей, які страждають від прокрастинації неухильно зростає. Н. Мілграм вважає, що феномен прокрастинації більш властивий для країн з високим рівнем науково-технічного прогресу, в той же час аграрні суспільства, з нерозвиненою інфраструктурою, проблем в даному полі, як правило, не відчувають. П. Стіл акцентує, що схильність до відтермінування є природною характеристикою людини, а динамічні суспільно-економічні процеси лише сприяють її активізації [12], [13], [14].

П. Стіл вважає, що прокрастинація є добровільним відкладанням суб’єктом запланованих справ, незважаючи на очікувані негативні наслідки, що

спричинить така затримка, яку можна вважати ірраціональною, оскільки вагомої причини для відкладання не існує [14]. Ю. П. Алексєєва, Т. В. Каштанова в своїх дослідженнях звертають увагу, що прокрастинація супроводжується негативними переживаннями та емоційним стражданням. Це може супроводжуватися підвищенням тривожності, відчуттям провини, невпевненістю у собі [1].

В. С. Ковилін визначає прокрастинатора особою, яка схильна до зволікання в ухваленні рішення та відкладання виконання справ та описує два типи прокрастинаторів – «активних» і «пасивних» [7]. Є. П. Ільїн визначає також два типи прокрастинаторів: «розслаблених», коли людина витрачає час на інші, більш приємні заняття і розваги, і «напружених», їх дії пов'язані із загальним перевантаженням, втратою відчуття часу, незадоволеністю власними досягненнями, неясними життєвими цілями, нерішучістю і невпевненістю в собі [6].

Велика кількість дослідників стверджує, що за прокрастинацією стоїть високий рівень особистісної тривожності та виснаження стресом, тобто за своєю суттю – це поведінка несвідомого уникання як психологічного захисту. Дійсно, вважається, що у найбільшій мірі до прокрастинації схильні люди, чутливі до стресових впливів. Дж. Бурка та Л. Юен зазначають, що стрес закінчення терміну виконання завдання передбачає паніку, страх, переживання небезпеки та ризику і мобілізує тіло до найвищого рівня фізіологічної активності, коли людина демонструє високу швидкість реакції, спрямованість на досягнення максимального результату в найкоротший термін [11].

Нейл Фьор з цього приводу вважає, що «…Звичка відкладати справи затягує людей в порочне коло: вони відчувають себе заваленими роботою, відчувають тиск, бояться зробити помилку, намагаються виправити, працюють більше, відчувають обурення, втрачають мотивацію». На думку американського психолога, цикл починається з страху загрузнути під завалом і закінчується спробою ігнорування «страшної» справи. Людина може прокрастинувати, щоб

на час зменшити свої глибинні внутрішні страхи, які можуть стати причиною відкладення завдань [9].

Поступово наростаючий страх перед усвідомлюваними суб'єктом негативними наслідками прокрастинації, на думку Я. І. Варваричевої, надає не мобілізуючий, а швидше паралізуючий вплив, змушуючи відкладати заплановані дії знову і знову, створюючи ефект «снігової грудки» [3].

Страх невдачі може свідчити про реальну або уявну нестачу здібностей. Згідно з Н. Яакуб, людина, яка переживає страх невдачі, буде проводити більше часу, тривожачись щодо майбутніх завдань, замість їх безпосереднього виконання. Недооцінка власних можливостей викликає почуття неспроможності та безпорадності. При дефіциті вмінь для виконання конкретних завдань, природним буде їх уникання. Прокрастинація, таким чином, несвідомо здається кращою, ніж виявлення необхідності вдосконалювати свої навички [15].

Крім того, процес прокрастинації є індикатором втечі особистості від реальності, в фантомні перспективи і тим самим знижує можливості ефективної адаптації та самореалізації особистості [5].

Для прокрастинації характерно деяке відчуття «розщеплення», можливо, легкої дисоціації, уникнення фокусування уваги на своєму внутрішньому стані. Для людей, які пережили психічну травму, початок або завершення якої-небудь дії часто пов'язане з труднощами [2]. Явище прокрастинації пов'язано з тим, як людина сприймає своє майбутнє, як усвідомлює зв'язок минулого і сьогодення, це розрив між уявленням про себе у часовій перспективі. Концепція тимчасової перспективи Ж. Нюттена передбачає, що минулі і майбутні події впливають на здійснювану поведінку в тій мірі, в якій вони актуально представлені на когнітивному рівні поведінкового функціонування [8].

Але інколи прокрастинація може ставати у нагоді у знаходженні більш оригінального вирішення виконання справи. Психолог Адам Грант у книзі «Оригінали: Як нонконформісти рухають світ» («Originals: How Non-Conformists Move the World»), висловлює думку, що багато хто з його героїв

тягнули час, перш ніж пропонували свої кращі ідеї. Прокрастинація, на думку професора, дає час на те, щоб розглянути задачу з різних точок зору і обдумати її нелінійно [4].

Результати дослідження професора Адама Гранта, на наш погляд, не входять у протиріччя з вищерозглянутими концепціями, бо творча людина завдяки сублімації та трансформації може перетворювати негативні емоційні переживання у творчий продукт. Мистецтво, за З. Фрейдом, народжується за рахунок сублімації – прориву витіснених потягів через цензуру несвідомого у сферу свідомості та діяльності, дозволених культурою. А Карл Густав Юнг схиляється до розуміння творчості як ірраціональної і незбагненної таємниці, яку можна споглядати і описувати, але не пояснити [10]. Тому інколи тиск обставин, настання «дедлайну» є вагомим джерелом екстремальних умов для натхнення та кращого виконання завдань.

Таким чином встановлено, що переважна більшість наукових концепцій сходяться на тому, що факторами прокрастинації або ж зв'язаними з нею психологічними характеристиками людини є певні особистісні особливості: ірраціональність, внутрішні конфлікти, травми, страхи, дефіцит вмінь, особистісна тривожність та виснаження стресом, розриви між уявленням про себе у часовій перспективі та інше. Важливе значення має емоційна сфера особистості. Розлогим соціальним чинником є високий рівень науково-технічного прогресу, а конкретними ситуативними факторами складність та відповідальність завдань тощо.

Перспективу подальшого вивчення феномену прокрастинація вбачаємо у дослідженні та аналізі структури феномену «прокрастинація».

Література

1. Алексеева Ю. П. Исследование особенностей восприятия времени, мотивационной и эмоциональной сферы у программистов с разной предрасположенностью к прокрастинации. Организация работы с молодежью. 2012. № 12. URL: www.es.rae.ru/ovv/ 212-946.

2. Ван дер Харт. Призраки прошлого. Структурная диссоциация и терапия последствий хронической психической травмы. М.: Когито-Центр, 2013. 496 с. ISBN 978-5-89353-401-6.

3. Варваричева Я. И. Феномен прокрастинации: проблемы и перспективы исследования / Я. И. Варваричева // Вопросы психологии. 2010. № 3. С. 121-131.

4. Грант А. Оригінали. Як нонконформісти рухають світ. ТАО, 2016. 336 с.

5. Евстратова Т А. Взаимосвязь адаптации и прокрастинации личности // Сборники конференций НИИ Социосфера. Теоретическое обоснование опросника «Степень выраженности прократинации (СВП)». Прага: Vedecko vydavatelske centrum Sociosfera-CZ. 2015. № 10. P. 163-167.

6. Ильин Е. П. Работа и личность. Трудоголизм, перфекционизм, лень. Санкт-Петербург: Питер, 2011. 302 с.

7. Ковылин В. С. Теоретические основы изучения феномена прокрастинации. Личность в меняющемся мире: здоровье, адаптация, развитие: электронный научный журнал. 2013. № 2. URL: http://www.hunjournal.rzgmu.ru.

8. Плоткина С. В., Барашкова С. А. Особенности восприятия времени у лиц с различным уровнем прокрастинации // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2016. № 2-2. С. 311-315.

9. Фьоре Н. Легкий способ перестать откладывать дела на потом. Манн, Иванов и Фербер; Москва; 2013.

10. Юнг К. Г. Феномен духа в искусстве и науке. Собрание сочинений. Том 15. М., 1992.

11. Burka J. B. Procrastination: Why You Do It, What to Do About It Now / Jane B. Burka, Lenora M. Yuen. Cambridge, MA: Perseus Books, 1988. 322 p.

12. Harriott J. Prevalence of procrastination among samples of adults / J. Harriott, J. R. Ferrari // Psychol.Reports. 1996. V. 78. № 2. P. 611-616.

13. Milgram N. A. Procrastination and emotional upset: A typological model / N. A. Milgram, T. Gehrman, G. Keinan // Pers. Ind. Diff. 1992. V. 13. P. 1307-1313.

14. Steel P. The Procrastination Equation: How to Stop Putting Things Off and Start Getting Stuff Done. Publisher: Harper Perennial, 2012. 352 p.
15. Yaakub N. Procrastination Among Students in Institutes of Higher Learning: Challenges for K-Economy. URL: http://mahdzan.com/papers/procrastinate/.

ВИЗУАЛИЗАЦИЯ ВОСПРИЯТИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ МЫСЛЬЮ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ СУБСТАНЦИИ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ

Владимир Саенко

Высшая школа управления и администрации в Ополе

Ополе, Польша

Возврат в современную экономику предприятий ряда государств, составлявших совсем недавно Содружество социалистических стран, затянулся, но может быть ускорен на основе освоения более совершенной педагогической и организующей мысли, воспроизводящей условия развития предпринимательской функции человека. Такая мысль позволяет осуществлять наиболее эффективные схемы производства, распределения, потребления или использования в проектах активов овеществленного труда, детерминированного новими формами отношений и следующего за неопределенностью достижения результата. Достаточно представить элементы освоения науки такого движения в индустриальном окружении, как возникает ряд простых схем спасения хозяйствующих субъектов от разрушения. В постиндустриальном обществе многие сферы достигают пика полного прекращения их деятельности, чем наносится государствам весомый ущерб. Скажем так: достаточно было перевести в свое время функции отдельных государственных учреждений на информационное слежение за развитием основных функций, на какие сохранялся временно стойкий спрос, сменив только их вывеску, как созданы были бы одновременно и благоприятные условия для конкуренции в регионе, и для продуктивного насыщения благоустроенной территории недостающими услугами, и для переналаживания систем институциального управления за счет перепрофилирования деятельности. Во всех сферах хозяйствования таких примеров, обладающих

ресурсом «допрофилирования деятельности», выявляется достаточное множество. Обсуждать потерю такого ресурса не имеет уже смысла, он потерян и зафиксирован во многих балансах как безвозвратная утеря, а вот назвать первопричины потерь следует, ибо страдают даже те сообщества, которые не входят по своему физическому ресурсу даже в группу информационных.

Причин, объясняющих сложившееся состояние, множество. В анализе останавливается внимание на две из них, что относятся в разряд ключевых, ибо по причине неопределенности выбора правильного пути движения выставляют мысль на раздорожье. Это:

1) неукоснительное превалирование управленческой плановости в регулировании отношений собственности, процессов производства, обмена и потребления. Одной из причин, объясняющих такое состояние отношений, выступает умственная отсталость профессиональных управленцев, которые не выявляют в своих арсеналах знаний о том, как преодолеть неопределенность последующего развития экономических и рыночных отношений.

2) медленная переориентировка государства на инициативную, по сути своей превращающаяся в предпринимательскую, деятельность творчески настроенных частников, обладающих желанием, идеей и капиталом. Опять же, одной из причин, объясняющих такое состояние отношений, выступает умственная отсталость профессиональных управленцев, которые не выявляют в своих арсеналах знаний о том, как преодолеть неопределенность последующего развития экономических и рыночных отношений.

Комментарий сказанного, сводится к следующему. Первая причина – по сути заложенных в нее свойств экономическая – не допускала тогда, в период движения и педагогической мысли, и народного хозяйства за канонами авторитарного правления, действия механизма о частном производстве и вольном, почти рыночном, обмене добытого продукта, а вторая причина – по сути заложенных в нее свойств педагогическая – ограничивала смысл обращения повсеместно внимания на развитие особых мыслительных функций в широкой массе населения. То есть, очевиден симбиоз параллельного

движения процессов педагогики и экономики, осуществить культурное размежевание которого усложняется процессами на определенности, действие и взаимодействие которых следует признать естественным.

Время, однако, оказалось сильнее обстоятельств. Оно управленцам показало, что следовало, опять же, в свое время включить в обращение такие элементы, какими есть «анализ эффективных форм новообразований», «интерактивные формы самообучения», «логистика налаживания процессов взаимодействия», «механизмы самофинансирования», «способы распознания изменений», «элиминирование негативов». Перечень таких элементов можно продолжить, и суть обращения на них внимания заключается в том, что их функцию требовалось включить фронтально, но критическая масса специалистов, осознанно воспринимающих грядущие перемены, отсутствовала. Поэтому, изучить такие элементы и взять их в актив повседневности – это основное условие активизации педагогической мысли а) и в общем ряду развития функций человека, б) и в ряду определения его общественного взаимодействия в искусственном окружении. Все другие варианты педагогической активизации сводятся к регулированию психики, и какие бы доводы в их пользу ни приводились, но они остаются ущербными до сих пор. Такое заключение в пользу первых причин отстаивается в настоящем исследовании и подтверждается в трудах критиков общественных наук. Так, теоретиками современной философии, какими есть [2, 3, 12] и др., высказанному положению отводится ключевая позиция. В своих теориях *ими поддерживаются порывы современного человечества к добровольному объединению усилий разума, основанного на принципах автономии действий, воспитанности мысли, свободного выбора движения, индивидуального суждения и воли отчуждения*. Напомним здесь, что до этого заключения мысль подчинялась административно-плановой субстанции управления процессами.

Государство аккумулирует людские, материальные и финансовые ресурсы и вырабатывает план их эффективного использования, за которым скрывается мобилизация усилий по удовлетворению потребностей общества. Любая

потребность в объединении усилий в пределах государства изначально имеет политическую направленность мобилизации (объединения в ударный кулак) как можно большего, но реально достаточного, числа источников ресурсов. Конкретная такая потребность направляет усилия разума на решение проблемы, вызванной *трансформацией поля деятельности,* а если требуется воплощение *масштабной,* и как правило новой, *идеи,* то для ее реализации привлекаются уже все возможные и доступные ресурсы, распределенные во времени, какими владеет общество. Такой способ концентрации превращает усилия в достаточную мощность, обладающую стоимостью. Кроме того, такое объединение усилий разума позволяет оценивать, извлекать и приумножать богатство государства после извлечения добавленной стоимости, что переводит движение на уровень экономического явления и позволяет говорить о нем не только как о политической платформе движения, но и как о воплощении на более качественной экономической основе процессов организации взаимодействия. Но на этом процессы расщепления не останавливаются, ибо далее, за цепочкой размножения событий наблюдается и расширение возможности для продвижения плодотворных органических отношений, и углубление намеренности для реализации более эффективного обмена деятельностью. В конечном счете, как это следует из результирующих направлений движения, множественность этих направлений движения после преодоления неопределенности[16] объединяется и аккумулируется в знание общественного явления.

Педагогическая наука в рассматриваемом случае всегда отстает, ибо не в состоянии вооружать производителя знаниями, которые в действительности ими не являются, ибо в лучшем варианте восприятия остаются информацией или даже отрывочными сведениями. В мыслях каждого специалиста она, наука, все же не должна отставать, а должна опережать процессы движения и преобразования, к которым они приводят общество. Причина такого ее

[16] Неопределенность – uncertainty. Осознание недостатка знаний о текущих событиях или о будущих возможностях.

отставания, как ни странно, активно поддерживается научно-техническим прогрессом, дающем педагогической науке уже свершившийся факт для последующего освоения. Такое явление, явление неопределенности, проявляет себя во всех сферах жизни общества, превращается в матрицу процессов, которая завершается 1) обоснованным и отлаженным формированием конкретных форм общественных отношений, 2) изменениями в сбалансированности властных структур, а вслед за этим, и 3) балансировкой соотношений потребления и распределения труда по критерию его сложности. Для отсталой в экономическом отношении территории любые преобразования сами по себе являются новыми, ибо ускоренно переносятся на нее из освоенных мест, в которых имеется движение за темпами сохранения эффективности. Физический смысл движения следующий: *эти процессы необходимы человеку для превращения действия в его естественное поступательное движение, они обладают свойствами ускорителя, но одновременно с этим, ссылаясь на условие неопределенности движения, усложняют как процедуру планирования, так и достоверность прогнозируемого результата.*

Наличие ускорителя в любом деле укорачивает готовность к пользованию производительной силы общества, которая продолжает еще сохранять физическую ценность, но может потерять свойство моральной стойкости, тем самым возвращая ее персонификатора в среду обучения, переобучения и переподготовки. Вот по такой причине в реализации большинства процессов, что являются по своей сути объединительными и одновременно подготовительными к формированию готовности общества к восприятию программных преобразований в окружении, ведущее положение занимают образовательная, просветительская и педагогическая системы, в которых формируется государственная научная мысль восприятия новшества. Связано такое с благодатной перестройкой педагогической мысли, потребность в которой возникает каждый раз, когда о себе заявляет инновационная идея. Исходя из этого, в обработку могут быть включены любые, взятые на выбор, педагогические проблемы отражения действительности. В данном

исследовании являются интересными факты вооружения человека инструментарием по преобразованию экономики [9, 18], перехода на новые формы развития бизнеса и предпринимательства [10, 13, 14], введения оригинальных способов развития гражданственности и патриотизма [4, 6] или выбора более действенного педагогического метода [7, 19].

В исследовании предполагается предпринять следующее: *окончательно визуализировать реальное, что предусмотрено планом, чтобы получить программный продукт или овеществленный результат.* Особое место занимает уточнение фрагментов общественной полезности следующих процессов, как то: процесса клептократии [8], процессов пространственной экономики [15], процессов цифровизации экономического обеспечения [16]. Эти процессы на современном этапе экономического развития регистрируются повсеместно в средах государств, отказавшихся осуществлять административно-плановый регулятор.

Целью исследования выступает выяснение составляющих итеративной мотивационной модели визуализации педагогической мысли по предмету развития предпринимательской функции человека. *В качестве информативного способа подбора исходного материала избрана* критериальная оценка государственного отношения к ситуации программного преобразования и регулирования отношений, касающаяся проблемы ускорения экономического роста на основе подключения основ либертарианства к налаживанию хозяйственной среды государств Европы, действующих в пространстве, ограниченном демократическими принципами взаимодействия и обмена деятельностью в режиме переходных экономик.

Как известно, *движение хозяйствующих систем в постиндустриальном обществе основывается на императивных формах планирования развития* в первую очередь экономических, а за этим по цепочке связей и любых других процессов. В их основе преобладает описание и оценка действий, направленных на получение конкретного результата. Конкретный результат прогнозировать во все времена считалось делом крайней сложности, ибо он,

как конкретность разрабатываемого хозяйственного плана, всегда зависел от прогнозной точности обеспечения результата, который отражался в цифровой конкретности, но в последнее время все в большей степени опирается на вероятностную основу исхода. Искомый результат чаще заменяется характеристикой, представляемой в описательной форме. Следствием этого выступает обращение на принципиально новый критерий, представляемый в анализе в качестве основы развития экономической мысли в форме индекса[17]. Это новая форма, и следует эта форма за тенденциями, выявленными посредством распознания свойств окружения, среды или отдельного явления. Примерные варианты исходного распознания свойств, что считаются полезными для анализа, устанавливаются на основе использования: 1) аналогии. Греч. слово «analogia», означающее «соответствие» или «сходство», воспринимаемое как умозаключение по сходству частных свойств, имеющихся у двух математических отражений, 2**)** инвариантности. Соединение латинских слов «in» и «varians», означающих «отрицание» и «изменяющийся» соответственно, под чем подразумевается неизменность некоторой изучаемой величины по отношению к движению функции по траектории развития, и, наконец, 3) математических элементов числовой связи. Например, Золотое сечение, Последовательность Фибоначчи, Числа Леонардо и т.п.

Изучаемых человеком свойств в его окружении множество, что делает возможным выполнить оценку условий последующей его оптимизации по очерченному соотношению некоторой структуры. Например, в простейшем варианте – это может быть а) производство товаров и услуг или б) структура народного хозяйства. Для установления искомой их сути требуется использовать сведения о привлеченных объемах государственных средств – это с одной стороны, а с другой – о извлеченных объемах частного капитала. Управление их соотношением по критерию эффективности, что специалистами

[17] Индекс позаимствован из латинского языка как «index» – «указатель», и воспринимается далее как числовой или буквенный артикул математической формализации признака и отражения его изменений с целью пошагового установления различий в состояниях.

до этого времени всерьез не воспринимается, и есть искомый критерий, а за этим, и есть мера неопределенности достижения результата.

Научные факты для утверждения этого есть, и связаны они с доказательствами объективности параллельного сосуществования отдельных источников взаимодействия старых и новых форм финансирования проектов – явления, что в экономиках проявляет себя повсеместно. Связь между названными составляющими очевидная, ибо устаревающие формы теряют эффективность эксплуатации из-за физического износа или морального старения, а инновационные – еще не вступают полноценно в фазу стойкого функционирования. Такая основа доказательств вытекает из знания сути и особенностей ряда экономических законов, что материализуются в хозяйственной среде современных отношений. На эти знания можно опираться, освоив их и основываясь на ряде признаков, которые известны опытному менеджеру. Эти признаки открываются перед исследователем в условиях, в которых действует закон. В совокупность анализа включены три экономических закона, воспринимаемых в качестве источника перемен и сдвигов, вносимых в развитие педагогической мысли. Среди них: закон разделения и кооперации труда, закон перемены труда и закон экономии времени.

Рассмотрим их признаки и черты в указанной последовательности, сохраняя в рассуждениях одновременно их приоритетное значение для области педагогического взаимодействия.

1. Согласно положениям *закона разделения и кооперации труда* активизируется признак, в соответствии с которым *промышленное производство все в больших масштабах передает свой ряд вспомогательного, обслуживающего и сервисного труда в так называемую «непроизводственную сферу услуг»* [11]. Следствием этого процесса передачи выступает свойство, что такого рода труд превращается в производительную силу [5]. Достигается такое превращение за счет того, что он, истинно вспомогательный, обслуживающий или сервисный, т.е. непроизводительный, мобилизует для своего движения

труд, который основывается на воссоздании своей функции, названной непроизводительным, но вследствие структуризации он получает самостоятельность, а, следовательно, за этим признанием наделяется и свойством производительного, и функцией основного, тоже производительного, труда в не существовавших и неизвестных до этого производителю средах и сферах деятельности. Эти сферы названы в источнике [1, 17].

Результирующее движение этих сфер формируется во взаимодействии трех факторов, которые охватывают 56-62% зоны взаимодействия. Это:

а) фактор экономической стабильности, воплощающий в себе формы воли, самоуправления и свободы выбора;

б) фактор совершенства предпринимательской функции человека, отражающегося в формах автономизации, бизнеса и предпринимательства;

в) фактор квалификации труда, соответствующий требованиям научно-технического и инновационного прогресса.

Профильные основы и предпосылки выявленных факторов разные, и их требуется здесь назвать. Это: социокультурные основы и предпосылки. Информативные для первого фактора, органические основы и предпосылки. Информативные для второго фактора; педагогические основы и предпосылки. Информативные для третьего фактора.

Следует также помнить, что учетная ценность *неопределенности* фактора стабильности в сочетании такого же рода *неопределенности* множества форм автономизации, бизнеса и предпринимательства меняет не только метод, но и способ, и отношение к планированию производства и труда, а за этим, и направления духовного, физического и умственного развития человека.

В соответствии с вышеизложенным, и к тому же поскольку поддерживается «*стойкость нестойкости*» распознания черт вновь формирующегося события в обществе, то избежать этого процесса на данном этапе развития науки невозможно, ибо продолжает действовать условие признания тотальной *неопределенности.* Связывая действие со структурой и собственно с методикой

проведения обоснования положений каждого разрабатываемого проекта, требуется его исходные многократно подвергать коррекции по причине прогнозной нестойкости достижения первоначально установленного результата. Особенно основательно это утверждение распространяется на корректировку сдвигов, регистрируемых в экономике по согласованным темпам экономического роста относительно зафиксированной системы координат отправного движения.

2. Согласно положениям *закона перемены труда* активизируется на 66-69 % признак, в котором *научно-технический прогресс диктует объективную необходимость и возможность усложнения и смены видов трудовой деятельности человека или его вытеснения и перехода от одного ее вида и качества к другому виду и качеству.* Результирующее движение формируется в соответствии с приоритетом действия двух факторов, а именно: а) фактора достигнутого уровня развития производительных сил и б) фактора структурного содержания господствующих производственных отношений.

Модель планирования движения основывается на динамичном, т.е. на инновационном, характере рыночной системы и сопровождается амплитудой спроса на разнородные профессии, ибо производственные функции пополняются новыми, неизвестными до этого структурами, операциями и работами, а за этим, должны вноситься и соответствующие изменения и в профессиональную структуру готовности к труду работников. То есть, в каждый данный момент, вслед за темпами экономического развития, сохраняется необходимость смены профессии или сферы деятельности. И это уже такая проблема, в решение которой включается образовательная система государства. Кроме того, процесс перемены труда позволяет минимизировать неблагоприятные социальные последствия, действующие в границах устаревающих механизмов оснащения и разделения труда, ограничивающие движение по траектории всестороннего развития личности, не высвобождающие время общества в целом и отдельных групп индивидов в частности, тормозящие достижения в области рационального сочетания

различных видов труда, устранения социальной и профессиональной мобильности населения, разрушения феномена стратификации профессиональной привязанности населения. Широкий спектр проявления закона, все же, имеет достаточное воздействия на социальную и экономические сферы сосуществования.

3. Согласно положениям *закона экономии времени* возобновляется ряд глобальных признаков, с которыми следует считаться непрерывно и скрупулезно. Так, следует сохранять темпы роста производительности труда и снижения материалоёмкости, оптимизировать народно-хозяйственные пропорции и поддерживать эффективные для государства экономики, сохраняя продуктивные формы утверждения режима экономии. Все названное нарушает стойкость процессов жизнедеятельности и жизнеобеспечения, часть рабочей силы превращает в бесполезных носителей устаревших знаний, рабочих приемов и умений. Можно без дополнительного изучения основ данного закона сделать вывод о том, что его действие рано или поздно приведет работника в сферу утраченной живым трудом своего капитала, а следовательно и в сферу переобучения и переквалификации.

Выводы.

1. Процесс прогнозирования государственных и хозяйственных достижений в доступный для этого период усложняется по причине неопределенности организационной основы, детерминированной с XXI столетия факторами, среди которых носителями системности выступают аналоги, обеспечивающие распознание и преодоление неопределенности события или явления.

2. В арсенале человечества исследуемое *движение* развивается сторонниками теории «либертарианства» (происходит от англ. *libertarianism*; от лат. *libertas* — «свобода»), в которой поддерживается совокупность политических философий, течений и метафизических образований, основывающихся на «свободе», воспринимаемой как основополагающий принцип организации политических, социальных, хозяйственных и любых других отношений, складывающихся в обществе. Его теоретики стремятся

максимизировать полезность соединения связки «политическая свобода = автономия», основываясь на добровольном объединении, индивидуальном суждении и свободе выбора. Множественность таких философий, течений и движений считается естественной по той причине, что их приверженцами разделяется критическое отношение к государственной власти, а отношение к общепризнанным экономическим и политическим системам находится в стадии становления, т.е. в динамике классификации и установления сути, и ожидает завершения.

3. Несмотря на то обстоятельство, что существует множество школ развития либертарианской мысли, в которых ответвляются разнонаправленные взгляды на сущность функций государственной власти, частного расслоения и отношений собственности, их методическую направленность – *склонность к реализации тенденции ограничению влияния властных структур на органическое единство за счет предоставления большей свободы частному выбору и капиталу* – следует использовать полноценно в практике преобразований. По этой причине общим руководством к развитию мысли для всех современных школ выступает призыв к роспуску тех социальных институтов государства, в которых проповедуется сохранение принудительных основ материализации, овеществления и отчуждения труда и капитала. Особенно актуальным нововведением в органическую теорию государственного управления является принятие доктрины «свободы воли», которая в практическом срезе заключается в реализации возможности человека делать свой собственный выбор вне зависимости от обстоятельств регулирования процессами. Наиболее богатым материалом для исследования этих процессов обладают европейские государства, что до некоторых пор входили в состав стран социалистического содружества.

4. Модель движения педагогической мысли представляется следующим образом. В ней свое место занимают:

Траектория эффективного движения = Сложноподчиненная зависимость отношений за структурой либертарианского способа образования сути –

Ожидание перемен – Свершение действия – Многократное свершение корректирующих вмешательств по данным мониторинга.

Литература

1. Бритченко И. Г. Организационные основы взаимодействия спортивного бизнеса: постановка и последовательное движение к инновационному управлению в Украине / И. Г. Бритченко, В. Г. Саенко // e-Journal VFU; Секция «Администрация, управление и экономика». – Варна : ВСУ "Черноризец Храбър", 2016. – № 9. – С. 1 – 32.

2. Волков Д. Б. Проблема свободы воли: обзор ключевых исследований конца XX – начала XXI вв. в аналитической философии / Д. Б. Волков // Философский журнал. – 2016. – Т. 9. – № 3. – С. 175 – 189.

3. Кимлика У. Современная политическая философия: введение / У. Кимлика. – пер. с англ. под научн. ред. М. С. Ковалевой, А. В. Смирнова. – М. : Изд. дом ГУ-ВШЭ, 2010. – 592 с.

4. Полулященко Ю. М. Генераційний процес кумуляції патріотизму за сутністю фізичної культури / Ю. М. Полулященко, В. Г. Саєнко, Г. В. Толчєва // Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Вип. 3(159) : зб. наук. праць. – Чернігів : НУЧК, 2019. – С. 188 – 194.

5. Полулященко Ю. М. Органическая основа профессиональной подготовки человека к целесообразной деятельности / Ю. М. Полулященко, В. Г. Саенко, А. В. Толчева // Актуальные проблемы профессионального образования в Республике Беларусь и за рубежом : V Междун. науч.-практ. конф. – Витебск : МИТСО, 2017. – Ч. 1. – С. 262 – 265.

6. Полулященко Ю. М. Феноменологічна редукція ідеї підготовки учителя фізичної культури для виховання патріотичних цінностей / Ю. М. Полулященко, В. Г. Саєнко, Г. В. Толчєва, М. Błaszczyszyn // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки) : Зб. наук. праць. – Старобільськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2019. – № 4(327). – Ч. 1. – С. 71 – 83.

7. Саенко В. Управление логистикой педагогического движения в трансформационных схемах образовательных систем / В. Саенко, А. Толчева // Problems and Prospects of Territories' Socio-Economic Development : conf. Proceedings of the 7th Internat. Scien. Conf. – Opole : WSZiA, 2018. – P. 336 – 337.
8. Саенко В. Г. Объективность обращения к инструментарию клептократии в экономиках с тотальным безденежьем / В. Г. Саенко, А. В. Толчева // Contemporary Problems of Improve Living Standards in a Globalized World : International Scientific and Practical Conference. – Opole : WSZiA, 2018. – С. 296 – 306.
9. Саенко В. Г. Проблемы органической перестройки мышления в области оценочной деятельности / В. Г. Саенко // Трансформація національної моделі фінансово-кредитних відносин: виклики глобалізації та регіональні аспекти: Зб. матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. – Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2018. – С. 411 – 415.
10. Саенко В. Г. Эвристический механизм вхождения сервисного бизнеса в рынок Украины / В. Г. Саенко // Трансформація національної моделі фінансово-кредитних відносин: виклики глобалізації та регіональні аспекти : зб. матер. Всеукраїн. наук.-практ. конф. – Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2016. – С. 224 – 227.
11. Саєнко Г. В. На шляху до стійкого розвитку економіки : господарський механізм взаємодії : монографія / Г. В. Саєнко , О. О. Папаіка, Г. В. Толчєва та ін. – Донецьк : Вид-во ДонДУЕТ імені М. Туган-Барановського, 2005. – 928 с.
12. Шавеко Н. А. Либертарианская и коммунитаристская критика взглядов Джона Роуза и их эволюция в работе «Политический либерализм» / Н. А. Шавеко // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 2018. – № 2(337). – С. 382 – 399.
13. Britchenko I. The perception movement economy of Ukraine to business / I. Britchenko, V. Saienko // Ikonomicheski Izsledvania, 2017, 26(4), pp. 163 – 181.

14. Pokusa T. Business and humanitarian supply chain-comparison / T. Pokusa // Problems and Prospects of Territories' Socio-Economic Development : conf. Proceedings of the 7th Internat. Scien. Conf. – Opole : WSZiA, 2018. – P. 50 – 52.
15. Saienko G. V. Technological imperatives of spatial economics: positions for recognition and control / G. V. Saienko, V. G. Saienko // Modern Technologies in Economy and Management: Collective Scientific Monograph. – Opole : The Academy of Management and Administration in Opole, 2019. – P. 375 – 387.
16. Saienko G. V. The digital economy occupies the dominant heights in managing processes in a post-industrial economy / G. V. Saienko, V. G. Saienko // Mechanisms of stimulation of socio-economic development of regions in conditions of transformation : Monograph. – Opole : The Academy of Management and Administration in Opole, 2019. – P. 213 – 223.
17. Saienko V. Relationship processes in business : monograph / V. Saienko. – Opole : Publishing house of the Academy of management and administration in Opole, 2019. – 160 p.
18. Saienko V. Возвращение к рентокапитализации как главного фактора экономического роста экономики Украины / V.Saienko // Фінансово-кредитна система: вектори розвитку: Зб. матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. – Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2018. – С. 116 – 118.
19. Śliwa S. Challenges to prophylaxis in modern school / S. Śliwa // The Journal of Education, Culture, and Society. – 2017. – № 2. – С. 103 – 115.

ДЕТЕРМІНАНТИ ЗАДОВОЛЕНОСТІ ЖИТТЯМ. ВІКОВИЙ АСПЕКТ

Тетяна Селюкова, Надія Шеховцова
Національний університет цивільного захисту України
Харків, Україна

Поняття «задоволеність життям» є новим у психології. Близькими за змістом є такі категорії, як якість життя, щастя, суб'єктивне, психологічне, емоційне та загальне благополуччя, соціальне самопочуття, тощо. Це відображає зростаючий інтерес до даної проблематики та різноманітність шляхів дослідження.

Поняття «задоволеність життям» широко використовується в суспільних науках як категорія, що відображає якість умов життя людини, ступінь задоволення її потреб. «Якість життя» – ступінь задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб людини. Якість життя визначається порівнянням фактичного рівня задоволення потреб із базовим. При цьому, якість життя також можна визначити як ступінь комфортності людини як у своєму внутрішньому світі, так і в рамках свого суспільства. Критерії якості життя застосовуються для оцінки рівня життя людей при розробці різних медичних і соціальних програм [3]. Якість життя особистості є індивідуальним і суб'єктивним поняттям, що об'єднує в своїй суті найважливіші сфери життя людини, задоволення яких свідчить про позитивну якість життя, а негативне сприйняття свого життя – про негативну якість життя.

Проблема якості життя є предметом дослідження в багатьох науках, зокрема в економіці, соціології, медицині тощо (О. Ахмедова, С. Баженов, Н. Кувшинова, Н. Літвінова, М. Маліков, Р. Нугаєв, О. Плахова, Н. Рімашевська, В. Симоненко, В. Хащенко, О. Чабан та ін.). Однак саме в

психології феномен якості життя отримує статус методологічної інтерпретації з позиції самооцінки особистістю об’єктивних та суб’єктивних аспектів свого існування. Водночас, з огляду центральних наукових позицій дослідження соціально-психологічних сфер життя людини в розрізі аналізу вікових періодів, гендерних особливостей, соціального статусу тощо (А. Алексінська, Ж. Вірна, Т. Говорун, О. Кікінеджі, І. Коцан, Г. Ложкін, І. Міщенко, М. Мушкевич, Н. Куриш, Є. Приступа, М. Фаркухарс, Н. Харламенкова, М. Хейдметс, А. Ягенський та ін.) [4].

Найважливішою особливістю сучасних підходів до вивчення якості життя є положення про те, що воно має дві сторони: об'єктивну, яка визначається об’єктивними нормативними характеристиками і суб'єктивну, яка пов'язана з тим, що потреби й інтереси конкретної людини індивідуальні і проявляються в його відчуттях і оцінках, тобто людина відчуває задоволеність чи незадоволеність життям.

Аналіз літератури показує, що існує проблема неузгодженості концептуального апарату, яка полягає в різноманітності підходів до визначення задоволеності життям та великій кількості схожих за змістом понять. В Європі під поняттям «якість життя» розуміється інтегральна характеристика фізичного, психологічного, емоційного і соціального функціонування людини. Американські дослідники визначають якість життя як фізичне, емоційне, соціальне, духовне і фінансове благополуччя людини. Високий рівень задоволеності життям часто називають щастям або психологічним (суб’єктивним) благополуччям [1; 2].

Психологічне благополуччя – це суб’єктивне переживання задоволеності особистим життям. Отже, з’ясовано, що поняття «задоволеність життям», «щастя», «психологічне» та «суб’єктивне благополуччя» у науковій літературі ототожнюються. Задоволеність життям – це суб’єктивна оцінка якості та умов життя, діяльності, стосунків з людьми та ставлення до самого себе.

У період молодості починає формуватися відчуття стійкості свого ставлення до світу, свого соціального і професійного «Я». Зароджується почуття

господаря свого життя, соціальна відповідальність за себе і за справу, триває професійне самовизначення й уточнюються критерії оцінки себе як професіонала. Молодість – це пора, коли доводиться витримувати досить великі навантаження – фізичні, розумові, моральні, вольові. Період зрілості – вершина життєвого шляху особистості. Найбільш характерними рисами особистості людини зрілого віку є реалістичність прагнень, підвищена увага до ходу своєї самореалізації у виробничій, сімейної й особистої життя, боротьба за простір свого розвитку, підвищена увага до стану свого здоров'я, емоційна гнучкість, тяга до стабільності в побуті.

Задоволеність життям безпосередньо впливає на настрій, психічний стан, психологічну стійкість особистості. Значення цього важливого феномену досить добре усвідомлено і в повсякденній свідомості, і в науці.

Систематичні дослідження щастя, задоволеності життям стали проводитись у західній психології лише з другої половини 60-х років XX століття. Поряд із цим існували окремі клінічні концепції, що ґрунтувались на досвіді психологічної практики. Вітчизняна психологія до цієї проблематики звернулась зовсім недавно (В. Духневич, Т. Титаренко). В радянській психології ця проблема мало розроблювалась, тільки на початку 90-х років з’являються непоодинокі публікації. З 1995 року в Москві щорічно проводяться симпозіуми на тему «Психологічні аспекти сенсу життя». У Києві соціологічний та соціально-психологічний ракурси питання розробляють Є. І. Головаха, Н. В. Паніна. Теоретичні розробки також здійснювалися стосовно емоційного ставлення до свого життя, що є одним з провідних компонентів суб’єктивного благополуччя (Д. К. Корольов) [5; 6].

Актуальність дослідження полягає в тому, що сьогодні у суспільстві зростає усвідомлення важливості окремого індивіда та його задоволеності життям. Дослідження з даної теми дозволить проаналізувати, наскільки реалізовані ті чи інші потреби людей, а отже наскільки люди задоволені своїм життям і виявити причини, які впливають на їх почуття задоволеності.

Метою роботи є дослідження вікових особливостей задоволеності життям і його чинників, виявлення причин задоволеності (незадоволеності) життям в юнацькому та зрілому віці.

Дослідження проводилось на базі Національного університету цивільного захисту України (НУЦЗУ), а також на базі двох приватних підприємств м. Харкова. Респонденти були розподілені на 2 вікові категорії і відповідно на 2 досліджувані групи: група № 1 – студенти, віком 17-21 років; група № 2 – працівники виробничих підприємств, віком 40-49 років.

Цілі і завдання, поставлені в нашому дослідженні, визначили його структуру і вибір психодіагностичних методів. Для дослідження рівня задоволеності життям в досліджуваних групах була проведена методика Н. В. Паніної «Індекс життєвої задоволеності». Для дослідження детермінант задоволеності життям була проведена методика «Причини емоційного дискомфорту», автором якої є Л. В. Куліков.

Критерії якості життя застосовуються для оцінки задоволеності життям. Якість життя – поняття багатофакторне, тому в нашому випадку нас цікавить не загальний показник якості життя як такий, а його компоненти: задоволеність людини ступенем фізичного, психологічного, соціального духовного благополуччя.

Для дослідження рівня задоволеності життям, в нашій роботі була застосована методика Н. В. Паніної «Індекс життєвої задоволеності».

Індекс життєвої задоволеності – інтегративний показник, який включає в якості основного носія емоційну складову. Для володарів високого значення індексу характерні низький рівень емоційної напруженості, висока емоційна стійкість, низький рівень тривожності, психологічний комфорт, високий рівень задоволеності ситуацією і своєю роллю в ній.

Отримані результати свідчать, що існують значущі відмінності між показниками задоволеності життям у групі молоді і показниками групи респондентів зрілого віку, а саме: за шкалою «Цікавість в житті» даний показник вищий у групі № 1 (5,75 балів), ніж у групі № 2 (3,8 балів). Це свідчить

про те, що молоді люди мають більше ентузіазму, захопленого відношення до звичайного повсякденного життя. Результати за шкалою дають змогу побачити достовірні розбіжності (t = 2.8, p ≤ 0,01). Аналіз другої шкали демонструє відмінності між показниками групи № 1 (6,05) та групи № 2 (4,45). Результати за шкалою «Послідовність в досягненні цілі», дають змогу побачити достовірні розбіжності між групами (t = 2.8, p ≤ 0,01). Результати за шкалою «Узгодженість між поставленими цілями і досягнутими», показують, що у групі № 1 середнє значення вище (5,3) ніж у групі № 2 (4,8). Визначаються достовірно значущі відмінності між групою юнаків та зрілою групою (t = 0,8, p ≤ 0,05). Вони відображають переконаність респондентів першої групи в тому, що вони здатні досягти тих цілей, які вважають для себе важливими. Шкала «Позитивна оцінка себе і власних вчинків». Сюди відноситься оцінка людиною своїх зовнішніх і внутрішніх якостей. Група № 1 віддає більшу перевагу (5,2), ніж група № 2 (4,45). Результати за шкалою дають змогу побачити достовірні розбіжності (t = 1,3, p ≤ 0,05). Не аби яку роль у цьому процесі відіграє і такий важлива характеристика, як загальний фон настрою. За цією шкалою також були відмічені достовірні розходження (t = 1,5, p ≤ 0,05).

Таким чином, показники шкал задоволеністю життям, а саме цікавість життя, послідовність в досягненні цілей, узгодженість між поставленими цілями, позитивна оцінка себе і власних вчинків, а також загальний фон настрою вірогідно частіше переважають у групі молоді по відношенню з групою зрілих людей.

Дана методика крім характеристик шкал задоволеністю життям визначає ще рівні задоволеністю життям. У групі № 1 переважає високий рівень життєвої задоволеності (55%), а це говорить про те, що студенти більше за зрілих людей задоволені життям, вони не виділяють і не замислюються над дрібними помилками в житті. Молодь робить акцент на особистій безпеці та міжособових стосунках. У респондентів зрілої вікової категорії, навпаки – визначається

середній рівень задоволеності життям (45%), тобто менший ніж у студентської молоді. Вони більш зосереджені на безпеці сім'ї та матеріальному благополуччі

Подальше наше дослідження стосувалося перевірки достовірності відмінностей між відсотковими долями двох вибірок. Високий та середній рівень ми об'єднали для того, щоб отримати позицію «є-ефект», а відповідно низький рівень – «не має ефекту». Високий рівень виразності ознаки «є-ефект» зафіксовано у групі № 1 (75%), а у групі № 2 відсотковий показник менший (60%). Результати є достовірними на рівні $p < 0,05$.При розгляді ознаки «не має ефекту», у групі № 2 – 40%, а групі № 1 набагато менше – 25%. Результати є достовірними на рівні $p < 0,05$.

Отже, за результатами даної методики, показники рівня задоволеності життям переважають у групі № 1, тобто у респондентів студентської молоді. Це свідчить про те, що у молоді спостерігається рішучість, стійкість, спрямованість на досягнення цілей. А зрілі люди мають пасивне примирення з життєвими невдачами, покірне прийняття всього, що приносить життя.

Для дослідження детермінант задоволеності життям була проведена методика Л. В. Кулікова «Причини емоційного дискомфорту». При обробці результатів ми порівнювали склад домінуючих причин занепокоєння у респондентів, а також враховували характер причин, їх приналежність до тієї чи іншої сфери буття особистості:

1. Причини міжособистісних відносин: зіткнення з начальством, фізична недуга, проблеми в спілкуванні з співробітниками на роботі, незадоволеність зовнішнім виглядом, турботи про здоров'я взагалі, каяття з приводу минулих рішень, сексуальні проблеми, проблеми з підлеглими, осуд і дискримінація з боку інших, турбота про надійності місця роботи, неприємні сусіди, незадоволеність своєю роботою.

2. Внутрішньоособистісні причини: занепокоєння, викликане внутрішньоособистісними конфліктами; труднощі з можливістю виразити себе; проблеми з сексуальним партнером, відчуття самотності, вада активності, енергії; проблеми з батьками.

3. Причини перевантаженості справами: перевантаженість сімейними обов'язками; проблеми з дітьми; брак часу для сім'ї; перевантаженість справами; роздуми про сенс життя.

4. Соціально-побутові причини: проблеми з покупками; зростаючі ціни; проблеми з транспортом; занепокоєння з приводу обстановки в країні.

5. Причини незахищеності: проблеми з місцем роботи через своєї статі; турбота про стан здоров'я будь-кого з членів сім'ї; фінансова ненадійність.

Результати дослідження причин емоційного дискомфорту в досліджуваних групах визначають наступне: показник за шкалою «Причини міжособистісних відносин» вищий у групі № 1 (3,5), ніж у групі № 2 (3,1). Це свідчить про те, що у зрілих людей цей показник проявляється в меншій мірі ($t = 0,4$, $p \leq 0,05$). Результати аналізу другої шкали «Внутрішньоособистісні причини» дали змогу побачити, що показники групи № 1 (3,4) та групи № 2 (3,5) майже рівні. Аналізуючи результати за шкалою перевантаженості справами, ми виявили, що у працівників середнє значення вище (4,4), ніж у студентів (2,9). Відмічені достовірно значущі відмінності між групами за цією шкалою ($t = 1,4$, $p \leq 0,05$). Шкала «Соціально-побутові причини». Група № 2 віддає більшу перевагу (5,7), ніж група № 1 (2,7). Результати за шкалою дають змогу побачити достовірні розбіжності ($t = 1,3$, $p \leq 0,05$). Не аби яку роль у цьому процесі відіграє і такий важлива характеристика, як причини незахищеності. За цією шкалою також були відмічені достовірні розходження ($t = 1,4$, $p \leq 0,05$).

При порівнянні причин емоційного дискомфорту було виявлено, що студенти найбільш стурбовані такими причинами, як роздуми про сенс життя, труднощі у виборі життєвого шляху, пошук вибору партнера, фінансова ненадійність, занепокоєння становищем сім'ї (або власного положення), турботи про своє здоров'я (в цілому). Зрілі люди переймаються турботою про стан здоров'я будь-кого з членів сім'ї, перевантаженістю справами, занепокоєнні про надійність місця роботи, фінансовою ненадійністю становища сім'ї (або власного положення), зростаючими цінами, проблемою з покупками та занепокоєні з приводу обстановки в країні.

Таким чином, при порівнянні причин емоційного дискомфорту було виявлено, що серед різних груп потреб особистості досить явно домінують бажання матеріальної забезпеченості і поліпшення здоров'я. Причому одне лише бажання поліпшення здоров'я за своєю силою практично дорівнює всім потребам матеріальної забезпеченості. Виходячи з дослідження ми з'ясували, що задоволеність життям в значній мірі обумовлена характером міжособистісних відносин, станом власного здоров'я та фінансовим станом особистості. При чому, студентів турбує більш внутрішньоособистісні проблеми та міжособистісні відносини, а працівників зрілого віку – соціально-побутові труднощі.

Висновки. Теоретичний аналіз психологічної літератури показав, що існує проблема неузгодженості концептуального апарату, яка полягає в різноманітності підходів до визначення задоволеності життям та великій кількості схожих за змістом понять: якість життя, щастя, суб'єктивне, психологічне, емоційне та загальне благополуччя, соціальне самопочуття. Задоволеність життям – це суб'єктивна оцінка якості та умов життя, діяльності, стосунків з людьми та ставлення до самого себе.

Задоволеність життям молоді суттєво відрізняється від рівня задоволеності життям зрілих людей. Такі показники, як цікавість життя, послідовність в досягненні цілей, узгодженість життєвих цілей, позитивна оцінка себе і власних вчинків, а також загальний фон настрою вірогідно частіше переважають у групі молоді по відношенню до групи зрілих людей.

Найбільш сильні причини дискомфорту студентів знаходяться всередині самої особистості, а інші впливи менш сильні. Також у порівнянні з усіма показниками, домінуючими виявилися міжособистісні відносини. Причина такої високої значущості швидше за все в тому, що міжособистісні взаємодії виступають як основні ланки, що опосередковують соціальну адаптацію особистості в молодому віці та реалізують можливість соціальної підтримки у важких життєвих ситуаціях. Серед домінуючих детермінантів задоволеності життям працівників зрілого віку є соціально-побутові труднощів, які

включають до непсихологічних причини дискомфорту. Також домінуючими показниками причин дискомфорту як молоді, так і зрілих людей є причини, що пов'язані зі здоров'ям та матеріальним благополуччям. Потреба збереження та поліпшення здоров'я найбільш актуальна і інтенсивна, вона часто є причиною стійкої напруги, загального емоційного дискомфорту особистості.

Таким чином, за результатами нашого дослідження було виявлено, що суб'єктивне відчуття задоволеністю життям вище у молоді, ніж у зрілих людей. Причому, студентів турбує більш внутрішньо особистісні проблеми та міжособистісні відносини, а працівників – соціально-побутові труднощі. Для студентів в визначенні життєвого благополуччя характерним є особистісне зростання, вміння реалізовувати власний потенціал та досягати поставлених цілей, бажання досягнути кращого. Навіть наявність близьких, приємних довірчих відносин та бажання проявляти турботу не є визначальним для відчуття задоволеності життям сучасної молоді.

Такі результати цілком співпадають з особливостями психічного розвитку молодості та зрілості. На стадії молодості приймаються смисложиттєві рішення, вибудовується стратегія (стиль життя), продовжується чи завершується отримання професійної освіти, освоюються професійні ролі і складається відповідне коло спілкування. Головними направленнями є пошук та самовизначення в нових обставинах життя з урахуванням реальних можливостей. Зрілу людину чекають чималі випробування. У професійній та соціальній ролі їй доводиться переживати так звану «криза ідентичності». Емоційні витрати з віком зростають. Емоційні перевантаження призводять до стресових ситуацій. За період зрілості в організмі людини відбуваються серйозні зміни, що багато в чому визначають стресові стани. Починають підкрадатися і розвиватися хвороби. Дуже важливо в зрілому віці вміти зберігати емоційну стабільність в будь-яких стресових ситуаціях, знаходити можливості до осмислення змін, що відбуваються (фізичних, фізіологічних, психологічних і т.п.). Тоді і чоловікам, і жінкам буде легше справлятися з причинами і наслідками назріваючих в організмі і особистості «збоїв».

У молодому віці переживання задоволеності життям супроводжується адаптаційним фоном життєвої реалізації молодої людини. Отже, закономірним є потреба пошуку особистісних ресурсів для підвищення життєстійкості молоді, покращення її психологічного здоров'я. Тому однією з таких можливостей, на наш погляд, є формування позитивного мислення як здатності конструктивного сприйняття життєвого досвіду та, завдяки цьому, підвищення внутрішнього благополуччя особистості.

Перспективи подальших розробок мають полягати в ще більшій конкретизації чинників задоволеності життям досліджуваних, та в спробі визначити у прикладному аспекті взаємозв'язки між детермінантами задоволеності життям і показниками якості життя.

Література

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. М.: Мысль, 1991. 299 с.
2. Аргайл М. Психология счастья. СПб.: Питер, 2003. 271 с. (Серия «Мастера психологии»).
3. Вірна Ж. Аксіологія якості життя особистості // Психологія особистості. 2013. № 1 (4). С. 104-112.
4. Віговська О. Якість життя особистості // Теоретико-емпіричні доробки сучасної психології. № 2, 2013. С. 161-162.
5. Водопьянова Н. Е. Оценка уровня удовлетворенности качеством жизни // Психология здоровья. СПб.: Питер, 2005. 350 с.
6. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. К.: Либідь, 2003. 376 с.

PART 2

FINANCIAL AND ECONOMIC INSTRUMENTS' USING TO IMPROVE THE QUALITY OF LIFE

KIERUNKI ZMIAN W ANALIZIE WYDAJNOŚCI PRACY MASZYN W PRZEMYŚLE 4.0 – PREDICTIVE MAINTENANCE

Bożena Gajdzik
Politechnika Śląska
Gliwice, Polska

Wprowadzenie

Dla zapewnienia bezpiecznej pracy urządzeń technicznych i wymaganego poziomu produkcji konieczna jest odpowiednia diagnostyka maszyn. Maszyny zarówno stare, jak i nowe, ulegają awariom i postojom. Nawet krótki czas wyłączenia maszyny z eksploatacji (mikro-postoje) może powodować straty dla przedsiębiorstwa, które trudno odbudować na tle coraz to mocniejszej konkurencji na rynku. Skutecznym rozwiązaniem na zmniejszenie poziomu strat w firmie jest wdrożenie systemu zarządzania utrzymaniem ruchu maszyn i oprzyrządowania. Na przestrzeni lat proces zarządzania parkiem maszynowym w dążeniu do zapobiegania awariom podlegał ewolucją. Historia utrzymania ruchu wywodzi się z początku lat czterdziestych dwudziestego wieku, gdzie funkcjonowało reaktywne utrzymanie ruchu, polegające na naprawie maszyn dopiero po wystąpieniu awarii. Maszyny i

urządzenia były prostej konstrukcji i nie wymagały skomplikowanych czynności związanych z ich utrzymaniem. Czynności naprawcze i remontowe były wykonywane dopiero po pojawieniu się uszkodzenia lub awarii. W latach pięćdziesiątych, kiedy to zwiększył się poziom mechanizacji, pojawiła się potrzeba nowych działań na rzecz poprawy bezawaryjności maszyn. Wtedy to wdrożono koncepcję planowego utrzymania ruchu, która opierała się o wykonywanie przeglądów maszyn w ustalonych odcinkach czasu lub po wykonaniu określonej ilości cykli pracy urządzenia. Lata siedemdziesiąte to popularyzacja kompleksowego produktywnego utrzymania ruchu TPM (z ang. Total Productive Maintenance)[18]. TPM wywodzi się z japońskiego przemysłu motoryzacyjnego (ang. Toyota Production System). Działania służb UR (Utrzymania Ruchu) ukierunkowane są na zapobieganie uszkodzeniom maszyn. TPM jest formą proaktywnego podejścia do zarządzania maszynami i urządzeniami. Początek drugiej dekady obecnego stulecia (Przemysł 4.0) to rozbudowane systemy zarządzania parkiem maszynowym w czasie rzeczywistym przy wykorzystaniu ogromnej ilości danych (nieograniczony dostęp do danych generowanych przez maszyny). Pod koniec ubiegłego wieku i obecnie pojawiają się nowe możliwości diagnostyki urządzeń, umożliwiające właściwą diagnozę i eliminację przyczyn awarii prawie „od ręki". Powstają nowe koncepcje zarządzania utrzymaniem ruchu związane z poprawą organizacji pracy maszyn między innymi przez pełne monitorowanie stanu technicznego maszyn oraz bieżącą ocenę ryzyka i analizę przyczynowo-skutkową spadku wydajności maszyn. Na podstawie danych historycznych i empirycznych rozwija się predykcyjne zarządzanie maszynami określane również (ang.) Predictive Maintenance**.** Wdrożeniu tej koncepcji jest możliwe dzięki narzędziom i technikom zarządzania stosowanymi w Przemyśle 4.0 (ang. Industry 4.0). Rozwój układów cyber-fizycznych doprowadzi do utworzenia inteligentnego systemu predykcji zarządzania maszynami. K. Wang

[18] S. Legutko, „Trendy rozwoju utrzymania ruchu urządzeń i maszyn". Eksploatacja i Niezawodność 2009, nr 2.

określa to jako (ang.) Intelligent Predictive development Maintenance (IPdM)[19]. W przyszłości proces ten będzie realizowany w układach uczących się urządzeń (ang. learning machines).

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie podstawowych kierunków zmian w zarządzaniu maszynami w nowych warunkach rozwoju Przemysłu 4.0 (ang. Industry 4.0).

Przemysł 4.0 i jego komponenty na poziomie zarządzania maszynami

Termin Industry 4.0 pojawił się w 2011 roku, kiedy to na terenie Niemiec zainicjowano działania promujące ideę robotyzacji i cyfryzacji przemysłu wytwórczego. W procesach wytwarzania stosowana jest automatyzacja i robotyzacja prac. Urządzenia i maszyny są coraz bardziej skomplikowane i cyfrowe. Głównymi komponentami, które tworzą koncepcję *Industry 4.0* są cyber-fizyczne systemy (ang. Cyber-Physical Systems – CPS) składające się z cyfrowej przestrzeni i fizycznej rzeczywistości[20]. Za innowacyjne rozwiązania uznawane są procesy produkcyjne, w których produkcja typu smart realizowana jest za pomocą robotów i manipulatorów przemysłowych. Istotą nowych systemów jest wszechobecne przetwarzanie danych. Systemy wyposażone są w czujniki i inne urządzenia do gromadzenia i przekazywania danych w układach struktur poziomych i pionowych, do odczytu i monitoringu parametrów pracy maszyn, w celu diagnozy ich stanu technicznego. Diagnostyka to przesyłanie danych do układów, aby na bieżąco obserwować pracę maszyn przez pracowników utrzymania ruchu. Nowoczesne systemy kontroli parametrów połączone są za pomocą modułów komunikacyjnych do sterowników urządzeń. W procesie sterowania urządzeniami ustawione są progi ostrzegawcze, które w inteligentny sposób poinformują o pogorszeniu „kondycji" pracy urządzenia, co z kolei pozwoli na podjęcie działań naprawczych przed wystąpieniem awarii. Takie działanie prowadzi do eliminacji strat, które są spowodowane

[19] K. Wang, Intelligent Predictive Maintenance (IPdM) system – Industry 4.0 scenario, Wang K., Wang Y., Strandhagen T. & Yu T. (Eds.), Advanced manufacturing and automation V, WIT Press, Southampton 2016, pp. 259-268.

[20] M. Herman, T. Pentek, & B. Otto, Design principles for Industry 4.0 Scenario: A literature review, Technische Universität Dortmund 2015.

nieprzewidzianymi awariami. Poszczególne urządzenia stają się z czasem urządzeniami samouczącymi się (ang. learning machines). Przepływy informacji pomiędzy maszynami są zoptymalizowany, a praca urządzeń jest efektywna i przejrzysta. Poszczególne maszyny wyposażone są w układy umożliwiające szybkie reagowania na nowe warunki pracy, co pozwala maszynom na redukcję czasu wykonywanych operacji. Internet Rzeczy (ang. Internet of Things) poszerza spektrum możliwości sterowania maszynami[21] w obszarze precyzyjnego zarządzania wydajnością pracy urządzeń. Kluczowym elementem procesu użytkowania maszyny jest ich sprawność i zdolność do wykonania oczekiwanego produktu w określonych warunkach i w założonym przedziale czasowym[22]. Takie układy maszyn wraz z ich oprzyrządowaniem tworzą „domyślną" i „mądrą technologię[23]. Maszyna w Przemyśle 4.0 są urządzeniami technicznymi o wysokim stopniu automatyzacji i robotyzacji wykonywanych operacji. W trakcie użytkowania tych maszyn ich części i podzespoły ulegają zużyciu lecz możliwości zapewnienia realizowalności funkcji eksploatacyjnych urządzeń są większe niż były dotychczas.

Do zarządzania maszynami potrzebne są dane o eksploatowanym systemie (monitorowanie poszczególnych parametrów pracy urządzenia). Eksploatacją maszyny w Przemyśle 4.0 jest zbiorem wszelkich działań technicznych i organizacyjnych, które mają na celu umożliwienie maszynie, wypełnianie wymaganych funkcji i wykonywanie pracy w warunkach typu „smart" (w warunkach inteligentnych systemów wytwarzania). Park maszynowy w Przemyśle 4.0 jest elementem cyber-fizycznych systemów produkcyjnych (ang. Cyber-Physical Production Systems − CPPS). Przemysł 4.0 to zwiększenie roli samoobsługiwalności

[21] J. Gracel, „Czwarta rewolucja przemysłowa: automatyzacja i życie w świecie technologii". Harvard Business Review Polska, https://www.hbrp.pl/b/czwarta-rewolucja-przemyslowaautomatyzacja-i-zycie-w-swiecie-technologii-2/2/XNHp6tJb [dostęp: 24. 03. 2017]; M. Chui, Löffler, *R. R*oger „The Internet *of* Things". The McKinsey Quarterly, 2010, *2* (*47*), pp. *1-9.*

[22] J. Kazimierczak, Eksploatacja systemów technicznych. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. Gliwice 2000, s. 10-11; M. Jasiulewicz-Kaczmarek, Współczesne koncepcje utrzymania ruchu infrastruktury technologicznej przedsiębiorstwa, w: Koncepcje zarządzania systemami wytwórczymi, Poznań: Wydawca Instytut Inżynierii Zarządzania Politechniki Poznańskiej, 2005, s. 127-134.

[23] P. Blaik, „Megatrendy i ich wpływ na rozwój logistyki i zarządzania łańcuchem dostaw", Gospodarka Materiałowa i Logistyka, nr 4, 2018, s. 2-11.

maszyn jako zdolności obiektu technicznego (maszyny) do posiadania lub odtworzenia stanu pełnej wydajności. W Przemyśle 4.0 zakłada się, że inteligentne maszyny (ang. smart machines) będą samodzielnie się doskonalić poprzez uczenie się (ang. learning machines). Proces uczenia się maszyn początkowo będzie realizowany przy pomocy osób (machine coacher) z czasem bez ingerencji człowieka. W Przemyśle 4.0 rola człowieka w procesach eksploatacyjnych zmniejsza się na rzecz wpływu struktur informatycznych, technicznych i organizacyjnych na maszyny i procesy eksploatacji. Ogromne pakiety danych są przetwarzane na potrzeby szacowania parametrów (charakterystyk) niezawodności i wydajności pracy maszyn. Dostęp do danych w czasie rzeczywistym zaciera różnice pomiędzy działaniami: projektowymi i konstrukcyjnymi, technologicznymi i wytwórczymi a eksploatacyjnymi urządzeń. Obserwacja parametrów komponentów pracy maszyn realizowana jest w czasie rzeczywistym. Dostęp do danych, w tym o zidentyfikowanej anomalii w badanych parametrach maszyny, umożliwia służbom UR natychmiastową inspekcje zapobiegawczą w celu określenia stanu technicznego urządzenia. Dzięki unowocześnieniu systemów pozyskiwania i gromadzenia informacji optymalizacja pracy urządzeń ma miejsce „tu i teraz".

Predykcyjne utrzymanie ruchu w Przemyśle 4.0

Predykcyjne utrzymanie ruchu jest elementem procesu realizowanego na rzecz usprawnienia produkcji w inteligentnych przedsiębiorstwach (ang. smart factory) przez wykorzystanie metod ekonometrycznych prognozowania[24] i symulacji do poprawy pracy maszyn. Predykcyjne utrzymanie ruchu ma na celu umożliwienie ciągłej eksploatacji maszyn i poprawę ich efektywności w czasie rzeczywistym. Od efektywnego planowania, koordynowania i kontrolowania obciążenia środków infrastruktury technicznej zależy sprawność i dostępność maszyn do produkcji. Predykcyjne utrzymanie ruchu jest nadbudową nad prewencyjnym utrzymaniem ruchu, będącym planowym działaniem, którego celem jest zmniejszenie awaryjności i poprawy dostępności maszyn w procesie produkcyjnym. W predykcyjnym

[24] B. Gajdzik, The importance the prediction methods in Industry 4.0 on the example of steel industry, MAPE 2019, in: Multidisciplinary aspects of production engineering, Ed. Biały W., Sciendo, Monograph, part 1, Warsaw 2019.

utrzymaniu ruchu dąży się do przewidywania możliwości wystąpienia zakłóceń w procesie pracy urządzeń, a tym samym spadku ich wydajności. Analiza odbywa się na podstawie bieżących obserwacji wybranych parametrów, opisujących stan maszyn i urządzeń. Cechą charakterystyczną predykcyjnych metod zarządzania maszynami jest wykonywanie symulacji pracy urządzeń, co znajduje zastosowanie w planowaniu obciążeń urządzeń i kosztów pracy. W warunkach rzeczywistych (w warunkach eksploatacji urządzeń) obserwuje się wartości poszczególnych parametrów przy normalnej eksploatacji i ustala się procedurę analizy odczytów i plan działania w przypadku pojawienia się anomalii. W Przemyśle 4.0 są nowe możliwości diagnostyki maszyn i eliminacji przyczyn awarii, między innymi dzięki: Big Data i Big Data Analitics. Śledzenie pracy urządzeń w Przemyśle 4.0 jest ciągłe. Jest to forma kontroli dynamicznej (to kontrola w czasie dotycząca wszystkich urządzeń w danym porządku). Zakres monitorowania pracy maszyn jest bardzo złożony (rozbudowany). Do gromadzenia i przetwarzania danych stosuje się najnowsze rozwiązania informatyczno-komputerowe[25]. Prowadzona diagnostyka urządzeń dostarcza szczegółowej informacji o stopniu zużycia poszczególnych elementów maszyny i przyczyn zmniejszenia wydajności. Zwiększony dostęp do danych o pracy urządzeń jest wykorzystywany do przewidywania wydajności pracy urządzeń w przyszłości między innymi dzięki zastosowaniu ekonometrycznych modeli. Na użytkowanie urządzeń mechanicznych wpływa wiele zmiennych, do których należą np. prędkość mechanizmów przemieszczających i roboczych, technologiczne cykle robocze, zależne od właściwości obrabianego przedmiotu, godziny pracy lub kilometry przejechane w jednostce czasu, parametry fizyko-chemiczne w miejscu pracy (temperatura, wilgotność powietrza, ciśnienie), zmienne parametry techniczne (np. ciśnienie w układach pneumatycznych i hydraulicznych, w ogumieniu) oraz zasięg mechanizmów roboczych. Poszczególne parametry pracy urządzeń analizowane są w jednocie czasu (t). Czas eksploatacji urządzenia jest to okres jaki

[25] M. Rybińska, M. Sekieta, Komputerowe wspomaganie zarządzania Utrzymaniem ruchu. Zakopane 2009, M. Rybińska, M. Sekieta, Komputerowe wspomaganie zarządzania utrzymaniem ruchu. Konferencja Innowacje w Zarządzaniu i Inżynierii Produkcji, Zakopane 2009.

upływa od momentu zainstalowania urządzenia i jego rozruchu, aż do uzyskania pełnej zdolności produkcyjnej, a który kończy się wraz z zakończaniem użytkowania danej maszyny. Do analizy czasu eksploatacji urządzeń i przewidywania ich wydajności stosowane są modele ekonometryczne. Tworzone są modele ekonometryczne prognozowania wystąpienia awarii na podstawie zaobserwowanych parametrów odczytów pracy urządzenia. Matematyczne modele statystyczne dość dobrze odzwierciadlają zmienność (dynamikę) zachodzących zjawisk niszczących. Ich przewaga nad innymi technikami polega głównie na[26]:

− uwzględnieniu zdarzeń losowych wpływających na pracę maszyn,

− wnioskowaniu statystycznym na podstawie „n-elementowego" zbioru danych, pochodzących z różnych źródeł (zachowanie reprezentatywności),

− ilościowego ujęcia problemu decyzyjnego przy jednoczesnym uwzględnieniu wielu zmiennych wejściowych,

− oszacowaniu problemu na podstawie rejestru anomalii urządzeń (ograniczenie anomalii pracy urządzeń na podstawie modelowania),

− możliwości bieżącej aktualizacji bazy danych i uwzględnienia „nowych" wyników,

− możliwość okresowej weryfikacji stosowanych modeli matematycznych do prognozy bezawaryjnego czasu pracy,

− redukcję ryzyka dotyczącego nieuniknionych błędów prognozy poprzez okresową aktualizację rzeczywistych warunków pracy instalacji lub jej krytycznych elementów.

Uwzględnienie powyższych atrybutów sprawia, że metody statystyczne, traktowane jako element wspierający trafnie podjętą decyzję, zachowują swoistą uniwersalność, oczywiście przy uwzględnieniu z góry założonego prawdopodobieństwa (błąd I rodzaju).

Predictive Maintenance (PdM) współgra z Predictive Engineering (PE) czyli prognozowaniem zwiększenia wydajności przez eliminację nadmiernego obciążenia i

[26] A. D. Aczel, Statystyka w zarządzaniu, PWN, Warszawa 2004.

nieregularności pracy maszyn. Bazą dla obydwu koncepcji PdM i PE jest system zarządzanie budową maszyn i urządzeń (ang.) Early Equipment Management (EEM). Na Rys. 1 przedstawiono poglądowy układ PdM w Przemyśle 4.0.

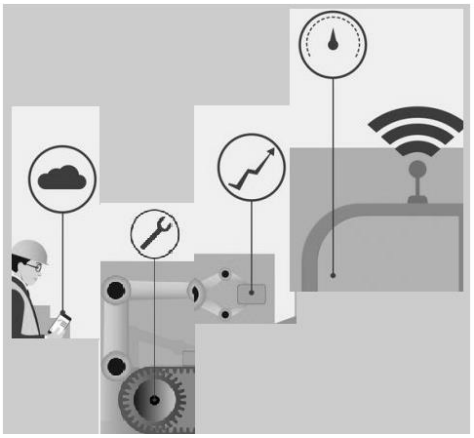

Rys. 1. Utrzymanie Ruchu w czasie rzeczywistym

Źródło: https://www.utrzymanieruchu.pl/zastosowanie-technologii-iiot-czyli-optymalizacja-procesu-produkcji-i-lancucha-dostaw-w-czasie-rzeczywistym/

Wszelkie działania diagnostyczne maszyn realizowane w przedsiębiorstwie dostarczają informacji użytecznych na etapie PdM. Diagnoza to ocena bieżącego stanu pracy maszyn. Predykcja to ocena ich dalszej przydatność do pracy są według przyjętego parametru oceny. Predykcyjne UR korzysta z informacji zawartych w kluczowych wskaźnikach efektywności pracy urządzeń KPI (ang. Key Performance Indicators): OEE (ang. Overall Equipment Effectiveness − całkowita efektywność maszyn i urządzeń), MTBF (ang. Mean Time Between Failure − średni czas pomiędzy awariami), MTTF (ang. Mean Time To Failure – średni czas do awarii), MTTR (ang. Mean Time To Repair – średni czas usunięcia usterki) oraz rejestru liczby awarii i poziom awaryjności, a także rejestru liczby anomalii i ich przyczyn. Informacje są użyteczne m.in. do przewidywania czasu eksploatacji urządzeń przy założonym poziomie obciążenia technicznego danego parametru pracy maszyny. Predykcyjne modele wymuszają na służbach nadzoru diagnostycznego wykonywanie okresowej oceny stopnia wyeksploatowania elementów krytycznych oraz podejmowanie decyzji, co do dalszych losów maszyn. Kryteria oceny parametrów

pracy urządzeń nie są jednakowe. Różnorodność wynika z różnych warunków pracy, odmiennych rozwiązań konstrukcyjnych, technologicznych i zastosowanych materiałów oraz podejścia do przestrzegania zasad prawidłowej eksploatacji analizowanych maszyn. Zbiór uzyskanych informacji: rejestr danych wraz z predykcją, stanowi podstawę do dalszych działań, między innymi może być użyteczny do opracowania harmonogramu wdrażania zmian w celu uzyskania większej wydajności pracy urządzeń (Rys. 2 – poglądowy).

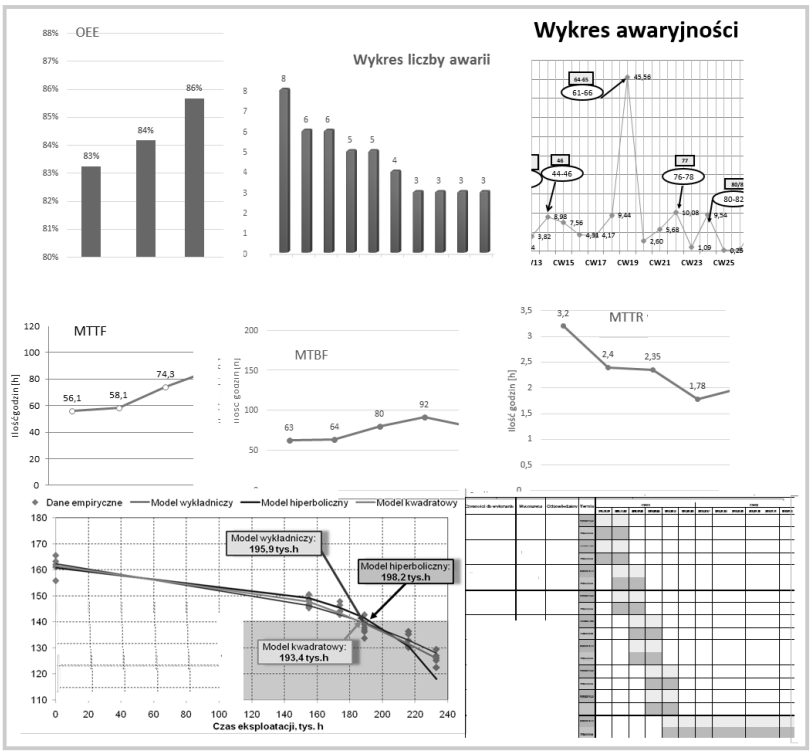

Rys. 2. Informacje wykorzystywane w PdM

PdM umożliwia podjęcie decyzji w oparciu o wiele różnych wyników badań mechanicznych, zebranych z różnorodnych instalacji, budowanych w różnym czasie, z odmiennych jakościowo i w szerokim zakresie akceptowalności normatywnej materiałów, eksploatowanych w indywidualnych warunkach pracy. Maintenance jest realizowane online (E-Maintenance)[27]. Utworzenie kompleksowej bazy danych, a następnie jej aktualizowanie, pozwala na wykonanie wielu analiz i obliczeń

[27] K. Midor, M. Zasadzień, B. Szczęśniak, Przegląd technologii wykorzystywanych do realizacji usług typu E-Maintenance, Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej 2012.

statystycznych. Brak udokumentowanej historii eksploatacji maszyn, kompleksowej bazy danych i brak wiedzy na temat zmiany właściwości parametrów pracy urządzeń w funkcji czasu wyklucza możliwość stosowania predykcji do zarządzania maszynami. Zatem warunkiem koniecznym dla PdM są dane rzeczywiste (empiryczne). Decyzje dotyczące prognozy dalszego użytkowania maszyn są szczególnie ważne z powodu dotrzymania planów produkcyjnych. Dlatego też, każda metoda, która uzupełnia posiadaną wiedzę i zwiększa trafność podejmowanych decyzji jest ważna w przedsiębiorstwach.

Uzupełnieniem modeli prognostycznych w PdM powinna być dalsza metodyka oparta na analizie cyklu życia maszyny podzielona na wymagane działania doskonalące dla służb diagnostycznych realizowane w określonych przedziałach czasowych. Efektem takich działań jest poprawna wydajności maszyn wraz z oszacowaniem pozostałego, bezpiecznego czasu eksploatacji, aż do osiągnięcia dopuszczalnych wartości wyznaczonych przez odpowiednie normy branżowe.

Podsumowanie

Dotychczasowe metody oceny wydajności pracy urządzeń wykorzystujące dane archiwalne zostały w Przemyśle 4.0 zastąpione danymi analizowanymi w czasie rzeczywistym. Połączenie diagnostyki pracy urządzeń z modelami prognostycznymi daje „pełny obraz" pracy maszyn, w aspekcie analizy czynników (technologicznych, eksploatacyjnych i ludzkich), które wpływają na bezawaryjną ich pracę. Dostęp do wielu danych pozwala zredukować problem oceny pracy maszyn tylko i wyłącznie na podstawie pojedynczego parametru. Nowoczesne zarządzanie maszynami to kompleksowe spojrzenie na pracę maszyn w warunkach rzeczywistych z wykorzystaniem dostępnych technik informatycznych i narzędzi zarządzania, których użycie ma zwiększyć wydajność pracy maszyn.

Literatura

1. Aczel A. D., Statystyka w zarządzaniu, PWN, Warszawa 2004.

2. Blaik P., „Megatrendy i ich wpływ na rozwój logistyki i zarządzania łańcuchem dostaw", Gospodarka Materiałowa i Logistyka, nr 4, 2018, s. 2-11.

3. Chui M. Löffler, R. Roger „The Internet of Things". The McKinsey Quarterly, 2010, 2 (47), pp. 1-9.
4. Gajdzik B., The importance the prediction methods in Industry 4.0 on the example of steel industry, MAPE 2019, in: Multidisciplinary aspects of production engineering, Ed. Biały W., Sciendo, Monograph, part 1, Warsaw 2019.
5. Gracel J., „Czwarta rewolucja przemysłowa: automatyzacja i życie w świecie technologii". Harvard Business Review Polska, https://www.hbrp.pl/b/czwarta-rewolucja-przemyslowaautomatyzacja-i-zycie-w-swiecie-technologii-2/2/XNHp6tJb [dostęp: 24. 03. 2017].
6. Herman M., Pentek T., & Otto B., Design principles for Industry 4.0 Scenario: A literature review, Technische Universität Dortmund 2015.
7. Jasiulewicz-Kaczmarek M., Współczesne koncepcje utrzymania ruchu infrastruktury technologicznej przedsiębiorstwa, w: Koncepcje zarządzania systemami wytwórczymi, Poznań: Wydawca Instytut Inżynierii Zarządzania Politechniki Poznańskiej, 2005, s. 127-134.
8. Kazimierczak J., Eksploatacja systemów technicznych. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. Gliwice 2000, s. 10-11.
9. Legutko S., „Trendy rozwoju utrzymania ruchu urządzeń i maszyn". Eksploatacja i Niezawodność 2009, nr 2.
10. Midor K., Zasadzień M., Szczęśniak B.: Przegląd technologii wykorzystywanych do realizacji usług typu E-Maintenance, Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej 2012.
11. Rybińska M., Sekieta M., Komputerowe wspomaganie zarządzania Utrzymaniem ruchu. Zakopane 2009, M. Rybińska, M. Sekieta, Komputerowe wspomaganie zarządzania utrzymaniem ruchu. Konferencja: Innowacje w Zarządzaniu i Inżynierii Produkcji, Zakopane 2009.
12. Wang K., Intelligent Predictive Maintenance (IPdM) system – Industry 4.0 scenario, Wang K., Wang Y., Strandhagen T. & Yu T. (Eds.), Advanced manufacturing and automation V, WIT Press, Southampton 2016, pp. 259-268.

Strona Web:

13. Divya Prakash, Zastosowanie technologii IIoT, czyli optymalizacja procesu produkcji i łańcucha dostaw w czasie rzeczywistym. Inżynieria Utrzymania Ruchu, [dostęp]: https://www.utrzymanieruchu.pl/zastosowanie-technologii-iiot-czyli-optymalizacja-procesu-produkcji-i-lancucha-dostaw-w-czasie-rzeczywistym/ [14 wrzesień 2018].

GOSPODAROWANIE ODPADAMI W OBIEGU ZAMKNIĘTYM

Stanisław Karleszko
Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu
Opole, Polska

Wprowadzenie

Gospodarka odpadami w obiegu zamkniętym to jedna ze współczesnych alternatyw przyjętego modelu gospodarki, który oparty jest nauzyskaniu taniej energii z łatwo dostępnych zasobów. Gospodarka odpadami w obiegu zamkniętym to koniec epoki węgla, ropy naftowej i gazu ziemnego. Jest to zapowiedź końca epoki rozrzutnej gospodarki surowców mineralnych ziemi. W procesie gospodarki odpadami w obiegu zamkniętym najważniejszym jest optymalizacjami pozyskania odpadów z zasadą 3R czyli:

- reduce – ograniczenie;
- recycle – przetwarzanie;
- reuse – planowe wykorzystanie.

Każde państwo świata realizuje odmienne inicjatywy w zakresie gospodarki odpadami w obiegu. Kluczowa jest zasada gospodarowania odpadami, którazawiera się w czterech najistotniejszych metodach, w tym:

- recyclingu,
- kompostowanie bądź fermentacja,
- przekształcanie termiczne,
- składowanie.

W krajach Unii Europejskiejprodukowanych jest średnio 530 kilogramów odpadów w ciągu roku na mieszkańca. Polska zajmuje jedno z ostatnich miejsc z

330 kg odpadów komunalnych na mieszkańca rocznie. Natomiast USA produkuje 864 kg odpadów komunalnych na mieszkańca rocznie a Japonia około 1000 kg[28].

Celem mojego opracowania jest przybliżenie problematyki gospodarowania odpadami komunalnymi w obiegu zamkniętym jako wynik celu badawczego Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Opolu, jako wynik pracy licencjackiej pana Sobiesława Szydłowskiego i dr Stanisława Karleszko obronionej w miesiącu czerwcu 2019 na WSZiA w Opolu[29].

1. Modele i zasady gospodarki odpadami w obiegu zamkniętym

W 2017 roku na terenie Polski zebrano 11968,7 tyś ton ogólnych odpadów co stanowiło wzrost o 2,7% w porównaniu do 2016 r. Na jednego mieszkańca Polski przypadło średnio 312 kg zebranych odpadów komunalnych. W porównaniu z rokiem 2016 ilość odpadów komunalnych wytworzonych przez 1 mieszkańca wzrosła o 9 kg.

Niemniej jednak jeszcze w latach 2011-2012 na terenie całej Polski zebrano średnio 284 kg.

Najwięcej odpadów zebrano w województwach[30]:

- dolnośląskim (361 kg);
- zachodniopomorskim (355 kg);
- śląskim (350 kg);
- lubuskim (346 kg);

zaś najmniej w województwach:

- świętokrzyskim (184 kg);
- lubelskim (196 kg);
- podkarpackim (210 kg);

W krajach Unii Europejskiej gminy są zobowiązane zorganizować system zbierania odpadów komunalnych. W Polsce gminy są zobowiązane zorganizować system zbierania odpadów komunalnych tylko wówczas, gdy na terenie gminy nie działają przedsiębiorcy odbierający odpady od właścicieli nieruchomości.

[28] www.technowinki.onet.pl/technika/globalne-wysypisko/khckl, dostęp 22. 11. 2018.
[29] Sobiesław Szydłowski – Gospodarka odpadów obiegu zamkniętym w Kędzierzynie-Koźlu (…). Praca w aktach uczelni.
[30] GUS, Infrastruktura komunalna 2016. Wydawnictwo GUS, Warszawa 2017, s. 25.

Przedsiębiorcy są z kolei zobowiązanie do przekazywania władzom gminy informacji o zawartych umowach z właścicielami nieruchomości oraz sprawozdań z gospodarowania odpadami komunalnymi. Natomiast gminy są zobowiązane prowadzić ewidencję tych umów.

Zbiórka odpadów komunalnych charakteryzuje się następującymi metodami tj.

1. od drzwi do drzwi – przynosi duże efekty zbiórki
2. oparta na segregacji odpadów w domu – jest to metoda najbardziej powszechna wśród mieszkańców
3. przy krawężnikach – służby komunalne odbierają pojemniki lub worki z wyselekcjowanymi odpadkami
4. „na donoszenie" – zakłada gromadzenie odpadów na terenie gminy
5. wystawka - gmina wyznacza terminy i ekipy do odbierania odpadów
6. mobilny punkt – wyspecjalizowany pojazd z pojemnikami odbiera odpady

Zbiórka odpadów w obiegu zamkniętym jest zależna od wybranej gminy w tym od:

- gęstości zaludnienia
- struktury zabudowy
- rodzajów frakcji odpadów
- planowanych kosztów selektywnej zbiórki odpadów
- wykorzystania posiadanej infrastruktury.

Zbiórka odpadów komunalnych jest zależna od systemu przyjętego w gminie np. w parzyste tygodnie odbierane są odpady zmieszane, a w tygodnie parzyste co dwa tygodnie naprzemiennie bioodpady i odpady opakowaniowe, z selektywnej zbiórki frakcji.

2. Podstawy prawne przyjęte w procesie gospodarowania odpadami w obiegu zamkniętym.

Współczesną gospodarkę odpadami komunalnymi w Polsce regulują następujące ustawy:

- Prawo ochrony środowiska z dnia 27. 04. 2001 (Dz.U. z 2018 r., poz. 799);
- odpadach z dnia 14. 12. 2012 (Dz.U. z 2013 r. poz. 21 ze zmianami.);

- ustawa o utrzymaniu czystości i porządku w gminach z dnia 13. 09. 1996 roku (Dz.U. z 1996 Nr 132, poz. 622 ze zmianami.).

W 2004 roku Polska stała się członkiem Unii Europejskiej toteż musiała dostosować swoje regulacje prawne do wytycznych oraz wymogów Unii Europejskiej. Dotyczą one następujących dyrektyw:

- Rady 86/278/EWG z dnia 12. 06. 1986 roku w sprawie ochrony środowiska, w szczególności gleby, w przypadku wykorzystywania osadów ściekowych w rolnictwie (Dz.Urz. WE L 181 z 04. 07. 1986);

- 94/62/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 20.12.1994 roku w sprawie opakowań i odpadów opakowaniowych (Dz.Urz. WE L 365 z 31. 12. 1994);

- Rady 1999/31/WE z dnia 26. 04. 1999 roku w sprawie składowania odpadów (Dz.Urz. WE L 182 z 16. 07. 1999);

- Parlamentu Europejskiego i Rady 2000/53/WE z dnia 18. 09. 2000 roku w sprawie pojazdów wycofanych z eksploatacji (Dz.Urz. WE L 269 z 21. 10. 2000);

- 2000/76/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 4. 12. 2000 roku w sprawie spalania odpadów (Dz.Urz. WE L 332 z 28. 12. 2000);

- 2002/96/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 27. 01. 2003 roku w sprawie zużytego sprzętu elektrotechnicznego i elektronicznego (WEEE) (Dz.Urz. UE L 37 z 13. 02. 2003).

Przepisy te zobowiązywały i nakładały na państwa członkowskie Unii Europejskiej uwzględnienie w/w wytycznych w następującym zakresie:

- przygotowania dokumentów planistycznych,
- wydawanie decyzji administracyjnych,
- osiągania odpowiednich poziomów zbierania odpadów w tym recyklingu,
- ograniczania odpadów ulegających biodegradacji na składowiskach odpadów,
- spełnienie wymagań w zakresie postępowania z odpadami,
- kontrola przestrzegania przepisów,
- przygotowanie sprawozdań do Komisji Europejskiej.

Wśród wymienionych ustaw najważniejszą jest ustawa o odpadach z 14 grudnia 2012 roku[31]. Powyższa ustawa reguluje działania dotyczące: gospodarowania odpadami, komunalnych osadów ściekowych, magazynowaniu odpadów, odzysku energii, olejów odpadowych, przetwarzaniu odpadów, recyklingu, składowaniu odpadów, spalarni odpadów, unieszkodliwianiu odpadów.

Ustawa powyższa ma zapewniać w ramach procesów gospodarki odpadami, ochronę życia i zdrowia a w szczególności ma zapobiegać:

- zagrożeniom dla wody, powietrza, gleby, roślin i zwierząt
- uciążliwościom ze względu na hałas i zapach
- wywoływaniu niekorzystnych skutków dla terenów wiejskich lub miejsc o szczególnym znaczeniu, w tym kulturowym i przyrodniczym.

Ważnym dokumentem normatywnym dla zagospodarowania odpadów dla regionu i gminy jest Ustawa o czystości i porządku w gminach z 13 września 1996 roku[32]. Określa ona w gminie:

- obowiązek utrzymania czystości i porządku,
- zakres odbierania odpadów komunalnych i ich zagospodarowanie
- warunki udzielania zezwoleń podmiotom świadczącym usługi odbierania odpadów komunalnych w zakresie uregulowanym w ustawie
- system gospodarowania odpadami komunalnymi
- metody selekcji odpadów komunalnych
- tworzenie punktów selektywnego zbierania odpadów komunalnych
- wyznaczanie punktów zbierania zużytego sprzętu elektrycznego i elektronicznego, pochodzącego z gospodarstw odmowych.

Następnym ważnym dokumentem normatywnym w zakresie gospodarowania odpadami komunalnymi jest Uchwała Nr 217 Rady Ministrów z dnia 24. 12. 2010 roku w sprawie „Krajowego planu gospodarki odpadami 2014”[33].

Ma ona w swym założeniu:

---

[31] Ustawa o odpadach z 14 grudnia 2012 (Dz.U. z 2015 r. poz. 122)
[32] Ustawa o czystości i porządku w gminach z 13 września 1996 roku (Dz.U. z 1996 r. Nr 132, poz. 622 ze zmianami)
[33] Uchwała Nr 217 Rady Ministrów z dnia 24. 12. 2010 r. w sprawie „Krajowego planu gospodarki odpadami 2014”.

- zwiększanie odzysku z odpadów komunalnych w sposób bezpieczny dla środowiska,

- zamknięcie wszystkich składowisk niespełniających standardów UE i ich rekultywację

- sporządzenie spisu zamkniętych oraz opuszczonych składowisk odpadów wydobywczych, wraz z identyfikacją obiektów, które wpływają znacząco na środowisko

- eliminację składowania zużytego sprzętu elektrycznego i elektronicznego

- pełne zaangażowanie krajowego systemu zbierania i demontażu pojazdów wycofanych z eksploatacji

- takie zorganizowanie systemu preselekcji, sortowania i odzysku odpadów komunalnych, aby na składowiska nie trafiło ich więcej niż 50% w stosunku do odpadów wytworzonych w gospodarstwach domowych,

- objęcie zorganizowanym systemem odbioru odpadów komunalnych wszystkich mieszkańców, najpóźniej do 2015 roku,

- zmniejszenie ilości odpadów komunalnych ulegających biodegradacji, aby nie było składowanych:

  - w 2013 roku więcej niż 50%

  - w 2020 roku więcej niż 35%

- zmniejszenie masy składowanych odpadów komunalnych do max 50% wytworzonych do końca 2014 roku,

- przygotowanie do recyklingu materiałów odpadowych takich jaki papier, metale tworzywa sztuczne i szkło z gospodarstw domowych na poziomie minimum 50% ich masy w roku 2020 w porównaniu do roku 2014.

3. Prognozy ilości zagospodarowania odpadów komunalnych oraz problemy przy zagospodarowywaniu odpadów komunalnych ulegających biodegradacji w latach ujętych w normach prawnych.

Prognoza wytworzonych odpadów komunalnych do roku 2012 wykazuje wzrost. Natomiast ilość odpadów komunalnych ulegających biodegradacji jest malejąca. Gospodarka odpadami komunalnymi w systemie zamkniętym ma na celu

zmniejszenie odpadów i wydłużenie życia poszczególnych produktów jako efektów zbiórki selektywnej.

Tabela 1. Prognoza wg Krajowego Planu Gospodarki Odpadami przedstawia się następująco

		Rok 2016	Rok 2020	Rok 2022
1.	Prognoza wytworzonych odpadów komunalnych	13609 tyś.	14265 tyś.	14729 tyś.
2.	Ilość odpadów komunalnych ulegających biodegradacji	2190 tyś.	1533 tyś.	1533 tyś

Źródło: Krajowy Plan Gospodarki Odpadami do 2022 roku.

Dokonując analizy prognozy ilości odpadów komunalnych przedstawia się ona inaczej w dużych miastach i na terenie wsi, co prezentują Tabele 2 i 3.

Tabela 2.Prognozowane zmiany ilości odpadów komunalnych w dużych miastach (kg/Ma)

	Rodzaje odpadów / Lata:	**2014**	**2017**	**2020**	**2022**
1.	Jednostkowy wskaźnik wytwarzania odpadów	420	440	463	479
2.	Udział papieru	82,8	89,1	94,8	98,5
3.	Udział szkła	41,7	43,5	45,4	47
4.	Udział metali	10,8	10,9	10,9	10,9
5.	Udział tworzyw sztucznych	65,2	68,5	73,5	77,4
6.	Udział odpadów wielomateriałowych	10,6	11,1	12,0	12,6
7.	Udział odpadów kuchennych i ogrodniczych	116,6	119,2	122,6	124,2
8.	Odpady wielkogabarytowe	10,7	11,4	12,2	12,5
9.	Odpady z terenów zielonych	22,3	23,6	24,8	25,5
10.	Udział odpadów pozostałych	59,3	62,7	66,8	70,4

Źródło: Cheba K., Prognozowanie zmian wytwarzania odpadów komunalnych, „Ekonometria", 4 (38), 2012, s. 81-91.

Do pozostałych odpadów zaliczamy odpady mineralne, tekstylia, drzewo oraz odpady niebezpieczne.

Analizując powyższą prognozę stwierdza się wzrost z odpadów komunalnych wskaźnika wytwarzanych odpadów w tym udział papieru, szkła, metali, odpadów wielogabarytowych i odpadów z terenów zielonych.

Dużo trudniejsza i mniej optymistyczna jest prognoza zagospodarowania odpadów komunalnych ze wsi co obrazuje Tabela 3.

Tabela 3. Prognoza zmian ilości odpadów komunalnych ze wsi (w kg/Ma)

Rodzaje odpadów / Lata:		**2014**	**2017**	**2020**	**2022**
1.	Jednostkowy wskaźnik wytwarzania odpadów	253,1	265,4	280,0	291,1
2.	Udział papieru	13,0	14,1	15,0	15,7
3.	Udział szkła	25,2	26,4	27,6	28,5
4.	Udział metali	5,9	6,0	6,0	6,0
5.	Udział tworzyw sztucznych	26,7	28,1	30,3	31,9
6.	Udział wielomateriałowych	10,6	11,2	12,0	12,7
7.	Udział odpadów kuchennych i ogrodniczych	80,5	82,9	85,9	88,3
8.	Odpady wielkogabarytowe	3,3	3,4	3,6	3,7
9.	Odpady z terenów zielonych	6,6	7,0	7,3	7,6
10.	Udział odpadów pozostałych	81,2	86,3	92,3	96,7

Źródło: Cheba K., Prognozowanie zmian wytwarzania odpadów komunalnych, „Ekonometria", 4 (38), 2012, s. 81-91.

Odpady pozostałe to odpady mineralne, tekstylia, drewno oraz odpady niebezpieczne.

Porównując prognozy zagospodarowania odpadów z miasta i wsi widzimy różnicę w ilości zbieranych odpadów na niekorzyść obszarów wiejskich.

Z analizy powyższych prognoz ilości zagospodarowania odpadów komunalnych wynika, ze selektywna zbiórka odpadów zależy od systemu zbierania odpadów w danej gminie w tym również od:

- gęstości zaludnienia,
- struktury zabudowy,
- rodzajów wydzielonych frakcji odpadów,
- pożądanego poziomu selektywnego zbierania odpadów komunalnych,
- planowanych kosztów selektywnego zbierania odpadów komunalnych,

Zagospodarowanie odpadów w obiegu zamkniętym to wielka szansa i zagrożenie dla Polski jako kraju rozwijającego się:

- wymaga rozwoju instalacji do selektywnej zbiórki odpadów.
- wymaga większej motywacji do zbierania odpadów,
- wymaga większej świadomości zachowania mieszkańców w stosunku do segregacji odpadów,

- dotychczasowy system opłat za segregację odpadów od 10 do 19 zł na osobę za zbiórką odpadów segregowanych i od 12 zł do 28, 50 za zbiórkę odpadów niesegregowanych jest mało skuteczny i słabo motywujący.

- pełne zagospodarowanie odpadów komunalnych to odzyskanie energii, wykorzystanie recyklingu dla przemysłu, to naprawa zużytego sprzętu i odpadów gabarytowych.

- ponadto w kraju niedostatecznie podejmuje się prace unieszkodliwiania odpadów komunalnych metodami termicznymi.

Podsumowanie

Zagospodarowanie odpadów komunalnych w Polsce w systemie zamkniętym jest dopiero na początku drogi. Przygotowani przepisy normatywne, dostosowane do przepisów Unii Europejskiej. Przygotowano system zbióki i selekcji odpadów komunalnych. Zapoczątkowano zbiórkę i przetwarzanie odpadów papierowych, szkła, metali, odpadów z terenów zielonych oraz odpadów wielogabarytowych. Przygotowuje się składowiska do składowania odpadów i sortownie pomocne przy selektywnej zbiórce odpadów. W świetle obowiązujących przepisów przygotowuje się dla gmin unowocześnienia sortowni odpadów komunalnych, zakup wag, aparaturę pomiarów skażeń środowiska dla wysypisk, budowę boksów odpadów niebezpiecznych i instalację kompostowni odpadów zielonych.

Literatura i przepisy normatywne:

1. www.technowinki.onet.pl/technika/globalne-wysypisko/khckl, dostęp 22. 11. 2018
2. GUS, Infrastruktura komunalna 2016. Wydawnictwo GUS, Warszawa 2017, s. 25.
3. Ustawa o odpadach z 14 grudnia 2012 (Dz.U. z 2015 r. poz. 122).
4. Ustawa o czystości i porządku w gminach z 13 września 1996 roku (Dz.U. z 1996 r. Nr 132, poz. 622 ze zmianami).
5. Uchwała Nr 217 Rady Ministrów z dnia 24. 12. 2010 r. w sprawie „Krajowego planu gospodarki odpadami 2014".
6. Cheba K., Prognozowanie zmian wytwarzania odpadów komunalnych, „Ekonometria", 4 (38), 2012, s. 81-91.

ZARZĄDZANIE W GABINECIE KOSMETOLOGICZNYM A BUDOWANIE RELACJI Z KLIENTEM

Daria Oleksyn
Akademia Wychowania Fizycznego we Wrocławiu
Wrocław, Polska

W ciągu ostatnich lat, obserwuje się prężne zmiany zachodzące na rynku pracy. Oprócz kwalifikacji zawodowych, od potencjalnego pracownika, oczekuje się szeroko rozwiniętych kompetencji społecznych, których rozwój warto rozpocząć możliwie najwcześniej. Obecnie wiele uczelni wprowadza w programie studiów kursy, z których studenci mogą skorzystać i rozpocząć rozwój kompetencji interpersonalnych na szczeblu akademickim. Umiejętności te poszerzają perspektywy zawodowe i czynią kandydata bardziej atrakcyjnym na rynku pracy, ponadto ułatwiają mu radzenie sobie w sytuacjach trudnych i stresujących, powodując podwyższenie poziomu odporności psychicznej. Profesor Bolesław Rafał Kuc, definiuje zarządzanie jako *porządkowanie chaosu, czyli panowanie nad różnorodnością i przekształcenie potencjalnych konfliktów we współpracę.* W oparciu o definicje meritum stanowi pojęcie, jak w gabinecie kosmetologicznym panować nad wspomnianą różnorodnością i konfliktami mogącymi pojawiać się na przestrzeni czasu.

Potrzeby

Potrzeby są czynnikiem determinującym podejmowane przez człowieka decyzje. Zgodnie z teorią Maslowa, posiadamy potrzeby kilku rzędów. Układają się one w hierarchii – od potrzeb najbardziej podstawowych, którymi są potrzeby fizjologiczne, po potrzeby wyższego rzędu, którymi są potrzeby samorealizacji znajdujące się na szczycie piramidy potrzeb, zwanej piramidą Maslowa. Między dwiema wymienionymi grupami, znajduje się jeszcze potrzeba bezpieczeństwa,

przynależności oraz szacunku i uznania. Potrzeby wyższego rzędu uaktywniają się, gdy w pierwszej kolejności zostaną zaspokojone potrzeby niższego rzędu. Według wcześniej wspomnianego, amerykańskiego psychologa Abrahama Maslowa, potrzeby te nie muszą być zaspokojone w stopniu całkowitym, jak sam nakreśla, wszystkie teorie ulegają zmianom i w rzeczywistości hierarchia potrzeb nie jest tak ściśle niezmienna jak mogłoby się wydawać [1]. Im więcej potrzeb zostanie zaspokojonych, tym większy będzie poziom satysfakcji. Kiedy poznamy już potrzeby naszego klienta, możemy skupić się na budowaniu relacji.

Budowanie relacji z klientem

Na tym etapie, umiejętności wykorzystywane do zabiegu oraz wiedza z zakresu kosmetologii, nie wystarczą. Niezwykle istotnym aspektem prowadzenia działalności usługowej jest budowanie z klientem relacji opartej na lojalności. Ważne jest aby traktować klienta jako indywidualną jednostkę, a nie jako źródło korzyści finansowych [2].Stworzenie w gabinecie przyjaznej atmosfery, wiąże się nie tylko z wystrojem spełniającym wymagania estetyczne klientów, ale przede wszystkim z zapewnieniem klientowi komfortu psychicznego. Niewłaściwe jest postrzeganie gabinetów kosmetologicznych, jako miejsc skoncentrowanych jedynie na świadczeniu określonych usług. Według przeprowadzonych badań, klienci usług kosmetologicznych bardzo wysoko cenią jakość obsługi oraz atmosferę. Zgodnie z przeprowadzonymi badaniami, profesjonalna obsługa uzyskała 21%, a atmosfera w trakcie zabiegu 16,4%, dla porównania efekt końcowy w tym samym badaniu uzyskał 20%, a jakość produktów 16,6%. Oznacza to, że nawet jeśli wykonamy zabieg, przy użyciu wysokiej jakości produktów i specjalistycznego sprzętu, ale nie zapewnimy klientowi komfortu i poczucia bezpieczeństwa, istnieje bardzo duże prawdopodobieństwo, że klient nie zdecyduje się na ponowne skorzystanie z naszych usług [3]. Na tworzenie więzi z klientem składa się kilka etapów. Pierwsze wrażenie kreuje się nie tylko na podstawie przekazów werbalnych, ważna jest również nasza prezentacja wizualna, mowa ciała, barwa i ton głosu, a także prędkość z jaką się wypowiadamy. Następny etap, koncentruje się na przekonaniu klienta do wyboru naszej usługi lub produktu. Kiedy uda nam się zainteresować klienta i skorzysta on z

naszej oferty, przychodzi czas na podtrzymanie zainteresowania klienta proponowaną przez gabinet ofertą i kontakt posprzedażowy, który może przybrać różną formę, w zależności od przyjętej polityki firmy. Kiedy klient pojawia się w gabinecie na umówioną wizytę, wspomniane pierwsze wrażenie dokonuje się natychmiastowo, po upływie około 20 sekund, odczucia te są potwierdzane na drodze dalszych kontaktów. Pierwsze wrażenie nie jest spostrzeżeniem racjonalnym, nie podlega prawom logiki i nie jest obiektywne. Wpływ na jego ukształtowanie mają oczekiwania klienta, stereotypy, nastawienie i wcześniejsze doświadczenia. Podczas pierwszego kontaktu z klientem, należy być skoncentrowanym aby właściwie odczytać jego emocje i potrzeby. Kontakt wzrokowy jest dla klienta potwierdzeniem, że jesteśmy zainteresowani tym co mówi i poświęcamy temu całą swoją uwagę. Odradza się zerkania na telefon, przekładania rzeczy i stania do klienta bokiem. Kiedy całą swoją uwagę skupimy na kliencie, łatwiej będzie nam odczytać jego emocje i oczekiwania. Pierwsze spotkanie to idealna okazja aby uzyskać informację dotycząca przyczyny zmiany poprzedniego gabinetu, z którego klient korzystał. Dzięki pozyskanym w ten sposób informacjom – możemy ustalić newralgiczne punkty, dowiedzieć się na co klient zwraca uwagę i czego od nas oczekuje. Skutecznym narzędziem do pozyskania rzetelnych i wiarygodnych informacji jest rozmowa, ponieważ właśnie w trakcie rozmowy klienci są bardziej skłonni do przekazywania szczerych opinii, niż w przypadku form pisemnych. Dlatego jeśli przy pierwszej wizycie chcemy przeprowadzić ankietę, warto zrobić to w formie wywiadu z klientem, zapisując istotne informacje. Zadawane pytania powinny mieć charakter otwarty, umożliwiający swobodną wypowiedz, rzadziej natomiast charakter sugerujący, kiedy wymagamy jedynie potwierdzenia lub zaprzeczenia [4].

Kompetencje miękkie jako narzędzie komunikacji z klientem

Według Petera Druckera, specjalisty ds. zarządzania i *najwybitniejszego pioniera teorii zarządzania na świecie*, nadrzędnym celem i sensem prowadzenia działalności gospodarczej, jest stworzenie klienta, z kolei zysk określa skuteczność tej działalności. Droga do *stworzenia klienta* nie jest pozbawiona przeszkód, ważne, aby w kontaktach z klientem zachować profesjonalizm, nie przekraczając pewnych

granic. Kompetencje miękkie są określane mianem przenośnych, nie są przypisane jednemu konkretnemu zawodowi, ale funkcjonują w obrębie wielu różnych stanowisk. Ułatwiają przystosowanie się do zmian, nowych obowiązków i przekwalifikowania zawodowego. Jest to zespół cech, do którego zaliczamy: empatię, kreatywność, umiejętne zarządzanie czasem, dynamikę działania, komunikatywność, odporność na stres, chęć nabywania nowych kompetencji, zaangażowanie oraz asertywność. Najbardziej poszukiwanymi przez pracodawców są kompetencje społeczne, które umożliwiają nawiązywanie kontaktu, sprawną komunikację, rozwiązywanie napotkanych konfliktów oraz motywowanie i zarządzanie zespołem [5]. Komunikacja, polega na przekazywaniu i odbieraniu informacji, możemy podzielić ją na: werbalną czyli słowną i niewerbalną czyli tzw. język ciała. Badania wskazują przeważającą rolę komunikacji werbalnej, aż 90% treści czerpanych jest z mowy ciała. O efektywnej komunikacji można mówić wówczas, kiedy przekazywane informacje są rozumiane przez odbiorcę, zgodnie z naszymi intencjami [6]. Utrudnienie na drodze do właściwej interpretacji, mogą stanowić bariery komunikacyjne.

Bariery komunikacyjne

Do barier komunikacyjnych zakłócających skuteczność komunikacji należy:

porównywanie się – rozmówca koncentruje się na nawiązywaniu do własnych przeżyć i zestawianiu ich w taki sposób, aby określić kto mierzył się z większym problemem;

domyślanie się – próba czytania w myślach rozmówcy przed dostatecznym wysłuchaniem, przygotowywanie odpowiedzi. W trakcie wypowiedzi drugiej osoby, koncentrujemy się bardziej na tym co mamy do powiedzenia, niż na tym co osoba ta chce nam przekazać;

słuchanie wybiórcze – stanowi filtr przekazywanych treści, polega na skupianiu się jedynie na poszczególnych fragmentach wypowiedzi, w efekcie nie trafia do nas całokształt przekazywanych treści.

Aby proces komunikacji przebiegał w sposób zrozumiały, niezbędna jest spójność w przekazywanych przez nas komunikatach werbalnych i niewerbalnych.

Żeby oba aspekty mogły ze sobą współgrać, trzeba opanować świadomość swojej mowy ciała i umiejętność jej modyfikacji adekwatnie do wypowiadanych słów. W celu unikania nieporozumień, kosmetolog powinien parafrazować wypowiedzi klienta [4]. Rolę koncentracji i zaangażowania rozmówcy przedstawił Friedemann Schulz von Thun w *Sztuce rozmowy,* gdzie wyróżnia cztery filary mogące wspierać proces komunikacji. Pierwszy z nich wskazuje na istotę prostych i rzeczowych wypowiedzi, dzięki którym przekazywane komunikaty są krótkie i klarowne dla odbiorcy. Drugi filar wiąże się ze stosowaniem zasad poprawnej gramatyki używanego języka, natomiast trzeci filar traktuje o zwięzłości komunikatów, a ostatni z nich – o stosowaniu odpowiednich środków stylistycznych, zapewniających dodatkową stymulację [7]. Skutecznym narzędziem, umożliwiającym pracę nad wspomnianymi kompetencjami, są kursy interpersonalne. Forma zajęć, poza wykładaną teorią, posiada elementy pracy aktywizującej uczestnika, w wyniku podjętych działań dochodzi do zmiany postaw i mechanizmów reagowania. Uczestnicy takich warsztatów,o stają się bardziej świadomi swojej tożsamości i bardziej empatyczni w stosunku do tego co ich otacza.

Bariery fizyczne i środowiskowe

Oprócz barier komunikacyjnych, w gabinecie możemy napotkać również bariery fizyczne i środowiskowe, na które nie zawsze będziemy mogli mieć wpływ. Do takich barier zaliczyć należy hałas i uciążliwe dźwięki, które będą utrudniały wyciszenie klientom, a w przypadku personelu przebywającego w gabinecie przez wiele godzin, będą stanowiły czynnik stresujący. Mogą zdarzyć się również awarie sieci i sprzętu, uniemożliwiające nam przeprowadzenie zabiegu. Warto zatem mieć sprawdzonego i rzetelnego fachowca, do którego można się zwrócić w takiej sytuacji. Jeśli w konsekwencji awarii, klient poniesie jakiekolwiek straty i zabieg nie będzie wykonany zgodnie z założeniami, lub w ogóle nie zostanie przeprowadzony, należy odpowiednio zrekompensować klientowi zaistniałą sytuację.

Filozofia funkcjonowania sektora usług

W ostatnich latach doszło do zmian w filozofii funkcjonowania firmy, która opiera się na marketingu partnerskim, a nie tradycyjnym jak do tej pory. Z obecnie

przyjętymi założeniami, prowadząc firmę nie wystarczy jedynie sprzedać klientowi produktu, a należy doprowadzić do zatrzymania klienta, który zostanie określony mianem „naszego" klienta i będzie dokonywał kolejnych transakcji, wobec czego staje się on jednocześnie naszym partnerem i stałym usługobiorcą. Celem działań marketingowych jest wywarcie na klienta takiego wpływu, aby zakupił produkt czy usługę, nawet jeśli początkowo nie uświadamiał sobie takiej potrzeby. We współczesnym ujęciu, należy jednak dbać zarówno o wizerunek firmy jak i o budowanie z klientem dobrych i trwałych relacji, w związku z tym, kiedy uda nam się wzbudzić w kliencie potrzebę posiadania określonego produktu lub usługi i pozyskamy owego klienta, sukcesem będzie uczynienie sprzedaży zbytecznej, co oznacza, że poznamy klienta na tyle dobrze, że zaoferujemy ofertę spersonalizowaną pod naszego klienta, która idealnie odpowie na jego wymagania i będzie się sprzedawała bez konieczności reklamy.

Rola recepcji w gabinecie kosmetologicznym

Często w gabinecie kosmetologicznym, największy nacisk kładzie się na wystrój wnętrza, bogaty wachlarz usług, profesjonalny sprzęt oraz wykwalifikowanych specjalistów, pomijając przy tym rolę recepcjonisty. Recepcjonista jest pierwszą osobą, z jaką kontaktuje się klient, przez co staje się naszą wizytówka i odpowiada za bardzo ważne pierwsze wrażenie. [8]. Recepcja w gabinecie zapewni rozdzielenie obowiązków związanych z ustalaniem terminów oraz płatnościami za wykonaną usługę, od wykonywania samej usługi. Konsekwencją zastosowania w gabinecie stanowiska recepcji będzie poczucie klienta o profesjonalizmie świadczonych usług.

Oprogramowanie CRM

Odpowiadając na potrzeby współczesnego klienta, powstały programy CRM, czyli Customer Relationship Managment, czyli programy umożliwiające profesjonalną obsługę klienta. Wszystkie dane znajdują się w jednym miejscu, dzięki czemu mamy do nich wygodny dostęp, możemy ustalić kryteria wedle, których klienci zostaną podzieleni, klienci mogą dokonywać elektronicznych rejestracji, a w razie potrzeby mogą wizytę przełożyć lub z niej zrezygnować. Program usprawnia komunikacje z klientem, dzięki możliwości wysyłania wiadomości SMS lub maila

przypominającego o wizycie, a także pozwala na podtrzymanie relacji poprzez wysyłanie życzeń urodzinowych, spersonalizowanych ofert i rabatów. Ułatwia zarządzanie grafikiem dzięki stałemu dostępowi do kalendarza z opcją ustawienia przypomnień oraz możliwością jego edycji na komputerze i dowolnym urządzeniu mobilnym. Warto również zwrócić uwagę na fakt, że programy CRM przeznaczone są głównie dla dużych przedsiębiorstw i nie spełniają swojej roli w przypadku niewielkich działalności gospodarczych [9].

Literatura

1. Stelmach W. Jeszcze raz, ale inaczej, o teorii Maslowa. MBA 2008.
2. Gałat M., Kryczka M. Zarządzanie relacjami z klientem w gabinetach kosmetologicznych. Kosmetologia Estetyczna 2019, 708-710.
3. Questus dla Gabi.NET w sieci. Raport: Rynek usług kosmetycznych w Polsce. Trendy, kierunki rozwoju, strategie i metody działania. Zachowania klientów. Marzec 2012.
4. Klonowska J. Komunikacja interpersonalna z klientem kosmetologicznym. Art Of Beauty 2019, 54-55.
5. Fastnacht D. Miękkie kompetencje w zarządzaniu. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Zarządzania Ochroną Pracy w Katowicach 2006: 109-114.
6. Dolińska D. Mowa ciała jako aspekt komunikacji międzyludzkiej. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej 2013, 102-110.
7. Schulz Von Thun F. Sztuka rozmawiania. Analiza Zaburzeń. Wydawnictwo WAM 2007, 11-20.
8. Manulik S. Udział pracowników recepcji w osiąganiu celów marketingowych salonu kosmetycznego. Kosmetologia Estetyczna 2015 5 (4): 495-499.
9. Rybowska A. Relacje interpersonalne z klientami na rynku usług fryzjerskich i kosmetycznych. Zeszyty naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 662. Ekonomiczne Problemy usług 2011 74 (9): 570-579.

POZYSKIWANIE DANYCH O ODLEGŁOŚCIACH DLA POTRZEB ZAGADNIENIA TRANSPORTOWEGO

Władysław Wornalkiewicz
Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu
Opole, Polska

Wstęp. W zagadnieniu transportowym odległość między obiektami w linii prostej możemy traktować jako odpowiednik kosztu. Z tego względu dla uzyskania tej miary dokonałem rozpoznania możliwości jej wyznaczenia korzystając z informacji internetowych. Na początek potraktowałem odległość przewozu jako przekątną trójkąta wyznaczoną na podstawie twierdzenia Pitagorasa. Można określić różnymi sposobami odległość geograficzną dwóch miejsc na kuli ziemskiej, korzystając z szerokości i długości geograficznej, bazując na stronie: https://www.wspolrzedne.pl/#.

Istnieje też możliwość skorzystania z trygonometrii rozwiązywania trójkątów sferycznych. Powróćmy jednak wymienionej wcześniej strony i wprowadźmy np. frazę wyszukiwania „*Polska Kraków*" w oknie dialogowym (zob. Rysunek 1). Po kliknięciu „*Pokaz*" na mapie uzyskujemy wskazanie miejsca oraz informację o szerokości oraz długości geograficznej w stopniach. Przykładowo dla Krakowa, Wrocławia i Nysy będą to przybliżone dane:

Miejsce	Szerokość	Długość
Kraków	50,06	19,94
Wrocław	51,11	17,03
Nysa	50,47	17,33

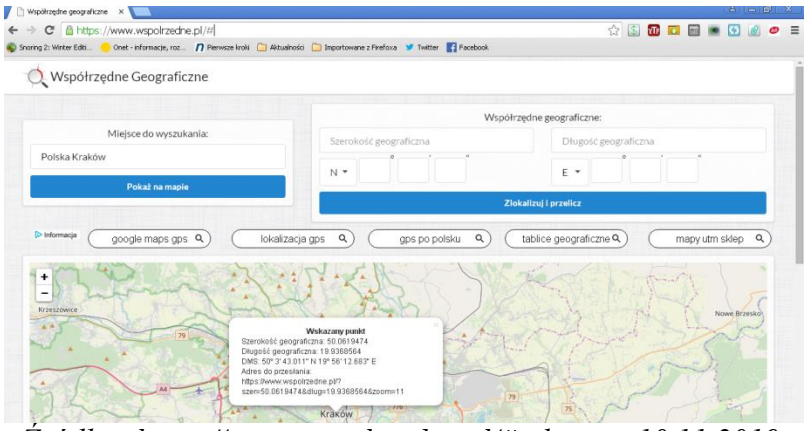

Źródło: https://www.wspolrzedne.pl/#, dostęp: 10.11.2019.

Rys. 1. Strona internetowa wskazująca szerokość i długość geograficzną wskazanego miejsca – Kraków

Sposoby na wyznaczenie odległości

Ogólne wyjaśnienie sposobu obliczania odległości na mapie na bazie twierdzenia Pitagorasa spotykamy na stronie internetowej: https://skuteczneraporty.pl/blog/mapa-polski-excel-jak-obliczyc-odleglosc-liniowa-pomiedzy-punktami-na-mapie/.

Współrzędne geograficzne (długość, szerokość) możemy potraktować orientacyjnie jako punkty trójkąta i wykorzystać twierdzenie Pitagorasa (a2 + b2 = c2), w celu obliczenia przeciwprostokątnej. Przyjmijmy jako przykład dwie miejscowości (Szczecin, Piotrków trybunalski), których długości i szerokości zapiszemy w arkuszu Excela.Następnie określimy w stopniach różnice położenia na kuli ziemskiej wymienionych miejscowości. Jeśli otrzymany wynik pomnożymy przez 73, czyli orientacyjną liczbę przelicznika stopni na kilometry dla Polski, to otrzymamy w przybliżeniu odległość między Szczecinem a Piotrkowem Trybunalskim (zob. Rysunek 2). Na równiku przelicznik ten wynosi około 111 km.

Jak widzimy w komórce I4 zastosowano formułę Excela na obliczenie przybliżonej w linii prostej odległości geograficznej:

=PIERWIASTEK((C4-C3)^2+(D4-D3)^2)*73.

Alternatywnie możemy wcześniej wykonać obliczenia pomocnicze dla a2 i b2 i wówczas formuła odległości jest następująca: =H5*I2. Ten orientacyjny sposób obliczania stosowany jest do wyznaczenia np. rankingu odległości obiektów od wskazanego punktu.

I4 =PIERWIASTEK((C4-C3)^2+(D4-D3)^2)*73

	A	B	C	D	E	F	G	H	I
1	Lp.	Miejscowość	Długość	Szerokość					km/stopień
2			a	b	a^2	b^2	c^2	c	73
3	1	Szczecin	14,555	53,425					Odległość
4	2	Piotrków Trybunalski	19,693	51,406					403
5		$(a_1 - a_2)$; $(b_1 - b_2)$	-5,138	2,019	26,399	4,076	30,475	5,520	403

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Rys. 2. Przykładowe obliczenie orientacyjnej odległości geograficznej

Przed obliczaniem odległości sferycznej z zastosowanie formuł Excela warto na początku zaczerpnąć nieco wiadomości z geografii, a w szczególności oznaczenia położenia południków oraz równoleżników na kuli ziemskiej (zob. Rysunek 3)[34].

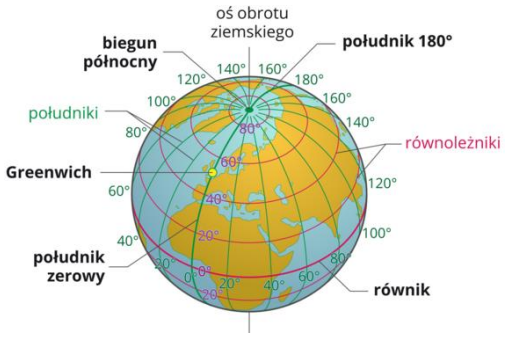

Źródło: https://epodreczniki.pl/a/wspolrzedne-geograficzne/D19UAs8Ag

Rys. 3. Oznaczenia południków oraz równoleżników Ziemi

Odległość sferyczna między miejscami na Ziemi jest łukiem, a jego długość może być określona w stopniach, radianach lub w kilometrach. Możemy tu zastosować przeliczniki:1 rad = 180°/Π≈ 57,29577951°lub 1°= Π/180°≈0,01745329 rad.

Przykładowo dla kąta w mierze łukowej 36° i przelicznika stopni na radiany wyniesie:

$$36° * \frac{\pi}{180°} \approx 0{,}628\ rad.$$

Proponuje jeszcze przypomnieć sobie definicję radiana[35]:

[34]https://epodreczniki.pl/a/wspolrzedne-geograficzne/D19UAs8Ag, dostęp: 15. 11. 2019.
[35] https://pl.wikipedia.org/wiki/Radian, dostęp: 15. 11. 2019.

Radian – rad (łac. radius 'promień') jest to jednostka miary łukowej kąta płaskiego zdefiniowana jako miara kąta środkowego, w którym długość łuku wyznaczonego przez kąt środkowy jest równa promieniowi okręgu.

Warto też zapoznać się z definicjami szerokości i długości geograficznej przy poglądowym zerknięciu na sposób wyznaczania(zob. Rysunek 4)[36].

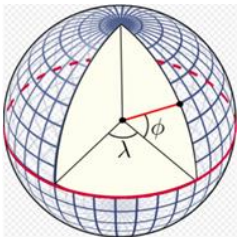

Źródło: https://epodreczniki.pl/a/wspolrzedne-geograficzne/D19UAs8Ag

Rys. 4. Poglądowe pokazanie kątów wyznaczania długości i szerokości geograficznej Ziemi

*Szerokość geograficzna (latitude, symbol **φ**) – kąt pomiędzy półprostą poprowadzoną ze środka kuli ziemskiej i przechodzącą przez dany punkt na jej powierzchni a płaszczyzną równika.* Występuje też określenie: łuk na powierzchni kuli ziemskiej liczony od równika na północ i południe mierzony np. w stopniach. Jednostkami szerokości geograficznej (kąt) są: stopień [°], minuta [′], sekunda [″].

Odległość geograficzna (*longitude*; symbol **λ**) to kąt dwuścienny zawarty między półpłaszczyzną południka 0 (południka przechodzącego przez park w Greenwich), a półpłaszczyzną południka przechodzącego przez dany punkt na powierzchni Ziemi[37]. Punkty położone na półkuli wschodniej, czyli na wschód od południka 0° do 180°, mają długość geograficzną wschodnią (E). Punkty położone na półkuli zachodniej, czyli na zachód od 0° do 180°, mają długość geograficzną zachodnią (W). Natomiast wszystkie punkty położone na określonym południku mają tę samą długość geograficzną.

[36] https://pl.wikipedia.org/wiki/Szeroko%C5%9B%C4%87_geograficzna, dostęp: 15. 11. 2019.
[37] https://pl.wikipedia.org/wiki/D%C5%82ugo%C5%9B%C4%87_geograficzna, dostęp: 15. 11. 2019.

Do obliczenia odległości sferycznej w Excelu możemy skorzystać z formuły pokazanej na Rysunku 5, dla określenia odległości sferycznej między Wrocławiem a Nysą[38]. W podanej formule w komórce F14 następuje zamiana stopni na radiany poprzez podfunkcję np. RADIANY (E14).

F14 =ZAOKR.DO.CAŁK(ACOS(SIN(RADIANY(E14))*SIN(RADIANY(E15))+COS(RADIANY(E14))*COS(RADIANY(E15))*COS(RADIANY(D15-D14)))*6371)

	A	B	C	D	E	F	G	H	I
8	1	**Miejscowość**	**Długość**	**Szerokość**	**Odległość**				
9	2	Szczecin	14,555	53,425	414				
10	3	Piotrków Trybunalski	19,693	51,406					
11									
12		Opis	Miejscowość	Długość	Szerokość				
13		Od	Szczecin	14,555	53,425	414			
14		Do	Piotrków Trybunalski	19,693	51,406				
15		Od	Wrocław	17,033	51,109	73			
16		Do	Nysa	17,332	50,474				

Źródło: Opracowanie własne w Excelu według - https://skuteczneraporty.pl/blog/mapa-polski-excel-jak-obliczyc-odleglosc-liniowa-pomiedzy-punktami-na-mapie/.

Rys. 5. Przykłady zastosowania formuły obliczenia odległości sferycznej

Dla obliczenia odległości geograficznej między Wrocławiem a Nysą pozyskujemy informacje o danych geograficznych położenia tych dwóch miejscowości ze strony: https://www.wspolrzedne.pl/# (zob. Rysunek 6).

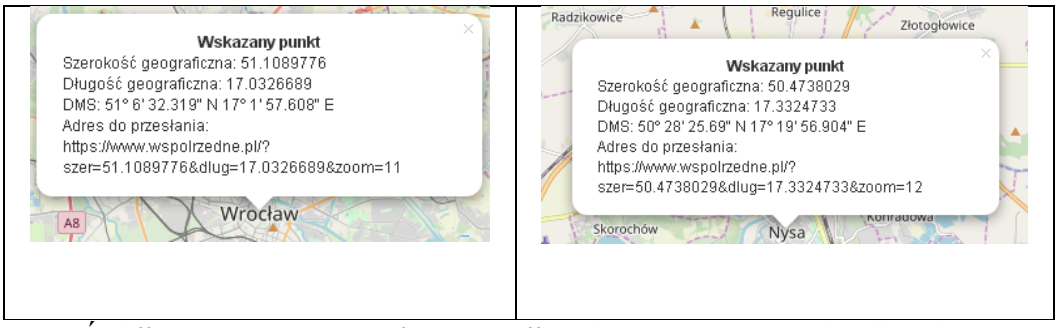

Źródło: Opracowanie własne według: https://www.wspolrzedne.pl/#.

Rys. 6. Przykładowe wskazania szerokości i długości geograficznej dla Wrocławia i Nysy

[38] https://skuteczneraporty.pl/blog/mapa-polski-excel-jak-obliczyc-odleglosc-liniowa-pomiedzy-punktami-na-mapie/, dostęp: 15. 11. 2019.

Na początku Rysunku 6. dla wskazanych punktów podano dane z przeliczenia minut i sekund na stopnie przykładowo dla około: 51° 6′ 32,319′′≈ 51° 6/60° = 51,1.

Skorzystajmy teraz z wzoru zaprezentowanego na przykładzie na Rysunku 7. opublikowanego na stronie[39]: https://pl.wikibooks.org/wiki/Astronomiczne_podstawy_geografii/Odległości.

Źródło: https://pl.wikibooks.org/wiki/Astronomiczne_podstawy_geografii/Odległości.

Rys. 7. Strona internetowa podająca wzór na odległość dwóch punktów na Ziemi pomijając jej krzywiznę

Skorzystajmy z podpowiedzi (zob. Rysunek 7) i obliczmy odległość geograficzną „*d*" między Wrocławiem (punkt: A = x_1, y_1), a Nysą (punkt: B = x_2, y_2), przy czym na podstawie rysunku 6. wprowadzamy przybliżone dane:

Lp.	Miejsce	Szerokość	Długość
1	Wrocław	x_1 = 51,11	y_1 = 17,03
2	Nysa	x_2 = 50,47	y_2 = 17,33

$$d = \sqrt{(x_2 - x_1)^2 + \left(cos\left(\frac{x_{1*\pi}}{180}\right) * (y_2 - y_1)\right)^2}\,\frac{40075{,}704}{360} =$$

[39] https://pl.wikibooks.org/wiki/Astronomiczne_podstawy_geografii/Odległości, dostęp: 15. 11. 2019.

$$d = \sqrt{(50{,}47 - 51{,}11)^2 + \left(cos\left(\frac{51{,}11 * 3{,}14}{180}\right) * (17{,}33 - 17{,}03)\right)^2}\ \frac{40075{,}704}{360} =$$

$$d = \sqrt{(-0{,}64)^2 + (cos(0{,}8804) * 0{,}3)^2} * 111{,}3214 = 66{,}58\ km$$

Do obliczenia odległości według podanego wzoru możemy też skorzystać z formuł Excela, przyjmując dokładność obliczeń do 6. miejsc po przecinku oraz po wstawieniu funkcji PI() (zob. Rysunek 8). Natomiast po przyjęciu współrzędnych z większą dokładnością określoną otrzymujemy odległość między Wrocławiem a Nysą równa 73,75 km.

D2 =A2*(PI()/180)

Odległości

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L
1	x_1	x_2	$(x_2 - x_1)^2$	$(x_1 \Pi)/180$	cos(D2)	y_1	y_2	$(y_2 - y_1)$	40075,704/360	$(C2 + (E2*H2))^2$	Pier(J2)	d
2	51,11	50,47	0,409600	0,892038	0,892038	17,03	17,33	0,30	111,321400	0,458615	0,677211	75,39

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Rys. 8. Postepowanie cząstkowe dla obliczenia odległości między Wrocławiem a Nysa bez uwzględnienia krzywizny Ziemi

W Internecie spotykamy też nieco inne podejście do obliczenia odległości geograficznej[40], wychodząc z założenia, że Ziemia jest geoidą, która w pewnym przybliżeniu może być uważana za kulę (zob. Rysunek 9)[41].

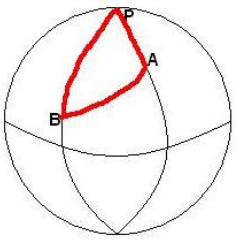

Źródło: https://pl.wikibooks.org/wiki/Astronomiczne_podstawy_geografii/Odległości

Rys. 9. Zaznaczenie na kuli ziemskiej punktów A i B obliczania odległości

[40] https://pl.wikibooks.org/wiki/Astronomiczne_podstawy_geografii/Odległości, dostęp: 15. 11. 2019
[41] https://pl.wikibooks.org/wiki/Astronomiczne_podstawy_geografii/Odległości, dostęp: 17. 11. 2015.

Na Rysunku 9. zaznaczono punkty A i B między którymi wyznaczamy odległość |AB| oraz zaznaczono biegun północny P. Powstał w ten sposób trójkąt sferyczny ABP. W celu obliczenia odległości |AB| wystarczy, że znamy długość łuku AP (w stopniach), długość BP (w stopniach) oraz różnicę między długościami geograficznymi obu punktów. Mając te dane możemy skorzystać ze wzoru:

$$cosAB = cosAP * cosBP + sinAP * sinBP * cosP$$

Po obliczeniu cosAB, wyznaczamy arccos tej liczby i uzyskujemy odległość w stopniach pomiędzy punktami A i B. Dla zamiany tej odległości na kilometry wystarczy pomnożyć przez 111,1 km, co odpowiada jednemu stopniowi obwodu Ziemi. Tak więc wzór łączny na obliczenie odległości między punktami A i B jest następujący[42]:

$$l = arccos(cosAP * cosBP + sinAP * sinBP * sinP) * 111{,}1.$$

gdzie w tym wzorze: AP = 90°- x_1, BP = 90°- x_2, przy czym 1 ° = 60′. Przygotujmy zatem dane pomocnicze do wyznaczania odległości geograficznej.

Lp.	Miejsce	Szerokość	90° - x_i	Długość	90° - y_i	Różnica długości
1	Gdańsk	x_1 = 54°22’ N	35° 38’	y_1 = 18°38’ E	71° 22’	1° 37’
2	Słupsk	x_2 = 54° 28’ N	35° 32’	y_2 = 17°1’ E	72° 59’	Δy

W wskazaniu szerokości i długości geograficznej podano oznaczenia dla półkuli północnej (N) oraz kierunku wschodniego E.

$$l' = arccos(cos35\,°38' * cos35\,°32' + sin35\,°38' * sin35\,°32' * cos1°\,37')$$

$$= \arccos(0{,}999863) = 0{,}95\,°$$

Po pomnożeniu 0,95 przez 111,1 otrzymujemy odległość pomiędzy Gdańskiem a Słupskiem równą 105,5 km.

W publikacji „*Problem komiwojażera dla kilku centrów dystrybucji*” proponuje się, aby odległość *d*pomiędzy dwoma miejscowościami, określać po linii prostej na podstawie współrzędnych geograficznych według wzoru[43]:

---

[42] Ibidem.

[43] Michłowicz E., *„Problem komiwojażera dla kilku centrów dystrybucji”,* Prace Naukowe Politechniki Warszawskiej. Transport, z. 70, 2009.

$$d = \mathrm{R}\,\mathrm{acos}(\sin(lat_1) * sin(lat_2) + cos(lat_1) * cos(lat_2) * cos(lon_1 - lon_2)).$$

W tym wzorze: R = 6378,137 –promień Ziemi (równikowy); lat_1 i lat_2 – szerokości geograficzne, lon_1 i lon_2 – długości geograficzne miejscowości.

Zamiast odległości geograficznych między dwiema miejscowościami na Ziemi możemy skorzystać z określenia odległości drogowych (szosowych) posługując się informacją ze strony[44]: https://www.odleglosci.pl/odleglosci-kody.php.

Dla przykładu podano dwa miasta tj. Kraków i Białystok (zob. Rysunek 10).

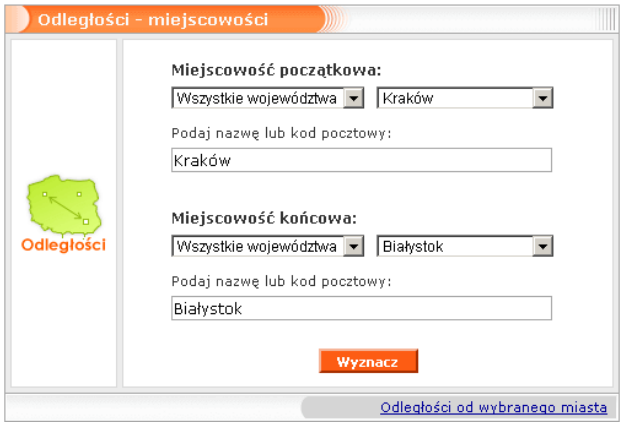

Źródło: https://www.odleglosci.pl/odleglosci-kody.php, dostęp: 17.11.2019.

Rys.10. Zaznaczenie na kuli ziemskiej punktów A i B obliczania odległości

Po kliknięciu na „*Wyznacz*" program szuka najkrótszej trasy między podanymi miejscowościami. Ponadto dalej naciśnięciu na „*Zobacz*" aplikacja internetowa wskazuje nam odległość między podanymi miejscowościami, która wynosi 443,65 km (zob. Rys. 11).

[44] https://www.odleglosci.pl/odleglosci-kody.php, dostęp: 17. 11. 2019.

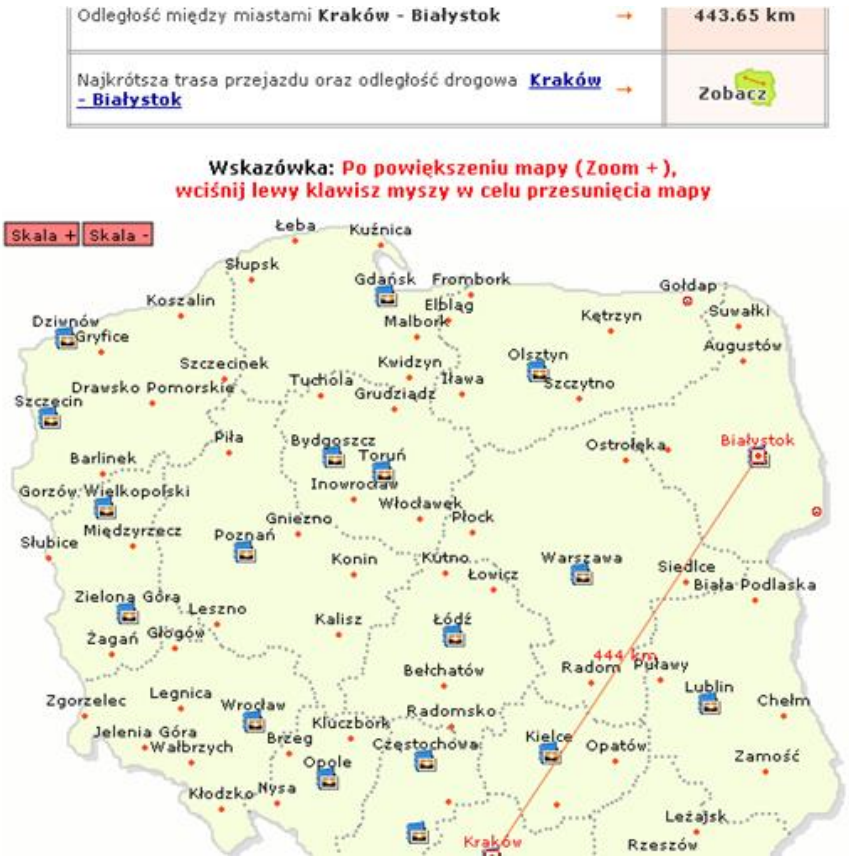

Źródło: Opracowanie własne według – https://www.odleglosci.pl/odleglosci-kody.php.

Rys. 11. Poglądowe wskazanie przez program trasy na mapie między podanymi miastami

Porównanie odległości

Teraz dokonamy porównania wyników obliczonych według sposobów (1-6) dla przykładowych dwóch miejscowości tj. Wrocław → Suwałki, o przybliżonych współrzędnych geograficznych określonych według aplikacji na stronie: https://www.wspolrzedne.pl#.

Lp.	Miejscowość	Długość	Szerokość
1	Wrocław	17,03	51,11
2	Suwałki	22,93	54,1

1. Przy skorzystaniu z twierdzenia Pitagorasa i przelicznika stopni geograficznych na kilometry otrzymamy rozwiązanie pokazane na Rysunku 12:

I4 =PIERWIASTEK((C4-C3)^2+(D4-D3)^2)*73

	A	B	C	D	E	F	G	H	I
1	Lp.	Miejscowość	Długość	Szerokość					km/°
2			a	b	a^2	b^2	c^2	c	73
3	1	Wrocław	17,03	51,11					Odległość
4	2	Suwałki	22,93	54,10					482,85
5		$(a_1 - a_2)$; $(b_1 - b_2)$	-5,90	-2,99	34,81	8,94	43,75	6,61	482,85

Źródło: Opracowanie własne w Excelu

Rys. 12. Składniki i wynik obliczenia odległości między Wrocławiem a Suwałkami

Uzyskaliśmy wynik 482,85 km.

2. Przy zastosowaniu podanej zwartej formuły Excela i współrzędnych geograficznych otrzymano wynik 518 km (zob. Rysunek 13).

=ZAOKR.DO.CAŁK(ACOS(SIN(RADIANY(E14))*SIN(RADIANY(E15))+COS(RADIANY(E14))*COS(RADIANY(E15))*COS(RADIANY(D15-D14)))*6371)

14	Od	Wrocław	17,03	51,11	518
15	Do	Suwałki	22,93	54,1	

Źródło: Opracowanie własne w Excelu

Rys. 13. Zastosowanie zwartej formuły do obliczenia odległości między Wrocławiem a Suwałkami

Podane w wierszach 14 i 15 dane zapisane są w kolumnach D i E, a wynik w komórce F14, który równa się 518 km.

3. Zastosujmy teraz inny wzór,pomijający krzywiznę kuli ziemskiej, uwzględniający przybliżoną szerokość i długość geograficzną w stopniach. Widok z przeprowadzonej procedury, w dwóch częściach, zaprezentowano na Rysunku 14.

$$d = \sqrt{(x_2 - x_1)^2 + \left(cos\left(\frac{x_{1*\pi}}{180}\right) * (y_2 - y_1)\right)^2}\,\frac{40075{,}704}{360}$$

21	Miejsce	Szerokość	Długość	Miejsce	Szerokość	Długość	$(x_2 - x_1)^2$	$(y_2 - y_1)$
22		x_1	y_1		x_2	y_2	a	b
23	Wrocław	51,11	17,03	Suwałki	54,10	22,93	8,94	5,90

cos((x1 * Π)/180))	Pi	(c * b)^2	a + d	pierw(e)	40075,704/360°	Odległość
c	3,141593	d	e	f	g	f * g
0,63		13,72	22,66	4,76	111,32	**529,93**

Źródło: Opracowanie własne w Excelu

Rys. 14. Przykład obliczenia odległości geograficznej między Wrocławiem a Suwałkami

Pokazana w komórce N23 długość orientacyjnej trasy między miastami Wrocław i Suwałki wynosi około 530 km.

4. Do wyznaczenia odległości po linii prostej na podstawie współrzędnych geograficznych dla dwóch miejscowości (Wrocław → Suwałki), jak już nadmieniłem, służy wzór:

$$d = \mathrm{R}\,\mathrm{acos}(\sin(lat_1) * sin(lat_2) + cos(lat_1) * cos(lat_2) * cos(lon_1 - lon_2)).$$

Jego zastosowanie z użyciem cząstkowych formuł Excela pokazano w dwóch częściach na Rysunku 15.

G3 =SIN(B3)

Centra-dystrybucji-1

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M
1	Miejsce	Szerokość	Długość	Miejsce	Szerokość	Długość	sin(lat1)	sin(lat2)	sin(lat1)*sin(lat2)	cos(lat1)	cos(lat2)	cos(lat1) cos(lat2)	lon1-lon2
2	Wrocław	lat1	lon1	Suwałki	lat2	lon2				c	d	c*d	e
3	°rad	0,892020	0,297276		0,944231	0,400258	0,778342	0,810046	0,630493	0,627841	0,586366	0,368145	-0,102982
4	°	51,108978	17,032669		54,100445	22,933102							

Q3 =ACOS(P3)

Pole nazwy

Centra-dystrybucji-1

	M	N	O	P	Q	R	S	T
1	lon1-lon2	cos((lon1-lon2)		Suma	acos(a*b)	Odległość	R [km]	Π
2	e	f	c*d*f	6378,137	arcos(suma)	d		
3	-0,102982	0,994702	0,366194	0,996687	0,081424	519,333050	6378,137	3,141593
4								

Źródło: Opracowanie własne w Excelu

Rys. 15. Przykład obliczenia odległości geograficznej między Wrocławiem a Suwałkami z uwzględnieniem zamiany stopni na radiany i użyciem wielkości promienia Ziemi

5. Mamy jeszcze możliwość skorzystania ze wzoru uwzględniającego trójkąt sferyczny, czyli krzywiznę kuli ziemskiej:

$$l = arccos(cosAP * cosBP + sinAP * sinBP * sinP) * 111{,}1,$$

przyczym:

AP = 90° - 51° 7′ = 38° 53′; BP = 54° 6′; P = (17° 2′ - 22° 56′ = -5°55′.

$$l' = arccos(cos38\,°53' * cos35\,°54' + sin38\,°53' * sin35\,°54' * \cos(-5°\,55')$$

$$= \arccos(0{,}996685) \approx 4{,}7\,°$$

bo cos(4,7°) = 0,996638. Tak więc: l = 111,1 * 0,996685 ≈ 522,2 km

6. Na podstawie później zamieszczonej Tabeli 1. odległość drogowa między Wrocławiem a Suwałkami wynosi 565,53 km. Tak więc najbardziej zbliżone do danej rzeczywistej jest obliczenie dla którego wynik był 529,93 km.

Tab. 1. Odległości drogowe między dostawcami i odbiorcami

	A	B	C	D	E	F
1		1	2	3	4	5
2	Lp.	Kraków	Łódź	Warszawa	Wrocław	Odbiorca
3	1	443,65	320,57	192,44	517,45	Białystok
4	2	75,08	236,57	327,35	220,21	Bielsko-Biała
5	3	300,87	312,09	226,74	488,88	Chełm
6	4	81,83	181,13	281,22	176,74	Chorzów
7	5	114,07	255,12	265,56	359,80	Dębica
8	6	497,20	290,34	260,86	408,08	Elbląg
9	7	490,27	328,85	217,22	512,62	Ełk
10	8	528,16	319,53	308,87	410,24	Gdańsk
11	9	348,58	167,97	256,22	177,59	Gniezno
12	10	423,64	215,17	224,40	314,55	Grudziądz
13	11	296,70	148,41	263,01	110,39	Jarocin
14	12	250,38	102,76	225,33	112,37	Kalisz
15	13	110,46	139,95	167,68	275,27	Kielce
16	14	594,07	406,70	458,86	386,68	Kołobrzeg
17	15	149,50	307,63	313,84	403,71	Krosno
18	16	327,96	247,48	372,69	71,24	Lublin
19	17	485,82	277,50	262,08	383,55	Malbork
20	18	208,20	223,51	349,52	79,27	Nysa
21	19	301,14	97,14	103,86	265,01	Płock
22	20	364,49	204,02	303,33	157,51	Poznań
23	21	222,72	348,66	334,00	469,97	Przemyśl
24	22	186,44	134,41	93,00	313,46	Radom
25	23	158,25	217,49	189,00	363,58	Sandomierz
26	24	538,08	381,40	297,00	565,53	Suwałki
27	25	573,76	413,44	734,00	336,05	Szczecin

Źródło: Opracowanie własne.

Przygotowanie danych o odległościach drogowych dla zagadnienia transportowego

Przyjmijmy, że mamy 4 centra dystrybucyjne (Kraków, Łódź, Warszawa, Wrocław) oraz 25 miast odbiorców danego towaru. Tabelę odległości między centrami (dostawcami) i odbiorcami, sporządzoną w Excelu z dokładnością do 2 miejsc po przecinku, na podstawie aplikacji ze strony[45]: https://www.odleglosci.pl/odleglosci-kody.php.

Dla pozycji 21-25 z powodu przerwania dostępności do poprzedniej strony skorzystano z aplikacji na stronie https://mapa.nocowanie.pl/odleglosci/# (zob. Rysunek 16).

[45] https://www.odleglosci.pl/odleglosci-kody.php, dostęp: 17. 11. 2019.

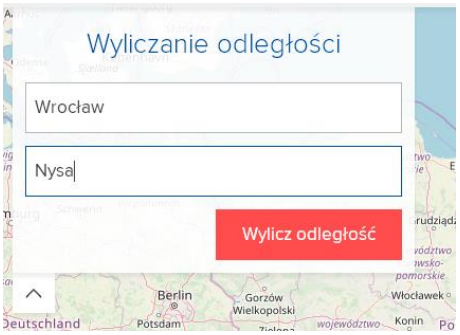

Źródło: https://mapa.nocowanie.pl/odleglosci/#, dostęp: 15. 11. 2019.

Rys. 16. Okno dialogowe do wyliczenia odległości między miejscowościami

Tak więc otrzymana na podstawie wymienionej na rysunku 16. strony odległość po linii prostej między przykładowo Wrocławiem a Nysą wynosi około 79 km. Dla celów dalszego obliczania dokonujemy transpozycji danych w Excelu z układu pionowego na poziomy i zaokrąglamy odległości w kilometrach do liczb całkowitych (zob. Rysunek 17).

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z
1	Lp.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
2	Kraków	444	75	301	82	114	497	490	528	349	424	297	250	110	594	150	328	486	208	301	364	223	186	158	538	574
3	Łódź	321	237	312	181	255	290	329	320	168	215	148	103	140	407	308	247	278	224	97	204	349	134	217	381	413
4	Warszawa	192	327	227	281	266	261	217	309	256	224	263	225	168	459	314	373	262	350	104	303	334	93	189	297	734
5	Wrocław	517	220	489	177	360	408	513	410	178	315	110	112	275	387	404	71	384	79	265	158	470	313	364	566	336

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Rys. 17. Zestawienie odległości drogowych po transpozycji dla 4. centrów i 25. odbiorców

Formułowanie zadania decyzyjnego

Mamy już zebrane w arkuszu kalkulacyjnym odległości drogowe między centrami a odbiorcami. Dla wyznaczeniarozwiązania optymalnego dostaw musimy teraz sformułować zadanie decyzyjne. Skorzystajmy więc z darmowej aplikacji internetowejWinQSB obejmującej moduł „*Linear and Integer Programming*" (LPILP) i w tym celu musimy określić:

1. Funkcję celu dla zmiennych X_{11} - X_{425} kolejnych czterech centrów i 25 odbiorców. Podajemy też odległości drogowe i kierunek tej funkcji dążącej do minimum przy założeniu, że odległość między miejscami jest odpowiednikiem kosztu przewozu.

2. Ograniczenia dostaw z centrów (1-4) równe dostępnym towarom przez te centra.

3. Ograniczenia wynikające z potrzeb odbiorców równe ich zapotrzebowaniu.

4. Przyjęcie warunków brzegowych dla zmiennych X_{11} - X_{425}: brzeg dolny LowerBound = 0; brzeg górny (Upper Bound = M, czyli otwarty - nieograniczony); typ danych wynikowych (Integer, tj. całkowitoliczbowy).

Przykład obszernego sformułowania zadania decyzyjnego opracowanego przez autora w WinQSB pokazano w czterech częściach na rysunku 18[46].

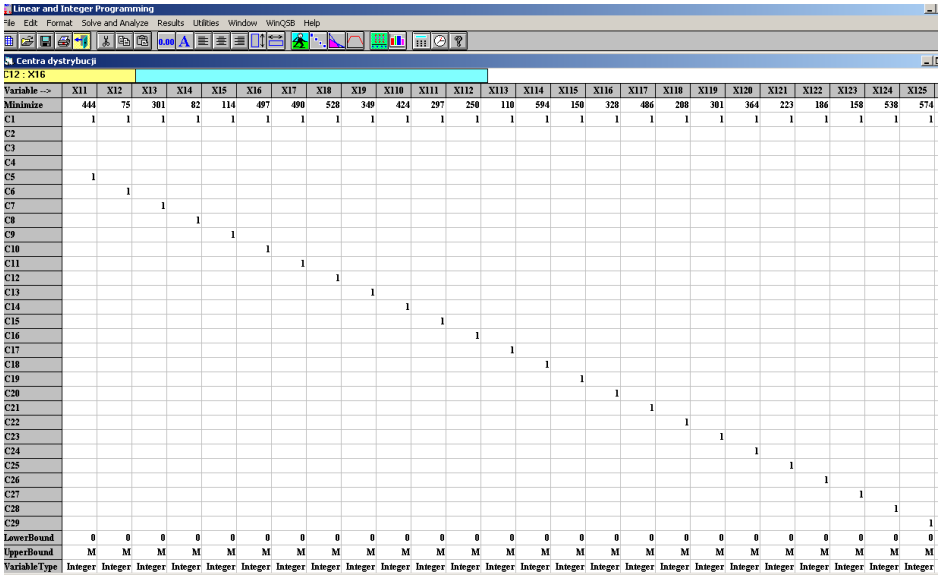

Variable -->	X11	X12	X13	X14	X15	X16	X17	X18	X19	X110	X111	X112	X113	X114	X115	X116	X117	X118	X119	X120	X121	X122	X123	X124	X125
Minimize	444	75	301	82	114	497	490	528	349	424	297	250	110	594	150	328	486	208	301	364	223	186	158	538	574
C1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
C2																									
C3																									
C4																									
C5	1																								
C6		1																							
C7			1																						
C8				1																					
C9					1																				
C10						1																			
C11							1																		
C12								1																	
C13									1																
C14										1															
C15											1														
C16												1													
C17													1												
C18														1											
C19															1										
C20																1									
C21																	1								
C22																		1							
C23																			1						
C24																				1					
C25																					1				
C26																						1			
C27																							1		
C28																								1	
C29																									1
LowerBound	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
UpperBound	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M
VariableType	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer

Variable -->	X21	X22	X23	X24	X25	X26	X27	X28	X29	X210	X211	X212	X213	X214	X215	X216	X217	X218	X219	X220	X221	X222	X223	X224	X225
Minimize	321	237	312	181	255	290	329	320	168	215	148	103	140	407	308	247	278	224	97	204	349	134	217	381	413
C1																									
C2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
C3																									
C4																									
C5	1																								
C6		1																							
C7			1																						
C8				1																					
C9					1																				
C10						1																			
C11							1																		
C12								1																	
C13									1																
C14										1															
C15											1														
C16												1													
C17													1												
C18														1											
C19															1										
C20																1									
C21																	1								
C22																		1							
C23																			1						
C24																				1					
C25																					1				
C26																						1			
C27																							1		
C28																								1	
C29																									1
LowerBound	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
UpperBound	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M
VariableType	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer

[46] W opracowaniu przyjęto przykład jako zadanie transportowe zamknięte o zbilanowanej podaży i popycie. Zabazowano częściowo na danych zawartych w tabeli 1. opracowania: Michłowicz E., *„Problem komiwojażera dla kilku centrów dystrybucji”,* Prace Naukowe Politechniki Warszawskiej .Transport, z. 70, 2009, (publikacja internetowa).

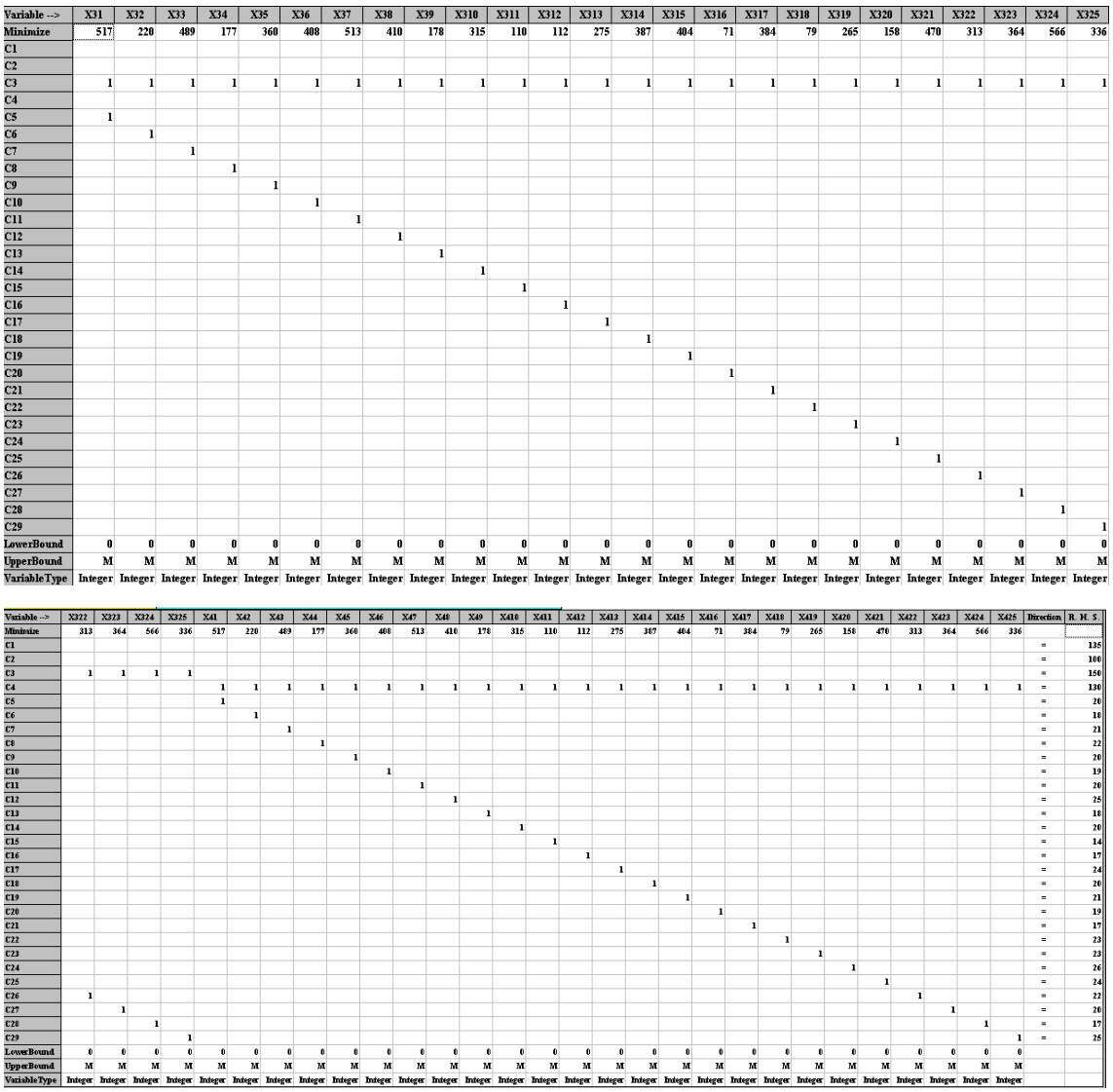

Variable -->	X31	X32	X33	X34	X35	X36	X37	X38	X39	X310	X311	X312	X313	X314	X315	X316	X317	X318	X319	X320	X321	X322	X323	X324	X325
Minimize	517	220	489	177	360	408	513	410	178	315	110	112	275	387	404	71	384	79	265	158	470	313	364	566	336
C1																									
C2																									
C3	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
C4																									
C5	1																								
C6		1																							
C7			1																						
C8				1																					
C9					1																				
C10						1																			
C11							1																		
C12								1																	
C13									1																
C14										1															
C15											1														
C16												1													
C17													1												
C18														1											
C19															1										
C20																1									
C21																	1								
C22																		1							
C23																			1						
C24																				1					
C25																					1				
C26																						1			
C27																							1		
C28																								1	
C29																									1
LowerBound	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
UpperBound	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M
VariableType	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer

Variable -->	X322	X323	X324	X325	X41	X42	X43	X44	X45	X46	X47	X48	X49	X410	X411	X412	X413	X414	X415	X416	X417	X418	X419	X420	X421	X422	X423	X424	X425	Direction	R. H. S.
Minimize	313	364	566	336	517	220	489	177	360	408	513	410	178	315	110	112	275	387	404	71	384	79	265	158	470	313	364	566	336		
C1																														=	135
C2																														=	100
C3	1	1	1	1																										=	150
C4					1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	=	130
C5					1																									=	20
C6						1																								=	18
C7							1																							=	21
C8								1																						=	22
C9									1																					=	20
C10										1																				=	19
C11											1																			=	20
C12												1																		=	25
C13													1																	=	18
C14														1																=	20
C15															1															=	14
C16																1														=	17
C17																	1													=	24
C18																		1												=	20
C19																			1											=	21
C20																				1										=	19
C21																					1									=	17
C22																						1								=	23
C23																							1							=	23
C24																								1						=	26
C25																									1					=	24
C26	1																									1				=	22
C27		1																									1			=	20
C28			1																									1		=	17
C29				1																									1	=	25
LowerBound	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		
UpperBound	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M		
VariableType	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer	Integer		

Źródło: Opracowanie własne w WinQSB.

Rys. 18. Sformułowanie zagadnienia transportowego dla 4. centrów dystrybucyjnych i 25. odbiorców

Rozwiązanie problemu transportowego

Po wyborze zakładki „*Solve and Analyze*" w menu głównym modułu" *Linear and Integer Programming*", uzyskujemy rozwiązanie optymalne tzw. mieszane lub kombinowane. Obejmuje ono wyniki (*Solution Value*) dla zmiennych „*Decision Variable*", tj. X_{11}-X_{425} oraz informacje z procesu optymalizacji z wykorzystaniem algorytmu simpleks. Skróconą formą jest rozwiązanie sumaryczne które dla 4. centrów dyspozycyjnych zaprezentowano na Rysunku 19.

11-15-2019 14:45:08	Decision Variable	Solution Value	Unit Cost or Profit C(j)	Total Contribution	Reduced Cost	Basis Status
1	X11	0	444	0	100	at bound
2	X12	5	75	375	0	basic
3	X13	21	301	6321	0	basic
4	X14	0	82	0	50	at bound
5	X15	20	114	2280	0	basic
6	X16	0	497	0	234	at bound
7	X17	0	490	0	138	at bound
8	X18	0	528	0	263	at bound
9	X19	0	349	0	316	at bound
10	X110	0	424	0	254	at bound
11	X111	0	297	0	332	at bound
12	X112	0	250	0	283	at bound
13	X113	24	110	2640	0	basic
14	X114	0	594	0	352	at bound
15	X115	21	150	3150	0	basic
16	X116	0	328	0	402	at bound
17	X117	0	486	0	247	at bound
18	X118	0	208	0	274	at bound
19	X119	0	301	0	181	at bound
20	X120	0	364	0	351	at bound
21	X121	24	223	5352	0	basic
22	X122	0	186	0	29	at bound
23	X123	20	158	3160	0	basic
24	X124	0	538	0	134	at bound
25	X125	0	574	0	383	at bound

11-15-2019 14:45:08	Decision Variable	Solution Value	Unit Cost or Profit C(j)	Total Contribution	Reduced Cost	Basis Status
26	X21	20	321	6420	0	basic
27	X22	0	237	0	185	at bound
28	X23	0	312	0	34	at bound
29	X24	0	181	0	172	at bound
30	X25	0	255	0	164	at bound
31	X26	0	290	0	50	at bound
32	X27	20	329	6580	0	basic
33	X28	0	320	0	78	at bound
34	X29	0	168	0	158	at bound
35	X210	0	215	0	68	at bound
36	X211	0	148	0	206	at bound
37	X212	0	103	0	159	at bound
38	X213	0	140	0	53	at bound
39	X214	0	407	0	188	at bound
40	X215	0	308	0	181	at bound
41	X216	0	247	0	344	at bound
42	X217	0	278	0	62	at bound
43	X218	0	224	0	313	at bound
44	X219	21	97	2037	0	basic
45	X220	0	204	0	214	at bound
46	X221	0	349	0	149	at bound
47	X222	22	134	2948	0	basic
48	X223	0	217	0	82	at bound
49	X224	17	381	6477	0	basic
50	X225	0	413	0	245	at bound

	21:30:15		Thursday	October	31	2019		
26	X21	20	321	6420	0	basic	-M	349
27	X22	0	237	0	185	at bound	52	M
28	X23	0	312	0	34	at bound	278	M
29	X24	0	181	0	172	at bound	9	M
30	X25	0	255	0	164	at bound	91	M
31	X26	0	290	0	50	at bound	240	M
32	X27	20	329	6580	0	basic	-M	345
33	X28	0	320	0	78	at bound	242	M
34	X29	0	168	0	158	at bound	10	M
35	X210	0	215	0	68	at bound	147	M
36	X211	0	148	0	206	at bound	-58	M
37	X212	0	103	0	159	at bound	-56	M
38	X213	0	140	0	53	at bound	87	M
39	X214	0	407	0	188	at bound	219	M
40	X215	0	308	0	181	at bound	127	M
41	X216	0	247	0	344	at bound	-97	M
42	X217	0	278	0	62	at bound	216	M
43	X218	0	224	0	313	at bound	-89	M
44	X219	21	97	2037	0	basic	86	131
45	X220	0	204	0	214	at bound	-10	M
46	X221	0	349	0	149	at bound	200	M
47	X222	22	134	2948	0	basic	-M	145
48	X223	0	217	0	82	at bound	135	M
49	X224	17	381	6477	0	basic	-M	398
50	X225	0	413	0	245	at bound	168	M

11-15-2019 14:45:08	Decision Variable	Solution Value	Unit Cost or Profit C(j)	Total Contribution	Reduced Cost	Basis Status
51	X31	0	517	0	28	at bound
52	X32	1	220	220	0	basic
53	X33	0	489	0	43	at bound
54	X34	0	177	0	0	at bound
55	X35	0	360	0	101	at bound
56	X36	0	408	0	0	at bound
57	X37	0	513	0	16	at bound
58	X38	0	410	0	0	at bound
59	X39	0	178	0	0	at bound
60	X310	0	315	0	0	at bound
61	X311	0	110	0	0	at bound
62	X312	17	112	1904	0	basic
63	X313	0	275	0	20	at bound
64	X314	20	387	7740	0	basic
65	X315	0	404	0	109	at bound
66	X316	19	71	1349	0	basic
67	X317	17	384	6528	0	basic
68	X318	23	79	1817	0	basic
69	X319	2	265	530	0	basic
70	X320	26	158	4108	0	basic
71	X321	0	470	0	102	at bound
72	X322	0	313	0	11	at bound
73	X323	0	364	0	61	at bound
74	X324	0	566	0	17	at bound
75	X325	25	336	8400	0	basic
76	X41	0	517	0	28	at bound
77	X42	12	220	2640	0	basic
78	X43	0	489	0	43	at bound
79	X44	22	177	3894	0	basic
80	X45	0	360	0	101	at bound
81	X46	19	408	7752	0	basic
82	X47	0	513	0	16	at bound
83	X48	25	410	10250	0	basic
84	X49	18	178	3204	0	basic
85	X410	20	315	6300	0	basic
86	X411	14	110	1540	0	basic
87	X412	0	112	0	0	at bound
88	X413	0	275	0	20	at bound
89	X414	0	387	0	0	at bound
90	X415	0	404	0	109	at bound
91	X416	0	71	0	0	at bound
92	X417	0	384	0	0	at bound
93	X418	0	79	0	0	at bound
94	X419	0	265	0	0	at bound
95	X420	0	158	0	0	at bound
96	X421	0	470	0	102	at bound
97	X422	0	313	0	11	at bound
98	X423	0	364	0	61	at bound
99	X424	0	566	0	17	at bound
100	X425	0	336	0	0	at bound
	Objective	Function	(Min.) =	115916		

Źródło: Opracowanie własne w WinQSB.

Rys. 19. Rozwiązanie optymalne przykładowego zagadnienia transportowego

Wartość funkcji celu (*Objective Function*) *według kryterium minimum równa* się 115916 km. Należy traktować ją jako orientacyjny odpowiednik kosztu całkowitego, bo odległości poszczególnych przewozów nie są odniesione do jednostki towaru. Raport końcowy w postaci kombinowanej obejmuje także zestawienie spełnienia ograniczeń wynikających z podaży i popytu (zob. Rys. 20).

	Constraint	Left Hand Side	Direction	Right Hand Side	Slack or Surplus	Shadow Price	Allowable Min. RHS	Allowable Max. RHS
1	C1	135	=	135	0	-145	135	147
2	C2	100	=	100	0	-168	100	102
3	C3	150	=	150	0	0	150	162
4	C4	130	=	130	0	0	130	M
5	C5	20	=	20	0	489	18	20
6	C6	18	=	18	0	220	6	18
7	C7	21	=	21	0	446	9	21
8	C8	22	=	22	0	177	0	22
9	C9	20	=	20	0	259	8	20

Źródło: Opracowanie własne w WinQSB.

Rys. 20. Fragment początkowy spełnienia ograniczeń dostawców (centrów dyspozycyjnych i pięciu pierwszych odbiorców)

Tak więc propozycja optymalna dostaw, biorąc pod uwagę kryterium odległości, z 4. centrów dystrybucyjnych i 25. odbiorców jest taka jak na Rysunku 21.

Lp.	Dostawca/Odbiorca	Kraków	Łódź	Warszawa	Wrocław	Popyt
1	Białystok		20			20
2	Bielsko-Biała	5		1	12	18
3	Chełm	21				21
4	Chorzów				22	22
5	Dębica	20				20
6	Elbląg				19	19
7	Ełk		20			20
8	Gdańsk				25	25
9	Gniezno				18	18
10	Grudziądz				20	20
11	Jarocin				14	14
12	Kalisz			17		17
13	Kielce	24				24
14	Kołobrzeg			29	20	
15	Krosno	21				21
16	Lublin			19		19
17	Malbork			17		17
18	Nysa			23		23
19	Płock		21	2		23
20	Poznań			26		26
21	Przemyśl	21				21
22	Radom		22			22
23	Sandomierz	20				20
24	Suwałki		17			17
25	Szczecin			25		25
	Podaż	135	100	150	130	

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Rys. 21. Zestawienie rozwiązania optymalnego z rozpisaniem przewozów między czteroma centrami dyspozycyjnymi a 25. odbiorcami

* * *

Zastosowanie różnych formuł obliczania odległości między miejscowościami (od uproszczonych) po złożone zależne jest od celu jaki mamy zrealizować. Jak już nadmieniono, przy orientacyjnym sporządzaniu rankingu miejsc możemy skorzystać z twierdzenia Pitagorasa. Natomiast dla sformułowania zadania decyzyjnego do optymalizacji przewozów, trzeba stosować odległości drogowe rzeczywiste lub dać dokładne obliczenie odległości geograficznych.

W tym względzie możemy posłużyć pomocniczo arkuszem kalkulacyjnym Excel oraz danymi o współrzędnych (szerokość, długość) zaczerpniętymi z odpowiedniej aplikacji w Internecie.

PROGNOZOWANIE ZEWNĘTRZNYCH USŁUG TRANSPORTOWYCH

Władysław Wornalkiewicz
Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu
Opole, Polska

Wprowadzenie[47]**.** W średnich przedsiębiorstwach produkujących elementy instalacyjne dla budownictwa sytuacja gospodarcza zależy od koniunktury – w szczególności na rynku developerów budujących mieszkania. Występują wahania comiesięczne, pojawia się zmienność trendu oraz cykliczność okresowa. Przedstawione w tej pracy przedsiębiorstwo wytwarza armaturę budowlaną. Zebrane przez licencjata, pod moim kierunkiem, dane świadczą o takiej tendencji. Zatem pojawia się trudność w zakresie niezbędnego prognozowania przewozów przez firmy zewnętrzne np. na najbliższe trzy miesiące.

Przeprowadzone badania na szeregach czasowych dotyczących transportu zaopatrzenia podstawowych grup materiałowych, wyłonionych analizą ABC, jak również dystrybucji wyrobów gotowych ilościowo i wartościowo, wykazały małą przydatność trendów liniowego, potęgowego oraz wykładniczego. Podjęto się więc zamodelowania według trendu wielomianowego wyższego stopnia, co stanowi w miarę dobre dopasowanie do danych empirycznych.

W ramach tej pracy zaobserwowano układanie się zarówno ilościowo jak i wartościowo obserwacji według sezonowości zbliżonej do multiplikatywnej, którą spotykamy w modelach Holta-Wintersa[48]. Skorzystano więc z modułu *Forecasting and Linear Regression* (*Prognozowanie i liniowa regresja*) będącego częścią pakietu

[47] W niniejszym opracowaniu częściowo zabazowano na badaniach przeprowadzonych pod moim kierunkiem, a zamieszczonych w pracy licencjackiej: Migacz J., *Prognozowanie zewnętrznych usług transportowych* (*na podstawie Fabryki Armatur „Głuchołazy"*), Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji, Opole 2017.
[48] Wornalkiewicz W., *Formułowanie modeli ekonometrycznych na potrzeby zarządzania,* Opole 2015, rozdział.2.12. 2. *Przykłady doboru najlepszych parametrów modelu (zastosowanie modułu FC programu WinQSB*).

WinQSB i komputerowo dobrano najlepsze parametry wyrównywania α odnoszące się do wartości obserwacji, β charakteryzujący zmienność trendu oraz γ dotyczący sezonowości. W wyniku przeprowadzonej symulacji zaproponowano testowanie według kilku różnych cykli sezonowości. Ze względu na ograniczone ramy niniejszej publikacji, pokazano procedury tylko dla usługi zewnętrznej dotyczącej dystrybucji armatury ilościowo w tonach oraz wartościowo w zł. Przez analogię można bowiem przeprowadzić testowanie dla podstawowych grup materiałów zaopatrzeniowych, a więc odlewów, odkuwek, materiałów hutniczych lub innych.

Prognozowanie krótkookresowe z zastosowaniem modeli Holta-Wintersa stało się ostatnio bardzo popularne. Zasadniczo możemy wyróżnić trzy rodzaje tych modeli, a więc bez sezonowości, z sezonowością multiplikatywną i z sezonowością addytywną. Świadczy o tym zainteresowanie internautów wpisem zawierającym formuły postepowania przy stosowaniu tej klasy modeli z sezonowością multiplikatywną (zob. Rysunek 1). Bliższe informacje dotyczące formułowania równań tych modeli oraz przykłady zastosowań można znaleźć na blogu *Zastosowanie komputera w procesach decyzyjnych* po kliknięciu jako *Podgląd* wpisu *Prognozowanie z zastosowaniem modeli Holta-Wintersa*[49].

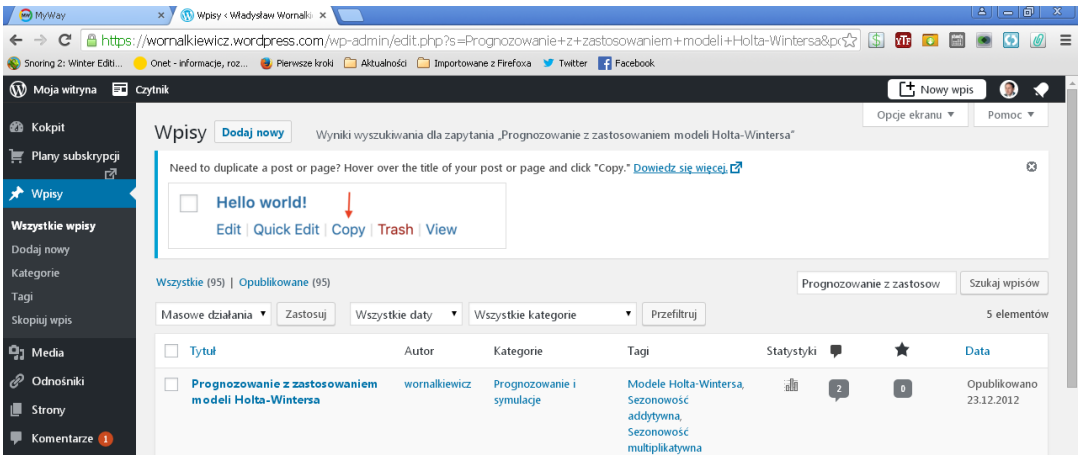

Źródło: Opracowanie własne w Wordpress.

Rys. 1. Wpis „Prognozowanie z zastosowaniem modeli Holta-Wintersa"

[49] https://wornalkiewicz.wordpress.com/2012/12/23/prognozowanie-z-zastosowaniem-modeli-holta-wintersa/, dostęp: 10.07.2019.

Wyszczególniony na rysunku wpis jest na moim blogu „*Zastosowanie komputera w procesach decyzyjnych*”[50]. Gdy klikniemy na ikonę *Statystyki*, to pojawia się nam zestawienie liczbowe wizyt gości-internautów w tekście tego wpisu, począwszy od miesiąca jego wprowadzenia aż do miesiąca bieżącego roku. Przedstawia to Rysunek 2, przy czym możemy zaobserwować tendencję rosnącą w liczbach wizytujących (zob. Rysunek 2).

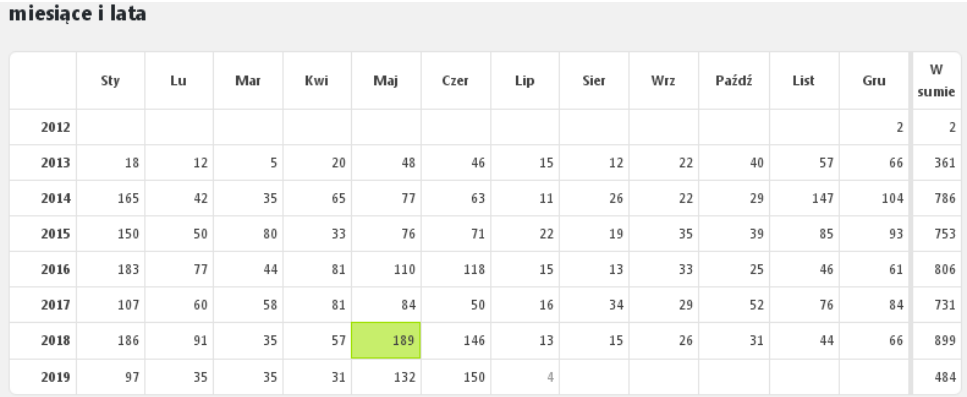

miesiące i lata

	Sty	Lu	Mar	Kwi	Maj	Czer	Lip	Sier	Wrz	Paźdź	List	Gru	W sumie
2012												2	2
2013	18	12	5	20	48	46	15	12	22	40	57	66	361
2014	165	42	35	65	77	63	11	26	22	29	147	104	786
2015	150	50	80	33	76	71	22	19	35	39	85	93	753
2016	183	77	44	81	110	118	15	13	33	25	46	61	806
2017	107	60	58	81	84	50	16	34	29	52	76	84	731
2018	186	91	35	57	189	146	13	15	26	31	44	66	899
2019	97	35	35	31	132	150	4						484

Źródło: Opracowanie własne w Wordpress.

Rys. 2. Statystyki wpisu Prognozowanie z zastosowaniem modeli Holta-Wintersa

Zwróćmy uwagę, że najwięcej zainteresowanych jest w miesiącach przed sesją zimową lub letnią, a szczyt wystąpił w maju 2018 roku.

Model bez sezonowości ma zastosowanie, gdy występuje trend i wahania przypadkowe. W tym modelu oprócz parametru α występuje drugi parametr β odpowiednio do wygładzania wartości poziomu i trendu. Kryterium rozstrzygającym o trafności doboru tych parametrów w modelu bez sezonowości jest miara błędu prognozy o skrócie RMSE. W modelu Holta-Wintersa z sezonowością multiplikatywną występuje dodatkowo zmienna sezonowość charakteryzowana w równaniu między innymi parametrem γ. Zamiast dość uciążliwego obliczania manualnego prognoz możemy zastosować, jak już wspomniałem, moduł *Forecasting and Linear Regression* wchodzący w skład pakietu WinQSB dla doboru najlepszej wartości parametrów α, β, γ przy minimum RMSE, co będzie jeszcze bliżej rozpatrywane w niniejszym materiale. Model Holta-Wintersa z sezonowością

[50] https://wornalkiewicz.wordpress.com/wp-admin/edit.php?s=Prognozowanie+z+zastosowaniem+modeli+Holta-Wintersa&post_status=all&post_type=post&action=-1&m=0&cat=0&paged=1&action2=-1, dostęp: 10.07.2019.

addytywną stanowi analogię do modelu multiplikatywnego, przy czym występuje w nim odejmowanie (zamiast dzielenia) indeksu sezonowości.

Zwróćmy jeszcze uwagę na sumaryczną statystykę w latach 2016-2019 z graficznym pokazaniem liczby wejść do blogu (*views*) i liczby gości wpisów (*visitors*) dla roku 2018 na tle innych lat[51].

Źródło: Opracowanie własne w Wordpress.

Rys. 3. Statystyki zainteresowania internautów stroną główną blogu i wpisami

Oprócz wymienionego wcześniej zagadnienia, przez cały czas trwania blogu, do najpopularniejszych należały wpisy wyszczególnione na Rysunku 4, a mianowicie:

- zagadnienie dualne w programowaniu liniowym,
- prognozowanie w oparciu model autoregresyjny,
- metody rozwiazywania zagadnień transportowych,
- analiza wrażliwości,
- książki (autora niniejszej publikacji),
- informacja o programie WinQSB.

Źródło: Opracowanie własne w Wordpress.

Rys. 4. Początkowy fragment zestawienia wpisów według popularności

[51] https://wornalkiewicz.wordpress.com/wp-admin/index.php?page=stats&blog=31774799&view=postviews&summarize&numdays=-1, dostęp: 11.07.2019.

Ciekawe jest też obserwowanie na bieżąco krajów pochodzenia internatów – poza Polską, z dominacją gości ze Stanów zjednoczonych. W roku 2018 (zob. Rysunek 5) zainteresowanie blogiem pod względem liczby wejść internautów (początek zestawienia) było następujące: Polska – 16442, Stany Zjednoczone – 1866, SRA Honkong (Chiny) – 109, Wielka Brytania – 71, Niemcy – 66, Unia Europejska – 58.

Źródło: Opracowanie własne w Wordpress.

Rys. 5. Zainteresowanie blogiem w roku 2018 (początkowy fragment zestawienia)

Szerszą panoramę metod ilościowych, w tym dotyczących prognozowania, w oparciu o szeregi czasowe można znaleźć w publikacji „*Popularyzacja wybranych metod ilościowych w* Internecie”[52], a dostęp do tej książki w wersji elektronicznej jest możliwy ze strony WSZiA w Opolu[53] (zob. Rysunek 6).

Logistyka w zakresie potrzeb przedsiębiorstw[54]

Logistyka obejmuje sferę zaopatrzenia, produkcji i dystrybucji w przedsiębiorstwie. Procesy logistyczne to fizyczny przepływ towarów, informacji i środków finansowych. Przedsiębiorstwo stanowi składnik łańcucha logistycznego[55].

---

[52] Wornalkiewicz W., *Popularyzacja wybranych metod ilościowych w Internecie, Wyższa Szkoła Zarzadzania i Administracji*, Opole 2017.
[53] https://www.wszia.opole.pl/wp-content/uploads/2018/03/Popularyzacja_wybranych_metod_ilosciowych_w_internecie_Wornalkiewicz.pdf, dostęp: 11. 07. 2019.
[54] Ta część niniejszego opracowania bazuje na rozdziale *Usługi transportowe w zakresie zaopatrzenia materiałowego* w pracy licencjackiej: Migacz J., *Prognozowanie zewnętrznych usług transportowych (na podstawie Fabryki Armatur „Głuchołazy” w Opolu*, op.cit.
[55] Blaik P., *Logistyka*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2001, s. 52.

Jednym z celów logistyki jest oferowanie klientom odpowiedniego poziomu i jakości obsługi logistycznej przy minimalnym poziomie kosztów, a wzroście efektywności w przedsiębiorstwie[56]. W zagwarantowaniu przepływów towarowych i realizacji przepływów informacyjnych bezpośrednio uczestniczą zewnętrzne przedsiębiorstwa transportowe[57]. Zadaniem logistyki zaopatrzenia jest koordynacja przepływu dóbr i uzyskanie pewności i rytmiczności dostaw poprzez zorganizowanie trwałej współpracy dostawców z przedsiębiorstwem. Transport zaopatrzeniowy związany jest z bieżącymi kosztami transportu oraz sprzedaży na określonych warunkach, które definiują właściciela towarów w czasie transportu, wyznaczają zasięg odpowiedzialności dostawcy i odbiorcy oraz wskazują wymagania dotyczące regulowania należności[58]. Efektywność korzystania z usług firm transportowych zależy od sprawnego zorganizowania procesu transportowego zapewniającego właściwą jakość usługi i niezawodność jej wykonania oraz zastosowanie przy jej wykonaniu najniższych nakładów kosztowych[59].

Źródło: Opracowanie własne.

Rys. 6. Strona tytułowa książki Popularyzacja wybranych metod ilościowych w Internecie

[56] Coyle J. J., Bardi E. J., Langley C. J. Jr , *Zarządzanie Logistyczne*,Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2002, s. 85.
[57] Kisperska-Moroń D., Krzyżaniak S., *Logistyka,* Biblioteka Logistyka, Poznań 2009, s. 140.
[58] http://www.czasopismologistyka.pl/artykuly-naukowe/send/252-artykuly-na-plycie-cd-2/3145 -artykul, pobrano: 6. 06. 2016.
[59] Mendyk E., *Ekonomika i organizacja transportu*, Wydawnictwo Wyższa Szkoła Logistyki, Poznań 2002, s. 122.

Dystrybucja to jedno z najważniejszych ogniw w łańcuchu logistycznym, związana z dostarczaniem klientom oczekiwanych przez nich wyrobów, od miejsc ich wytworzenia do finalnych odbiorców. Wyroby gotowe powinny dotrzeć do właściwych nabywców, w określonym czasie, miejscu, właściwej ilości i jakości. Istotne jest również odpowiednie dobranie środka transportu, właściwego opakowania i załadunku[60]. W kanałach dystrybucji występują takie ogniwa przepływu jak: sprzedaż bezpośrednia, magazyn centralny wyrobów gotowych producenta, magazyny regionalne, hurtownie, agenci i brokerzy[61].

Przy organizowaniu transportu należy brać pod uwagę najefektywniejsze rozwiązania transportowe np. w przypadku małych przesyłek zaleca się korzystanie z usług firm kurierskich, natomiast do przewozu dużych ładunków wskazane jest wykorzystanie wyspecjalizowanych firm transportowych lub spedycyjnych. Przedsiębiorstwa o charakterze spedycyjnym są w posiadaniu dużej bazy transportowej i magazynowej. Dysponują własnymi sortowniami, przeładowniami oraz składami niezbędnymi do obsługi logistycznej towarów. Organizacja procesu dystrybucji wyrobów gotowych wymaga odpowiedniego opakowania towaru. Stosowane do przewozów opakowania powinny posiadać znormalizowane wymiary i kształty.

Metoda prognozowania to sposób postępowania zastosowany z pełną świadomością do wyjaśnienia prognostycznego zadania. To sposób przetworzenia informacji z przeszłości wraz ze sposobem przejścia z informacji przetworzonych do prognozy[62]. W metodach prognozowania można wyróżnić podział na metody ilościowe i jakościowe[63]. Ogólnie pojęte metody ilościowe dzielą się na metody: szeregów czasowych, ekonometryczne, analogowe, inne. Natomiast w ramach metod jakościowych wyróżniamy metody: ankietowe, ekspertyz, delficką, inne. Jak już nadmieniłem, w ramach metody prognozowania według szeregów czasowych

---

[60] http://www.czasopismologistyka.pl/artykuly-naukowe/send/-/4106, pobrano: 7. 06. 2016.
[61] Ibidem, s. 167.
[62] Czerwiński Z., Guzik B., *Prognozowanie ekonometryczne,* Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1980, s. 24.
[63] Dittman P., *Metody prognozowania sprzedaży w przedsiębiorstwie,* Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu, Wrocław 2000.

występuje kilka modeli, a mianowicie bazujące na średniej, modele wygładzania wykładniczego, modele Holta-Wintersa. Komputerową realizację określenia prognoz według różnych modeli umożliwia pakiet programowy WinQSB, a zaliczamy do nich[64] modele prostych średnich ruchomych (SMA) i modele ważonych średnich ruchomych (WMA). Ponadto są modele bazujące na wygładzaniu wykładniczym np. *model prostego wyrównywania wykładniczego* (*SES*), *model Browna* (*podwójnego wyrównywania wykładniczego*).

W przykładowym przedsiębiorstwie tj. Fabryce Armatur „Głuchołazy" proces transportowy realizowany jest poprzez odpłatne świadczenie usług transportowych. W niniejszym omawianiu prognozowania potrzeb tych usług skupiono się tylko na przewozie produkcyjnych materiałów zaopatrzeniowych, a w szczególności na dystrybucji wyrobów gotowych. Zaopatrzenie materiałowe oraz dystrybucja wyrobów odbywa się transportem zamawianym przez sprzedającego, zamawianym przez kupującego oraz transportem własnym kupującego. Jak już wspomniałem usługi dotyczące przywozu materiałów oraz dystrybucji wyrobów świadczą zewnętrzne firmy przewozowe, spedycyjne oraz kurierskie. Fabryka współpracuje z 30. stałymi dostawcami, przy czym dominująca liczba jej dostawców pochodzi z południowej części Polski (zob. Rysunek 7).

Koszty transportu w zakresie zaopatrzenia materiałowego stanowią w omawianym przedsiębiorstwie około 4% kosztów poniesionych na zakup materiałów. Odlewy i odkuwki transportowane są w metalowych pojemnikach o wymiarach 1200x800 oraz w skrzyniach drewnianych. Transport kolejnej grupy materiałów, którą są wyroby hutnicze czyli pręty, blachy i rury odbywa się luzem. „Głuchołazy" sprzedają swoje wyroby zarówno na rynek krajowy jak i na rynki zagraniczne – Europy, Azji i Ameryki Północnej. Sprzedaż bezpośrednia i sprzedaż poprzez dystrybutorów wynosi po 50%, przy czym dąży się do zwiększenia udziału w sprzedaży odbiorców bezpośrednich. Organizacja dystrybucji wyrobów realizowana jest w 85% poprzez zewnętrzne firmy transportowe. Dystrybucja wyrobów gotowych

[64] Wornalkiewicz W., *Formułowanie modeli ekonometrycznych na potrzeby zarządzania,* część II, *Zagadnienia ekonometrii,* Wydawnictwo Instytut Śląski, Opole 2014.

na terenie kraju i Europy odbywa się drogą lądową za pośrednictwem transportu samochodowego. Natomiast na rynek azjatycki i Ameryki Północnej wykorzystuje się transport multimodalny, prowadzony przez firmy spedycyjne.

Źródło: Migacz J., Prognozowanie zewnętrznych usług transportowych (na podstawie Fabryki Armatur „Głuchołazy" w Opolu, op.cit. rys. 8.

Rys. 7. Lokalizacja podstawowych dostawców Fabryki Armatur „Głuchołazy"

Różnorodność komponentów pod względem ilościowym i wartościowym potrzebnych w procesie produkcyjnym, była powodem wcześniejszego przed prognozowaniem przeprowadzenia klasyfikacji ABC stosowanych materiałów. Umożliwiło to wyłonienie grup materiałowych mających strategiczne dla rozpatrywanej Fabryki. Rozszerzeniem klasyfikacji ABC jest analiza Pareto a z niej wynika, że wyznaczona w klasyfikacji grupa A, klasycznie obejmuje około 80% całkowitej wartości, przy czym stanowi ona 20% rozpatrywanych pozycji pod względem ilościowym. Jest to tzw. reguła 80/20), przy czym grupa B (15/30), a grupa C (5/50). W prezentowanym przedsiębiorstwie jednym z podstawowych składników kosztowych w produkcji armatury przemysłowej są materiały. W procesie produkcji zaworu konieczne jest zastosowanie wielu różnych rodzajów materiałów, części i podzespołów. Większość z nich to materiały, które po zakupie podlegają dalszej

obróbce, a należą do nich odlewy, odkuwki, materiały hutnicze, a także elementy złączne i uszczelnienia. Tabela 1. prezentuje wynik klasyfikacji ABC na podstawie dostępnych danych z roku 2015. Zgodnie z analizą A, B, C w grupie A znalazły się materiały, których skumulowany udział nie przekracza 80% ogólnej wartości zakupu materiałów. Grupa B to materiały z przedziału powyżej 80% do 95%, natomiast pozostałe materiały to grupa C.

Tab. 1. Klasyfikacja ABC materiałów zaopatrzeniowych ze względu na wartość

Rodzaj	Wartość	Wartość	Udział	Udział skumulowany	Grupa
Odlewy	1992028,85	1992028,85	50,26	50,26	A
Odkuwki	711545,89	2703574,74	17,95	68,21	A
Materiały	514183,27	3217758,01	12,97	81,18	B
Elementy	237877,66	3584026,66	6,00	87,18	B
Materiały różne	155542,40	3868605,20	3,92	91,10	B
Materiały	76548,87	3660575,02	1,93	93,03	B
Druty	68532,19	3286290,20	1,73	94,76	B
Uszczelki	59858,29	3346148,49	1,51	96,27	C
Farby	59125,17	3,927730,37	1,49	97,77	C
„Mieszki”	52487,78	3713062,78	1,32	99,09	C
Kooperacja	36078,50	3963808,87	0,91	100,00	C

Źródło: Opracowanie własne na podstawie - Migacz J., Prognozowanie zewnętrznych usług transportowych (na podstawie Fabryki Armatur „Głuchołazy”, s. 45.

Wstępne podejście do prognozowania krótkookresowego

Przy użyciu funkcji regresji liniowej REGLINP Excela określono prognozę przewozów w tonach na okres (n + 1), przy czym szeregi czasowe 24. elementowe dotyczą miesięcy roku 2015 i 2016 dystrybucji wyrobów (zob. Tabela 2). Tabela ta może być poszerzona o prognozy wygasłe $\hat{y}$ obliczone po oszacowaniu parametrów trendu liniowego. Okazało się, że prosty trend liniowy nie jest adekwatnym modelem do ustalania prognoz na najbliższe miesiące, które są niezbędne w zakresie:

- dystrybucji wyrobów gotowych [t],
- dystrybucji wyrobów gotowych pod względem kosztów transportu [zł],
- zaopatrzenia materiałowego [t],
- zaopatrzenia materiałowego pod względem kosztów transportu [zł],
- podstawowych kluczowych materiałów dla przedsiębiorstwa [t].

Tab. 2. Szereg czasowy dystrybucji wyrobów w tonach (y_1)

t	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
y_1	4,1	10,0	10,8	8,1	5,8	6,9	11,2	7,6	5,7	7,4	4,0	3,3
t	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
y_1	4,5	8,6	8,3	5,8	9,0	13,1	11,4	9,2	9,4	7,2	6,1	4,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie – Migacz J., Prognozowanie zewnętrznych usług transportowych (na podstawie Fabryki Armatur „Głuchołazy", s. 58.

Zauważono także, że dalsze trendy (potęgowy, wykładniczy, logarytmiczny), jak również trendy wielomianowe (stopni 1-6) możliwe do uzyskania w Excelu, również nie dają dobrego dopasowania do danych empirycznych. Współczynniki determinacji R^2 są bowiem niskie i wynoszą od 0,0029 do 0,5329. Tak więc te modele dla naszych danych nie mogą być użyte do wyznaczania prognoz. Na Rysunku 8. przedstawiono układanie się danych empirycznych i modelu wielomianowego zmiennej y_1.

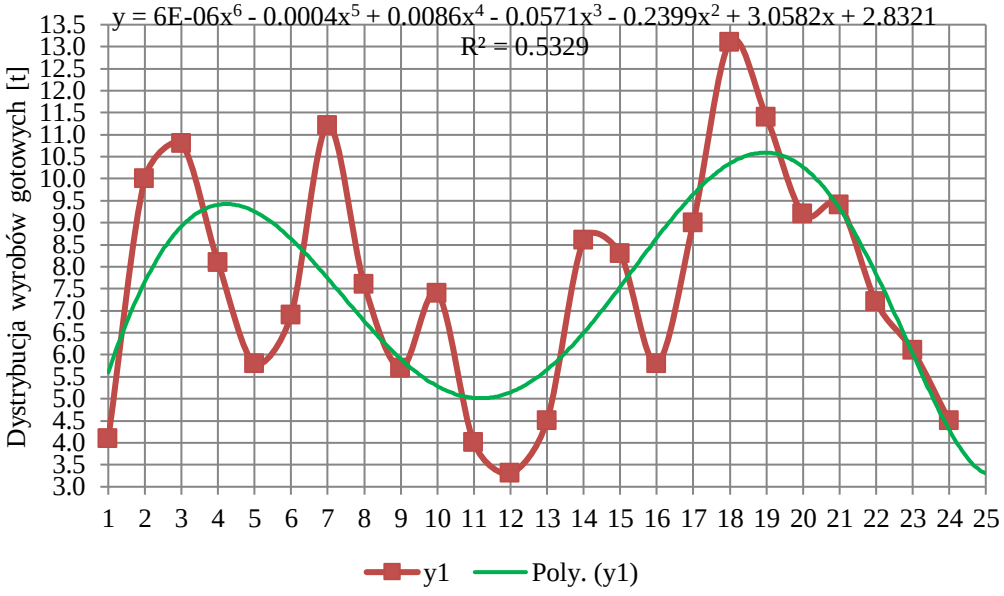

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Tabeli 2.

Rys. 8. Porównanie danych empirycznych i modelu wielomianu 6. stopnia dla y_1

Występują duże wahania danych rzeczywistych i poszukiwano innego modelu, po czym zdecydowano się na model trendu pełzającego. Trend pełzający bowiem to model adaptacyjny, służący do budowy prognoz krótkoterminowych. W tym

względzie skorzystano z procedury przeprowadzonej w ramach pracy licencjackiej[65] obejmującej kroki:

1. Ustalenie długości segmentu - stałej wygładzania, przy czym: $k \leqslant n$, w naszym przypadku $k = 3$, $n = 24$.

2. Określenie podszeregów *i*-tych czasowych 3. o liczbie $(n - k + 1) = 24 - 3 + 1 = 22$ (zob. Tabela 3).

Tab. 3. Podszeregi i-te czasowe zmiennej y_1

t	y_1				*i*	*t*	y_1				*i*
1	4,1	4,1	10,0	10,8	1	13	4,5	4,5	8,6	8,3	13
2	10,0	10,0	10,8	8,1	2	14	8,6	8,6	8,3	5,8	14
3	10,8	10,8	8,1	5,8	3	15	8,3	8,3	5,8	9,0	15
4	8,1	8,1	5,8	6,9	4	16	5,8	5,8	9,0	13,1	16
5	5,8	5,8	6,9	11,2	5	17	9,0	9,0	13,1	11,4	17
6	6,9	6,9	11,2	7,6	6	18	13,1	13,1	11,4	9,2	18
7	11,2	11,2	7,6	5,7	7	19	11,4	11,4	9,2	9,4	19
8	7,6	7,6	5,7	7,4	8	20	9,2	9,2	9,4	7,2	20
9	5,7	5,7	7,4	4,0	9	21	9,4	9,4	7,2	6,1	21
10	7,4	7,4	4,0	3,3	10	22	7,2	7,2	6,1	4,5	22
11	4,0	4,0	3,3	4,5	11	23	6,1				
12	3,3	3,3	4,5	8,6	12	24	4,5				

Źródło: Opracowanie własne na podstawie – Migacz J., Prognozowanie zewnętrznych usług transportowych (na podstawie Fabryki Armatur „Głuchołazy"), s. 61.

3. Wyznaczenie parametrów a_0 i a_1 dla 22. modeli segmentowych, z użyciem funkcji REGLINP Excela (zob. Tabela 4).

4. Obliczenie wartości modelowych dla trzech okresów każdego z 22. segmentów według wzoru: $\hat{y} = a_0 + a_1 \cdot t$.

5. Obliczenie średnich dla każdego z 24. okresów (zob. Tabela 4).

6. Obliczenie prognozy na pierwszy miesiąc nowego roku tj. 25, przyjmując ostatnie trzy średnie jako elementy funkcji REGLINP Excela z okresów: $22 \rightarrow 7{,}48$; $23 \rightarrow 5{,}93$; $24 \rightarrow 4{,}58$ i uzyskano: $\hat{y}_{25} = 39{,}35 - 1{,}45 * 25 = 3{,}1\ t$.

[65] Migacz J., *Prognozowanie zewnętrznych usług transportowych* (*na podstawie Fabryki Armatur „Głuchołazy"*), op.cit., strony: 61-64.

Tab. 4. Współczynniki trendów liniowych segmentów, wartości modelowe okresów oraz średnie

i	a_0	a_1	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12		
			11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
1	1,60	3,35	4,9	8,30	11,6											
2	12,48	-		10,5	9,63	8,6										
3	18,23	-			10,7	8,2	5,7									
4	9,93	-				7,5	6,9	6,3								
5	-8,23	2,70					5,2	7,9	10,6							
6	6,12	0,35						8,2	8,57	8,92						
7	30,17	-							10,9	8,17	5,42					
8	7,80	-								7,00	6,90	6,80				
9	14,20	-									6,55	5,70	4,8			
10	27,45	-										6,95	4,9	2,8		
11	0,93	0,25	3,6	3,68	4,18											
12	-	2,65		2,82	5,47	8,1										
13	-	1,90			5,23	7,1	9,0									
14	28,57	-				8,9	7,5	6,1								
15	2,10	0,35					7,3	7,7	8,05							
16	-	3,65						5,6	9,30	12,9						
17	-	1,20							9,97	11,1	12,3					
18	48,28	-								13,1	11,2	9,28				
19	30,00	-									11,0	10,0	9,0			
20	29,60	-										9,60	8,6	7,6		
21	43,87	-											9,2	7,5	5,9	
22	36,98	-												7,2	5,9	4,5
Średni			4,9	9,44	10,6	8,1	5,9	7,5	10,0	8,03	6,29	6,48				
			4,4	3,12	4,96	8,0	7,9	6,5	9,11	12,4	11,5	9,63	8,9	7,4	5,9	4,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie - Migacz J., Prognozowanie zewnętrznych usług transportowych (na podstawie Fabryki Armatur „Głuchołazy"), s. 62.

7. Porównanie danych empirycznych z teoretycznymi (średnimi) – zob. Rys. 9.

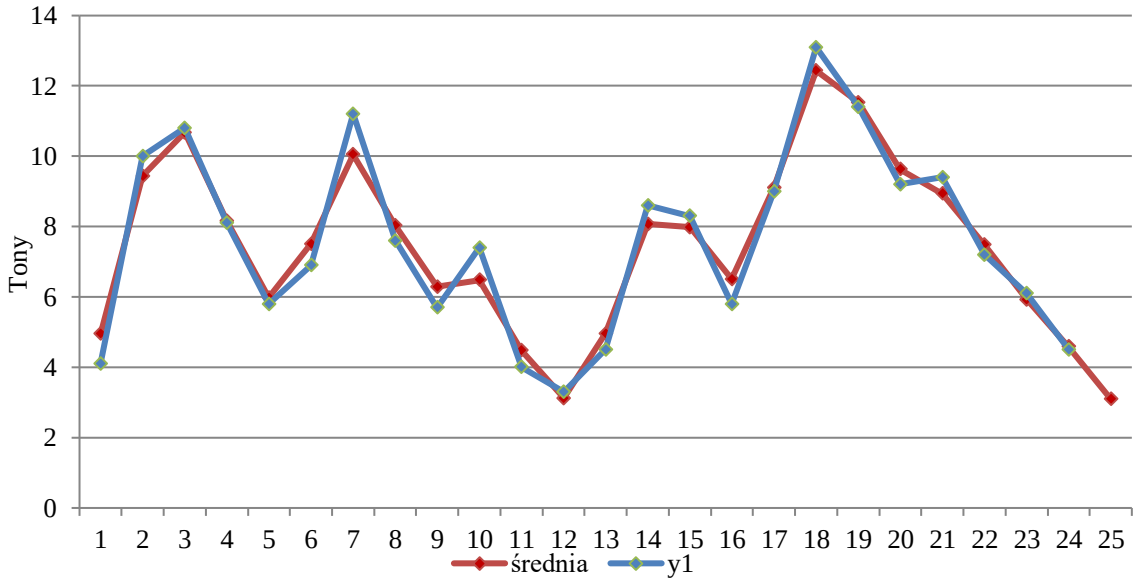

Źródło: Migacz J., Prognozowanie zewnętrznych usług transportowych (na podstawie Fabryki Armatur „Głuchołazy"), s. 63.

Rys. 9. Porównanie danych empirycznych i średnich z segmentów oraz prognoza na okres 25.

8. Przesunięcie (przepełznięcie) szeregu o kolejny miesiąc i obliczenie prognozy. W ten sposób model stale nadąża za zmieniającą się rzeczywistością w zbieranych miesięcznych danych statystycznych w zakresie dystrybucji wyrobów gotowych, a także zaopatrzenia materiałowego.

Optymalizacja doboru parametrów w modelu multiplikatywnym

Zamiast uciążliwego zastosowania modelu pełzającego, proponuje teraz wykorzystanie komputerowego modułu *Forecasting and Linear Regression* (FC),będącego składnikiem pakietu WinQSB. Zastosujemy go do modelu multiplikatywnego i to od razu w zakresie optymalnego doboru trzech parametrów wyrównywania tj. α, β, γ. Jako dane posłużą nam obserwacje w tonach oraz wartościowo w zakresie zewnętrznych usług transportowych dotyczących dystrybucji wyrobów gotowych, produkowanych przez wcześniej wymieniona Fabrykę. Rozpoczynamy od wprowadzenia informacji do okna dialogowego *Problem Specification* (zob. Rysunek 10), a mianowicie: *Problem Type* → *Time Series Forecasting* – prognozowanie w oparciu o szeregi czasowe, *Problem Title* – Dystrybucja wyrobów gotowych, *Time Unit* → *month* (miesiąc), *Number of Time Units* (*Periods*) – 20.

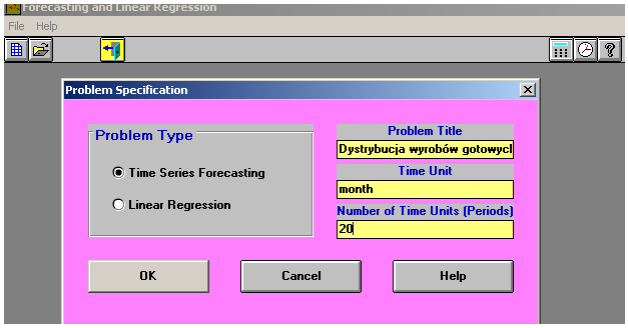

Źródło: Opracowanie własne w module FC.

Rys. 10. Okno wstępne definiujące problem decyzyjny

Rozpoczynamy teraz od wprowadzania danych 20. obserwacji zmiennej y_1, gdyż dla nich po sporządzeniu wykresu zauważamy układanie się wartości według modelu zbliżonego do multiplikatywnego Holta-Wintersa. Musimy jednak pamiętać o użyciu kropki dziesiętnej zamiast przecinka.

Month	Historical Data
1	4.1
2	10.0
3	10.8
4	8.1
5	5.8
6	6.9
7	11.2
8	7.6
9	5.7
10	7.4
11	4.0
12	3.3
13	4.5
14	8.6
15	8.3
16	5.8
17	9.0
18	13.1
19	11.4
20	9.2

Źródło: Opracowanie własne w module FC na podstawie tabeli 11[66].

Rys. 11. Wprowadzone dane szeregu czasowego zmiennej y_1

Po wybraniu zakładki *Solve and Analyze* w menu głównym WinQSB pojawia się nam okno dialogowe *Forecasting Setup* w którym musimy wskazać model prognozowania zwany tu *Forecasting Method*. Wybieramy *Holt-Winter Multiplicative Algorithm (HWM)* oraz podajemy kryteria obliczeń (zob. Rysunek12), a mianowicie:

o *Method Parameters* → Search the best (wybór najlepszego zestawu parametrów wyrównywania wykładniczego α, β, γ);

o *Search Criterion* → MSE (miara błędu prognozy stanowiąca kwadrat innej miary tj. RMSE);

o *Number of periods to forecast* – 1 (liczba okresów prognozowania, czyli okres 25.),

o *Seasonal cycle length* (*c*) – 4 (długość cyklu sezonowości),

o *Enter Search Domain) – ustawienie kroku obliczeń iteracyjnych dla parametrów*, ustawiamy stopniowanie obliczeń co 0,01 dla każdego z trzech parametrów, z tym że zamiast przecinka dajemy kropkę dziesiętną.

[66] Migacz J., *Prognozowanie zewnętrznych usług transportowych (na podstawie Fabryki Armatur „Głuchołazy" w Opolu*, op.cit, tab. 11.

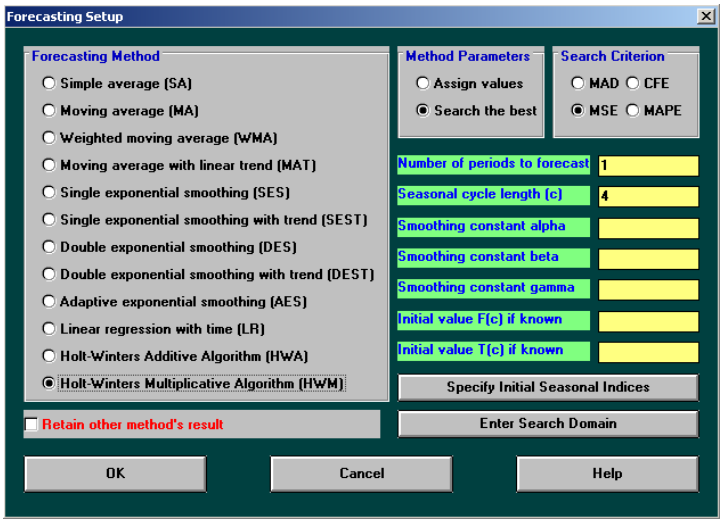

Źródło: Opracowanie własne w module FC.

Rys. 12. Okno definiujące problem optymalnego doboru parametrów modelu zmiennej y_1

Po naciśnięciu OK mamy możliwość obserwowania pracy modułu, gdyż w kolejnych krokach iteracyjnych następuje zmiana parametrów i co jakiś czas korygowana jest też miara MSE, która jest coraz mniejsza (zob. Rysunek 13).

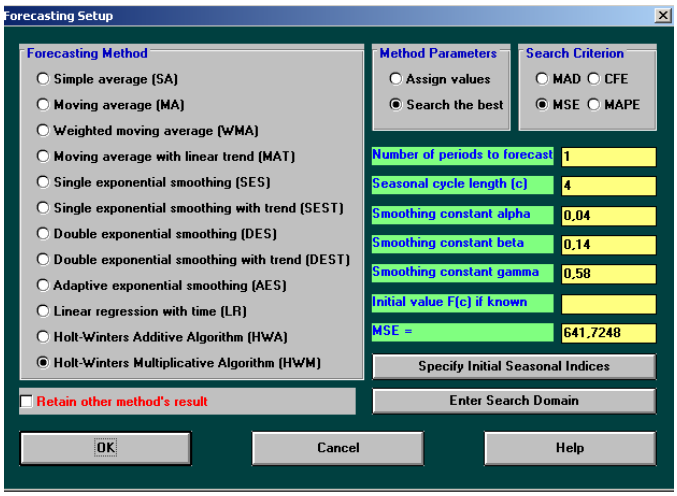

Źródło: Opracowanie własne w module FC.

Rys. 13. Jeden ze stanów procesu określenia prognozy zmiennej y_1

Po osiągnięciu najlepszego wyniku z punktu widzenia funkcji celu – minimum MSE generowany jest raport *Forecast and Result for Dystrybucja wyrobów gotowych w tonach* (zob. Rysunek 14). Występują w nim wygasłe już prognozy *Forecast by HWM* oraz prognoza na okres 21. Są też różne miary błędów prognoz (*CFE*, *MAD*,

MAPE (%), Tracing Signal) liczone po poszczególnych obserwacjach. Porównajmy teraz prognozę na okres 21 z daną rzeczywistą zmiennej y_1 w tym okresie:

$F_{21} = 9{,}11$ a $y_{21} = 9{,}40$, a więc wartości są zbliżone. Zobaczmy jeszcze do wyniku osiągniętego w trendzie pełzającym dla okresu 21 (zob. Tabela 4) który wynosi 8,94.

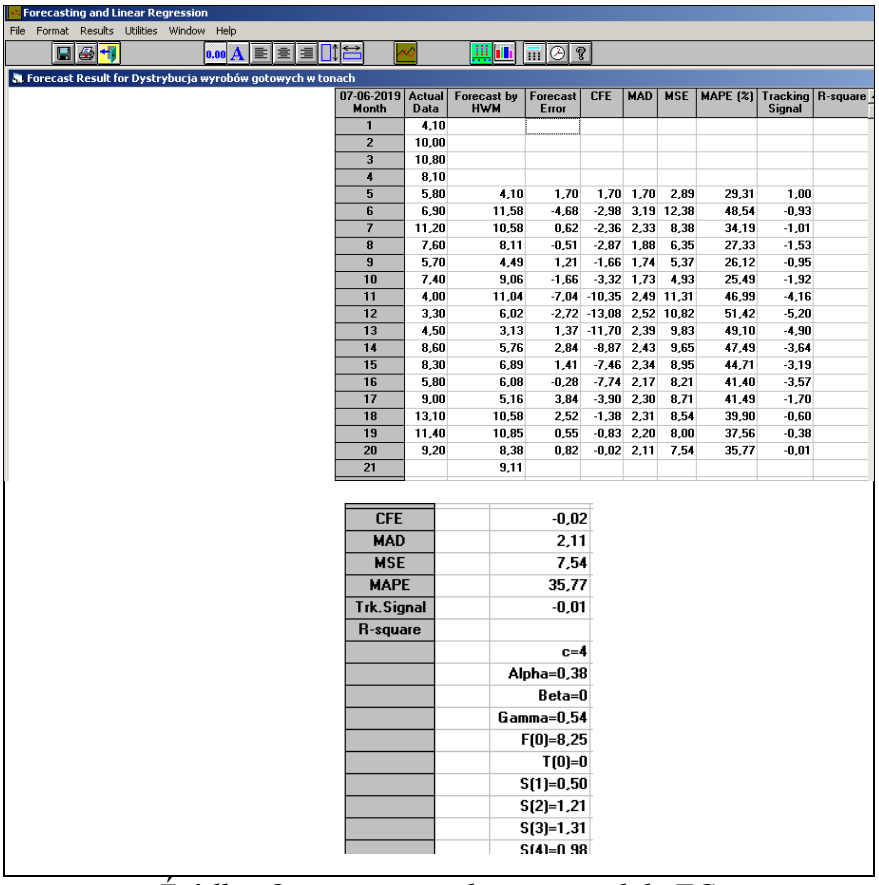
Forecasting and Linear Regression

File Format Results Utilities Window Help

Forecast Result for Dystrybucja wyrobów gotowych w tonach

07-06-2019 Month	Actual Data	Forecast by HWM	Forecast Error	CFE	MAD	MSE	MAPE (%)	Tracking Signal	R-square
1	4,10								
2	10,00								
3	10,80								
4	8,10								
5	5,80	4,10	1,70	1,70	1,70	2,89	29,31	1,00	
6	6,90	11,58	-4,68	-2,98	3,19	12,38	48,54	-0,93	
7	11,20	10,58	0,62	-2,36	2,33	8,38	34,19	-1,01	
8	7,60	8,11	-0,51	-2,87	1,88	6,35	27,33	-1,53	
9	5,70	4,49	1,21	-1,66	1,74	5,37	26,12	-0,95	
10	7,40	9,06	-1,66	-3,32	1,73	4,93	25,49	-1,92	
11	4,00	11,04	-7,04	-10,35	2,49	11,31	46,99	-4,16	
12	3,30	6,02	-2,72	-13,08	2,52	10,82	51,42	-5,20	
13	4,50	3,13	1,37	-11,70	2,39	9,83	49,10	-4,90	
14	8,60	5,76	2,84	-8,87	2,43	9,65	47,49	-3,64	
15	8,30	6,89	1,41	-7,46	2,34	8,95	44,71	-3,19	
16	5,80	6,08	-0,28	-7,74	2,17	8,21	41,40	-3,57	
17	9,00	5,16	3,84	-3,90	2,30	8,71	41,49	-1,70	
18	13,10	10,58	2,52	-1,38	2,31	8,54	39,90	-0,60	
19	11,40	10,85	0,55	-0,83	2,20	8,00	37,56	-0,38	
20	9,20	8,38	0,82	-0,02	2,11	7,54	35,77	-0,01	
21		9,11							

CFE	-0,02
MAD	2,11
MSE	7,54
MAPE	35,77
Trk.Signal	-0,01
R-square	
	c=4
	Alpha=0,38
	Beta=0
	Gamma=0,54
	F(0)=8,25
	T(0)=0
	S(1)=0,50
	S(2)=1,21
	S(3)=1,31
	S(4)=0,98

Źródło: Opracowanie własne w module FC.

Rys. 14. Raport wyników (w dwóch fragmentach) z prognozowania y_1

Jak widzimy na Rysunku 14. miara błędu RMSE, jako pierwiastek z MSE, wynosi 2,74, natomiast najlepiej dobrane parametry modelu Holta-Wintersa z sezonowością multiplikatywną są następujące: $\alpha = 0{,}38$; $\beta = 0$; $\gamma = 0{,}54$.

Bardziej precyzyjne przyglądnięcie się szeregowi czasowemu zmiennej y_1 sugeruje nam przyjęcie w celach symulacyjnych cyklu sezonowości równemu 7 dla 21 obserwacji. Dalsze działanie jest analogiczne do przedstawionego wcześniej cyklu 4-ch obserwacji. W wyniku dość długiej komputerowej realizacji optymalizacji, moduł FC obliczył wygasłe prognozy dla okresów 8-21 oraz prognozę na okres 22, która wynosi 22. Odbiega ona znacznie od danej rzeczywistej $y_{22} = 7{,}2$. Miara

MSE = 12,94, a więc RMSE wynosi 3,6, co wskazuje na lepsze dobranie wcześniejszego cyklu 4-ro okresowego.

Rozpatrzmy teraz prognozowanie zewnętrznych usług transportowych w oparciu o w*artość usług transportowych* (y_2) *dotyczących dystrybucji w zł.* Dane z kolejnych miesięcy roku 2015 i 2016 wyszczególniono w Tabeli 5.

Tab. 5. Szereg czasowy wartości usług transportowych (y_2)

t	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
y_2	4789	4545	4581	6736	7834	9378	9575	7130	6810	7152	4425	4366	2928	3358	5662	5860	5840	9414	8138	8347	6800	4978	4687	5066

Źródło: Opracowanie własne na podstawie - Migacz J., Prognozowanie zewnętrznych usług transportowych (na podstawie Fabryki Armatur „Głuchołazy"), s. 64.

Podejmując wstępne badanie doboru trendu jednorównaniowego okazało się, że najlepsze dopasowania wykazuje wielomian szóstego stopnia, bowiem współczynnik determinacji $R^2 = 0{,}874$:

$$\hat{y} = 0{,}0219x^6 - 1{,}6711x^5 + 48{,}013x^4 - 640{,}98x^3 + 3925{,}4x^2 - 9161{,}8x + 10898.$$

Do wyznaczenia prognozy na okres 25. skorzystano z możliwości wyświetlania na wykresie Excela równania i ustalenia prognozy na okres (n + 1) tj. 25. (zob. Rysunek 15), która wynosi 9417 zł, a wartość danych rzeczywistych na styczeń 2017 roku była 8992 zł.

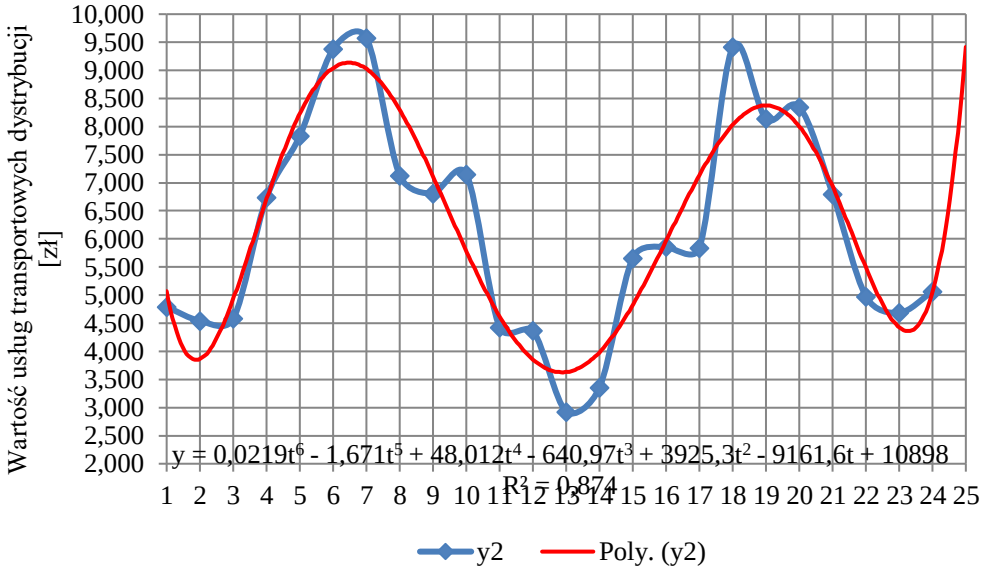

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Tabeli 5.

Rys. 15. Porównanie danych empirycznych i modelu wielomianu 6. stopnia dla y_2

Analiza ułożenia się wartości obserwacji zmiennej y_2 wskazuje na możliwość doboru cyklu sezonowości równego 11 miesięcy. Weźmy zatem 22 okresy obserwacji, dla odmiany załóżmy 3 okresy prognozowania i zastosujmy również model HWM. Po procesie iteracyjnym minimalizacji miary błędów MSE uzyskujemy najlepsze dobranie parametrów α, β, γ a w efekcie końcowym raport o początkowym fragmencie zaprezentowanym na Rysunku 16.

07-12-2019 Month	Actual Data	Forecast by HWM	Forecast Error	CFE	MAD	MSE	MAPE (%)	Tracking Signal	R-square
1	4789,0								
2	4545,0								
3	4581,0								
4	6736,0								
5	7834,0								
6	9378,0								
7	9575,0								
8	7130,0								
9	6810,0								
10	7152,0								
11	4425,0								
12	4366,0	4789,0	-423,0	-423,0	423,0	178929,0	9,7	-1,0	
13	2928,0	4336,2	-1408,2	-1831,2	915,6	1081044,0	28,9	-2,0	
14	3358,0	3632,5	-274,5	-2105,8	701,9	745813,9	22,0	-3,0	
15	5662,0	5131,4	530,6	-1575,2	659,1	629738,9	18,8	-2,4	0,4
16	5860,0	6288,7	-428,7	-2003,9	613,0	540554,9	16,5	-3,3	0,7
17	5840,0	7261,3	-1421,3	-3425,2	747,7	787145,5	17,8	-4,6	
18	9414,0	6659,2	2754,8	-670,5	1034,4	1758801,0	19,5	-0,6	0,4
19	8138,0	6025,5	2112,5	1442,1	1169,2	2096797,0	20,3	1,2	0,3
20	8347,0	6804,3	1542,7	2984,8	1210,7	2128270,0	20,1	2,5	0,3
21	6800,0	7988,5	-1188,5	1796,3	1208,5	2056692,0	19,8	1,5	0,4
22	4978,0	4560,2	417,8	2214,2	1136,6	1885591,0	18,8	1,9	0,5
23		5170,4							
24		4907,0							
25		4945,9							

Źródło: Opracowanie własne w module FC.

Rys. 16. Część początkowa raportu z procesu minimalizacji miary błędu MSE w prognozowaniu zmiennej y_2 przy cyklu sezonowości równym 11

Proponuje teraz porównać prognozy F z danymi rzeczywistymi y dla okresów 22-24 i zwrócić uwagę na prognozę na okres 25:

Okres	22	23	24	25
y	4978,0	4687,0	5066,0	-
F	4560,2	5170,4	4907,0	4945,9

W części dalszej raportu dotyczącej miar błędu oraz parametrów α = 0,52, a β i γ równają się zero, natomiast MSE = 1885591, co odpowiada RMSE = 1373. Podano też współczynnik determinacji R^2 = 0,5, co wskazuje na słabe dopasowanie modelu do danych z obserwacji. Trzeba więc dalej poszukiwać lepszego dobrania cyklu sezonowości, co już dla nabrania wprawy korzystania z modułu FC pozostawia się

Czytelnikowi. W menu nad raportem jest zakładka, której kliknięcie generuje wykres kształtowania się danych z obserwacji oraz prognoz, w naszym przykładzie dla okresów 12-25 (zob. Rysunek 17). Jest też informacja o wartości średniej z 22. obserwacji równej 6302,091 i odchyleniu standardowym równym 1952,934.

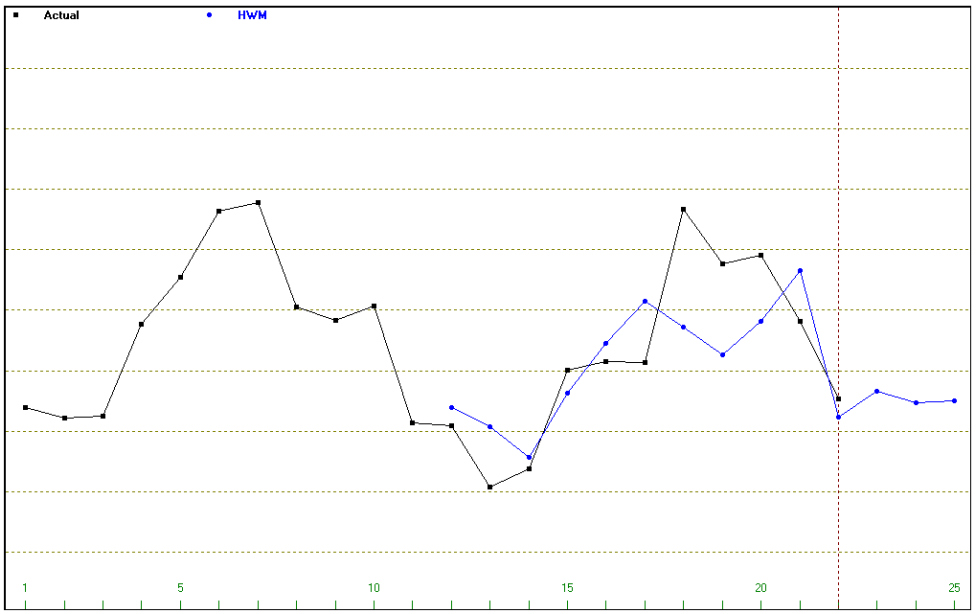

Źródło: Opracowanie własne w module FC.

Rys. 17. Dane rzeczywiste i modelowe zmiennej y_2

* * *

Pakiet WinQSB, moim zdaniem, stanowi sprawne narzędzie do adekwatnego doboru modelu do danych rzeczywistych z przeprowadzonych obserwacji, gdyż zawiera wiele metod prognozowania. Pozostaje nam jednak przeprowadzenie symulacji i optymalizacji parametrów równań poszczególnych modeli prognozowania zarówno jedno jak i wielorównaniowych.

Warto kontynuować niniejsze rozważania także w odniesieniu do grup zaopatrzenia materiałowego – w naszym przypadku odlewów, odkuwek i materiałów hutniczych. Jak już podano wcześniej zostały te grupy wyłonione w wyniku przeprowadzonej klasyfikacji ABC.

ZASTOSOWANIE TAKSONOMII WROCŁAWSKIEJ

Władysław Wornalkiewicz
Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu
Opole, Polska

Wstęp. Zagadnienie podziału określonej zbiorowości na grupy według podobieństwa kilku cech (zmiennych) jest tematem wielu publikacji. Jednakże dla celów dydaktycznych stanowią one skróty pewnych badań i z tego względu zawierają dość dużo niedomówień. Z tego powodu w niniejszym materiale podjęto się szczegółowego przedstawienia zastosowania taksonomii wrocławskiej z użyciem to tego funkcjonalności arkusza kalkulacyjnego Excel.

Zabazowano na danych statystycznych zebranych na etapie modelowania ekonometrycznego liniowego produktu krajowego brutto 45 podregionów Polski[67]. Są to dane panelowe, czyli czasowo przekrojowe, gdyż obejmują lata 2000-2006, a w ramach tych lat rozpatrywanych jest 11 następujących cech statystycznych.

X_1 – ludność na 1 km^2 powierzchni ogólnej,

X_2 – przyrost naturalny na 1000 ludności,

X_3 – saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych na pobyt stały (na 1000 ludności),

X_4 – przestępstwa stwierdzone na 1000 ludności,

X_5 – pracujący w tys. (rolnictwo, łowiectwo i leśnictwo, rybactwo),

X_6 – pracujący w tys. (przemysł i budownictwo),

X_7 – pracujący w tys. (usługi rynkowe i nierynkowe),

X_8 – bezrobotni zarejestrowani ogółem w tys.,

X_9 – mieszkania oddane do użytkowania na 1000 ludności,

[67]Wornalkiewicz W., *Modele ekonometryczne PKB obiektów struktury terytorialnej*, Wydawnictwo Instytut Śląski, Opole 2013, rozdział 7. *Etapy i procedury budowy modelu produktu brutto podregionów.*

X_{10} – miejsca noclegowe w turystycznych obiektach zbiorowego zakwaterowania w tys.,

X_{11} – użytki rolne w tys. ha w roku poprzednim.

Stanowią one zmienne objaśniające zmiennej objaśnianej *Y* (produktu krajowego brutto na 1 mieszkańca w cenach bieżących w roku poprzednim w zł.). Produkt krajowy brutto jest końcowym rezultatem wszystkich podmiotów gospodarki narodowej i równa się sumie wartości dodanej brutto wszystkich sektorów własności oraz sektorów instytucjonalnych powiększonej o podatki od przedmiotów i pomniejszonej o dotacje do produktów[68]. Produkt krajowy zarówno brutto jak i netto liczony jest w cenach rynkowych (bieżących). Obecnie dla celów sprawozdawczych występuje 6 regionów grupujących określone województwa oraz 45 podregionów obejmujących jednostki szczebla powiatowego.

Nomenklatura jednostek terytorialnych dla celów statystycznych odpowiada nomenklaturze w Unii Europejskiej. W przykładowym zestawieniu statystycznym *Podstawowe dane o regionach w roku* występują 22 kolumny z informacjami charakteryzującymi nie tylko poszczególne regiony, lecz również w ramach nich podregiony. Spośród tych informacji wybrano takie które tworzą szeregi o długości siedmiu okresów (lata 2000-2006) zmiennych egzogenicznych (objaśniających). Dane czasowo-przekrojowe dotyczące podregionów dostępne są w rocznikach statystycznych lat 2000-2007.

Przygotowanie danych testowych

Szeregi panelowe zmiennych X_1-X_{11} w latach 2000-2006 (zapisane w pliku *Dane.xls* na dysku D:),były podstawą opracowania liniowego produktu krajowego brutto. Pobrano je z następujących tabel roczników statystycznych:

- wybrane dane o podregionach (lata 2000-2003),
- podstawowe dane o regionach (lata 2004-2007).

Dla celu przedstawienia procedury taksonomii wrocławskiej wystarczyło wybrać tylko jeden rok i dlatego przykładowo przyjęto rok 2006, zapisując go w skoroszycie

[68] Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2007. Dział: Rachunki narodowe.

wieloarkuszowym – pliku *Tabele pomocnicze-1.xls*. Poszczególne podregiony i wartości zmiennych pokazano w Tabeli 1.

Tab. 1. Zmienne objaśniające (rok 2006)

Lp.	Podregion	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	X_6	X_7	X_8	X_9	X_{10}	X_{11}
1	łódzki	107,0	-2,5	0,5	256,0	93,5	76,5	82,5	65,3	1,8	4,7	552,7
2	piotrkowsko-skierniewicki	94,7	-0,8	-1,8	257,0	96,2	73,7	82,9	56,7	2,3	7,5	514,2
3	miasto Łódź	2593,0	-6,5	-2,4	434,0	2,1	60,9	147,9	38,7	1,6	3,6	19,2
4	ciechanowsko-płocki	80,5	0,1	-1,9	273,0	65,9	46,5	64,4	51,9	2,8	3,0	507,4
5	ostrołęcko-siedlecki	62,0	0,5	-2,8	300,0	103,6	37,2	67,0	53,2	1,9	4,9	714,3
6	warszawski	168,0	0,8	9,2	352,0	66,9	90,5	141,7	57,1	6,4	5,0	420,8
7	radomski	104,0	0,2	-2,6	309,0	79,3	39,5	64,5	73,9	2,2	2,9	375,7
8	miasto Warszawa	3291,0	-0,6	4,8	466,0	4,4	143,6	630,1	49,4	8,1	21,0	117,5
9	krakowsko-tarnowski	190,0	0,4	0,9	277,0	105,0	91,3	119,7	63,3	2,4	5,9	383,7
10	nowosądecki	149,0	3,3	-0,7	241,0	76,1	59,0	100,1	61,7	2,2	39,8	303,9
11	miasto Kraków	2314,0	-0,4	1,1	530,0	2,4	67,7	192,4	20,3	8,7	17,0	21,6
12	częstochowski (północnośląski)	175,0	-2,5	-1,0	299,0	22,8	53,8	59,0	32,7	2,4	3,6	141,4
13	bielsko-bialski (południowośląski)	276,0	1,0	1,0	310,0	12,2	64,0	78,2	25,0	3,3	19,1	74,8
14	centralny śląski	510,0	-1,5	-3,3	440,0	26,4	318,2	411,6	146,0	1,4	10,8	204,8
15	rybnicko-jastrzębski	472,0	1,7	-4,6	344,0	8,2	67,3	68,7	26,1	1,6	1,7	64,9
16	bialskopodlaski	51,8	-0,2	-4,3	266,0	42,9	12,7	30,5	21,5	1,6	5,4	309,1
17	chełmsko-zamojski	70,4	-1,8	-3,9	230,0	103,8	27,7	58,8	49,7	1,5	5,2	542,7
18	lubelski	123,0	0,1	-2,2	281,0	131,2	69,3	149,0	70,6	2,7	8,5	642,5
19	rzeszowsko-tarnobrzeski	154,0	1,6	-1,4	207,0	81,1	101,1	132,8	72,2	2,6	6,7	366,8
20	krośnieńsko-przemyski	90,9	1,0	-2,5	185,0	76,4	58,5	96,1	73,0	1,7	13,5	386,1
21	białostocko-suwalski	59,7	-1,0	-1,4	242,0	90,2	48,7	104,9	43,3	2,8	10,1	745,5
22	łomżyński	58,0	0,3	-5,0	201,0	48,1	11,8	25,4	18,5	1,7	1,6	352,0
23	świętokrzyski	109,0	-1,9	-2,7	320,0	143,5	81,4	133,9	99,4	1,3	7,9	556,5
24	gorzowski	62,4	1,3	-1,3	383,0	10,9	34,2	46,6	24,3	3,1	7,9	196,8
25	zielonogórski	79,6	1,0	-1,7	385,0	15,4	47,9	74,7	48,5	2,8	11,6	283,3
26	pilski	62,9	2,3	-2,4	313,0	23,7	37,8	39,0	25,5	2,0	3,7	289,1
27	poznański	102,0	2,7	4,9	253,0	67,0	123,1	121,6	50,3	3,6	15,8	674,4
28	kaliski	112,0	1,2	-1,3	263,0	73,4	80,0	76,0	43,9	2,1	3,6	479,7
29	koniński	98,1	1,1	-1,8	263,0	42,6	36,4	39,4	33,6	2,2	5,8	283,6
30	miasto Poznań	2158,0	0,0	-4,4	522,0	1,8	61,6	163,6	15,8	5,0	7,7	33,9
31	szczeciński	88,1	0,3	-0,3	369,0	24,9	71,5	139,6	81,1	2,7	56,2	614,1
32	koszaliński	57,0	0,8	-2,4	339,0	17,5	36,2	62,2	57,7	3,6	52,5	379,3
33	jeleniogórsko-wałbrzyski	126,0	-2,2	-3,2	390,0	33,9	99,3	130,1	108,1	1,5	32,4	457,2
34	legnicki	120,0	1,4	-3,4	431,0	14,7	53,9	62,4	30,5	2,2	2,5	185,6
35	wrocławski	86,1	1,3	5,8	269,0	23,2	42,6	35,1	23,6	4,1	2,8	263,7
36	miasto Wrocław	2167,0	-1,5	-0,5	553,0	1,4	49,3	150,3	23,3	6,9	7,3	70,1
37	opolski	111,0	-0,9	-4,6	312,0	49,7	74,5	111,2	60,1	1,3	7,5	553,9
38	bydgoski	114,0	0,6	-1,4	328,0	44,3	87,1	129,1	72,7	2,0	13,1	467,6
39	toruńsko-włocławski	116,0	0,8	-2,0	326,0	72,7	78,0	115,5	87,3	2,8	12,4	578,4
40	słupski	58,4	2,8	-3,4	424,0	17,1	38,9	52,5	45,4	2,5	30,7	282,9
41	gdański	101,0	4,5	2,7	359,0	40,7	71,2	81,3	61,7	4,1	37,2	462,8
42	Gdańsk-Gdynia-Sopot	1790,0	-0,3	-2,6	466,0	2,2	59,0	156,1	18,8	6,4	16,0	33,1
43	elbląski	70,8	1,8	-3,9	316,0	25,8	42,7	51,7	47,6	2,0	8,2	348,0
44	olsztyński	59,3	1,7	-3,1	353,0	24,2	44,2	81,0	49,5	3,9	20,7	426,1
45	ełcki	44,7	1,8	-3,8	370,0	15,8	15,8	26,4	30,5	3,5	9,4	224,6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie tabeli A.2.1. „*Dane czasowo przekrojowe panelu po*dregionów" w zakresie tylko roku 2006[69].

[69]Wornalkiewicz W., *Modele ekonometryczne PKB obiektów struktury terytorialnej*, Wydawnictwo Instytut Śląski, Opole 2013, op.cit.

Dalsze prace rozpocznijmy od statystyki opisowej dla naszego zestawu zmiennych, zapisanych dla wygody w Excelu jako*X*1-*X*11. Skorzystajmy więc z zakładki „*Analiza dan*ych" w menu głównym Excela (zob. Rysunek 1).

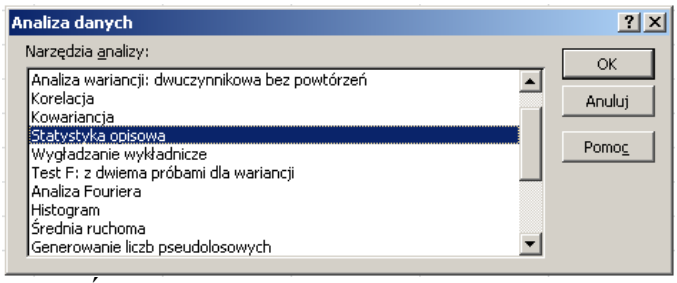

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Rys. 1. Zakładka „Analiza danych"

Po „*OK*" pojawia się nam okno dialogowe w którym określamy:

- zakres wejściowy zmiennych (X_1-X_{11}) zapisany w postaci adresowania bezwzględnego tj. $A$1:$K$46,

- zaznaczenie „*Tytuły w pierwszym wierszu*",

- zaznaczenie opcji wyjścia „*Nowy arkusz*".

Ponadto program Excel wymaga wskazania „*Statystyki podsumowujące*" (zob. Rysunek 2).

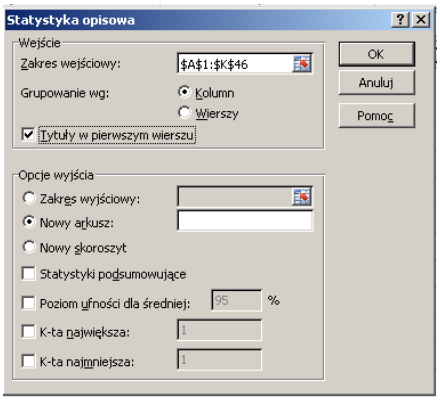

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Rys. 2. Okno dialogowe „Statystyka opisowa"

Otrzymany raport statystyki opisowej w Excelu na nowym arkuszu, w ramach tego samego skoroszytu „*Tabele pomocnicze-1.xls*", wymagał ujednoliconego sformatowania liczb oraz szerokości kolumn (zob. Rysunek 3).

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L
1	*Cecha*	*X1*	*X2*	*X3*	*X4*	*X5*	*X6*	*X7*	*X8*	*X9*	*X10*	*X11*
2	Średnia	424,2	0,3	-1,4	333,5	47,2	66,4	110,8	51,3	3,0	12,8	353,5
3	Błąd standardowy	119,6	0,3	0,4	13,2	5,7	7,0	15,1	4,0	0,3	1,9	29,7
4	Mediana	107,0	0,5	-2,0	316,0	40,7	59,0	82,5	49,5	2,4	7,9	366,8
5	Tryb	#N/D!	0,8	-2,4	466,0	#N/D!	59,0	#N/D!	61,7	2,8	3,6	#N/D!
6	Odchylenie standardowe	802,3	1,8	2,9	88,4	38,0	46,9	101,5	26,6	1,8	12,9	199,5
7	Wariancja próbki	643622,2	3,4	8,7	7812,6	1446,8	2198,9	10295,4	706,0	3,1	166,8	39808,3
8	Kurtoza	4,6	3,2	3,4	0,0	-0,4	18,9	16,8	2,5	2,9	3,6	-0,8
9	Skośność	2,4	-1,0	1,7	0,7	0,7	3,7	3,7	1,2	1,8	2,0	0,0
10	Zakres	3246,3	11,0	14,2	368,0	142,1	306,4	604,7	130,2	7,4	54,6	726,3
11	Minimum	44,7	-6,5	-5,0	185,0	1,4	11,8	25,4	15,8	1,3	1,6	19,2
12	Maksimum	3291,0	4,5	9,2	553,0	143,5	318,2	630,1	146,0	8,7	56,2	745,5
13	Suma	19087,4	13,8	-61,1	15007,0	2125,1	2986,1	4987,5	2309,3	135,3	574,4	15906,3
14	Licznik	45,0	45,0	45,0	45,0	45,0	45,0	45,0	45,0	45,0	45,0	45,0

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Rys. 3. Statystyka opisowa zmiennych X_1-X_{11}

W celu wyłonienia niezbędnych zmiennych objaśniających sprawdźmy współczynnik zmienności będący modułem stosunkuodchylenia standardowego do średniej danej zmiennej.

$$V_j = \left| \frac{S_j}{\bar{x}_j} \right|$$

Wyznaczenie na podstawie Rysunku 3. wartościwspółczynnika zmienności V_j stanowi wstępny krok zbadania wystarczającego zróżnicowania danej *j*-tej zmiennej objaśniającej, który odpowiednio dla zmiennych X_1-X_{11} jest w przybliżeniu następujący:

$$V_j \left| 0{,}5 \right| 0{,}2 \left| 0{,}5 \right| 3{,}8 \left| 1{,}2 \right| 1{,}4 \left| 1{,}1 \right| 1{,}9 \left| 1{,}7 \right| 1{,}0 \left| 1{,}8 \right|$$

Zatem wszystkie zmienne spełniają warunek: $V^* > 0{,}1$, tak więc obiekty (podregiony) uczestniczące w badaniu wykazują istotne zróżnicowane pod względem 11 cech, zwanych tu zmiennymi.

Zmienne do taksonomii wrocławskiej powinny wykazywać słabe skorelowanie względem siebie, sprawdźmy więc skorelowanie korzystając z funkcji „*Korelacja*” w ramach zakładki „*Analiza danych*” (zob. Rysunek 4).

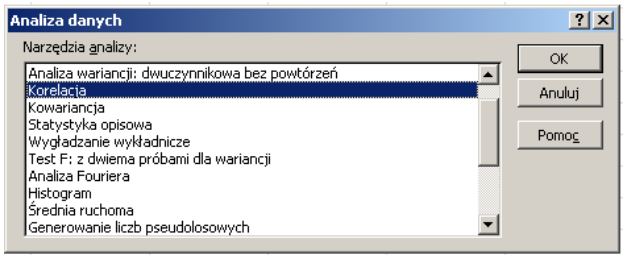

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Rys. 4. Wskazanie funkcji „Korelacja"

W kolejnym kroku pojawia się nam okno dialogowe „*Korelacja*" w którym podajemy: zakres wejściowy danych, zaznaczenie tytułów w pierwszym wierszu oraz opcję wyjścia „*Nowy arkusz*" (zob. Rysunek 5).

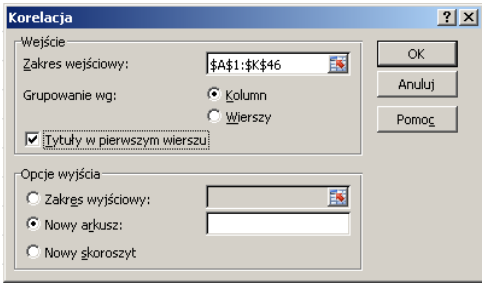

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Rys. 5. Okno dialogowe „Korelacja"

W odpowiedzi uzyskujemy zestawienie symetryczne współczynników korelacji pomiędzy zmiennymi X_1-X_{11} (zob. Rysunek 6). Czcionką pogrubioną zaznaczono relacje zmiennych, dla których współczynniki korelacji są zbyt duże i dlatego te zmienne stopniowo wyeliminujemy z dalszych badań.

	X1	*X2*	*X3*	*X4*	*X5*	*X6*	*X7*	*X8*	*X9*	*X10*	*X11*
X1	1,000										
X2	-0,418	1,000									
X3	0,153	0,160	1,000								
X4	**0,709**	-0,187	0,021	1,000							
X5	-0,468	-0,056	0,019	-0,669	1,000						
X6	0,185	-0,163	0,220	0,208	0,024	1,000					
X7	0,650	-0,263	0,296	0,441	-0,144	**0,724**	1,000				
X8	-0,273	-0,149	-0,021	-0,138	0,448	0,671	0,348	1,000			
X9	0,676	0,080	0,553	0,609	-0,414	0,041	0,457	-0,358	1,000		
X10	-0,019	0,272	0,114	0,173	-0,206	0,069	0,139	0,274	0,159	1,000	
X11	-0,616	0,104	0,042	-0,607	**0,766**	-0,014	-0,206	0,475	-0,413	0,107	1,000

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Rys. 6. Współczynniki korelacji między zmiennymi X_1-X_{11}

Widzimy, że dużą korelację względem siebie wykazują: X_1-X_4 (0,709); X_5-X_{11} (0,766); X_6-X_7 (0,724). W tej sytuacji spróbujmy teraz pominąć zmienną X_1 (zob. Rysunek 7).

	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10	X11
X2	1,000									
X3	0,160	1,000								
X4	-0,187	0,021	1,000							
X5	-0,056	0,019	-0,669	1,000						
X6	-0,163	0,220	0,208	0,024	1,000					
X7	-0,263	0,296	0,441	-0,144	**0,724**	1,000				
X8	-0,149	-0,021	-0,138	0,448	0,671	0,348	1,000			
X9	0,080	0,553	0,609	-0,414	0,041	0,457	-0,358	1,000		
X10	0,272	0,114	0,173	-0,206	0,069	0,139	0,274	0,159	1,000	
X11	0,104	0,042	-0,607	**0,766**	-0,014	-0,206	0,475	-0,413	0,107	1,000

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Rys. 7. Współczynniki korelacji po pominięciu X_1

Teraz zbyt dużą korelację wykazują nadal: X_5-X_{11} (0,766), X_6-X_7 (0,724), tak więc pozostaje nam pominięcie tych relacji i obliczamy ponownie korelację wzajemną zmiennych. Oczywiście mogliśmy to m uczynić w jednym etapie.

	X2	X3	X4	X7	X8	X9	X10	X11
X2	1,000							
X3	0,160	1,000						
X4	-0,187	0,021	1,000					
X7	-0,263	0,296	0,441	1,000				
X8	-0,149	-0,021	-0,138	0,348	1,000			
X9	0,080	0,553	0,609	0,457	-0,358	1,000		
X10	0,272	0,114	0,173	0,139	0,274	0,159	1,000	
X11	0,104	0,042	-0,607	-0,206	0,475	-0,413	0,107	1,000

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Rys.8. Współczynniki korelacji po pominięciu X_1, X_5, X_6

Po tych zmianach dobrane zmienne wykazują raczej słabą korelację, bo poniżej 0,7. Przyjęte zmienne X_2-X_4, X_7-X_{11}wykazują znaczne zróżnicowanie pod względem wartości i dlatego potrzebne jest przeprowadzenie ich standaryzacji poprzez odjęcie od wartości danej zmiennej jej średniej i podzielenie przez odchylenie standardowe. Wymaga to jednak, dla nowego zestawu zmiennych zapisanej w dogodnej notacji Excela, ponownego określenia statystyki opisowej. Na Rysunku 9, dla zaoszczędzenia miejsca zamieszczono tylko średnią i odchylenie standardowe.

Cecha	*X2*	*X3*	*X4*	*X7*	*X8*	*X9*	*X10*	*X11*
Średnia	0,3	-1,4	333,5	110,8	51,3	3,0	12,8	353,5
Odchylenie standardowe	1,8	2,9	88,4	101,5	26,6	1,8	12,9	199,5

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Rys. 9. Średnie i odchylenia standardowe zmiennych X_2-X_4, X_7- X_{11}

Macierz wartości zmiennych zestandaryzowanych zapisanych jako Z_2-Z_4, Z_7-Z_{11} pokazana została na Rysunku 10. Dla korzystania z Excela zmienne zestandaryzowane zapisano bez indeksowania cyfr. Widzimy tu formułę obliczeniową zapisaną w komórce „I4", przy czym: A4 – wartość zmiennej X_2 dla podregionu 1, $I$1 – średnia zmiennej X_2 (pobrana z wiersza 1), $I$2 – odchylenie standardowe zmiennej X_2.

W Excelu rozróżniamy wartość komórki i jej zawartość. Na Rysunku 10. są wartości pokazane z dokładnością do jednego miejsca po przecinku, natomiast zawartość jest z standardowo z dokładnością do 14 miejsc po przecinku np. dla komórki I4 wynosi (-1,51955091270367). Podano to dlatego, gdyż niekiedy Czytelnicy sprawdzają manualnie na kalkulatorze wyniki i maja zastrzeżenia.

Odległości euklidesowe

Różne są sposoby określenia tzw. odległości między badanymi obiektami ze względu na cechy. Dysponując narzędziem jakim jest Excel zdecydowano się na obliczanie odległości euklidesowych (d_{il}) dla wielu cech następującym wzorem, będącym analogią do twierdzenia Pitagorasa:

$$d_{il} = \sqrt{\sum_{j=1}^{m} \left(z_{ij} - z_{lj}\right)^2}$$

gdzie:

m – liczba badanych cech (zmiennych);

z_{ij} – wartość zestandaryzowana zmiennej j dla obiektu i;

z_{lj} – wartość zestandaryzowana zmiennej l dla obiektu i, względem której określamy odległość euklidesową.

I4 =(A4-$I$1)/$I$2

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P
2								odch	1,8	2,9	88,4	101,5	26,6	1,8	12,9	199,5
3	X2	X3	X4	X7	X8	X9	X10	X11	Z2	Z3	Z4	Z7	Z8	Z9	Z10	Z11
4	-2,5	0,5	256,0	82,5	65,3	1,8	4,7	552,7	-1,5	0,6	-0,9	-0,3	0,5	-0,7	-0,6	1,0
5	-0,8	-1,8	257,0	82,9	56,7	2,3	7,5	514,2	-0,6	-0,2	-0,9	-0,3	0,2	-0,4	-0,4	0,8
6	-6,5	-2,4	434,0	147,9	38,7	1,6	3,6	19,2	-3,7	-0,4	1,1	0,4	-0,5	-0,8	-0,7	-1,7
7	0,1	-1,9	273,0	64,4	51,9	2,8	3,0	507,4	-0,1	-0,2	-0,7	-0,5	0,0	-0,1	-0,8	0,8
8	0,5	-2,8	300,0	67,0	53,2	1,9	4,9	714,3	0,1	-0,5	-0,4	-0,4	0,1	-0,6	-0,6	1,8
9	0,8	9,2	352,0	141,7	57,1	6,4	5,0	420,8	0,3	3,6	0,2	0,3	0,2	1,9	-0,6	0,3
10	0,2	-2,6	309,0	64,5	73,9	2,2	2,9	375,7	-0,1	-0,4	-0,3	-0,5	0,8	-0,5	-0,8	0,1
11	-0,6	4,8	466,0	630,1	49,4	8,1	21,0	117,5	-0,5	2,1	1,5	5,1	-0,1	2,9	0,6	-1,2
12	0,4	0,9	277,0	119,7	63,3	2,4	5,9	383,7	0,1	0,8	-0,6	0,1	0,5	-0,3	-0,5	0,2
13	3,3	-0,7	241,0	100,1	61,7	2,2	39,8	303,9	1,6	0,2	-1,0	-0,1	0,4	-0,5	2,1	-0,2
14	-0,4	1,1	530,0	192,4	20,3	8,7	17,0	21,6	-0,4	0,8	2,2	0,8	-1,2	3,2	0,3	-1,7
15	-2,5	-1,0	299,0	59,0	32,7	2,4	3,6	141,4	-1,5	0,1	-0,4	-0,5	-0,7	-0,3	-0,7	-1,1
16	1,0	1,0	310,0	78,2	25,0	3,3	19,1	74,8	0,4	0,8	-0,3	-0,3	-1,0	0,2	0,5	-1,4
17	-1,5	-3,3	440,0	411,6	146,0	1,4	10,8	204,8	-1,0	-0,7	1,2	3,0	3,6	-0,9	-0,2	-0,7
18	1,7	-4,6	344,0	68,7	26,1	1,6	1,7	64,9	0,8	-1,1	0,1	-0,4	-0,9	-0,8	-0,9	-1,4
19	-0,2	-4,3	266,0	30,5	21,5	1,6	5,4	309,1	-0,3	-1,0	-0,8	-0,8	-1,1	-0,8	-0,6	-0,2
20	-1,8	-3,9	230,0	58,8	49,7	1,5	5,2	542,7	-1,1	-0,9	-1,2	-0,5	-0,1	-0,9	-0,6	0,9
21	0,1	-2,2	281,0	149,0	70,6	2,7	8,5	642,5	-0,1	-0,3	-0,6	0,4	0,7	-0,2	-0,3	1,4
22	1,6	-1,4	207,0	132,8	72,2	2,6	6,7	366,8	0,7	0,0	-1,4	0,2	0,8	-0,2	-0,5	0,1
23	1,0	-2,5	185,0	96,1	73,0	1,7	13,5	386,1	0,4	-0,4	-1,7	-0,1	0,8	-0,7	0,1	0,2
24	-1,0	-1,4	242,0	104,9	43,3	2,8	10,1	745,5	-0,7	0,0	-1,0	-0,1	-0,3	-0,1	-0,2	2,0
25	0,3	-5,0	201,0	25,4	18,5	1,7	1,6	352,0	0,0	-1,2	-1,5	-0,8	-1,2	-0,7	-0,9	0,0
26	-1,9	-2,7	320,0	133,9	99,4	1,3	7,9	556,5	-1,2	-0,5	-0,2	0,2	1,8	-1,0	-0,4	1,0
27	1,3	-1,3	383,0	46,6	24,3	3,1	7,9	196,8	0,5	0,0	0,6	-0,6	-1,0	0,1	-0,4	-0,8
28	1,0	-1,7	385,0	74,7	48,5	2,8	11,6	283,3	0,4	-0,1	0,6	-0,4	-0,1	-0,1	-0,1	-0,4
29	2,3	-2,4	313,0	39,0	25,5	2,0	3,7	289,1	1,1	-0,4	-0,2	-0,7	-1,0	-0,6	-0,7	-0,3
30	2,7	4,9	253,0	121,6	50,3	3,6	15,8	674,4	1,3	2,1	-0,9	0,1	0,0	0,3	0,2	1,6
31	1,2	-1,3	263,0	76,0	43,9	2,1	3,6	479,7	0,5	0,0	-0,8	-0,3	-0,3	-0,5	-0,7	0,6
32	1,1	-1,8	263,0	39,4	33,6	2,2	5,8	283,6	0,4	-0,2	-0,8	-0,7	-0,7	-0,5	-0,5	-0,4
33	0,0	-4,4	522,0	163,6	15,8	5,0	7,7	33,9	-0,2	-1,0	2,1	0,5	-1,3	1,1	-0,4	-1,6
34	0,3	-0,3	369,0	139,6	81,1	2,7	56,2	614,1	0,0	0,4	0,4	0,3	1,1	-0,2	3,4	1,3
35	0,8	-2,4	339,0	62,2	57,7	3,6	52,5	379,3	0,3	-0,4	0,1	-0,5	0,2	0,3	3,1	0,1
36	-2,2	-3,2	390,0	130,1	108,1	1,5	32,4	457,2	-1,4	-0,6	0,6	0,2	2,1	-0,9	1,5	0,5
37	1,4	-3,4	431,0	62,4	30,5	2,2	2,5	185,6	0,6	-0,7	1,1	-0,5	-0,8	-0,5	-0,8	-0,8
38	1,3	5,8	269,0	35,1	23,6	4,1	2,8	263,7	0,5	2,4	-0,7	-0,7	-1,0	0,6	-0,8	-0,4
39	-1,5	-0,5	553,0	150,3	23,3	6,9	7,3	70,1	-1,0	0,3	2,5	0,4	-1,1	2,2	-0,4	-1,4
40	-0,9	-4,6	312,0	111,2	60,1	1,3	7,5	553,9	-0,7	-1,1	-0,2	0,0	0,3	-1,0	-0,4	1,0
41	0,6	-1,4	328,0	129,1	72,7	2,0	13,1	467,6	0,2	0,0	-0,1	0,2	0,8	-0,6	0,0	0,6
42	0,8	-2,0	326,0	115,5	87,3	2,8	12,4	578,4	0,3	-0,2	-0,1	0,0	1,4	-0,1	0,0	1,1
43	2,8	-3,4	424,0	52,5	45,4	2,5	30,7	282,9	1,3	-0,7	1,0	-0,6	-0,2	-0,3	1,4	-0,4
44	4,5	2,7	359,0	81,3	61,7	4,1	37,2	462,8	2,3	1,4	0,3	-0,3	0,4	0,6	1,9	0,5
45	-0,3	-2,6	466,0	156,1	18,8	6,4	16,0	33,1	-0,3	-0,4	1,5	0,4	-1,2	1,9	0,3	-1,6
46	1,8	-3,9	316,0	51,7	47,6	2,0	8,2	348,0	0,8	-0,9	-0,2	-0,6	-0,1	-0,6	-0,4	0,0
47	1,7	-3,1	353,0	81,0	49,5	3,9	20,7	426,1	0,8	-0,6	0,2	-0,3	-0,1	0,5	0,6	0,4
48	1,8	-3,8	370,0	26,4	30,5	3,5	9,4	224,6	0,8	-0,8	0,4	-0,8	-0,8	0,3	-0,3	-0,6

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Rys. 10. Macierz danych wejściowych i zestandaryzowanych

Na Rysunku 11. pokazano macierz zmiennych zestandaryzowanych Z_2-Z_4, Z_7-Z_{11} oraz macierz symetryczną odległości euklidesowych, przy czym na głównej przekątnej występują zera. Zwróćmy uwagę na przykładową komórkę „L3" dla której wyświetlona jest formuła obliczeniowa wynikająca z wcześniej podanego wzoru na odległość d_{il}.

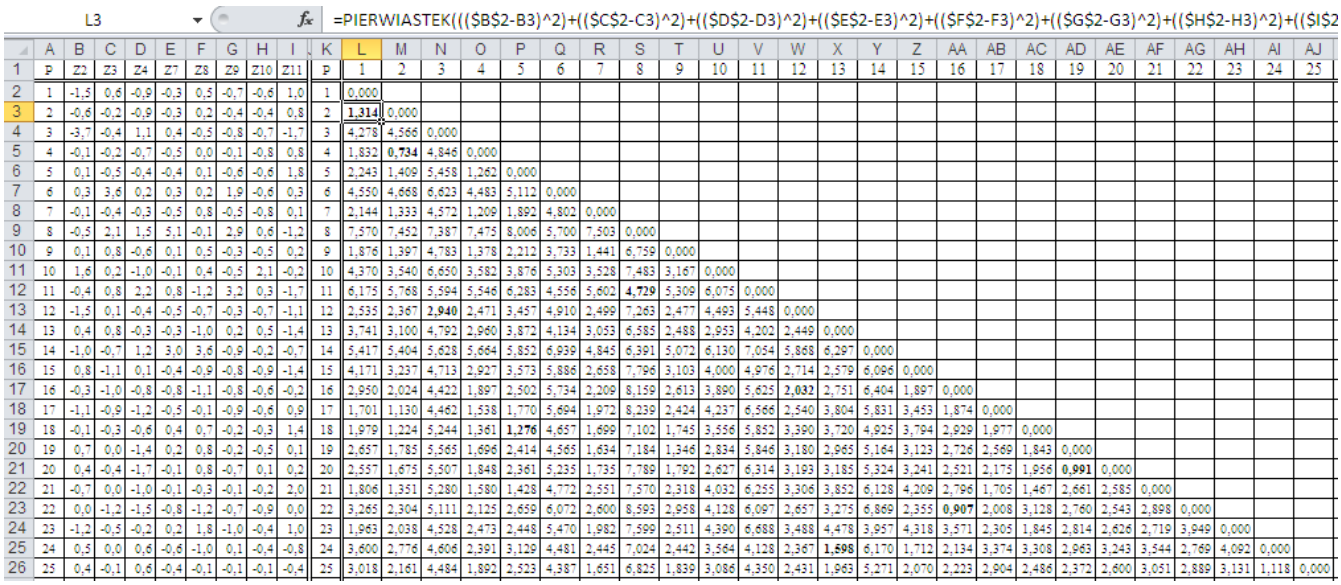

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z	AA	AB	AC	AD	AE	AF	AG	AH	AI	AJ
1	P	Z2	Z3	Z4	Z7	Z8	Z9	Z10	Z11	P	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
2	1	-1,5	0,6	-0,9	-0,3	0,5	-0,7	-0,6	1,0	1	0,000																								
3	2	-0,6	-0,2	-0,9	-0,3	0,2	-0,4	-0,4	0,8	2	**1,314**	0,000																							
4	3	-3,7	-0,4	1,1	0,4	-0,5	-0,8	-0,7	-1,7	3	4,278	4,566	0,000																						
5	4	-0,1	-0,2	-0,7	-0,5	0,0	-0,1	-0,8	0,8	4	1,832	**0,734**	4,846	0,000																					
6	5	0,1	-0,5	-0,4	-0,4	0,1	-0,6	-0,6	1,8	5	2,243	1,409	5,458	1,262	0,000																				
7	6	0,3	3,6	0,2	0,3	0,2	1,9	-0,6	0,3	6	4,550	4,668	6,623	4,483	5,112	0,000																			
8	7	-0,1	-0,4	-0,3	-0,5	0,8	-0,5	-0,8	0,1	7	2,144	1,333	4,572	1,209	1,892	4,802	0,000																		
9	8	-0,5	2,1	1,5	5,1	-0,1	2,9	0,6	-1,2	8	7,570	7,452	7,387	7,475	8,006	5,700	7,503	0,000																	
10	9	0,1	0,8	-0,6	0,1	0,5	-0,3	-0,5	0,2	9	1,876	1,397	4,783	1,378	2,212	3,733	1,441	6,759	0,000																
11	10	1,6	0,2	-1,0	-0,1	0,4	-0,5	2,1	-0,2	10	4,370	3,540	6,650	3,582	3,876	5,303	3,528	7,483	3,167	0,000															
12	11	-0,4	0,8	2,2	0,8	-1,2	3,2	0,3	-1,7	11	6,175	5,768	5,594	5,546	6,283	4,556	5,602	**4,729**	5,309	6,075	0,000														
13	12	-1,5	0,1	-0,4	-0,5	-0,7	-0,3	-0,7	-1,1	12	2,535	2,367	**2,940**	2,471	3,457	4,910	2,499	7,263	2,477	4,493	5,448	0,000													
14	13	0,4	0,8	-0,3	-0,3	-1,0	0,2	0,5	-1,4	13	3,741	3,100	4,792	2,960	3,872	4,134	3,053	6,585	2,488	2,953	4,202	2,449	0,000												
15	14	-1,0	-0,7	1,2	3,0	3,6	-0,9	-0,2	-0,7	14	5,417	5,404	5,628	5,664	5,852	6,939	4,845	6,391	5,072	6,130	7,054	5,868	6,297	0,000											
16	15	0,8	-1,1	0,1	-0,4	-0,9	-0,8	-0,9	-1,4	15	4,171	3,237	4,713	2,927	3,573	5,886	2,658	7,796	3,103	4,000	4,976	2,714	2,579	6,096	0,000										
17	16	-0,3	-1,0	-0,8	-0,8	-1,1	-0,8	-0,6	-0,2	16	2,950	2,024	4,422	1,897	2,502	5,734	2,209	8,159	2,613	3,890	5,625	**2,032**	2,751	6,404	1,897	0,000									
18	17	-1,1	-0,9	-1,2	-0,5	-0,1	-0,9	-0,6	0,9	17	1,701	1,130	4,462	1,538	1,770	5,694	1,972	8,239	2,424	4,237	6,566	2,540	3,804	5,831	3,453	1,874	0,000								
19	18	-0,1	-0,3	-0,6	0,4	0,7	-0,2	-0,3	1,4	18	1,979	1,224	5,244	1,361	**1,276**	4,657	1,699	7,102	1,745	3,556	5,852	3,390	3,720	4,925	3,794	2,929	1,977	0,000							
20	19	0,7	0,0	-1,4	0,2	0,8	-0,2	-0,5	0,1	19	2,657	1,785	5,565	1,696	2,414	4,565	1,634	7,184	1,346	2,834	5,846	3,180	2,965	5,164	3,123	2,726	2,569	1,843	0,000						
21	20	0,4	-0,4	-1,7	-0,1	0,8	-0,7	0,1	0,2	20	2,557	1,675	5,507	1,848	2,361	5,235	1,735	7,789	1,792	2,627	6,314	3,193	3,185	5,324	3,241	2,521	2,175	1,956	**0,991**	0,000					
22	21	-0,7	0,0	-1,0	-0,1	-0,3	-0,1	-0,2	2,0	21	1,806	1,351	5,280	1,580	1,428	4,772	2,551	7,570	2,318	4,032	6,255	3,306	3,852	6,128	4,209	2,796	1,705	1,467	2,661	2,585	0,000				
23	22	0,0	-1,2	-1,5	-0,8	-1,2	-0,7	-0,9	0,0	22	3,265	2,304	5,111	2,125	2,659	6,072	2,600	8,593	2,958	4,128	6,097	2,657	3,275	6,869	2,355	**0,907**	2,008	3,128	2,760	2,543	2,898	0,000			
24	23	-1,2	-0,5	-0,2	0,2	1,8	-1,0	-0,4	1,0	23	1,963	2,038	4,528	2,473	2,448	5,470	1,982	7,599	2,511	4,390	6,688	3,488	4,478	3,957	4,318	3,571	2,305	1,845	2,814	2,626	2,719	3,949	0,000		
25	24	0,5	0,0	0,6	-0,6	-1,0	0,1	-0,4	-0,8	24	3,600	2,776	4,606	2,391	3,129	4,481	2,445	7,024	2,442	3,564	4,128	2,367	**1,598**	6,170	1,712	2,134	3,374	3,308	2,963	3,243	3,544	2,769	4,092	0,000	
26	25	0,4	-0,1	0,6	-0,4	-0,1	-0,1	-0,1	-0,4	25	3,018	2,161	4,484	1,892	2,523	4,387	1,651	6,825	1,839	3,086	4,350	2,431	1,963	5,271	2,070	2,223	2,904	2,486	2,372	2,600	3,051	2,889	3,131	1,118	0,000

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Rys. 11. Fragment macierzy odległości euklidesowych między zmiennymi Z_i i Z_l

W części drugiej obszernej tablicy odległości euklidesowych podano formułę (=MIN(L3:L46) na obliczenie wartości minimalnej dla podregionu pierwszego względem drugiego.

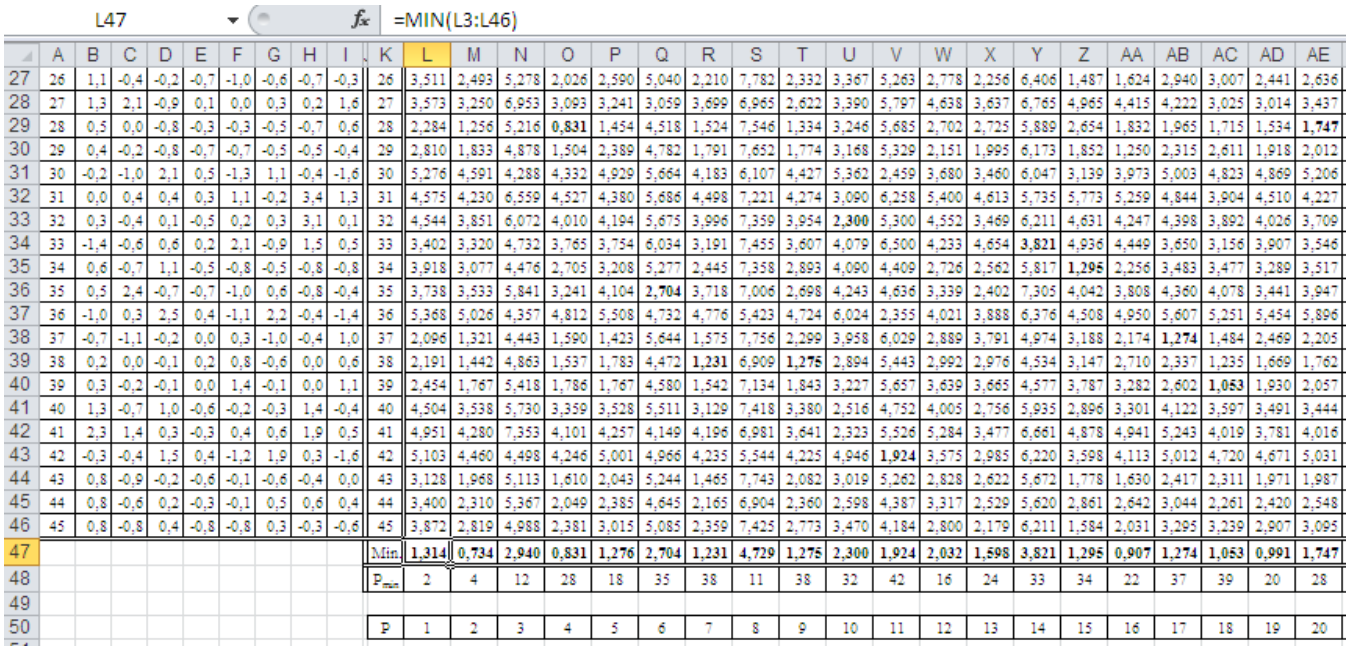

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z	AA	AB	AC	AD	AE
27	26	1,1	-0,4	-0,2	-0,7	-1,0	-0,6	-0,7	-0,3	26	3,511	2,493	5,278	2,026	2,590	5,040	2,210	7,782	2,332	3,367	5,263	2,778	2,256	6,406	1,487	1,624	2,940	3,007	2,441	2,636
28	27	1,3	2,1	-0,9	0,1	0,0	0,3	0,2	1,6	27	3,573	3,250	6,953	3,093	3,241	3,059	3,699	6,965	2,622	3,390	5,797	4,638	3,637	6,765	4,965	4,415	4,222	3,025	3,014	3,437
29	28	0,5	0,0	-0,8	-0,3	-0,3	-0,5	-0,7	0,6	28	2,284	1,256	5,216	**0,831**	1,454	4,518	1,524	7,546	1,334	3,246	5,685	2,702	2,725	5,889	2,654	1,832	1,965	1,715	1,534	**1,747**
30	29	0,4	-0,2	-0,8	-0,7	-0,7	-0,5	-0,5	-0,4	29	2,810	1,833	4,878	1,504	2,389	4,782	1,791	7,652	1,774	3,168	5,329	2,151	1,995	6,173	1,852	1,250	2,315	2,611	1,918	2,012
31	30	-0,2	-1,0	2,1	0,5	-1,3	1,1	-0,4	-1,6	30	5,276	4,591	4,288	4,332	4,929	5,664	4,183	6,107	4,427	5,362	2,459	3,680	3,460	6,047	3,139	3,973	5,003	4,823	4,869	5,206
32	31	0,0	0,4	0,4	0,3	1,1	-0,2	3,4	1,3	31	4,575	4,230	6,559	4,527	4,380	5,686	4,498	7,221	4,274	3,090	6,258	5,400	4,613	5,735	5,773	5,259	4,844	3,904	4,510	4,227
33	32	0,3	-0,4	0,1	-0,5	0,2	0,3	3,1	0,1	32	4,544	3,851	6,072	4,010	4,194	5,675	3,996	7,359	3,954	**2,300**	5,300	4,552	3,469	6,211	4,631	4,247	4,398	3,892	4,026	3,709
34	33	-1,4	-0,6	0,6	0,2	2,1	-0,9	1,5	0,5	33	3,402	3,320	4,732	3,765	3,754	6,034	3,191	7,455	3,607	4,079	6,500	4,233	4,654	**3,821**	4,936	4,449	3,650	3,156	3,907	3,546
35	34	0,6	-0,7	1,1	-0,5	-0,8	-0,5	-0,8	-0,8	34	3,918	3,077	4,476	2,705	3,208	5,277	2,445	7,358	2,893	4,090	4,409	2,726	2,562	5,817	**1,295**	2,256	3,483	3,477	3,289	3,517
36	35	0,5	2,4	-0,7	-0,7	-1,0	0,6	-0,8	-0,4	35	3,738	3,533	5,841	3,241	4,104	**2,704**	3,718	7,006	2,698	4,243	4,636	3,339	2,402	7,305	4,042	3,808	4,360	4,078	3,441	3,947
37	36	-1,0	0,3	2,5	0,4	-1,1	2,2	-0,4	-1,4	36	5,368	5,026	4,357	4,812	5,508	4,732	4,776	5,423	4,724	6,024	2,355	4,021	3,888	6,376	4,508	4,950	5,607	5,251	5,454	5,896
38	37	-0,7	-1,1	-0,2	0,0	0,3	-1,0	-0,4	1,0	37	2,096	1,321	4,443	1,590	1,423	5,644	1,575	7,756	2,299	3,958	6,029	2,889	3,791	4,974	3,188	2,174	**1,274**	1,484	2,469	2,205
39	38	0,2	0,0	-0,1	0,2	0,8	-0,6	0,0	0,6	38	2,191	1,442	4,863	1,537	1,783	4,472	**1,231**	6,909	**1,275**	2,894	5,443	2,992	2,976	4,534	3,147	2,710	2,337	1,235	1,669	1,762
40	39	0,3	-0,2	-0,1	0,0	1,4	-0,1	0,0	1,1	39	2,454	1,767	5,418	1,786	1,767	4,580	1,542	7,134	1,843	3,227	5,657	3,639	3,665	4,577	3,787	3,282	2,602	**1,053**	1,930	2,057
41	40	1,3	-0,7	1,0	-0,6	-0,2	-0,3	1,4	-0,4	40	4,504	3,538	5,730	3,359	3,528	5,511	3,129	7,418	3,380	2,516	4,752	4,005	2,756	5,935	2,896	3,301	4,122	3,597	3,491	3,444
42	41	2,3	1,4	0,3	-0,3	0,4	0,6	1,9	0,5	41	4,951	4,280	7,353	4,101	4,257	4,149	4,196	6,981	3,641	2,323	5,526	5,284	3,477	6,661	4,878	4,941	5,243	4,019	3,781	4,016
43	42	-0,3	-0,4	1,5	0,4	-1,2	1,9	0,3	-1,6	42	5,103	4,460	4,498	4,246	5,001	4,966	4,235	5,544	4,225	4,946	**1,924**	3,575	2,985	6,220	3,598	4,113	5,012	4,720	4,671	5,031
44	43	0,8	-0,9	-0,2	-0,6	-0,1	-0,6	-0,4	0,0	43	3,128	1,968	5,113	1,610	2,043	5,244	1,465	7,743	2,082	3,019	5,262	2,828	2,622	5,672	1,778	1,630	2,417	2,311	1,971	1,987
45	44	0,8	-0,6	0,2	-0,3	-0,1	0,5	0,6	0,4	44	3,400	2,310	5,367	2,049	2,385	4,645	2,165	6,904	2,360	2,598	4,387	3,317	2,529	5,620	2,861	2,642	3,044	2,261	2,420	2,548
46	45	0,8	-0,8	0,4	-0,8	-0,8	0,3	-0,3	-0,6	45	3,872	2,819	4,988	2,381	3,015	5,085	2,359	7,425	2,773	3,470	4,184	2,800	2,179	6,211	1,584	2,031	3,295	3,239	2,907	3,095
47										Min	**1,314**	**0,734**	**2,940**	**0,831**	**1,276**	**2,704**	**1,231**	**4,729**	**1,275**	**2,300**	**1,924**	**2,032**	**1,598**	**3,821**	**1,295**	**0,907**	**1,274**	**1,053**	**0,991**	**1,747**
48										P_{min}	2	4	12	28	18	35	38	11	38	32	42	16	24	33	34	22	37	39	20	28
49																														
50										P	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Rys. 12. Fragment macierzy odległości euklidesowych między zmiennymi Z_i i Z_l (cd. Rys. 11)

	AF	AG	AH	AI	AJ	AK	AL	AM	AN	AO	AP	AQ	AR	AS	AT	AU	AV	AW	AX	AY	AZ	BA	BB	BC	BD	BE
27	3,241	1,949	3,982	1,331	1,633	0,000																				26
28	3,037	4,542	4,390	3,854	3,531	3,688	0,000																			27
29	**1,934**	1,988	2,934	2,217	1,864	1,530	2,815	0,000																		28
30	2,739	**1,582**	3,507	1,576	1,631	**0,957**	3,471	**1,145**	0,000																	29
31	5,203	4,621	5,274	2,706	3,002	3,720	5,877	4,444	3,969	0,000																30
32	4,244	5,735	4,190	4,925	4,122	5,174	4,247	4,615	4,910	5,941	0,000															31
33	4,134	4,722	4,422	3,861	3,307	4,191	4,339	4,064	3,951	4,906	**1,944**	0,000														32
34	3,901	5,019	2,156	4,556	3,533	4,792	5,097	4,134	4,393	5,296	2,893	3,327	0,000													33
35	3,933	2,922	3,992	1,149	1,405	1,586	4,590	2,567	2,075	2,507	5,304	4,348	4,512	0,000												34
36	3,915	4,051	5,055	2,841	3,205	3,118	2,787	3,002	2,833	4,908	5,692	5,039	5,842	3,815	0,000											35
37	5,493	5,612	5,631	3,481	3,697	4,707	5,851	5,074	4,741	1,953	6,117	5,327	5,607	3,697	4,695	0,000										36
38	1,973	2,543	**1,719**	3,127	2,384	2,787	4,153	1,944	2,447	4,482	4,313	4,041	2,960	2,969	4,616	5,235	0,000									37
39	2,275	3,154	1,888	2,627	1,631	2,503	3,039	1,626	2,182	4,293	3,510	3,348	**2,693**	2,765	3,731	4,815	**1,631**	0,000								38
40	2,320	3,602	1,813	3,231	2,226	3,072	3,110	2,073	2,783	4,728	3,505	3,521	2,696	3,341	4,178	5,131	1,891	**0,943**	0,000							39
41	4,142	3,871	4,260	2,331	1,938	2,607	4,213	3,172	2,902	3,578	3,540	**2,430**	3,838	2,437	4,436	4,552	3,458	2,735	3,119	0,000						40
42	4,476	5,280	5,070	3,776	3,381	3,950	**2,690**	3,836	4,007	5,374	3,232	2,963	4,782	4,413	3,937	5,552	4,801	3,435	3,507	2,831	0,000					41
43	4,992	4,717	5,318	2,751	3,023	3,885	5,411	4,412	3,921	**1,362**	5,474	4,349	5,194	3,069	4,401	**1,581**	4,663	4,241	4,624	3,587	4,860	0,000				42
44	2,866	2,012	3,144	1,777	1,336	1,118	3,740	1,373	**1,206**	3,795	4,538	3,658	3,888	1,750	3,714	4,804	1,996	1,771	2,234	2,246	3,812	3,952	0,000			43
45	2,789	3,078	3,364	2,014	1,378	2,170	3,291	2,094	2,150	3,497	3,487	2,568	3,523	2,391	3,718	4,179	2,512	1,815	**1,998**	**1,689**	**2,840**	3,274	1,606	0,000		44
46	3,587	2,547	4,079	**0,996**	**1,297**	1,335	4,180	2,290	1,674	2,780	4,908	3,681	4,490	**1,237**	**3,534**	3,822	2,978	2,672	3,100	2,047	3,855	**2,885**	**1,399**	**1,653**	0,000	45
47	**1,934**	**1,582**	**1,719**	**0,996**	**1,297**	**0,957**	**2,690**	**1,145**	**1,206**	**1,362**	**1,944**	**2,430**	**2,693**	**1,237**	**3,534**	**1,581**	**1,631**	**0,943**	**1,998**	**1,689**	**2,840**	**2,885**	**1,399**	**1,653**		
48	28	29	37	45	45	29	41	29	43	42	32	40	38	45	45	42	38	39	44	44	44	45	45	45		
49																										
50	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Rys. 13. Fragment macierzy odległości euklidesowych między zmiennymi Z_i i Z_l (cd. Rys.12)

Na podstawie macierzy odległości utwórzmy,również w Excelu, dendryt wrocławski. Podane w prostokątach na rysunku 14. numery umożliwiają identyfikację podregionu. Łączono dany podregion z innym wykazującym najmniejszą odległość euklidesową wynikającą z Rysunków 11-13.

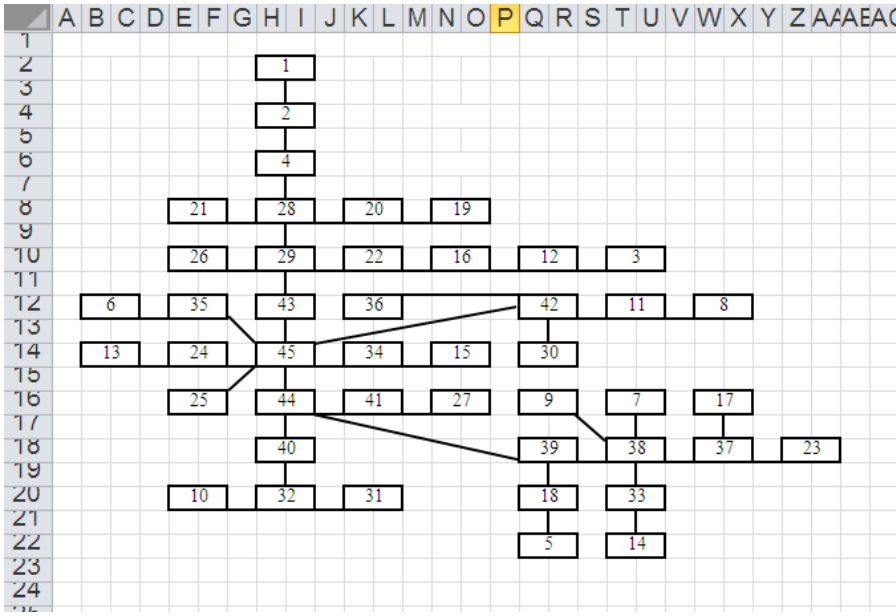

P	Pmin	Min.	Z	P	Pmin	Min.	Z
1	2	1,314	x	24	45	0,996	x
2	4	0,734	x	25	45	1,297	x
3	12	2,940	x	26	29	0,957	x
4	28	0,831	x	27	41	2,690	x
5	18	1,276	x	28	29	1,145	x
6	35	2,704	x	29	43	1,206	x
7	38	1,231	x	30	42	1,362	x
8	11	4,729	x	31	32	1,944	x
9	38	1,275	x	32	40	2,430	x
10	32	2,300	x	33	38	2,693	x
11	42	1,924	x	34	45	1,237	x
12	16	2,032	x	35	45	3,534	x
13	24	1,598	x	36	42	1,581	x
14	33	3,821	x	37	38	1,631	x
15	34	1,295	x	38	39	0,943	x
16	22	0,907	x	39	44	1,998	x
17	37	1,274	x	40	44	1,689	x
18	39	1,053	x	41	44	2,840	x
19	20	0,991	x	42	45	2,885	x
20	28	1,747	x	43	45	1,399	x
21	28	1,934	x	44	45	1,653	x
22	29	1,582	x	45			
23	37	1,719	x				

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Rys. 14. Dendryt wrocławski i tabela odległości minimalnych między obiektami (podregionami)

W dołączonej tabeli poszczególne skróty oznaczają: P – numer podregionu, P_{min} – numer podregionu do którego jest najkrótsza odległość euklidesowa uwzględniająca zmienne zestandaryzowane Z_2-Z_4, Z_7-Z_{11}; Min. – wartość minimalnej odległości euklidesowej do innego podregionu, x- znacznik pomocniczy przy konstruowaniu dendrytu wrocławskiego. Powstały po wprowadzeniu wiązadeł graf niezorientowany jest spójny, ponieważ każde dwa różne wierzchołki są połączone nieprzerwanym ciągiem wiązadeł. Uzyskanie dendrytu wrocławskiego pozwala nam w kolejnym etapie jego podział na „*K*" skupisk, zwanych tez grupami, ze względu na podobieństwo badanych cech (zmiennych zestandaryzowanych). Realizacja tego zadania wymaga jednak wcześniejszego posortowania malejąco tabeli odległości, przy czym zestawiamy zamieszczona na Rysunku 14. tabele pionowo w jednym szeregu na arkuszu Excela. W tej tabeli mamy kolumny: P – numer podregionu, P_{min} – numer podregionu minimalnej odległości euklidesowej, M_{min} – odległość euklidesowa (zob. Rysunek 15).

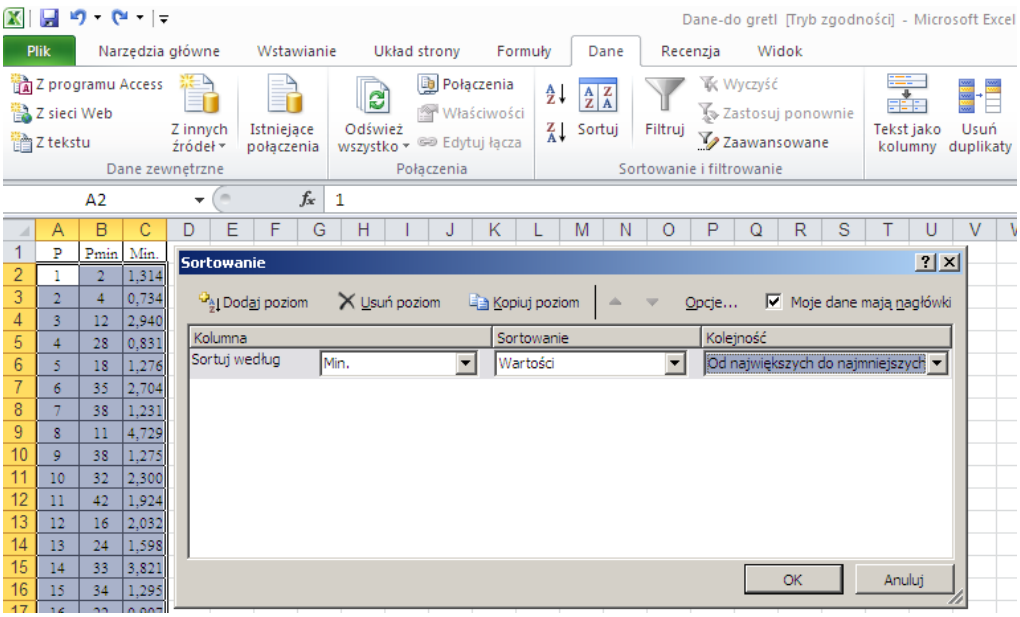

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Rys. 15. Fragment szeregu odległości i okno dialogowe ustawienia sortowania

W oknie dialogowym zaznaczono: „*Moje dane mają nagłówek*", sortowanie według „*Wartość*" w kolumnie „M_{min}", kolejność „*Od największych do*

najmniejszych". W efekcie sortowania, po odpowiedniej edycji, uzyskujemy zestawienie odległości euklidesowych pomiędzy podanymi obiektami – podregionami (zob. Tabela 2).

Tab. 2. Odległości minimalne (malejąco)

P	8	14	35	3	42	41	6	33	27	32	10	12	39	31	21	11	20	23	40	44	37	13	22
Pmin	11	33	45	12	45	44	35	38	41	40	32	16	44	32	28	42	28	37	44	45	38	24	29
Min	**4,73**	**3,82**	**3,53**	**2,94**	**2,89**	2,84	2,7	2,69	2,69	2,43	2,3	2,03	2	1,94	1,93	1,92	1,75	1,72	1,69	1,65	1,63	1,6	1,58
Lp	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
P	36	43	30	1	25	15	5	9	17	34	7	29	28	18	24	19	26	38	16	4	2	45	
Pmin	42	45	42	2	45	34	18	38	37	45	38	43	29	39	45	20	29	39	22	28	4	45	
Min	1,58	1,4	1,36	1,31	1,3	1,29	1,28	1,28	1,27	1,24	1,23	1,21	1,14	1,05	1	0,99	0,96	0,94	0,91	0,83	0,73	0	
Lp	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Dla lepszego zaprezentowania wyników na formacie A4, zaokrąglono *Min.* do dwóch miejsc po przecinku. Usuńmy jako eksperci k - 1 = 5 najdłuższych wiązadeł. Uzyskano k = 6 skupisk (grup podregionów) podobnych pod względem wartości zmiennych zestandaryzowanych Z_2-Z_4, Z_7-Z_{11}, lecz liczebnie zróżnicowanych (zob. Rysunek 16)[70].

Poprzez usunięcie pięciu najdłuższych wiązadeł nastąpiło wyodrębnienie sześciu skupisk (grup podregionów), a są nimi:

S_1: (8) miasto Warszawa;

S_2: (14) centralny śląski;

S_3: (35) wrocławski, (6) warszawski;

S_4: (3) miasto Łódź;

[70] W opracowaniu niniejszej części materiału uwzględniono sugestie zawarte w publikacji internetowej „*Zastosowanie taksonomii wrocławskiej do oceny poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego karpackich gmin górskich ONW*, Metody ilościowe w badaniach ekonomicznych, tom XVII, 2016, strony: 7-15, dostęp: 28. 07. 2019.

S_5: (42) Gdynia-Gdańsk-Sopot, (36) miasto Wrocław, (11) miasto Kraków, (30) miasto Poznań;

S_6: pozostałe 36 podregionów nie wymienione w S_1-S_5.

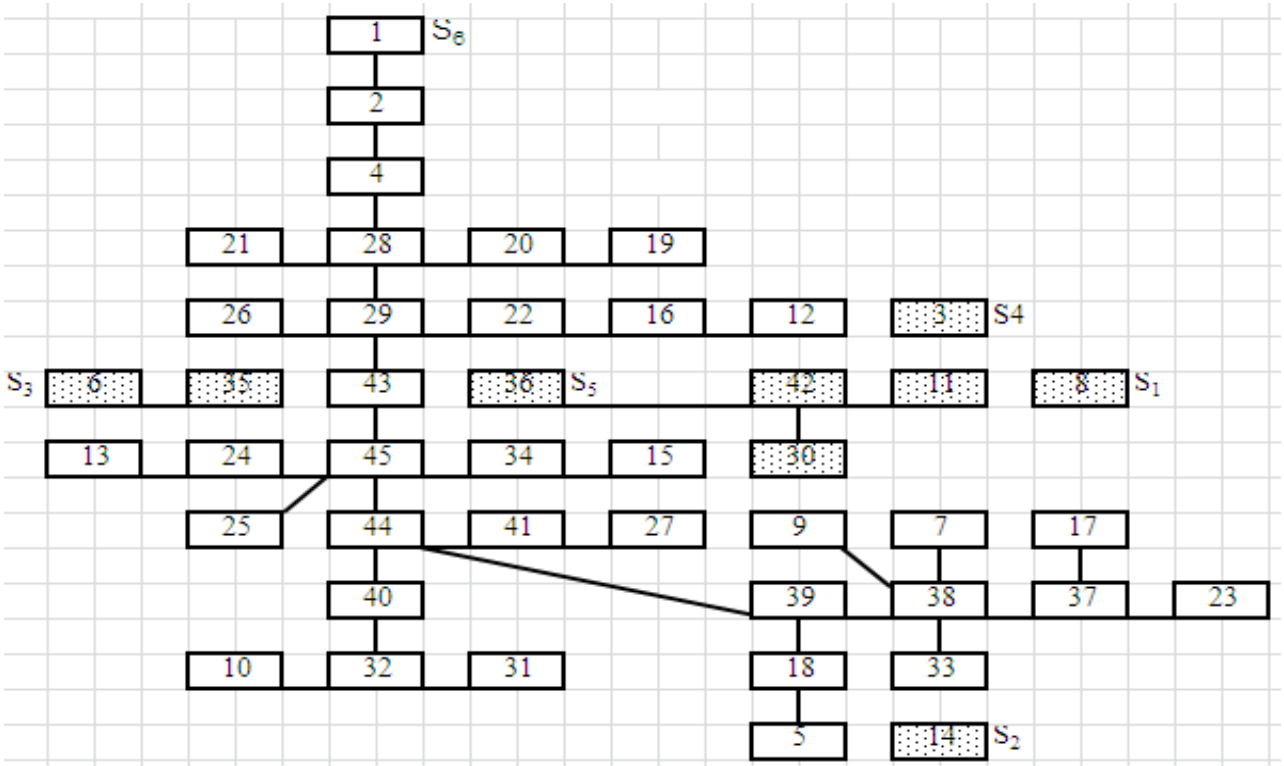

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Rys. 16. Dendryt wrocławski po usunięciu pięciu najdłuższych wiązadeł

Temat ustalenia liczby grup zwanych też klasami *K*jest przedmiotem różnych rozważań naukowych. Hellwig proponuje wyjście od obliczenia odległości krytycznej według wzoru[71]:

$$d^* = \bar{d} + k * s_d$$

gdzie:

$\bar{d}$ – średnia arytmetyczna wszystkich odległości zestandaryzowanych z grafu spójnego (dendrytu wrocławskiego) równa dla naszego przykładu 1,803,

S_d – odchylenie standardowe powyższych odległości równe 0,855,

k – stała przyjmowana z przedziału (0-2).

[71]Wornalkiewicz W., *Formułowanie modeli ekonometrycznych na potrzeby zarzadzania*, Wydawnictwo Instytut Śląski w Opolu, s. 269.

Przyjmijmy dla testowania, że stała *k* zmienia się co 0,5, tak więc odległości krytyczneobliczone według wzoru na *d**są następujące:

$\bar{d}$	1,803	S_d	0,855		
k	0	0,5	1	1,5	2
*d**	1,803	2,231	2,658	3,086	3,513

Przyjmując maksymalne kryterium $k = 2$ to należy z grafu usunąć wiązadła o długości > niż 3,513, czyli niżej wymienione:

P	8	14	35
P_{min}	11	33	45
Min.	4,73	3,82	3,53

Ze względów praktycznych procesu zarządzania podregionami, podzbiór – skupisko 6 jest zbyt obszerny do zarządzania, spróbujmy zatem usunąć np. 15. najdłuższych wiązadeł, czyli 10 dalszych z rozwiązania pokazanego wcześniej na Rys. 16.

P	8	14	35	3	42	41	6	33	27	32	10	12	39	31	21
P_{min}	11	33	45	12	45	44	35	38	41	40	32	16	44	32	28
Min.	4,73	3,82	3,53	2,94	2,89	2,84	2,7	2,69	2,69	2,43	2,3	2,03	2	1,94	1,93
Lp.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15

Efekt naszego działania w postaci skorygowanego dendrytu wrocławskiego możemy zobaczyć na Rysunku 17.

Wydzielono 16 grup ze względu na badane cechy X_2-X_4, X_7-X_{11}, przy czym poszczególne grupy obejmują podregiony:

G_1: miasto Warszawa (8); G_2: centralny śląski (14); G_3: wrocławski (35); G_4: miasto Łódź (3);

G_5: Gdańsk-Gdynia-Sopot (42), miasto Kraków (11), miasto Wrocław (36), miasto Poznań (30);

G_6: gdański (41); G_7: warszawski (6); G_8: jeleniogórsko-wałbrzyski (33); G_9: poznański (27); G_{10}: koszaliński (32); G_{11}: nowosądecki (10); G_{12}: częstochowski (12);

G_{13}: toruńsko-włocławski (39), bydgoski (38), opolski (37), świętokrzyski (23), krakowsko-tarnowski (9), radomski (7), chełmsko-zamojski (17), lubelskie (18), ostrołęcko-siedlecki (5);

G_{14}: szczeciński (31);G_{15}: białostocko-suwalski (21);

G_{16}: łódzki (1), piotrkowsko-skierniewicki (2), ciechanowsko-płocki (4), kaliski (28), rzeszowsko-tarnobrzeski (19), krośnieńsko-przemyski (20), pilski (26); koniński (29), łomżyński (22), bielsko-podlaski (16), elbląski (43), bielsko-bialski (13), gorzowski (24), ełcki (45), legnicki (34), rybnicko-jastrzębski (15), zielonogórski (25), olsztyński (44), słupski (40).

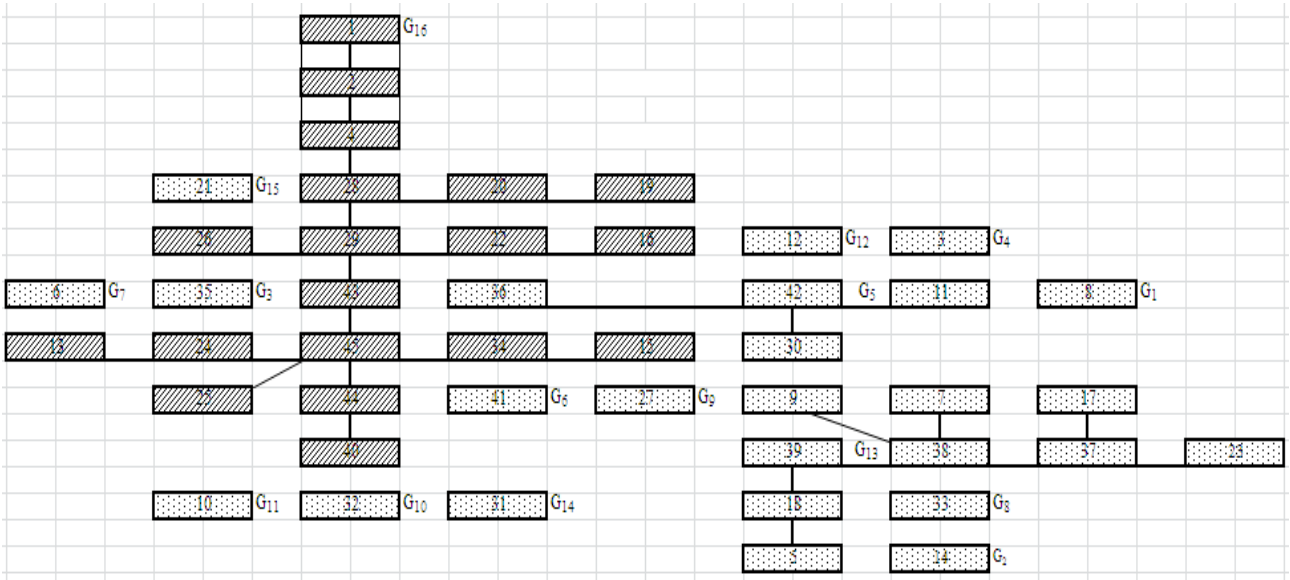

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Rys. 17. Grupy podregionów po usunięciu 15. najdłuższych wiązadeł

Dla poszczególnych 16 grup obliczono wartości średnie (Śr.) zmiennych X_2-X_4, X_7-X_{11} (zob. Tabela 3).

Tab. 3. Średnie zmiennych dla grup G_1-G_{16}

Gr.	X_2	X_3	X_4	X_7	X_8	X_9	X_{10}	X_{11}	P
G_1	-0,6	4,8	466,0	630,1	49,4	8,1	21,0	117,5	8
G_2	-1,5	-3,3	440,0	411,6	146,0	1,4	10,8	204,8	14
G_3	1,3	5,8	269,0	35,1	23,6	4,1	2,8	263,7	35
G_4	-6,5	-2,4	434,0	147,9	38,7	1,6	3,6	19,2	3
G_5	-0,3	-2,6	466,0	156,1	18,8	6,4	16,0	33,1	42
	-0,4	1,1	530,0	192,4	20,3	8,7	17,0	21,6	11
	-1,5	-0,5	553,0	150,3	23,3	6,9	7,3	70,1	36
	0,0	-4,4	522,0	163,6	15,8	5,0	7,7	33,9	30
	-0,6	-1,6	517,8	165,6	19,6	6,8	12,0	39,7	Śr.
G_6	4,5	2,7	359,0	81,3	61,7	4,1	37,2	462,8	41
G_7	0,8	9,2	352,0	141,7	57,1	6,4	5,0	420,8	6
G_8	-2,2	-3,2	390,0	130,1	108,1	1,5	32,4	457,2	33
G_9	2,7	4,9	253,0	121,6	50,3	3,6	15,8	674,4	27
G_{10}	0,8	-2,4	339,0	62,2	57,7	3,6	52,5	379,3	32
G_{11}	3,3	-0,7	241,0	100,1	61,7	2,2	39,8	303,9	10
G_{12}	-2,5	-1,0	299,0	59,0	32,7	2,4	3,6	141,4	12
G_{13}	0,8	-2,0	326,0	115,5	87,3	2,8	12,4	578,4	39
	0,6	-1,4	328,0	129,1	72,7	2,0	13,1	467,6	38
	-0,9	-4,6	312,0	111,2	60,1	1,3	7,5	553,9	37
	-1,9	-2,7	320,0	133,9	99,4	1,3	7,9	556,5	23
	0,4	0,9	277,0	119,7	63,3	2,4	5,9	383,7	9
	0,2	-2,6	309,0	64,5	73,9	2,2	2,9	375,7	7
	-1,8	-3,9	230,0	58,8	49,7	1,5	5,2	542,7	17
	0,1	-2,2	281,0	149,0	70,6	2,7	8,5	642,5	18
	0,5	-2,8	300,0	67,0	53,2	1,9	4,9	714,3	5
	-0,2	-2,4	298,1	105,4	70,0	2,0	7,6	535,0	Śr.
G_{14}	0,3	-0,3	369,0	139,6	81,1	2,7	56,2	614,1	31
G_{15}	1,7	-4,6	344,0	68,7	26,1	1,6	1,7	64,9	21
G_{16}	-2,5	0,5	256,0	82,5	65,3	1,8	4,7	552,7	1
	-0,8	-1,8	257,0	82,9	56,7	2,3	7,5	514,2	2
	0,1	-1,9	273,0	64,4	51,9	2,8	3,0	507,4	4
	1,2	-1,3	263,0	76,0	43,9	2,1	3,6	479,7	28
	1,6	-1,4	207,0	132,8	72,2	2,6	6,7	366,8	19
	1,0	-2,5	185,0	96,1	73,0	1,7	13,5	386,1	20
	2,3	-2,4	313,0	39,0	25,5	2,0	3,7	289,1	26
	1,1	-1,8	263,0	39,4	33,6	2,2	5,8	283,6	29
	0,3	-5,0	201,0	25,4	18,5	1,7	1,6	352,0	22
	-0,2	-4,3	266,0	30,5	21,5	1,6	5,4	309,1	16
	1,8	-3,9	316,0	51,7	47,6	2,0	8,2	348,0	43
	1,0	1,0	310,0	78,2	25,0	3,3	19,1	74,8	13
	1,3	-1,3	383,0	46,6	24,3	3,1	7,9	196,8	24
	1,8	-3,8	370,0	26,4	30,5	3,5	9,4	224,6	45
	1,4	-3,4	431,0	62,4	30,5	2,2	2,5	185,6	34
	1,7	-4,6	344,0	68,7	26,1	1,6	1,7	64,9	15
	1,0	-1,7	385,0	74,7	48,5	2,8	11,6	283,3	25
	1,7	-3,1	353,0	81,0	49,5	3,9	20,7	426,1	44
	2,8	-3,4	424,0	52,5	45,4	2,5	30,7	282,9	40
	1,0	-2,4	305,3	63,7	41,6	2,4	8,8	322,5	Śr.

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

* * *

Zaprezentowany przykład klasyfikacji obiektów (w naszym przykładzie podregionów) według metody „*Taksonomia wrocławska*" może być kanwą do wykorzystania procedury do innych zastosowań, zwłaszcza w medycynie, biologii, demografii, edukacji, usługach itp. Zwróćmy uwagę na występowanie dużych aglomeracji miejskich jako samodzielnych grup. Grupę G_{16} stanowią podregiony dla których średnia cech (zmiennych) odbiega znacznie np. od grupy G_1, czyli „miasto Warszawa".

Średnia/Cecha	X_2	X_3	X_4	X_7	X_8	X_9	X_{10}	X_{11}
G_{16}	1,0	-2,4	305,3	63,7	41,6	2,4	8,8	322,5
G_1	-0,6	4,8	466,0	639,1	49,4	8,1	21,0	117,5

Objaśnienie poszczególnych zmiennych podano na początku tego materiału. Porównując średnie w obserwowanym roku 2006 (ze względu na wcześniej zgromadzone dane) nastąpił spadek przyrostu naturalnego na 1000 ludności w G_1. W podregionach grupy G16 wystąpiło znaczne ujemne saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych na popyt stały (na 1000 ludności).

Mniejsze podregiony (Grupa G16) charakteryzują się mniejsza liczba stwierdzony przestępstw na 1000 ludności. Występuje duża dysproporcja pracujących w tys. w obszarze usług rynkowych i pozarynkowych (zob. X_7) oraz prawie czterokrotnie większa liczba mieszkań oddanych do użytkowania na 1000 ludności, gdy porównamy podregion „miasto Warszawa", a średnia podregionów grupy G_{16}.

Zachęcam Czytelnika do przeprowadzenia klasyfikacji podregionów np. dla roku 2018 lub podjęcie trudu opracowania klasyfikacji obiektów z obszaru własnej pracy badawczej.

ZAKRES SPRAWOZDANIA FINANSOWEGO JEDNOSTEK MIKRO I MAŁYCH W ŚWIETLE REGULACJI USTAWY O RACHUNKOWOŚCI

Aneta Wszelaki[72]

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu

Opole, Polska

Wprowadzenie

Jednostki prowadzące działalność na niewielką skalę, czyli między innymi jednostki mikro i małe, odgrywają ważną rolę w gospodarce każdego kraju. Część z tych jednostek prowadzi rachunkowość na zasadach uproszczonych (np. w formie karty podatkowej czy ryczałtu ewidencjonowanego), a część z nich jest zobowiązana do prowadzenia ksiąg rachunkowych i do sporządzania sprawozdań finansowych. Sporządzanie sprawozdań finansowych przez te jednostki, ze względu na ograniczenia organizacyjne i finansowe, jest kłopotliwe, dlatego też kolejne nowelizacje ustawy o rachunkowości, wprowadziły wiele uproszczeń w tym zakresie. A mianowicie – ograniczono obowiązki sprawozdawcze i zastosowano możliwość wprowadzenia uproszczeń w obowiązkowych sprawozdaniach finansowych. Zakres sprawozdań finansowych polskich jednostek małych i mikro został dostosowany do ich wielkości.

Celem artykułu jest uporządkowanie definicyjne jednostek mikro i małych oraz zaprezentowanie zakresu sprawozdania finansowego tych jednostek w świetle obowiązujących regulacji prawnych ustawy o rachunkowości. W artykule wykorzystano metodę studiów literaturowych: literatury przedmiotu oraz krajowych i międzynarodowych aktów prawnych. Autorka przedstawia zakres obowiązkowo ujawnianych informacji w sprawozdaniu finansowym przez polskie mikro i małe

[72] Adiunkt w Katedrze Rachunkowości Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach; a.wszelaki@op.pl

jednostki a także pozytywnie ocenia wprowadzone dopuszczalne uproszczenia dotyczące sprawozdań finansowych.

Zdefiniowanie jednostek mikro i małych w świetle regulacji prawnych rachunkowości

W Polsce każda, nawet najmniejsza jednostka prowadząca działalność gospodarczą, niezależnie od wielkości czy rodzaju prowadzonej działalności, jest zobowiązana do prowadzenia ewidencji podatkowo-księgowej[73]. Wynika to między innymi z przepisów ustawy o rachunkowości, które dzielą przedsiębiorstwa na takie, które mają obowiązek prowadzenia ksiąg rachunkowych i sporządzania sprawozdań finansowych oraz na takie, które mogą wybrać je dobrowolnie. Te jednostki dokonują wyboru sposobu ewidencji przed rozpoczęciem działalności, ale mogą także dokonać jej zmiany w trakcie trwania działalności.

Pojęcie mikro i małych jednostek w Polsce zostało uregulowane w zapisach ustawy o rachunkowości. Ustawa ta w art. 2 wymienia podmioty rachunkowości, które sporządzają sprawozdanie finansowe według jej zasad[74]. W 2014 i 2015 roku listę tę rozszerzone o nowe pojęcia: jednostki mikro i jednostki małej, co było konsekwencją wdrożenia do polskiego prawa Dyrektywy 2013/34/UE Parlamentu Europejskiego i Rady i oznacza wyróżnienie pewnej grupy przedsiębiorstw wprowadzone na użytek sprawozdawczości finansowej[75]. Ustawa o rachunkowości, wyróżniając jednostki mikro i małe, wprowadza możliwość dokonywania przez te jednostki uproszczeń w zakresie sprawozdawczości.

Jednostkami mikro w rozumieniu ustawy o rachunkowości są przede wszystkim spółki handlowe, oddziały przedsiębiorców zagranicznych oraz inne osoby prawne – jeżeli jednostki te w roku obrotowym, za który sporządzają sprawozdanie finansowe oraz w roku poprzedzającym ten rok (a w przypadku jednostek rozpoczynających

[73] A. Wszelaki: Wybór formy ewidencji podatkowo-księgowej małych i średnich przedsiębiorstw jako element zarządzania finansami przedsiębiorstwa- aspekt teoretyczny. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, nr 267, Polska 2016; s. 201-213.
[74] Ustawa z dnia 29. 09. 1994 roku o rachunkowości. Dz.U. z 2019, poz. 351 z późn. zm.
[75] Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/34/UE z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie rocznych sprawozdań finansowych, skonsolidowanych sprawozdań finansowych i powiązanych sprawozdań niektórych rodzajów jednostek, zmieniająca dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2006/43/WE oraz uchylająca dyrektywy Rady 78/660/EWG i 83/349/EWG, Dz.Urz. L 182/19 z 29. 6. 2013.

działalność w roku obrotowym, w którym rozpoczęły działalność), nie przekroczyły co najmniej dwóch z następujących trzech wielkości:

– suma aktywów bilansu na koniec roku obrotowego – 1 500 000 zł,

– przychody netto ze sprzedaży towarów i produktów za rok obrotowy – 3 000 000 zł,

– średnioroczne zatrudnienie w przeliczeniu na pełne etaty – 10 osób.

Do grupy jednostek mikro mogą być także zaliczone: związki zawodowe, organizacje pracodawców, izby gospodarcze, przedstawicielstwa przedsiębiorców zagranicznych, społeczno-zawodowe organizacje rolników, organizacje samorządu zawodowego, organizacje samorządu gospodarczego rzemiosła i Polskie Biuro Ubezpieczycieli Komunikacyjnych, o ile nie prowadzą działalności gospodarczej.

Ustawa o rachunkowości zalicza do jednostek mikro ponadto:

– osoby fizyczne, spółki cywilne osób fizycznych i przedsiębiorstwa w spadku, spółki jawne osób fizycznych, spółki partnerskie oraz przedsiębiorstwa w spadku działające zgodnie z ustawą z dnia 5 lipca 2018r. o zarządzie sukcesyjnym przedsiębiorstwem osoby fizycznej, jeżeli przychody netto tych jednostek wyniosły równowartość w PLN nie mniej niż 2 mln euro i nie więcej niż 3 mln euro za poprzedni rok obrotowy, a w przypadku jednostek rozpoczynających działalność albo prowadzenie ksiąg rachunkowych w sposób określony ustawą o rachunkowości – w roku obrotowym, w którym rozpoczęły działalność albo prowadzenie ksiąg rachunkowych w sposób określony ustawą o rachunkowości;

– osoby fizyczne, spółki cywilne osób fizycznych i przedsiębiorstwa w spadku, spółki jawne osób fizycznych, spółki partnerskie oraz przedsiębiorstwa w spadku działające zgodnie z ustawą z dnia 5 lipca 2018r. o zarządzie sukcesyjnym przedsiębiorstwem osoby fizycznej, które prowadzą księgi rachunkowe dobrowolnie;

– przedsiębiorstwa w spadku działające zgodnie z ustawą z dnia 5 lipca 2018 r. o zarządzie sukcesyjnym przedsiębiorstwem osoby fizycznej, jeżeli na dzień poprzedzający dzień otwarcia spadku były jednostką mikro[76].

[76] Ustawa z dnia 29.09.1994 roku o rachunkowości. Dz.U. z 2019, poz. 351 z późn.zm., Art. 3 ust.1a.

Jednostkami mikro są również jednostki, które:

1. Za poprzedni rok obrotowy sporządziły sprawozdanie finansowe w formie uproszczonej dla jednostek mikro oraz

2. W roku obrotowym, za który sporządzają sprawozdanie finansowe, albo w roku poprzedzającym ten rok obrotowy przekroczyły dwie z następujących trzech wielkości:

– 1.500.000 zł – w przypadku sumy aktywów bilansu na koniec roku obrotowego,

– 3.000.000 zł – w przypadku przychodów netto ze sprzedaży towarów i produktów za rok obrotowy,

– 10 osób – w przypadku średniorocznego zatrudnienia w przeliczeniu na pełne etaty[77].

Ustawa o rachunkowości do jednostek małych zalicza przede wszystkim spółki handlowe, oddziały przedsiębiorców zagranicznych oraz inne osoby prawne, a także osoby fizyczne, spółki cywilne osób fizycznych, spółki jawne osób fizycznych oraz spółki partnerskie – jeżeli jednostki te w roku obrotowym, za który sporządzają sprawozdanie finansowe oraz w roku poprzedzającym, nie przekroczyły co najmniej dwóch z następujących trzech wielkości:

– 25 500 000 zł – w przypadku sumy aktywów bilansu na koniec roku obrotowego,

– 51 000 000 zł – w przypadku przychodów netto ze sprzedaży towarów i produktów za rok obrotowy,

– 50 osób – w przypadku średniorocznego zatrudnienia w przeliczeniu na pełne etaty.

Ponadto jednostkami małymi mogą być także osoby fizyczne, spółki cywilne osób fizycznych i przedsiębiorstwa w spadku, spółki jawne osób fizycznych, spółki partnerskie oraz przedsiębiorstwa w spadku działające zgodnie z ustawą z dnia 5 lipca 2018r. o zarządzie sukcesyjnym przedsiębiorstwem osoby fizycznej, które

[77] Ibidem, Art. 3 ust. 1b.

stosują dobrowolnie przepisy ustawy o rachunkowości. Także przedsiębiorstwa w spadku działające zgodnie z ustawą z dnia 5 lipca 2018 r. o zarządzie sukcesyjnym przedsiębiorstwem osoby fizycznej, jeżeli na dzień poprzedzający dzień otwarcia spadku były jednostką małą[78].

Jednostkami małymi są również jednostki, które:

1. Za poprzedni rok obrotowy sporządziły sprawozdanie finansowe z zastosowaniem uproszczeń dla jednostek małych oraz

2. W roku obrotowym, za który sporządzają sprawozdanie finansowe, albo w roku poprzedzającym ten rok obrotowy przekroczyły dwie z następujących trzech wielkości:

– 25.500.000 zł – w przypadku sumy aktywów bilansu na koniec roku obrotowego,

– 51.000.000 zł – w przypadku przychodów netto ze sprzedaży towarów i produktów za rok obrotowy,

– 50 osób – w przypadku średniorocznego zatrudnienia w przeliczeniu na pełne etaty[79].

Warunkiem koniecznym, aby wymienione jednostki nabyły status jednostki mikro czy małej, jest podjęcie uchwały (przez organ zatwierdzający roczne sprawozdanie finansowe) w sprawie sporządzania sprawozdania finansowego z zastosowaniem uproszczeń przewidzianych ustawą o rachunkowości dla jednostek odpowiednio mikro czy małych.

Decyzja ta jest równoznaczna z koniecznością prowadzenia ksiąg rachunkowych i akceptacją zasad sporządzania sprawozdania finansowego z zastosowaniem uproszczeń przewidzianych dla jednostek mikro oraz małych, dotyczących: prowadzenia ksiąg rachunkowych, wyceny aktywów i pasywów czy sporządzenia sprawozdania finansowego[80].

---

[78] Ibidem, Art. 3 ust. 1 c.
[79] Ibidem, Art. 3 ust. 1 d.
[80] J. Chluska, Uproszczenia rachunkowości jednostek mikro i małych – szanse i zagrożenia, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, No 268, Polska 2016, s. 64-73.

Zasady sporządzania sprawozdania finansowego przez jednostki mikro i małe

Jednostki mikro i małe przy sporządzaniu sprawozdania finansowego kierują sie postanowieniami ustawy o rachunkowości, w tym zawartymi w niej zasadami rachunkowości, które tworzą podstawowe reguły, których zastosowanie warunkuje prawidłowość i rzetelność prowadzonej przez podmiot rachunkowości. Wśród zasad rachunkowości wyróżnia się zasadę[81]:

- jasnego i rzetelnego obrazu,
- zasadę kontynuacji działania,
- zasadę memoriału,
- zasadę współmierności przychodów i kosztów,
- zasadę ciągłości,
- zasadę ostrożności,
- zasadę istotności.

Kierownik jednostki zapewnia sporządzenie rocznego sprawozdania finansowego nie później niż wciągu 3 miesięcy od dnia bilansowego i przedstawia je właściwym organom, zgodnie zobowiązującymi jednostkę przepisami prawa, postanowieniami statutu lub umowy. Sprawozdanie finansowe podpisuje, podając zarazem datę podpisu, osoba, której powierzono prowadzenie ksiąg rachunkowych, i kierownik jednostki, a jeżeli jednostką kieruje organ wieloosobowy – wszyscy członkowie tego organu. Odmowa podpisu wymaga pisemnego uzasadnienia dołączonego do sprawozdania finansowego. Roczne sprawozdanie finansowe jednostki, podlega zatwierdzeniu przez organ zatwierdzający, nie później niż 6 miesięcy od dnia bilansowego[82].

[81] J. Pfaff, M. Strojek-Filus (red.): Podstawy rachunkowości z uwzględnieniem MSSF. PWN, Warszawa 2019.
[82] Ustawa z dnia 29.09.1994 roku o rachunkowości. Dz.U. z 2019, poz. 351 z późn.zm., Art. 52 ust.1 oraz Art. 53 ust.1.

Struktura sprawozdania finansowego jednostki mikro i małej na gruncie obowiązującej ustawy o rachunkowości

Jednostki mikro i małe mogą sporządzać sprawozdanie finansowe według ogólnego załącznika nr 1 do ustawy o rachunkowości, jednak na mocy przyznanych uprawnień mogą korzystać z uproszczeń przy sporządzaniu sprawozdania finansowego. Jednostki mikro mogą zatem sporządzić sprawozdanie w formie uproszczonej, zgodnej z załącznikiem nr 4 do ustawy o rachunkowości, a jednostki małe – zgodnie z załącznikiem nr 5.

Jednostka mikro sporządza uproszczoną wersję sprawozdania finansowego obejmującą:

- bilans,
- rachunek zysków i strat,
- informację dodatkową.

Jednostka mikro, zgodnie z art. 48 ust. 3 ustawy o rachunkowości, może zostać zwolniona z obowiązku sporządzania informacji dodatkowej oraz rocznego sprawozdania z działalności, pod warunkiem, że przedstawi informacje uzupełniające do bilansu określone w załączniku nr 4 do ustawy o rachunkowości[83]. Informacje uzupełniające do bilansu jednostki mikro, które zastępują informację dodatkową, obejmują m.in:

1. Kwotę wszelkich zobowiązań finansowych, w tym z tytułu dłużnych instrumentów finansowych, gwarancji i poręczeń lub zobowiązań warunkowych nieuwzględnionych w bilansie, ze wskazaniem charakteru i formy wierzytelności zabezpieczonych rzeczowo; wszelkie zobowiązania dotyczące emerytur oraz jednostek powiązanych lub stowarzyszonych są ujawniane odrębnie.

2. Kwotę zaliczek i kredytów udzielonych członkom organów administrujących, zarządzających i nadzorujących, ze wskazaniem oprocentowania, głównych warunków oraz wszelkich kwot spłaconych, odpisanych lub umorzonych, a także

[83] Ibidem, Art. 48 ust. 3

zobowiązań zaciągniętych w ich imieniu tytułem gwarancji i poręczeń wszelkiego rodzaju, ze wskazaniem kwoty ogółem dla każdej kategorii.

3. Informację o udziałach (akcjach) własnych, w tym:

a) przyczynę nabycia udziałów (akcji) własnych dokonanego w roku obrotowym,

b) liczbę i wartość nominalną nabytych oraz zbytych w roku obrotowym udziałów (akcji), a w przypadku braku wartości nominalnej, ich wartość księgową, jak też część kapitału podstawowego, którą te udziały (akcje) reprezentują,

c) w przypadku nabycia lub zbycia odpłatnego, równowartość tych udziałów (akcji),

d) liczbę i wartość nominalną lub w razie braku wartości nominalnej, wartość księgową wszystkich udziałów (akcji) nabytych i zatrzymanych, jak również część kapitału podstawowego, którą te udziały (akcje) reprezentują.

Tabela 1 przedstawia wzór bilansu jednostki mikro, natomiast tabela 2 – uproszczony rachunek zysków i strat dla jednostki mikro.

Tabela 1.Wzór bilansu dla jednostki mikro

AKTYWA	**PASYWA**
A. Aktywa trwałe, w tym: – środki trwałe	***A. Kapitał (fundusz) własny, w tym:*** – kapitał (fundusz) podstawowy
B. Aktywa obrotowe, w tym: – zapasy, – należności krótkoterminowe ***C. Należne wpłaty na kapitał (fundusz) podstawowy*** ***D. Udziały (akcje) własne***	***B. Zobowiązania i rezerwy na zobowiązania, w tym:*** – rezerwy na zobowiązania, – zobowiązania z tytuły kredytów i pożyczek
Aktywa razem	**Razem pasywa**

Źródło: Ustawa z dnia 29.09.1994 roku o rachunkowości. Dz.U. z 2019, poz. 351 z późn.zm., załącznik 4

Tabela 2. Wzór rachunku zysków i strat dla jednostki mikro

Przychody i koszty
A. Przychody podstawowej działalności operacyjnej i zrównane z nimi, w tym zmiana stanu produktów (zwiększenie – wartość dodatnia, zmniejszenie – wartość ujemna)
B. Koszty podstawowej działalności operacyjnej: I. Amortyzacja. II. Zużycie materiałów i energii. III. Wynagrodzenia, ubezpieczenia społeczne i inne świadczenia. IV. Pozostałe koszty
C. Pozostałe przychody i zyski, w tym aktualizacja wartości aktywów
D. Pozostałe koszty i straty, w tym aktualizacja wartości aktywów
E. Podatek dochodowy
F. Zysk/strata netto (A – B + C – D – E)
lub G. Wynik finansowy netto ogółem (A – B + C – D – E), w tym: I. Nadwyżka przychodów nad kosztami (wartość dodatnia). II. Nadwyżka kosztów nad przychodami (wartość ujemna) dla jednostek mikro nieprowadzących działalności gospodarczej

Źródło: Ustawa z dnia 29.09.1994 roku o rachunkowości. Dz.U. z 2019, poz. 351 z późn.zm., załącznik 4

Jednostki mikro nie muszą sporządzać zestawienia zmian w kapitale własnym i rachunku przepływów pieniężnych

Jednostki małe także mogą sporządzić sprawozdanie w formie uproszczonej, zgodnej z załącznikiem nr 5 do ustawy o rachunkowości. Oznacza to możliwość sporządzania skróconego sprawozdania finansowego (jedynie wprowadzenia do sprawdzania finansowego, uproszczonego bilansu, rachunku zysków i strat oraz informacji dodatkowej z ograniczoną ilością ujawnień). Jednostki małe nie muszą także sporządzać zestawienia zmian w kapitale własnym i rachunku przepływów pieniężnych[84].

Uproszczoną wersję bilansu i rachunku zysków i strat jednostki małej zawierają Tabele 3-5.

[84] Ibidem

Tabela 3. Wzór bilansu dla jednostki małej

AKTYWA	PASYWA
A. Aktywa trwałe	***A. Kapitał (fundusz) własny***
I. Wartości niematerialne i prawne	**I.** Kapitał (fundusz) podstawowy
II. Rzeczowe aktywa trwałe, w tym:	**II.** Kapitał (fundusz) zapasowy, w tym:
– środki trwałe,	– nadwyżka wartości sprzedaży,
– środki trwałe w budowie	(wartości emisyjnej) nad wartością,
III. Należności długoterminowe	nominalną udziałów (akcji)
IV. Inwestycje długoterminowe, w tym:	**III.** Kapitał (fundusz) z aktualizacji wyceny, w tym:
– nieruchomości,	– z tytułu aktualizacji wartości godziwej
– długoterminowe aktywa finansowe	**IV.** Pozostałe kapitały (fundusze) rezerwowe
V. Długoterminowe rozliczenia międzyokresowe	**V.** Zysk (strata) z lat ubiegłych
	VI. Zysk (starta) netto
	VII. Odpisy z zysku netto w ciągu roku obrotowego (wielkość) ujemna
B. Aktywa obrotowe	***B. Zobowiązania i rezerwy na zobowiązania***
I. Zapasy	**I.** Rezerwy na zobowiązania, w tym:
II. Należności krótkoterminowe, w tym:	– rezerwa na świadczenia emerytalne i podobne
a) z tytułu dostaw i usług, w tym:	**II.** Zobowiązania długoterminowe, w tym:
– do 12 miesięcy,	– z tytuły kredytów i pożyczek
– powyżej 12 miesięcy	**III.** Zobowiązania krótkoterminowe, w tym:
III. Inwestycje krótkoterminowe, w tym:	a) z tytułu kredytów i pożyczek;
a) krótkoterminowe aktywa finansowe, w tym:	b) z tytułu dostaw i usług, w tym:
– środki pieniężne w kasie i na rachunkach	– do 12 miesięcy,
IV. Krótkoterminowe rozliczenia międzyokresowe	– powyżej 12 miesięcy;
C. Należne wpłaty na kapitał (fundusz) podstawowy	c) fundusze specjalne
D. Udziały (akcje) własne	**IV.** Rozliczenia międzyokresowe
Aktywa razem	**Razem pasywa**

Źródło: Ustawa z dnia 29.09.1994 roku o rachunkowości. Dz.U. z 2019, poz. 351 z późn.zm., załącznik 5

Tabela 4. Wzór rachunku zysków i strat dla jednostki małej (wariant kalkulacyjny)

Przychody i koszty	**Kwota**
A. Przychody netto ze sprzedaży produktów, towarów i materiałów	
B. Koszty sprzedanych produktów, towarów i materiałów	
C. Koszty sprzedaży	
D. Koszty ogólnego zarządu	
E. Zysk (strata) ze sprzedaży (A – B – C – D)	
F. Pozostałe przychody operacyjne, w tym: – aktualizacja wartości aktywów niefinansowych	
G. Pozostałe koszty operacyjne, w tym: – aktualizacja wartości aktywów niefinansowych	
H. Przychody finansowe, w tym: I. Dywidendy i udziały w zyskach od jednostek, w których jednostkach posiada zaangażowanie w kapitale, w tym: – od jednostek powiązanych, w których jednostka posiada zaangażowanie w kapitale. II. Odsetki, w tym: – od jednostek powiązanych. III. Zysk z tytułu rozchodów aktywów finansowych, w tym: – w jednostkach powiązanych. IV. Aktualizacja wartości aktywów finansowych	
I. Koszty finansowe, w tym: I. Odsetki, w tym: – dla jednostek powiązanych. II. Strata z tytułu rozchodów aktywów finansowych, w tym: – w jednostkach powiązanych. III. Aktualizacja wartości aktywów finansowych	
J. Zysk (strata) brutto (E + F – G + H – I)	
K. Podatek dochodowy	
L. Zysk (strata) netto (J – K)	

Źródło: Ustawa z dnia 29.09.1994 roku o rachunkowości. Dz.U. z 2019, poz. 351 z późn.zm., załącznik 5

Tabela 5. Wzór rachunku zysków i strat dla jednostki małej (wariant porównawczy)

Przychody i koszty	**Kwota**
A. Przychody netto ze sprzedaży i zrównane z nimi I. Przychody netto ze sprzedaży. II. Zmiana stanu produktów (zwiększenie – wartość dodatnia, zmniejszenie – wartość ujemna). III. Koszty wytworzenia produktów na własne potrzeby jednostki	
B. Koszty działalności operacyjnej I. Amortyzacja. II. Zużycie materiałów i energii. IV. Usługi obce. V. Wynagrodzenia. VI. Ubezpieczenia społeczne i inne świadczenia, w tym: – emerytalne IV. Pozostałe koszty, w tym: – wartość sprzedanych towarów i materiałów	
C. Zysk (strata) ze sprzedaży (A – B)	
D. Pozostałe przychody operacyjne, w tym: – aktualizacja wartości aktywów niefinansowych	
E. Pozostałe koszty operacyjne, w tym: – aktualizacja wartości aktywów niefinansowych	
F. Przychody finansowe, w tym: I. Dywidendy i udziały w zyskach od jednostek, w których jednostkach posiada zaangażowanie w kapitale, w tym: – od jednostek powiązanych, w których jednostka posiada zaangażowanie w kapitale II. Odsetki, w tym: – od jednostek powiązanych. III. Zysk z tytułu rozchodów aktywów finansowych, w tym: – w jednostkach powiązanych. IV. Aktualizacja wartości aktywów finansowych	
G. Koszty finansowe, w tym: I. Odsetki, w tym: – dla jednostek powiązanych. II. Strata z tytułu rozchodów aktywów finansowych, w tym: – w jednostkach powiązanych. III. Aktualizacja wartości aktywów finansowych	
H. Zysk (strata) brutto (C + D – E + F – G)	
I. Podatek dochodowy	
J. Zysk (strata) netto (H-I)	

Źródło: Ustawa z dnia 29.09.1994 roku o rachunkowości. Dz.U. z 2019, poz. 351 z późn.zm., załącznik 5

Uproszczony zakres informacji zawartych w dodatkowych informacjach i objaśnieniach dla jednostki małej zawarty jest w załączniku nr 5 do ustawy o rachunkowości.

Jednostki mikro na mocy ustawy o rachunkowości mogą korzystać z uproszczeń przy prowadzeniu ksiąg rachunkowych. Mogą mianowicie:

– zrezygnować z zachowania zasady ostrożności przy wycenie poszczególnych składników aktywów i pasywów,

– ustaloną w rachunku zysków i strat różnicę pomiędzy przychodami i kosztami przeznaczyć – po zatwierdzeniu rocznego sprawozdania finansowego – odpowiednio na zwiększenie przychodów lub kosztów w następnym roku obrotowym; różnicę dodatnią można zaliczyć na zwiększenie kapitału podstawowego,

– nie wyceniać aktywów i pasywów według wartości godziwej i skorygowanej ceny nabycia.

Natomiast jednostki małe, mogą:

– zrezygnować z ustalania aktywów i rezerw z tytułu odroczonego podatku,

– wyceniać w sposób uproszczony instrumenty finansowe,

– nie ustalać nieuzasadnionych kosztów stałych pośrednich produkcyjnych przy ustalaniu kosztu wytworzenia produktu,

– kwalifikować umowy leasingu jako leasing finansowy zgodnie z przepisami podatkowymi.[85]

Zarówno jednostki mikro jaki i jednostki małe w ramach uproszczeń mogą również odstąpić od sporządzania sprawozdania z działalności jednostki, pod warunkiem że w informacji dodatkowej przedstawione zostaną informacje dotyczące nabycia udziałów (akcji) własnych.

Podsumowanie

Obowiązujące zapisy ustawy o rachunkowości wprowadzają pojęcie jednostki mikro i jednostki małej, z którymi wiąże wiele korzyści dla takich podmiotów przy sporządzaniu sprawozdania finansowego. Jednostki mikro czy małe, o ile zechcą skorzystać z tego uprzywilejowania, mogą raportować informacje w wersji uproszczonej a także korzystać z uproszczeń przy wycenie niektórych składników i

[85] Ibidem; A. Wszelaki, M. Strojek-Filus, K. Tkocz-Wolny, D. Adamek-Hyska: Information scope of financial statements of small entities in Poland in light of accounting principles [w] Modern Science Book 1 volume III s. 377-384, SGEM 2017, Bułgaria; ISBN 978-619-7408-15-7; ISSN 2367-5659; DOI: 10.5593/sgemsocial2017/13 (S03.S048)

pasywów, czy stosowaniu zasad rachunkowości. Zmiany ustawy o rachunkowości w Polsce w tym zakresie w latach 2014-2015, podyktowane były regulacjami Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/34/UE z dnia 26 czerwca 2013 roku. Autorka ocenia je bardzo pozytywnie, ponieważ zmniejszyły koszty prowadzenia rachunkowości i tym samym uprościły zasady sporządzania sprawozdania finansowego.

Bibliografia

1. Chluska J., Uproszczenia rachunkowości jednostek mikro i małych – szanse i zagrożenia, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, No 268, Polska 2016, s. 64-73.
2. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/34/UE z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie rocznych sprawozdań finansowych, skonsolidowanych sprawozdań finansowych i powiązanych sprawozdań niektórych rodzajów jednostek, zmieniająca dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2006/43/WE oraz uchylająca dyrektywy Rady 78/660/EWG i 83/349/EWG, Dz.Urz. L 182/19 z 29. 6. 2013.
3. Pfaff J., Strojek-Filus M. (red.): Podstawy rachunkowości z uwzględnieniem MSSF. PWN, Warszawa 2019.
4. Ustawa z dnia 29. 09. 1994 roku o rachunkowości. Dz.U. z 2019, poz. 351 z późn.zm.
5. Wszelaki A., Strojek-Filus M., Tkocz-Wolny K., Adamek-Hyska D.: Information scope of financial statements of small entities in Poland in light of accounting principles [w] Modern Science Book 1 volume III s. 377-384, SGEM 2017, Bułgaria; ISBN 978-619-7408-15-7; ISSN 2367-5659; DOI: 10.5593/sgemsocial2017/13 (S03.S048).
6. Wszelaki A.: Wybór formy ewidencji podatkowo-księgowej małych i średnich przedsiębiorstw jako element zarządzania finansami przedsiębiorstwa- aspekt teoretyczny. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, nr 267, Polska 2016; s. 201-213.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ДЕЯКИХ ФІНАНСОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

Наталія Гавриленко, Олена Грищенко, Наталя Козіцька
Первомайська філія НУК імені адмірала Макарова
Первомайськ, Україна

Вченими багатьох країн досить тривалий час ведеться пошук показників, які найбільш б повно відображали реальний соціально-економічний стан суспільства. До числа таких, найбільш узагальнених, відноситься показник "якість життя населення".

У США, ФРН, Великобританії, Франції, Італії та інших країнах Заходу в останні роки були розгорнуті дискусії з приводу визначення поняття "якість життя", його змісту, розробки критеріїв і визначення умов для практичної реалізації в системі управління економікою країни. Пов'язано це було з тим, що в 50-60-х роках успіхи науково-технічного розвитку та досить високі темпи економічного зростання в ряді країн супроводжувалися негативними наслідками, які призвели до значного погіршення стану навколишнього середовища (вода, повітря, продукти харчування та ін.), зростанню до небезпечних меж шумів і психологічних навантажень, перетворення великих міст в місця, малопридатні для проживання.

Корінні зміни у вітчизняній економіці, пов'язані з розвитком ринкових відносин, породили масу проблем соціального характеру. Соціально-економічні трансформації не супроводжувалися оновленням системи соціального захисту. Перехід до ринку відбувався в умовах глибокої економічної кризи, підсумком якого стали зниження і різка диференціація доходів населення, зростання бідності, зниження рівня і погіршення якості життя населення країни.

В сучасних умовах в Україні реалізація завдань модернізації та переходу на інноваційні шляхи розвитку економіки вимагає і нових підходів до соціальної політики. На зміну економічними критеріями зростання доходів населення приходять критерії підвищення якості життя, а саморозвиток людського потенціалу стає метою і фактором економічного зростання.

Термін «якість життя» в економічній літературі з'явився не так давно, в середині 1950-х рр. Перші дослідження цієї проблеми були розпочаті в середині 1960-х рр., в період переходу економічно розвинених країн до постіндустріальної стадії розвитку. В даний час, незважаючи на зростання інтересу дослідників до даної категорії, в економічній літературі відсутній єдиний підхід до визначення якості життя.

У сучасній економічній літературі використовуються два підходи до визначення поняття "якість життя". У широкому сенсі під якістю життя розуміється сукупність різних потреб та інтересів населення. Це поняття охоплює: характеристики та індикатори рівня життя як економічної категорії, умови праці та відпочинку, житлові умови, соціальну забезпеченість і гарантії, охорону правопорядку і дотримання прав особистості, природно-кліматичні умови, показники охорони навколишнього середовища і, нарешті, суб'єктивні відчуття спокою, комфортності і стабільності. У вузькому сенсі це поняття охоплює всі перераховані характеристики, крім рівня життя в його економічному розумінні [1].

Суттєве значення в становленні теорії і практики категорії "якість життя", зокрема, побудови системи показників "якості життя" і оцінки рівня життя населення країни мають роботи: Баришевої А. В., Бобкова В. Н. Белякова Г. Я., Гелбрейта Дж., Майера В. Ф., Мстиславського П. С., Рімашевського Н. М., Ревайкіна А. С., Рутгайзера В. М., Саркісяна Г. З., Струміліна С. Г., Сухаревського Б. М.

Бідність, її природа та причини в тій чи іншій мірі були предметом дослідження Платона, Аристотеля, Н. Макіавеллі, П. Бурдь'є, А. Сміта, В. Парето, Е. Дюркгейма, П. Сорокіна та ін. Розробниками теоретичних

концепцій бідності в Європі були С. Буш і В. Руонтрі, М. Оршанський, П. Таунсенд, А. Сіно, Л. Рейнвотер; в Україні – Ю. І. Саєнко, Г. З. Голеусов та В. П. Бевз.

Категорія «якість життя населення» повинна передбачати низку певних показників, які охоплюють доходи населення, розвиненість інфраструктури, житлові умови, рівень медичного обслуговування, екологічну обстановкув країні і регіоні, рівень розвитку об'єктівкультури і мистецтва та ін., що визначають ступіньзадоволення різноманітних потреб людини, і в обов'язковому порядку – частку витратдержави на розвиток соціальної сфери.

Соціально-економічна ситуація, що склалася в даний час в регіонах України, зумовлює необхідність проведення досліджень різних аспектів якості життя населення та пошуку більш надійних його показників, які дозволять місцевим органам влади надавати вплив на процеси формування і підвищення якості життя населення того чи іншого регіону.

В даний час не існує чітких критеріїв, що характеризують якість життя населення, але всі їх можна поділити на три групи:

1) індикатори добробуту людини (величина і структура доходів і споживання населення, накопичені фінансові та матеріальні активи, розмір валового внутрішнього продукту на душу населення);

2) індикатори накопичення людського потенціалу (рівень і якість освіти, стан здоров'я, коефіцієнт природного приросту населення, культурний потенціал і духовний розвиток);

3) індикатори стану довкілля (динаміка середньої тривалості життя, рівень розвитку галузей соціальної інфраструктури, стан навколишнього середовища, індекс соціальної напруженості).

По суті рівень якості життя населення показує, наскільки держава справляється зі своєю найважливішою функцією – рівномірного розподілу обмежених ресурсів між всіма членами суспільства. Адже в дійсності саме цей показник, а не зростання ВВП, рівень інфляції, бюджетний дефіцит або інші макроекономічні показники, є індикатором ефективності проведеної в країні

соціально-економічної політики. На жаль, вітчизняна практика свідчить про низьку соціальну складову економічної політики, неефективність державного фінансування соціальної сфери і вкрай низький рівень оплати праці в даних галузях. Як наслідок, отримуємо погіршення більшості показників, що характеризують якість життя населення.

Чисельність населення країни 2017 року становила 44,03 млн осіб (32-ге місце у світі) [2]. За оцінкою Державної служби статистики України, станом на 1 січня 2018 року чисельність наявного населення України без врахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і міста Севастополь становила 42 386 403 осіб [3]. Чисельність українців стабільно зменшується, народжуваність 2017 року становила 10,3‰ (189-те місце у світі), смертність – 14,4‰ (5-те місце у світі), природний приріст -0,41% (220-те місце у світі).

У першій половині XX століття, населення України, зокрема українці, пройшли випробування війнами репресіями, голодомором, депортаціями. За деякими оцінками демографічні втрати України за цей період становлять близько 16 млн. осіб [4].

У другій половині XX століття динаміка показників демографії України характеризується швидким відновленням населення з подальшим зниженням темпів приросту й негативним приростом населення в 90-х роках. У Другій світовій війні Україна втратила 14 млн осіб [5]. Тільки в 1959 році, в Українській Радянській Соціалістичній Республіці, чисельність населення сягнула довоєнного періоду в 42,1 млн осіб. Проте, при подальшому збільшенні загальної чисельності населення, динаміка показників природного та міграційного приросту людності вже характеризується тенденцією до зниження. Так, упродовж першого повоєнного міжпереписного періоду (1959-1970 роки) чисельність населення зросла на 12,5%, протягом другого (1970-1979 роки) – на 5,4%, третього (1979-1989 роки) – лише на 3,7%. У період 1989-1993 років чисельність населення України зросла всього на 1,5%. Того ж 1993 року було зафіксовано найбільшу чисельність населення України –

52,2 млн осіб. Проте, наприкінці 90-х років Україна почала втрачати населення. Кількість людності в Україні 2001 року в порівнянні з 1993 роком скоротилася на 7,2%. На початку XXI століття кількість населення України скорочується й далі, у 2001-2013 роках – зменшилася на 6%. За 2017 рок чисельність населення зменшилася на 198 139 осіб, природне скорочення становило 210 136 осіб [6]. Природний приріст населення в країні 2017 року був негативним і становив -0,41%.

Народжуваність в Україні, станом на 2017 рік, дорівнює 10,3‰ (189-те місце у світі). 2012 року середній коефіцієнт народжуваності становив 11,4‰ (народжень на 1000 осіб). Народжуваність у сільській місцевості є традиційно вищою – 12,6‰ проти 10,9‰ у міських поселеннях [7].

Смертність в Україні 2017 року становила 14,4‰ (5-те місце у світі) [2]. 2013 року в Україні померло 662 368 осіб, що становить 14,6 випадку на 1000 осіб. У порівнянні з 2012 роком кількість померлих зменшилась на 0,1%, у порівнянні з 2005 роком, коли був зафіксований найбільший пік смертності з 1995 року – на 15,3%. У регіонах показник смертності коливався від 9,9 на 1000 мешканців у Києві до 18,7 у Чернігівській області. Найвищі показники смертності характерні для північно-східних районів Чернігівської та Сумської областей, де найбільш виражений процес старіння населення і де коефіцієнт смертності перевищує 25 осіб на 1000 [7]. Смертність сільського населення перевищує смертність міського населення. 2012 року середній коефіцієнт смертності у містах був на рівні 13,1 випадку на 1000 осіб (від 9,5 у Рівненській області до 15,8 у Донецькій), тоді як у селах коефіцієнт смертності дорівнював 17,7 особи на 1000, від 12,1 у Закарпатській області до понад 27,2 у Чернігівській області [8]. Найнижча смертність (менше 7-8 випадків на 1000 осіб) традиційно фіксується у містах Вараш, Теплодар, Нетішин, Южноукраїнськ, Енергодар, які характеризуються молодою структурою населення [8].

Середній вік населення України становить 40,6 року (45-те місце у світі): для чоловіків – 37,4, для жінок – 43,7 роки [2]. Для сучасної демографічної ситуації

характерне поступове старіння населення України. Внаслідок постійного зниження народжуваності впродовж останнього століття, частка дітей знизилась з приблизно 40% на початку XX ст. до 15% на поч. XXI ст. Частка працездатного населення змінювалася повільно і коливалась у межах 60-62%. Натомість, зі збільшенням тривалості життя і зниженням смертності, спостерігалося зростання частки населення віком за 60 років – від 3-4% на початку XX століття до 21% на початку XXI століття [8].

Очікувана середня тривалість життя в Україні потроху збільшується і 2017 року становила 72,1 роки (150-те місце у світі), для чоловіків – 67,4 роки, для жінок – 77,1 роки [2]. Середня очікувана тривалість життя в Україні у 2008-2009 роках становила 69,3 роки, в тому числі у міських поселеннях – 70,0 роки, сільських – 67,8 роки.

Тривалість життя у міських поселеннях на 2,2 роки вища, ніж у сільських (69,0 проти 66,8 роки). Це характерно для всіх регіонів України, за винятком Закарпатської області, де тривалість життя в сільській місцевості на 0,9 роки вища ніж у містах. Найбільше перевищення тривалості життя у міських поселеннях над сільськими зафіксоване у Чернігівській (5,5 роки) і Житомирській (4,4 роки) областях.

Середня тривалість життя чоловіків на 11,1 роки менше ніж у жінок (63,8 та 74,9 відповідно). Цей розрив є більшим у сільських поселеннях (11,9 роки), ніж у міських (10,6 роки). Найбільше перевищення (13,8 роки) спостерігається у Чернігівській області, причому серед сільського населення воно становить 15,9 роки). Найменші відмінності у тривалості життя чоловіків і жінок характерні для міста Києва (9 років) та Чернівецької області (9,6 роки).

Забезпеченість лікарями в країні на рівні 3,54 лікаря на 1000 мешканців (станом на 2013 рік) [2]. Забезпеченість лікарняними ліжками в стаціонарах – 9,0 ліжка на 1000 мешканців (станом на 2012 рік). Загальні витрати на охорону здоров'я 2014 року становили 7,1% ВВП країни (66-те місце у світі) [2].

Смертність немовлят до 1 року, станом на 2017 рік, становила 7,8‰ (158-ме місце у світі); хлопчиків – 8,7‰, дівчаток – 6,9‰ [1]. Рівень материнської

смертності в 2017 році становив 24 випадки на 100 тис. народжень (125-те місце у світі) [2].

Чисельність виявлених хворих на СНІД збільшується, в 2016 році було зареєстровано 240,0 тис. ВІЛ-інфікованих (23-тє місце у світі), це 0,9% населення в репродуктивному віці 15-49 років (46-те місце у світі) [2]. Смертність від цієї хвороби поступово знижується, 2016 року померло 8,5 тис. осіб (22-ге місце у світі) [2].

Частка дорослого населення з високим індексом маси тіла в 2017 році становила 24,1% (61-ше місце у світі).

Співвідношення осіб, що в економічному плані залежать від інших, до осіб працездатного віку (15-64 роки) загалом становить 44% (станом на 2017 рік): частка дітей – 21,8%; частка осіб похилого віку – 23%, або 4,3 потенційно працездатного на 1 пенсіонера [2]. Загалом ці показники характеризують рівень потрібності державної допомоги в секторах освіти, охорони здоров'я та пенсійного забезпечення, відповідно. За межею бідності в 2010 році перебувало 24,1% населення країни [2].

Станом на 2017 рік уся країна була електрифікована, усе населення мало доступ до електромереж.

Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України з 2006 року проводиться прогнозування основних демографічних компонентів, що визначають чисельність і статево-вікову структуру населення у перспективі [9]. За даними останнього перерахунку 2011 року, населення України за середнім варіантом прогнозу становитиме в 2020 році 44,3 млн. осіб і зменшиться до 39,2 млн. в 2050 році та до 37,1 млн. у 2060 році. Низький варіант прогнозу передбачає до 2060 року зменшення чисельності населення України на 35% порівняно з 2011 роком до 29,8 млн. осіб, тоді як за високим варіантом це зменшення становитиме лише 3%.

Використання бюджетних інструментів направлено на фінансове забезпечення галузей соціальної сфери, за допомогою бюджетних коштів відбувається вирішення першочергових соціальних задач і проблем. Однак слід

врахувати, що переслідування мети якнайшвидшого підвищення якості життя шляхом простого збільшення бюджетних соціальних витрат може призвести до надмірної навантаженні на державу, що негативно позначиться на розвитку економіки.

Скорочення чисельності населення України і трудових ресурсів являє собою реальну економічну загрозу майбутньому країни. У зв'язку з цим напрошується висновок про зниження ролі прямих методів бюджетного регулювання підвищення рівня і якості життя людей. На їх зміну повинні прийти непрямі фінансові методи – податкові та страхові інструменти.

Найважливішим напрямком досягнення соціальної справедливості є згладжування диспропорцій в рівні доходів населення, так як не можна допустити надмірний відрив багатих верств населення від більшості, а бідних верств від середнього рівня. Держава зобов'язана бути соціальною, інакше, без соціальної справедливості, є ризик підірвати суспільну стабільність. У зв'язку з цим податкові методи повинні стати найважливішим інструментом досягнення соціальної справедливості, вирівнювання соціального стану, підтримки найменш захищених верств населення. Оподаткування є одним з головних економічних інструментів держави, що впливають на рівень доходів населення і, отже, на його добробут. Вплив рівня доходів людини на її задоволеність життям в даний час визнається одним з найбільш важливих показників за суб'єктивним відчуттям благополуччя. Таким чином, з ростом доходів відчуття благополуччя людини повинно зростати. Регулюючий вплив податків на рівень і якість життя перш за все проявляється через вплив податкових ставок і податкових пільг на рівень реально наявних доходів населення. Найважливішим податком, що робить найбільш активний вплив на рівень життя населення, є податок на доходи фізичних осіб (ПДФО).

Згідно зі стандартами Міжнародної організації праці, величина мінімальної заробітної плати повинна бути встановлена на рівні не нижче прожиткового мінімуму працездатної людини, оскільки основною функцією мінімальної заробітної плати є відновлення витрачених трудових зусиль на мінімально

необхідному рівні. Дана відповідність також закріплена в законодавстві України. Розмір мінімальної заробітної плати переглядається щорічно не рідше одного разу на рік та встановлюється Верховною Радою України за поданням Кабміну у Законі про Державний бюджет України. При обговоренні розміру мінімальної зарплати на наступний бюджетний рік враховуються пропозиції, вироблені шляхом переговорів спільного представницькогооргану об'єднань профспілок і спільного представницького органу об'єднань організацій роботодавців на національному рівні. Розмір мінімальної заробітної плати не може бути нижче за прожитковий мінімум для працездатних осіб, встановлений на відповідний бюджетний рік (ст. 10 Закону прооплату праці, ст. 95 КЗпП) . Однак на практиці спостерігаємо, що мінімальна заробітна плата тривалий час стійко була нижче величини прожиткового мінімуму, складаючи в різні роки від 20% і до 60%. За розрахунками Мінсоцполітики фактичний розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб з урахуванням суми обов'язкових платежів відповідно до чинного законодавства у цінах серпня 2019 року становив 4722,36 грн. Таким чином, законодавчо встановлений на серпень 2019 року прожитковий мінімум для працездатних осіб (2007 грн.) занижено порівняно з його фактичним розміром у 2,2 рази або на 2715 грн. Мінімальна заробітна плата була нижчою від фактичного розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб на 549 грн. або на 12%. Мінімальна заробітна плата (4173 грн.) у серпні 2019 року склала 39,5% від середньої при рекомендованому Міжнародною організацією праці і Світовим банком співвідношенні на рівні 50-60%. Заробітна плата працівників окремих галузей бюджетної сфери залишається нижчою ніж середня по економіці: в освіті – 7349 грн. (або 69,7% від середньої по економіці), охороні здоров'я та надання соціальної допомоги – 7067 грн. (або 67,1% від середньої по економіці).Найбільшою середня зарплата є в Донецькій (11937 грн.) області та м. Києві (15694 грн.), найнижчою – у Чернівецькій області (8017 грн.) [10].

Індекс реальної заробітної плати у серпні 2019 року порівняно з липнем 2019 року становив 96,3%, а відносно серпня 2018 року – 107,7%. На 2,8% у

серпні 2019 року зросла заборгованість з виплати заробітної плати та станом на 1 вересня 2019 року склала 2816,8 млн. грн. 102,3 тисячам працівників економічно активних підприємств (на 13,0% більше ніж на початку року) не виплачено 1658,5 млн. грн., з яких 323,4 млн. грн. – борги державних підприємств. Працівникам промисловості заборговано 2216,4 млн. грн. або 78,7% від загальної заборгованості.

Таким чином, виходить, що держава сама порушує встановлені закони. Мінімальний розмір оплати праці – це базовий соціальний норматив, на якому повинна будуватися вся система заробітної плати. У даній ситуації, на нашу думку, необхідне істотне коригування методики розрахунків прожиткового мінімуму, що дозволяє відобразити якомога більшу кількість факторів, які впливають на якість життя населення;обов'язкове встановлення мінімального розміру оплати праці на рівні не нижче прожиткового мінімуму працездатного населення; введення обов'язкового контролю за виконанням нормативних документів, а також санкцій за неналежне їх виконання.

Література

1. Маллаева М. И. Социальная защита населения: вопросы теории и практики. Махачкала: Наука плюс, 2009. 288 с.
2. Ukraine // The World Factbook. – Washington, D.C.: Central Intelligence Agency.
3. Чисельність населення (за оцінкою) на 1 січня 2018 року та середня чисельність у 2017 році: [укр.] // Державна служба статистики України.
4. Національний атлас України, 2007.
5. Петро Процик. Україна. Друга світова. Тільки цифри: / Петро Процик // Українська правда. // [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.pravda.com.ua/articles/2010/05/7/5017138/.
6. Природний рух населення у 2017 році // Державна служба статистики України.
7. Населення України на 1 січня, починаючи з 1990 року // Державна служба статистики України.

8. Населення України: [укр.] // Державна служба статистики України.
9. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р / за ред. чл.-кор. НАНУ, д.е.н., проф. Е. М. Лібанової. – К.: Український центр соціальних реформ, 2006. – 138 с. – ISBN 966-8998-22-7.
10. Прожитковий мінімум, динаміка середньої заробітної плати та стан виплати зарплати у серпні 2019 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ibuhgalter.net/news/5708.

ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ПИТАННЯ В УКРАЇНІ

Михайло Гриценко, Ірина Литвиненко
Бердянський державний педагогічний університет
Бердянськ, Україна

Україна має унікальні за структурою земельні ресурси та є лідером серед країн Європи за показниками площі сільськогосподарських угідь у розрахунку на. душу населення, обсягами чорноземів. У той же час, чинний законодавчий механізм, який регулює питання землекористування, не забезпечує раціональність та ефективність використання земель, що, в свою чергу, не сприяє стратегічному розвитку економіки держави, Наявні також проблеми в земельних відносинах, адже до теперішнього часу не завершене формування їх організаційного та правового механізмів.

В сучасних умовах проблема впорядкування земельних відносин в Україні є надзвичайно актуальною, адже від її розв'язання залежить розвиток аграрного сектору економіки.

За останні роки проблемі вдосконалення земельних відносин в Україні присвячено значну кількість наукових праць вітчизняних учених. Серед них слід виділити роботи В. Андрійчука, П. Саблука, П. Гайдуцького, Д. Добряка, І. Калетніка, Т. Лозинської, Ю. Лупенко, А.Мартина, В. Месель-Веселяка, О. Погребного, А. Третяка, М. Федорова, О. Ходаківської та ін. В той же час аспектів досліджуваної проблеми залишаються дискусійними і потребують здійснення більш глибоких наукових досліджень та обґрунтувань.

Мета дослідження полягає в аналізі проблем, які виникають у процесі землекористування та при земельних відносинах, виокремити чинники, які заважають їх подоланню та визначити перспективи та шляхи реалізації земельної реформи в Україні.

Проблеми, пов’язані із земельними відносинами є віковічними проблемами розвитку людської цивілізації. Упорядкуванням земельних відносин люди займалися тисячі років тому і продовжують займатися і в наші часи. Але і досі існує безліч невирішених питань, пов’язаних із земельними відносинами, зокрема з питань реалізації права на володіння та вільне розпорядження землею.

Згідно зі ст.13 Конституції України, «земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси....є об'єктами права власності Українського народу». Згідно із Конституцією, вигодонабувачем від використання землі є український народ. Будь-які пропозиції, спрямовані на зміни в земельних відносинах, повинні давати чітку відповідь на питання про отримувачів вигоди від їх впровадження.

Усі існуючі в світі сценарії розвитку земельних відносин можна описати за допомогою наступних моделей: 1) модель земельних відносин з приватною власністю; 2) модель державної власності на землю з передачею її землекористувачам у оренду, але без обов’язків зі сплати рентної вартості державі; 3) модель державної власності на землю з передачею її землекористувачам у оренду, але з обов’язками зі сплати рентної вартості державі; 4) змішана модель за якої існують різні форми власності на землю.

Перша модель існувала у Росії до 1917 року і призвела до великих соціальних потрясінь. За цією моделлю, отримувачами земельної ренти було обмежене коло власників землі, спекулянтів, земельних банків, посередників.

Модель державної власності на землю з передачею її землекористувачам у оренду, але без обов’язків зі сплати рентної вартості державі існувала у часи СРСР. Аналізуючи стан сільськогосподарського виробництва тих часів, можна стверджувати, що ця модель є найбільш неефективною.

Третій тип моделі є типовим для таких країн, як Куба, Республіка Конго, Венесуела, КНДР, Таджикистан, Казахстан, Білорусь, Ізраїль. В деяких з них ринок землі відсутній взагалі У Білорусі, приблизно 98% земель належить державі. Громадянин Білорусі може купити собі землю для будівництва житла, для ведення фермерського господарства, городництва, садівництва. Іноземці

можуть тільки орендувати. В Ізраїлі значна частина сільськогосподарських земель здається в оренду, але не продається

Змішана модель земельних відносин характерна для більшості країн сучасного світу. Так, у США майже 60% земель сільськогосподарського призначення перебувають у приватній власності, а 40% — у власності держави (з яких 85% - федеральна власність, 15% - власність уряду штатів). В більшості країн ЄС у власності держави перебуває від 1-2 відсотків (Бельгія,) до 50 відсотків (Германія) земель сільськогосподарського призначення.

В Україні станом на 01.01.2018 року. загальна площа сільськогосподарських земель склала 41,5 млн. га, з них 25 % - землі державної та комунальної власності, 75% – землі приватної власності.

Приватна власність на землю виникла в сучасній Україні під час проведення першого етапу земельної реформи (1991-2002 роки). За результатами реформи близько 27,5 млн. гектар сільськогосподарських земель було передано у приватну власність близько семи мільйонам громадян (6,92 млн.). Отримані земельні ділянки іменувалися паями, середня площа яких по Україні склала 3,6-4 гектари за різними даними.

З початку земельної реформи до 2001 року відбулися значні зміни у структурі власності на землю, однак починаючи зі вступу в силу нового Земельного Кодексу України у 2002-му році, який встановив заборону на відчуження земель сільськогосподарського призначення, земельні відносини власності у сільському господарстві не зазнавали критичних змін, а земельна реформа так і не завершилася.

Мораторій повинен був діяти до моменту розробки нового законодавства, налагодження інфраструктури ринку землі, однак з того часу ВРУ продовжувала дію мораторію 8 разів, і останнього разу мораторій продовжено у 2018 році.

Приймаючи рішення про впровадження мораторію, парламентарі вважали, що цей механізм стане захистом від захоплення земель крупними аграрними компаніями та іноземцями.

Але багато науковців та експертів наголошують, що насправді мораторій став заохоченням до прямо протилежного: адже тепер сільськогосподарські землі не купуються за великі гроші, а орендуються задешево, за дрібну частку справжньої ціни. Така ситуація цілком влаштовує великі агрохолдинги.

Щоб обійти мораторій, в Україні існують десятки способів тіньових оборудок, зокрема: популярні договори використання сільськогосподарських угідь строком на 30-40 років і більше з попередньою оплатою; обмін ділянками; емфітевзис (довгострокове, відчужуване та успадковуване речове право на чуже майно); скуповування ОСГ, наданих учасникам АТО.

Таким чином, можна зробити висновок, що сучасний стан земельних відносин в Україні не відповідає потребам суспільства, гальмує розвиток економіки і не забезпечує підвищення добробуту громадян України.

Одним з найбільш дискусійних питань земельної реформи в Україні є питання вільного ринку землі. Частина науковців і експертів вважають доцільним впровадження вільного ринку землі, де власник землі може продати, обміняти або здати в оренду власну земельну ділянку. Обгрунтовуючі свої доводи, вони спираються на відповідні положення Конституції, стверджують, що впровадження ринку землі призведе до підвищення рівня орендної плати. До того ж, це надасть можливість підвищити рівень сільськогосподарського виробництва, сконцентрував землі у власності найбільш ефективних виробників.

Противники продажу державних земель знаходять в проекті закону багато недоліків. По-перше, держава позбавляє себе земельної ренти. Зараз в Україні в державній власності залишилося 10,4 млн. га сільськогосподарських угідь. За даними експертів ННЦ «Інститут аграрної економіки» середня річна орендна плата за землі сільськогосподарського призначення в Україні в 2019 році склала для земель державної власності 120 євро/га. Якщо держава буде надавати державні землі у оренду то щорічно вона буде отримувати біля 1.25 млрд. євро. Продаж державних земель в сучасних умовах забезпечить отримання 10-11

млрд. евро. Але це буде одноразова акція, після проведення якої усі вигоди від володіння землею будуть отримувати нові власники.

По-друге. У разі запуску ринку землі виникає питання про переможця в боротьбі за земельну ренту. З однієї сторони це агрохолдинги, які в розрахунку на 1 га землі платили земельних податків до 10 разів менше, ніж, наприклад, дослідні господарства НААНУ, і до того одержували майже всі суми державної допомоги, які перевищували суми сплачених ними податків до державного бюджету й таким чином накопичили кошти. З іншої сторони це середні й дрібні підприємства, які не в змозі платити високу орендну плату власникам паїв на рівні агрохолдингів, а за відсутності прозорості на продовольчих ринках вимушені розлучалися зі своєю продукцією за цінами, які майже удвічі нижчі від ринкової. Ціновий зговір трейдерів і латифундистів на аграрному ринку дає можливість «знекровити» малий і середній бізнес перед запуском ринку землі. Тоді на ринку землі залишаться лише великі гравці, які, до того ж, мають першочергове право на викуп за низькими цінами орендованої ними землі. Якщо ж земельні частки (паї) залишилися у їхніх первинних власників (що малоймовірно), то боротьба за земельну ренту призведе до зростання цін з наперед відомими переможцями цього змагання — агрохолдингами, які за допомогою іноземного капіталу накопичили досить коштів для того, щоб спокійно почуватися на ринку землі. У даному випадку агрохолдингі будуть мати можливість виходу на гранично допустиму площу землі, яку передбачено законопроектом, – 0,5% від площі всієї землі України (210 тис. га землі сільськогосподарського призначення). За такого обмеження лише 200 агрохолдингів володітимуть усією землею України. Після здачі в оренду кожен із агрохолдингів щорічно отримуватиме понад 5-6 млрд. грн. земельної ренти. Для наповнення державного бюджету уряду доведеться придумувати нові податки, щоби компенсувати втрати земельної ренти. І за все це доведеться платити українському народу.

Запобіжником цього процесу держава вважає надання пільгових кредитів. Так, заступник міністра розвитку економіки, торгівлі та сільського

господарства України Тарас Висоцький під час круглого столу «Земельне віче» повідомив, що протягом цього року фермерам буде надано 4,4 млрд. грн. пільгових кредитів від держави на придбання землі. Після компенсації облікової ставки кредит для покупця коштуватиме всього 3%. Але, розрахунки показують наступне. Якщо вартість продажу землі буде на рівні нормативної (30,0 тис. грн. за 1 га), то за таку суму кредиту можна буде купити лише біля 150 тис. га із 42 млн. га сільськогосподарських угідь. За такої мізерної державної допомоги кредитом можуть скористатися лише 36,8 тис. власників земельних часток (паїв), або 0,05 % від їх чисельності.

По-третє. Незважаючи на плани парламентарів, заборонити участь іноземців в проведенні земельної реформи в України, загроза придбання великих земельних масивів нерезидентами є досить суттєвою. Багато іноземних інвесторів вже давно працюють на орендованих землях в Україні, й невідомо, чи не скупили вони їх у селян.

Слід пам’ятати, що в світі існує багато країн, які відчувають нестачу власних земель сільськогосподарського призначення і багато з них будуть шукати різні способи щоб отримати доступ до ринку української землі. Якщо іноземці знайдуть механізми доступу до українського ринку землі, то ціна її зросте, а для вітчизняних фермерів, а можливо, навіть агрохолдинів земля буде недоступною. Причиною такої логіки є високі ціни на продовольство у країнах, які мають дефіцит землі. Тому великі витрати цих країн на купівлю землі окупляться цінами роздрібної торгівлі продовольством або ж будуть компенсовані за рахунок бюджетів.

Багато науковців і експертів вважають, що держава не повинна продавати свої землі, а лише надавати їх в оренду. У відкритому листі-доповіді президенту СРСР М.Горбачову, який у 1991 році надіслали 30 незалежних економістів та вчених світового рівня (в тому числі нобелівські лауреати В.Вікрі, Д.Тобін, Ф.Модільяні, Р.Солоу) було запропоновано впровадити орендні відносини й відмовитися від ідеї передати землю у приватну власність. Вони вважали, що

саме у цьому випадку земельна рента буде збережена як джерело національного доходу.

У листі стверджувалось, що уряди розвинених країн з ринковою економікою збирають частину земельної ренти у вигляді податків, але це далеко не рента в повному обсязі. Внаслідок цього вони надмірно користуються такими податками, як податок на прибуток, податок на продажу, податок на капітал, перешкоджаючи тим самим розвитку економіки. За підрахунками одного із підписантів листа — проф. М. Геффні з Каліфорнійського університету, рентна сума становить майже 40% національного доходу, але значна її частка дістається приватним (не державі) власникам землі.

Автори листа вказували на те, що справляння суспільством ренти за землю і природні ресурси переслідує три мети. По-перше, це гарантує, що ніхто не позбавляє своїх співгромадян власності за рахунок придбання в своє розпорядження непропорційно великої частки природних багатств, що належать всьому суспільству. По-друге, це забезпечує отримання державою доходу, який уряд може використовувати для фінансування соціальних програм. По-третє, збираючи рентний дохід, держава має можливість встановлювати такі ціни на комунальні послуги і системи громадського користування, які будуть сприяти їх ефективному використанню.

Рентна вартість землі утворюється за рахунок трьох джерел: перший - природна продуктивність землі в поєднанні з фактором її обмеженої кількості; другий – розвиток суспільства; третій – створення соціальної інфраструктури. Всі громадяни мають рівні права на ту частину вартості землі, яка пов'язана з її природними властивостями. Складова вартості землі, обумовлена розвитком суспільства і його інфраструктури, є найбільш розумним джерелом для фінансування розвитку цієї інфраструктури. За рахунок суспільства споруджуються дороги, розвивається громадський транспорт, з'являються парки і будуються інженерні мережі, що веде до зростання вартості територій. Тому суспільство повинно прагнути отримати якомога більшу частину земельної ренти в якості доходу, розподіляючи одну частину зібраного рентного доходу

між усіма громадянами порівну, а другу частину, пов'язану з розвитком соціальної інфраструктури суспільства, спрямовувати на фінансування потреб суспільства, який створив її.

Автори листа застерігали від продажу земель з аукціону, оскільки багато бажаючих, які здатні ефективно працювати на землі, здебільшого не мають коштів для купівлі землі. У випадку масового продажу земельних ділянок з цілком ймовірні наступні спекуляції та отримання великих незароблених доходів окремими власниками, які здаватимуть землю в оренду. Це може привести до соціальної напруженості у суспільстві й інших проблем.

Для того, щоб визначити можливу суму земельної ренти слід пам’ятати, що орендна плата за право господарського використання орендованої земельної ділянки, складається із сум земельної ренти, амортизаційних нарахувань на інвестований у землю основний капітал та плати за користування цим капіталом (відсоток за ставкою банку на інвестований у землю капітал). Звідси земельна рента обраховується як сума орендної плати без сум амортизації та банківського відсотка на капітал.

Починаючи з 1991 року майже усі існуючі на той час капітальні приміщення сільськогосподарського призначення були знищені. Тому у власників паїв залишилася практично лише одна земля, а отже, земельна рента за ціною буде аналогічна орендній платі. Якщо, наприклад, взяти середню орендну плату за гектар 3360 грн. (120 Євро, або 9,0% від вартості землі), яка склалася протягом . року, то від здачі в оренду державної землі (10,4 млн. га) в 2020 році сума орендної плати становитиме майже 40 млрд. грн. Якби на початку реформування 42 млн. га сільськогосподарських угідь були передані в оренду, а не роздані на паї, то земельна рента склала би 141 млрд. грн.

Слід розуміти, що ціна землі в останні роки постійно зростає. В українських реаліях зростання може відбуватися за двома основними сценаріями:

1) до ринку землі доступ отримають іноземні країни з дефіцитом земель сільськогосподарського призначення (проживає 70% населення країн світу). За

цим сценарієм будуть вирішуватися продовольчі проблеми чужих країн. Хоча ціна землі зростатиме високими темпами, але вже на вторинному ринку;

2) внаслідок проведення реформ відбудеться структурна перебудова сільського господарства завдяки чому збільшиться частка високодохідних галузей у структурі виробництва.

За першим варіантом реформування будуть вирішуватися продовольчі проблеми чужих країн. Хоча ціна землі зростатиме високими темпами, але вже на вторинному ринку. За впровадження другого варіанта реформування ціна землі зростатиме в тій ступені, з яким темпом буде змінюватися структура виробництва. Якщо процес цих змін буде інтенсивним, то ціна землі зросте, і відповідно зросте розмір орендної плати. Ця сума дістанеться державному бюджету, якщо земля буде здаватися в оренду від імені держави,

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, можна окреслити ключові напрями завершення земельної реформи з запровадженням обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні, а саме:

— необхідно залучити до розроблення механізмів функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення фахівців аграрного напряму економіки та запровадити відповідну інфраструктуру цього ринку;

— на землі державної та комунальної власності продавати право оренди з метою отримання земельної ренти державою або територіальними громадами;

— запровадити вільний обіг земель приватної власності з накладенням мораторію на визначений термін для продажу землі іноземцям та особам із подвійним громадянством;

— визначити оптимальний розмір оренди землі сільськогосподарського призначення в одні руки, що не допустить монополізації на цьому ринку;

— продаж землі сільськогосподарського призначення або здачу в оренду проводити тільки через електронний аукціон, що забезпечить надходження до бюджетів відповідно до розроблених Податковим кодексом України норм.

Література

1. Гайдуцький П.І. Аграрна реформа Л.Д. Кучми в Україні: історико-економічні аспекти / П.І. Гайдуцький // Економіка АПК. – 2015. – № 1. – С. 5-13.

2. Добряк Д.С. Введення земель сільськогосподарського призначення в економічній оборот – одна із ключових проблем сучасних ринкових земельних відносин в Україні / Д.С.Добряк, О.І.Дребот // Збалансоване природокористування. – 2018. – № 4. – С. 87-95. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zp_2018_4_13

3. Саблук П.Т. Стан і напрями розвитку аграрної реформи / П.Т. Саблук // Економіка АПК. –2015. – № 2. – С. 10-17

4. Еволюція методологічних і методичних аспектів оцінки земель в Україні (наукова доповідь) / М.М. Федоров, В.Я. Месель-Веселяк, та ін. – К.: ННЦ "IAE", 2017. – 84 с.

5. Лупенко Ю.О., Ходаківська О.В. Наукові засади запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. Економіка АПК. – 2016. – № 12. – С. 5-15.

6. Мартин А.Г. Регулювання ринку земель в Україні: [монографія] / А.Г.Мартин. – К.: Аграр Медіа Груп, 2011. – 254 с.

7. Месель-Веселяк В. Я. Реформування аграрного сектора економіки України (здобутки проблеми, вирішення). Вісник економіки наук України. – 2010. – № 2. – С. 205-211.

8. Третяк А. Стратегічні напрями розвитку земельних відносин в Україні на 2015-2025 роки. Землевпорядний вісник. – 2014. – № 12. – С. 18-22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zv_2014_12_7

9. Ходаківська О.В. Особливості регулювання орендної плати за землі державної власності. Економіка АПК. – 2016. – № 6. – С. 49-60.

ПОЛИЛЕКТИЧЕСКОЕ ОТРАЖЕНИЕ ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКИ В СРЕДЕ ОБЩЕСТВЕННЫХ ПРОТИВОРЕЧИЙ

Григорий Саенко
Высшая школа управления и администрации в Ополе
Ополе, Польша

Поскольку экономическая наука находится на начальном пути глубинного отражения явления, получившего название «Теневая экономика», то попытка системного описания процессов, механизмов и моделей, относящихся к ней, сталкивается с трудностями их познания, установления порядка события, его существа, последствий, а за этим и надлежащего восприятия теневой экономики как явления современности. По данным исследователя-методолога [5] развитие подходов к описанию аналогово-размытых явлений сталкивается с пятью однородными трудностями. Актуальными для данного анализа остаются два из них. Это:

1) реальная культура полилектичная. Об этом свидетельствует тот факт, что она, теневая экономика, охватывает всю существующую совокупность, фактически бесконечную как по множеству разнообразных сторон самого познания, так и по множеству совокупно связанных явлений и событий, что находятся в диалектическом взаимодействии, т.е. движении и развитии;

2) технологии обучения данной культуры не интегрированы в методологическую структуру взаимодействия и отторгаются. Об этом свидетельствует собственно сложность структуры исследуемых элементов – элементов экономического познания, и такое не позволяет разработать «технологический рецепт», обеспечивающий рациональное формирование объемов программно управляемых отношений в теневой экономике.

Приведенные положения, а) *положение полилектичности реальности* и б) *положение технологичности взаимодействия*, наталкивают на мысль о том, что «теневая экономика», как общественное явление, должна обладать *первопричиной для включения ее в реальную действительность,* а, вместе с этим, *и методической основой для обоснования знания о ней, и условием полилектичного отображения, чтобы познать первую (начальную) или последнюю (конечную) реальность явления.* То есть, остается нерешенной задача по выявлению смысла современного культурного отношения в контексте современного экономического глобализма, в котором доказывается, что *теневая экономика* занимает место «*реальной структуры взаимодействия под контролем»*.

Методологический анализ и реконструкция реальных структур требуют обозначения или пересмотра уже существующей *цели познания метода дискурсивного мышления, что действует в концепте пространства знания, его сферы и диапазона действия теневой экономики.* Не ставится нами под сомнение тот план, что теневая экономика пополняет среду коррупции [17, С. 13-14], которая сотрудничает в Украине с такими процессами обобществления, какими есть приватизация, присвоение, распределение, централизация и пр., активирует ряд действий, граничащих с нарушением норм общественного взаимодействия. Однако совершенно невозможно согласиться с мнением тех исследователей, которые теневую экономику выставляют как «социально вредное, неконтролируемое государством и обществом, деструктивное экономико-правовое явление в области производства, распределения и потребления товаров или услуг» [14, с. 253]. Возникает вопрос – По какой причине оно, это явление, не контролируется?

Вооружаясь методологической структурой проведения исследований по опыту ряда аналитиков, например, [7, 18], появляется желание предложить собственную конструкцию методического подхода, который основывается на мотиве «нетождества» [18, с. 59] логической нормы восприятия явления теневой экономики или на подходах отражения виртуальности явления,

обоснованного в исследовании [7]. Такой подход требует разработки рекомендаций по изменению отношения к контролю деятельности субъектов теневой экономики. Модель действия есть. Это: *«Распознание объекта теневой деятельности – Оценка полезности обществу объекта – Консолидирующее решение продления деятельности под контролем».*

Реализации такой модели способствуют аспекты научного моделирования слабо различимых или новых явлений. Ключевым моментом научного или методического распознания явления (объекта, события) выступает процесс выявления *первопричины исследуемой действительности и обоснование основы знания о ней.* В области теневой экономики с некоторых пор в исследованиях получает распространение мотив полезности некоторой «определенной, но, по сути своей, недостаточно легализованной, деятельности», которая ранее, до момента развития отношений бизнеса и частного предпринимательства, однозначно относилась бы государством в разряд «теневой», «запретной» и обязательно «наказуемой». Следует признать следующее общее состояние действительности: так оно в действительности и есть, но многие процессы и в бизнесе, и в предпринимательстве, и в развитии делового проекта могут спонтанно проходить стадию становления от момента зарождения идеи и до момента обеспечения уровня супердохода длительное время, не принося, при этом, побочного или сопутствующего дохода, тем самым внося в души носителей «бизнесовой» идеи смятение – начинать осуществлять дело в индустриальном ритме или отказаться от этой идеи и приступить к разработке нового решения. И с этими сомнениями следует обществу считаться, ибо государство может пропустить момент по оказанию своей поддержкой идеи на ранней стадии из-за размытости и не ясности ее эффективности. Причина: *событие оценки достоверной полезности не предоставляет четких доказательств по ее ценности для общества своевременно*. В таком случае выглядит естественным отказ государства от незамедлительного включения идеи в программу целевого финансирования. Такое, к примеру, происходило с реализацией массы проектов, что связаны

были с развитием администрирования отношений [11], информатизации общества [10] и мониторинга объектов [9], а за этим и мероприятий рынковедения [2], цифровизации [24] и пространственной экономики [8, 23], которые оставались ориентированными некоторое время на инициативу и ресурс частного капитала.

Заранее, до принятия разрушительного решения контролирующими органами, следует обращать внимание на следующее обстоятельство, что носит предупредительный характер: *естественным в этом процессе взаимодействия выступает то, что для проведения исходных расходов привлекается частный капитал и вред по этой причине государству наносится только в случае извлечения его владельцем добавленной стоимости*. К тому же, государство, обращаясь к функции контроля, возникает на горизонте развития события уже на той, последней, стадии, когда овеществляется объективный процесс замысла по закону действия, относящегося к теневой деятельности, т.е. уже тогда, когда просматривается результат от реализации идеи в форме дохода, но до этого не зарегистрированного по какой-то причине проекта. Одномоментно, фиксируя совершенное событие, государство, оставляя в стороне оценку полезности раскрытого события, включает в действие карательную функцию, и приостанавливает движение производительного движения. Такое действие внешне выглядит естественным, но в действительности его трудно признать экономически оправданным – нарушены координаты отсчета денежных и трудовых затрат, отсутствует экономическая оценка сохранения полезности объекта, общество теряет продукт, пользующийся спросом, а работники – рабочие места.

То есть, нами ставится под сомнение природность исхода такого рода вмешательства государства, который ни по каким признакам нельзя отнести к органичным. В восприятие процессов теневой деятельности способом обращения *к «каральности»* вносится автоматически искривление *сущности* труда из-за ложности выводов о *существе* теневой экономики. К этому сводятся и результаты изучения проблемы с позиции двух иных процессов –

процесса «неуемной алчности творящего человека» и процесса «безграничного накопительства владельца капитала». Очевидным есть следующее: *совершенно без должного внимания аналитиков остаются простейшие черты развития и современного общества, и форм обмена деятельностью,* а за этим, и многое другое, что до поры до времени остается за чертой опоры жизнедеятельности. Ожидание изменений связано с моментом признания прагматической полезности действия, события, явления. Это означает, что за изучением поставленного вопроса следует видеть *первую* реальность – путь движения, а за ней, далее, и *последнюю* реальность – скелет познания теневой экономики с позиций сохранения и продолжения производства продукта открытого дела под контролем.

Легитимность такого рассуждения имеет под собой основания, ибо подтверждается аксиомой стойкости теневых форм экономики. Подтверждается собственно следующее обстоятельство: *общество вырабатывает штампы для объяснения явлений окружения, черты которых остаются до поры до времени слабо обозначенными, различимыми или эмоционально восприимчивыми большинством*. Воспринимая такой ход мышления, человек формирует обособленное представление о некотором, заинтересовавшем его явлении, будь то это культы культуры, моды, поведения, а за этим и культы бизнеса, предпринимательства или частного присвоения. Основывается такой ход на априорном знании, выставляя свое мнение «напоказ» как абсолютное суждение, занимающее место последней инстанции, но обращается не к критичности рассудка, а к карательным мерам.

Такой же теорией и логикой познания обладает и предмет данного анализа, который по *признаку контакта бытия с жизнью находится во взаимодействии казуальных и теологических связей* в образе экономического явления с тем же названием «Теневая экономика». Часто выставляется о нем на слух и такое мнение, что основывается на некоем неопределенном предшествующем знании, которое однако активируется имитатором раньше, чем наступает то мгновение, после которого получается в сознании достоверное, *опытное,* знание.

Считается, что оно, знание, как бы, изначально подтверждается в воображении такой безупречностью, знание о которой заранее известно и принимается без подтверждения и проверки достоверности. Изначально в этом отношении понятно, что такое знание должно отражаться в информации, что в действительности не основывается еще на знании, полученного из опыта, а основывается только на выдумке и домысле. К этому же, оценка сущности теневой экономики нередко усложняется из-за того, что включается в действие постулат: «Я слышал о таком явлении, но среди моих друзей и знакомых не замечал, чтобы этим кто-то занимался». На этом проверка реальности события обычно прекращается. Это то, что можно говорить о личностном восприятии теневой экономики в Украине.

Вместе с тем, покидая пределы территории Украины, примеры теневой экономики окружают человека сплошным потоком, скрываясь за обменными процессами, которыми изобилуют формы исполнения бизнеса, маркетинга, менеджмента, предпринимательства, отпочкования, реорганизации или даже уплотнения производственных и общественных отношений. Имеются доказательства того, что наравне с классическими формами развития экономических процессов теневая экономика прошла в своем становлении аналогичный путь такой же путь становления – от спорадически образовывавшихся очагов на пустом месте, на которые в обществе мало обращается внимания, до некоего уклада, занимающего солидную долю в экономической жизни отдельно взятой страны, Вместе с тем, все такое, о чем сказано, есть продукт обобщения, складывающийся по крупицам в единый поток вопреки принятым в государстве правовым регуляторам и формальным правилам сотрудничества. Данное положение фиксируется, к примеру, в источнике [17, С. 13-17]. Исследователем оттеняются как черты «позагосударственного» неприятия явления, так и позиции полезности теневой деятельности для масштаба общества во вновь образовавшемся государстве СНГ, вышедшего из планово-административной экономической системы бывш. СССР. С учетом этого, обращает на себя внимание следующее: *признание*

такого экономического явления, каким выступает теневая экономика, осуществляется всегда односторонне – по признаку негативности деяния, с позиции свершения преступного замысла. И этот подход остается в обработке общества единственным. Он остается при деле по той причине, что внимание исследователей хронически не обращается на то обстоятельство, что теневая экономика в государствах СНГ оставалась стойкой, и варьировала в пределах 40-60 % от ВВП. То есть, из этого следует, что отношение к формированию государственной дефиниции не меняется и на переходном этапе к состоятельному рынку. Чтобы обозначить иной подход к рассматриваемому явлению, требуется вновь поставить под сомнение правильность суждения группы авторов [17, С. 15], утверждающих, что «теневая экономика – это всегда негативное социально-экономическое явление». По данным [15] такое мнение входит в противоречие по позициям метафизичности познания.

Использование методологии метафизичности познания предоставляет возможность поддержать проблему упорядочения человеческой деятельности, что сводится по какой-то причине к одной из форм теневой экономики, в которых вследствие комплекса «нелегализованных» действий позволяется скрывать ее организаторам некоторое время доходы от уплаты налогов и исполнения перед обществом коллективных условий жизнеобеспечения. Естественно, что такое безрассудство беспокоит все без исключения экономические системы и государственные структуры отладки отношений, но настораживает не это, а то, что будь какие формы налаживания отношений, доказавших свою эффективность, подпадают под жернова разрушительных действий. Общеизвестно, что даже приостановка работы предприятия на весьма непродолжительное время приводит его к разрушению. Это означает, что в случае вскрытия факта сокрытого от общества производства, должна быть избрана функция воздействия на такой коллектив, направленная на его ликвидацию. Руководством к действию выступает беспокойство о наступлении опасности вступления государства в зону «критического масштаба разгула теневой экономики», к «стратегическому краху государства», за чем, якобы

неизбежно, наступает экономическая опасность, катастрофа, разрушающая отношения [17, С. 13-17]. Причина реальности такого заключения кроется в следующем: *вследствие продолжения обмена деятельностью и потребления продукта с привлечением теневой формы взаимодействия развиваются необратимые процессы*. Однако сказанное проявляет себя иначе – через активизацию явления невозможности сохранения согласованности в управлении государством или по причине «нарушенности» самостоятельности, целостности и потери национальной безопасности. Даже визуальный осмотр события не убеждает, что разрушение эффективно работающего предприятия выгоднее предоставления ему движения под контролем государства. Эмоционально не воспринимается и такое положение, что коллектив теневого производства, материализующего свои намерения на освоенной территории, но с нарушением законодательных основ, оказывается невозможным развернуть в канву инструкции, исполнения положений или установок общества на государственное регулирование отношений.

Обращением внимания исследователей на множество сомнений, которые повторяются, проясняется мысль о *существе запросов на знание исследуемой сущности явления.* Изучение вопроса предлагается провести с подключением метода постулатов. Таких постулатов в анализе выделяется пять, как-то: организационный постулат, постулат ограничений, методический, движения и, наконец, постулат выбора метода исследования. Содержание этих постулатов заключается в следующем.

Организационный постулат. Кроме прямого убытка в государстве, о чем говорится в каждой второй научно-популярной публикации, посвященной анализу нелегализованных правово-экономических отношений и налаживания их схем движения, теневой экономикой порождается множество «негараздов» экономического и социального характера, способы преодоления которых раскрываются и подвергаются систематизации исследователями различных уровней научной и профессиональной подготовки, и поэтому, как правило, проверяющих действенность своего мнения, участвуя в научных конференциях

и симпозиумах. Можно обратить внимание на следующие их источники: а) в республиках России – это конференции [4, 20], б) в Украине – это конференция [21]. Существует и множество международных собраний специалистов, обеспокоенных проблемами живучести нестандартных, скрытых и непрозрачных отношений в среде бизнеса [25], предпринимательского и производственного взаимодействия.

Даже беглого взгляда на проблему теневой экономики оказывается достаточно, чтобы убедиться в том, что наука располагает совершенно ясными структурными позициями, анализ которых позволяет выявить как закономерности движения и развития человека, удовлетворения его материальных и духовных потребностей, так и пути его духовного роста или морального разложения по причине несовершенства среды распределения и потребления, не подчиняющихся инструктивным рекомендациям легальности производства и присвоения живительного продукта. Стоит напомнить здесь еще раз и о том, что *данное исследование посвящается не столько раскрытию преступного смысла теневой экономики, сколько поиску сближения элементов полезности развития экономических отношений в обществе, что носит прагматический характер*. Такие же вопросы, что связаны с криминализацией явления, аналог разбора которых представлен в источнике [6], в работе не рассматриваются, ибо относятся они в разряд технических. Организационный постулат гласит: *не рассматривай вопрос криминализации события и не принимай вердикт до тех пор, пока не выяснены положения использования полезности и способы синхронизации экономического взаимодействия.*

Постулат ограничений выбора. Любое исследование, как известно, расчленяется на части, в данном случае это подчиняется расчленению целого на части по уровню распределения множества групповых особенностей, которые заставляют человека находить время, средства и энергию, чтобы приводить себя в движение за изначально судьбоносными позывами удовлетворения материальных потребностей. Последние, в свою очередь, подчиняются, как известно, режиму экономии как материального, так и любого другого ресурса.

Ресурс ограничивается природными факторами богатства окружения, феноменами совершенства антропометрических и мыслительных свойств человека и, наконец, технологиями трудоемких работ по производству изделия, продукта или услуги. Учитывается следующая зависимость: *процесс производства, насыщенный как машинным, так и ручным трудом разной сложности, замещается продуктами умственных разработок облегчения труда.* Превращения, которые касаются утверждения человека в пространстве жизнедеятельности и жизнеобеспечения, носят длительный временной характер, а иногда и ограничиваются разнонаправленным циклическим оборотом. Первопричины такого движения объясняются преимущественно теориями, позаимствованными из политической экономии, например, это есть в источнике [19], что не требует дополнительного изучения явления. Постулат ограничений гласит: *формируй знание строго по принципу патентной чистоты предмета очерченного события.*

Методический постулат. Свое место в становлении общества и человека, как персонификатора общественных отношений, занимают закономерности, которые выдвигаются наукой «Эргодинамика», где приставка «эрг» воспринимается как «работа». За рекомендациями этой науки выполняется систематизация и оптимизация эволюционирующих систем, механизмы и способы их функционирования, а за этим, и их последующего развития, оцениваемых с общих позиций открытия и дальнейшей трансформации видов энергии, потребляемой в операциях совершения работы. Отличие каждого предыдущего этапа развития человека от каждого последующего можно проследить по данным исследования [3], в котором в обращение вводится понятие структурной энергии и исследуется эргодинамика «Экоса» – этой, по сути глобальной, системы «Природа-Человек-Общество». После расшифровки феномена эргодинамического аспекта жизни, автором предложено несколько структур: а) эргодинамическая модель человека, б) системная трактовка человеческого капитала, в) концепция гармоничного развития человека и г) теория социогуманитарного государства. К его мнению требуется

присоединиться. Расчетные данные о движении национального богатства и динамики индексов качества жизни в различных странах мира подтверждают полезность поддержания в обществе научного восприятия социогуманизма как мировоззрения, представляющего жизнь как высшую ценность бытия и переоценки событий. Это же напрямую относится и к данному исследованию. Методический постулат гласит: *пользуйся в анализе современными методами и достижениями науки.*

Постулат движения. Современный этап движения окружения человека, а именно это интересует исследование, связан с теорией фрактальности развития систем, отношений и субъектов деятельности. В книге [16] обосновывается движение общества к прогрессу по двум траекториям – траектории эргодической и теории фрактальной гипотез. Рождение фракталов в необратимых системах, возможности их возникновения в изолированных системах и другие характерные черты по убеждению автора пододвигают общество к своему становлению и совершенствованию деятельности на кумулятивных основах. То есть, можно без усилий достичь уникальной эффективности труда, что позволит и экономить труд, и больше времени человеку отводить на насыщение жизни культурной программой удовольствий. Постулат движения: *обращайся в исследовании к новшеству, в котором крайности сходятся.*

Постулат выбора метода исследования. Доверие к результатам исследования зависит от избранного метода исследования. Данный выбор основывается на рекомендациях развернутых разработок авторов [1], положения которых уточнены по арсеналу обобщений творческим коллективом [12, С. 17-20; 13, С. 8-13]. Остается понять, осмыслить и воспринять окружение человека, включая для осуществления этого в обращение подходы к отражению действительности на философских устоях метафизики. Такое позволяет реализовать и план рассуждения «о чем-то сверхчувственном, но недоступном опыту начала бытия», и план рассмотрения предметов и явлений «вне их внутренних противоречий, но как источников самодвижения» [1]. Постулат

выбора метода исследования: *обобщай факты о явлении по принципу оценки комплексности информации, не нанося вреда государству и обществу.*

Разрабатываемый методический подход к структурированию рекомендаций по контролю субъектов теневой экономики отражает восемь позиций. В соответствии с этим, требуется получить:

1) описание первопричины универсальности исследуемой действительности и обоснование знаний о ней, отражающих физическую основу явления;

2) полилектичное отображения исследуемого явления;

3) подтверждение контакта сосуществования явления с окружением во взаимодействии казуальных и телеологических связей;

4) ответы на запросы о знании исследуемой сущности;

5) результаты предметно-регулятивного анализа содержания и аспектации трансцендентных понятий взаимодействия;

6) уточненные цели познания метода дискурсивного мышления, что действует в пространстве знания, его сферы и диапазона действия;

7) отображение эмпиричной множественности за констуализацией;

8) синтетические суждения a priori перехода исследуемого явления в среду экономики.

Выводы. Сплошная тенизация хозяйственной деятельности превратила страны СНГ в сырьевые придатки развитых стран, пронизала все без исключения властные структуры управления и переориентировала территорию бывш. СССР на промышленные конгломераты, охваченные процессами стремительного обнищания населения, теряющего всякую возможность и надежду превратиться в производительную силу из-за простоты их труда. Критичность положения усиливается психологически беспредельной тягой человека к легкой наживе за счет насильственного отчуждения накоплений и имущества местного населения. Достаточно по изучаемому вопросу ознакомиться с материалами, аналогичными докладам [22]. Чтобы изменить ситуацию, требуется переориентировать восприятие конструктивности событий в среде теневых отношений на ее прагматическую ценность.

Литература

1. Базилевич В. Метафізика економіки / В. Базилевич, В. Ільїн. – К. : Знання, 2007. – 718 с.

2. Бритченко И. Г. Организация управления банковским рынковедением (теория, методология, методика) / И. Г. Бритченко. – Донецк : ДонГУЭТ, 2001. – 368 с.

3. Бушуев В. В. Эргодинамика. Экоразвитие. Социогуманизм / В. В. Бушуев, В. С. Голубев. – М. : Ленанд, 2010. – 336 с.

4. Жернакова А. А. Теневая экономика как особый институт общества / А. А. Жернакова, В. Ф. Исламутдинов // Научное сообщество студентов XXI столетия. Экономические науки: сб. ст. по мат. XXXVII междунар. научн.-практ. конф. – Новосибирск : Изд. АНС «СибАК», 2015. – № 10(37). – С. 168 – 172. – URL: http://sibac.info/archive/economy /10(37).pdf.

5. Клименюк О. В. Полілектика як філософсько-методологічне підґрунтя культури та пізнання / О. В. Клименюк // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія: Зб. наук. пр. – 1998. – Вип. VII. – С. 172 – 187.

6. Москаева Н. Н. Пенализация преступлений в сфере экономической деятельности / Н. Н. Москаева // Вестник Казанского юридического университета МВД РФ. – 2017. – № 2(28). – С. 70 – 74.

7. Пивоварська К. С. Діалектика віртуальності / К. С. Пивоварська // Філософські обрії. – 2013. – № 30. – С. 80 – 88.

8. Саенко В. Г. Объективность обращения к инструментарию клептократии в экономиках с тотальным безденежьем / В. Г. Саенко, А. В. Толчева // Contemporary Problems of Improve Living Standards in a Globalized World : International Scientific and Practical Conference. – Opole : WSZiA, 2018. – С. 296 – 306.

9. Саенко В. Г. Экономико-информационные аспекты моделей мониторинга / В. Г. Саенко, О. А. Левченко, И. В. Кокарев. – Луганск : Изд-во ВУГУ, 1998. – 148 с.

10. Саенко Г. В. Введение в информатику / Г. В. Саенко, Л. В. Решодько, Ю. М. Каныгин. – Донецк : ДРНЦ УкрАІн, 1993. – 500 с.
11. Саєнко В. Г. Методическая основа менеджмента администрирования единоборства и инновационного управления спортивным бизнесом / В. Г. Саєнко // Економіка. Фінанси. Право. – 2 016. – № 12/4. – С. 32 – 42.
12. Саєнко Г. В. Економічний універсум : загальні положення сприйняття / В. Г. Саєнко // Економічний універсум : метафізика пізнання : Матер. Регіонал. наук.-практ. конф. – Бердянськ : БДПУ, 2012. – С. 17 – 20.
13. Саєнко Г. В. Метафізика пізнання : феноменальна реальність / В. Г. Саєнко // Економічний універсум : метафізика пізнання : Матер. Регіонал. наук.-практ. конф. – Луганськ : СПД Рєзніков В.С., 2013. – Ч. 2. – С. 8 – 13.
14. Санинский Р. А. Понятие и признаки теневой экономики / Р. А. Санинский // Юридическая наука и практика : Вестник Нижегородской академии МВД России. – 2018. – № 2(42). – С. 250 – 254.
15. Ткач І. І. Теоретико-методологічні засади екомологічної парадигми / І. І. Ткач. – Тернопіль : ТНЕУ, 2014. – 488 с.
16. Хайтун С. Д. От эргодической гипотезы к фрактальной картине мира: Рождение и осмысление новой парадигмы / С. Д. Хайтун. – М. : КомКнига, 2007. – 256 с.
17. Черепашкин А. С. Теневая экономика как угроза экономической безопасности / А. С. Черепашкин, А. Д. Комлева // Вестник Уральского института экономики, управления и права. – 2017. – № 1(38). – С. 13 – 17.
18. Чусов А. В. Об онтологической подструктуре диалектического метода (очерк развития) / А. В. Чусов, И. Э. Фролов // Философские проблемы экономической науки. – 2009. – С. 59 – 133.
19. Щербаков В. Н. Политическая экономия в контексте альтернатив развития / В. Н. Щербаков. – Москва, Дашков и К°, 2018. – 642 с.
20. Экономическая безопасность: проблемы, перспективы, тенденции развития : Матер. V Междунар. науч.-практ. конф. – Пермь : ПГНИУ, 2019. – 1116 с.

21. Тіньова економіка. Конкуренція. Рейдерство / Серія заходів «Бізнес і конфлікти 2019». – Київ, 2019.
22. Report on the human rights situation in Ukraine 16 February to 15 May 2019 // Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. – 46 p. – URL: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/New%20UN%20Human%20Rights%20Report%20on%20Ukraine_Full%20text_ENG.pdf.
23. Saienko G. V. Technological imperatives of spatial economics: positions for recognition and control / G. V. Saienko, V. G. Saienko // Modern Technologies in Economy and Management : Collective Scientific Monograph. – Opole : The Academy of Management and Administration in Opole, 2019. – P. 375 – 387.
24. Saienko G. V. The digital economy occupies the dominant heights in managing processes in a post-industrial economy / G. V. Saienko, V. G. Saienko // Mechanisms of stimulation of socio-economic development of regions in conditions of transformation : Monograph. – Opole : The Academy of Management and Administration in Opole, 2019. – P. 213 – 223.
25. Saienko V. Relationship processes in business : monograph / V. Saienko. – Opole : Publishing house of the Academy of management and administration in Opole, 2019. – 160 p.

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ ШЛЯХОМ ЗДІЙСНЕННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Владислав Салов
Бердянський державний педагогічний університет
Бердянськ, Україна

Постановка проблеми. Основним критерієм ефективності економічної та соціальної політики держави є високий рівень життя населення. Саме досягнення високого рівня життя найчастіше ототожнюється із досягненням європейських стандартів [1, с. 9]. Для України в умовах розвитку першочерговим завданням є активне сприяння підвищенню рівня добробуту населення. Політика держави має бути спрямована на реалізацію засад розвитку соціально орієнтованої ринкової економіки.

Потрібно відзначити вагомий внесок у дослідження проблем фінансового регулювання соціально-економічного розвитку країни, формування та реалізації дієвої економічної політики таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як М. Афанасьев, А. Вагнер, О. Василик, В. Геєць, І. Запатріна, Дж. Кейнс, А. Лаффер, Л. Лисяк, І. Лютий, В. Опарін, Г. П'ятаченко, Д. Рікардо, П. Самуельсон, А. Сміт, Я. Тінбенгер, В. Федосов, М. Фрідмен, І. Чугунов, С. Юрій.

Метою статті є дослідити основні шляхи підвищення рівня життя населення в Україні шляхом здійснення ефективної соціально-економічної політики уряду та держави.

Виклад основного матеріалу. На основі аналізу літературних джерел можна виділити такі принципові положення і методи проведення регіональної політики в розвинених країнах світу: регіональна політика є складовою

частиною національної стратегії сталого соціально-економічного розвитку країни; наявність спеціальних регіональних програм розвитку промисловості, транспорту, сфери послуг та інших галузей економіки, відсталих регіонів; розробка спеціальних економічних, організаційних та виробничих механізмів, що забезпечують сталий розвиток економіки регіону. Очевидно, що формування і реалізація пріоритетів соціально-економічної політики в державі – два різні процеси. Кожен з них повинен підкріплюватися власними процедурами, технологіями і механізмами здійснення.

На відміну від України, в країнах з розвинутою ринковою економікою за кожним із зазначених процесів всередині суспільства між різноманітними групами інтересів, між суспільством та інститутами влади, всередині влади між законодавчими органами, виконавчими та контролюючими відомствами склалися і постійно удосконалюються складні правові неформальні відносини. Основні напрями економічної політики України в умовах незалежності підготовлені Кабінетом Міністрів України у зв'язку із прийняттям Верховною Радою Акту проголошення незалежності України та на виконання відповідного рішення парламенту. При розробці й обґрунтуванні найважливіших положень виходили з того, що з моменту проголошення вказаного історичного Акта Україна виступає незалежною державою, яка самостійно визначає та здійснює в інтересах свого народу власну економічну і соціальну політику, формує стратегію й тактику свого розвитку, обирає ті чи інші засоби їх практичного здійснення. Визначенню основних напрямів подальшого економічного розвитку України передували розгорнутий, глибокий аналіз сьогоднішнього стану її економіки, оцінка тих принципових змін в економічній ситуації, що сталися після фактичного розпаду колишнього Радянського Союзу [9, с. 22]. При цьому Уряд усвідомлював, що проголошення незалежності потребує надійних економічних гарантій нашої суверенності, тверезого й зваженого переосмислення шляхів та напрямів економічного розвитку, які до останнього часу, по суті, нав'язувалися Україні в складі "єдиного народногосподарського комплексу". Виходячи з цього, подолання гіпертрофованих форм концентрації,

спеціалізації і монополізації виробництва, виправлення деформацій та перевернутих структурних співвідношень, перегляд застарілих командних, опосередкованих колишнім центром економічних зв'язків і міждержавних взаємовідносин поряд з прискоренням переходу до ринкової економіки розглядались як найбільш реальні шляхи подолання економічної кризи та головна мета наступної діяльності Уряду. Докорінна структурна перебудова народного господарства, кардинальні зміни в інвестиційній діяльності розглядаються як найважливіші пріоритети подальшого розвитку економіки України для надання їй більшої динамічності й соціальної спрямованості. Впродовж останніх десятиріч економічна політика в Україні формувалася без урахування об'єктивних потреб та інтересів її народів, належної оцінки регіональних умов і екологічних можливостей окремих районів [8, с.48]. Внаслідок цього в республіці склалася негармонійна, деформована, позбавлена внутрішніх імпульсів для свого розвитку структура економіки. Сьогодні найвагомішими складовими її виробничого потенціалу є галузі паливно-енергетичного та металургійного комплексів. На їх долю припадає близько 42 відсотків діючих промислово-виробничих основних фондів і майже п'ята частина робітників, зайнятих у промисловому виробництві. Така спрямованість індустріального розвитку України склалася в результаті політики центру, що ігнорував потреби збалансованого розвитку її економіки. Розвиток галузей, які працюють безпосередньо на задоволення потреб населення, стримувався шляхом вилучення у них левової частки накопичень, перерозподілу їх в інтересах військово-промислового комплексу і важкої промисловості. Макроекономічні важелі становлять один з найбільш дієвих елементів здійснення ефективної соціально економічної політики держави та державного регулювання споживчого ринку, поряд із засобами адміністративного впливу на товарні ринки, стандартизації і сертифікації тощо. Дія макроекономічних інструментів може підсилюватися (або послаблюватися) інституційними чинниками [3, с. 15]. Споживчий ринок функціонує у взаємодії зі суміжними галузями реального сектора, перебуваючи під впливом макроекономічної

політики в широкому діапазоні та заходів адміністративного регулювання. збільшення роздрібного товарообігу може слугувати чинником прискорення динаміки економічного зростання і не погіршувати сальдо експорту-імпорту товарів і послуг (поточного рахунку).

Водночас пряма залежність між обсягами роздрібної торгівлі та імпортом схиляє до припущення про доцільність реалізації програм заміщення імпорту. Послідовне становлення або розвиток на сучасній технологічній основі низки перспективних галузей промисловості (автомобілебудівна, харчова, машинобудівна, виробництво комп'ютерної та побутової техніки тощо) може стимулювати появу сприятливого “кола зростання”, коли розширення внутрішнього ринку стимулює обсяги виробництва, а це, зі свого боку, сприяє збільшенню обсягів приватного споживання та роздрібної торгівлі. Підстави для такого припущення забезпечує підтверджений емпірично взаємний зв'язок між динамікою ВВП та роздрібного товарообігу [7, с. 12]. Оскільки збільшення обсягів роздрібного товарообігу призводить до збільшення попиту на імпорт та погіршення сальдо поточного рахунку, розширення внутрішнього ринку повинно супроводжуватися заходами щодо підтримання рівноваги платіжного балансу. Одним з найбільш прийнятних макроекономічних інструментів виглядає обмеження урядових видатків у поєднанні з поступовим зміцненням грошової одиниці. Зниження частки перерозподілу ВВП через державний бюджет, ймовірно, позначиться деяким сповільненням динаміки роздрібного товарообігу (результат залежить від специфікації регресійної моделі), однак супутнє збільшення інвестицій та поліпшення сальдо поточного рахунку в найбільш прийнятний спосіб – за допомогою збільшення експорту – становитиме сприятливе тло для зміцнення грошової одиниці, яке, зі свого боку, стимулюватиме роздрібний товарообіг та поліпшить умови для інвестиційного імпорту.

Економічно доцільне заміщення імпорту може стати доречним доповненням до політики розширення внутрішнього ринку, але виключно за умови підтримання фіскальної дисципліни (передусім у контексті запобігання

збільшенню урядових видатків) та запобігання надмірному погіршенню сальдо поточного рахунку, яке може матеріалізуватися у значному зниженні обмінного курсу гривні, що зведе нанівець досягнуте збільшення доходу та інвестицій.

Висновки. Таким чином, найважливішим напрямом соціально-економічної політики уряду та держави повинно бути досягнення стійкої позитивної динаміки добробуту населення на основі збільшення платоспроможного попиту, зокрема підвищення заробітної плати працюючого населення. Необхідною постає розробка системи соціальних стандартів, яка б дійсно забезпечувала гідний рівень життя населення та відповідала європейським стандартам, при цьому її запровадження має передбачати поступові етапи досягнення цих стандартів протягом кількох років окремо для кожної категорії населення. Також необхідно встановити реальний прожитковий мінімум, удосконалити методику його визначення, яка має узгоджуватися із соціально-економічними умовами, що змінюються в країні.

Література

1. Артьомова Т. Відносини суспільного відтворення в Україні у контексті трансформації моделей державного управління. Економічна теорія. 2016. № 3. С. 5-17.

2. Bozeman B., Straussman J. D. Public Management Strategies. San Francisco: Jossey-Bass, 2000.

3. Геєць В. М. Особливості взаємозв'язку економічних і політичних передумов реконструктивного розвитку економіки України. Економіка України. 2016. № 12. С. 3-21.

4. Герасимчук З. В. Економічна безпека регіону: методика оцінки та стратегія забезпечення / З. В. Герасимчук, Н. С. Вавдіюк // Соц.-екон. дослідж. в перехід. період: Зб. наук. пр. 2005. Вип. 2. С. 426-445.

5. Даниленко А. І. Фінансові аспекти управління економічним розвитком. Економіка України. 2015. № 10. С. 4-22.

6. Данилишин Б. М. Тактика еволюціонізму в сучасному економічному розвитку світу (в аспекті Третьої та Четвертої промислових революцій). Економіка України. 2016. С. 44-61.
7. Єщенко П. С. До інновацій та стратегічних пріоритетів шляхом об’єднання "невидимої" та "видимої" руки. Економіка України. 2016. № 5. С. 3-16.
8. Жаліло Я. Особливості реалізації економічної політики держави в умовах сучасних тенденцій суспільного розвитку. Економічна теорія. 2016. № 1. С. 39-52.
9. Жихор О. Б. Модель державного регулювання розвитку регіону: стратегічні, тактичні та операційні напрями / О. Б. Жихор, Н. В. Кузьминчук // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. 2013. № 1 (16). С. 21-25.

PART 3

PHYSICAL CULTURE AND SPORTS FOR HEALTHY LIFESTYLE

APPLICATION OF INTERACTIVE LEARNING MERHODS IN THE PROCESS OF FORMING A HEALTHY LIFESTYLE OF STUDENTS IN THE AFTERSCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Yaroslav Syvokhop, Maryna Sheian
Zakarpattia Institute of Postgraduate Pedagogical Education
Uzhgorod, Ukraine

According to the analysis of the practice of afterschool educational institutions, the effectiveness of students' sports and local history studies activities in these educational institutions, aimed at forming a healthy lifestyle, increases significantly when the traditional and interactive methods of teaching and upbringing are combined. In this perspective, the consideration of the identified problem, the isolation and development of modern innovative educational methods for the organization of educational and cognitive and research activities or sports-developmental, health-improving, health-preserving, local history studies, mass and community work in the out-of-school educational institutions should be regarded as a principle of integrative educational, creative, individual and socially significant activities of students; as well asstudents with teachers;students, teachers and parents. It should also be taken into consideration that the voluntary cooperation withinstudents' thematic associations (sections, clubs, etc.) of extracurricular institutions is the basis for each of its participants to feel self-sufficient. Therefore,

the student is regarded by us as a creative subject of such educational and creative activity, which must meet his preferences and should bring him emotional satisfaction. Of particular importance for ensuring the effectiveness of the educational process in the institution of afterschool education is the organic combination of traditional and innovative forms, methods, techniques as components of the overall process of education and upbringing, where interactive methods occupy a special place [1, p. 9-11; 2, p. 5-7].

Based on the analysis of the above, we can conclude that interactivity in learning is interpreted as the ability to interact, learn and educate in the activity mode. Accordingly, interactive teaching methods today are precisely those methods that involve learning in the cooperation of its subjects – both the student and the teacher [4].

We can state that in recent decades, a separate and rather important place is occupied by interactive methods of education and upbringing of the growing personality in afterschool educational institutions, since, according to N. Pobirchenko and G. Kobernyk, interactive teaching of children and young people is becoming especially relevant and indisputable today when it comes to the effective formation of a growing personality with an active life position, civic responsibility and creative approach to solving personal vital problems [3, p. 8-10].

One of the important reasons for their recognition is that the multifaceted educational activities of the student-pedagogical team of afterschool educational institutions that are based on the use of interactive educational and educational methods, significantly improves the efficiency of students learning, cognitive and research activities, sports and development activities, health-improvingand health-preserving activities, local history studies and community service. This is achieved by the fact that interactive methods of education and upbringing transform the usually traditional educational activity of the child into an interesting and exciting one, expand the horizons of child’s interests, provide the conditions for disclosing and applying newly acquired knowledge, inner motives and desires in practical work [5, p. 26-31].

Through the use of interactive methods, students, participating in sports and local history work both in the institution of afterschool education and beyond, quickly acquired vital experience, learned to formulate their own point of view, to express and uphold it, to conduct a discussion, to tolerate alternative thoughts to build constructive relationships in the circle, effectively apply the formed skills in a team and avoid conflict situations under these conditions [8, 9, p. 71-72; 7, p. 137-138, 11]. Thanks to the use of interactive methods, students participating in sports and local both in the institution of out-of-school education and beyond, quickly gained vitally important experience, learned to formulate their own point of view,

The analysis of modern pedagogical practice of activity of afterschool educational institutions confirmed our assumption about the general tendency of usage of interactive methods of teaching in the process of sports and local history studies of students aimed at forming a healthy lifestyle, the essence of which lies in a number of the following provisions:

- organization of sports and local history studies, the basis of which is the cooperation of all its subjects (teachers, students, their parents, student-pedagogical staff of the educational institution as a whole, objects and subjects of the external educational environment), carried out with the help of methods of activating pedagogical interaction through expanding the field of communication and deepening dialogic interaction [10, p. 68-70].

- construction of an algorithm of educational activity in sections, clubs of sports and local history studies based on motivation for the formation of systematic knowledge, skills and new experience of interaction and cooperation, which is realized through awareness and its application – reflection; organization of educational activities in small groups or clubs as a whole on the basis of cooperation; co-education (collective, group, cooperative learning), in which the student and the teacher are equal, equal subjects of the educational process [4].

- he widespread use of game-based teaching and training methods, in which social experience is transferred, creates the conditions for a more complete realization of the personal interests, requests and needs of the learners.

To summarize, we can conclude that in the sports and local history studies work of students in the afterschool educational institutions that are aimed at shaping their healthy lifestyles, all methods of teaching and education that we apply or can be applied are logically interrelated. Furthermore, according to G. Pustovit and L. Tykhenko the methods do not existin the "pure" form, because the education and upbringing of the person in the institution of afterschool education is a multidimensional dynamic and, most important, pedagogically corrected process of intellectual, spiritual-moral and physical development of the child [12, 6, p.146].

Therefore, the use of teaching and learning methods is determined, first and foremost, by the content, general purpose, specific goals and objectives that must be addressed both in a separate class, section, unit or club, and necessarily taking into account the psychophysiological, age and individual characteristics of students, time and geographical boundaries of the lesson and its expected results.

References

1. Ivanishena S. Formy i metody interakty vnogo navchannya / S. Ivanishena // Pochatkova shkola. – 2006. – # 3. – S. 9-11.

2. Komar O. A. Navchannya shkolyariv za interaktyvnymy metodamy / O. A. Komar // Ridna shkola. – 2006. – # 5. – S. 57-60.

3. Pobirchenko N. S. Interakty vne navchannya v systemi novy x osvitnix tenologij / N. S. Pobirchenko, G. I. Koberny`k // Pochatkova shkola. – 2004. – # 11. – S. 8-10.

4. Pometun O. I. Suchasnyj urok. Interaktyvni texnologiyi navchannya: naukovo-metod. posib. / O. I. Pometun, L. V. Py`rozhenko. – K.: A. S. K., 2004. – 192 s.

5. Pustovit G. P. Interaktyvni metody navchannya i vyxovannya u pozashkil nomu navchal nomu zakladi / G. P. Pustovit // Innovaty ka u vyxovanni: zb. nauk. pr. – Rivne: RDGU, 2015. – Vy`p. 2. – S. 24-38.

6. Pustovit G. P. Pozashkil`na osvita i vy`xovannya: dydaktychni osnovy metodiv navchalno-vyxovnoyi roboty: monografiya / G. P. Pustovit, L. V. Tyxenko – Sumy: VTD «Universytetska knyga», 2008. – Kn. 2. – 271 s.

7. Syvoxop Ya. M. Organizacijno-pedagogichni zasady vprovadzhennya innovacijnyx zdorovyazberezhuvalnyx texnologij u diyalnist pozashkilnyx navchalnyx zakladiv / Ya. M. Syvoxop // Aktualni problemy socialnoyi roboty i pidgotovky faxivciv: socialna robota i zdorovyj sposibzhyttya : mat. dop. ta povidom. Mizhnarodnoyi nauk.-prak. konferenciyi. – Uzhgorod: ZIPPO, 2014. – S.71–72.
8. Syvoxop Ya. M. Vykorystannya interaktyvnyx metodiv navchannya v procesi pidvyshhennya kvalifikaciyi pedagogiv iz pytan formuvannya navychok zdorovogo sposobu zhyttya pidlitkiv / Ya. M. Sy`voxop // Nova pedagogichna dumka. – 2013. – # 2. – S. 27-29.
9. Syvoxop Ya. M. Vykory stannya suchasnyx informacijnyx texnologij v procesi sportyvno-krayeznavchoyi roboty / Ya. M. Sy`voxop // Informacijni texnologiyi v profesijnij diyalnosti: materialy IX Vseuk. nauk.-prakty chnoyi konferenciyi. – Rivne: RDGU, 2015. – S. 137-138.
10. Syvoxop Ya. M. Formuvannya zdorovogo sposobu zhyttya pidlitkiv u procesi sportyvno-krayeznavchoyi diyalnosti pozashkilnyx navchalnyx zakladiv / Ya. M. Syvoxop // Osvitnij prostir. Globalni, regionalni ta informacijni aspekty. – 2014. – # 15. – S. 68-70.
11. Sheyan M. Zabezpechennya subyekt-subyektnoyi vzayemodiyi u procesi rozvytku zdorovya zberezhuval noyi kompetentnosti vchyteliv osnovnoyi shkoly u systemi pislyadyplomnoyi pedagogichnoyi osvity. Innovative Solutions In Modern Science: scientific journal. Dubai, 2018. # 8 (27). R. 119-127.
12. Sheyan M. O. Formy` navchannya vchy`teliv osnovnoyi shkoly z pytan rozvy`tku zdorovyazberezhuvalnoyi kompetentnosti v systemi pislyadyplomnoyi pedagogichnoyi osvity. Pedagogika formuvannya tvorchoyi osobystosti u vyshhij i zagalnoosvitnij shkolax: zb. nauk.pracz. Zaporizhzhya, 2018. Vyp. 61, t. 1. S. 138-143.

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНИХ СТАНІВ АДИКТІВ

Наталя Афанасьева, Дмитро Кашарський,
Національний університет цивільного захисту України
Харків, Україна

Зміна соціально-психологічних умов сучасного суспільства призвела до істотної зміни структури психічної (поведінкової) захворюваності. На першому місці опинилися проблеми, що пов'язані з новими патогенними стереотипами поведінки людини, які були мізерно представлені в попередні часи. В силу специфіки суспільного розвитку, демократизації та лібералізації відносин суттєво зросла кількість осіб, в яких почали проявлятися особистісні розлади, розлади звичок та потягів, девіантні форми поведінки та інші види дезадаптивних стереотипів.

У науковому плані проблема полягає в тому, що біологічна парадигма світової психіатрії виявилась не готова до всебічного та повного усвідомлення сутності нових психопатологічних феноменів поведінки. Старі схеми надання допомоги та лікування психічно хворих, перенесені на нові моделі девіацій поведінки, виявились неефективними. Практика використання психофармакологічних методів терапії поведінкових патологій, необхідність перебувати у психіатричних диспансерах привели пацієнтів до песимістичного погляду на можливість позбавлення від страждань.

З'явилася нагальна потреба у становленні та розробці нової науки – адиктології, тобто науки, яка вивчає медико-психологічні закономірності виникнення, формування та течії девіантних форм поведінки людини, які характеризуються домінантною залежністю, а також способи та методи їх профілактики, терапії, корекції, реабілітації.

Адиктологія являє собою вчення про залежність, залежні форми поведінки на їх психологічному та психопатологічному рівні. Під залежною поведінкою ми розуміємо різновид девіантної поведінки, яка характеризується непереборною підпорядкованістю власних інтересів інтересам іншої особистості або групи, надмірною і довготривалою фіксацією уваги на певних видах діяльності або предметах, зниження або порушення здатності контролювати залученість в будь яку діяльність, а також неможливістю бути самостійним та вільним у виборі лінії поведінки.

До залежної поведінки слід відносити: залежність від психоактивних речовин (алкоголь, опіоїди, канабіноїди, седативні та снодійні засоби, кокаїн, стимулятори), від прийому їжі (анорексія, булімія); сексуальні девіації та перверсії; патологічна схильність до азартних ігор.

Можемо припустити, що основою диференціації є не кількісні показники, а саме якісні ознаки. До ознак патологічної залежної поведінки слід віднести наявність епізодів змінених станів свідомості під час реалізації залежної форми поведінки, нездоланність адикції, неможливість протистояти прагненню до реалізації залежності, стереотипізація поведінки та «синдром відміни».

В останнє десятиліття проблема залежної поведінки набула особливої актуальності й розглядається як виклик сучасному суспільству, що вступає в принципово нову епоху світової цивілізації, яку деякі автори позначають «епохою виживання». З одного боку, реєструється поширеність адиктивних форм поведінки, з іншого – відбувається їх перерозподіл в структурі звернення за психіатричною та психотерапевтичною допомогою. Значна вага нехімічних залежностей серед усіх видів адикцій, схильність до заміни однієї залежності на іншу у одного і того ж індивідуума робить найбільш актуальним питання вивчення різних видів адикцій у порівняльному аспекті.

Побічним продуктом розвитку сучасного суспільства, що засноване на знаннях і технології, стала не тільки поява нових психоактивних речовин, а й поширення нехімічних залежностей. Набуває світових масштабів ціла низка «технологічних» адикцій: залежність в роботі, шопінгу і навіть адикція до

здорового способу життя, нав'язливе прагнення до «здорового і правильного харчування», що призводить до значних обмежень у виборі продуктів харчування.

Існують два основні підходи до питання формування адиктивної поведінки особистості. Перший трактує адиктивну поведінку як психологічний феномен переважно соціально обумовленого ґенезу, другий робить акцент на інтернальних факторах адиктивної поведінки, пов'язаних з особливостями біологічної організації людини.

Загальними психологічними особливостями адиктивної особистості є: сильна потреба в задоволеннях, насолодах, позитивній відповіді середовища, навколишнього світу, інших людей на її дії, яка породжує безперервне бажання споживати, брати, отримувати, заради нових задоволень у все більших дозах. У таких осіб є виражена психологічна потреба – готовність до адикції і безперервного формування нових залежностей. Вони ніби не сприймаюсь себе у своєму природному вигляді, цільними і самодостатніми особистостями. Віддаючись кому завгодно, ототожнюючи і привласнюючи собі предмет – сурогат, вони доповнюють себе цим зовнішнім об'єктом, ніби добудовують свій внутрішній психологічний образ, модель самого себе і завершують цим приєднанням свою внутрішню гармонійну цілісність.

Готовність до адикції і формування залежності виступає як протилежність психологічної несприйнятливості, толерантності. Тому в залежності є ще такий аспект: велика поступливість, піддатливість, сприйнятливість, готовність віддатися будь-кому. Таким чином готовність до формування залежності означає різке зниження порога психологічної прийнятності та підвищення рівня психологічної нестійкості.

Слід зазначити, що особи з низькою переносимістю психологічно дискомфортних станів, що виникають у повсякденному життя природних періодів спаду, більш схильні до ризику появ адиктивної фіксації. Такий ризик також може збільшуватися при зустрічі з важкими соціально несприятливими, психотравмуючими ситуаціями, як втрата колишніх ідеалів, розчарування в

житті, розпад сім'ї, втрата роботи, соціальна ізоляція, втрата близьких або друзів, різка зміна звичних життєвих стереотипів.

Залежної особистості також властива сугестивність, як легке засвоєння людиною зовнішніх по відношенню до неї спонукань, прагнень, бажань, установок, оцінок, форм і стилів поведінки, підвищена сприйнятливість до психічного впливу з боку іншої особи без критичного осмислення реальності й прагнення протистояти цьому впливу. Особистість, яка схильна до формування залежної поведінки, виявляється некритичною, часто легковірною, податливою груповому впливу, авторитарному управлінню.

Залежна особистість відрізняється нездатністю адекватно планувати і прогнозувати своє майбутнє. Їй властиво підкорятися спонтанно створеним умовам, при цьому, не враховувати імовірнісний прогноз. Ще одна характеристика адиктів – це ригідність, негнучкість всієї психічної діяльності, відсутність здатності при об'єктивній необхідності змінити думку, відношення, установку, мотиви тощо.

В структуру залежної особистості входять характеристики наївності, простодушності, безпосередності. Цим людям властиві цікавість і пошукова активність. Для людини з рисами залежної особистості типова така властивість, як максималізм, під яким розуміється крайність в будь-яких вимогах, поглядах, емоціях. Такі люди прагнуть до особливо яскравих вражень, вони егоцентричні, нетерплячі, схильні до ризику і побоюються бути покинутими.

Слід зазначити, важливою особливістю особистості, схильної до адиктивної поведінки, є розбіжність психологічної стресостійкості у важких ситуаціях і повсякденному житті. У зв'язку з цим всередині них зароджується «комплекс неповноцінності». Адиктивні особистості сильно переживають від того, що не схожі на інших. Але «комплекс неповноцінності» є захисним механізмом і виражається в гіперкомпенсаторній реакції. Справа в тому, що у адикта під впливом оточуючих людей формується занижена самооцінка, а «комплекс неповноцінності» дозволяє їм відчути відразу завищену, без програвання адекватної самооцінки, підтримуючи тим самим необхідний рівень самоповаги

в несприятливих мікросоціальних умовах – умовах конфронтації особистості з родиною і колективом.

У результаті чинення тиску з боку соціуму адиктивні особистості змушені пристосовуватися до норм суспільства. Вони починають формально виконувати ті соціальні ролі, які їм нав'язуються. Зовнішня соціабельність, легкість підтримки контактів тісно пов'язані з маніпулятивною поведінкою і характеризуються поверхнею емоційних зв'язків. Така людина боїться стійких і тривалих близьких відносин, так як досить швидко людина перестає цікавити адикта.

І. М. Пятницькою (2008) виділяються наступні характеристики залежної особистості:

1) байдужість до соціальних проблем, відсутність стійких і сформованих індивідуальних інтересів, будь-якої захопленості;

2) відокремлення від дорослих, агресивність до суспільства, солідарність з віковою групою, пошук чуттєвих вражень, сексуального досвіду, навіть пізнавальні інтелектуальні спонукання.

Адикти намагаються реалізувати своє прагнення до інтимності штучним чином, на свідомому рівні вони використовують для самозахисту механізм, який називається «мислення за бажанням». Він полягає в тому, що людина, незважаючи на логіку причинності і наслідків явищ, що відбуваються, приймає за дійсність те, що відноситься до його бажання, зміст мислення при цьому, в свою чергу, підпорядкований емоціям. У зв'язку з цим досить складно переконати людину з адиктивних поведінкою в негативних наслідках. Спілкування з такими людьми відбувається в двох площинах, які не стикаються один з одним: логічної і емоційної. Те, що здається очевидним в логічній площині, не впливає на «мислення за бажанням» людини з адиктивних поведінкою.

Може скластися враження, що в зв'язку з переважною гедоністичною установкою і егоцентричністю адикти турбуються тільки про свої інтереси, своє здоров'я і т. д. Насправді все виглядає зовсім по-іншому. Ставлення адикта

до себе страждає механістичністю, вкрай спрощено, часто підпорядковане якійсь схемі. Адикти в розмові про своє здоров'я зіставляють себе з машинами, до хвороб відносяться як до механічних неполадок, які потрібно усунути. Звідси їх прихильність до «простих» методів лікування, легка погоджуваність на хірургічні втручання. Спосіб життя адиктивної особистості може розглядатися як щось протилежне здорового способу життя, при цьому відбувається повне ігнорування санітарно-гігієнічних норм, турботи про своє здоров'я і здоров'я своїх близьких людей.

Для кращого розуміння особливостей адиктивних реалізацій слід також мати на увазі, що при цьому адикти відчувають інтенсивні емоційні стани, однак ці стани короткочасні, штучні, не інтегровані з розвитком особистості. Під час розвитку таких станів виникає суб'єктивне відчуття «Істинності» емоцій, розуміння «сутності життя» та ін. Таким чином, залежність, з психологічної точки зору, є внутрішнім станом, при якому вільна лінія поведінки стає неможливою. Ця несвобода змінює самооцінку залежної людини, спотворює сприйняття навколишнього світу, впливає на відносини з людьми. Розвиток залежної поведінки не відбувається відразу. Потяг до об'єкта залежності, який спочатку приносить великої сили задоволення, збудження, заспокоєння або незвичайні переживання, поступово перетворюється в патологічну залежність. Це процес, швидкість якого і зміна фаз залежить від індивідуальних особливостей. Поряд із залежністю, тобто відсутністю самостійності і нездатності нести відповідальність за свої вчинки і своє життя, основне в адиктивній поведінці особистості є непереборне бажання піти, уникнути реальної дійсності, боязнь повсякденності, схильність до переживання сильних емоційних вражень, часом, серйозно ризикуючи. Такі люди понад сприйнятливі до думки оточуючих і досить схильні до навіювань, щоб підпорядкувати себе іншому. Вони не вміють прогнозувати своє майбутнє і адаптуватися в суспільстві, що викликає труднощі в підтримці тривалих відносин. Їх відрізняє інфантилізм, егоїзм, відсутність соціальних інтересів і звуження світогляду до способів задоволення єдиною потреби, а вольові якості

спрямовані на утримання головного мотиву – отримання або заволодіння об'єктом залежності.

Література

1. Акопов А. Ю. Свобода от зависимости. Социальные болезни личности / Акопов А. Ю. – СПб.: Речь, 2008. – 224 с.

2. Акопов Г. В. Психология сознания: Вопросы методологии, теории и прикладных исследований / Акопов А. Ю. – М.: Институт психологии РАН, 2010. – 272 с.

3. Бородина Н. А. Психологическая причинность аддиктивного поведения личности: дис. ... канд. психол. наук / Бородина Наталья Александровна. – Новосибирск, 2006. – 166 с.

4. Гурвич И. Н. Социальная психология здоровья / Гурвич И. Н. – СПб.: СПбГУ, 1999. – 1023 с.

5. Даренский И. Д. Аддиктология как научная дисциплина и область практической деятельности / И. Д. Даренский // Аддиктология – 2005. – № 1. – С. 8-13.

6. Дмитриева Н. В., Дубровина О. В. Аддиктивная идентичность виртуально зависимой личности / Н. В. Дмитриева, О. В. Дубровина. – Новосибирск: НГПУ, 2010. – 248 с.

7. Егоров А. Ю. Нехимические зависимости / Егоров А. Ю. – СПб.: Речь, 2007. – 192 с.

8. Еникопов С. Н. Понятие агрессии в современной психодогии / С. Н. Еникопов // Прикладная психология. – 2001. – № 1. – С. 18-23.

9. Зобин М. Л. Теоретические модели аддиктивного влечения: связь с механизмами зависимости и лечением / М. Л. Зобин // Неврологический вестник. – 2011. – № 3. – С. 44-68.

10. Короленко Ц. П. Не упрощая ситуацию / Ц. П. Короленко, Т. А. Донских. – Новосибирск: Наука, 1988. – 154 с.

11. Короленко Ц. П. Семь путей к катастрофе. Деструктивные формы поведения в современном мире / Ц. П. Короленко, Т. А. Донских. – Новосибирск: Наука, 1990. – 224 с.
12. Менделевич В. Д. Психология девиантного поведения / Менделевич В. Д. – СПб.: Речь, 2005. – 445 с.
13. Менделевич В. Д. Современная аддиктология. Руководство по аддиктологии / Менделевич В. Д. – СПб.: Речь, 2007. – 767 с.
14. Плоткин Ф. Б. О некоторых особенностях применения терминов в аддиктологии / Ф. Б. Плоткин // Наркология. – 2019. – № 4. – С. 93-97.
15. Пятницкая И. Н. Общая и частная наркология: Руководство для врачей / Пятницкая И. Н. – М.: Медицина, 2008. – 640 с.

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ АДАПТИВНОГО ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В УКРАИНЕ

Анна Гордова, Ирина Курильченко
Донбасский государственный педагогический университет
Славянск, Украина

Физическая культура и спорт являются важным фактором для реабилитации и социально-бытовой адаптации человека с ограниченными возможностями. Ведь физический недуг в большей или меньшей степени приводит к нарушению функций организма в целом, значительно ухудшает координацию движений, затрудняет возможность социального контакта с окружающим миром. В этих условиях появляется высокая тревожность, теряется уверенность в себе, все чаще возникают депрессивные состояния, может возникнуть комплекс неполноценности. С другой стороны, активные физкультурно-оздоровительные и спортивные занятия позволяют лучше владеть своим телом, восстанавливают психическое равновесие, возвращают уверенность в себе, дают новые возможности самообслуживания и, в итоге, возврата к активной жизни [4, 7, 10].

Адаптивное физическое воспитание - новое направление в отечественной системе образования и науки, изучающее аспекты физического воспитания людей, имеющих в результате заболеваний или травм различные стойкие нарушения жизненно важных функций организма и связанных с ними ограничений физических возможностей. Основной целью адаптивного физического воспитания является формирование и развитие двигательной активности, физических и психологических способностей, обеспечивающих адаптацию личности к своему состоянию здоровья, окружающей среде, обществу и различным видам деятельности [8].

Практика подтверждает, что если для здоровых людей двигательная активность – обычная потребность, реализуемая повседневно, то для инвалида физические упражнения жизненно необходимы, так как они являются эффективнейшим средством физической, психической, социальной адаптации одновременно [8, с. 75]. Считается, что адаптивная физкультура по своему действию намного эффективнее медикаментозной терапии. У человека с отклонениями в физическом или психическом здоровье адаптивная физкультура формирует:

· осознанное отношение к своим силам в сравнении с силами среднестатистического здорового человека;

· способность к преодолению не только физических, но и психологических барьеров, препятствующих полноценной жизни;

· компенсаторные навыки, то есть, позволяет использовать функции разных систем и органов вместо отсутствующих или нарушенных;

· способность к преодолению физических нагрузок, необходимых для полноценного функционирования в обществе;

· потребность быть здоровым, насколько это возможно, и вести здоровый образ жизни;

· осознание необходимости своего личного вклада в жизнь общества;

· желание улучшать свои личностные качества;

· стремление к повышению умственной и физической работоспособности и т.д. [7, с. 4].

Адаптивная физическая культура получила широкое распространение во многих странах, так как количество лиц с такими недостатками, как поражение опорно-двигательного аппарата, центральной и периферической нервной системы, психическими заболеваниями и умственной отсталостью, поражениями органов слуха и зрения, внутренних органов, онкологическими заболеваниями, постоянно растет. По мнению многих, как украинских, так и зарубежных ученых (Брискин Ю., Дмитриев В., Евсеев С., Киселев А., Рубцова Н., Чудная Р., Шапкова Л., Яшна О. и др.) физкультура и спорт

являются эффективным источником интеграции людей с ограниченными возможностями здоровья в общество.

Для Украины проблема социальной защиты инвалидов является особенно значимой в связи с устойчивой тенденцией к росту доли инвалидов в общей структуре населения [6]. На сегодняшний день в нашей стране более 2,8 млн. людей официально имеют статус инвалида. Это составляет 6,1% от общей численности населения. Хотя в реальности эта цифра еще выше. К сожалению, количество инвалидов в нашей стране ежегодно растет. Почти 80% инвалидов в Украине – это люди трудоспособного возраста. Все они требуют особого внимания, в том числе и от государства.

Кроме увеличения количества людей с ограниченными возможностями здоровья существует проблема подготовки кадров в области адаптивной физической культуры, отставание материально-технической базы от современных требований к проведениям занятий для инвалидов [1, 2, 7, 9]. Таким образом, наличие противоречий между постоянным увеличением количества инвалидов, их потребностью к физической и социальной активности и недостаточно разработанной системой адаптивного физического воспитания: отсутствие знаний о средствах, методах, видах контроля совершенствования системы адаптивного физического воспитания обусловливают необходимость проведения теоретических и экспериментальных исследований.

По мнению Р. Чудной, адаптивное физическое воспитание в Украине обусловлено социально-историческими факторами, в результате которых процесс физического воспитания инвалидов является составляющей системы коррекционной педагогики на ее этапах дошкольного, школьного, профессионального и высшего образования и дифференцируется по 4 главными нозологическим формам: глухота и нарушения слуха, слепота, нарушения опорно-двигательного аппарата, умственная отсталость [7]. Анализ информационных источников позволил сделать вывод о невозможности пассивного копирования иностранных социально-научных моделей решения

проблематики физического воспитания инвалидов в силу значительных различий отечественных национальных традиций, менталитета и социальных условий украинского общества.

Проанализировав научные источники по актуальным направлениям развития адаптивного физического воспитания [1, 7, 9] , мы пришли к выводам, что одним из важнейших направлений является разработка методологических основ адаптивного физического воспитания, модернизация образования в этой области, и основная проблема состоит не в накоплении и объединении знаний по физической культуре, медицине, коррекционной педагогике и большому количеству других учебных и научных дисциплин, а в создании, нового знания, являющего собой результат взаимопроникновения знаний каждой из названных областей и дисциплин. Вопросы изучения потребностей, мотивов, интересов, ценностных ориентаций лиц с отклонениями в состоянии здоровья, особенностей их личности и индивидуальности; преодоление психологических комплексов с помощью средств и методов адаптивного физического воспитания являются одними из главных проблем теории и методики адаптивного физического воспитания.

Широкий спектр проблем инвалидов в Украине свидетельствует о необходимости усиленного и комплексного внимания со стороны государства и общества. Практика показывает, что немалая часть положений социально-экономической политики в отношении этой категории населения устарела и не отвечает требованиям настоящего времени, а также не согласуется с общепризнанными высоко гуманными международными нормами и стандартами.

Литература

1. Брискин Ю. А. Тенденции развития спорта инвалидов в системе Международного олимпийского движения / Ю. А. Брискин // Наука в олимпийском спорте. – 2006. – № 1. – С. 23-30.

2. Евсеева О. Э. Опыт повышения квалификации специалистов по работе с инвалидами / О. Э. Евсеева // Лесгафтовец. – 2012. – № 1 (1628). – С. 3-4.
3. Карпенко Л. М. Деятельность организации «Специальные олимпиады» в современном обществе / Л. М. Карпенко // Наука в олимпийском спорте.– 2006. –№ 1.– С. 38-44.
4. Мудрик В. История возникновения и развития международных спортивных организаций инвалидов / В. Мудрик // Наука в олимпийском спорте. – 2006. – № 1. – С. 45-49.
5. Приступа Е. Н. Виды спорта и тенденции формирования программ соревнований Паралимпийских игр/ Е. Н. Приступа // Наука в олимпийском спорте. – 2003. – № 1. – С. 115-120.
6. Соціальний захист населення України: навч. посіб. / авт. кол.: І. Ф. Гнибіденко, М. В. Кравченко, О. М. Коваль, О. Ф. Новікова та ін.; за заг. ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К.: Вид-во НАДУ; Вид-во «Фенікс», 2010. – 212 с.
7. Чудна Р. В. Обгрунтування структури та змісту навчальної дисципліни «Адаптивне фізичне виховання» в системі вищої фізкультурної освіти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. вих. і спорту: спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / Р. В. Чудна – Київ, 2003. – 23 с.
8. Яшна О. П. Адаптивна фізична культура в процесі відновлення й навчання дітей в умовах центрів соціальної реабілітації / О. Яшна // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – Харків, 2008 – № 10. – С. 148-152. – ISSN:1818-9210 (online).
9. Berger R. J. Disability and the dedicated wheelchair athlete: Beyond the «Supercrip» critique / R. J. Berger // Journal of Contemporary Ethnography. – № 37. – 2008.– P. 647-678.
10. Hanrahan S. J. Athletes with Disabilities / S. J. Hanrahan // Handbook of sport psychology. – 2007– P. 845-858.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН РЯТУВАЛЬНИКІВ ТА СПОРТСМЕНІВ ПІСЛЯ ФІЗИЧНОЇ ТРАВМИ

Альона Домненко, Ольга Скориніна-Погребна
Національний університет цивільного захисту
Харків, Україна

Актуальність цієї роботи полягає у тому, що за останні 5 років кількість травм, які отримують співробітники ДСНС при виконанні службових обов'язків зросли (16. 04. 2019 поранений верхолаз у Маріуполі; 16. 02. 2019 у с. Піски при розмінуванні схованки з боєприпасами сталася детонація, під час вибуху загинув рятувальник-сапер, двоє поранено; 09. 04. 2019 під час розмінування території поблизу водопроводу насосної станції у с. Зайцеве один рятувальник помер, двоє (один з яких випускник НУЦЗУ 2017 року) поранені. І цей список, нажаль, можна продовжувати дуже довго.

Майже усі з постраждалих після реабілітації повернуться до роботі у ДСНС і мають виконувати ті ж самі обов'язки, що й до травми. Наразі в Україні, через скорочення штату психологів ДСНС, недостатньо уваги приділяється особовому складу і роботі з травмованими рятувальниками. Рятувальники самі звертаються по допомогу, але з урахуванням нашої ментальності, це трапляється дуже рідко і коли ситуація вже виходить на серйозний рівень.

У спортивних командах високого рівня ситуація складається дещо інакше: у кожній команді є психолог, який проводить поетапну психологічну реабілітацію паралельно з фізичною. Але команди трохи нижчого рівня не мають штатного психолога і, частіш за все, або йдуть зі спорту, або самі намагаються пройти шлях психологічної реадаптації, що може ускладнити стан і залишити у психіці не пророблену психотравму.

Питанням стресостійкості взагалі, та її особливостями у рятувальників цікавилися такі психологи, як Мордовська А. В., Селье Г., Бодров В. А., Кітаєв-Смик Л. А., Ільїнський С. В., Леонова А. Б.

Дослідження феномену життєстійкості особистості останнім часом стають все більш актуальними. Життєстійкість досліджували С. Кобейса, Д. А. Леонтьєв, Н. В. Гришина, Т. Л. Крюкова, Куликов Л. В., С. Мадді та багато інших вітчизняних та закордонних психологів.

Вперше цей термін вжила С. Кобейса, але основні дослідження цього питання належать С. Мадді.

Мета дослідження – визначення психологічного стану рятувальників та спортсменів після фізичної травми через вивчення травматичного стресу, адаптивності та життєстійкості.

Поняття «стресостійкості» в сучасних умовах існування людей є досить розповсюдженим.

Під стресостійкістю розуміється сукупність особистих якостей, що дозволяють переносити стресові ситуації без неприємних наслідків для особистої діяльності індивіда і оточення [1].

Для ефективної боротьби із стресовими факторами пропонується декілька варіантів психопрофілактичної роботи над собою:

- ефективне планування часу;
- схильність до оптимізму;
- уміння розслаблятися;
- розуміння своїх емоцій;
- самоконтроль і позитивний настрій [3].

Але в усіх варіантах важливо вдосконалювати психічні процеси мислення. Рівень стресу можна знизити з допомогою внутрішніх механізмів, що створюють і утримують в нашій свідомості відчуття стресу. Якщо ми страждаємо від спалахів гніву, коливань настрою, пригніченості і самознищення, то цілком доречно перевірити, в чому причина наших

страждань. Психологи встановили, що наше сприйняття самих себе і навколишнього світу залежить від наших внутрішніх станів, що виникають раніше, ніж ми встигаємо зрозуміти те, що відчуваємо [8].

Алгоритм виникнення стресу можна позначити наступним чином:

1) сприйняття (через зір і слух) подій або ситуацій;

2) їх інтерпретація;

3) обдумування подій або ситуацій у відповідності з нашим уявленням про те, якими «повинні бути» ми і світ, що оточує нас;

4) емоційна реакція;

5) дії, що вживаються у відповідь на наші думки і почуття, викликані цими подіями або ситуацією [8].

Усіх людей по стресостійкості можна умовно поділити на 4 групи:

1. Стресостійкі люди, які завжди готові до змін і з легкістю їх приймають. Вони з легкістю долають труднощі в кризових ситуаціях.

2. Стресонестійкі люди, яким важко адаптуватись до змін, їм важко змінювати свою поведінку, установки, погляди. Якщо щось пішло не так, то вони вже знаходяться у стані стресу.

3. Стресотренируючі люди, які готові до змін, але тільки не до раптових і не до глобальних. Таким людям притаманно адаптовуватись до навколишньої ситуації поступово, але якщо це не можливо, то вони легко впадають у депресію.

4. Стресогальмуючі люди, які не стануть змінюватись під дією зовнішніх обставин, вони мають сталі позиції і своє світобачення. Однак такі люди можуть піддатись змінам психотравмуючої сфери життя [8].

На перший погляд, поняття життєстійкості сприймається як тотожне до таких добре знайомих адаптаційних особистісних характеристик як стресостійкість, емоційна стійкість, психологічна надійність. Безумовно, всі ці адаптаційні системи людини, що забезпечують задовільний рівень фізичного та психологічного здоров’я, є складовими життєстійкості. Але головна функція життєстійкості полягає у можливості будувати ефективну соціальну взаємодію

та знаходити оптимальні шляхи саморозвитку та самоздійснення особистості у складних життєвих обставинах. Таким чином, життєстійкість можна розглядати в якості особистісного потенціалу ефективного саморозвитку в стресових ситуаціях та екстремальних життєвих умовах. Як пише С. Мадді, життєстійка людина – це людина з характером, сильна духом, така, що не боїться складностей і проблем, не «скисає», коли згущаються хмари [9].

Багатолітній досвід дослідницької праці змусив науковців звернути увагу на той факт, що життєві труднощі по різному впливають на поведінку людей. Одні, під впливом стресу мобілізуються, знаходять резервні особистісні ресурси, досягають успіху, а інші навпаки, впадають у стан апатії, байдужості, намагаються сховатися від нових можливостей, прагнуть зберігати попередній звичний стан, бояться змінювати що-небудь. Прикладні дослідження дозволили авторам визначити особистісний конструкт «hardiness» (життєстійкість), якій характеризує міру здатності особистості витримувати стресову ситуацію, зберігаючи внутрішню збалансованість не знижуючи успішність діяльності.

Основними механізмами життєстійкості є:

- здатність оцінювати життєві зміни як менш стресові;
- формування мотивації до трансформаційного опанування;
- підвищення відповідальності щодо власного здоров’я;
- спрямованість на пошук соціальної підтримки [9].

У нашому дослідженні приймали участь рятувальники Донецького та Харківського гарнізону, що отримали травми при виконанні службових обов'язків, та провернулися до служби (група 1), та футболісти харківських команд футболу та футзал, що травмувалися під час ігор та повернулися до занять футболом (група 2).

За результатами опитування було виявлено, що спортсмени, на відміну від рятувальників, демонструють перебільшене реагування на погрожуючі фактори, депресивну поведінку, агресивність до оточуючих.

У свою чергу у рятувальників є притупленими емоції, підвищена загальна тривожність, часті проблеми зі сном.

Наряду з цим респонденти обох груп досить оптимістично налаштовані щодо повернення до своєї професійної діяльності

При дослідженні адаптивності було виявлено, що у спортсменів нижче ніж у рятувальників рівень нервово-психічної стійкості, моральної нормативності, а у рятувальників нижчі показники комунікативних здібностей.

Комунікативна адаптивність відображує рівень розвитку комунікативних здібностей, особливості побудови контактів з оточуючими, демонстрація агресивності або емоційної стійкості, конфліктність/безконфліктність.

Поведінкова адаптивність визначається через особливості поведінкової регуляції, схильністю до нервово-психічних зривів, адекватністю / неадекватністю реальністю сприйняття дійсності.

Моральна нормативність визначається адекватністю оцінки свого місця та ролі в колективі, у прийнятті загальноприйнятих норм поведінки.

Дослідження життєстійкості показало, що у рятувальників кращий рівень контролю, переконаність в тому, що боротьба дозволяє вплинути на результат того, що відбувається, нехай навіть цей вплив не абсолютний і успіх не гарантований. Рятувальники з сильно розвиненим компонентом контролю відчувають, що самі обирають власну діяльність, свій шлях.

Контроль – один з процесів, що забезпечує досягнення системою поставлених цілей. Призначений для того, щоб контрольні процеси могли реалізуватися. Контроль спрямований на недопущення розростання проблеми (відхилення фактичного стану системи (об'єкта) від заданого). У спортсменів футболістів навпаки відчуття власної безпорадності.

Також у рятувальників краще виражена залученість. Залученість визначається як «переконаність в тому, що залученість в те, що відбувається дає максимальний шанс знайти щось достойне і цікаве для особистості». Людина з розвиненим компонентом залученості отримує задоволення від власної діяльності. На противагу цьому, у спортсменів низькі показники

залученості, а відсутність подібної переконаності породжує відчуття відчуженості, відчуття себе «поза» життям. Залученість – це відношення особистості до життя, своїх обов'язків і умов життєдіяльності. Її характеризують такі параметри як задоволеність, лояльність і відданість, прагнення до досягнення кращих результатів в житті.

Показник життєстійкості «прийняття ризику» не відрізняється у групі рятувальників та спортсменів. Ризик підлягає прийняттю, коли він знаходиться в прийнятних межах (тобто нижче межі терпимості), або, коли неможливо застосувати інші методи впливу на ризик. Прийняття ризику зовсім не означає, що він буде залишений без уваги. Такі ризики повинні постійно перебувати в зоні контролю. При прийнятті ризику слід враховувати можливі втрати. Вони можуть мати як постійний характер (їх можна передбачити), так і було викликаними одиничними ризиками. Такі ризики треба вчасно виявляти і застосовувати по відношенню до них інші методи впливу. Вони тягнуть за собою значні розміри можливих втрат.

На основі отриманих результатів можемо бачити, що у перспективі актуальними будуть дослідження, пов’язані з віковими особливостями життєстійкості та стресостійкості після травм, лонгитюдне дослідження динаміки досліджуваних факторів після травми та через деякі відрізки часу, дослідження показників життєстійкості та стресостійкості після повторної травматизації і багато інших.

Література

1. Абабков В. А. Адаптация к стрессу. Основы теории, диагностики, терапии / В. А. Абабков, М. Перре. – СПб.: Речь, 2004. – 166 с.

2. Киршбаум, Э. И. Психологическая устойчивость / Э. И. Киршбаум, А. И. Еремеева. – 2-е изд. – М. : Смысл, 2000. – 181 с.

3. Китаев-Смык Л. А. «Организм и стресс: стресс жизни и стресс смерти». – М.: НПФ «Смысл», 2012 – 570 с.

4. Леонтьев Д. А. Многоуровневая модель взаимодействия с неблагоприятными обстоятельствами: от защиты к изменению // Материалы III Международной научно-практической конференции. – Кострома, 26-28 сентября 2013 г. – Т. 1. – Кострома: КГУ им. Н. А, Некрасова, 2013.
5. Монина Г. Б., Раннала Н. В. Тренинг «Ресурсы стрессоустойчивости». – СПб.: Речь, 2009. – 250 с.
6. Пушкарев А.Л. Посттравматическое стрессовое расстройство: диагностика, психофармакотерапия, психотерапия. – М.: Издательство Института психотерапии, 2000. – 128 с.
7. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. – Самара: Бахрах-М, 2001. – 672 с.
8. Стресостійкість як особистісна властивість керівників-лідерів закладів середньої освіти: навчальний посібник / Н. Лебідь. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2016. – 36 с.
9. Титаренко Т. М., Ларіна Т. О. Життєстійкість особистості: соціальна необхідність та безпека. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2016. – 104 с.

АКТИВІЗАЦІЯ ПОЗИТИВНОГО НАЛАШТУВАННЯ СОМАТИЧНО ХВОРИХ ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

Діана Іващенко, Марія Самарська, Дарина Стегницька
Білозерська ЗОШ № 18 Добропільської міської ради в Донецькій області
Білозерськ, Україна

Останніми роками в усьому світі, в тому числі і в нашій країні, намітилася тенденція зростання кількості соматично хворих дітей. В умовах соціально-економічних і політичних перетворень, реформ, які тривають в Україні, трансформацій в суспільних відносинах найбільше незахищенною виявиляється саме категорія дітей [4]. Парниковий ефект, перенаселення планети, війни і тероризм, лицемірство і безпорадність влади, меркантильність науки і недоступність медицини, маса негативу в ЗМІ, засміченість Інтернету... Необов'язково продовжувати цей чорний список, щоб відчути всю безнадійність існування цілком здорової людини. А хвора дитина, особливо в підлітковому віці, яка вимушена змінювати звичний спосіб існування, пристосовуючись у зв’язку із хворобою до нових умов життя, переживає кризу пубертатну, може стати схильною до девіантної поведінки.

Психологічні механізми впливу хвороби на особистість повинні розглядатися у зв'язку зі зміною всього ядра особистості – системи відносин у цілому, обумовленим суб'єктивним змістом хвороби як події в житті, що неодноразово підкреслював В. М. М’ясищев (цит. за [3]). Хвороба впливає не лише на особистість, але й на поведінку людини, може сприяти виникненню різних девіацій [2, 6].

Успішна зміна життєвих установлень залежить від особливостей особистості хворих, від складу їхнього характеру, позитивного налаштування самої дитини, ставлення її до своєї хвороби та готовності до змін.

Серед вітчизняних вчених, що займались проблемою дослідження девіантної поведінки у дітей та підлітків, можна виділити С. А. Бадмаєва, О. В. Змановську, В. Г. Кондрашенка, Н. Ю. Максимову, В. Ф. Пирожкова, В. О. Татенка, Л. Б. Шнейдер та ін. Соматопсихічний напрямок був закладений працями С. С. Корсакова, П. Б. Ганнушкіна, В. А. Пляровського, Е. К. Краснушкіна. У центрі уваги знаходилося питання впливу соматичної хвороби на особистість.

На думку Вітенко І. С., хворий певною мірою втрачає волю, у нього виникає відчуття залежності від хвороби, в його психічному стані розвиваються дисгармонійні процеси, відбувається порушення біосоціальної адаптації [1]. Хвора людина втрачає суттєво значимі індивідуальні та суспільні зв'язки, воля стає обмеженою, у певній мірі спотвореною, що переживається як стиснутість волі [3, 4]. Класики медицини М. Я. Мудров, С. П. Боткін, Р. А. Лурія не протиставляли хворобу хворому, а навпаки розглядали їх у єдності, виходячи з позицій матеріалістичної діалектики: хворий це одиничне, індивідуальне, специфічне; хвороба – це загальне.

Метою нашої роботи є дослідження ефективності активізації процесу позитивного налаштування особистості соматично хворих підлітків з девіантною поведінкою в умовах психологічної служби загальноосвітньої школи.

В процесі роботи було досліджено особливості прояву соматичних хвороб, їх взаємозв’язок з формами девіантної поведінки підлітків та визначення впливу засобів позитивного налаштування особистості на їх поведінкові прояви. Вибірку склали 10 учнів 5-8 класів ЗОШ № 18 м. Добропілля Донецької області, які ввійшли до складу спеціальної медичної групи за станом здоров’я. Використовувалися тести по визначенню самооцінки та психологого самопочуття дітей до та після роботи з персональними «позитивками» за методикою Дембо-Рубінштейна та малюнковими тестами (березень 2017 року – грудень 2018 року).

Персональні «позитивки» – це складені персонально для конкретної дитини невеличкі «програми» позитивного налаштування в зв'язку з виниклої проблемою. Складає їх конкрена референтна для дитини особа (практичний психолог, батько чи мати, педагог, класний керівник, вихователь, соціальний робітник тощо), віддає в руки, прочитавши разом та загостривши увагу на обов'язкове дотримання «програми» певний час. Наприклад:

1. Вважай себе щасливим.

Коли ти принижуєш себе, кажучи собі «Я поганий», або «Я невдаха», ти налаштовуєш себе на ще більші невдачі. Та й інші люди можуть думати про тебе гірше, ніж ти того заслуговуєш, відображаючи твою думку про себе. Будь щасливим! Концентруйся на тому, що ти вже зараз можеш зробити добре. Згадай про успіхи (одна успішна відповідь на уроці історії минулого тижня, гарний малюнок і похвала вчителя, тощо). Не зациклюйся на невдачах. Пам'ятай, навіть від невдач можна отримати користь. Будь-який досвід, будь-яка робота або зусилля, зроблені тобою – важлива сходинка до мети, тому успіх супроводжує тебе весь час.

2. Не бійся приймати рішення.

З цього моменту учись діяти так, ніби ти успішна і щаслива людина. Прочитай про людей, які досягли успіху в будь-якій області. Почни жити з настроєм на успіх. Будь-яким способом відмовляйся бути невдахою. Здатність приймати рішення – життєво важлива передумова успіху. Але рішення буде рішенням з того моменту, коли ти почнеш діяти. Приймай рішення і дій в потрібному тобі напрямку. Вчися приймати рішення щодня. Справа в тому, що всі прийняті тобою рішення роблять тебе переможцем. Тренуйся на простих життєвих ситуаціях прийняття рішень, наприклад, що із одягу одягнути завтра в школу. І не відступай. Прийде час, коли ти придбаєш своє Я.

3. Люби себе, або принаймні постарайся собі подобатися.

Деякі люди схильні вважати себе нікчемними, марними. Як правило, таке ставлення до себе обумовлено ставленням інших. Однак всі люди рівні. Двірник дорівнює президенту з тієї простої математичної формули, що

2 величини рівні між собою, якщо рівні третьої. Третя – це користь, яку приносить кожний. Або телефон і лампа рівні, тому що корисні і по-друге – виняткові. Так і люди, всі унікальні і виняткові. Отже, не вважай, що ти гірший за інших. Намагайся сподобатися, насамперед, собі самому. Хочеш, щоб тебе полюбили – полюби себе самого. Якщо ти не навчишся любити себе, то і іншого полюбити не зможеш, адже зобов'язаний його любити як самого себе. Якщо ти сам себе не розвиваєш, то і полюбити себе важко. Станеш професіоналом високого класу, будеш добрим і привітним, тоді й іншим сподобаєшся. Вчися любити і поважати себе і інших. І найголовніше – вчися розуміти себе. Іншим нічого не залишається, спостерігаючи за твоїм поступом, поважати тебе, розуміючи наскільки непросто тобі видається, але ти успішно просуваєшся в цьому надзвичайно важливому напрямку !!!

4. Люби інших (або, принаймні, старайся бути привітним з людьми).

Припусти, що у оточуючих позитивні, а не негативні наміри щодо тебе. Необхідно думати, що ніхто не хоче тебе образити, а хоче допомогти тобі. Наприклад, учитель строго говорить, що тобі треба займатися більше. Замість образи, подумай, що він дійсно хоче, щоб ти був розумним і успішним. Будь доброзичливим! Будь ввічливий, але твердий! Дай іншим зрозуміти, що ти цінуєш їхні добрі наміри. Надай їм право бути самими собою, і сам відстоюй це право. Скоро у тебе з'являться друзі, які будуть цінувати тебе, дружити з тобою. Спілкуючись з людьми, показуй їм свою доброзичливість так:

- будь пунктуальним і надійним в усіх відношеннях;
- тактовним і турботливим;
- щирим і милосердним;
- привітливим і усміхненим.

У свою чергу, іншим людям нічого не залишається, як тільки відповісти тобі взаємністю. Ти будеш отримувати саме те, що віддаєш.

Таким чином, нами було розроблено низку «позитивок», які ми використовували з метою емоційного налаштування дітей на успіх, доброзичливість, емпатійне ставлення до інших та ін. Тривала робота з

використанням описаних засобів позитивного налаштовування показала свою високу результативність.

Висновок. Аналізуючи вище сказане, можна відзначити, що:

- Проблема девіантної поведінки підлітків є однією з найбільш актуальних проблем сучасної вікової психології. Дуже важливим є подолання та профілактика проявів девіантної поведінки у школярів.

- Характер соматичної хвороби впливає на психічний стан хворої дитини, може спричинити виникненню в неї різних девіацій.

- Активізація процесу позитивного налаштування особистості соматично хворих підлітків «групи ризику» ЗОШ сприяє профілактиці девіантної поведінки в них.

Література

1. Вітенко І. С. Зміни психіки при соматичних розладах – актуальна проблема медичної психології // Практична психологія і соціальна робота. – 2000. – № 4. – С. 31-32.

2. Гилинский Я. И. Девиантное поведение подростков: состояние, проблемы, перспективы // Бюллетень защиты прав ребенка. – СПб, 1994. – С. 7-12.

3. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А. Е. Личко. – Л., 1991.

4. Мегидиник Ю. Особливості соціально-психологічного супроводу дітей «групи ризику»: форми та методи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.if.gov.ua/modules.php?name=News&file=article&sid=4372.

5. Николаева В. В. Влияние хронической болезни на психику. – М.: МГУ, 1987. – 163 с.

6. Психологічні особливості роботи з девіантними підлітками: навчально-методичний посібник / Укл. Остополець І. Ю., Самарська М. В. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2019. 155 с. ISBN 978-617-7780-04-4.

7. Самойлов А. М. Типи девіантних підлітків / А. М. Самойлов // Глухівські наукові читання – 2015: Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук /

Матеріали V Міжнародної інтернет-конференції молодих учених і студентів (м. Глухів, 25-27 листопада 2015 р.). – Глухів: РВВ Глухівського НПУ ім. О. Довженка, 2016. – С. 287-290.

ДИСТАНЦІЙНА ФОРМА НАВЧАННЯ ФІЗИЧНІЙ КУЛЬТУРІ В ШКОЛІ

Ігор Макогоненко
НВК «Гармонія»
Харків, Україна

Сучасні інформаційні технології вже давно перестали бути атрибутом лише науково-технічної сфери. Безумовно, їх стрімкий розвиток впливає на особистісну, соціальну, культурну сфери життя сучасної людини. Новітні засоби зв'язку і Інтернет руйнують всі бар'єри в глобалізованому світі. Більшість розвинених країн світу прагнуть зробити свої системи освіти відкритими.

«Освіта крізь усе життя» – новий тренд в освіті. Необхідність цього диктується сучасною цивілізацією з її глобалізацією, гуманізацією і демократизацією суспільних стосунків, швидкою зміною техніки, впровадження інновацій. Не є в цьому відношенні виключенням і Україна. Під відкритістю мається на увазі те, що кожна людина повинна мати можливість здобути освіту незалежно від її початкового рівня знань, місця проживання, фізичного здоров'я, кількості часу на навчання. У системі відкритої освіти учні мають можливість вчитися за індивідуальним графіком.

Поняття «відкрита освіта» передбачає використання нових засобів телекомунікацій, залучаючи школяра до широкого відкритого інформаційного світу. Це дозволяє молодій людині повніше реалізувати свої потенційні можливості [1].

Як вказано в Законі про освіту основний акцент в системі освіти зараз став робитися на інтелектуальному і моральному розвитку особистості, що передбачає необхідність розвитку творчих задатків, уміння вчитися і бути

самостійним, формування критичного мислення і навичок роботи з інформацією (у тому числі і з іноземною) [6].

Зазначеним критеріям відкритості відповідає дистанційне навчання, яке є однією з прогресивних форм заочного навчання. С розвитком телекомунікацій і інформаційних технологій заочне навчання розділилося на класичну і дистанційну форми [5].

Перевагами дистанційної освіти у галузі фізичної культури є: екстериторіальність (коли дитина відсутня у школі із-за проблем зі здоров'ям та ін.), облік індивідуальних психологічних особливостей (сприйняття, пам'ять, мислення), індивідуальний темп навчання, створення комфортних умов для школярів і вчителів, індивідуальна спрямованість навчання (різнорівневі завдання), можливість поліпшити оцінку з фізичної культури за рахунок теоретичних знань. Створення комфортних умов полягає також в тому, що педагогами враховуються інтереси і схильності учнів, зони їх найближчого розвитку та ін.[3].

У зв'язку із складними економічними і політичними обставинами в нашій країні, головними перевагами дистанційної форми освіти є: доступність освіти дітям з сільських районів та долучення до системи освіти України дітей з непідконтрольних територій.

Інструменти, які необхідні для дистанційного навчання: Інтернет-мережа; веб – сайт; електронна пошта. Окрім пошукової функції і інформаційної (електронні бібліотеки, віртуальні центри, бази даних, електронні книги і журнали, методична література) сучасні ресурси мережі Інтернет дозволяють дітям і викладачам спілкуватися з допомогою не лише електронної пошти, але і форумів, персональних чатів, соціальних мереж і мессенджерів, а також влаштовувати відеоконференції, семінари, вебінари тощо [2].

Таким чином, дистанційне навчання дозволяє реалізувати такі принципи:

- доступність освіти за рахунок подолання фізичних обмежень дитини, розширення аудиторії учнів;

- індивідуальна спрямованість і темп навчання;

- створення комфортних умов для школярів і вчителів;

- облік індивідуальних психологічних особливостей (сприйняття, пам'яті, мислення),

- розвиток інформаційної культури, навичок роботи з сучасними засобами інформатизації і телекомунікації.

Дистанційні технології дозволяють здійснювати навчання на відстані, при цьому не лише не втрачаючи якість, а навпаки підвищуючи її за рахунок індивідуалізації, активних методів навчання, двосторонньої взаємодії викладача та учня. Навчання при цьому стає інтерактивним, зростає значення самостійної роботи учнів, посилюється інтенсивність учбового процесу [3].

Метою дистанційної форми навчання фізичній культурі є формування у учнів ключових компетентностей :

- здоров’язбережувальна компетентність – здатність учня застосовувати в умовах конкретної ситуації сукупність здоров’язбережувальніх технологій, дбайливо відноситися до власного здоров'я і здоров'я інших людей;

- інформаційно-комунікаційна компетентність – здатність учня використовувати сучасні ІТ-технології і відповідні засоби для виконання домашніх завдань.

Інформаційна компетентність формується шляхом пошуку джерел інформації відповідно до поставлених учбових завдань. При цьому в учня виробляються навички визначення і первинної обробки інформації, ухвалення рішення на її основі і надання інформації у вигляді виконаного завдання.

Комунікативна компетентність виробляється у вигляді спілкування і взаємодії з людьми, які оточують дитину. Сюди впритул примикає міжпредметна компетентність – здатність учня застосовувати свої знання, уміння, навички і здійснювати міжпредменті зв'язки з іншими навчальними дисциплінами («Основи здоров'я», «Всесвітня історія», «Захист Вітчизни», «Основи медичних знань» та ін.).

Згідно Держстандарту базової і повної загальної середньої освіти навчальна програма з фізичної культури побудована за модульною системою. Вона

складається з двох інваріантних (обов'язкових) модулів: теоретико-методичні знання і загальна фізична підготовка, а також декількох варіативних модулів [6].

Смислове наповнення предмету «Фізична культура» навчальний заклад формує самостійно з варіативних модулів, але інваріантний модуль повинен викладатися в кожній школі на кожному уроці незалежно від матеріально-технічної бази, вибору учнів і типового плану, тобто містити матеріали, які направлені на реалізацію Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. Це дозволяє здійснювати оцінювання учбових досягнень учнів на уроках фізичної культури по такому критерію як «Засвоєння теоретично-методичних знань». Оцінювання успішності учня частіше відбувається за допомогою контрольних робіт, які можуть включати різноманітні завдання, тести, опитувальники тощо. При цьому завдання мають бути націлені на перевірку ефективності і результативності самостійного вивчення школярами матеріалу. Вони мають бути складені так, щоб знання, які перевіряються, відповідали вимогам навчальної програми. [7].

У процесі навчання учням надаються наступні матеріали:

- програми (розроблені відповідно до Держстандарту освіти);
- календарно-тематичні плани;
- рекомендовані навчальні матеріали;
- типові завдання і комплекси фізичних вправ різного рівня складності;
- пробні та контрольні тести.

Заздалегідь необхідно провести розподіл всіх учнів за медичними групами для проведення занять з фізичної культури. Учням, які відносяться до основної медичної групи можна пропонувати комплекси вправ, які направлені на розвиток основних фізичних якостей: сили, швидкості, гнучкості, спритності.

Діти з підготовчої групи виконують лише комплекси загальнофізичної підготовки. Школярі зі спеціальної медичної групи виконують лише теоретичні завдання. Вчитель фізичної культури також може консультувати або давати рекомендації з приводу доцільності виконання тих або інших вправ, вибору

спортивної секції, шляхів і засобів покращення індивідуальних результатів і т.п. [4].

Дистанційна форма навчання фізичній культурі в школі – це нова форма освіти, націлена не лише на формування знань, навичок і вмінь у цій галузі, але і на формування особистих якостей школярів: дисциплінованості, самостійності, відповідальності.

Висновки. Реалізація дистанційного навчання є актуальною на сьогоднішній день, оскільки вона забезпечує доступність різноманітних навчальних ресурсів; здобування загальної освіти в зручній, адекватній і комфортній формі для того, хто вчиться; відповідність до індивідуального психологічного розвитку дитини. Дистанційна форма навчання виступає як ефективне доповнення традиційних форм освіти і є засобом часткового вирішення її невідкладних проблем, зокрема, надає можливість одночасно з гнучким за часом і високопрофесійним за змістом вивченням різних розділів знань, формувати уміння і практичні навички, забезпечувати інтенсивне користування школярами методів і засобів інформаційно-комунікаційних технологій на практиці, розвиває широкий світогляд учнів у сучасних галузях науки. Впровадження елементів дистанційної форми навчання в школі є необхідною умовою для досягнення високого рівня якості освіти.

Література

1. Антонов Г. Дистанційне навчання: мода чи потреба? // Освіта України. – 2003 – 4 квітня (№ 25). – С. 10.

2. Биков В. Ю., Кухаренко В. М., Сиротинко Н. Г., Рибалко О. В. Технологія розробки дистанційного курсу: Навчальний посібник / За ред. В. Ю. Бикова та В. М. Кухаренка. – К.: Міленіум, 2008. – 324 с.

3. Варзар Т. Дистанційна освіта в сучасній освітній діяльності // Українознавство. – 2005. –№ 1. – С. 116-119.

4. Інструкція про розподіл учнів на групи для занять на уроках фізичної культури (затверджена Наказом Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства освіти і науки України 20. 07. 2009 N 518/674).
5. Наказ № 466 Міністерства Освіти і Науки УКРАЇНИ від 25. 04. 2013 «Про затвердження Положення про дистанційне навчання».
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 Київ «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти».
7. Шиян Б. М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. – Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан, 2008. – 272 с.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІНТЕРЕСУ В УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ДО САМОСТІЙНИХ ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ

Олена Маркова, Анатолій Турчак
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка
Кропивницький, Україна

Інтегральним показником соціально-економічного й духовного розвитку суспільства є стан здоров'я нації. Як відомо, здоров'я людини формується в дитячому віці на основі генетичних факторів, способу життя та екологічних умов.

Відомо, що найкращим засобом покращання здоров'я, соматичного розвитку і фізичної підготовленості дітей є виконання фізичних вправ. У наукових дослідження авторів розкрито зміст, мету і завдання фізичного виховання дітей, повністю обґрунтовано концептуальні положення фізичної та оздоровчої шкільної фізичної культури. Разом з тим науковці С. Сембрат, Н. Фролова, Я. Кравчук вказують, що залучення школярів до фізичного виховання значною мірою визначається рівнем розвитку інтересу до такої діяльності [6, 9, 10]. Чим старшим стає учень, тим менш систематичними стають його заняття фізичним вправами і спортом, а частина школярів зовсім припиняють такі заняття. Перешкоджають формуванню мотивації і активного ставлення до занять фізичними вправами такі внутрішні фактори: не вистачає часу, відсутність потреби, шкідливі звички тощо.

Можливість вибору спортивної спеціалізації на основі особистої зацікавленості підлітків, конкуренція і змагання на заняттях можуть бути тими чинниками, які підвищують інтерес до фізичної культури, а також сприяють формуванню цілеспрямованості до занять фізичною культурою і спортом.

Разом з тим залучення школярів до самостійних занять фізичними вправами вимагає від учнів високого рівня свідомості і значною мірою визначається рівнем розвитку інтересу до покращення фізичного стану, зміцнення здоров'я та веденню здорового способу життя використовуючи засоби фізичної культури.

Формування інтересу до фізичного виховання в школярів потребує цілеспрямованої та системної діяльності вчителя, що включає формування спеціальних знань, практичну діяльність учнів і створення позитивного емоційного фону.

Коли в учня виникає інтерес до занять фізичною культурою, виконання фізичних вправ, розвитку певних рухових якостей, тоді його розумова діяльність концентрується на пізнанні та засвоєнні. Саме тоді прояв позитивного вчинку проходить більш усвідомлено і активно. Ніщо так не допомагає усвідомити цілі і завдання з виховання в учнів любові до занять фізичною культурою, як створення атмосфери всебічного інтересу до предмета опанування позитивним вчинком, його змістом, формою прояву, місцем застосування в повсякденному житті, його значущості для особистості, мікро- і макрооточення.

Інтерес до фізичних вправ – це підвищений прояв мобілізації організму до опанування знаннями, уміннями, навичками з фізичної культури і спорту, що задовольняють потреби, відповідають мотивам, створюють позитивний емоційний настрій, емоційний заряд

Б. Ведмеденко у монографії „Виховання в учнів інтересу до фізичної культури" охарактеризував соціальні та психологічні чинники, які є причиною виникнення та розвитку моральних переконань пов'язаних з виникненням інтересу до занять фізичними вправами, в тому числі й у самостійній діяльності учня. [2, с. 46-49].

Н. Москаленко, О. Алфьоров вказують на важливе значення в практиці фізичного виховання відведенню мотиваційного чинника. Знання мотиваційних пріоритетів школярів різних вікових груп дає реальну можливість вчителю

включати в урок різні види фізкультурної діяльності, засоби фізичного виховання, які викликають у дітей інтерес [8, с. 199].

На думку В. Щербини, важливим компонентом потреб є інтереси, які формуються в процесі занять фізичною культурою і спортом. Найтиповішими інтересами у школярів є: інтерес до занять фізичними вправами; інтерес до взаємного спілкування; інтерес до перевірки фізичних можливостей на спортивних змаганнях, тестуванні з фізичної підготовки, а також позитивна оцінка [11, с. 33].

У дисертаційному дослідження В. Лисяк вказується, що інтерес до фізичної культури і спорту у школярів є результатом дії існуючої виховної системи, яка здійснюється через засоби масової інформації про великий спорт і фізичну культуру, через спортивні заходи в місті, в школі, під цілеспрямованим впливом учителів, батьків, друзів. Дослідження показало, що в умовах загальноосвітніх шкіл необхідно проводити постійну роботу, спрямовану на формування фізкультурних і спортивних інтересів учнів. Інтерес є найважливішою умовою залучення учнів до систематичних занять фізичною культурою та спортом у вільний час [7].

У дисертаційному дослідженні Є. Козака «Формування мотиваційно-ціннісного ставлення старшокласників до фізичного виховання» розкрито процеси конкуренції та змагальної діяльності через вибір спортивної спеціалізації на уроках фізичної культури та поза межами школи та їхній вплив на особистісну зацікавленість підлітків до фізичної культури [4, с. 51-52].

Я. Кравчук пропонує до прийомів виховання інтересу учнів до виконання фізичних вправ віднести:

– новизна, різноманітність засобів, методів і способів організації учнів на уроці;

– постановка конкретних, посильних завдань навчання й оздоровчого тренування, які можна виконати вже до кінця уроку;

– застосування ігрового та змагального методів на різних етапах навчання;

– постійне стимулювання самостійних занять у позанавчальний час;

– широке застосування наочних і технічних засобів навчання, нестандартного обладнання та інвентарю;

– проведення уроків із музичним супроводом;

– систематичний контроль за досягненням школярів [6, с. 69].

Науковець В. Винник вказує на наступні шляхи формування інтересу до занять фізичним вихованням школярів:

– введення в навчальний процес у повному обсязі теоретичного і методико-практичного розділів програми з фізичної культури, яку рекомендує МОН України;

– використання нових форм занять і інформаційних технологій, активних методів тощо;

– організація самостійного вивчення школярами у позанавчальний час теоретичного розділу програми шляхом використання комп'ютерних сайтів;

– проведення індивідуальних бесід і консультацій під час занять у спортивних секціях, групах ПСМ [3, с. 41].

Проблема формування та розвитку інтересу до самостійного виконання фізичних вправ досить складна. Неможливо виділити окремий мотив або сформувати його незалежно від інших. Залучення якомога більшої кількості потреб підвищує загальний рівень мотивації діяльності.

Процес формування інтересу до занять фізичними вправами складається з трьох етапів (Рис. 1).

Проведене експериментальне дослідження науковцем Захожим В. надало змогу намітити основні фактори, які впливають на формування інтересу до занять фізичною культурою та спортом:

– характер занять спортом, який забезпечує високий емоційний рівень;

– любов до фізичної культури, прищеплена в школі;

– наявність спортивного інвентарю та умов для занять спортом поблизу місця проживання;

– наявність спортивних секцій за місцем проживання;

– оптимальні знання про значення фізичної культури в житті людини;

– престижність і популярність занять фізичною культурою та спортом у колективі, серед товаришів, у сім'ї;

– усвідомленість того, що заняття фізичною культурою й спортом є суспільно важливою справою, а не лише особистим захопленням;

– високий загальнокультурний рівень людини.

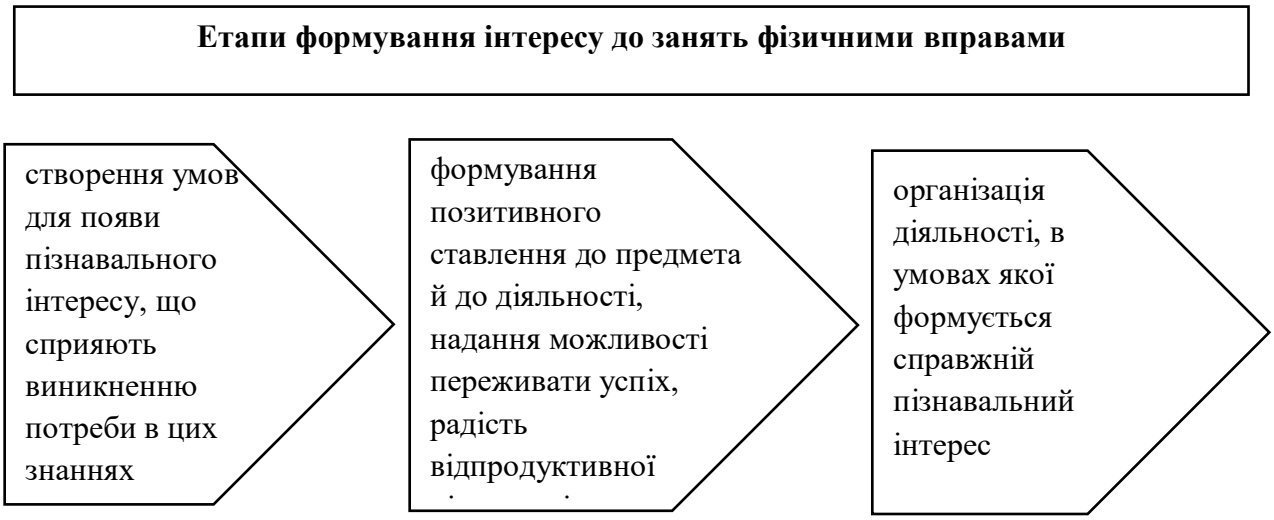

Рис. 1. Етапи формування інтересу до занять фізичними вправами

Узагальнення матеріалів дослідження І. Васкана і Ю. Цюпи надало їм підстави стверджувати, що діти середнього шкільного віку мають належний рівень інтересу до занять фізичними вправами, але з віком простежується тенденція до його зниження. На думку авторів, підвищення в підлітків інтересу до занять фізичними вправами може бути досягнуто за рахунок розвитку в них усвідомленого ставлення до рухових дій, збільшення освітньої цінності уроків, розвитку активності й самостійності під час виконання навчальних завдань, диференційованого підходу до учнів із різним ставленням до уроку, використання даних антропометричних вимірів для показу зрушень у їхньому фізичному розвитку [1, с. 30].

Залучення учнів до пізнавальної діяльності у сфері фізичного самовдосконалення, впровадження традиційних методик формування позитивного інтересу до занять фізичною культурою у поєднанні з новими

підходами до навчально-виховного процесу (навчальні ігри, змагання, нестандартні уроки, функціональна музика) сприяє формуванню інтересу учнів до занять фізичною культурою в загальноосвітній школі.

Проаналізувавши наукові праці дослідників з формування інтересу до навчання і занять фізичною культурою можна зробити висновки, що формування інтересу до пізнавальної діяльності буде найбільш ефективним при створенні позитивних емоцій, мотивів і потреб учня та організації педагогічних умов діяльності. При формуванні інтересу до занять фізичними вправами необхідно також враховувати ставлення школярів до певних видів спорту та реальних потреб до вдосконалення соматичного розвитку та фізичної підготовленості.

Література

1. Васкан І. Інтерес до фізичного виховання в учнів середнього шкільного віку / І. Васкан, Цюпак Ю. // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. – 2010. – № 4. – С. 29-31.
2. Ведмеденко Б. Виховання в учнів інтересу до фізичної культури. / Б. Ведменко // Фізична культура в школі. – 2003. – № 4. – С. 46-49.
3. Винник В. Д. Особливості формування інтересу та мотивації до занять фізичним вихованням / В. Д. Винник // Теорія та методика фізичного виховання. – 2010. – № 12. – С. 39-42.
4. Козак Є. Формування мотиваційно-ціннісного ставлення старшокласників до фізичного виховання / Є. Козак // Фізична культура в школі. – 2002. – № 4. – С. 51-54.
5. Козак Э. М. Формування мотиваційно-ціннісного ставлення до фізичного виховання // Фізичне виховання в школі. – 2002. – № 4. – С. 51-52.
6. Кравчук Я. Формування у школярів інтересу до виконання фізичних вправ / Я. Кравчук // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. – 2009. – № 2. – С. 67-71.

7. Лисяк В. М.. Формування інтересу до занять фізичною культурою та спортом у школярів 6-11 класів : Автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання та спорту: 24.00.02 / Харківська держ. академія фізичної культури. – Х., 2006. – 22 с.
8. Москаленко Н. Організаційно-методичні аспекти сучасного уроку фізичної культури / Н. Москаленко Н., О. Алфьоров // Спортивний вісник Придніпров'я. – 2016. – № 1. – С. 196-200.
9. Сембрат С. В. Ігрове спрямування фізичної підготовки дітей молодшого шкільного віку: Автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту: 24.00.02 / Львів. держ. ін-т фіз. культури.– Л., 2003. – 20 с.
10. Фролова Н. О. Особистісно зорієнтований підхід у фізичному вихованні молодших школярів: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова.– К., 2003. – 20 с.
11. Щербина В. А. Физическая культура студентов тех. вузов. / В. А. Щербина / – К., 1993 – С. 32-43.

УЧИТЕЛЬ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ – ОРГАНІЗАТОР ОЗДОРОВЛЕННЯ ШКОЛЯРІВ

Юлія Мусхаріна, Олександр Холодний, Вікторія Яковенко
Донбаський державний педагогічний університет
Слов'янськ, Україна

Стан здоров'я школярів залежить не тільки від соціально-економічних, екологічних, але й ряду педагогічних факторів, таких як:

– постійне збільшення темпу й обсягу навчального навантаження;

– ранній початок дошкільного систематичного навчання;

– невідповідність програм і технологій навчання функціональним і віковим особливостям учнів, недотримання санітарно-гігієнічних вимог щодо організації та проведення навчального процесу;

– недостатня кваліфікація педагогів у питаннях розвитку та охорони здоров'я дітей;

– масова безграмотність батьків у питаннях формування, збереження та зміцнення здоров`я дитини;

– провали в існуючій системі фізичного виховання і часткове руйнування служб шкільного лікарського контролю.

Актуальність вивчення окресленої проблеми визначається потребою суспільства у фізично здоровому майбутньому поколінні, розумінням ролі і можливостей вчителя фізичної культури в організації й забезпеченні оздоровлення школярів, необхідністю формування готовності майбутнього вчителя фізичної культури до оздоровлення учнів.

Необхідність і шляхи формування здорового способу життя та культури здоров'я школярів засобами фізичного виховання розглянуто у наукових працях В. І. Бабича, Н. Ю. Крутогорської, К. О. Оглобліна, С. О. Омельченко,

А. В. Популяха, Д. М. Солопчука, В. І. Байдака, О. Ц. Демінського, формування мотивації та інтересу до занять фізичною культурою школярів представлено у працях Г. В. Безверхньої, І. В. Городинської, К. К. Жукотинського, Л. П. Іванченко, В. М. Лисяка та інших.

Мета даної роботи – теоретично обґрунтувати напрями, заходи та форми роботи вчителя фізичної культури щодо оздоровлення школярів.

Особистість учителя є провідною в формуванні у школярів установок на використання форм і методів оздоровлення й розвиток мотиваційної сфери. Переконаність учителя фізичної культури в необхідності і доцільності організації оздоровчої діяльності школярів повинна проявлятися в його практичній діяльності, проте спроможність її здійснювати належним чином зумовлена наявними знаннями, спеціальною підготовкою, досвідом організації занять і фізкультурно-оздоровчих заходів з використанням як традиційних, так і нетрадиційних форм і методів оздоровлення.

З вищезазначеного можна зробити висновок, що сьогодні перед учителем фізичної культури в загальноосвітньому навчальному закладі постає нагальна проблема – зробити фізичне виховання процесом безперервної дії з метою оздоровлення школярів. Тобто, вчитель не має права обмежувати свою діяльність епізодичними заходами щодо фізичного виховання або тільки час від часу залучати до цього процесу інших осіб.

На порядок денний роботи вчителя фізичної культури час висуває питання про фізичне виховання школярів як систему загального обов’язкового навчання основам культури здоров’я, оздоровлення та гігієнічного виховання. У зв’язку з цим педагогу необхідно вирішувати низку завдань: як організувати уроки з ослабленими й такими, що мають відхилення від нормального стану здоров’я дітей; як зробити уроки привабливими, щоб стимулювати самовдосконалення учнів у оздоровчій діяльності; як узгодити і забезпечити інтереси батьків та школярів з питань фізичного виховання; які форми позаурочних занять і коли бажано використовувати, щоб вони, з одного боку, стали продовженням уроку, а з іншого боку – підготовкою до нього; як створити належну матеріальну базу

для забезпечення ефективності фізичного виховання й оздоровлення дітей; як залучити до фізичного виховання весь педагогічний колектив, медичних працівників і громадські організації, актив; як реорганізувати свою власну педагогічну працю на валеологічній основі тощо.

Перераховані завдання можуть бути ефективно вирішені тільки в тому випадку, коли всі названі ланки органічно доповнюють одна іншу, утворюючи систему факторів постійного й цілеспрямованого впливу на школярів.

Робота вчителя фізичної культури під час навчання школярів передбачає проведення уроків фізкультури та основ здоров'я, що включають заняття в спеціальній медичній групі, педагогічний та медичний контроль за учнями під час занять, завдання для самостійного виконання вправ, методик оздоровлення тощо; здійснення педагогічного контролю під час проведення рухливих перерв; ведення активної пропаганди здорового способу життя особистим прикладом, участь у валеологічних, профілактичних заходах.

У позанавчальний час вчитель фізичної культури приймає участь у проведенні годин здоров'я, організовує фізкультурно-оздоровчі свята, спортивно-масові заходи, активний відпочинок школярів на свіжому повітрі, керує заняттями в спортивних секціях, працює в оздоровчих таборах під час шкільних канікул, надає консультації учням щодо використання методів оздоровлення.

Окремий напрям роботи вчителя фізичної культури спрямовано на роботу з батьками, яких він залучає до сумісного активного відпочинку з дітьми, бере участь у батьківських зборах, виконуючи просвітницьку, роз'яснювальну та консультаційну роботу щодо вибору, використання та нагляду за дітьми під час оздоровчих заходів удома.

З педагогами загальноосвітнього навчального закладу вчитель фізичної культури проводить консультаційні заходи щодо пропаганди здорового способу життя серед школярів, проведення фізкультхвилинок на уроках, використовуючи методи оздоровлення, залучає педагогічний колектив школи до здоровотворчої роботи щодо власного фізичного здоров'я.

Висновки. Таким чином, розглядаємо найголовнішу сутність роботи вчителя фізичної культури: з одного боку, він виступає як учитель-предметник, проводячи уроки з «Фізичної культури», а з іншого – як організатор процесу фізичного виховання школярів, спрямовуючи зусилля всіх учасників цього процесу на досягнення важливої мети – оздоровлення школярів.

Великого значення надаємо провідному завданню сучасної професійної освіти у галузі фізичної культури – вихованню особистості вчителя, щиро стурбованому долею України, що володіє та вміє організовувати і використовувати на практиці форми і методи оздоровлення учнів, тобто вчитель-організатор загального оздоровчого процесу в загальноосвітньому навчальному закладі.

Література

1. Бабич В. І. Професійна підготовка майбутніх учителів фізичного виховання до формування культури здоров`я школярів: дис.… кандидата пед. наук: 13.00.04 / В. І. Бабич. – Луганськ, 2006. – 315 с.
2. Іванова Л. І. Підготовка майбутніх учителів фізичної культури до фізкультурно-оздоровчої роботи з учнями загальноосвітніх навчальних закладів: дис. … кандидата пед. наук: 13.00.04 / Л. І. Іванова. – К., 2007. – 376 с.
3. Крутогорська Н. Ю. Підготовка майбутнього вчителя фізичної культури до виховної роботи в школі з формування здорового способу життя / Н. Ю. Крутогорська // Гуманізація навчально-виховного процесу: зб. наук. пр. – Слов`янськ, 2010. – Вип. І. – С. 40-51.
4. Оглоблин К. А. Опережающая стратегия подготовки педагогов физической культуры на основе непрерывного здоровьеформирующего образования: автореф. дисс. на соиск. научн. степ. доктора пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика проф. образования» / К. А. Оглоблин. – СПб, 2008. – 43 с.
5. Про систему організації фізкультурно-оздоровчої та спортивної роботи дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних та позашкільних навчальних закладів: Наказ Міністерства освіти і науки України № 486 [Чинний

від 2003-07-21] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi.

ТЕНІСНІ ТЕРМІНИ ТА ЇХНІ ОЗНАКИ

Тетяна Нестеренко, Наталія Черепова
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка
Кропивницький, Україна

Динамічний розвиток тенісу в Україні сприяє стрімкому входженню лексики цього виду спорту в соціальну площину. Тенісна лексика перебуває в центрі уваги не лише професійних спортсменів і тренерів, вона стає об'єктом зацікавлення багатьох фахівців, у тому числі й лінгвістів. Водночас в українській науково-методичній літературі вкрай бракує праць не тільки з історії, соціології, економіки чи маркетингу цього ігрового виду спорту, а й з теорії та методики спортивного тренування, відновлення, підготовки резерву, тренерських кадрів тощо. Серед робіт, на які можна спиратися, – посібники М. В. Ібраімової, О. В. Ханюкової, Л. В. Поліщук «Сучасна школа тенісу» (2013); М. Креспо «Подготовка юных теннисистов» (2013); В. Н. Платонова «Периодизация спортивной тренировки. Общая теория и ее практическое применение» (2013); дисертація О. В. Лазарчук на здобуття ступеня кандидата наук з фізичного виховання і спорту «Побудова тренувального процесу тенісистів першого року навчання в умовах клубної системи» (2009) [2; 3; 5; 4].

Вивчення спортивних термінів великого тенісу є актуальним, воно дасть змогу впорядкувати цю частину української терміносистеми, розкрити закономірності й механізми термінотворення, проаналізувати її походження та структуру. У рамках нашої наукової розвідки маємо на меті диференціювати специфічні ознаки одиниць на позначення тенісної лексики.

З-поміж численних ознак наукового терміна – системність, точність, прагнення до однозначності у межах своєї терміносистеми, наявність

дефініції [7]. Наукові терміни також характеризуються відносною незалежністю від контексту, нейтральністю, відсутністю емоційно-оцінної компоненти тощо.

На тлі наукової лексики спортивна термінологія (зокрема, великого тенісу) посідає особливе місце, бо, з одного боку, вона є невід'ємною частиною лексичного фонду української мови, а з іншого боку, спортивні терміни не вирізняються суворою регламентацією й часто характеризується порушенням суворих вимог, які висувають до наукового терміна. Мова спорту має низку специфічних рис, серед яких простота, широке коло користувачів, динамізм, недостатня відмежованість від загальновживаної лексики, емоційно-оцінний характер найменувань, наявність значної кількості синонімів і близькість до технічної термінології, що визначає ідіоматичний та сленговий характер значної кількості одиниць. Ще однією рисою спортивної термінології є те, що фахівці цієї галузі часто користуються мовою оригіналу, тож іншомовна термінологія, більшою чи меншою мірою адаптована українською мовою, має різне походження, найчастіше запозичуючись із мови країни, у якій той чи той вид спорту найактивніше розвивався.

Підсистема лексичних одиниць сфери тенісу є важливою частиною лексичного фонду української мови, хоч і має свої особливості. Системність термінології тенісу зумовлена двома типами зв'язків, які надають усій сукупності термінів упорядкованого характеру. По-перше, це логічні зв'язки: якщо між поняттями тенісу існують системні логічні зв'язки, то терміни, що називають ці поняття, повинні бути пов'язані. По-друге, це мовні зв'язки: хоча тенісні терміни позначають спортивні поняття, вони залишаються одиницями природної людської мови з властивими їй поєднаннями – родо-видовими, синонімічними, антонімічними, словотвірними.

Логічний аналіз понять тенісу дає змогу розглянути їх як лексичні одиниці, що слугують знаком понять, зміст яких відображає уявлення, пов'язані з суворо визначеною та обмеженою площиною застосування спортивних вправ, інвентарю, правил змагань, тактики гри тощо, вербально номінованих та об'єднаних загальним поняттям (семою) «*теніс*». Цей пласт словесних одиниць

репрезентує досить стрункy ієрархічну систему з двома видами зв'язків: 1) тематичних, коли лексика, згрупована за її співвіднесеністю з тематичним полем «теніс», диференціюється за принципом мікрополя; 2) синонімічних, коли лексичні одиниці об'єднуються за їх зв'язком у синонімічні ряди, де члени рядів зовсім не завжди можуть бути чітко віднесені до термінів, представляти собою одиниці різних мов тощо.

Точність передбачає найбільш влучну та повну передачу змісту позначуваного поняття за рахунок оптимально організованого словесного знака. Наприклад, ***удар зліва*** *– удар по м'ячу, що відскочив, який гравець виконує з лівого від себе боку з розворотом корпусу правим боком до сітки;* ***подача навиліт*** *– подача, виконана таким чином, що гравець, який її приймає, не встигає торкнутися ракеткою м'яча.*

Пошук більш точних, а тому досконаліших термінів часто стає причиною запозичень термінологічних одиниць. Це доцільно, коли в українській мові немає адекватного терміна на позначення певного поняття, як-от: ***гандікап*** *(англ. handicap) – перевага в умовах під час змагання, що надається більш слабкому супротивнику з метою врівноважити шанси на перемогу*; ***серв-волей*** *(англ. serve-volley) – дуже потужна подача з раптовим виходом до сітки з метою якнайшвидшого завершення розіграшу на свою користь.* В іншому ж разі це призводить до появи термінів-синонімів: ***бекхенд*** *(анг. backhand) – т. с., що удар зліва;* ***ейс*** *(англ. ace) – т. с., що подача навиліт.*

Щодо однозначності, то загалом у тенісній термінології превалюють терміни, які відповідають цій вимозі, проте трапляються випадки, коли досягнути цього не вдалося. Наприклад, термін ***жеребкування*** позначає: *1) процедуру витягування жереба учасниками, що не були посіяні, з метою розміщення учасників у турнірній сітці; 2) процедуру підкидання монети перед початком матчу для визначення боку корту або права першої подачі*.

Наявність дефініції – обов'язкова ознака терміна, що вирізняє його з-поміж інших одиниць професійної лексики, зокрема від професіоналізмів. Термін, як і будь-яке слово, що його традиційно визначають як «єдність значення та

звучання», має два боки – означуване (основне значення, яке формує цей знак) і означення (вихідна форма знака), які перебувають у тісних знакових співвідношеннях. Ця важлива ознака засвідчує необхідність кодифікації української тенісної лексики в термінологічних словниках.

Щодо тенісної термінології, то насамперед упадає в око те, що вона, порівняно з іншими терміносистемами, не вирізняється суворою науковістю. Відмежованість спортивної лексики від літературної мови дослідники пояснюють низкою чинників [1]. По-перше, спортивні знання, як і наукові, закріплюються в термінах, тому обидві термінологічні системи виконують не лише номінативну, а й кумулятивну функцію По-друге, у спорті завжди існує елемент змагальності, боротьби з суперником або певна небезпека, що передбачає оцінку дій спортсмена, звідси емоційна компонента частини тенісних термінів По-третє, спортивна термінологія, побутуючи в газетах, журнальних статтях, усному мовленні коментаторів, набуває, крім інформаційної, ще й імперативної функції, що спричиняє до появи експресивних еквівалентів офіційних термінів (наприклад, сленгу). По-четверте, наукова термінологія представлена переважно іменниками або іменниковими сполученнями; спостереження за термінологіями ігрових видів спорту дає змогу дійти висновку про активність дієслів у процесі термінологізації загальновживаних слів. По-п’яте, привертає увагу редеривація спортивних термінів як процес, практично не притаманний науковій термінології. По-шосте, у спортивній термінології існує явище синонімії, воно в науковому плані не є виправданим, проте в мовній практиці існує, передаючи значення того чи того поняття з усіма його найточнішими нюансами та виражаючи весь спектр пов’язаних з ним емоційно-експресивних відтінків. По-сьоме, і науково-технічна, і спортивна термінологія поповнюється одиницями за рахунок вторинної номінації. І хоча термінологія великого тенісу лише спорадично засвідчує приклади, коли термін утворюється від загальновживаного слова на основі метонімії, метафоричне перенесення реалізується в терміносистемах різних типів з однаковою закономірністю:

здебільшого метафоризується конкретна лексика; у сфері абстрактної лексики метафоризація відбувається не так часто. По-восьме, у системі тенісної лексики особливе місце посідає специфічна фразеологія, яка майже завжди характеризується конотативністю, тому не стає органічним елементом науково-технічних текстів і, навпаки, чудово увиразнює спортивну публіцистику.

Звідси випливає, що спортивні терміносистеми відрізняються від наукових термінологій, але не протиставляються їм. До одиниць сучасної тенісної лексики належать:

1) власне терміни (частина репрезентує собою англійський глосарій термінів тенісу, який може бути покладений в основу українського термінологічного словника тенісу, українські синоніми до англійських термінів, терміни-кальки з інших мов);

2) професіоналізми, що репрезентують собою слова та словосполучення, притаманні мові людей певних професій і часто виступають неофіційними синонімами до термінів;

3) спеціальний тенісний сленг, тобто слова та словосполучення професійного жаргону тенісистів (у тому числі експресивно забарвлені елементи мови), що не збігаються з нормою літературної мови.

У зв'язку з цим на позначення одиниць тенісної лексики більш доцільно використовувати термін **тенісизми**, уперше вжитий російською дослідницею К. Л. Полонською [6].

Отже, термінологія тенісу є органічним складником української терміносистеми. Переважно відповідаючи таким загальним вимогам до терміна, як системність і точність, тенісні терміни не вирізняються суворою регламентацією, часто характеризуючись недостатньою відмежованістю від загальновживаної лексики, емоційно-оцінною компонентою значення, наявністю великої кількості синонімів, ідіоматичністю та сленговим характером одиниць. Сучасну тенісну лексику становлять власне терміни, професіоналізми, спеціальний тенісний сленг, через що на її позначення більш доцільно вживати термін тенісизми. Ще однією відмітною рисою тенісизмів є

використання мови оригіналу, тож іншомовна термінологія, більшою чи меншою мірою адаптована українською мовою, посідає важливе місце в системі української тенісної лексики.

Література

1. Ворушило Я. В., Таценко Н. В. Лексико-семантичні особливості сучасних спортивних термінів. Матеріали науково-теоретичної конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів гуманітарного факультету: 18-29 квітня. *Семантика і прагматика дискурсу*. 2005 р. Суми: СумДУ, 2005. Ч. 1. С. 45-50.

2. Ібраімова М. В., Ханюкова О. В., Поліщук Л. В. Сучасна школа тенісу: початкова підготовка: навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів фізичної культури і спорту]. К.: Експрес, 2013. 204 с.

3. Креспо М., Рейд М. Подготовка юных теннисистов: учебно-методическое пособие для тренеров. Валенсия: изд-во МФТ, 2013. – 320 с.

4. Лазарчук О. В. Побудова тренувального процесу тенісистів першого року навчання в умовах клубної системи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. вих. і спорту: 24.00.01 / Дніпропетровський державний інститут фізичної культури і спорту. Дніпропетровськ, 2009. 20 с.

5. Платонов В. Н. Периодизация спортивной тренировки. Общая теория и ее практическое применение. К.: Олимпийская литература, 2013. 624 с.

6. Полонская К. Л. Особенности функционирования теннисной терминосистемы в английском языке: дис. … канд. филол. наук: 10.02.04 / Московский госсударственный гуманитарный университет им. М. А. Шолохова. М., 2012. 209 с.

7. Шевчук С. В., Клименко І. В. Українська мова за професійним спрямуванням: підручник. 3-тє вид., виправ і доповнен. К.: Алерта, 2013. 696 с.

МАРКЕТИНГОВА ДІЯЛЬНІСТЬ В СФЕРІ ЗАНЯТЬ ОЗДОРОВЧОЮ ГІМНАСТИКОЮ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Ірина Сундукова, Олексій Стасенко, Наталія Щербатюк
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка
Кропивницький, Україна

В сучасних умовах конкурентної боротьби однією з найважливіших передумов ефективної комунікації закладу вищої освіти на ринку праці є організація та проведення маркетингових заходів з популяризації здорового способу життя та ціннісного ставлення до власного здоров'я молоді. Специфіка фізкультурно-оздоровчої діяльності полягає у тому, що тут провідна роль належить людині-фахівцю. Саме від праці викладача фізичного виховання, інструктора чи тренера насамперед залежить якість фізкультурно-спортивної послуги.

Сучасний ринок освітніх послуг розвивається досить швидкими темпами. Споживачі (студенти) постійно отримують велику кількість інформації, що призводить до зниження ефективності застосування традиційних засобів маркетингових комунікацій в оздоровленні організму. Тому більш ефективнішим способом, який дасть можливість закладам вищої освіти достукатися і вплинути на думку сучасного студента є Event-маркетинг (з англ. – «маркетинг подій»). Event – маркетинг – це комплексна організація заходів, спрямована ознайомлення, зацікавлення, забезпечення стійкого інтересу до власного здоров'я завдяки фізичним вправам з застосуванням оздоровчої гімнастики за допомогою яскравих подій фізкультурно-оздоровчої спрямованості, що запам'ятовуються та захоплюють сучасну молодь [2].

Питання здоров’я, безумовно є актуальними, адже від того, наскільки сильним, здоровим, міцним і благополучним буде підростаюче покоління, залежить майбутнє суспільства в цілому. На жаль, на сьогоднішній день реальна практика свідчить про зниження стану здоров'я молодих людей, погіршенні їх фізичного стану, до чого призводить, в тому числі, недолік рухової активності та небажання піклуватися про своє здоров’я.

За даними багатьох вчених (Ю. М. Вихляєв, Г. П. Грибан, О. Д. Дубогай, М. В. Дутчак, Е. В. Єгоричева, Л. І. Іванова, І. М. Ляхова, Ж. В. Малахова, М. О. Носко, Л. П. Сущенко, S. Futornyi та ін.) застосування оздоровчої гімнастики в освітньому процесі вищого навчального закладу є системою технологій фізичного виховання студентів, провадження якої надасть можливість сформувати знання, вміння та навички управління індивідуальним здоров’ям і підготувати молодь до висококваліфікованої професійної діяльності.

Маркетинговий підхід до вирішення завдань, які стоять перед фізкультурно-оздоровчою діяльністю в вищому навчальному закладі, заснований на вивченні, формуванні, нарощуванні та задоволенні потреб студентів.

Потреби особистості можна класифікувати:

1. Заняття фізичною культурою і спортом можуть бути необхідні для задоволення потреб у відпочинку й розвагах.

2. Потреби в безпеці й упевненості в майбутньому, своєрідний освітній і психофізіологічний «страховий поліс» особистості.

3. Група соціальних потреб або потреб у причетності. З ними тісно пов’язані потреби в успіху й повазі з боку інших.

4. Група потреб самовираження – реалізація своїх потенційних можливостей і росту як особистості [6].

Специфічні потреби сучасного студента можуть бути різноманітні, особлива потреба у фізичних навантаженнях, бажання оволодіти навичками здорового способу життя, отримувати задоволення від фізичних навантажень, компенсація малорухомого способу життя та ін.

Основним стимулом, що спонукає до фізкультурно-оздоровчих занять є бажання особистості усунути власні, найбільш суттєві, з її погляду, недоліки та позбутися суб'єктивних переживань пов'язаних зі станом здоров'я. Це означає, що цільова орієнтація програм фізкультурно-оздоровчої роботи повинна базуватися на основному принципі маркетингу – «Знайди потребу (проблему) та задовольни (вирішити) її».

Одним з найбільш доступних засобів рухової активності є оздоровчі види гімнастики [3; 4]. В даний час спостерігається різке збільшення різноманітних форм занять оздоровчими видами гімнастики, метою якої є зміцнення здоров'я населення: стретчинг, фітнес хореографія, фітнес-йога та ін. Головна мета яких зводиться до підняття настрою, до формування красивої зовнішньої форми тіла за рахунок гармонійного формування певних груп м'язів.

Оздоровчі види гімнастики – це можливість використання широкого діапазону навантажень і вправ, сполучуваність з іншими напрямками гімнастики, що, перш за все, робить заняття оздоровчими і є засобом профілактики захворювань [3].

Як стверджував Т. А. Брусник оздоровчі види гімнастики є прекрасним засобом корекції фігури і підвищення позитивного ставлення до здоров'я та до занять фізичною культурою [1].

Різновиди оздоровчої гімнастики спрямовують майбутнього фахівця на організацію здорового способу життя, набуття такого рівня здоров'я, який відповідає вимогам життєдіяльності, особистісної та професійної самореалізації [5].

До основних завдань маркетингової діяльності в сфері занять оздоровчою гімнастикою можна віднести:

1. Визначення потреб, інтересів і можливостей потенційних і реальних споживачів соціальних послуг у сфері фізичної культури та спорту;

2. Формування пакета послуг (як основних (фізкультурно-спортивних), так і додаткових послуг);

3. Оцінка й забезпечення необхідного рівня якості та конкурентоспроможності;

4. Вибір комунікативних та ефективних технологій (програм, методів, форм, засобів, методик, методичних прийомів навчання й тренування, включаючи методи й форми контролю та оцінки тощо), що відповідають характеру інтересів, потреб і можливостей різних груп населення;

5. Вибір і прийняття рішень щодо необхідного обсягу і режиму тренувань;

6. Забезпечення належного матеріально-технічного обладнання;

7. Формування комунікаційної політики: проектування та організація рекламної діяльності (популяризація, заохочення до занять такого типу тощо).

Масовості та великої популярності серед сучасних студентів набули такі види оздоровчої гімнастики як шейпінг, фітнес, аеробіка та інші оздоровчі системи. Вони не потребують якихось специфічних навичок, а тому доступні всім верствам населення. Дані види оздоровчої гімнастики збирають величезну кількість активних учасників за рахунок надання цих оздоровчих послуг на території навчального закладу, де студенти в змозі оволодіти певними знаннями та навичками фізичного вдосконалення та оздоровлення організму для подальшої життєдіяльності.

Отже, постійна конкуренція за споживача фізкультурно-оздоровчих послуг обумовлює необхідність обслуговування та управління галуззю. Тому маркетинг відіграє ту рушійну силу, яка ретельного вивчає інтереси і потреби людей які займаються фізичною культурою. Коли зростає попит на фізкультурно-оздоровчі послуги, то зростають вимоги до належного рівня якості послуг з боку споживачів. Якщо вищий навчальний заклад або спортивна організація бажає мати більший дохід, то вона має залучити більше ресурсів для придбання якісного і ергономічного спорядження для бажаючих займатися оздоровленням свого тіла. Така тенденція призводить до розвитку інфраструктури в сфері фізкультурно-спортивних послуг, і стимулює до її розвитку.

Література

1. Брусник Т. А. Оздоровительные виды гимнастики как эффективные средства, направленные на укрепление опорно-двигательного аппарата студенток / Т. А. Брасник // Ученые записки университета имени П. Ф. Лесгафта, 2009. – № 8 (54). – С.27-31.

2. Галайдіда О. В. Event-маркетинг – дієвий інструмент профорієнтації закладу вищої освіти. – [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.economy-confer.com.ua/full-article/2701/.

3. Губарева Е. С. Развитие педагогической технологии в оздоровительных видах гимнастики: автореф. дис. ... канд. наук по физ. воспитанию и спорту по спец. 24.00.02 – Физическая культура, физическое воспитание разных групп населения. К., 2001. – 21 с.

4. Круцевич, Т. Ю. Аэробика как базовый компонент современного фитнесса / Т. Ю. Круцевич, Ю. А. Усачев // Спорт и здоровье: сборник научных трудов. – СПб, 2003. – Т. 2. – С. 43-45.

5. Кузнєцова О. Т. Оздоровче тренування студентів: навч. посіб. / О. Т. Кузнєцова. – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2010. – 310 с.

6. Степанова О. Н. Маркетинг в сфере физической культуры и спорта. – 2-е изд. / О. Н. Степанова. – М.: ФиС, 2005. – 256 с.

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ НА ЗАНЯТТЯХ СПОРТИВНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ

Ольга Шевченко, Світлана Куценко, Віктор Саласенко
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені В. Винниченка
Кропивницький, Україна

У наш час для розвитку та реформування національної системи освіти важливе значення має підготовка нового покоління висококваліфікованих педагогічних працівників. Це обумовлено тим, що сьогодні світові економічні, політичні та соціальні процеси висувають нові вимоги до педагогічної галузі. Особлива роль у професійній підготовці майбутніх учителів фізичної культури належить процесу спортивно-педагогічному вдосконаленню, яке забезпечує високу працездатність і творче довголіття майбутніх учителів, можливість якісно професійно.

Аналізуючи науково-педагогічну літературу з'ясовано, що компетенція – це відчужена від суб'єкта, наперед задана соціальна норма до освітньої підготовки студента, необхідна для якісної продуктивної діяльності в галузі фізичного виховання і спорту, тобто соціально закріплений результат, а компетентність у навчанні – це інтегрований результат, що передбачає зміщення акцентів з накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок до формування і розвитку у студенів здатності практично діяти, застосовувати досвід успішної діяльності у сфері фізичної культури.

Вчитель фізичної культури – це педагогічний працівник, фахівець з фізичної культури і спорту, який має вищу педагогічну освіту та відповідний освітньо-кваліфікаційний рівень, що організовує та здійснює навчально-

виховну роботу з учнями закладів загальної середньої освіти з метою формування їх фізичної культури, сприяння гармонійному розвитку особистості, формування позитивних рис характеру, зміцнення здоров'я, вдосконалення фізичної та психологічної підготовки до активного життя.

Метою підготовки студентів за спеціальністю 014 Середня освіта (Фізична культура) освітньої програми є формування особистості фахівця галузі освіти, здатного вирішувати завдання професійної діяльності на нових засадах, який має бути компетентним не лише в професійній галузі, але й мати активну життєву позицію, високий рівень громадянської свідомості.

Формування та розвиток професійних компетенцій у студентів здійснюється саме на заняттях циклу практичної підготовки. На нашу думку вивчення теоретичних та методичних положень, організаційних та практичних інструментів дисципліни «Спортивно-педагогічне вдосконалення» дозволить майбутнім фахівцям опанувати певними видами фізичної культури і спорту та спрямувати свої зусилля у вузькопрофільному напрямку відповідно певного виду спорту.

Фізична культура і спорт носять гетерогенний характер, оскільки вони включають найрізноманітніші види фізичної діяльності, направлені на формування, розвиток і вдосконалення людини. Динамізм підходів до розуміння суті фізичної культури і спорту, передбачає навчання і вдосконалення техніко-тактичної майстерності студентів у певного виді спорту, оволодіння достатнім рівнем необхідних знань, умінь і навичок для самостійної позакласної та позашкільної спортивно-педагогічної роботи у закладі загальної середньої освіти та дитячо-юнацькій спортивній школі.

Основними завданнями вивчення дисципліни є опанування техніки й тактики обраного виду спорту, всебічний й гармонійний розвиток фізичних якостей (спритності, швидкості, гнучкості, витривалості, сили, координаційних здібностей), формування спеціальних теоретичних знань та практичних умінь і навичок, потрібних для успішної діяльності у заняттях спортом, виховання морально-вольових і морально-етичних якостей, забезпечення необхідного

рівня функціональної підготовленості, необхідного рівня спеціальної психологічної підготовленості, удосконалення різних сторін підготовленості у змагальній діяльності.

Ці завдання узагальнюють і визначають основні напрямки спортивної підготовки, які мають самостійні ознаки: технічну, фізичну, тактичну, психологічну, інтегральну. Зміст кожного з цих напрямків обумовлюють конкретні завдання. Під час проходження навчальної практики та виробничої студентам прищеплюються, закріплюються і удосконалюються навички та уміння, які необхідні для самостійної позакласної та позашкільної навчально-тренувальної роботи.

У результаті опанування спортивно-педагогічним вдосконаленням студенти отримують знання методики тренування та правил суддівства змагань в обраному виді спорту. Отримані уміння дозволяють студентам знаходити найбільш цінні форми, методи й засоби фізичного виховання, спорту і рекреації, які можливо застосовувати їх відповідно з реальною дійсністю на практиці.

Проведений аналіз проходження студентами виробничої (педагогічної) практики дозволив з’ясувати, що завдяки вивченню даної дисципліни студенти мали змогу формувати в учнів предметні компетентності з фізичного виховання, медико-біологічних та психологічних основ і технологій розвитку рухових умінь і навичок та фізичних якостей, санітарно-гігієнічних основ діяльності у сфері фізичної культури. Здатність застосовувати сучасні методи й освітні технології навчання у фізичному вихованні. Уміння студентів оцінювати рівень розвитку фізичних здібностей та функціональний стан учнів, дозволив їм адекватно вибирати засоби і методи рухової діяльності школярів з урахуванням їх індивідуальних особливостей. Знання законів і принципів розучування рухових умінь і навичок в обраному виді спорту спонукало студентів до організації позакласної роботи з фізичної культури, проведенню масових фізкультурних заходів та спортивних змагань.

Отже, спортивно-педагогічне вдосконалення студентів дозволяє сформувати у них професійні компетентності**,** які ми вбачаємо комплексно-інтегративними характеристиками особистості, що визначає їх готовність і здатність до виконання функцій професійної діяльності та ефективного вирішення типових професійних завдань, орієнтує на постійне професійне самовдосконалення і самореалізацію на основі творчого використання набутих знань в галузі фізичної культури і спорту.

ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Ольга Шевченко, Валентина Черній, Олена Нєворова
Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені В. Винниченка
Кропивницький, Україна

Постановка проблеми. Відповідно сучасних наукових уявлень, основними чинниками, що детермінують здоров'я, є: спадковість, середовище проживання і спосіб життя людини. Без забезпечення дітей оптимальними для життєдіяльності організму умовами розвитку, навчання і виховання не може бути мови про збереження і, тим більше, про зміцнення здоров'я [1].

Відомо, що здоров'я визначається комплексом чинників, що характеризують морфо-функціональний розвиток, фізичний статус дитини, рівень адаптації до навколишнього середовища й дієздатність. Здорову дитину легко виховувати. У неї швидше формуються життєво необхідні уміння і навики, вона краще пристосовується до різноманітних дій зовнішнього середовища. Фізичне і психічне здоров'я – найважливіша передумова правильного формування характеру, розвитку ініціативи, дарувань і природних здібностей [2].

Актуальність теми дослідження визначається необхідністю вдосконалення організаційно-методичних аспектів фізкультурно-оздоровчої роботи з дітьми молодшого шкільного віку на основі використання засобів фізичної культури.

Мета дослідження полягає у визначенні і реалізації шляхів здоров'язбереження школярів початкової школи. Виходячи з мети дослідження, належало вирішити наступні завдання:

1. Виявити рівень здоров’я, рівень фізичного розвитку і продуктивність розумової працездатності учнів початкової школи.

2. Розробити комплекс фізкультурно-оздоровчих занять для закладів загальної середньої освіти.

3. Обґрунтувати ефективність запропонованих комплексів в режимі дня шкільних установ.

Результати дослідження. Аналіз традиційних програм по фізичному вихованню виявив їх загальну особливість: вони розраховані на кількісні показники фізичної підготовленості, на результативність при виконанні окремих рухів, фізичних вправ. Проте, метою фізичного виховання молодших школярів є зміцнення здоров’я і гармонійний розвиток. Таким чином, ефективність фізичного виховання повинна визначатися рівнем здоров’я дітей. Не завжди підхід до оцінки фізичного виховання дітей визначається цим критерієм. Причинами є недостатня розробленість медико-соціальних аспектів, невивченість в достатній мірі причинно-наслідкових зв’язків між здоров’ям населення і організацією фізичного виховання, відсутність критеріїв оцінки здоров’я дитини.

Засоби досліджуваної методики ми поділили на три групи: перша група – вправи що мають оздоровчу спрямованість; друга група вправ переважно направлена на розвиток розумових здібностей і усної мови; третя група вправ переважно направлена на розвиток дрібних м’язів кисті.

Кожна з груп вправ використовувалася в розвиваючих і повчальних заняттях, залежно від мети. До вправ першої групи були віднесені профілактичний самомасаж і будь-яка дія на кисть різними засобами. До другої групи вправ, переважно направлених на розвиток розумових здібностей і усної мови, були рекомендовані спеціальні вправи і пальчикові ігри, пов’язані з розвитком координації і дрібної моторики пальців.

До третьої групи вправ, переважно направлених на розвиток дрібних м’язів кисті, відносяться вправи і ігри з дозованим зусиллям. Вони направлені на

зміцнення дрібних м’язів кистей, що сприяє підготовки руки до оволодіння графікою письма.

Дана методика не вводить в розпорядок дня нові форми занять, а наповнює обов’язкові програмні заняття новим змістом, враховує комплексний і системний підхід у використанні оздоровчих засобів. Досліджувана методика допомагає об’єднати зусилля працівників різних сфер шкільної установи в досягненні загальної мети – оздоровлення дітей.

У оздоровчому комплексі пропонувалася система комплексів складно-координаційних вправ, заснована на етапах рухової сенсорики. Комплекси цієї системи можна використовувати в любій частини уроку фізкультурного та в інших видах рухової активності. Пропоновані комплекси вправ – це складно-координаційні вправи виконувані потоковим способом під музику. Включення в заняття рухів під музику підвищує емоційний настрій, дає можливість виразити свої відчуття за допомогою рухів. Основним принципом побудови системи комплексів є варіативне повторення. Принцип повторюваності, покладений в основу системи комплексів відображає ефект поступового формування рухового уміння і спеціальних знань через багатократне повторення. Реалізація принципу повторності має велике виховне значення, оскільки привчає дітей до регулярної роботи. Основне завдання варіативного повторення – додати руховій дії таку гнучкість, щоб його можна було виконати в різних варіантах. Комплекси розучуються дітьми до уміння виконувати їх без допомоги дорослого, орієнтуючись тільки на ритмічний малюнок музичного супроводу. Це сприяє тренуванню рухової пам’яті, формує уміння довільно управляти увагою, вимагає прояву творчих здібностей і уміння осмислювати отриманий руховий досвід.

Застосування складно-координаційних комплексів багато разів розширює школу рухів дитини. Для кращого засвоєння рухового матеріалу і розвитку рухової пам’яті необхідне багаторазове повторення рухів, проте воно призводить до стомлюваності і не приносить радості. Виходячи з цього, пропонувалося повторення не окремих вправ, а комплексів, що проводяться під

музику, з використанням спеціальних методичних прийомів для підвищення інтересу до виконання рухів. Програмний матеріал побудований таким чином, що один і той же комплекс виконується в різних варіантах складності. Після повного освоєння комплексу, його виконання здійснюється з невеликими предметами, зменшується площа опори, комплекси проводяться в різних початкових положеннях. Ці прийоми сприяють міцному засвоєнню рухів, виробляють у дітей уміння виконувати рухові дії із слова, усвідомлено, розвивають рухову пам'ять і уміння імпровізувати. За рік діти освоюють 4 складно-координаційні комплекси. Після повного освоєння вони виконуються по спеціальній схемі ускладнення, заснованій на етапах рухової сенсорики.

Висновки. Отже, система здоров'язбереження школярів засобами фізичної культури це складний, багаторівневий педагогічний процес при взаємодії учнів й вчителя. Оволодіння складно-координаційними рухами дозволяє комплексно вирішувати освітні, оздоровчі і виховні завдання виховання, оскільки таким руховим діям повинен відповідати певний рівень рухових якостей в різних поєднаннях.

Література

1. Теорія і методика фізичного виховання: підруч. для студ. вищ. навч. закл. фіз. виховання і спорту: у 2 т. / [Т. Ю. Круцевич, Н. Є. Пангелова, О. Д. Кривчикова та ін.; за ред.. Т. Ю. Круцевич]. – [2-ге вид., переробл. та доп.]. – К.: Національний університет фізичного виховання і спорту України, вид-во «Олімп. л-ра», 2017. – Т. 1. Загальні основи теорії і методики фізичного виховання. – 384 с.

2. Язловецький В. С. Організація та методика оздоровчої фізичної культури. Навчальний посібник / В. С. Язловецький, О. М. Жданова, А. Л. Турчак. – Кіровоград: РВВ КДПУ імені Володимира Винниченка, 2005. – 204 с.

АНАЛІЗ НАПРЯМКІВ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТЕОРІЇ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Оксана Язловецька, Анастасія Мельнік
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка
Кропивницький, Україна

Сьогодні актуальною є проблема модернізації існуючої системи фізичного виховання (насамперед у закладах освіти), осмислення найважливіших компонентів цієї педагогічної діяльності – змісту, спрямованості, завдань, форм, методів, педагогічних технологій їх вирішення, місця в загальній системі виховання.

Для ефективного розв'язання цього стратегічного завдання насамперед необхідна нова загальна теорія сучасної системи фізичного виховання, в якій дається науково обґрунтований аналіз педагогічної діяльності.

Згідно з «Великим тлумачним словником сучасної української мови», модернізувати означає «змінювати, вдосконалювати відповідно до сучасних вимог і смаків», а також «надавати минулому невластивих йому сучасних рис» [1, с. 683]. Аналіз публікацій в нашій країні й за кордоном показує, що більшість дослідників піддають критиці концепцію фізичного виховання, згідно з якою воно розуміється лише як навчання рухам (руховим діям), як цілеспрямоване формування та вдосконалення фізичних якостей і умінь, що характеризують фізичну підготовленість людини [2, 3, 5].

Пропонуються численні нові напрямки, цілі і завдання, форми і методи фізичного виховання. Спільною рисою інноваційних концепцій є, наприклад, визнання необхідності гуманізації, підвищення особистісної орієнтації сучасного фізичного виховання. Разом з тим при конкретизації загального

підходу в розумінні цільової установки сучасного фізичного виховання виникають розбіжності. У цьому плані можна виділити три основні концепції:

• фізичне виховання характеризується як педагогічна діяльність, яка використовує певну рухову діяльність (у вітчизняних публікаціях її називають «фізкультурною», в зарубіжних – «фізичною активністю») для вирішення комплексу педагогічних завдань фізичного, психічного, естетичного, морального вдосконалення, оздоровлення та ін.;

• на перший план у фізичному вихованні виділяють спорт (особливо спортивне тренування), і тому головною метою цієї педагогічної діяльності вважають її спортивну орієнтацію, залучення вихованців до занять спортом, виховання спортивної культури особистості;

• головну мету фізичного виховання вбачають в корекції тіла людини (відповідно до культурних ідеалів, зразків, норм), її тілобудови, рухових здібностей, здоров'я, у формуванні тілесної (соматичної, фізичної) культури особистості на основі використання комплексу форм і методів (фізичні вправи, заняття спортом, раціональний режим праці і відпочинку, сили природи та ін.).

Іноді на перший план висуваються лише окремі аспекти системи фізичного виховання, які є правомірними для деяких або навіть для всіх зазначених концепцій. Так, наприклад, часто обґрунтовується освітня спрямованість фізичного виховання – орієнтація на підвищення рівня знань вихованців про фізичний стан людини, про засоби його корекції, про фізкультурну рухову діяльність; підкреслюється необхідність використання ігрових форм організації фізкультурно-спортивної діяльності; вказується на важливе значення «естетизації» фізичного виховання.

Пропонуються й інші часткові підходи до модернізації існуючої системи фізичного виховання, коли підкреслюється важливе значення тих чи інших із зазначених завдань, форм і методів, а саме: створення цілісного педагогічного (освітньо-навчального, фізкультурно-спортивного) середовища і простору; використання нових тренажерів і інших технічних засобів впливу на різні параметри тілесності людини; моніторингу, діагностики, тестування фізичного

здоров'я, фізичної підготовленості; гендерного підходу; вдосконалення системи управління у сфері фізичної культури і спорту тощо.

Таким чином, в Україні та за кордоном проведена значна робота щодо визначення важливих напрямків, цільових установок, інноваційних форм і методів сучасного фізичного виховання [2, 3, 5, 6].

Всебічний і критичний аналіз концепцій спонукає враховувати не тільки позитивні, але і негативні аспекти стану розробки даної теорії.

Так, в більшості публікацій з даної тематики розглядаються окремі компоненти фізичного виховання (як правило, стосовно до тих чи інших умов організації цього виховання, певних соціально-демографічних груп населення та ін.) [2, 3, 6]. При цьому виклад даних часткових аспектів, компонентів фізичного виховання не спирається на таку загальну теорію фізичного виховання, в якій характеризується цілісна система педагогічної діяльності, а тому не вказується їх місце, роль і значення в цій системі, зв'язок з іншими.

В результаті такого підходу, як правило, має місце абсолютизація окремих елементів, напрямків, форм і методів фізичного виховання, обмеження всього їх різноманіття, оцінка лише деяких з них як важливих і пріоритетних, відсутність системного, комплексного підходу до їх розуміння.

Однобічний підхід до розуміння завдань сучасного фізичного виховання полягає насамперед у тому, що простежується прагнення враховувати тільки якусь одну з трьох згаданих вище установок – вирішення комплексу педагогічних завдань на основі фізкультурно-рухової активності, або виховання спортивної культури особистості, або виховання фізичної (тілесної, соматичної) культури особистості.

Одне з істотних негативних наслідків цього – змішування, ототожнення різних теоретичних концепцій фізичного виховання. Також в запропонованих концепціях, як правило, не враховується необхідність диференціації загальної, інтегративної і часткових теорій фізичного виховання, а також методологічні помилки у визначенні їх предмета [3, 4, 6].

Теоретичний аналіз фізичного виховання як складного, системного соціально-педагогічного явища вимагає суворого обліку принципів діалектичного методу, положень, розроблених в сучасній логіці і методології наукового пізнання, а також нових логіко-методологічних принципів [4, 5, 6].

Для ефективного функціонування і розвитку в сучасних умовах фізичне виховання повинно враховувати багатосторонні соціальні запити і вимоги, інтереси і потреби різних груп населення, специфічні умови організації, тобто має бути комплексним і являти собою систему.

З урахуванням вищевикладеного нам імпонує теорія комплексного фізичного виховання, розроблена доктором філософії, професором Столяровим В. І., згідно з якою це виховання є певною педагогічною системою, що включає в себе три взаємопов'язаних між собою елементи: тілесне (соматичне) виховання, спортивне виховання і фізкультурне (особистісно-орієнтоване) рухове виховання.

1. Фізичне (соматичне) виховання – педагогічна діяльність, істотними рисами якої є:

- *особлива цільова установка*: формування та вдосконалення тіла людини, різних параметрів її фізичного стану в потрібному напрямку відповідно до визначених культурними традиціями, зразками, ідеалами, нормами та ін., а також відповідних знань, інтересів, потреб;

- *засоби* які використовуються для досягнення цієї мети: фізичні вправи, спортивна діяльність, туризм, раціональний режим праці, відпочинку, харчування, природні сили природи.

Тілесне виховання має дві основні цільові установки:

а) виховання загального позитивного ставлення індивіда до турботи про своє тіло – діяльності з формування і корекції певних параметрів свого фізичного стану в бажаному напрямку;

б) сприяння особистості у формуванні ціннісно-вибіркового ставлення до свого тіла і турботі про нього; в першу чергу гуманістична орієнтація до власної тілесності.

2. Спортивне виховання – педагогічна діяльність, яка пов'язана зі спортом і має два взаємопов'язаних напрямки:

а) виховання спортивної культури особистості (залучення до системи спортивних цінностей, виховання загального і ціннісно-вибіркового (насамперед, гуманістично орієнтованого) позитивного ставлення до спортивної діяльності);

б) виховання за допомогою спорту, тобто педагогічне використання спортивної діяльності для вирішення таких цілей і завдань, які виходять за рамки цієї діяльності, зачіпають різні напрямки особистісного розвитку (тілесно-фізичне, когнітивне, емоційне, психосоціальне та ін.) і сприяють загально-гуманістичному вихованню індивіда.

3. Фізкультурне (особистісно-орієнтоване) рухове виховання – педагогічна діяльність, яка пов'язана з фізкультурно-руховою активністю (заняттями фізкультурою, особистісно-орієнтованою рухової діяльністю) і має два взаємопов'язаних напрямки:

а) виховання позитивного ставлення до фізкультурно-рухової активності, залучення до системи цінностей цієї активності, а значить, і відповідної культури особистості;

б) виховання за допомогою фізкультурно-рухової активності.

В єдину систему ці три компонента комплексного фізичного виховання об'єднує тісний зв'язок один з одним, а також з руховою діяльністю і тілесністю людини [5, 6].

В авторській теорії враховуються особливості тілесного, фізкультурно-рухового і спортивного виховання, а також комплексного фізичного виховання в цілому, що визначаються їх ціннісною орієнтацією. На основі цього виокремлюються різні моделі кожного з цих елементів структури комплексного фізичного виховання і цього виховання в цілому.

В теорії комплексного фізичного виховання під моделлю будь-якого елементу фізичного виховання або цього виховання в цілому автор розуміє модифікацію (зміну) цієї виховної діяльності та її компонентів (тілесного,

спортивного та фізкультурно-рухового виховання в зв'язку з орієнтацією на ті чи інші цінності культури і методи вирішення відповідних виховних завдань).

Перш за все важливо враховувати, що авторська теорія є не тільки інтегративною (комплексною), але і загальною теорією сучасного фізичного виховання.

В даний час автором розроблена лише загальна теорія комплексного фізичного виховання. Відповідно до принципів логіки і методології науки в подальшому така загальна теорія сучасного фізичного виховання повинна бути конкретизована і доповнена його частковими теоріями, в яких повинні враховуватися особливості організації цього виховання:

- різних соціально-демографічних груп населення (наприклад, школярів, студентів, дітей дошкільного віку, осіб з обмеженими можливостями тощо);

- на різних етапах формування і розвитку особистості, рівнях освіти;

- стосовно до різних умов (в навчальному процесі, в трудовій або дозвіллєвій діяльності та ін.).

Концепція сучасного фізичного виховання, розроблена В. І. Столяровим враховує позитивні теоретичні та методологічні аспекти розроблених вітчизняними та зарубіжними дослідниками концепцій сучасного фізичного виховання. Разом з тим вона є інноваційною. Її основними інноваційними аспектами є такі:

- методологічне обґрунтування теорії: враховуються не тільки основні положення діалектичного методу, сучасної логіки і методології науки, а й розроблені автором нові логіко-методологічні принципи: формування понятійного апарату теорії, а також побудови загальної, часткових та інтегративної теорій фізичного виховання;

- усунення ототожнення різних концепцій фізичного виховання на основі чого дається інше змістовне трактування як окремих його елементів, так і цієї педагогічної діяльності в цілому;

- подолання одностороннього підходу до розуміння напрямків, цілей, завдань, форм і методів сучасного фізичного виховання, який властивий

більшості інших інноваційних концепцій цього виховання, обґрунтування його комплексного, системного характеру;

- усунення невизначеності, багатозначності понятійного апарату теорії фізичного виховання;

- виокремлення різних моделей (форм, різновидів) кожного з елементів структури комплексного фізичного виховання і цього виховання в цілому;

- орієнтація на використання для вирішення завдань фізичного виховання комплексу методів фізкультурно-рухового, спортивного і тілесного виховання як елементів комплексного фізичного виховання з урахуванням досвіду розробки і застосування цих методів в різних країнах [4, 5, 6].

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

2. Круцевич Т. Ю. Причини політики девальвації фізичної підготовки в системі фізичного виховання в закладах освіти України / Т. Ю. Круцевич, М. М. Саїнчук, Р. В. Підлетейчук // Спортивний вісник Придніпров'я, 2018. – С. 169-174.

3. Попрошаєв О. В. Фізичне виховання в контексті інтеграції в загальноєвропейський освітній простір / О. В. Попрошаєв, О. А. Білик, М. В. Островський // Спортивна наука України. – 2015. – № 2. – С. 36-43.

4. Столяров В. И. Философия спорта и телесности человека: Монография. В 2-х кн. – Кн. 1. Введение в мир философии спорта и телесности человека / В. И. Столяров. – М.: Издательство «Университетская книга», 2011. – 766 с.

5. Столяров В. И. Инновационная концепция модернизации теории и практики физического воспитания: Монография / В. И. Столяров. – Бишкек: Издательство «Максат», 2013. – 545 с.

6. Столяров В. И. Теория и методология современного физического воспитания: состояние разработки и авторская концепция: монография / В. И. Столяров. – Киев: НУФВСУ, изд-во "Олимпийская лит-ра", 2015. – 704 с.

PART 4

SPIRITUALITY AND HUMANISM AS THE FACTORS OF STRENGTHENING OF PERSONAL RESOURCES AND QUALITY OF LIFE

PERSPECTIVES OF THE DEVELOPMENT OF HUMAN RESOURCES MANAGEMENT IN THE CENTER OF PEDIATRICS

Nadiya Dubrovina[1], Andrzej Siwiec[2], Vira Dubrovina[3], Oksana Tulai[4]

[1]School of Economics and Management of Public Administration in Bratislava

Bratislava, Slovakia

[2]Center of Pediatrics named after John Paul II in Sosnowiec

Sosnowiec, Poland

[3]Kharkiv Institute of Trade and Economy of KNTEU

Kharkiv, Ukraine

[4]Ternopil National University of Economics

Ternopil, Ukraine

In modern conditions, of particular importance for achieving the effective functioning of the organization is the human component – the personnel of the organization itself or the human resource. In their functional activities, employees of the organization realize their labor potential, use their professional skills [1, 2, 4]. At the same time, an important aspect is to what extent the employees are integrated into the existing value system of the organization and how sensitive they are, flexible and

ready for changes in the value sphere in connection with changes in living and working conditions [3, 5, 6].

Consider the main aspects of human resource management in the Center of Pediatrics named after John Paul II in Sosnowiec. The Human Resources Department implements the entire HR policy, and in particular diagnoses the current and programming of the Center's future staffing needs.

The Center of Pediatrics named after John Paul II in Sosnowiec (Center of Pediatrics) was established on the basis of two children's hospitals that have long existed in Sosnowiec: Hospital No. 3 with general pediatric profile at ul. Grota Roweckiego and Hospital No. 6 rheumatological profile at ul. Zapolskiej.

From the very beginning, the Center of Pediatrics has been developing extremely dynamically. For 15 years, new departments, studios and clinics have been constantly emerging in it to provide the most comprehensive medical care possible [7]. Throughout this time, in the Center personnel also takes care about constant improving the quality, standards, qualifications of our staff, and about equipping the Hospital with modern medical devices and constant modernization of equipment – all in the name of the best services for our little patients. The Anesthesiology and Intensive Care Unit for Newborns and Children is a highly specialized unit that treats children in life-threatening conditions.

This is one of the most modern departments of this type in the region of the Śląsko-Dąbrowski Basin, with beds for its patients, including fully equipped intensive care units for newborn babies, located in separate rooms that do not have contact with places for older children.

The ward has qualified medical staff: specialists in anesthesiology, neonatology and pediatrics, as well as trained nurses with many years of experience in the newborn ward. Qualified medical personnel working at the ward includes: specialists in anesthesiology, neonatology and pediatrics; anesthesiological nurses with extensive professional experience in the Intensive Care Unit for Newborns and Children: a modern, fully equipped Operating Block is designed to perform

operations including those in life-threatening conditions, as well as all actions preceding the procedure, accompanying it and necessary after it.

A professional medical and nursing team providing high quality medical services works in the Admissions Room. Nurses constantly improve their qualifications by participating in trainings, courses, scientific conferences as well as getting self-education and gaining specializations.

Further, let us review organizational rules, purpose and main task of the Center of Pediatrics (Limited liability company). The company may use an abbreviated name: Centrum Pediatrii Sp. z o. o. The area of the Company's operation is the Śląskie Voivodship and another area based on concluded contracts.

The main goal of the Center's activity is to provide children and young people living in the area with stationary and outpatient medical care, to take actions to protect and improve health by organizing and conducting preventive activities, constantly raising the level of services provided and promoting health-promoting behaviors.

The tasks of the Center of Pediatrics presented in Fig. 1. [8]

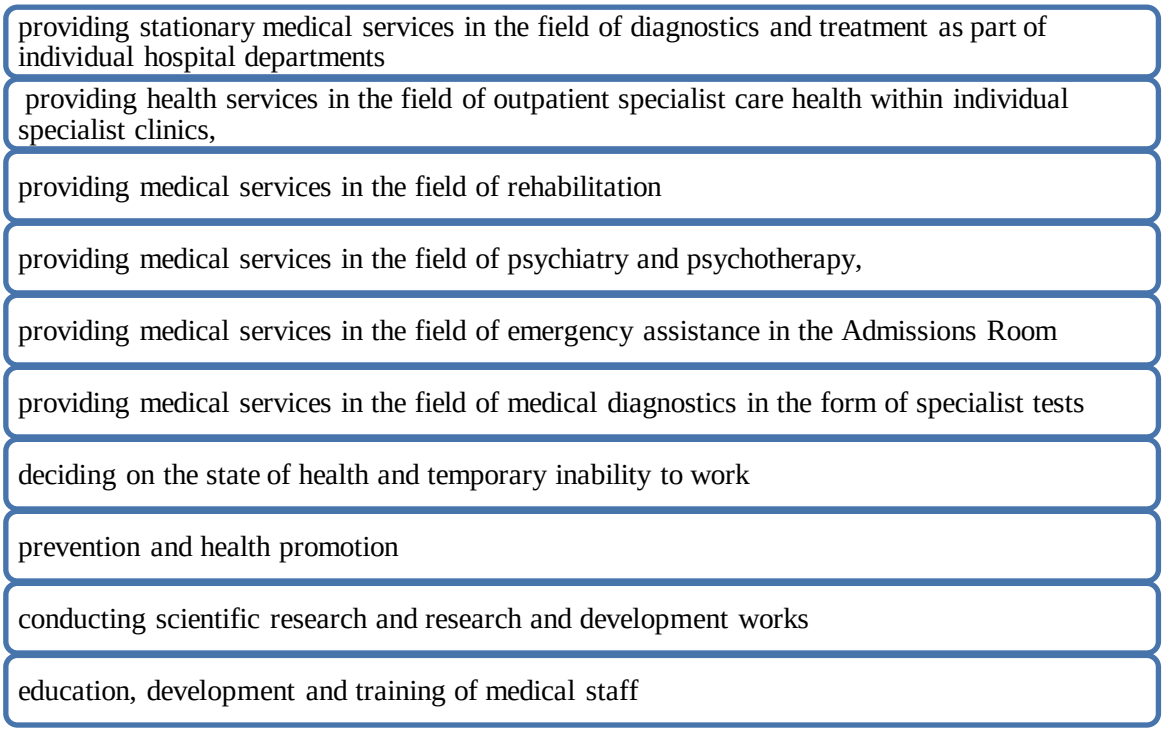

Fig. 1. The task of the Center of Pediatrics named after John Paul II in Sosnowiec

Source: created by the author based on the Charter of the Center of Pediatrics

The company provides health services in the field of:

1) Stationary medical services in the field of diagnostics and treatment in wards: pediatric, infant and newborn pathology, rheumatological, surgical for children, psychiatry of transitional age, anaesthesiology and intensive care for newborns and children, rehabilitation, gastroenterology for children and neurological rehabilitation for children.

2) Health services in the field of outpatient specialist healthcare in counseling centers: allergological, surgical for children, dermatological, gastroenterological, cardiological for children, sports medicine, neurological for children, otolaryngological, pulmonological for children, rheumatological, trauma-orthopedic for children, defects in posture for children, speech therapy for children, treatment of pain for children, urological for children, plastic surgery, preluxation, genetic for children, rehabilitation, mental health for children.

3) Medical services in the field of rehabilitation in: early intervention center, a rehabilitation outpatient clinic, physiotherapy laboratories, rehabilitation ward, neurological rehabilitation ward for children.

4) Medical services in the field of psychiatry and psychotherapy in: clinical department of psychiatry and psychotherapy of transitional age, mental health outpatient clinics for children, day care unit of psychiatry and psychotherapy of transitional age.

5) Medical services in the field of emergency assistance in the admission room.

6) Medical services in the field of medical diagnostics: ultrasound, ultrasound cardiography, electrocardiogram, electroencephalography, computed tomography, endoscopy, spirometry, X-ray.

7) Conclusion on the state of health and temporary inability to work.

8) Prevention and health promotion.

9) Conducting scientific research and research and development works.

10) Conducting didactic activities.

The ability of a company to adapt to changes in the environment is affected by how it is organized, how the management structure is built. The organizational

structure of the enterprise is a combination of links (structural units) and the relationships between them.

Organizational structure consists of the medical entity of the Pediatrics Center constituting the medical activity division, the economic and administrative division as well as independent organizational units and positions.

The Center's organs are: the Meeting of Shareholders, the Supervisory Board and the Management Board.

In the scope of the Medical Entity Center of Pediatrics - the medical activity division, the Center operates in three enterprises:

1) Pediatrics Center – a hospital.

2) Pediatrics Center – A day care center.

3) Pediatrics Center – Out-patient health services.

4) In addition, the medical entity of the Pediatrics Center.

Departments can be formed by individual organizational units, sections, and independent positions with the same activity profiles can form. The economic and administrative division comprises the following organizational units reporting directly to the Economic and Administrative Director: Accounting Department, Department of Administration, Department of Contracting and Statistics of Medical Services.

Other organizational units and independent positions are directly subordinate to the Center's Management Board: Human Resources Department; Board Office; Inspectors: Health and Safety, Civil Protection, Radiological Protection; Information Security Administrator (ABI), IT Department.

Company management is characterized by decentralization and delegation of powers. The main powers in management are financial, decision-making, supervisory and controlling powers. The Center's Management Board manages the Company with the help of Directors, Department Managers, Organizational Cell Managers, Coordinators, Proxies and other employees directly subordinate to it. The medicinal entity is managed by the Manager of the Medical Institution. A member of the

Center's Management Board who is a physician may also hold the position of the Manager of a Medical Entity.

The Human Resources Department's tasks are presented in Fig. 2. Among another activities of Human Resource Department there are: creating ranges of activities for individual employees and their periodic verification.

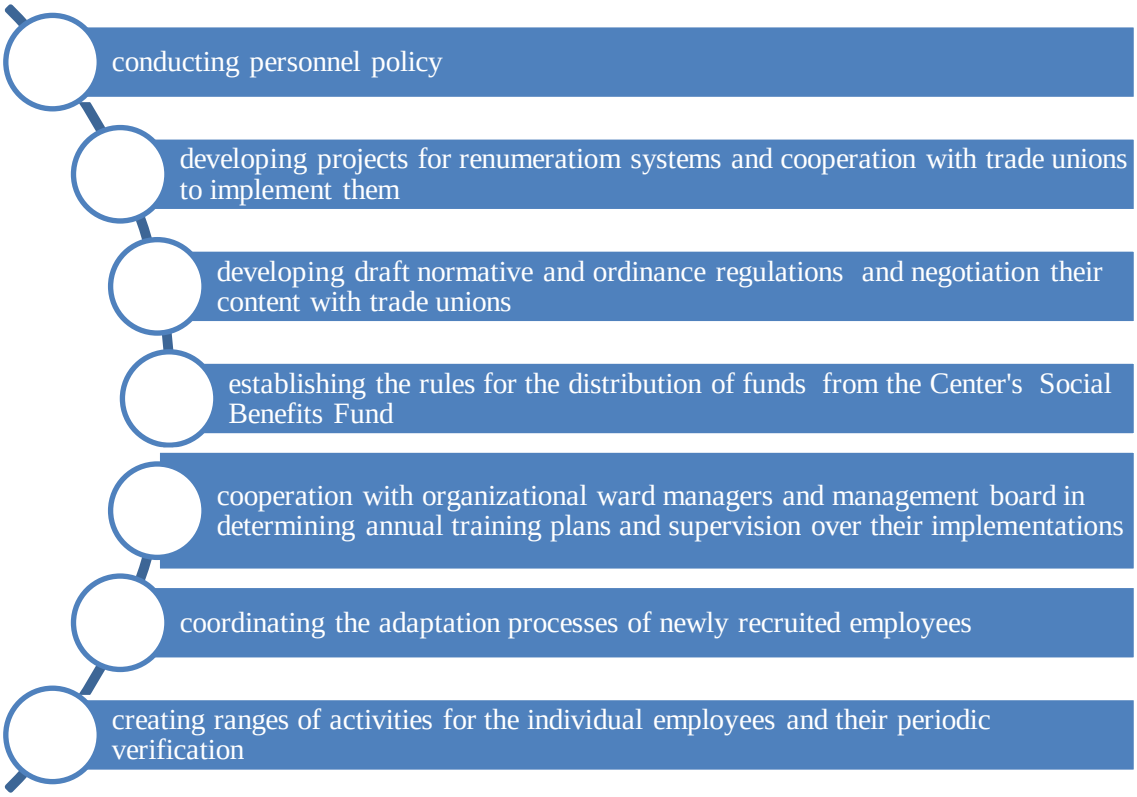

Fig. 2. Scope of tasks of Human Resource Department of the Center of Pediatrics named after John Paul II in Sosnowiec

Source: created by the author based on the Charter of the Center of Pediatrics

Also, human resource manager is responsible for: preparing the content of civil law contracts and contracts for the provision of medical services; preparation of agreements regarding graduate internships, student internships and specialization internships; coordinating residential internships and close cooperation with the Ministry of Health; cooperation with the Voivodship Labor Office and the Military Commission on Supplementing Materials in the field of employing conscripts performing substitute military service; cooperation with the Labor Office in the field of graduate internships and employment of the unemployed; cooperation with trade

union organizations operating in the Center aimed at proper shaping of relations between employees and the employer; control of the work discipline of all employees employed in the Center.

Further consider activities of human resources manager. It should be mentioned, that the human resources manager reports directly to the Center's management board. He is responsible to the Center's management board for the overall HR policy, and in particular for diagnosing the current and forecasting of the Center's future staffing needs. His main activities are closely related with human resource department's tasks, that are presented in the figure above. But also there are specific tasks, that include in particular:

1) organizing and coordinating work in the Human Resources Department in a manner that ensures the proper and timely performance of tasks,
2) preparing applications for rewarding employees,
3) supervision over the performance of duties by subordinate employees and exercising functional control,
4) cooperation with trade union organizations operating in the Center aimed at proper shaping of relations between employees and the employer,
5) compliance with the regulations on keeping professional secrets and supervision over its observance by subordinate employees,
6) control of the work discipline of all employees employed in the Center,
7) supervision over the settlement of employees' working time.

It should be mentioned, that the Center may conduct scientific research and development work in connection with the provision of health services and health promotion – together with a medical university, that is a university conducting didactic and research activity in the field of medical sciences or another university conducting research and development activity for improving the quality provided by Center of Pediatric Health Services. Also the Center is a place to improve professional qualifications and gain practical skills of doctors, nurses and students. On the basis of concluded agreements with the Ministry of Health, hospitals, the Chamber of Nurses and Midwives, the Medical Chamber, medical universities and

others admit: resident doctors for specialist internships under residency, doctors for internships, nurses for courses, including specialization courses, students for internships and apprenticeships.

Taking into consideration, the identified features of the state of human resources at the Center of Pediatrics, we have developed recommendations for the implementation of the Balanced Scorecard method and other strategic human resource management methods. Among these recommendations, there are SWOT analysis, audit and planning of human resource development, development of the KPI (Key Performance Index) method for assessing the level qualifications, skills of medical personnel and increase the efficiency of its work [9].

References

1. Wright, P. M., Snell, S. A., Dyer, L. (2005). *New models of strategic HRM in a global context*. International Journal of Human Resource Management 16 (6): 875-881. Available at: https://doi.org/10.1080/09585190500120814.

2. Armstrong, M. (2006). *Strategic human resource management: a guide to action*. 3rd edition. London and Philadelphia: Kogan Page. 2006. – 202 p. ISBN 978 0 7494 4511 4.

3. Tyson, S. (1997). *Human resource strategy: a process for managing the contribution of HRM to organizational performance*. The International Journal of Human Resource Management, 8 (3), pp. 277-290.

4. Armstrong, M. Taylor, S. (2017). *Armstrong's Handbook of Human Resource Management Practice.* 14th edition. London and Philadelphia: Kogan Page. 2017. – 776 p. ISBN 978 0 7494 6964 1.

5. Swayne, L. et al. (2006). *Strategic management of health care organizations* / Linda E. Swayne, W. Jack Duncan, Peter M. Ginter. – 5th ed., UK: Blackwell Publishing Ltd. 2006. – 869 p. ISBN-13: 978-1-4051-2432-4.

6. O*rganizacja i zarzadzanie szpitalami – wybrane zagadnienia.* (2009). Pod redakcja Jana Stepniewskiego. Krakow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellonskiego.

7. *Centrum Pediatrii im. Jana Pawła II w Sosnowcu.* Available at: https://www.centrum-pediatrii.com.pl/.
8. *Regulamin organizacyjny Centrum Pediatrii im. Jana Pawła II w Sosnowcu* (2013). Available at: https://centrum-pediatrii.com.pl/pub/onas/rejestr/32/Zarz_dyr_2013-06-26_regul.pdf.
9. *Performance Management and KPIs. Linking Activities to Vision and Strategy*. Available at: http://www.mindtools.com/pages/article/newTMM_87.htm.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРОФЕСІЙНОЇ МОТИВАЦІЇ ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ З РІВНЕМ ЇХ СТРЕСОСТІЙКОСТІ

Ірина Білецька, Ірина Ушакова
Національний університет цивільного захисту України
Харків, Україна

Розуміння змісту мотивації дає можливість зрозуміти себе та власні вчинки. Знання про те, чому люди роблять те, що вони роблять – необхідна передумова для того, щоб допомогти їм реалізувати власні мотиви та попередити випадки, коли мотивації можуть викликати певні ускладнення. Саме розглядаючи мотивацію як стратегію досягнення відповідного рівня професіоналізму, в основі якої лежить вплив на особистість майбутнього фахівця, здійснюються зміни в структурі його ціннісних орієнтацій та інтересів, і таким чином відбувається формування відповідного мотиваційного ядра трудової активності.

Розкриття окремих проблем професійної активності військовослужбовців та співробітників правоохоронних органів у наукових дослідженнях С. Д. Максименка, О. А Матеюка, В. І. Осьодла, О. Д. Сафіна, В. В. Стасюка, О. В. Тімченка та інших показує, що мотивація постійно розвивається, трансформується, має в своїй динаміці «підйоми» та «спади» впливу на професійну діяльність, свою інтенсивність, стійкість і емоційне забарвлення. Професійна діяльність військовослужбовців Збройних сил України відбувається, особливо сьогодні, в умовах, пов'язаних з ризиком для здоров'я та життя. І питання про те, що «рухає» людьми в процесі цієї діяльності – важливе практичне та наукове завдання психології.

Це породжує необхідність вивчення професійної мотивації, що впливає на результати військово-професійної діяльності. У спонуканні активності офіцера на перший план починають висуватися мотиви діяльності корисливого змісту:

можливість отримання будь-яких матеріальних благ, грошової винагороди, пільг, «вигідних» посад, служби у великих містах тощо. І на цьому фоні відбувається послаблення власне професійної мотивації, що негативно відбивається на ефективності бойової підготовки військовослужбовців [7].

Сенс військової служби полягає не тільки в задоволенні власних потреб та досягненні певних результатів, а ще й у самій діяльності, активності, успішності, розкритті своїх можливостей, в самоактуалізації, самореалізації своїх здібностей. Негативна мотивація чи відсутність мотивації і бажань виснажує енергію людини, руйнує її внутрішній світ, психічні сили, позитивне сприйняття життя.

Зазначенні особливості прояву професійної мотивації вказують на низький рівень актуалізації особистісного потенціалу офіцера у професійних ситуаціях і свідчить, що військова служба не приносить задоволеності від обраної професії, не є сферою самоактуалізації офіцера.

Хоча проблематика професійної мотивації і належить до традиційних психологічних досліджень, разом з тим питання професійної мотивації військовослужбовців глибоко та послідовно не вивчалися. Надзвичайна важливість, відповідальність і складність завдань, покладених на військовослужбовців, а також специфічні умови їх виконання зумовлюють особливий характер професійної діяльності, який висуває різноманітні вимоги до офіцерів залежно від службових посад, характеру та змісту роботи, яку вони виконують. Специфічність професійної діяльності зумовлює складність та різноманітність професійної мотивації цієї категорії військових фахівців, особливостям і засобам розвитку якої слід приділити значну увагу.

У зв’язку з цим дослідження психологічних аспектів підвищення професійної мотивації офіцерів та розробка психологічних технологій її розвитку і корекції є практично важливими.

Поняття «мотивація» дослідники трактують дещо по-різному. Так, В. К. Вілюнас визначає мотивацію як сукупну систему процесів, що відповідають за спонукання і діяльність [2], а Ж. Годфруа – як сукупність

факторів, що підтримують і спрямовують поведінку [3]; Л. І. Божович, К. К. Платонов пояснюють мотивацію як сукупність мотивів, що спонукають до діяльності [1; 10]; А. К. Маркова вважає, що мотивація є багатомірним утворенням окремих мотивів, потреб, цілей, намірів, інтересів, ідеалів, цінностей [6].

В сучасній психології поняття «мотивація» використовується у двоякому сенсі: воно позначає систему чинників, що детермінують поведінку (сюди входять, зокрема, потреби, мотиви, цілі, наміри, прагнення тощо), та характеристику процесу, що стимулює і підтримує поведінкову активність на певному рівні. Таким чином, мотивацію можна визначити як сукупність причин психологічного характеру, що пояснюють поведінку людини, її початок, спрямованість і активність [5; 11].

Психологи стверджують, що існує певна залежність ефективності професійної діяльності від мотивації. Так, чим більша сила мотивації, тим вища результативність діяльності. При цьому, пряма залежність зберігається лише до зазначеного рівня, після цього досягається деякий оптимальний рівень. При подальшому збільшенні сили мотивації спостерігається зменшення ефективності професійної діяльності [12].

Однак, мотив (від лат. movere − приводити в дію, підштовхувати) характеризується не лише кількісно (сильний-слабий), але й якісно. В цьому плані зазвичай виділяють мотиви внутрішні та зовнішні. Причому йдеться про відношення мотиву до змісту діяльності. Якщо для особистості має значення діяльність сама по собі, то говорять про внутрішню мотивацію. Якщо ж значення мають інші потреби (соціального престижу, зарплатні тощо), то говорять про зовнішні мотиви [12].

Зовнішні мотиви можуть бути позитивними (мотиви успіху, досягнення) і негативними (мотиви уникнення, захисти). Очевидно, що зовнішні позитивні мотиви є більш ефективними порівняно зовнішніми негативними, навіть якщо за силою (кількісний показник) вони рівні [4].

Велике значення для виконання професійної діяльності військовослужбовця, котрий знаходиться більшу частину робочого часу у екстремальних умовах, пов'язаних з ризиком для здоров'я та життя, має рівень стресостійкості. Він впливає й на рівень професійного мотивування, й на мотивацію, як зовнішню, так і внутрішню.

Саме через низький рівень стресостійкості військовослужбовець має ризик непрофесійно виконати свою роботу, від якої залежить чиєсь психічне та фізичне здоров'я, або навіть життя.

Сучасне розуміння детермінованості стресостійкості включає врахування її біологічної складової, пов'язаної з такими основними властивостями нервової системи людини як функціональна рухливість, витривалість, надійність і лабільність основних нервових процесів, а також складової, яка визначається психологічною підготовленістю особистості до дій в екстремальних умовах, особистісним та професійним досвідом, підтримкою соціального оточення, ефективністю опрацювання травматичного досвіду тощо.

Розглядаючи другу складову стресостійкості (здатність до адаптації і вміння керувати власними ресурсами для збереження ефективності діяльності) С. Мадді назвав її терміном «життєстійкість» [8]. Згідно його досліджень життєстійкість є ключовою особистісною змінною, яка опосередковує вплив стресогенних факторів на соматичне і душевне здоров'я особистості, а також на успішність її діяльності і відіграє значиму роль в протистоянні стресовим ситуаціям, насамперед, у професійній діяльності.

Аналіз наукових праць свідчить, що життєстійкість визначає сформовані ресурси людини для подолання факторів стресу і вибір людиною копінг-стратегій, тому життєстійкість особистості тим вища, чим більше вона здатна до свідомого використання потенціалу продуктивних копінгів - трансформаційного оволодіння і свідомої відмови від використання емоційно-орієнтованих копінгів у ситуаціях, в яких збережена можливість їх контролювати [8, 9].

Тобто копінг-стратегії належать до факторів, що мають проміжну роль між таким загальним психологічним конструктом як життєстійкість і результатом поведінки. При цьому вибір копінгів є свідомим і довільним процесом, проте, не завжди продуктивним. На відміну від життєстійкості, яка у своїй кінцевій меті завжди спрямована на розвиток, досягнення цілей і збереження здоров'я, ефективність копінгів є ситуативно обумовленою.

Отже, враховуючи вищезазначене, можна сміливо твердити, що професійна мотивація може бути пов'язана з рівнем стресостійкості людини. Майбутніх офіцерів навчають, як діяти в екстремальних ситуаціях та умовах, вони складають іспити та отримують необхідні їм для ефективного виконання своїх професійних обов'язків знання та навички. Але бувають випадки, коли офіцер, опинившись в таких надзвичайних умовах, через свою низьку стресостійкість втрачає контроль над ситуацією та може розгубитися. В такому випадку дуже багато залежить від професійна мотивація офіцера: він переосмислює власне життя та переглядає свої пріоритети, свої цінності та бажання.

Саме тому ми вважаємо діагностику рівня стресостійкості і професійної мотивації офіцерів Збройних сил України та виявлення їх взаємозв'язку важливим завданням сучасної психологічної науки та практики.

Література

1. Божович Л. И. Проблемы формирования личности. М.: Изд-во «Институт практической психологи», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997. 352 с.

2. Вилюнас В. К. Психологические механизмы мотивации человека. М.: Изд-во: МГУ, 1990. 288 с.

3. Годфруа Ж. Что такое психология: в 2 т. М.: Мир, 1992. 496 с.

4. Кокун О. М., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Малхазов О. Р. Збірник методик для діагностики психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів: метод. посіб. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2011. 281 с.

5. Маклаков А. Г. Общая психология: Учебник для вузов. СПб.: Питер, 2008. 583 с.
6. Маркова А. К., Матис Т. А., Орлов А. Б. Формирование мотивации учения М.: Просвещение, 1990. 192 с.
7. Маркова А. К., Матис Т. А., Орлов А. Б. Формирование мотивации учения М.: Просвещение, 1990. 192 с.
8. Матеюк О. А. Мотивація професійної діяльності підлеглих у сучасних умовах як об'єкт психологічного впливу військових керівників. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (військово-спеціальні науки). 2009. Вип. 22. – С. 53-56.
9. Наливайко Т. В. Исследование жизнестойкости и ее связей со свойствами личности. автореф. дисс. … канд. психол. наук. Челябинск, 2006. 21 с.
10. Орлова М. М., Орлов Д. В. Выбор стратегии психической адаптации и его последствия для личности. Известия Саратовского университета. 2007. – Т. 7, Вып. 1. – 45 с.
11. Пономаренко Н. О. Особливості впливу професійних факторів та умов життєдіяльності на організм військовослужбовців миротворчих підрозділів. автореф. дис. канд. мед. наук: К., 2005. 20 с.
12. Рамендик Д. М., Солонкина О. В., Слаква С. П. Психология и психологический практикум для гуманитарных специальностей. М.: Мастер, 2002. 160 с.
13. Реан А. А. Психология изучения личности: Учеб. Пособие. СПб: Изд-во: В. А. Михайлова, 1999. 288 с.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РІВНЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РЕЛІГІЙНОСТІ СТУДЕНТІВ

Лариса Дейниченко, Олена Заітова
Донбаський державний педагогічний університет
Слов'янськ, Україна

Релігія являє собою важливу частину життя українського суспільства, вплив якої не можна не враховувати. Це з історії відомо, що в моменти кризового стану суспільства зростає вплив релігії на суспільне і особисте життя людей, при цьому розширюється спектр їх релігійних і нерелігійних вірувань. Студентська молодь завжди була соціальною групою, найбільш чутливою до змін культурного середовища, тому аналіз глибинної структури їх масової свідомості представляється досить важливим. Очевидно, що досліджуване явище – вельми складний феномен, вивчення якого продовжує потребувати свого глибокого не тільки філософського, а й психологічній аналізу.

Зазначимо, що у сучасній українській науці проблеми релігійної свідомості та самосвідомості в її психологічних вимірах торкаються М. Боришевський, Ф. Василюк, О. Войнівська, Р. Грановська, Ю. Зенько, З. Карпенко, В. Лубський, В. Москалець, М. Паращевін, М. Савчин та ін. Зокрема, дослідженню проблем релігійності сучасної української молоді присвячені праці таких науковців, як Н. Гаврілова, Н. Дудар, В. Єленський, О. Кисельов та ін. [2, 5].

Мета тез – психологічний аналіз феномену релігійності та вивчення змістовних характеристик релігійних орієнтацій студентської молоді.

Аналіз соціально-філософської та соціально-психологічної літератури показує, що дослідники розкривали різні концептуальні підходи до вивчення проблеми релігійного феномену. Так, для З. Фрейда релігійність відтворюється

з особливостей психіки будь-якого індивіда, а психіка виступає складовою частиною релігії [8].

Г. С. Холл вперше робить спробу показати, що між історичним і індивідуальним розвитком є зв'язок. Ряд дослідників погоджуються з тим, що стадії індивідуального психологічного розвиткувизначають еволюційний напрямок розвитку людської культури і релігії взагалі.

Пояснення релігійності людини з біхевіористичного підходу В. Р. Веллса полягало в тому, що віра є органічна реакція, «система рефлекторних актів інтегруючих таким чином, що деякі ствердження або припущення можуть бути сприйняті позитивно» [8, с. 65].

Емоційну складову релігійності було розкрито у роботах У. Джеймса. Він стверджує, що релігійність – це певний вид відносин людини до світу, відносини у формі чуттєвої «впевненості» в існуванні вищої сили, взагалі [1, с. 98].

С. Гледдінг, Е. Льюїс, Л. Адкінс визначають «релігіозність як набір і зміст індивідуальних релігійних переконань щодо існування «вищих сил» і взаємин між вчинками людини і релігійними переконаннями. Під релігійністю розуміється ступінь індивідуальної залученості в релігію, при цьому вона має на увазі наявність як когниції (тобто переконання), так і дії (тобто активного прояву). Іншими словами, релігійність включає в себе, з одного боку, особливості особистісного сприйняття релігійних цінностей, норм, моралі і базової релігійної доктрини, а з іншого сторони – поведінковий аспект релігії: відвідування місць проведення богослужінь, участь в ритуалах, читання релігійних текстів і молитов» [1, с. 46].

Однією з найвідоміших стала концепція індивідуальної релігіозності Г. Олпорта, який виділив два виміри релігійності – зовнішня релігійна орієнтація (як спрямованість зовні, релігія як засіб досягнення результату) і внутрішня (як спрямованість в себе, значущій спосіб життя) [4].

Зовнішня релігійна орієнтація, за Г. Олпортом, потрібна людям для того, щоб її використовувати, а не для того, щоб заради неї жити. Вона може бути

використана різноманітним чином: для підвищення власного статусу, для підтримки впевненості у собі, для підвищення доходів, для того, щоб знайти друзів, отримати владу та вплив. Таке почуття може бути засобом захисту від реальності, і, насамперед, розглядається як схвалення Богом свого життєвого кредо.

В теологічних термінах, особистість з зовнішньої релігійною орієнтацією звернута до Бога, але не відсторонена від себе. Зовнішнє релігійне почуття не є основним інтегральним мотивом. З точки зору психології розвитку, це незріле утворення. В дослідженнях Ж. Піаже, людина з таким типом релігійної орієнтації має егоцентричне уявлення про Всесвіт.

Внутрішня релігійність, навпаки, не є інструментальним утворенням. Основна її функція не в тому, щоб боротись зі страхами, виявляти конформність, сублімувати сексуальність або реалізовувати бажання. Труднощі, конфлікти, провина – все це керується всеохоплюючим обов'язком. Цей обов'язок – частково інтелектуальний, але головним чином мотиваційний. Це сильне бажання досягти ідеальної життєвої єдності, яка завжди детермінується цілісною концепцією природи всього сущого.

Теоретичні концепції які ми розглянули, свідчать про різні точки зору до визначення сутності релігійності особистості, але поряд з цим дослідники розуміли важливу роль культурного, соціального і міжособистісного впливу на релігійну поведінку людини.

З метою вивчення релігійних орієнтацій було проведено емпіричне дослідження протягом 2018-2019 років серед студентів Донбаського державного педагогічного університету. Вибірка респондентів складає 86 студентів 1-4 курсів психологічного факультету ВНЗ м. Слов'янська. Під час дослідження ми використовували такі методики: «Структура індивідуальної релігійності» Ю. В. Щербатих, «Анкета релігійних спрямувань» І. М. Богдановського.

На першому етапі були визначенні показники рівня індивідуальної релігійності: високий рівень – зовнішні ознаки релігійності (44%), віра у творця

та існування вищої сили (44%), ставлення до релігії як взірця моральних норм поведінки (50%), ставлення до релігії як філософської концепції (52%), існування релігійного самоусвідомлювання (48%). Пошуку підтримки в релігії, відзначили (56%) студентів. Згідно з отриманими показниками встановлено, що у більшості студентів – низький рівень релігійної орієнтації, що становить 56% від загальної кількості студентів.

Але слід зазначити, що високий рівень показників шкали «відношення до релігії» представлений у 44% досліджуваних. Високий рівень прояву даної шкали в індивідуальної релігії студентів означає той факт, що зовнішня атрибутика для цих досліджуваних дуже важлива. Вони намагаються підкреслити приналежність до своєї віри. Це проявляється в регулюванні церкви виконувати всі релігійні обряди, наявність натільного хрестика. Слід зауважити, що низький рівень прояву показника «зовнішні ознаки релігійності» представлені значною кількістю досліджуваних, що складає 30%. Зрозуміло, що ці студенти проявляють свою релігійність опосередковано.

За показником «віра в творця та існування вищої сили» було виявлено, що 44% студентів вірять в існування Бога. Вони вважають, що усі негаразди або життєві труднощі можуть вирішуватися з допомоги вищої сили. Ці студенти впевнені в тому, що кожна людина повинна вірити в щось високе, без віри і без признання Бога дуже важко прожити в сучасному світі, тим паче молоді. Більшість опитуваних, а саме – 56%, отримали за цим показником низький рівень. Тобто цим студентам не потрібна допомога Бога, або інших сил, вони покладаються на свої сили, вважають, якщо людина володіє певним знаряддям знань вона може справитися з будь-якими труднощами.

За показником «цікавість до псевдонауки» 40% опитуваних мають середній рівень. Це свідчить про те, що більшість студентів цікавить все нове, невідоме, таємне. Вони вірять у космічну теорію створення людини, дяки з них звертаються до астрологічних прогнозів.

Поряд з цим, у 50% студентської молоді було виявлено високий рівень за показником «відношення до релігії як взірця моральних норм поведінки». Це

дає нам змогу стверджувати про наступне, що більшість опитуваних вважають, що релігія дає змогу контролювати людині її поведінку, стримує від скоєння поганих вчинків. Але 18% студентів отримали за цим показником низький рівень. Вони впевнені у тому, що релігія не дає змогу людині розкрити свій внутрішній світ, що релігійні закони – це своєрідний контроль над поведінкою особистості.

Більшість студентів, а саме 52% ставлять поруч з релігією і філософію. Стверджуючи, що деякі явища релігії можна вивчати і пояснювати тільки з точки зору філософія як науки. Ці студенти стверджують, що Бог є найважливішою субстанцією світу.

За показником «існування релігійного самоусвідомлювання» був встановлений високий рівень (48%). Такі студенти з часом все більше звертається до релігії, вони пояснюють це тим, що в сучасному світі мало залишилось «справжнього», а віра – це своєрідна «золота середина» між жорстоким сучасним світом і людиною. Вони вважають себе часткою великого світу, в котрому панує не тільки розуміння та повага по відношенню до інших, але й розуміння самого себе, своєї приналежності до той чи іншої віри.

За показником «пошук в релігії підтримки» 56% студентської молоді отримали низький рівень. Їм не потрібна підтримка вищих сил, або Бога, студенти покладаються на отримані ними знання. Вони згодні з тим, що звернення людини до релігії – це невпевненість в своїх силах, що говорить про її слабкість.

В дослідженні було виявлено, що за показником «самооцінка релігійної впевненості» у опитуваних переважає низький рівень – 56%. Це дає змогу нам, говорити про те, що молодь не вірить у підтримку збоку релігії, навіть деякі з них вважають, що доля людини не зумовлена вищою силою, і кожен в силах її змінити

В результаті проведення анкетування студентської молоді ми виділили три групи досліджуваних: студенти з низьким рівнем релігійної орієнтації (33%), з

середнім рівнем релігійної орієнтації (27%) та студенти з високим рівням релігійної орієнтації (40%).

Також було встановлено, що серед студентська молодь має наступні показники рівня індивідуальної релігійності: високий рівень – зовнішні ознаки релігійності (44%), віра в творця та існування вищої сили (44%), відношення до релігії як взірця моральних норм поведінки (50%), відношення до релігії, як філософської концепції (52%), існування релігійного самоусвідомлювання (48%). Середній рівень становить 40% опитуваних за показником цікавістю до «псевдонауки», 56% студентів надають перевагу пошуку підтримки в релігії, що становить низький рівень.

Висновки: за результатами дослідження встановлено, що основними компонентами загального рівня релігійності у більшості досліджуваних були віра в наявність вищої могутньої сили і потреба в підтримці з її боку. Високий рівень релігійної орієнтації притаманний незначній кількості студентів, вони досить складно адаптуються до змін у соціумі, та важко йдуть на контакти з іншими, не вірять у свої сили, найчастіше спираються на Бога, чітко виконують норми і правила соціального життя.

У більшості студентів виявлено низький рівень релігійної орієнтації. Такі студенти більш адаптовані, це пояснюється тим, що їм легко переступити норми поведінки заради свого блага, вони приймають зміни з легкістю, стійкі до стресу, їх не хвилює божа кара, впевнені в собі, у свої силах.

Література

1. Ардашева Л. А. К вопросу о моделях и процессе религиозного обращения / Л. А. Ардашева // Психология религии: между теорией и эмпирикой: Сборник научных статей / Ред.-сост.: К. М. Антонов, Т. В. Малевич, Т. В. Фолиева. – М.: Изд-во ПСТГУ, 2015 – С. 87-106.

2. Гаврилова Н. Современная религиозность. Во что и как верит молодежь Украины. / Н. Гаврилова.– LAP LAMBERT Academic Publishing, 2010. – 148 с.

3. Дейниченко Л. М. Система цінностей студентської молоді залежно від рівня релігійних орієнтацій. / Л. М. Дейниченко / Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник наукових праць / [За заг. ред.. проф. В. І. Сипченко]. – Вип. LXXII. – Слов'янськ: ДДПУ, 2015. – С. 32-40.
4. Олпорт Г. Становление личности. Избранные труды / Пер. с англ. / Олпорт Г. – М., 2002.
5. Паращевін М. Релігія та релігійність в Україні. / М. Паращевін / За ред. С. Макеєва. – К.: Інститут політики, Інститут соціології НАН України, 2009. – 68 с.
6. Психология религии: между теорией и эмпирикой: Сборник научных статей / Ред.-сост.: К. М. Антонов, Т. В. Малевич, Т. В. Фолиева. – М.: Изд-во ПСТГУ, 2015 – 188 с.
7. Титов Р. С. Концепция индивидуальной религиозности Г. Олпорта: понятие религиозных ориентаций / Р. С. Титов // Культурно-историческая психология. – 2013 – № 1 – С. 2-12.
8. Черній А. М. Релігієзнавство: Посібник / А. М. Черній. – К.: «Академвидав», 2003. (Альма-матер). – С. 171-178.

СПЕЦИФИКА ЦЕННОСТИ СОБСТВЕННОЙ ЖИЗНИ У СТУДЕНТОВ С РАЗНЫМИ ОСОБЕННОСТЯМИ ВРЕМЕННОЙ ТРАНССПЕКТИВЫ

Набил Диаб[86]

Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды

Харьков, Украина

Постановка проблемы и ее актуальность. В студенческом возрасте важной линией становления личности является развитие чувства ценности собственной жизни (ЦСЖ). ЦСЖ – целостное, многоуровневое, многомерное и системное образование. Оно дает возможность отвечать на вызовы жизни, обнаруживать в них смысл [11]. ЦСЖ многокомпонентна. Она включает в себя множество частных ценностей, относящихся к отдельным аспектам жизни человека. Тем не мерее ЦСЖ релевантна всей жизни человека в целом. Это интенциональная, направленная активность действенной природы, своего рода аксиологическое действие, которое может иметь как экстериоризованную, так и полностью интериоризованную форму. Цель такого действия – укрепление и утверждение собственной бытийности. Когнитивной основой чувства ЦСЖ являются суждения человека о своей жизни в целом (о ее качестве, содержательной наполненности, динамике, направленности, исполненности и смысле).

Способность переживать чувство ЦСЖ – одно из новообразований юношеского возраста, так как оно основано на мировоззренческих конструктах, отчетливо оформляющихся именно в юности. Отчасти ЦСЖ развивается

[86] https://orcid.org/0000-0002-5909-9485

спонтанно, как продукт жизненной витальности, как следствие повседневного функционирования индивида. Однако большей частью чувство ЦСЖ является продуктом сознательной активности личности, результатом освоения ею «техник бытия», приобретения культурно-исторического опыта в рамках социума. Переживание ЦСЖ является более зрелым у тех людей, которые сумели выработать концепцию собственной жизни, имеют опыт ее анализа, пересмотра, коррекции. Специфическая внутренняя деятельность по выработке и пересмотру концепции своей жизни является повседневной необходимостью взрослого человека [1; 20], выражением «заботы о себе» [14]. Онтогенетически начало этой активности уходит корнями в подростковый и юношеский возраст. Основным стимулом для формирования ЦСЖ является опыт борьбы за свою жизнь (опыт выживания). В жизни современной молодежи стимулов такого рода предостаточно. Речь идет о разнообразных жизненных вызовах, начиная с трудностей повседневной жизни в условиях учебы в средней и высшей школе, в семье, на работе, и заканчивая жизнью в условиях бедности, социальной незащищенности, вынужденной миграции, боевых действий, болезней, потери родных и близких и т.п.

Одним из проявлений чувства ЦСЖ является стремление и способность человека ценить свое время. В отношении ко времени, в том, как человек его использует и какими именно событиями стремится наполнить, выражается ценностное отношение к собственной жизни. К.А. Абульханова-Славская ввела категорию «личностной организации времени» [1]. По ее мнению, существуют 2 основные формы управления временем – непосредственная и опосредованная. Непосредственное управление временем – это прямое, буквальное отмеривание и регламентирование временных промежутков для того, чтобы использовать их для решения тех, или иных жизненных задач. Опосредованное управление заключается в создании в процессе деятельности особых «превращенных форм» – способностей, умений, компетенций, знаний, опыта, жизненных принципов, убеждений, ценностей и т.п. Это, фактически, различные формы контейнирования (сохранения, экономии, консервирования) времени,

своеобразное «застывание» его течения. ЦСЖ – важный и полезный инструмент сохранения и экономии времени, которое необходимо потратить на смысловую ориентировку в той, или иной жизненной ситуации, при столкновении с теми, или иными жизненными вызовами.

В связи с этим можно предположить, что временная трансспектива (т.е. специфика и модальность представленности, глубина и детальность разработки в психологическом времени субъекта образов его прошлого, настоящего и будущего), взаимосвязана со структурными компонентами чувства ЦСЖ. Выявление и объяснение этих взаимосвязей были **целью** данного исследования.

Методики исследования, испытуемые. Для изучения переживания чувства ЦСЖ у студентов мы использовали разработанный нами опросник, результаты стандартизации которого представлены в [11]. 48 пунктов опросника – это разнообразные продолжения фразы «*Для меня ценить свою жизнь, это значит...*». Каждый пункт оценивался испытуемым с помощью лайкертовской шкалы. С помощью процедур агломеративного иерархического кластерного, а также эксплораторного факторного анализов была установлена структура чувства ЦСЖ у студентов, в которую вошли 6 компонентов: «Власть, статус, богатство», «Оптимизм», «Здоровье», «Самоконтроль, информация, саморазвитие», «Близкие отношения, семья, востребованность», «Дистанцирование от людей». Это, фактически, группы ценностей и смыслов, объединенных определенной тематической направленностью. Каждый из компонентов ЦСЖ отражает подкрепленную убеждениями готовность человека вести определенный образ жизни, ставить перед собой конкретные цели, ценить в своей жизни одни ее аспекты и игнорировать другие. Эти группы смыслов служат источниками чувства ЦСЖ.

Для диагностики временной трансспективы (образов прошлого, настоящего и будущего) использовалась российская адаптация методики ZTPI Ф. Зимбардо, выполненная А. Сырцовой, Е. Т. Соколовой и О. В. Митиной [26]. Определялись показатели «Негативного прошлого», «Гедонистического настоящего», «Будущего», «Позитивного прошлого», «Фаталистического

настоящего». Вычислялись коэффициенты линейной корреляции (r_{xy}) К. Пирсона между показателями обоих опросников.

В исследовании участвовали 286 студентов Харьковского национального педагогического университета имени Г. С. Сковороды, в основном психологи, в возрасте от 17 до 46 лет (ср. – 21,9 лет), 247 женщин и 39 мужчин.

Результаты и их обсуждение. В Таблице 1 представлены коэффициенты корреляции показателей временной трансспективы опросника ZTPI и показатели опросника источников чувства ЦСЖ во всей выборке студентов.

Показатели чувства ЦСЖ по шкале **«*Власть, статус, богатство*»** оказались тесно связанными с показателями образа позитивного прошлого ($r_{xy} = 0,18$; $p < 0,005$), будущего ($r_{xy} = 0,23$; $p < 0,0005$), и особенно гедонистического настоящего ($r_{xy} = 0,29$; $p < 0,0001$). В этом варианте ценностного отношения к собственной жизни чрезвычайно акцентирован модус обладания (властью, богатством, высокой должностью), заметно проявляется стремление к успеху и лидерству во взаимоотношениях, присутствует тенденция контролировать других людей, и акцентуирована потребность в высокой самооценке, жажда признания своих заслуг.

Образ *позитивного прошлого* большей частью создается спонтанно, в результате реконструктивного процесса в автобиографической памяти [15; 19]. Образ позитивного прошлого выступает в качестве внутреннего условия, благоприятствующего стремлению к высоким достижениям и самооценке.

В памяти сохраняются образы и сценарии собственного успеха, эпизоды получения положительной обратной связи от окружающих (членов семьи, друзей, учителей, воспитателей и других значимых фигур), сцены проявления лидерских качеств, эффективного использования властных полномочий при решении разного рода задач деятельности и общения. Ситуации соперничества, завершившиеся благополучным исходом для субъекта (его победой, выигрышем, демонстрацией преимущества над оппонентами) запечатлеваются в автобиографической памяти в виде когнитивно-эмоционально-поведенческого паттерна [17; 22]. Он образует ядро формирующейся у субъекта

мотивации власти и достижения. Он же образует дифференцированную систему стандартов, с которыми сопоставляются актуальные информационные потоки и «свежие следы» текущих ситуаций деятельности и общения. На основе этих паттернов формируются обобщенные суждения субъекта о критериях ценности жизни вообще и ценности его собственной жизни – в частности. Легко видеть, что глубокая и детальная разработка образов позитивного прошлого увеличивает вероятность использования идей власти, достижения и высокого мнения о самом себе. Жизнь ценна настолько, насколько, по мнению субъекта, удается реализовывать эти мотивационные тенденции.

Таблица 1. Взаимосвязи показателей источников чувства ценности собственной жизни и компонентов временной трансспективы личности студентов (n = 286)

Источники чувства ЦСЖ	Компоненты временной трансспективы				
	Негативного прошлого	Гедонистического настоящего	Будущего	Позитивного прошлого	Фаталистического настоящего
Власть, статус, богатство	-0,01	**0,29*******	**0,23*******	**0,18*****	0,00
Оптимизм	**-0,16****	**0,24*******	**0,24*******	**0,36********	-0,08
Здоровье	-0,09	0,02	**0,27*******	**0,26*******	-0,04
Самоконтроль, информация, саморазвитие	-0,11	0,07	**0,30********	0,10	**-0,14***
Близкие отношения, семья, востребованность	-0,12	0,07	**0,26*******	**0,38********	0,04
Дистанцирование от людей	**0,20******	**-0,16****	**-0,14***	-0,08	**0,34********

Примечание: «» – p < 0,05; «**» – p < 0,01; «***» – p < 0,005; «****» – p < 0,001; «*****» – p < 0,0005; «******» – p < 0,0001.*

Студенты с высокими значениями по шкале *«Будущее»* отличались целенаправленностью, склонностью учитывать последствия своих действий, активностью и готовностью уделять время учебе. Именно обучение является наилучшим средством опосредованного управления временем, средством производства так называемого «отложенного времени» – компетенций, знаний, умений, способностей и навыков [1; 2; 4]. Эти студенты готовы пожертвовать наслаждением ради достижения целей, ценят продуктивность и способность внести в свою жизнь структуру и определенный порядок. Зачастую им свойственно чувство нехватки времени для решения множества задач, которые они перед собой ставят. Именно эти личностные особенности и определяют тот перечень смыслов, которые испытуемые вкладывают в понятие чувства ЦСЖ – достижение высокого статуса, обладание значительными материальными ресурсами и властными полномочиями.

Необходимо отметить, что данный тип переживания чувства ЦСЖ («Власть, статус, богатство») в своей основе содержит противоречие. Об этом противоречии свидетельствует прямая корреляция показателей данного типа с показателями шкалы «*Гедонистическое настоящее*» опросника временной перспективы ZTPI. По свидетельству разработчиков как англоязычной [13; 35], так и русскоязычной [26] версий данного опросника, испытуемые, получающие высокие оценки по шкале гедонического настоящего, ориентированы на получение удовольствий характеризуются, беспечным отношением ко времени, не задумываются о последствиях своих действий, склонны к риску, готовы отказаться от стабильности и определенности, не имеют ясных целей. Психологический портрет такого испытуемого диаметрально противоположен портрету испытуемого, ориентированного на будущее.

Таким образом, наполнение переживания чувства ЦСЖ такими смыслами, как обладание властью, богатством и высоким статусом, строится на двойственной, противоречивой основе. Эта двойственность отражает сложившееся в каждой конкретной личности соотношение ориентации на «процесс», или «результат». Это соотношение определяет то, для чего и как

именно человек использует свои властные, материальные и личностные ресурсы.

Показатели чувства ЦСЖ по шкале **«*Оптимизм*»** оказались тесно связанными с показателями негативного прошлого ($r_{xy} = -0,16$; $p < 0,01$), гедонистического настоящего ($r_{xy} = 0,24$; $p < 0,0005$), будущего ($r_{xy} = 0,24$; $p < 0,0005$) о особенно позитивного прошлого ($r_{xy} = 0,36$; $p < 0,0001$). Смысловое наполнение оптимизма как предиктора чувства ЦСЖ у студентов таково. Это, прежде всего, обладание свойством собственной субъектности, бытийности (наличие выбора образа жизни и возможность контролировать условия своей жизни, активно на них влиять, быть основной причиной того, что происходит в собственной жизни). Во-вторых, это удовлетворенность жизнью (наличие позитивного эмоционального ресурса, а также способность даже в обычных и ничем не примечательных обстоятельствах находить повод для радости). В-третьих – готовность бороться за свою жизнь (если возникнут «особые» обстоятельства).

«Оптимистический» тип смыслового наполнения переживания чувства ЦСЖ у студентов со шкалой «*Негативного прошлого*» связан отрицательно. Негативное прошлое содержит опыт переживания травматических событий. Этот опыт может оказаться недостаточно интегрированным в личную историю человека и поэтому проявляется как фактор нарушения целостности личности [6; 16]. Если степень травматизации в прошлом была чрезвычайно высокой, то диссоциативные процессы приводят к структурному разделению личности на «внешне нормальную» и «аффективную» части [5]. При этом «внешне нормальная» личность основана на автобиографическом нарративе, т.е. легко вербализуемом и произвольно воспроизводимом материале осознанных биографических воспоминаний, обеспечивающих связность нашего опыта. «Аффективная» личность, наоборот, «...не способна создать цельный личностно окрашенный рассказ о том, что произошло когда-то, поэтому не может поделиться пережитым с другим человеком, пользуясь вербальными средствами» [5, с. 62]. «Аффективная» личность спонтанно воспроизводит

галлюцинаторные, изолированные, непроизвольные и отрицательно окрашенные переживания. Человек, тем самым, застревает в травматическом опыте. Эти воспоминания представляют собой не столько «истории», сколько сенсомоторные и аффективные феномены, которые лишены временного измерения, неизменны и мучительны. Наши испытуемые с выраженным оптимистическим типом переживания чувства ЦСЖ, очевидно, не имели признаков выраженной травматизации и диссоциированности компонентов личности.

У студентов с доминированием оптимистического типа переживания чувства ЦСЖ оказались высокими также показатели «*Гедонистического настоящего*» и «*Будущего*». В структуре временной перспективы этих испытуемых хорошо и детально представлены образы и конструкты, в которых отражены различные позитивно окрашенные аспекты настоящей ситуации. Испытуемые располагают ментальной «дорожной картой» возможностей для получения дополнительного удовольствия в актуальной ситуации («здесь и теперь»).

Наиболее тесно с показателем оптимистического типа переживания чувства ЦСЖ связан образ «*Позитивного прошлого*» (т.е. с ностальгической, эмоционально приятной реконструкцией событий своей жизни). Получено много эмпирических свидетельств того, что позитивно окрашенные автобиографические воспоминания тесно связаны с высокой самооценкой, активностью, способностью погружаться в работу, учебу, опираться на эффективные копинг-стратегии при преодолении стресса [8; 10; 24; 27]. Позитивный прошлый опыт концентрирует в себе когнитивные, эмоциональные и личностные ресурсы решения разнообразных жизненных задач, возникающих в настоящем [23]. Он же служит системой внутренних ориентиров для поиска смыслов и выработки устойчивых жизненных ценностей (в том числе – и ЦСЖ).

Показатели чувства ЦСЖ по шкале **«*Здоровье*»** коррелируют с показателями образа позитивного прошлого ($r_{xy} = 0{,}26$; $p < 0{,}0005$) и будущего ($r_{xy} = 0{,}27$;

$p < 0{,}0005$). Переживание чувства ЦСЖ с акцентом на собственном здоровье выражается в устойчивой привычке своевременно обращаться к врачу, контролировать питание, поддерживать баланс труда и отдыха. Уход за своим телом и забота о психологическом здоровье также входят в обязательный перечень действий, которые представляются студентам важными и осмысленными при данном типе переживания чувства ЦСЖ. Хорошая разработанность образа *позитивного прошлого* во временной трансспективе субъекта здесь необходима постольку, поскольку память (во всех ее видах, особенно образная и эмоциональная) содержит эмоционально насыщенные сцены получения удовольствия и обретения психического равновесия в различных жизненных ситуациях. Это и опыт преодоления болезней с улучшением самочувствия, и приобретение уверенности в себе вследствие занятий спортом, и повышение жизненного тонуса при проведении гигиенических процедур, и ощущение возросшей компетентности из-за ментальной «заботы о себе» (вследствие медитации, тренировки интеллектуальных функций, эстетического восприятия произведений искусства, природы и т.п.). «Следы» таких открытых и творческих контактов с внешней и внутренней реальностью имеют «темпоральную метку», т.е. относятся к определенным моментам биографического прошлого. Они могут быть с разной степенью детальности встроенными в личностный нарратив (т.е. в разной степени рефлексируемыми и подверженными вербализации). При всем разнообразии этих «следов», все они кроме когнитивной, включают в себя также и эмоциональную составляющую. Суммируясь и обобщаясь в памяти, эти эмоции образуют основу чувства «витального здоровья и благополучия» на которое люди, ценящие здоровье, опираются как на внутренний ориентир при саморегуляции повседневной деятельности и общения [3; 18].

Высокие показатели по шкале «*Будущее*» опросника ZTPI у студентов с переживанием чувства ЦСЖ, акцентированным на идее здоровья, также не случайны и вполне ожидаемы. Образ будущего структурируется целями, планами, ожиданием вознаграждения. Степень разработки будущего в сознании

человека коррелирует с его активностью, добросовестностью, способностью учесть будущие последствия, организованностью, готовностью отказаться от сиюминутного удовольствия ради достижения цели, продуктивностью в работе, эффективным тайм-менеджментом [7; 10; 21; 29].

Высокие показатели по шкале «***Самоконтроль, информация, саморазвитие***» опросника переживания чувства ЦСЖ оказались тесно связанными со шкалами «*Фаталистического настоящего*» (r_{xy} = -0,14; $p < 0,05$). Эта связь отрицательная, так как идея саморазвития, интерес к новому, к сигналам обратной связи, свидетельствующим об изменениях в собственной жизни и в самоэффективности, несовместимы с концепцией фатализма и предопределенности жизни. Испытуемые с высокими показателями чувства ЦСЖ, по-видимому, обладают выраженной установкой «на рост», о которой пишет К. Двек [33]. Они уверены в своей способности развиваться, приумножать интеллектуальный и личностный потенциал, меняться к лучшему. Восприятие настоящего как фатально предопределенного, наоборот, характерно для испытуемых с доминированием установки «на данность», т.е. невозможность себя существенно изменить. Именно поэтому обнаружена тесная положительная связь данного компонента переживания чувства ЦСЖ со степенью разработки образа *будущего* в сознании испытуемых (r_{xy} = 0,30; $p < 0,0001$). Образ будущего строится в категориях возможности, которая определяется собственными усилиями человека. Проявление таких усилий стимулируется убеждением в способности меняться.

Если испытуемые связывают ЦСЖ с «***Близкими отношениями, семьей, востребованностью***», то в их временной транспективе с высокой долей вероятности диагностируется хорошая и детальная разработка образов *будущего* (r_{xy} = 0,26; $p < 0,0005$) и особенно – *позитивного прошлого* (r_{xy} = 0,38; $p < 0,0001$). Здоровая семейная система, в которой проходит детство и юность испытуемого, нацеленность на сближение с окружающими людьми, умение строить дружеские и романтические отношения, вырабатывать и защищать общие с другими людьми ценности, сохранять верность во взаимоотношениях,

создают прочный, скрепленный позитивными чувствами фундамент ориентирования в социуме. На этом же фундаменте формируются мотивы будущих деятельностей, строятся целевые системы и устанавливается планка достижений в учебе и профессиональной карьере.

В случае, если испытуемые трактуют ЦСЖ как «***Дистанцирование от людей***» в их временной трансспективе выявляются весьма специфические признаки. Во-первых, у них весьма гипертрофировано «*Фаталистическое настоящее*», т.е. вера в предопределенность жизни какими-то не зависящими от личности факторами настоящего времени (судьбоносными событиями в социальной жизни, экономике, политике, фатальными встречами с какими-то людьми и т.п.) ($r_{xy} = 0,34$; $p < 0,0001$). У этих студентов весьма структурированным, насыщенным эмоциями и влиятельным оказалось «*Негативное прошлое*» ($r_{xy} = 0,20$; $p < 0,001$). Кроме того, данный компонент структуры переживания чувства ЦСЖ оказался отрицательно связанным с «*Гедоническим настоящим*» ($r_{xy} = -0,16$; $p < 0,01$) и «*Будущим*» ($r_{xy} = -0,14$; $p < 0,05$). Это означает, что при доминировании «Дистанцирования от людей» в определении ЦСЖ люди, как правило, аскетичны, испытывают дефицит позитивных эмоций и удовольствий в жизни. Кроме того, они настроены пессимистично и не ожидают от своего будущего ничего хорошего.

Корреляционный анализ был выполнен отдельно в младшей ($n = 177$; возраст – от 17 до 20 лет; $m = 19,06 \pm 1,02$ года) и в старшей ($n = 109$; возраст – от 21 до 46 лет; $m = 26,76 \pm 6,40$ года) группах студентов. Группа младших представляла в основном первый и второй курсы (в отдельных случаях третий), а группа старших – в основном пятый, четвертый, иногда – третий и в отдельных случаях – второй курсы.

Коррелограммы на Рис. 1 и 2 отражают системы взаимосвязей между показателями основных источников чувства ЦСЖ и параметрами временной трансспективы у студентов, соответственно, младшей и старшей групп.

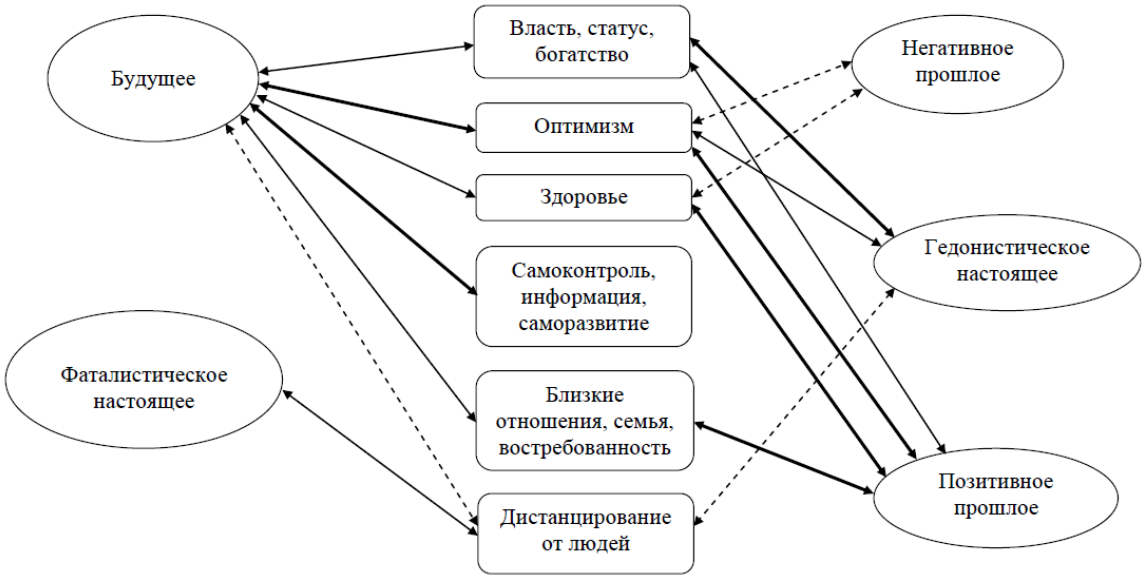

Рис. 1. Структура взаимосвязей между показателями источников чувства ЦСЖ и параметрами временной трансспективы в младшей группе студентов.

(Примечания: ⟷ – $p < 0,05$; ⟺ – $p < 0,01$;

⟷ – позитивные корреляции; ⟷ – негативные корреляции).

Сравним эти две структуры корреляций. Между младшей и старшей группами студентов обнаружены как заметные различия, так и признаки сходства в структуре взаимосвязей показателей.

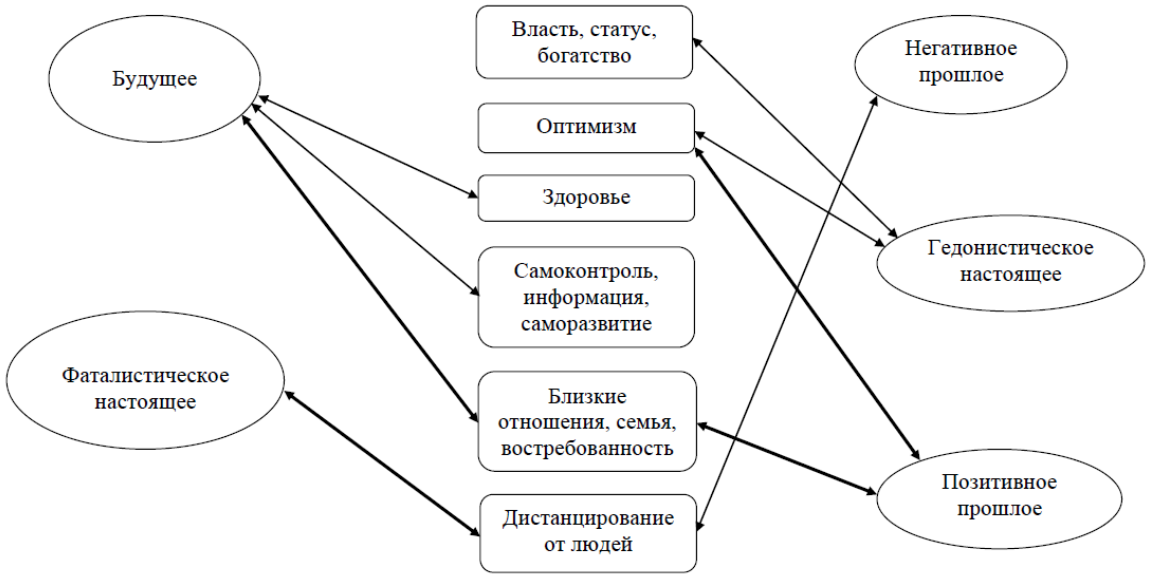

Рис. 2. Структура взаимосвязей между показателями источников чувства ЦСЖ и параметрами временной трансспективы в старшей группе студентов.

(Примечания: ⟷ – $p < 0,05$; ⟺ – $p < 0,01$).

Во-первых, в группе студентов старшего возраста все корреляции позитивны. В группе более молодых студентов проявилась сдерживающая роль компонентов временной трансспективы в отношении некоторых источников переживания чувства ЦСЖ. Свидетельство тому – наличие отрицательных корреляций между показателями.

Негативное прошлое снижает вероятность доступа к такому ресурсу чувства ЦСЖ, как оптимизм ($r_{xy} = -0,19$; $p < 0,05$) и здоровье ($r_{xy} = -0,17$; $p < 0,05$). И оптимизм [24; 27], и здоровье [3; 18] представляют собой системные «продукты» слаженного, согласованного функционирования различных когнитивных, эмоционально-волевых, мотивационно-целевых, поведенческих, психосоматических и смысловых подсистем субъекта деятельности и личности. Студенты старших курсов, объективно являясь более взрослыми людьми, превосходят студентов младших курсов в способности интегрировать опыт боли, сожаления, психологической травматизации, связанной с неудачами в решении разных жизненных задач (личных, коммуникативных, учебных и т.п.). Они более свободны и независимы по отношению к своему негативному прошлому. В то же время, они лучше младших студентов понимают конструктивную природу, «рукотворность» состояний оптимизма и здоровья и, следовательно, ответственность за них самого человека. Можно предположить, что среди студентов младших курсов больше таких испытуемых, чей уровень оптимизма и ощущение себя психологически здоровым «автоматически» определяется общим «объемом негатива», локализованного в их субъективном прошлом. Существенно и то, что у них не завершился период профессионального самоопределения: многие из них все еще сталкиваются с издержками этапа адаптации к учебе в вузе, интериоризации и ревизии профессионального потенциала. Старшекурсники, в большинстве своем, находятся на этапе закрепления и осознавания профессиональной готовности [31], поэтому негативное прошлое, обусловленное учебой для них уже во многом утратило свою остроту и болезненность.

Применительно к студентам младших курсов можно констатировать факт значительно большей (по сравнению со старшекурсниками) значимости *будущего* и *гедонического настоящего* для определения ЦСЖ в понятиях дистанцирования от людей (соответственно $r_{xy} = -0,22$ при $p < 0,005$ и $r_{xy} = -0,21$ при $p < 0,01$). Уклонение от и близких контактов и стремление находиться на расстоянии от партнеров по общению – достаточно распространенная стратегия поведения в современном стремительно меняющемся мире. Она имеет, по мнению К. Хорни, невротическую природу и мотивирована усилением тревоги при сближении с другими людьми [30]. Дистанцирование – это некий субъективно ценный результат, к которому стремится человек, используя некоторые виды психологических защит, например, уклонение от самореализации («комплекс Ионы»), аскетизм, играние роли, уход в виртуальную реальность и т.п. [9]. Отдаление от других людей входит в структуру некоторых копинг-стратегий (например, дистанцирования, бегства-избегания, отказа от копинг-стратегии «поиск социальной поддержки» и др.) [25].

Если потребность в отдалении от людей становится чрезвычайно выраженной, то у личности формируется отстраненный паттерн интеракции. Т. Миллон и Р. Девис назвали тип личности с преобладанием такого паттерна «избегающим» [34]. Речь идет об интревертных, легко ранимых личностях, склонных к тревожным переживаниям в значимых социальных ситуациях. Эти люди боятся быть отвергнутыми; они гиперсензитивны, жалуются на чувство неадекватности и страх отрицательной социальной оценки. Они уверены в своей неспособности достичь успеха, если это сопряжено с интенсивными социальными контактами с широким кругом лиц. Для избегающей личности также характерно преувеличение потенциальных жизненных трудностей, опасностей. Они опасаются инноваций и изменений в жизни, склонны придерживаться стереотипного, повторяющегося стиля жизни. Избегающая личность боится «потерять лицо» и поэтому не может свободно и открыто проявлять свои эмоциональные реакции. Она сдержана в различных

социальных ситуациях, остерегается проявления некомпетентности, отсутствия профессионализма.

Л. Бенджамин отмечала специфику семейного воспитания, которое в детстве обычно получают избегающие личности. Внутри семьи царит поддерживающая, теплая атмосфера, однако родители всячески подчеркивают потенциальную опасность, которая исходит от людей, находящихся вне семейного круга. Поэтому человек, склонный к дистанцированию не доверяет большинству незнакомых и мало знакомых людей [32]. Избегание чрезмерной открытости во взаимоотношениях, удержание дистанции, проявление недоверия – это действия, посредством которых такие люди выражают чувство ЦСЖ. У студентов с такой установкой в процессе учебно-профессиональной деятельности могут возникать дополнительные сложности. Взаимодействие с преподавателем и одногруппниками, погружение в коллективную деятельность и согласование общих усилий, полноценный обмен информацией с другими участниками учебного процесса, участие в дискуссиях необходимы для достижения положительных результатов усвоения знаний в высшей школе. Поэтому студентам, которые переживают чувство ЦСЖ прежде всего как дистанцирование, приходится предпринимать специальные усилия для преодоления этой тенденции и сближения с другими. Это особенно актуально для студентов младших курсов и составляет важный аспект их адаптации к обучению в вузе. У студентов старших курсов эта проблема не проявляется настолько остро, или даже вообще преодолена. Тенденция к дистанцированию сдерживается у студентов младших курсов мотивирующей энергетикой и содержанием конструктов психологического будущего (целевыми представлениями, жизненными планами и прогнозами собственного личностного роста, намерениями в профессиональном и личном планах). Другой сдерживающий фактор – это удовольствия настоящего момента (гедоническое настоящее), т.е. действия, поступки, жизненные выборы, осуществляемые студентами «здесь и теперь» и которые направленны на повышение жизненного тонуса. Таким образом, «будущее» и «гедоническое

настоящее» – это два наиболее действенных компонента временной трансспективы, которые помогают студентам с акцентуированным дистанцированием сближаться и продуктивно взаимодействовать с остальными участниками учебного процесса в вузе.

Во-вторых, по сравнению со старшими студентами у студентов младших курсов психологическое *будущее* более влиятельно и универсально: оно связано со всеми без исключения ресурсами и источниками чувства ЦСЖ. Сдерживая тенденцию к дистанцированию, образы будущего поддерживают все остальные психологические источники ЦСЖ, особенно оптимизм ($r_{xy} = 0,30$; $p < 0,00001$), а также самоконтроль, поиск информации и саморазвитие ($r_{xy} = 0,30$; $p < 0,00001$). У студентов старших курсов спектр влиятельности будущего не настолько широк. Показатели этого компонента временной трансспективы статистически значимо коррелируют только с тремя показателями источников переживания чувства ЦСЖ – «Здоровье» ($r_{xy} = 0,28$; $p < 0,01$), «Самоконтроль, информация, саморазвитие» ($r_{xy} = 0,29$; $p < 0,01$), а также «Близкие отношения, семья, востребованность» ($r_{xy} = 0,32$; $p < 0,01$). Таким образом, с возрастом и по мере овладения основами будущей профессии у студентов происходит фокусировка психологического будущего не на всех, но только на некоторых источниках переживания чувства ЦСЖ, среди которых на первое место выдвигается близкие отношения со значимыми людьми, семейные взаимоотношения, а также социальная востребованность субъекта.

В-третьих, у студентов младших курсов переживание чувства ЦСЖ на основе стремления к власти, статусу и богатству подкрепляется одновременно тремя темпоральными факторами – воспоминаниями из *позитивного прошлого* ($r_{xy} = 0,24$; $p < 0,0001$), целями и планами на *будущее* ($r_{xy} = 0,29$; $p < 0,00005$) и особенно – удовольствиями *гедонического настоящего* ($r_{xy} = 0,33$; $p < 0,000005$). Стремление интерпретировать ЦСЖ в категориях обладания материальными ценностями, высоким социальным статусом и властными полномочиями проявилось и у студентов старших курсов. Однако это стремление у них базируется только на одном элементе трансспективы

личности – гедоническом настоящем ($r_{xy} = 0,23$; $p < 0,05$). Эту закономерность можно трактовать как свидетельство большей личностной зрелости студентов старших курсов. Они обрели относительную свободу от воспоминаний (заблуждений, эмоциональных стереотипов, возможных психологических травм) своего прошлого и планов на будущее (упований, надежд, необоснованных ожиданий). Очевидно определенное сходство понятия «Власть, статус и богатство как источник чувства ЦСЖ» и конструкта «Эксплуататорская ориентация характера», предложенного Э. Фроммом [28]. Эксплуататорский характер относится к числу непродуктивных форм характера. Его обладатель считает себя внутренне пустым. Он уверен, что все самое ценное в жизни находится вне границ личности, «снаружи» и должно быть перенесено «извне внутрь». Но для этого оно сначала должно быть захвачено. Власть, богатство и статус – это эффективные инструменты захвата материальных (деньги, имущество и т.п.) и духовных (идеи, знания, любовь, счастье, благополучие, личностные качества и т.п.) ценностей. Чувство ЦСЖ, по мнению части наших испытуемых, можно приобрести, располагая властными полномочиями, обладая высоким статусом, материальными средствами. Студенты младших курсов верят в такую «теорию» более охотно, чем студенты старших курсов. Идея власти, богатства и статуса как условия ЦСЖ укоренена в их временной трансспективе более основательно и обширно. Она не только сопровождает повседневные удовольствия студентов младших курсов (гедоническое настоящее), но и «встроена» в мотивы и планы их деятельности (будущее), а также в эмоциональные обобщения по поводу пережитых событий (позитивное прошлое).

В-четвертых, оптимизм как источник чувства ЦСЖ также имеет у студентов младших курсов более широкие, чем у старшекурсников, темпоральные основания. Радость в жизни, удовлетворенность ею, готовность за нее бороться, наличие выбора и влияния на условия жизни, возможность находить повод для радости – все это в качестве условий предполагает открытость позитивным воспоминаниям ($r_{xy} = 0,35$; $p < 0,000005$), хороший контакт с собственным

будущим (r_{xy} = 0,30; p < 0,00001), способность погружаться в удовольствия гедонического настоящего (r_{xy} = 0,23; p < 0,005). В то же время это еще и способность спокойно и нейтрально отнестись к актуализации неприятных содержаний негативного прошлого, а может быть даже и обесценить их (r_{xy} = -0,19; p < 0,05). Старшекурсникам для того, чтобы пережить чувство ЦСЖ посредством функционирования оптимистических установок, достаточно опоры на гедоническое настоящее (r_{xy} = 0,25; p < 0,05) и особенно – позитивное прошлое (r_{xy} = 0,36; p < 0,001).

В пятых, у старшекурсников переживание чувства ЦСЖ через конструкт «здоровье» имеет целиком футурогенную природу. Уход за телом, физические упражнения, соблюдение режима питания, труда и отдыха, забота о ментальном здоровье, своевременное обращение к врачам и другие действия в сознании этих студентов проявляются в своей целевой направленности на состояние субъективного благополучия, которое хочется достичь в будущем (r_{xy} = 0,28; p < 0,01). Забота о здоровье у студентов младших курсов как проявление ценностного отношения к своей жизни не только связана в целями и планами на будущее (r_{xy} = 0,26; p < 0,0001), но и с воспоминаниями из прошлого, причем как негативного (r_{xy} = -0,23; p < 0,05), так и позитивного (r_{xy} = 0,33; p < 0,000005). Существенно то, что ЦСЖ как «жизни в условиях здоровья» у этих студентов снижается при интенсивных негативных воспоминаниях, а при усилении позитивных воспоминаний, наоборот, повышается.

Структуры взаимосвязей показателей «Самоконтроля, информации и саморазвития», а также «Близких отношений, семьи, востребованности» с показателями временной трансспективы в группах студентов младших и старших курсов одинаковы.

Выводы. 1. Структурные компоненты временной трансспективы (образы негативного и позитивного прошлого, фаталистического и гедонистического настоящего, будущего) и компоненты переживания чувства ценности собственной жизни у студентов взаимосвязаны. 2. Детальная разработка в сознании студентов образа будущего тесно связана со всеми компонентами

чувства ценности собственной жизни. Особенно это касается активного участия студентов в процессе саморазвития, в самоконтроле деятельности, принятии и использовании информации о себе и своей деятельности. Образ будущего укрепляет чувство ценности собственной жизни в контексте поддержания близких взаимоотношений с окружающими людьми, здоровья, оптимизма, высокого статуса, властных полномочий. Склонность к отдалению от других людей, наоборот, сочетается с недостаточной разработанностью образа будущего во временной трансспективе студентов. 3. Память об успехах, достигнутых в прошлом во взаимоотношениях с другими людьми, в поддержании высокого уровня оптимизма и здоровья (т.е. образы позитивного прошлого), включаются в процесс осмысления и интерпретации своей жизни, как имеющей ценность. Негативный образ своего прошлого акцентирован у пессимистичных студентов, а также у испытуемых, которые склонны ценить свою жизнь за возможность уединиться, отдалиться от людей, минимизировать контакты с ними. 4. Стремление переживать удовольствие в настоящем (хорошая разработка образа гедонистического настоящего) характерна для студентов, воспринимающих ценность собственной жизни через призму стремления к власти, богатству, социальному статусу и оптимистическому расположению духа. Студенты, ценящие свою жизнь за возможность уединения, наоборот, отрицают гедонизм. 5. Восприятие своего настоящего, как заранее предопределенного внешними неподвластными силами (т.е. фаталистического) сочетается с таким типом понимания ценности собственной жизни, при котором подчеркивается значимость отдаления от других людей. 6. Структура взаимосвязей компонентов временной перспективы с показателями источников чувства ценности собственной жизни у студентов младших и старших курсов различна

Литература

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. М.: Мысль, 1991. 299 с.

2. Абульханова К. А., Березина Т. Н. Время личности и время жизни. СПб.: Алетейя, 2001. 304 с.

3. Ананьев В. А. Психология здоровья. Книга 1. Концептуальные основы психологии здоровья. СПб.: Речь, 2006. 384 с.

4. Березина Т. Н. Многомерная психика. Внутренний мир личности. М.: ПЕР СЭ, 2001. 319 с.

5. Ван дер Харт О., Нейенхэюс Э. Р. С., Стил К. Призраки прошлого: Структурная диссоциация и терапия последствий хронической психической травмы. М.: Когито-центр, 2013. 496 с.

6. Герман Дж. Психологічна травма та шлях до видужання: наслідки насильства – від знущань у сім'ї до політичного терору. Львів: Вид-во Старого Лева, 2015. 416 с.

7. Гордеева Т. О. Психология мотивации достижения. М.: Смысл; Издательский центр «Академия», 2006. 336 с.

8. Гордеева Т. О., Осин Е. Н., Шевяхова В. Ю. Диагностика оптимизма как стиля объяснения успехов и неудач: Опросник СТОУН. М.: Смысл, 2009. 152 с.

9. Грановская Р. М., Никольская И. М. Защита личности. СПб.: Знание, 1999. 352 с.

10. Джидарьян И. А. Психология счастья и оптимизма. М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2013. 268 с.

11. Диаб Н., Кузнецов М. А. Структурные особенности чувства ценности собственной жизни у студентов. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. *Випуск 60*. Х.: ХНПУ, 2019, С. 69-93.
https://doi.org/10.34142/23129387.2019.60.04.

12. Дуэк К. Гибкое сознание: новый взгляд на психологию развития взрослых и детей; пер. с англ. М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. 400 с.

13. Зимбардо Ф. Бойд Дж. Парадокс времени. Новая психология времени, которая улучшит вашу жизнь. СПб.: Речь, 2010. 352 с.
14. Иванченко Г. В. Забота о себе: История и современность. М.: Смысл, 2009. 304 с.
15. Когнитивная психология памяти. Под ред. У. Найссера, А. Хаймен. СПб.: Прайм-Еврознак; М.: Олма-Пресс, 2005. 640 с.
16. Кристал Дж. Интеграция и самоисцеление. Аффект, травма и алекситимия. М.: Институт общегуманитарных исследований, 2006. 800 с.
17. Кузнецов М. А. Эмоциональная память. Харьков: Крок, 2005. 568 с.
18. Кузнецов М. А., Зотова Л. Н. Жизнестойкость и образ здоровья у студентов. Харьков: Изд-во «Діса плюс», 2017. 398 с.
19. Лофтус Э. Память. Пронзительные откровения о том, как мы запоминаем и почему забываем. М.: КоЛибри; Азбука-Аттикус, 2018. 256 с.
20. Лэнгле А. Воплощенная экзистенция. Развитие, применение и концепты экзистенциального анализа. Материалы для психотерапии, консультирования и коучинга. Харьков: Гуманитарный Центр, 2019. 462 с.
21. Мартенс Й.-У., Куль Ю. Самомотивация. Искусство мотивировать себя; пер. с нем. Х.: Изд-во «Гуманитарный Центр», 2017. 320 с.
22. Нуркова В. В. Свершенное продолжается: Психология автобиографической памяти личности. М.: Изд-во УРАО, 2000. 320 с.
23. Олефір В. О. Інтелектуально-особистісний потенціал саморегуляції суб'єкта. Монографія. Харків: УІПА, 2015. 265 с.
24. Селигман М. Как научиться оптимизму: Измените взгляд на мир и свою жизнь. М.: Альпина Паблишер, 2015. 338 с.
25. Совладающее поведение: Современное состояние и перспективы. Под ред. А. Л. Журавлева, Т. Л. Крюковой, Е. А. Сергиенко. М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. 474 с.
26. Сырцова А., Соколова Е. Т., Митина О. В. Методика Ф. Зимбардо по временной перспективе. Психологическая диагностика. 2007. № 1. С. 85-106.

27. Фоменко К. І., Кузнєцова М. М. Саморегуляція навчально-професійної діяльності у оптимістичних та песимістичних студентів. Монографія. Харків: Діса Плюс, 2019. 328 с.
28. Фромм Э. Человек для самого себя. *Психоанализ и этика*. М.: Республика, 1993. С. 17-190.
29. Хекхаузен Х. Психология мотивации достижения; пер. с англ. СПб.: Речь, 2001. 240 с.
30. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. Самоанализ. М.: Издательская группа «Прогресс-Универс», 1993. 480 с.
31. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг: Учеб. пособие. М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2004. 600 с.
32. Benjamin L. Interpersonal Diagnosis and Treatment of Personality Disorders. New York, Guilford Press, 1993. 434 p.
33. Dweck C. S. Self-theories: Their role in motivation, personality, and development. Philadelphia: Psychology Press, Taylor & Francis Group., 1999. 195 p.
34. Millon T., Davis R. Disorders of Personality; DSM-IV and Beyond, Second Edition. New York: Wiley and Sons, 1996. 818 p.
35. Zimbardo P. G., Boyd J. N. Putting Time in Perspective: A Valid, Reliable Individual-Differences Metric. J. of Personality and Social Psychology. 1999.

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

Діана Логвінова[1], Наталля Кортяк[2]
[1]Донбаський державний педагогічний університет
Слов'янськ, Україна
[2]ЗОШ І-ІІІ ступенів №7 Дружківської міської ради
Дружківка, Україна

Сьогодні одним із пріоритетних завдань шкільної освіти є залучення дітей до духовної культури, сприяння у засвоєнні та усвідомленні ними моральних принципів, історії власного народу, формування активного ставлення до процесу навчання та власного розвитку.

Сучасна українська школа має багато проблем як на рівні функціонування та організації роботи закладів, так і на рівні підготовки вчителів до здійснення освітнього процесу. Проблем додають, на наш погляд, збільшення феномену батьківської безвідповідальності у ставленні до процесу виховання власних дітей, а також поширення явища неконтрольованого захоплення дітьми мобільними додатками медіа, перегляду ними відео на ютуб-каналах на тлі небажання пізнавати світ через книги або виконання певної діяльності. Отже, існує великий запит часу в розробці для молодого покоління програм особистісного й духовного розвитку, формування моральних якостей, засвоєння цінностей та створення ідеалів, що в подальшому відбивається в життєвих цілях і напрямках самотворення, у виборі життєвого шляху.

У літературі існує багато підходів до розуміння понять «духовність», «дух», «душа». Представник російського персоналізму та екзистенціалізму М. О. Бердяєв зазначав, що духовність у житті людини проявляється в її волі, активності, творчості, любові та милосерді, прагненні до перетворення життя.

Головним здобутком процесу духовного становлення філософ вважав досягнення індивідуальної свободи. Не заперечуючи ролі виховання, учений наголошував, що людина сама відповідальна за самотворення, яке можливе лише через творчість, діяльність. М. Бердяєв вважав, що духовність не може бути виключним напрямком енергії людини на саму себе; вона має спрямовуватися на інших [цит. за 3].

З точки зору філософа В. Соловйова, поняття «духовність» за змістом дорівнюється до поняття «моральність». Предметом моральної (духовної) філософії є поняття «добро», яке є єдиним для всього людства. Основа загальнолюдської моральності (духовності) базується на почутті сорому, жалості й благоговіння щодо вищого начала. Більш того, В. Соловйов підкреслює, що людина існує гідно тільки тоді, коли підпорядковує власне життя та свої справи моральному закону і спрямовує їх до безумовних моральних дій [цит. за 4].

І. Ільїн, розглядаючи проблеми духу й духовності, дійшов висновку про те, що наявність духовного начала є сенсом існування будь-якої особистості: «...дух є «повітря» і «хліб» людського життя, бо людина задихається і знемагає без нього. Дух є ... таємний, внутрішній світ у всіх сущих речах; …дух є сила самовизначення на краще ... » [цит. за 1]. Серед витоків духовності І. Ільїна називає почуття сорому, почуття обов'язку, пориви совісті, любов, потребу в красі й співчуття. Але серед найбільш важливих і вічних духовних основ людини він виділяв віру і любов [там же].

Зазначимо, що в сучасних енциклопедичних виданнях трактування духовності подається на основі розкриття сутності людини через прояв нею добра, співчуття, прагнення до краси, пізнання істини, досягнення святості; духовність визначається як властивість душі, що полягає в перевазі духовних, моральних та інтелектуальних інтересів над матеріальними. У гуманістичному напрямку духовність розглядається з позиції ставлення людини до навколишнього світу, виражає систему зв'язків між світом людини і світом як середовищем її проживання. Маються на увазі не зв'язки, засновані на обміні

речовин, притаманні всякій живій системі, а переважно зв'язки, засновані на обміні енергією та інформацією (психічні, емоційні, ірраціональні) (В. Зеньковський); відчуття єдності зі світом на рівні цілісного організму (К. Роджерс)]. Багатьма авторами зазначається, що духовною може бути й неосвічена людина, яка інтуїтивно відчуває рівноцінність і нерозривний зв'язок світу власного «Я» і всього іншого світу, взаємини з яким вона будує не на страху або примусі, а на любові та співчутті. На рівні усвідомлення «духовність» осягається тоді, коли людина в процесі виховання, освіти й самовиховання здійснює синтез усіх знань про світ та встановлює глибинні взаємозв'язки всіх його проявів.

Метою даної статті виступило висвітлення психологічних засад духовно-орієнтованої стратегії виховання в умовах сучасної загальноосвітньої школи та визначення шляхів і можливостей духовного зростання всіх учасників освітнього процесу при взаємодії з працівниками психологічної служби.

Впровадження духовно орієнтованої стратегії діяльності психологів у навчальний процес широко представлено в роботах вітчизняних психологів. Д. Д. Романовська [7] трактує духовність як фундаментальну властивість особистості, завдяки якої вона є відкритою системою. Дослідниця класифікує напрямки, у яких здійснюються дослідження даного феномену в психології:

- філософсько-релігієзнавчий, згідно з яким духовність пов’язується з вірою в надприродні сили;

- культурологічний, відповідно до якого духовність має культурний контекст і розкривається через самовизначення й самоспрямування особистості, що передбачає знання, почуття, осмислення дійсності, здатність до співпереживання;

- соціально-психологічний, згідно з яким специфіка проявів духовності зумовлена своєрідністю всесвітньої історії як поліцентричного утворення.

Під духовною стратегією розвитку особистості Д. Д. Романовська розуміє зростання на глибинному рівні, у власне фундаментальних принципах – персональних та суспільних. Дослідниця вважає, що духовно-орієнтовна

стратегія діяльності практичного психолога повинна полягати в пошуку шляхів і можливостей духовного зростання всіх учасників освітнього процесу, а саме у визначенні їхніх ідеалів, ціннісних орієнтацій та смислів; у випадку виникнення ціннісно-смислового дисонансу психолог має допомогти усвідомити причини та впорядкувати ці компоненти в структурі особистості.

До фундаментальних цінностей особистості Д. Д. Романовська відносить такі:

- духовна свобода, що визначається вищими духовними цінностями;

- культура гідності - здатність відстоювати морально-духовні цінності у своєму житті;

- духовна перцепція – прийняття та розуміння інших з метою зменшення розбіжностей з ними й прийняття духовних рішень;

- духовна інтеракція – конструктивна взаємодія на основі взаємоповаги, без бар'єрів у спілкуванні, застосування прийомів активного слухання під час здійснення духовно-спрямованої діяльності [7].

Е. О Помиткін вважає, що духовно орієнтований підхід у роботі практичного психолога повинний бути спрямований на всіх учасників освітнього процесу й реалізовуватися через розробку й впровадження програм особистісного розвитку - сходження від егоцентризму до цінностей духовного порядку. Труднощі, що виникають під час роботи, автор пов'язує зі статусом практичного психолога: для багатьох учасників освітнього процесу він виступає як представник адміністрації, і не кожний учень та вчитель здатний відверто спілкуватися й висловлювати власні думки, виявляти свою життєву позицію, розкривати систему особистих цінностей тощо. Вихід із цієї ситуації дослідник вбачає в спеціальній професійній підготовці та знаннях про закономірності та механізми духовного розвитку особистості, про особливості перебігу духовних криз та злетів [5].

Зазначимо, що саме за допомогою діагностичного інструментарію, запропонованого Помиткіним Е. О. (методика «Визначення домінуючої гуманістичної (соціоцентричної) чи егоїстичної спрямованості школяра»,

«Опитувальник для виявлення рівня розвитку духовної культури педагогічних працівників», методика «Виявлення сформованості духовних цінностей "Здійснення бажань"») [5; 6], і на основі аналізу отриманих діагностичних даних нами було розроблено й апробовано комплекс вправ для розвитку духовного зростання учнів і педагогів на базі Дружківських ЗОШ № 7, № 17 та № 12 Донецької області. Отримані результати знайшли своє відображення в роботі Всеукраїнського проекту «Відкривай Україну», проекту Конгресу національних громад України та ГО Київського освітнього центру «Простір толерантності», молодіжної виставки «Разом»; учні, педагоги та психологи на волонтерських засадах брали активну участь в акціях допомоги онкохворим дітям, дітям-переселенцям, учасникам АТО/ООС.

Зазначимо, що успішність процесу духовного розвитку особистості залежить не тільки від внутрішніх, психологічних умов, але й від зовнішніх впливів. Життєва практика доводить, що відсутність можливості подальшого розвитку, зокрема духовного, неминуче призводить до деградації й повернення на нижчі, егоїстичні рівні свідомості. Кризові явища в суспільстві, безумовно, співвідносяться з рівнем свідомості громадян та їхньою ментальністю. Нове покоління, з яким у всі часи пов’язуються сподівання на поліпшення суспільного життя, повинне вирізнятися інтелігентністю, високим рівнем свідомості. Тому життєво необхідним є створення соціальних і психологічних умов для морального зростання та формування духовної культури всіх учасників освітнього процесу.

Література

1. Баргилевич О. А. Категория «духовность» в философии И. А. Ильина [Еелектронний ресурс] / О. А. Баргилевич. – Режим доступу: /cyberleninka.ru/article/n/kategoriya-duhovnost-v-filosofii-i-a-ilina.

2. Духовно орієнтована стратегія діяльності психолога в навчальному закладі / Упорядники: Д. Д. Романовська, С. Г. Марценюк. – Чернівці, 2014. – 44 с.

3. Коротіч Г. В. Проблема духовності в творчості М.О.Бердяєва [Електронний ресурс] / Г. В. Коротіч. – Режим доступу: http://journals.uran.ua/visdonnuetgum/article/view/16919.
4. Мазурик М. Моральна філософія В. Соловйова [Електронний ресурс] / М. Мазурик. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/13663/1/10_51-56_Vis723Filosofiya.pdf.
5. Помиткін Е. О. Індивідуальне психологічне консультування учнівської молоді на засадах духовно орієнтованого підходу [Електронний ресурс] / Е. О. Помиткін. – Режим доступу: http://www.novyn.kpi.ua/2006-2/.
6. Помиткін Е. О. Проблема розвитку та діагностики духовних ціннісних орієнтацій у старшокласників // Практична психологія та соціальна робота. - К. - 1998. - №10. - С. 8-11.
7. Романовська Д. Д., Чаплак Я. В., Солійчук І. І. Стратегії професійної діяльності психолога-практика у наданні психологічної допомоги [Електронний ресурс] / Д. Д. Романовська, Я. В. Чаплак, І. І. Солійчук // Гуманитарные научные исследования. - 2011. - № 2. – Режим доступу: http://human.snauka.ru/2011/10/137.

ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНІ КОНФЛІКТИ У СТУДЕНТІВ ТА КУРСАНТІВ НУЦЗУ

Вікторія Муль, Катерина Черкасова, Ірина Ушакова
Національний університет цивільного захисту України
Харків, Україна

Сучасні політичні, соціально-економічні та культурні зміни, що відбуваються в світі, висувають до особистості нові, більш складні вимоги, що, безсумнівно, впливає на її психологічне благополуччя, провокує виникнення емоційної напруги і формування внутрішньоособистісних конфліктів.

Конфлікт – це завжди складний і багатоплановий соціальний феномен. У ньому беруть участь самі різні сторони: індивіди, соціальні групи, національно-етнічні спільноти, держави і країни, об'єднані тими чи іншими цілями і інтересами. Конфлікти виникають з різних причин і мотивів: психологічних, економічних, політичних, ціннісних, релігійних тощо. Але кожен з нас знає, що сама особистість є внутрішньо суперечливою і схильною до постійних протиріч і стресів. Існує боротьба на рівні окремого індивіда, протиборство між елементами внутрішньої структури людини, яке і знаходить своє вираження у внутрішньоособистісному конфлікті.

Ці конфлікти можуть бути обумовлені різними формами дисонансу внутрішніх очікувань людини й зовнішніх можливостей їх здійснювати. Від діяльності особистості залежить спектр її почуттів, що переживає сама людина. Але саме в цьому спектрі й виникають багато розбіжностей.

Страхи, хвилювання й навіть неврози можуть виникнути внаслідок неусвідомлених внутрішніх розбіжностей особистості. Конфлікти, які знаходяться всередині особистості, відбирають у людини багато сил, викликаючи у неї тривогу, роздратування, злість, агресію, яка буде спрямована

на не тільки на інших людей, але і на себе. Надалі це загрожує утворенням гострих переживань, які вражатимуть людину, створюючи сильний дискомфорт, що може призвести до душевних негараздів (у вигляді панічних атак, неврозів, навіть спроб суїциду). З такими конфліктами необхідно боротися, шукати способи «полагодити» особистість, змінювати її старі установки, створювати нові цілі, мрії, перетворювати ставлення до себе і т.д.

Проблемою внутрішньоособистісного конфлікту у вітчизняній та зарубіжній психології займалися багато вчених: А. Маслоу, К. Хорні, В. Франкл, З. Фрейд, К. Роджерс, Е. Фромм, Л. Фестінгер, К. Левін, О. М. Леонтьєв, В. С. Мерлін, Н. В. Чепелєва, Г. В. Ложкін, Е. Ф. Зеєр, С. Б. Кузікова, Т. Ю. Левченко, Н. І. Пов'якель, Ю. Г. Альошина, І. В. Ващенко, О. О. Холодова та інші. В їх роботах визначено, що внутрішній конфлікт відбувається між частинами структури особистості, її мотивами і обумовлює необхідність вибирати між силами рівної величини, що впливають на особистість.

Отже, внутрішньоособистісний конфлікт – це стан людини, який являє собою суперечність протилежно спрямованих мотивів (цілей, інтересів, цінностей) внутрішнього світу особистості. Саме у цьому стані особа не може впоратися з конфліктом, не може виробити пріоритети поведінки [2].

У зарубіжній і вітчизняній психології сформувалися різні судження щодо внутрішньоособистісного конфлікту.

Так, А. Маслоу вважає внутрішній конфлікт нереалізованою потребою особистості в розкритті своїх талантів й здібностей. К. Хорні розглядає внутрішньоособистісний конфлікт із двох сторін: як зіткнення прагнення до задоволення бажань і до безпеки і як суперечність «невротичних потреб», задоволення яких спричиняє придушенню інших. В. Франкл описує зміст внутрішнього конфлікту як втрату сенсу життя та екзистенціальний вакуум. З. Фрейд твердив, що конфлікт лежить у людських бажаннях, біологічних потребах й соціальних нормах. Одна сторона особистості відстоює певні бажання, інша – заперечує їх. К. Роджерс писав про конфлікт як розбіжність,

що виникає у особистості між усвідомленою помилковою самооцінкою та самооцінкою на неусвідомлюваному рівні (між «Я-реальним» та ідеальним «Я»). Вітчизняні дослідники (О. М. Леонтьєв, Н. В. Чепелєва, С. Б. Кузікова, Т. Ю. Левченко, І. В. Ващенко та ін.) вивчали особливості виникнення і прояви внутрішньоособистісних конфліктів у професійній діяльності [5].

Важливим питанням в описі внутрішньособистісних конфліктів є їх класифікація. А. Я. Анцупов та А. І. Шипілов представили одну з відомих класифікацій конфліктів [1]. За основу вони взяли ціннісно-мотиваційну сферу індивіда. В залежності від того, які елементи внутрішнього світу особистості (цінності («треба»), мотиви («хочу»), самооцінка («можу»)) вступають в конфлікт, виділяються такі види внутрішньоособиістісного конфлікту:

1. Мотиваційний конфлікт. Найпоширеніший вид внутрішнього конфлікту. Він полягає в суперечності між несвідомими прагненнями, бажанням до безпеки і володіння, між двома позитивними тенденціями («хочу» – «хочу»).

2. Адаптаційний конфлікт. Виникає через порушення балансу між суб'єктом та навколишнім середовищем. Тобто, розбіжність між вимогами суспільства, які направлені до особистості, та можливості самої особи («треба» – «можу»).

3. Конфлікт нереалізованого бажання (комплекс неповноцінності). Виникає між прагненнями індивіда і дійсністю, яка блокує задоволення. Може з’явитися у людини в результаті фізичної неспроможності реалізувати це прагнення або бажання («хочу» – «можу»).

4. Моральний (етичний) конфлікт. Виникає між моральними принципами, обов'язками та особистими бажаннями чи потребами («хочу» – «треба»).

5. Рольовий конфлікт. Виникає при переживанні, хвилюванні і виражений у неможливості реалізувати декілька ролей одночасно. Також це може бути внутрішній конфлікт між двома цінностями самої людини («треба» – «треба»).

6. Конфлікт неадекватної самооцінки. Виникає при розходженні між скаргами особистості та оцінкою власних можливостей («можу» – «можу»).

Ще одна відома класифікація внутрішньоособистісних конфліктів належить М.-А. Роберу та Ф. Тільману [6], які виділяють три види внутрішньоособистісних конфліктів:

1. Конфлікт потреб, коли вони направлені одна проти одної й спонукають до різнонаправлених дій (в результаті чого людина часто взагалі не може діяти).

2. Конфлікт між потребою і соціальною нормою. У цій ситуації має місце теорія З. Фрейда. З його слів, суперечності, що викликають конфлікт, – це суперечності між Воно (Ід – природжені або сліпі інстинкти, які потрібно негайно задовольнити) та Над-Я (Супер-Его – моральні норми та заборони, які особистість усвідомлює).

3. Конфлікт соціальних норм. Індивід може відчувати рівний натиск двох протилежних соціальних норм.

Важливо знати, що внутрішньоособистісний конфлікт крім очевидних негативів (психологічний дискомфорт; відсутність позитивної життєвої програми; емоційна нестабільність, нервозність, невпевненість у собі) має і позитивні функції, до яких можна віднести: самоаналіз особистості; самовдосконалення особистості; самоусвідомлення потреб, інтересів; усвідомлення своїх взаємостосунків із людьми.

Причиною виникнення внутрішньоособистісного конфлікту можуть виступати багато різних чинників, які діють на людину. Їх можна поділити на три види:

1) внутрішні причини, які зумовлює сама людина;

2) зовнішні причини, які спричинені соціальною групою, до якої входить особистість;

3) зовнішні причини, які обумовлені положення індивіда в суспільстві.

До основних внутрішніх суперечностей, що провокують виникнення внутрішньоособистісного конфлікту відносять:

- суперечності між потребами та соціальними нормами;
- суперечності соціальних ролей;

- суперечності соціальних норм і цінностей;
- суперечності інтересів, потреб та мотивів.

Для виникнення внутрішнього конфлікту необхідно, аби ці суперечності діяли на людину постійно та набули глибокого змісту [5].

До зовнішніх суперечностей (на рівні соціальної групи та суспільства в цілому), які можуть виступати чинниками внутрішньоособистісного конфлікту відносять: біологічні вади або обмеження; фізичні перешкоди; соціальні обставини так умови; відсутність об'єкту, який потрібен для задоволення бажання так потреб; фрустрацію; суперечності між свободою особистості й всілякі фактичні її обмеження; суперечності між вимогою задовольнити потреби й перешкоди на шляху до їх задоволення [3].

Наслідки внутрішньоособистісних конфліктів бувають конструктивними (позитивними) й деструктивними (негативними) [4].

Конструктивним наслідком називають той шлях до гармонії особистості, який є максимальним розвитком конфліктуючих сторін при мінімальних затратах з боку особистості. До конструктивних наслідків відносять :

- усвідомлення себе як особистості, коли внутрішній конфлікт вирішився;
- розвиток адекватної самооцінки, самореалізація та самопізнання;
- загартованість характеру й волі при позитивному вирішенні конфлікту;
- залучення ресурсів для подолання перешкод до розвитку;

Деструктивним наслідком називають ті наслідки, які призводять до психічних розладів. До таких наслідків відносять:

- зниження активності та ефективності діяльності;
- тимчасова зупинка розвитку особистості (деградація);
- фізіологічна й психічна дезорганізація особистості;
- психічна неврівноваженість, тривожність, постійні сумніви, замкнутість;
- агресія чи залежність від якоїсь певної людини, якій навіть готові прислужувати та покорятися;
- втрата сенсу життя.

Негативні наслідки щодо взаємодії індивіда з іншими людьми:

- нездатність адекватно сприймати критику;
- сварливість, мовчазність;
- девіантна поведінка;
- псування відносини зі вже знайомими людьми;
- постійний пошук винного.

Основними засобами подолання й профілактики внутрішньоособистісних конфліктів вважають:

- самореалізацію й пізнання себе;
- збереження спокою й витримку у будь-яких ситуаціях;
- справедливість та доброзичливість;
- відсутність настирливості та докучливості;
- відпочинок (фізичний та психічний);
- загартування характеру і власної волі.

Всі ці теоретичні положення ми перевірили в емпіричному дослідженні за допомогою методик, розроблених О. Б. Фанталовою «РСЦД» та «Сім станів», яка є продовженням першої методики.

Перша з методик призначена для визначення внутрішньої конфліктності, неузгодженості, дезінтеграції в мотиваційно-особистісній сфері, а також рівня самореалізації. Друга – для визначення оцінки загального самопочуття.

Дослідження було проведене зі студентами та курсантами НУЦЗУ. Вивчення основних внутрішніх конфліктів в системі цінностей особистості у групі студенток показало, що вони мають в переважній більшості низький рівень внутрішніх конфліктів. У другій групі (курсанти – юнаки) виявлено переважно середній та високий рівні внутрішніх конфліктів. Можливо, це відбувається через біологічні або соціальні умови, які діють на особистість.

Застосування методів математичної статистики ($\chi 2$ Пірсона з поправкою на неперервність) дозволило підтвердити значущість відмінностей у показниках вираженості внутрішньоосистісних конфліктів у групах досліджуваних

(емпіричне значення $\chi 2 = 8{,}1$ потрапило в зону значущості). Отже, відмінність у рівнях прояву внутрішньоособистісного конфлікту між дівчатами-студентками та юнаками (курсантами) є суттєвою.

Таким чино, проведене дослідження дозволило зробити висновки:

1. Внутрішні конфлікти є невід'ємним аспектом життєдіяльності людини і становлення її як особистості. Їх виникнення обумовлене об'єктивно наявними суперечностями між особистістю та суспільним світом.

2. У широкому розумінні внутрішньособистісний (внутрішній, інтрапсихічний) конфлікт є суперечністю в ціннісно-мотиваційній сфері особистості, як протистояння альтернативних уявлень, ставлень і дій людини що до себе, інших і світу в цілому. Вони можуть як усвідомлюватися особистістю (бути відкритим) так і не усвідомлюватися (мати прихований, глибинний характер); можуть виступати у вигляді конфліктів-опозицій (протистояння або несумісності ідей і поглядів), або конфліктів-ділем (ситуацій вибору між значущими альтернативами).

3. Виявлено суттєві відмінності рівнях прояву внутрішньоособистісного конфлікту між дівчатами-студентками та юнаками (курсантами). Але це положення потребує подальшого уточнення.

Література

1. Анцупов А. Я., Шипилов А. И. Конфликтология. Спб.: Питер, 2007. 497 с.

2. Ворожейкин И. Е., Кибанов А. Я., Захаров Д. К. Конфликтология. М.: ИНФРА, 2001. 224 с.

3. Громова О. Н. Конфликтология. Курс лекций. М: Изд-во ЭКСМО, 2000. 320 с

4. Дубчак Г. М. Внутрішньоособистісні конфлікти у студентів в період навчання у ВУЗі. Автореф. дис.. … канд психол. н. 19.00.01 К., 2000. – 17 с.

5. Психологія конфлікту: Навчально-методичний посібник для підготовки магістрів усіх форм навчання / В. Я. Галаган, В. Ф. Орлов, О. М. Отич, О. О. Фурса. К.: ДЕТУТ, 2008. 422 с.

6. Робер М.-А., Тильман Ф. Психология индивида и группы. М.: Прогресс, 1988. 256 с.

ПСИХОДІАГНОСТИКА ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ДОШКІЛЬНИКА: АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ВИДІВ МЕТОДИК

Елліна Панасенко, Тетяна Боровльова
Донбаський державний педагогічний університет
Слов'янськ, Україна

Емоційність є основною психофізіологічною особливістю дитячого віку, її вікові зміни зумовлюють своєрідну поведінку дітей на різних етапах їхнього розвитку. Почуття в дошкільників стають глибшими, стійкішими, раціональнішими. Велике значення для нормального психічного розвитку й життєдіяльності має емоційне благополуччя, яке залежить від багатьох зовнішніх і внутрішніх чинників. На перебудову психічних процесів, формування довільної поведінки впливає воля дитини. У процесах діяльності, пізнання навколишньої дійсності й себе, спілкування з дорослими й однолітками дитина переживає різноманітні емоції та почуття, виявляє своє ставлення до того, що її оточує, що з нею відбувається. Ці переживання утворюють сферу емоцій і почуттів, які є формою відображення дійсності, наслідком задоволення або незадоволення потреб.

Дошкільний вік – найважливіший етап у розвитку дитини. Це період долучення до загальнолюдських цінностей, час установлення перших взаємин з людьми. Разом з тим дошкільний вік характеризується високою вразливістю й чутливістю. Цілісний розвиток дитини як особистості – головна мета модернізації дошкільної освіти на сучасному етапі, а це передбачає турботу про здоров'я дитини. Здоров'я дошкільника – це стан повного фізичного, духовного й соціального благополуччя, психічний комфорт, позитивне самопочуття, спокій, рівновага, задоволення, а не лише відсутність хвороб і фізичних вад.

З кожним роком збільшується кількість дітей з емоційними проблемами, тривожних, невпевнених у собі, агресивних, що зумовлено різними причинами, серед яких: негативний вплив телебачення на розвиток дитини, зайнятість батьків і обмеження їх спілкування з дитиною та ін.

На сьогодні існує доволі багатий діагностичний інструментарій вивчення емоційної сфери особистості. Це пов'язано з тим, що сама по собі емоція не має власного продукту, а отже, може буди вивчена лише опосередковано. Можна сказати, що кожен конкретний метод діагностики емоційної сфери особистості у своїй основі має один основний компонент, крізь призму якого й відбувається оцінка емоційного стану. Тобто кожна конкретна методика реєструє певну емоцію або загальний емоційний стан особистості на основі певного критерію (зміна в поведінці, міміці; вибір кольору; деталі рисунка; вибір конкретної картинки тощо).

Отже, у загальному вигляді за критерієм параметру, на основі якого реєструється емоція, усі методи діагностики можна поділити на 6 основних видів:

- методи діагностики на основі слухових критеріїв;
- діагностика на основі змін поведінки (рухи, міміка тощо);
- діагностика на основі вибору кольору;
- діагностика на основі малюнка;
- діагностика на основі відповідей на питання (тестові методи);
- діагностика за допомогою ляльки.

Надалі розглянемо зазначені вище методи діагностики емоційного стану особистості більш детально.

Діагностика емоцій на основі слухових критеріїв. Яскравим представником цього методу діагностики є запропонований В. Манеровим, Є. Шнейдером метод автоматичного розпізнання емоцій за спектральними та інтонаційними показниками. Загальним критерієм для виявлення емоцій є ступінь мовнорухового збудження. Автори описують спеціальні „когнітивні схеми емоцій", які складаються з низки конкретних показників. На основі зіставлення

сукупності певного переліку показників у межах конкретної „когнітивної схеми" й відбувається розпізнання емоції. При цьому передбачається, що жодна з ознак не є жорстко прив'язаною до певної емоції, а її ідентифікація здійснюється на ймовірній основі.

Як зазначають самі автори, більш точно розпізнаються базові емоції. Також ними було виявлено тенденцію більш правильного розпізнання позитивних емоцій, ніж презирства, невпевненості та відрази.

Методи діагностики емоцій на основі змін поведінки. Найбільш показовим для цього виду методів діагностики емоцій є розроблений А. Бобковим автоматизований комплекс розпізнання рухів та поз.

Діагностика проводиться комп'ютерною програмою з наданого відеоряду. На жаль, цей метод ще проходить апробацію та недоступний для використання широким колом психологів.

Методи діагностики емоцій на основі відповідей на питання. Найбільш відомими тестами з діагностики емоцій є „Шкала диференційних емоцій" К. Ізарда та „Самооцінка емоційних станів" А. Уессмана і Д. Рікса. Обидва тести побудовані за однаковим принципом. Методика складається з переліку загальновідомих емоційних станів та стверджень про них, яким досліджуваний повинен надати оцінку. У результаті підраховується сума балів за відповідною схемою та визначається домінантна емоція чи емоційний стан.

Тестові методики вивчення емоцій розраховані на аудиторію досліджуваних підлітків та дорослих.

Діагностика емоцій на основі вибору кольору. Напевно, найбільш відомою методикою визначення емоційного стану особистості крізь призму кольору є тест М. Люшера. Метод передбачає розташування досліджуваним 8 кольорових карт у послідовний ряд. Після чого, згідно із запропонованою автором інтерпретацією розташування кожного кольору на конкретній позиції та сукупності кольорів у цілому ряду, йде визначення актуального емоційного стану.

На сьогодні існує багато варіантів та аналогів проведення тесту М. Люшера. На його основі розроблені й варіанти проведення діагностики емоційного стану дитини. Так, С. Велієва запропонувала методику „Потяг". У якості стимульного матеріалу слугує білий потяг з 8-ма вагонами: червоним, жовтим, зеленим, синім, фіолетовим, сірим, коричневим, чорним. Досліджуваній дитині пропонують розмістити кольорові вагони. Залежно від місця вагона в складі потяга йому надається певна кількість балів. Сума балів визначає знак і ступінь вираженості емоційного стану досліджуваної дитини. Як зазначає автор, цей метод можна використовувати з 2,5 років.

Ще одним аналогом вивчення емоційної сфери особистості дитини, а також її діяльнісних орієнтацій, особистісного ставлення до певного об'єкта чи ситуації, є методика „Хатинка" О. Орєхової. Методика складається з трьох завдань: ранжування кольорів за ступенем прихильності, підбір відповідного кольору до емоційної категорії, підключення кольороасоціативного ряду емоцій дитини до різних видів діяльності. Методика розрахована на дітей молодшого та середнього шкільного віку.

Діагностика емоцій на основі малюнків. Методики в межах цієї категорії можна розділити на 2 загальні види: (1) методики, які вивчають емоції на основі пред'явлення шаблонних малюнків та (2) методики, які передбачають діагностованому самостійно створювати малюнок.

Методика М. Фетіскина *„Візуально-асоціативна самооцінка емоційних станів".* Методика призначена для експрес-діагностики емоційних станів на основі вибору еталонних масок.

Яскравим представником графічних методик, у яких діагностований самостійно створює малюнки, є розроблена М. Панфіловою графічна методика „Кактус". Вона дозволяє визначити не лише емоційний стан дитини, наявність агресії, а й її інтенсивність та спрямованість. Методика призначена для діагностики дітей від 3 років. Процедура проведення досить проста: дитині пропонується на стандартному білому аркуші намалювати кактус. У ході

малювання забороняється спілкування з дитиною, не можна ставити питання чи коментувати будь-що.

Обробка результатів проводиться за класичною схемою інтерпретації графічних методик. Але, слід звернути додаткову увагу на специфічні показники малюнка: характеристику фігури кактуса, манеру малювання, характеристику голок тощо.

Щоб з'ясувати, чи є якісь зміни в емоційній сфері дитини, психолог може запропонувати їй зробити малюнки на такі теми: „Кого або чого я боюся", „Сон", „Чого я боюся вдень", „Чого я боюся вночі". За допомогою графічних тестів „Намалюй людину", „Малюнок сім'ї", „Дім, дерево, людина", „Кактус", „Вулкан" та ін.

Діагностика емоцій за допомогою ляльки. На базі Національного університету цивільного захисту України в науково-дослідній лабораторії екстремальної та кризової психології було розроблено експрес-метод діагностики емоційного стану дитини за допомогою ляльки з динамічними рисами обличчя. Метод дозволяє діагностувати актуальний емоційний стан дитини або її емоційне ставлення до певної життєвої ситуації чи конкретного об'єкта.Процедура діагностики досить проста, що дає можливість проводити діагностику дитини, починаючи з 2,5 років. Діагностика здійснюється таким чином: дитині надається м'яка лялька розміром 27 сантиметрів. У роботі використовується окремо лялька-хлопчик або лялька-дівчинка відповідно до статі дитини, яка діагностується, та конкретного завдання діагностики. Лялька не має обличчя, усі необхідні деталі (очі, брови, губи) додаються окремо. Дитині необхідно самостійно створити обличчя ляльці, вибравши найбільш відповідний, на її думку, вираз обличчя.

Після створення дитиною обличчя психолог порівнює його з шаблоном у спеціальній таблиці інтерпретацій і визначає емоційний стан дитини.

Зазначимо, що кожен з наданих груп методів діагностики емоційного стану має свої переваги та недоліки.

Досить легкими у використанні є група методів діагностики емоційного стану особистості на основі слухових критеріїв. Цей метод діагностики не потребує ні спеціальних умов для проведення процедури, ні спеціального обладнання. Це є його значні переваги порівняно з усіма іншими методами. Також до переваг цього методу можна віднести й те, що його можна використовувати опосередковано (через засоби комунікації). Ця можливість є досить актуальною в умовах надзвичайної ситуації, коли немає вільного доступу до постраждалого.

Але вагомим недоліком цього методу є те, що в процесі інтерпретації існує великий відсоток суб'єктивності. Також цей метод не можна використовувати з дітьми, які в повному обсязі не оволоділи вербальними комунікативними навичками.

Значними перевагами тестових методів діагностики емоцій особистості порівняно з іншими групами методів є те, що вони мають чітку структуру та однозначні в інтерпретації.

До недоліків цих методів можна віднести вікові обмеження, бо майже всі методики дослідження емоцій розраховані на категорію підлітків та дорослих. А отже, не мають можливості досліджувати емоційний стан дитини.

Сучасні методи діагностики емоцій на основі поведінки мають значно менший відсоток суб'єктивності в процедурі збору даних та їх інтерпретації, ніж їхні попередники. Процедура інтерпретації відбувається за допомогою комп'ютерної програми, яка автоматично відсікає та фільтрує отримані дані, виключаючи дрібні помилки та фонові жести.

Але значним недоліком цього методу є те, що для проведення діагностики необхідно мати значний спеціальний інструментарій (відеокамеру, комп'ютер зі спеціальним програмним забезпеченням тощо).

Напевно, найбільш прийнятною в роботі з дитиною є група методів діагностики емоцій на основі кольору. Процедура діагностики легка й швидка, що дозволяє використовувати ці методи вже з 2,5 років. Для проведення

процедури діагностики потрібний незначний матеріал (кольорові картки або спеціальний бланк з кольоровими олівцями).

Проте до недоліків цієї групи методів можна віднести те, що в середньому на проведення всієї процедури діагностики йде від 15 до 30 хвилин.

Широкі можливості в діагностиці емоційного стану дитини надають малюнкові або графічні методи. Вони, на відміну від інших методів, дають можливість не лише визначити актуальний емоційний стан дитини, а й висвітлити її внутрішні переживання, страхи тощо.

До недоліків цих методів можна віднести те, що інколи на їх проведення необхідно багато часу (понад 40 хвилин). Також недоліком й те, що для проведення діагностики необхідні спеціальні умови (приміщення з меблями, де б дитина відчувала себе в безпеці, альбом, фарби, олівці тощо), які, на жаль, не завжди можна створити в надзвичайній ситуації.

Метод діагностики емоцій за допомогою ляльки є доволі універсальним, його можна використовувати з дітьми вже з 2,5 років. Підібрані матеріали приємні на дотик. Сама процедура діагностики проходить доволі швидко, інтерпретація отриманих даних проходить за схемою порівняння з шаблоном. Також перевагою цього методу діагностики є те, що фахівець надалі може продовжувати психотерапевтичну роботу з дитиною опосередковано через цю ляльку.

На сьогодні до недоліків можна віднести те, що лялька з динамічними рисами обличчя недоступна для широкого загалу професіоналів-психологів.

Незважаючи на те, що сучасна психологічна наука має значний діагностичний інструментарій вивчення емоцій, усе ж таки існують прогалини в методах діагностики емоційного стану дитини. Деякі методи мають вікові обмеження й не можуть бути використані для діагностики дітей молодшого шкільного та дошкільного віку. Інші – потребують наявності спеціалізованого інструментарію для проведення процедури діагностики. Фахівець перед початком діагностики повинен детально оцінити всі обставини й умови ситуації, у якій проводитиме процедуру дослідження, і підібрати метод, який

максимально зможе відтворити внутрішню картину емоційних переживань дитини.

Отже, емоції – це своєрідний місток між внутрішнім світом малюка і людським оточенням. Елементарна емоційна компетентність дошкільняти – невід'ємний компонент морального становлення особистості. Недарма психологи розглядають емоційне переживання як форму внутрішньої роботи дитини, спрямовану на утримання й відновлення своєї душевної рівноваги.

Література

1. Анікеєва О. Корекція емоційних порушень у дошкільників, пов'язаних із порушенням дитячо-батьківських стосунків / О. Анікеєва // Психолог. – 2008. – № 22 – 24. – С. 34-45.

2. Вишньова А. Психоемоційне розвантаження в дитячому закладі / А. Вишньова // Психолог. – 2009. – № 9. – С. 9-11.

3. Загадковий світ емоцій. Розвиток емоційної сфери дошкільників / упоряд. І. В. Молодушкіна. – Х.: Вид. група „Основа", 2010. – 207 с.

4. Нижник Г. Профілактика психічного здоров'я та емоційних розладів у дітей старшого дошкільного віку: корекційно-розвивальнапрогр. / Г. Нижник // Психолог. – 2007. – № 31-32. – С. 5-30.

5. Романова О. Корекція негативних проявів у поведінковій та емоційно-особистісній сфері дітей старшого дошкільного віку / О. Романова // Практичний психолог: дит. садок. – 2013. – № 8. – С. 43-50.

ВПЛИВ РАЦІОНАЛЬНОГО ХАРЧУВАННЯ НА ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ СТАН І НЕРВОВУ СИСТЕМУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Людмила Прокопенко, Тетяна Затока, Анна Фомінська
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» ХОР
Харків, Україна

Найважливіша річ у житті людини – її здоров’я. Тема збереження здоров’я населення, у тому числі студентської молоді, залишається однією з найбільш актуальних для держави. На хвилях періодичної моди підіймаються, а з часом втрачають значущість різноманітні системи харчування, часто засновані на прямо протилежних принципах.

Цілями державної політики в області здорового харчування в Україні є збереження і зміцнення здоров'я суспільства, профілактика захворювань. У Конституції України, зазначено, що життя і здоров'я людини є найвищими соціальними цінностями. Відповідно до Основного Закону, держава несе відповідальність перед людиною за свою діяльність і зобов'язана розв'язувати питання у вихованні здорового покоління, від чого значною мірою залежить розвиток країни та її суспільства. До того ж тема раціонального харчування дуже актуальна в наші дні. Харчування – це основна біологічна потреба людини, головна складова для здорового способу життя. Узагальнюючи свої уявлення про роль харчування у житті людей, видатний фізіолог І. П. Павлов зробив такий висновок: "їжа уособлює собою життєвий процес в усьому його об'ємі – від найелементарніших фізіологічних властивостей організму аж до найвищих проявів людської натури".

У Всесвітній організації охорони здоров'я підрахували: 9 з 10 українців помирають від захворювань, які не були викликані інфекціями, а які виникають саме через неправильне харчування та відсутність фізичної підготовки,

пасивного способу життя, через вживання алкоголю і тютюнопаління. Щоб змінити таку сумну статистику, в Міністерстві охорони здоров'я вирішили змінити ставлення українців до свого здоров'я. Особлива увага надається освіті населення, інформація для студентів щодо здорового способу життя. Молодь має правильно харчуватися, слідкувати за своїм здоров’ям, бо все це впливає на їх психоемоційний стан та нервову систему, роботу мозку та інші системи органів.

Встановлено, що стан здоров’я людини залежить на 20% від спадковості, на 10% від рівня розвитку медицини, на 20% від стану довкілля, на 50% від способу життя. Здоровий спосіб життя містить в собі дотримання певних правил, що забезпечують гармонійний розвиток, високу працездатність, психологічну рівновагу людини. Здоров'я студентської молоді багато в чому залежить від їх способу життя, зокрема від їх звичок. Корисні звички допомагають формуванню гармонійно розвиненої особи, а шкідливі гальмують її становлення. До шкідливих звичок можна віднести нераціональний режим дня, нераціональне харчування, низька фізична активність. Найбільш шкідливими є вживання наркотиків, тютюнопаління, зловживання алкоголем. Ці звички можуть, непомітно перерости у ваду, що здатна зіпсувати життя людини. Потрібно завжди пам’ятати про наслідки своїх дій та не вимагати від свого організму і тіла того, на що воно не здатне. Спосіб життя – це звички, що вироблені роками. Він залежить від: настанов, характеру, позицій свідомості. Розвиток ідей здорового способу життя вимагає визначення основних його компонентів. Більшість науковців і практиків вважають, що здоровий спосіб життя охоплює трудову діяльність, оптимальний руховий режим, відмову від шкідливих звичок, особисту гігієну, загартування, раціональне харчування.

Раціональне харчування, як і будь-яка наука, базується на об'єктивних законах природи, порушення яких карається нещадно: втрата здоров'я, хвороби або навіть смерть. Раціональне харчування передбачає: енергетичну рівновагу, збалансоване харчування та дотримання режиму харчування.

У сучасних умовах люди в Україні все частіше харчуються висококалорійними, але малопоживними продуктами, вживають шкідливі напої, які одержали назву "джанк-фуд". Ця їжа негативно впливає на харчовий статус і здоров’я молоді, призводить до розвитку так званого "прихованого голоду", дефіциту нутрієнтів, в першу чергу мінеральних речовин і вітамінів, призводить до поширення несприятливих харчових звичок, сприяє зростанню хронічних хвороб обміну речовин організму. Студентська молодь частіше відмовляється від традиційної поживної їжі на користь сучасних зручних продуктів. У наш час все більше молоді не замислюються про те, що вони споживають, а інші навпаки намагаються переходити суто на здорове та збалансоване харчування, дотримуються різноманітних дієт, але іноді заграються та не встигають зупинитися вчасно. Слід розуміти, що раціональне харчування та дієта – це зовсім різні поняття. І якщо популярне правильне харчування допомагає схуднути або ж утримати вагу, мати здорове волосся, шкіру та зовнішній вигляд загалом, то дієти зазвичай приносять шкоду організму, оскільки більшість з них є практично голодуванням.

У сучасному суспільстві уклалося так, що молодий організм або потерпає від переїдання, жирної їжі, барвників, або організм зовсім немає звідки брати енергію, молоді дівчата знущаються з себе дієтами. Це погано відбивається на нервовій системі студента, на діяльності мозку і врешті решт на психоемоційному стані. Треба одразу зрозуміти, що дотримання тієї чи іншої дієти може призначати лише професійний лікар-дієтолог.

Сьогодні ми бачимо, що більшість харчових продуктів масового вжитку, у кращому разі містять шкідливі добавки, а нерідко взагалі складаються з речовин, що шкідливі до вжитку. Тому важливо знати й розуміти, що ми їмо і як ці продукти впливають на наше здоров'я. Слід уникати шкідливої й недоброякісної їжі й харчуватися тим, що може принести користь. Потрібно шукати правильне харчування, а не руйнувати свій організм виснажливими дієтами. Правильне здорове, збалансоване та раціональне харчування містить

всі необхідні вітаміни, поживні речовини, білки, жири та вуглеводи також зміцнює організм і підвищує імунітет, а значить і покращує здоров'я.

Для дорослих людей та молоді добовий енергетично цінний раціон складає 2000-2500 ккал, кількість білків 100-115 Гр., жирів 80-90 Гр., вуглеводів 300-350 Гр. У їжу людей, що займаються розумовою діяльністю треба додавати ліотропні речовини, джерелом яких є сир, куряче м'ясо, кільки, а також необхідно вживати продукти багаті на вітаміни С, В6, В12, Е. Людям, що займаються розумовою діяльністю корисне приймання їжі 4 рази в день. Добовий раціон харчування по мірі калорійності повинен виглядати таким чином: сніданок – 25%, обід – 35%, полуденок – 15%, вечеря 25%.

Студенти – це (18-26 років) група людей, у яких процес зростання і формування організму повністю не відбувся, тому система більшості заходів спрямована на захист здоров'я студентів. У раціоні харчування студентів важливу роль повинні займати білки тваринного походження. У меню студентів необхідно включати більше вітамінів, що беруть участь в процесі зростання і що впливають на фізіологічний стан. Плануючи свій спосіб життя кожна людина повинна погоджувати його зі своєю натурою, з природними ритмами, усвідомленим відношенням до всього, що відбувається в ній самій і навколо неї. Одним із найбільш важливих чинників формування здоров'я є мотивація. Позитивна мотивація для збереження і підсилення здоров'я, формування основ здорового способу життя сьогодні в індивідуальному, і в суспільному житті ще недостатня.

Отже, пошуки ефективних шляхів збереження здоров'я тісно пов'язані із вихованням настанов, які впливають на психоемоційний стан студента, нервову систему, на довге здорове життя. Ці настанови повинні спиратися на свідомість та резерви, якими володіє організм людини.

Література

1. Бойко О. В. Становлення та розвиток поняття “здоровий спосіб життя” Зб. наук. праць, 2000.

2. Гуліч М. П. Раціональне харчування та здоровий спосіб життя – основні чинники збереження здоров’я населення, 2011.

3. Бажанова Н. С. Зависимость успеваемости студентов от некоторых физиологических показателей и ряда социальных факторов // Международный журнал экспериментального образования, 2015.

4. Олексієнко Я. І. Харчування та його вплив на здоров’я людини. Навчально-методичний посібник, 2014.

5. http://apiandre.blogspot.com/.

6. http://ua-referat.com/Здоровий_Спосіб_життя.

ВПЛИВ ЖИТТЄВИХ ДОМАГАНЬ НА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОТИВАЦІЇ ПСИХОЛОГІВ

Наталія Світлична
Національний університет цивільного захисту України
Харків, Україна

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується зміною ставлення людини до своєї особистості, свого місця в житті. Це призводить до потреби в спеціалістах, які були б здатні допомогти людині реалізувати себе, уникнути психологічних криз тощо. Задача підготовки професіоналів для основних сфер психологічної діяльності в сучасній соціокультурній ситуації набула особливої актуальності, оскільки освоєння професіонального досвіду здійснюється на фоні ломки стереотипів традиційних форм професіоналізації [1, 3]. Особливо це торкається підготовки психологів до діяльності в особливих умовах, готових до надання психологічної допомоги людям, що опинилися в у складних екстремальних ситуаціях.

Однак професійне становлення самого практичного психолога теж потребує ретельного дослідження. Далеко не кожна людина придатна для такої роботи, готова виконувати свої професійні обов'язки в екстремальних ситуаціях [5]. Визначальним фактором тут є система цінностей людини, що, у кінцевому рахунку, визначає ефективність її професійної діяльності. Рівень життєвих домагань особистості значною мірою впливає на вибір професії та визначає можливості її професіоналізації [6].

Метою нашого дослідження було встановлення взаємозалежності між рівнем життєвих домагань та особливостями мотивації професійного становлення студентів-психологів соціально-психологічного факультету Національного університету цивільного захисту України.

Об’єкт дослідження – особистісна сфера студента-психолога, його предмет – особливості взаємозв’язку між рівнем життєвих домагань та мотивацією професійного становлення студентів соціально-психологічного факультету.

Для реалізації поставленої мети нами були визначенні такі завдання:

1. Проаналізувати наукову психологічну літературу за темою дослідження та виявити головні теоретичні підходи до вивчення проблеми особистісних детермінант професійного становлення в студентському віці;

2. Дослідити основні характеристики мотивації професійного вибору та навчальної мотивації студентів-психологів;

3. Визначити рівень життєвих домагань студентів-психологів та його вплив на професійне самовизначення і процес професіоналізації особистості;

4. Зробити висновки і наукові узагальнення на основі аналізу фактичних даних.

На початку дослідження ми сформулювали **припущення**, що зміст і рівень життєвих домагань студентів-психологів визначає усвідомленість їх професійного вибору, зумовлює чіткість уявлень про майбутню професію та стійкість мотивації професійного навчання й професійного становлення в цілому, тобто визначає ефективність процесу професіоналізації майбутнього спеціаліста-психолога.

Дослідження проблеми проводилося з використанням наступних методів: теоретичного аналізу та систематизації науково-методологічної літератури за проблемою, спостереження, бесід, експерименту та методів математичної статистики.

В процесі експериментального дослідження ми використали такі психодіагностичні методики:

- «Дослідження діяльнісної мотиваційної структури» (методика К. Замфір в модифікації А. А. Реана);
- «Діагностика мотиваційної структури особистості» (методика В. Е. Мільман);
- «Методика визначення основних мотивів вибору професії»;

Для отримання додаткової інформації про особливості мотивації вибору професії та вивчення рівня життєвих домагань студентів-психологів нами було використане анкетування, що проводилося за допомогою спеціально розробленої (авторської) анкети.

База дослідження: дослідження проводилося на базі соціально-психологічного факультету Національного університету цивільного захисту України. В експерименті приймали участь 60 студентів 1 і 2 курсів.

Застосування методики В. Мільман надало нам змогу з'ясувати деякі стійкі тенденції особистості студентів соціально-психологічного факультету: загальну й творчу активність, прагнення до спілкування, забезпечення комфорту й соціального статусу та ін., тобто скласти уявлення про професійну та загальну життєву спрямованість особистості кожного студента, особливості їх мотиваційної структури в цілому.

Так було встановлено, що найбільше студентами цінується спілкування, на другому місці – соціальний статус, далі – загальна активність. Найменше значення студенти-психологи 1-2 курсів надають життєвому забезпеченню й комфорту. Всі виявлені нами тенденції, звичайно, можна пояснити віком наших досліджуваних, для якого характерне саме таке співвідношення життєвих пріоритетів. Хоча, в деякій мірі, воно відображає й специфіку обраної ними професії, якщо зважити на те, що згодом соціальний статус поступиться своєю високою позицією на користь творчої активності й соціальної корисності.

В результаті додатково проведених бесід було з'ясовано, що навчальна мотивація має переважне значення для студентів-психологів. Більшість з них назвали як пріоритетні мотиви отримання знань, самоосвіти й вдосконалення своїх професійних знань і навичок. Слід відзначити і досить високий статус таких мотивів як особистісний розвиток, самопізнання, формування адекватної самооцінки. Також характерними особливостями мотивації студентів-психологів є пошук сенсу життя, життєтворчість як у професійному, так і в соціальному й сімейному плані.

Важливим багато опитаних вважають спілкування з іншими людьми, визнання в суспільстві, здобуття прихильності інших людей. Певна частина студентів прагне лідерства як в теперішній ситуації (під час навчання у ВНЗ), так і в подальшому житті. Важливим для наших респондентів є також й матеріальне благополуччя, яке вони розглядають як підґрунтя для формування самоповаги і здобуття визнання в суспільстві.

В цілому, можна зробити висновок, що мотиваційні орієнтації студентів 1-2 курсів в основному спрямовані на визначення свого місця в суспільстві і визнання іншими людьми. Відомо, що під час вибору тієї чи іншої професії людина керується цілим рядом мотивів. Однак частина з них є головними (вирішальними), а інші мають другорядне значення.

В результаті використання «Методики визначення основних мотивів вибору професії» нами було встановлено, що перше місце у студентів-психологів посідають пізнавальні мотиви, тобто можливість розвивати свої здібності, самовдосконалюватися. Однак, порівнявши отриманий результат з показниками успішності навчання, зафіксованими в журналах груп, ми зробили висновок, що подібна мотивація вибору професії не завжди забезпечує високу мотивацію навчання.

На другому місці, з незначним відривом – творчі мотиви: можливість бути оригінальним, неординарним у своїй роботі, можливість використовувати в практичній діяльності всі свої здібності причому навіть у екстремальних ситуаціях. В певному значенні це пов’язано з пізнавальною мотивацією, однак, якщо пізнавальні мотиви вказують на бажання розвитку власної особистості, то мотиви творчі – на бажання справляти враження, здійснювати активний вплив на оточення, змінювати світ. Результати додаткового спостереження показали, що творчі мотиви вибору професії психолога знаходять своє втілення у практичній діяльності студентів: ці студенти активно приймають участь у самостійній дослідницькій роботі, наукових гуртках, самодіяльності тощо.

На третьому місці – соціальні мотиви вибору професії – бажання спілкуватися з іншими людьми. Це важливий показник для майбутнього

психолога, оскільки вказує на невипадковість вибору професії, орієнтованої на активне спілкування. В той же час ця тенденція має і «зворотній бік»: можливо, за таким активним бажанням спілкування лежить невпевненість у собі, бажання вирішити, насамперед, свої особисті проблеми.

Четверте місце належить моральним мотивам, тобто бажанню приносити користь людям, допомагати їм. Це досить стійкий мотив, який проявляється ще задовго до вступу у вищий навчальний заклад, але в той же час є і досить індиферентним щодо конкретної професії, бо бажання приносити користь людям властиве всім, хто вступає в активне професійне життя, тому скоріше характеризує не мотив вибору професії психолога, а мотив вибору активної діяльності взагалі.

П'яте місце посідають матеріальні мотиви, що пояснюється, скоріше за все, соціальною незахищеністю та матеріальною незабезпеченістю студентства, а отже, і цілком природним бажанням вирішити ці проблеми шляхом досягнення високого соціального статусу через високооплачувану професію.

Невисокий, в середньому, статус таких мотивів професійного вибору як „зміст праці" та „утилітарність" пояснюється, звичайно, віком досліджуваних, які ще нечітко уявляють собі своє майбутнє.

За результатами проведення методики К. Замфір нами було підраховано відсоткове співвідношення досліджуваних з переважанням різних видів мотивації: зовнішня негативна, зовнішня позитивна, внутрішня мотивація. Результати показали, що найбільша кількість студентів показали переважання зовнішньої позитивної мотивації (39,7% досліджуваних), дещо менша кількість досліджуваних продемонстрували переважання зовнішньої негативної мотивації (33,1%), а найменш виражена серед студентів-психологів внутрішня мотивація (27,2% досліджуваних). Отже, у нашому варіанті виражене несприятливе для подальшого професійного становлення студентів співвідношення компонентів мотиваційної структури: ЗПМ > ЗНМ > ВМ, що, частково, може бути пояснено віком досліджуваних, але все-таки має стати

предметом особливої уваги і цілеспрямованої виховної роботи з боку викладачів-психологів, кураторів і наукових керівників.

Для отримання додаткової інформації про особливості мотивації професійного вибору, навчальної мотивації, а також з метою вивчення рівня життєвих домагань студентів-психологів нами було використане анкетування, що проводилося за допомогою спеціально розробленої (авторської) анкети.

Дослідження показало, що у студентів-психологів існують суттєві розбіжності професійної мотивації. Так, відповідаючи на запитання «До чого ви прагнули, поступаючи на соціально-психологічний факультет?» одні вказували на престижність професії психолога чи бажання вирішити особисті проблеми, інші – на пізнавальний інтерес і бажання допомогти людям.

Практично всі респонденти прийшли на факультет відразу після школи, тому тільки 5% з них згадали про додатковий (крім шкільного) життєвий досвід, у силу чого даний фактор був виключений з подальшого аналізу.

Аналіз результатів анкетування показав, що в середньому бажання стати психологом виникає в підлітковому віці, задовго до закінчення школи. Головна причина такого бажання – пізнавальний інтерес, на другому місці – бажання розібратися в собі і краще розуміти інших людей. Звертає на себе увагу і те, що у 17,3% респондентів, які вибрали професію в ході контактів з діючими психологами, отримані найбільш високі оцінки за всіма факторами.

Подальший аналіз показав, що розбіжності між групами значущі тільки за змінною «мета оволодіння професією». При цьому ті, хто вирішив стати психологом, щоб розібратися в собі і своїх знайомих, вважають це і своєю метою, тоді як респонденти, яких спонукав пізнавальний інтерес, ставлять своєю метою розвиток науки і допомогу людям. Таким чином, майбутні цілі – прямий наслідок поточних інтересів.

В цілому, можна сказати, що першокурсники не до кінця розуміють, чого вони хочуть домогтися в обраній професії.

Висновки. Вибір професії – це дуже складний процес взаємодії між соціально-економічними умовами життя й індивідуальними характеристиками

конкретної людини. Успіх у професійній діяльності багато в чому залежить від оцінки власних можливостей, усвідомлення своїх прагнень, уподобань. Здатність сучасної людини встигати відповідати очікуванням соціуму, не відмовляючись від власних життєвих задумів, є базовою соціально-психологічною характеристикою особистості.

Життєві домагання – це комплекс вимог, очікувань, бажань особистості щодо свого життя, свого майбутнього. Домагання передбачають, моделюють те, на що особистість, як їй здається, має право, що вона хоче отримати, на що розраховує. Життєві домагання є постійним зважуванням, оцінюванням своїх потреб і здібностей та запиту з боку соціуму. Це – очікування в майбутньому такої самореалізації, яка задовольняла б як плани особистості, так і потреби суспільства, забезпечувала б стійку самоповагу та визнання значущого оточення. Оптимальні домагання сприяють розвитку особистості, зростанню її зрілості й відповідальності.

На основі отриманих нами експериментальних даних можна зазначити, що студенти розглядають період професійного навчання як важливий етап особистісного росту, мотив отримання знань і професії більшість з них оцінюють як головний на сучасному життєвому етапі. Важливе значення для них має саморозвиток і самопізнання, формування адекватної самооцінки. Однак, найбільш важливим студенти 1-2 курсів вважають визначення свого місця у суспільстві і визнання іншими людьми.

У дослідженні також було встановлено, що на вибір професії впливає позитивне емоційне забарвлення самої предметної області, характер діяльності, поліпшення суб'єктивної якості життя, професійне середовище, соціальний статус і науковий потенціал навчального закладу. Інтерес до психології, що зазвичай виникає у віці 15 років, глибоко укорінений у когнітивних і особистісних структурах майбутніх психологів. Оскільки більшість наших респондентів виявилася настроєними на практичну діяльність, ми вважаємо, що зазвичай безпосередньою причиною виникнення інтересу до професії є знайомство в тому чи іншому вигляді з роботою діючих професіоналів.

Результати емпіричних досліджень показали, що загальні мотиваційні пріоритети та життєві домагання впливають на особливості мотивації професійного вибору, що, у свою чергу, детермінує рівень навчальної мотивації студентів, а, отже, визначає подальше професійне становлення майбутніх фахівців.

Література

1. Бондаренко Ф. О. Психологічні особливості сучасної студентської молоді та проблеми професійної підготовки психологів-практиків. // Практична психологія та соціальна робота, 2003. – № 4. – С. 8-11.

2. Куфлієвський А. С. Формування професійної мотивації рятувальників МНС України / А. С. Куфлієвський // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2009. – Вип. 6 – С. 61-73.

3. Панок В. Г. Основні напрямки професійного становлення особистості практичного психолога у вищій школі.// Практична психологія та соціальна робота, 2003. – № 4. – С. 14-17.

4. Семиченко В. А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека. Модульный курс психологии. Модуль «Направленность». (Лекции, практические занятия, задания для самостоятельной работы). – К.: Миллениум, 2004. – 521 с.

5. Стельмах О. В. Психологічні закономірності становлення майбутнього професіонала у навчально-виховному процесі / О. В. Стельмах // «Світоглядні орієнтації особистості у сучасних соціокультурних умовах: міждисциплінарні аспекти»: Збірник матеріалів Всеукраїнської науковопрактичної конференції з міжнародною участю. – Полтава, 2015. – С. 89-91.

6. Титаренко Т. М. Життєві домагання і професійне становлення особистості практичного психолога. // Практична психологія та соціальна робота, 2003. – № 4. – С. 21-23.

РІВЕНЬ ДЕПРЕСІЇ ТА СУЇЦИДАЛЬНА ПОВЕДІНКА ПРАЦІВНИКІВ ДСНС НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ

Ірина Ушакова, Світлана Луценко
Національний університет цивільного захисту України
Харків, Україна

Виконання завдань у екстремальних умовах з психологічної позиції характеризується негативним впливом на психіку особистості загрозливих та дискомфортних факторів. Тривале виконання своїх службових обов'язків у напруженій обстановці веде до зниження стійкості організму, нервово-психічних перенапруг, результатом чого є розвиток негативних психічних станів.

Депресія – це психологічний розлад, який характеризується гальмуванням інтелектуальної та моторної діяльності, зниженим настроєм, песимістичними оцінками себе і свого становища в навколишній дійсності.

Симптоми депресії окрім емоційної охоплюють ще кілька функціональних галузей: мотиваційну, фізичну, поведінкову. Зростання депресій в сучасній цивілізації пов'язують з високим темпом життя, підвищеним рівнем її стресогенності: високою конкурентністю сучасного суспільства, соціальною нестабільністю – високим рівнем міграції, важкими економічними умовами, невпевненістю в завтрашньому дні.

Вивченням психологічного феномену депресії займались: С. Рубінштейн, Ю. Ханін, Д. Хелл, М. Кляйн, Ю. Нуллер, В. Тогобицька, М. Корольчук, В. Крайнюк, А. Косенко, Т. Кочергіна та інші [1].

Суїцидальну поведінку ми розуміємо як різнопланові форми активності людей, які прагнуть позбавити себе життя і служать засобом розв'язання особистісної кризи, яка виникла у процесі зіткненні особистості з перешкодою

на шляху задоволення її найважливіших потреб. ЇЇ визначають також як феномен соціально–психологічної дезадаптації особистості в умовах мікросоціальних конфліктів.

Проблемою вивчення суїциду і суїцидальної поведінки займались такі представники психологічної науки, як А. Амбрумова, О. Блінова, В. Франкл, З. Фройд, М. Хальбвакс, Д. Лєбєдєв, О. Назаров, О. Тімченко, В. Христенко, І. Шевченко та інші [3].

Суїциди свідчать про наявність у суспільстві проблем, які людина не може вирішити загальноприйнятим шляхом. Суїцид чинить руйнівний вплив на друзів і родичів суїцидента

Суїцидальна поведінка має складний комплексний характер: проявляється у внутрішній і зовнішній формах, має свої ознаки, способи прояву, різні причини виникнення суїцидів. На розвиток суїцидальної поведінки впливає безліч факторів, часто неясно, який з них виявився вирішальним. До цих факторів можна віднести: екологічні, економічні, соціальні, культурологічні. Ми вважаємо за необхідне вивчати і психологічні фактори (до яких, в першу чергу, слід віднести особливості психічних станів та особистісні особливості).

Суїцидальна поведінка є наслідком фізичних і емоційних перевантажень зі зниженням опірності до стресових дій і емоційних навантажень, неблагополуччям у комунікативних сферах, слабкістю психологічного захисту особистості.

Специфіка діяльності працівників ДСНС полягає у тому, що вона містить в собі постійний високий чинник ризику, напружене виконання завдань в умовах дефіциту часу і недостатності інформації, а також велику відповідальність за виконання своєї роботи. Це призводить до розвитку різних професійних деформацій, у тому числі і до можливості виникнення депресивних станів та суїцидальної поведінки.

Рятувальники часто стикаються з людськими трагедіями, а придушення емоцій посилює внутрішню напруженість. Для діяльності в особливих умовах є характерними коливання працездатності людини або її явне зниження,

особливо за сильної емоційної напруженості. При цьому збільшується кількість помилок, порушується послідовність операцій, сповільнюється темп реакцій тощо [4].

Якість волі відіграє важливу роль у формуванні стійкості працівників ДСНС до впливу вражаючих факторів та психотравмуючих умов надзвичайних ситуацій. Недостатній рівень розвитку у рятувальника вольових характеристик, може викликати ускладнену адаптацію, психічні і фізичні розлади і травми в умовах надзвичайної ситуації.

Важливу роль у професійній діяльності працівників ДСНС відіграє самооцінка, її неадекватність зменшує надійність роботи в надзвичайних ситуаціях. Самооцінка багато в чому визначає формування інших професійно важливих якостей. Так, схильність до ризику часто породжується неадекватно завищеною самооцінкою [4].

Рівень психологічної підготовки рятувальників має важливе значення і при організації робіт по ліквідації аварії. Найменша розгубленість і прояв страху, особливо в самому початку аварії, можуть призвести до тяжких, часом непоправних наслідків.

Екстремальна ситуація в діяльності працівників ДСНС України представляє собою певну сукупність різноманітних зовнішніх і внутрішніх стрес-факторів, що призводять до виникнення негативних психічних станів, число таких сполучень може бути нескінченним.

Працівники ДСНС постійно стикаються з небезпечними факторами, які несуть шкідливий влив на психологічний і фізичний стан, зокрема суїцидальна поведінка та депресія можуть бути наслідком фізичних і емоційних перевантажень зі зниженням опірності до стресових дій і емоційних впливів, неблагополуччям у комунікативній сфері, слабкістю психологічного захисту особистості, зниженням або втратою цінності життя [2].

Одним з найголовніших принципів Державної служби України з надзвичайних ситуацій є принцип професіоналізму. Основною метою виконання рятувальниками своїх професійних обов’язків є порятунок людей, а

також ліквідація надзвичайних ситуацій. Рятувальники часто стикаються з людськими трагедіями та іншими факторами, які несуть негативний психологічний вплив, що може спонукати виникнення у них таких негативних психічних станів, як депресія та суїцидальна поведінка.

Виходячи з таких теоретичних положень, нами було проведене дослідження, яке присвячене порівнянню рівня депресії та суїцидальної поведінки у працівників ДСНС на різних етапах професіоналізації.

Дослідження рівня депресії у курсантів НУЦЗУ та тих, хто вже працює, проводилось нами за допомогою методики Т. Балашової.

Було виявлено, що показники депресії у працівників ДСНС відсутні, тоді як 53 % курсантів ми виявили мають легку депресію ситуативного чи невротичного ґенезу. У досліджуваних з легкою депресією можлива схильність до негативного мислення, думки сфокусовані на проблемах і власних провинностях, погані спогади можуть переважати над хорошими, а позитивні емоції пригнічуються негативними або просто забуваються, характерний знижений настрій.

Такі дані означають, що більш досвідчені працівники ДСНС виявились більш стійкими до впливів навколишнього середовища, хоча вони частіше і довше піддаються негативному як психологічному так і фізичному впливу, бо їх професійна діяльність пов’язана з ризиком для власного життя.

Отже, рівень депресії у курсантів НУЦЗУ вищий порівняно з працівниками ДСНС, у яких депресія зовсім відсутня. Ми це пояснюємо постійним контролем, чергуваннями, тривалою адаптацією до обраної професії, високими вимогами у навчанні тощо. На першому етапі професіоналізації, в процесі навчання, збільшується рівень невротизації і особистісної тривожності, знижується рівень вольової саморегуляції, емоційної стійкості і це може стати підставою для виникнення депресивного стану.

Зі збільшенням терміну професійної діяльності у співробітників ДСНС України знижується рівень вольової саморегуляції, збільшується рівень

невротизації і емоційної нестійкості, підвищується особистісна і ситуативна тривожність.

Для дослідження суїцидальної поведінки досліджуваних ми використали методику визначення схильності до суїцидальної поведінки, розроблену М. Горською.

Було виявлено, що 93 % працівників ДСНС мають низький рівень схильностідо суїцидальної поведінки і лише у незначної їх частини (7 % відповідно) виявлено високий її рівень. Це означає, що більшості досліджуваних цієї групи притаманна емоційна стійкість.

Проаналізувавши показники курсантів, констатуємо, що 47% з них мають низький рівень схильності до суїцидальної поведінки, 23% – високий рівень. У 30% курсантів схильність до суїцидальної поведінки у нормі. Отже, результати курсантів НУЦЗУ гірші, ніж у працівників ДСНС (що підтверджено математичними методами: значущість відмінностей на рівні $p \leq 0{,}01$). У курсантів більший відсоток досліджуваних, які мають високий рівень схильності до суїцидальної поведінки. Це свідчить про їх вразливість, наявність у них параноїдальних думок, стереотипність мислення, високий ступінь тривожності, песимістичні особистісні установки. Ми пояснюємо такі результати продовженням адаптації до обраної професійної діяльності, емоційними переживаннями за найближче майбутнє, можливими проблемами соціалізації, самотністю та відчуженням, відсутністю опори на іншу значущу особу тощо.

Не зважаючи на те, що рятувальники часто стикаються з людськими трагедіями та подіями, які несуть травмуючий вплив на психіку, рівень схильності до суїцидальної поведінки, як і рівень депресії, у працівників ДСНС значно нижчий, ніж у курсантів.

На це слід звернути увагу як представників психологічної служби НУЦЗУ, так і керівників курсів. А також наголосити, що стресогенність професійної діяльності може виступати своєрідною «профілактикою» виникнення депресії та суїцидальних думок.

Література

1. Корольчук М. С., Крайнюк В. М., Косенко А. Ф., Кочергіна Т. І. Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я. Навчальний посібник. К.: Фірма «Інкос», 2002. 272 с.

2. Кризова психологія: Навчальний посібник [За заг. ред. О. В. Тімченка]. Х.: НУЦЗУ, КП «Міська друкарня», 2010. 383 с.

3. Лєбєдєв Д. В., Назаров О. О., Тімченко О. В. та ін. Психологія суїцидальної поведінки: Посібник Х.: УЦЗУ, 2007. 129 с.

4. Основи психологічного забезпечення діяльності МНС: Підручник [За заг. ред. В. П. Садкового]. Х.: УЦЗУ, 2009. 244 с.

PART 5

TECHNIQUES AND CHANNELS OF COMMUNICATION ON PEOPLE'S QUALITY OF LIFE

FACTORS OF INFLUENCE ON QUALITY OF BUSINESS COMMUNICATIONS IN MODERN ENTERPRISES AND METHODS OF OVERCOMING INFORMATION NOISE

Natalia Ivasyshyna, Alina Pylchenko
National Transport University
Kyiv, Ukraine

Introduction. Scientists such as: John Adair, S. O. Kremlyova, D. Lewis, N. Gower, E. P. Istomin and other have devoted their attention to the essence of communications. In view of the generally accepted definition of communication as a process of exchange and result of information, it can be considered that the main purpose of the communication process is to ensure the understanding of information transmitted by all participants in this process. However, communications are of great importance for the success of the enterprise, but at the same time, the exchange of information in communications is considered one of the complex problems for the enterprise.

Communication processes at the enterprise are provided by means and channels of communication. The definition of channels and means of communication was given in his work by R. Blundell. Yes, the medium of communication is written and

spoken. Channel is a special route or technology used to send a message to a recipient. The main means of communication include face-to-face conversation, letter, fax, e-mail, poster, brochure, video etc. Electronic communications are of particular importance in modern enterprises because they are much more effective in transferring information. Electronic channels of business communication include: e-mail, IP-telephony, internal chats in CRM-system, fax, video conferencing.

Analysis of the studies is showed that the channels differ in the amount of bandwidth. The capacity of communication channels is influenced by three factors: the ability to process multiple signals simultaneously, the ability to provide fast two-way feedback, the ability to provide an individualized approach to communications. Here it is legitimate to note that the capacity of a channel is determined depending on its ability to show one or more types and means of communication.

For example, telecommunication channels do not allow you to capture the emotional and emotional component of communication and the sender and recipient's attitude to the message and to each other. Communication over the phone, email speeds up the communication process, but they do not have a "presence effect".

The choice of channel is also determined by considerations of legitimacy, that is, the need to ensure legal persuasiveness of the message and the ability to use it in the event of a business conflict for presentation in the authorities intended to protect the rights. That is why agreements are made in writing, not verbally.

Oral communication provides the fastest feedback, which is slower in written communication. Many messages require immediate feedback, and verbal communication provides the opportunity.

Often, the message we are trying to convey encounters resistance. If this message is likely to be rejected, verbal communication is better in writing. When receiving a written message, people feel that they have had no ability to influence the content of the message. In a personal conversation, the message can be adapted to the recipient's perception by establishing feedback.

In many cases, the messages we send may need to be reviewed or reviewed at a later date. It is also often assumed that the recipient of the message is responsible for

the information contained therein. If responsibility and accountability are important, written communication outweighs oral.

If the message transmitted contains details or clarifying information or explains a complex procedure, the written method is the primary means of communication.

Neither way of communication has a universal advantage over the other. In many cases, the message can be best conveyed through a combination of written and oral channels. Often, after speaking, people make up his written summary, abstract. In other cases, they are served with a written notice, and they only need to explain the substance in a few words and reinforce the positive perception of the written approval.

The effectiveness of the communication process is influenced by such factors as: communication skills, attitudes, experience, mental abilities of the subjects of communication, emotional perception of the message.

The accuracy of the recipient's understanding of the meaning of the utterance will become apparent to the sender only when there is a change in communicative roles, and the recipient will become aware of the meaning of the received information. This is the essence of another important element of the communication process - feedback.

Effective exchange of information must be two-way: feedback is needed to understand the extent to which the message has been perceived and understood. A manager who does not provide feedback to the recipient of the information will find that the effectiveness of his management actions is dramatically reduced. Similarly, if employee feedback is blocked, the manager will eventually be isolated or deceived.

Feedback can greatly improve the effectiveness of management information sharing. According to a number of studies, two-way information exchange (if there are opportunities for feedback) compared to one-way (no feedback), although it proceeds slower, but more effectively relieves tension, more accurate and increases confidence in the correct interpretation of messages.

It is also worth considering the information field in which the modern enterprise operates. The steady increase in the speed of transmission of all kinds of messages, the increasing use of feedbacks, the increase in the amount of transmitted information

and the acceleration of its introduction into a new information stream marked a new stage in the development of society, which is related to the changing role of information and inner information resources.

Hence, exists the concept of barriers to business communication. The main of them include the following:

1) message distortion. Possible causes: unintentionally, as a result of complications in interpersonal communications; consciously, when one of the middle managers disagrees with the message and modifies it in such a way that the message reflects his interests; as a result of filtration; due to status differences; because of fear of punishment or of senseless communication;

2) information overloads – exceeding the real capabilities of the system and people involved in it to process information;

3) inefficient structure of the organization – the higher the organization vertical power (the number of hierarchical levels), the greater the likelihood of distortion of information;

4) staff incompetence – communicative, professional and methodological;

5) inefficient way of organizing work and assigning tasks;

6) conflicts between units and between people.

In this paper, we focus on the problem of information overload. Modern society is characterized by a sharp rise in the value of mass communication and sign systems. Information flows and communication needs between people are increasing. Mass communication and global computer networks make the values of the past and the sharing of knowledge accessible. Culture begins to be seen as a multilayered system of texts that interact closely and are self-contained cultural values. The picture of human surroundings becomes a continuous circulation of signs of what has happened in the world. In view of the transition to passive retrieval of information, these signs are increasingly being acquired by the media from the media and the media. The possibility of free participation in the formation of information flows of any member of society has become another characteristic feature of a true information culture.

As a result of the influence of all these factors on the information space, a high content of irrelevant messages related to the abundance of different signs began to be recorded in the information flow. Excess heterogeneous information, peculiarities of its form of presentation and its society of consumption have led to the phenomenon of "information noise". For the first time his existence in communication was discovered by American researcher K. E. Shannon.

Information can have negative effects on the individual, both in terms of their content and in terms of their redundancy, which leads to information overload of the brain. Information overload is directly related to the phenomenon of information noise.

Information noise is any information that captures an individual, except for vital information beyond the individual's information needs, at this particular point in time, which interferes with the search and processing of relevant information.

Irrelevant information complicates the receipt of socially relevant messages for a person, complicates his orientation in the information space.

Information noise can be considered as a negative factor in influencing a person's environmental information environment as one of man's habitats. Moreover, there is a change (increase) in the influence of this factor over time. With the development of information and communication technologies, information loads caused by information noise are increasing. In response to the current challenges of the information environment, people are trying to come up with adaptive media consumption strategies.

The negative factors of influence of information noise on the employee of the enterprise as a participant of business communication include the amount of information (redundancy leading to overload), the speed of receipt of information (which exceeds the speed of perception and comprehension), the unstructured information (which leads to dispersion of attention and complexity of construction connections), polysemy (the ambiguity of the presentation of information, which leads to distortions and errors (semantic noise) in the way of information transmission).

There are several classifications for identifying elements of information noise. But the most accurate to describe the noise of business communications can be attributed the following elements: promotional material, spam, information containing repetitive messages, information intended for a certain circle of people – specialized / narrowly specialized, but is in the field of view of other people.

As a consequence, the presence of information noise at the enterprise in the process of business communication leads to a deterioration of qualitative and quantitative economic indicators.

Practitioners provide a number of recommendations to address these negative factors. This, in turn, gave rise to such disciplines as "information hygiene". Information hygiene tips include: avoidance of information repetition, reduction of information load, determination of different points of view on one problem, control of emotional conclusions, search of the party intending to benefit from the information provided.

Conclusions. In the process of communication, all the interested parties are formed by the competitive advantages of the enterprise, which increases its competitiveness in the services market. Therefore, business communication management processes should be aimed at ensuring, maintaining and developing the competitive advantages of the enterprise. It is impossible to achieve the goal set without overcoming communication barriers, creating management tools for combating information noise, and encouraging staff for information hygiene. Therefore, further investigation of the impact of information noise in the communication process on quantitative and qualitative indicators in terms of economic science and communication theory is needed.

References

1. Adair J. Effective Communication / J. Adair – M.: Izd-vo Eksmo, 2003. – 240 p.

2. Galkin V. P. Information noise and the phenomenon of transparency in cognition / V. P. Galkin [Electronic resource]. URL: http://nenuda.ru/information-noise-and-phenomenon-visibility/8.html (date of appeal – 22. 11. 2019).

3. Evdokimenko E. Y. The concept of information noise in the social sciences // Young scientist. – 2013. – № 10. P. 564-566. – URL: https://moluch.ru/archive/57/7765/ (date of appeal – 22. 11. 2019).
4. Istomin E. P. Organization Theory: A Systematic Approach. Textbook / E.P. Istomin, A. G. Sokolov – St. Petersburg.: Andreevsky Publishing House LLC, 2009. – 314 p. (date of appeal – 22. 11. 2019).
5. Poludina V. P. Information noise on the Internet as a problem of communication consumption. [Electronic resource]: Journal of Sociology and Social Anthropology. URL: http://www.jourssa.ru/sites/all/files/volumes/2011_5/Poludina_2011_5.pdf (date of appeal – 22. 11. 2019).
6. Ursul A. D. Information noise. – M.: Academic Project; Peace Foundation, 2009. – 281 p.
7. Levitin D. J. The Organized Mind: Thinking Straight in the Age of Information Overload / D. J. Levitin. – London: Viking / Penguin Random House, 2014.

ИССЛЕДОВАНИЕ ОТНОШЕНИЯ СТДЕНТОВ К ВОЗМОЖНОСТИ ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ

Евгения Конак, Анна Константинова, Павел Левицкий
Одесский национальный политехнический университет
Одесса, Украина

Дистанционное образование является одной из распространенных форм обучения и набирает возрастающую популярность по мере развития цифровой экономики.

Несмотря на востребованность, различия дистанционного обучения от традиционной модели могут повлечь возникновение трудностей не только технического, но и психологического характера у преподавателей и студентов. Данная статья посвящена исследованию отношения студентов Одесского национального политехнического университета к такому способу ведения образовательной деятельности.

В условиях информатизации образования вузы проявляют повышенный интерес к системе дистанционного обучения, что объясняется потребностью в данной форме обучения со стороны преподавателей, студентов и слушателей.

Для разработки современной и более обширной стратегии по развитию и внедрению дистанционного образования в Одесском национальном политехническом университете, было проведено исследование с целью выявления факторов, влияющих на эффективность преподавания с использованием дистанционной формы обучения.

Для определения отношения студентов к дистанционным формам обучения были сформулированы следующие гипотезы:

Н.1. Студенты предпочитают традиционную форму обучения, поскольку она обеспечивает наличие личного общения.

Н.2. Внедрение дистанционного образования (ДО) в образовательный процесс позволяет решить ряд задач, возникающих перед высшими учебными заведениями. К первоочередным из которых, следует отнести такие, как: 1) экономия затрат; 2) свободный график; 3) соответствие мировым стандартам.

Н.3.Студенты хотели бы учиться дистанционно, поскольку это позволяет совмещать обучение с возможностью работать. Что способствует повышению качества жизни.

Результаты данного исследования обрабатывались с помощью использования статистического пакета «SPSS». В опросе приняли участие 55 респондентов. Женщины составили 52,7% соответственно мужчины 47,3% (Рис. 1).

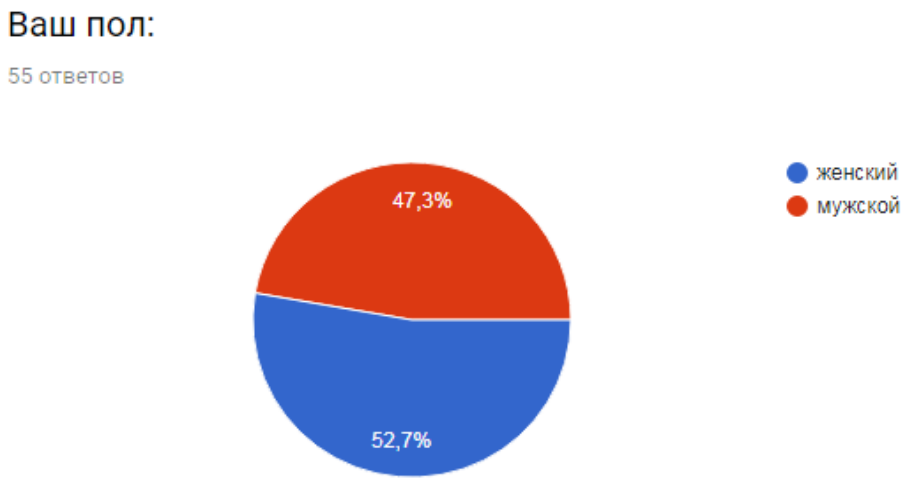

Рис. 1. Распределение респондентов по гендерному признаку

Распределение опрошенных студентов по курсам обучения показало, что 43,6% участников являются студентами 4 курса (Рис. 2.). Таким образом, студенты третьих и четвертых курсов составили 61,8% опрошенных; первокурсников – 16,4%, второкурсников – 10,9%, остальной процент это пятикурсники и шестикурсники

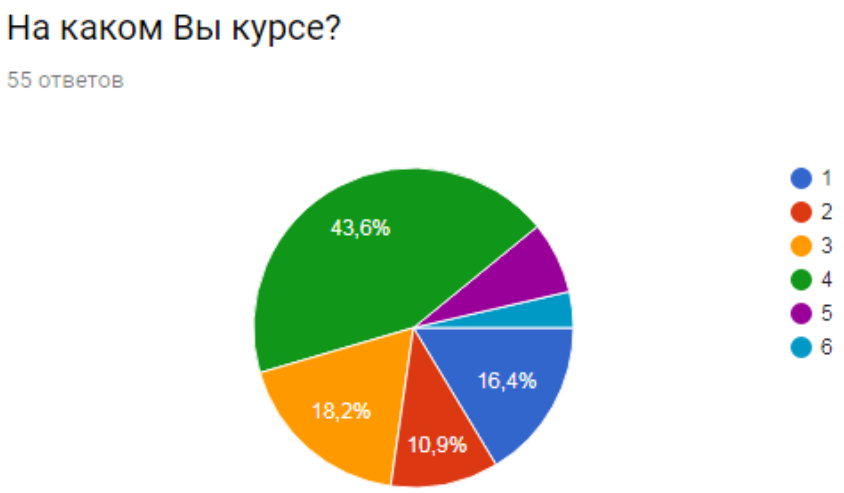

Рис. 2. Распределение студентов по курсам обучения из числа опрошенных, в зависимости от их отношения к дистанционному обучению

Опыт студентов относительно использования системы дистанционного обучения представлен на Рис. 3.

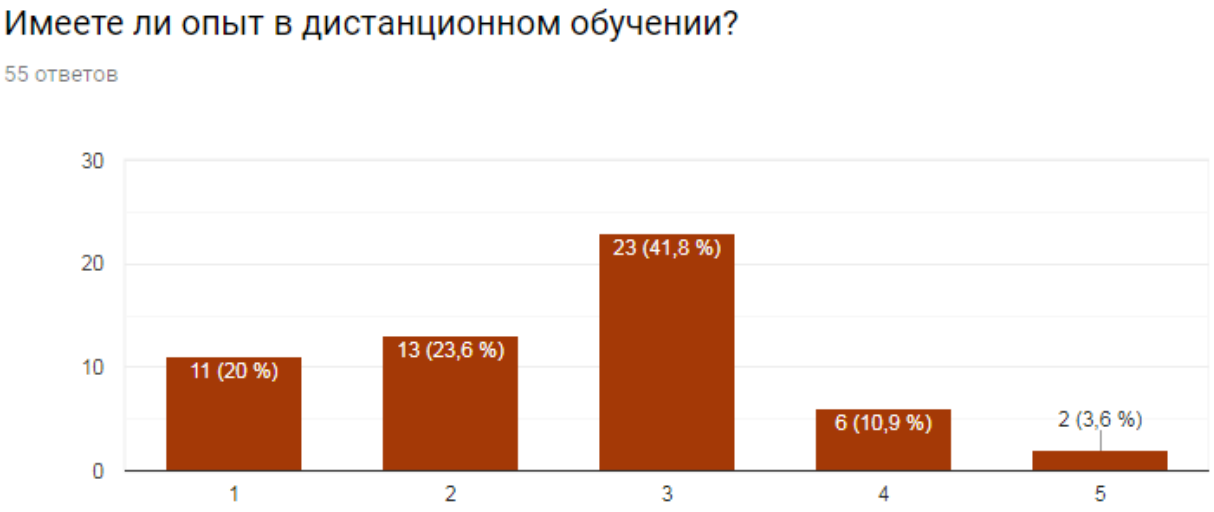

Рис. 3. Распределение респондентов в зависимости от наличия опыта использования системы дистанционного обучения

Большая часть респондентов (41,8%) имеют опыт в дистанционном обучении. Однако, учитывая данное распределение, можно сделать вывод, что эти студенты обучаются на 3 курсе. Статистика показывает, что большинство из студентов получают опыт использования дистанционных технологий в первые три года обучения.

Отношение респондентов к дистанционной форме (ДО) обучения представлены на Рис. 4.

Рис. 4. Распределение респондентов в зависимости от их отношения к дистанционной форме (ДО) обучения

Отношение к дистанционной форме обучения студентов показало, что 36,4% характеризуют ДО как значительную экономию времени и возможность разработать индивидуальную учебную программу.

Наряду с этим, 30,9% считают, что традиционное обучение является более интересным, поскольку присутствует личное общение. Для 23,6% респондентов ДО выступает, как вспомогательная форма обучения. 9,1% опрошенных студентов считают, что учиться обычным способом является более удобным.

В отношении респондентов относительно их желания учиться дистанционно, большинство ответили положительно (45,5%) (Рис. 5.).

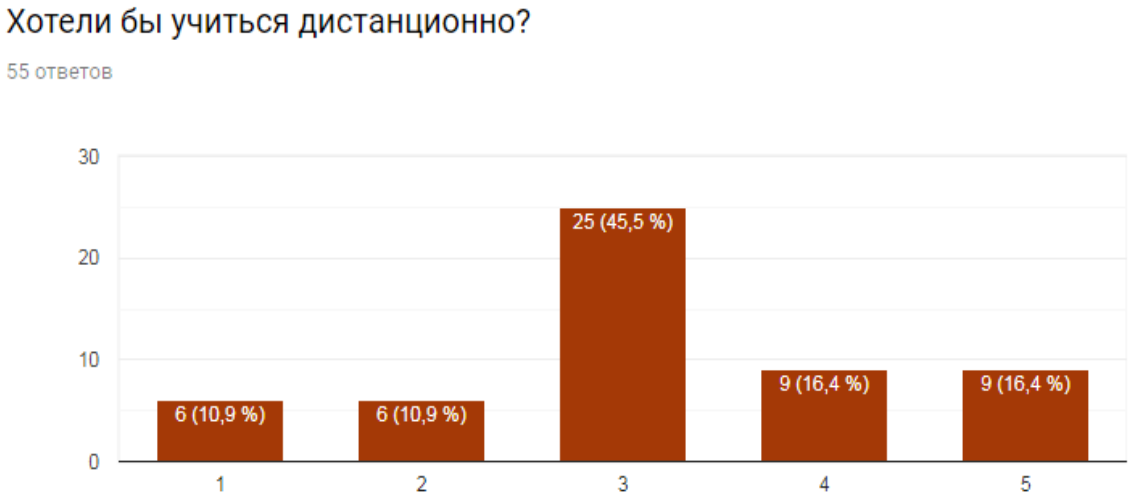

Рис. 5. Распределение респондентов в зависимости от их желания учиться дистанционно

Из общего числа опрошенных, 10,9% участников опроса не хотели бы учиться дистанционно; 16,4% студентов высказались положительно; 10,9% затруднились ответить на данный вопрос.

На вопрос об актуальности внедрения дистанционного обучения в Одесском национальном политехническом университете (ОНПУ), все респонденты ответили утвердительно, указав разные причины (Рис. 6).

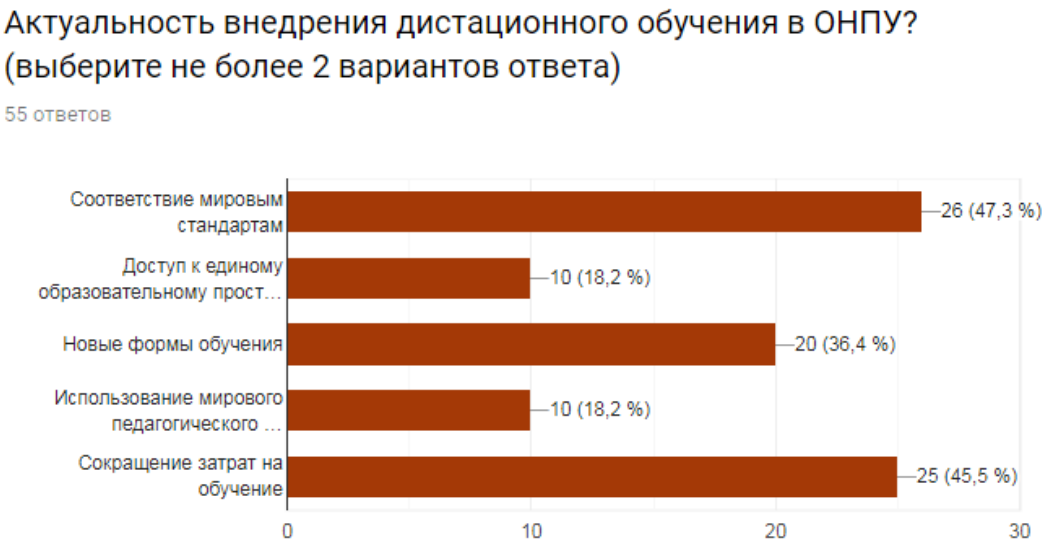

Рис. 6. Распределение респондентов в зависимости от причин актуальности внедрения дистанционного образования в ОНПУ

Студентам ОНПУ предлагалось выбрать основные актуальные внедрения дистанционного образования. В результате распределения ответов были получены следующие результаты: причину соответствия мировым стандартам отметили 47,3% респондентов; сокращение затрат на обучение определили 45,5%; новые формы обучения – 36,4%; доступ к единому образовательному пространству – 18,2%; использование мирового педагогического опыта – 18,2%.

Относительно реализации образовательных услуг в формате дистанционного обучения, мнения респондентов разделились следующим образом (Рис. 7).

Рис. 7. Распределение респондентов в зависимости от формата дистанционного обучения

По мнению студентов, к образовательным услугам, которые могут быть реализованы с использованием дистанционного формата обучения, можно отнести следующие: создание отдельных дистанционных учебных курсов для студентов 58,2%; довузовская подготовка 41,8%; специализированные образовательные программы 30,9%; высшее образование (бакалавриат) – 30,9%; затруднились ответить 3,6%. Кроме того, часть студентов отметила, что

в формате дистанционного обучения возможно оказывать услуги по повышению квалификации и переподготовки специалистов, а также по сопровождению образовательных программ по заказам внешних организаций. Относительно эффективности формата дистанционного образования мнения респондентов оказались неоднозначными (Рис. 8).

Рис. 8. Распределение респондентов относительно эффективности формата дистанционного образования

Большая часть опрошенных респондентов считают, что эффективность дистанционного обучения составляет 41,8%. Что свидетельствует о средней оценке эффективности. 12,7% опрошенных считают, что дистанционное обучение имеет очень низкую эффективность; 5,5% опрошенных считаю эффективность дистанционной формы обучения очень высокой. При этом, большинство респондентов осведомлены о возможностях дистанционного обучения с помощью системы MOODLE (Рис. 9).

Однако, опрос студентов ОНПУ показал неоднозначные результаты. При опросе относительно их знаний о системе управления обучением MOODLE (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment – модульная объектно-ориентированная среда), большая часть респондентов (74,5%) отметила, что не слышала о такой системе обучения. И всего лишь 3,6% хорошо ее знают.

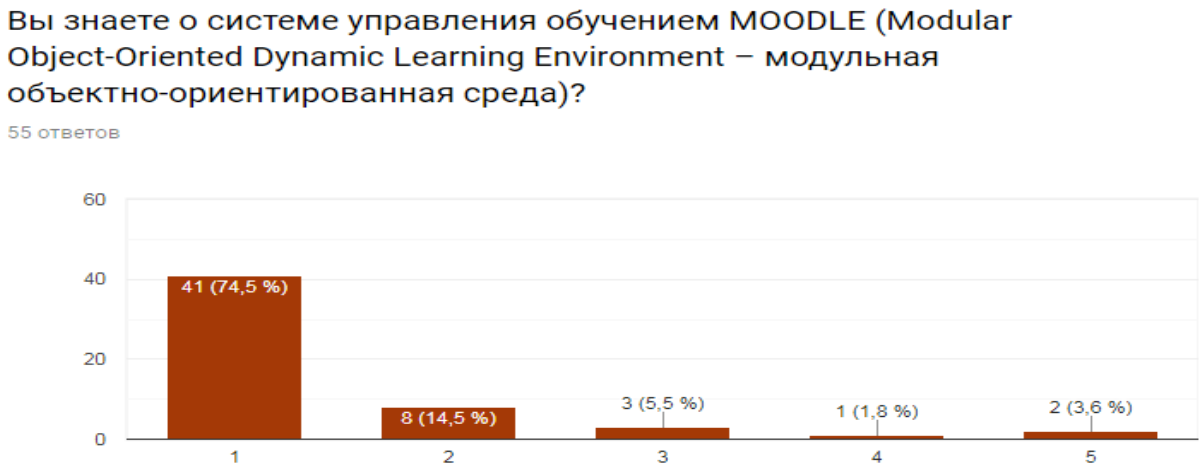

Рис. 9. Распределение респондентов относительно их осведомленности о возможностях дистанционного обучения с помощью системы MOODLE

При этом, 32,7% опрошенных поддерживают идею внедрения в учебный процесс ОНПУ системы дистанционного обучения. Категорически против выступает 10,9% студентов (Рис. 10).

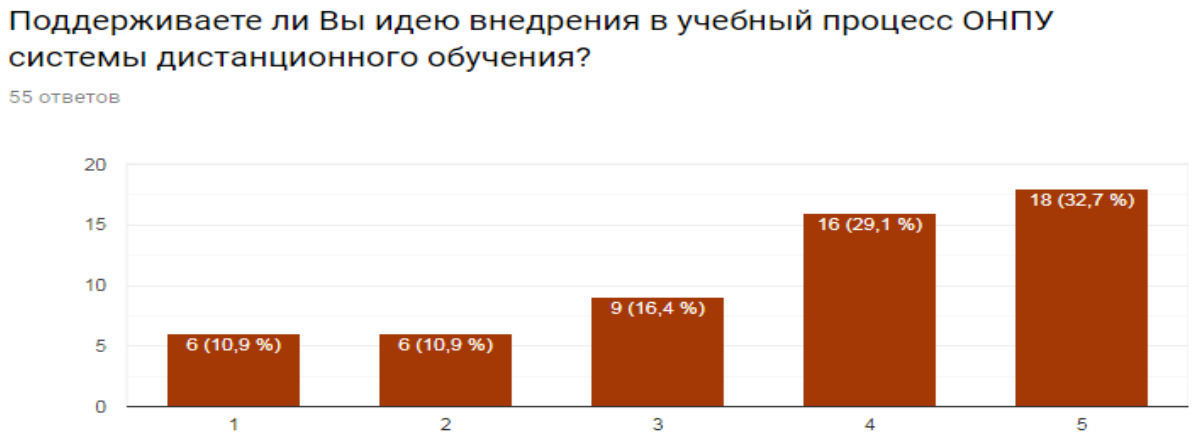

Рис. 10. Распределение респондентов относительно внедрения в учебный процесс ОНПУ системы дистанционного обучения

В результате проведенного исследования отношения студентов к возможностям дистанционного образования, были выявлены довольно противоречивые результаты. Учитывая, что большинство опрошенных считают такой формат обучения, соответствующим мировым стандартам в образовании,

оценка его эффективности оказалась средней. При этом, большинство респондентов считает возможным внедрения формы дистанционного обучения в разных образовательных системах. Все опрошенные студенты высказались за внедрение такого формата обучения в вузе, что подтвердило гипотезу Н.2. о том, что внедрение дистанционного образования (ДО) в образовательный процесс позволит решить ряд задач, возникающих перед высшими учебными заведениями, а именно: сэкономит затраты; позволит внедрить свободный график обучения для студентов, что безусловно будет способствовать повышению качества их жизни и позволит привести учебный процесс в соответствие с мировыми стандартами.

Литература

1. Биков В. Ю., Кухаренко В. М., Сиротенко Н. Г. та ін. Технологія створення дистанційного курсу. Навч. посібник / За ред. В. Ю. Бикова та В. М. Кухаренка. – К.: Міленіум, 2008. – 324 с.

2. Шинковська І. Л., Заєць І. П. Особливості дистанційного навчання в системі вищої освіти. П'ятнадцята всеукраїнська практично-пізнавальна інтернет-конференція – Національна металургійна академія України / Дніпро.

3. Пугачев А. С. Дистанционное обучение – способ получения образования // Молодой ученый. – 2012. – № 8. – С. 367-369. – URL: https://moluch.ru/archive/43/5242/ (дата обращения: 19. 11. 2019).

4. Корбут О. Г. Дистанційне навчання : моделі технології перспективи URL: http://confesp.fl.kpi.ua/node/1123.

5. Дистанційне навчання в ТНЕУ. URL: https://moodle.tneu.edu.ua/mod/page/view.php?id=166.

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНА ПАРАДИГМА РЕЧЕННЯ-ВИСЛОВЛЕННЯ ЗА КАТЕГОРІЄЮ КОМУНІКАТИВНОЇ НАСТАНОВИ

Олена Куц

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Київ, Україна

Дослідження одиниць мови в комунікативно-прагматичному, когнітивному й дискурсивному аспектах уможливлюють її вивчення як основного засобу комунікації й концептуалізації дійсності. Важливим є розуміння природи взаємодії формально-синтаксичної організації речення, семантико-синтаксичної організації та комунікативно-прагматичної структур синтаксичної одиниці в експлікації семантики в комунікативному акті.

Комунікативно-прагматична парадигма речення відображає специфіку функціонування речення-висловлення з огляду на різні аспекти комунікації – її мету, що експлікує категорія настанови, специфіку участі адресанта й адресата в комунікативному процесі, що передає категорія особи (персональності), особливості структурування інформації в комунікації, виражені категорією актуального членування речення-висловлення.

Категорія настанови не має на сьогодні однозначного витлумачення. Категорія настанови, на думку І. Р. Вихованця, стосується мети комунікативного акту, її складниками є значення розповідності, питальностій спонукальності, що виражаються відповідно в трьох формах речень за метою висловлення [1, 164; 145-147]. М. В. Мірченко її потрактовує як надкатегорію, яка орієнтує зміст речення на вираження в ньому комунікативного наміру, завдання мовця передати або ж об’єктивний стан речей дійсних (гіпотетичних, ірреальних), або дізнатися про цей стан (подію, факт, явище, особу), або спонукати когось до дії чи розмови,або висловити бажання чогось, про щось

тощо [3, 125]. Складниками є підкатегорії розповідності, питальності, спонукальності, бажальності та ірреальної умови [2, 290].

С. Т. Шабат-Савка розглядає категорію настанови у взаємозв'язку з міжрівневою категорією комунікативної інтенції. Настанова асоціюється зі структурою речення/висловлення, з комунікативною метою, інтенція пов'язана з мовцем, з його бажанням використати саме ту чи ту синтаксичну структуру для передавання певної мовленнєвої потреби [4, 50-53]. Комунікативна інтенція за такого підходу має міжрівневий категорійний статус, зумовлений антропоцентричним характером, когнітивним, психоментальним підґрунтям, дискурсивно-жанровими виявами та мовними засобами вербалізації в текстовій комунікації. Комунікативна інтенція – амбівалентна антропозорієнтована категорія, у якій виразно експлікується план змісту та план мовної репрезентації [4, 357]. Категорію комунікативної інтенції в українській мові виражають: когнітивно-ментальні інтенції, комунікативно-модальні, суб'єктивно-модальні, дискурсивно-жанрові, метакомунікативні інтенції. Усі виокремлені інтенції мають подальший поділ на типи, групи тощо відповідно до сфери вияву [4, 359-366].

Речення й висловлення – це двобічні синтаксичні одиниці, що мають план змісту і план форми, але змістова характеристика висловлення складніша, адже воно репрезентує інформацію, яка виявляється в конкретних умовах перебігу інтеракції, враховує фонові знання та пресупозиції. С. Т. Шабат-Савка виділяє чотири типи комунікативно-модальних інтенцій: комунікативні інтенції розповідності, запиту, спонукання та оптативності [4, 196]. Р. О. Христіанінова виокремлює дві комунікативних синтаксичних надкатегорії: 1) надкатегорію реченнєвої актуалізації, що охоплює підпорядковані їй підкатегорії часу, модальності, особи (персональності), актуального членування, 2) надкатегорію комунікативної настанови [5, 63-70].

Комунікативно-прагматична парадигма речення-висловлення за категорією комунікативної настанови об'єднує речення з огляду на експлікацію мети висловлення формально-синтаксичною й семантико-синтаксичною

структурами речення, на вираження комунікативної інтенції, що репрезентує комунікативну мету адресанта щодо адресата й відображає прагматичні аспекти комунікації. Виділяємо такі типи речень-висловлень у зазначеній парадигмі:

1) розповідні речення-висловлення є виразниками комунікативної інтенції розповідності, зокрема, містять констатувальну інформацію про реальні / ірреальні факти, ситуації тощо позамовної дійсності: *Вони вийшли на річку і гайда на Голохвацький шлях (М. Хвильовий); І це від того, що ти мене любиш, стільки сонця тепер на землі (О. Пахльовська).* Адресант передає її адресату з метою розширення його світоглядних позицій, отримання експліцитного чи імпліцитного підтвердження власної комунікативної позиції, обґрунтування або поглиблення певної інформації або її аспектів, здійснення комунікації заради комунікації. Адресат може бути як активним, так і пасивним.

2) питальні речення висловлення-експлікатори комунікативної інтенції запиту містять різні вияви когнітивного процесу пізнання навколишньої дійсності адресантом шляхом реалізації запиту щодо певної інформації. Визначальною особливістю є необхідність наявності активного адресата як учасника комунікативного акту, що надає запитану інформацію: *Твердо було спати? (В. Підмогильний); Може, ти забула, хто ти? (П. Загребельний); А де ж та, ради якої ти збожеволів би, зустрівши її на своєму життєвім шляху, де та, яку оспівав би? (О. Гончар).* Залежно від специфіки запиту виокремлюємо загально питальні й частково питальні речення-висловлення, що поділяємо на підтипи, зокрема ті, що містять запит про предметну сферу, і ті, що містять запит про ознакову сферу. Урахування активності / пасивності адресата дозволяє говорити про власне питальні й риторично-питальні речення-висловлення, причому пасивність адресата маркує периферійні питальні конструкції.

3) спонукальні речення-висловлення передають комунікативну інтенцію спонукання. Вони містять різні вияви вольового впливу адресанта на адресата: *Ви повинні дуже добре роздивитися цю особу, щоб на основі ваших слів можна було скласти фоторобот (Л. Кононович); Подумайте, Зіновію Васильовичу,*

над цим, щоб потім не було пізно (М. Стельмах). Характер спонукання та його інтенсивність передає вісь категоричність / некатегоричність. Природа волевиявлення вимагає активного адресата, який певним чином реагує на повідомлення адресанта.

4) оптативні речення-висловлення як виразники комунікативної інтенції оптативності містять експлікацію внутрішніх і зовнішніх потреб, поривань, прагнень тощо мовця щодо реальності / ірреальності певних фактів, ситуацій тощо позамовної дійсності: *Зненацька Андріянові гостро запраглось, щоб вона так само поклала руку на голову йому, – він немов фізично відчув у себе на тім'і її дотик, аж під шкіру сипнуло приском…(О. Забужко); Якщо кохаєш, – знайдеш без адрес оцю хатину за морями снігу (Л. Костенко).* Адресат є активно-пасивним, причому в конкретній комунікативній ситуації увиразнюється або активність, або пасивність. Він передусім сприймає інформацію від адресанта, визначає її форму вираження й змістове наповнення.

На основну семантику розповідності, питальності тощо може накладатися додаткова семантика (запиту, спонукальності тощо), ступінь вияву якої залежить від особливостей адресанта, адресата й повідомлюваної інформації, зокрема її семантичного складника, а також від прагматичних аспектів комунікації.

Отже, комунікативно-прагматична парадигма речення-висловлення за категорією комунікативної настанови об'єднує розповідні, питальні, спонукальні й оптативні речення-висловлення, що відображають комунікативні інтенції розповідності, запиту, спонукальності, оптативності. Інтенційний компонент при аналізі речення-висловлення уможливлює врахування особливостей вияву компонентів комунікації, складників комунікативного акту й прагматичних аспектів комунікації, що сприяє комплексному вивченню природи синтаксичної одиниці, а отже, пізнанню процесів комунікації та ролі мовної особистості в них, з'ясуванню взаємозв'язку когнітивних і комунікативних процесів.

Література

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ, 1993. 368 с.

2. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. Луцьк, 2004. 393 с.

3. Мірченко М. В. Надкатегорія настанови // Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харків, 2007. Вип. 22. С. 125-132.

4. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові. Чернівці, 2014. 412 с.

5. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові. Київ, 2012. 368 с.

ЛОГІСТИЧНА СТРУКТУРА ТОВАРНИХ РИНКІВ

Володимир Лисюк[1], Анастасія Шлафман[2]
Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України
Одеса, Україна
Російський державний аграрний університет – МСХА імені К. А. Тімірязева
Москва, Росія

Ефективність функціонування товарних ринків в межах національної економіки залежить від раціональної організації їх логістичних структур. Проведені попередні дослідження показали, що у національній економіці значне місце займають саме логістичні економічні процеси, організація яких на ринках створює умови для реалізації відтворювальних циклів, виробництва та використання доданої вартості.

Метою роботи є визначення узагальненої (принципової) логістичної структури товарних ринків як самовідтворювальної економічної системи, здатної продукувати та відтворювати додану вартість, на основі визначення її складових елементів.

У структурі витрат національної економіки України значну частину (більш ніж 40%) займають логістичні витрати, а функціонування логістичних структур приносить значні надходження до бюджету, а також сприяють накопиченню ресурсів для розвитку національних товарних ринків. Дані інших дослідників теж підтверджують досить значну логістичну частку в економічній діяльності, як в цілому по Україні, так і в окремих її галузях (ринках) та підприємствах. Так, О. М. Сумець визначає логістичну частку у діяльності підприємств через дослідження фінансових потоків, що спрямовані на забезпечення пересування товарних потоків та пов’язаних з ними інформаційних та інших. В процесі дослідження підприємств олійно-жирової галузі він визначає, що середня

частка логістичних фінансових потоків підприємств галузі коливається в межах 25-27%. А максимальна частка логістичних фінансових потоків припадає на фазу (ланку) розподілу і збуту готової продукції, яка досягає 52% [1].

З цього приводу існує думка, що у національній економіці, у тому стані, в якому вона сформувалась, в останній історичний період превалює логістична складова (тобто економіка пов'язана з переміщенням товарів та послуг), яку можливо назвати ***логістичною економікою***. У теперішні часи, коли існує перевиробництво товарів і превалює пропозиція над попитом, на перший план виступає проблема доставки товару до споживчих ринків і його продажів.

За нашими попередніми підрахунками на основі статистичних даних, обсяги логістичної частки (частка підприємств, які за КВЕДом слід віднести до логістичних) у ВВП за 2018 рік складає більше 30% (підрахунки за виробничим методом). А частка ВВП у тому ж році за категоріями доходу складає 44%, що дорівнює 1559259 млн. грн. при загальному ВВП 3558706 млн. грн. [2]. Це показує досить значну частку логістичної економіки у ВВП України і розкриває значні резерви вдосконалення національної економіки в цілому на логістичних засадах.

Теоретичні дослідження, які проведені на основі застосування структурного та процесного підходів, а також методів диференціації, дозволили визначити складові частини товарного ринку, як економічної системи у складі національної економіки, а, відтак, і логістичних ланцюгів цих ринків як самодостатньої підсистеми ринку, у складі якої, в свою чергу, виділено логістичні ланки. В межах цих ланок функціонують логістичні суб'єкти, які виконують певні спеціалізовані роботи та операції, що сприяють ефективному просуванню товару на ринку. Ці роботи (операції) нами визначено як логістичні сервіси. Аналіз структурних елементів логістики товарних ринків дозволив визначити їх властивості та характер взаємодії, як всередині системи, так і за її межами, що в подальшому може стати основою для подальшої розробки ефективних механізмів регулювання та розвитку логістики товарних ринків. В цьому напрямку ми пропонуємо авторське бачення поняття *логістика ринку*,

яке розуміється як розділ економіки, що присвячений організації у просторі і часі ринків товарів і послуг на базі ефективної взаємодії господарюючих суб'єктів ринку та товарообмінних операцій між ними, а також вибору раціональних маршрутів товарного руху по ринку [3, 4].

Наукове дослідження будь-якого об'єкту чи системи має спиратись на аналіз його структури, яка, в свою чергу, визначається шляхом диференціації досліджуваної системи на складові її частини. Ступінь такої диференціації характеризується визначенням найменшої неподільної її частини, яка, в подальшому, шляхом наукового методу синтезу, зводиться до цілісного об'єкту чи системи дослідження. Тому, розглядаючи товарний ринок як систему взагалі, й економічну зокрема, ми будемо проводити її аналіз за класичним принципом системного аналізу. Структурний аналіз системи, в свою чергу, починається з виявлення складу системи, з дослідження її підсистем або елементів, визначення їх неподільності та відносин між ними. Ці відносини визначаються як структурні відносини, при цьому поняття частини системи можливо розглядати як початковий ступінь у процесі формування поняття елементу системи.

Згідно теорії системного аналізу, критерієм елементності частин виступає їх інваріантність, яка приймає різні форми, в залежності від особливості того чи іншого класу систем (ринків). Таким критерієм може виступати принцип тотожності частин відносно їх місця і ролі в даній системі. В інших випадках, зокрема, при дослідженні матеріальних (економічних) систем, ці структурні елементи характеризуються неподільністю, цілісністю та їх функціями.

Але, ні елементи самі по собі, ні їх властивості і, навіть, відносини не дають повної структурної картини об'єкту, а елементи та їх відносини утворюють структуру тільки тоді, коли відносини елементів набувають характер сталості внутрішніх зв'язків і, на цій основі, виникають цілісні властивості системи. Наприклад, стосовно ринків, які, як ми раніше довели, є структуроутворюючими елементами економічної системи ринкового типу,

характеристикою їх цілісності є сутність або мета утворення та функціонування самого об’єкту (ринку) [8].

Як доведено, головною метою товарного ринку як організаційно-економічної системи реального сектору економіки є виробництво благ (товарів та послуг) та забезпечення ними потреб споживачів. При цьому він має й інші цільові функції, а саме: регулююча, ціноутворююча, стимулююча та ін., але головною серед них є відтворювальна функція, яка полягає у реалізації товарно-грошового обігу за відтворювальним принципом. У такому сенсі кожний структурний елемент ринкової системи має бути підпорядкований загальній меті системи в цілому і реалізовувати цю мету в своїх відносинах та виконанні конкретних функцій.

На підставі цих теоретичних уявлень, ми розглядаємо та послідовно диференціюємо ринок як систему на частини – підсистеми, яким ми дали назву - сектори, і які, в свою чергу, об’єднують у собі господарюючі суб’єкти на ринку за принципом ідентичності їх спеціалізації. Отже, кожен з секторів утворюється за певними принципами ідентичності його складових елементів, зокрема, спеціалізацією, профілем та функціями (Рис. 1).

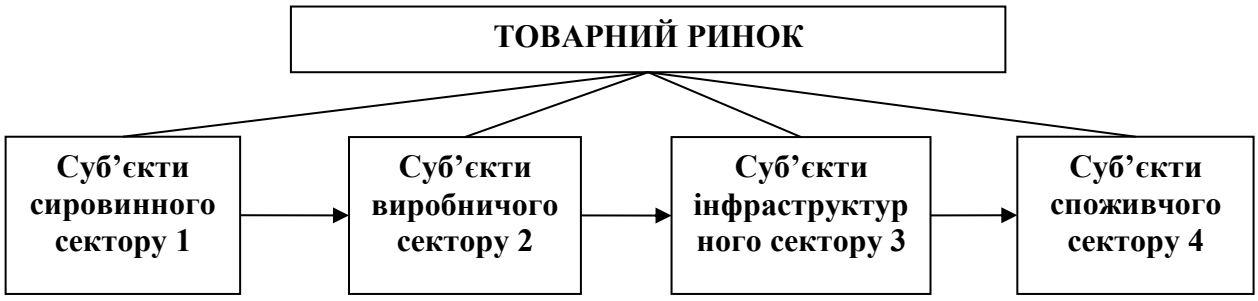

Рис. 1. Секторна структура товарного ринку

Розглядаючи таку секторну структуру, ми можемо її охарактеризувати як структуру ринкової системи, утворену за структурно-статичним підходом. Тобто, при такому розгляді ринку, ми фіксуємо тільки стан товару, який утворює цей ринок, на різних його стадіях проходження. Отже, така структура

визначає певні укрупнені стадії, в яких знаходиться товар на ринку у певний момент часу. Ці стадії можна описати наступним чином:

1. Складові товару знаходяться у сировинній стадії, вважається, що сировина для виготовлення товару може бути двох видів: рукотворна (вирощена сільськогосподарська продукція, виготовлені тканини, вироблений металопрокат) і нерукотворна (корисні копалини, нафта, газ, вугілля, руда).

2. Виробництво товару з отриманої в попередньому секторі сировини. У цьому секторі виробляється товар з основними його споживчими властивостями.

3. Інфраструктурний сектор (іноді його називають логістичним). Основними функціями суб'єктів цього сектору є просування товару по ринку (транспортування, оптові закупівлі, складування, торгівля).

4. Споживчий сектор характеризується споживанням товару та його безпосереднім обслуговуванням (передпродажним та післяпродажним). Можлива певна доробка товару.

В результаті утворюється чотирьох-секторна структура повного товарного ринку, у складі секторів: сировинний; виробничий; інфраструктурний; споживчий, кожен з яких може поділятись на більш дрібні складові частини. Кожен з секторів теж може поділятись, у свою чергу, на частини, підсектори. Враховуючі, що на виході кожного з них виникає товар, який є кінцевим продуктом для цього сектору і вхідним (сировинним) продуктом для наступного сектору. Але за своєю формою, якщо ринок розглядати не тільки по відношенню до сталого стану товару в той чи інший момент часу, але й по відношенню до організації процесу товарного руху між суб'єктами у динаміці, то у ньому можливо виділити логістичні підсистеми – логістичні ланцюги. Такий підхід структурування ринку називається процесним підходом.

Товар, що формує ринок, може вироблятись багатьма виробничими суб'єктами і рухатись по ринку у різних напрямках (маршрутах) на різні споживчі ринки, тобто придбаватись різними покупцями при організації товарного руху різними постачальниками та посередниками. Останні

організують такий процес товароруху, який вибудовує власні логістичні ланцюги, які в літератури іменуються як ланцюги постачання [9]. У сукупності вони утворюють логістичну систему ринку. Таким чином ринок певного товару, згідно процесного підходу, може структурно складатись з множини різних логістичних ланцюгів товароруху, а, відповідно, метою їх створення є ефективна організація товароруху по ринку від виробника до споживача.

У такому разі, логістична структура товарного ринку може мати наступний вигляд (Рис. 2).

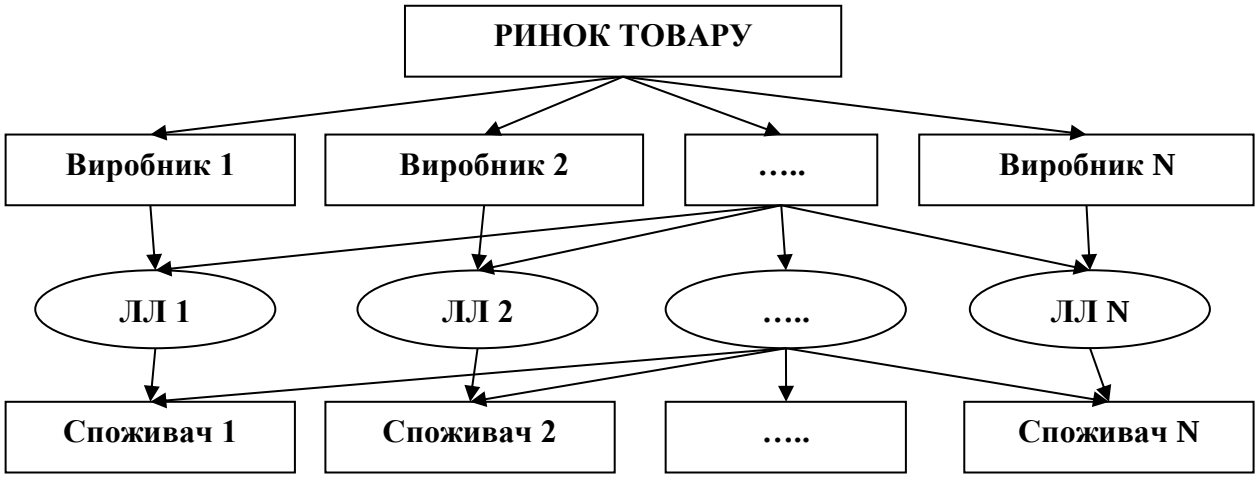

Рис. 2. Логістична структура товарного ринку,

де ЛЛ1 …ЛЛ N – логістичні ланцюги

Даний рисунок демонструє логістичну структуру ринку за процесним підходом, в якій логістичні ланцюги вибудовуються від постачальника до споживача. У наведеній структурній схемі передбачається, що один і той же товар може вироблятись різними виробниками, а також постачатись до різних споживчих ринків за різними логістичними ланцюгами. Таку структуру можна назвати конкурентною або досконалою, яка передбачає вільне виробництво та конкуренцію, як у виробничих, так і постачальницьких секторах за участю різних логістичних суб'єктів. Побудова логістичних ланцюгів базується на організації вертикальної взаємодії між суб'єктами, що приймають участь у товарному русі. Ці суб'єкти надають певні логістичні послуги і формують

цілісну систему – логістичний ланцюг, які є підсистемою ринку. На формування логістичних ланцюгів впливає і вид товару, що вимагає створення певних умов організації його логістики: перевезення, виду транспорту, системи кріплення, стафіровки (вид, спосіб завантаження), зберігання (відповідне обладнання складських приміщень та сховищ), сортування, упаковки, передпродажної підготовки (монтаж, наладка, настройка), тощо. Такі умови викликають необхідність проведення певних спеціалізованих робіт та організації нових спеціалізованих суб'єктів, які мають їх виконувати, як у складі самих виробників товару, так і незалежних суб'єктів у складі логістичного ланцюга. Це ускладнює сьогодні організацію системи логістики. Більш специфічне і детальне структурування логістичних ланцюгів може відбуватись при аналізі конкретних ринків (наприклад: ринків продовольчих товарів, які потребують створення спеціальних складських приміщень, обладнаних клімат-контролем, холодильним устаткуванням, кондиціюванням; зернових ринків − потребують нове обладнання для контейнерної стафіровки зерна з наступним перевезенням його контейнеровозами; ринків металу − потребують обладнання у місцях їх складування відповідних структур з доведення металопрокату до вимог споживчого ринку; ринків автомобілів − потребують організації центрів з передпродажного сервісного обслуговування).

За своїм профілем та специфікою суб'єкти, що виконують такі роботи у межах логістичного ланцюга, можливо згрупувати за таким же принципом, як побудована секторна модель (структура) ринку і, таким чином, визначити етапи проходження товару по всьому логістичному ланцюгу. А суб'єкти, які теж можна поділити за специфікою і профілем виконання робіт, групують таким же чином і відповідні групи цих суб'єктів можна назвати логістичними ланками, які і визначають етапи проходження товару по всьому логістичному ланцюгу. З точки зору теорії логістики, ланка, яка утворюється у складі логістики ринку, може ідентифікуватись з відповідним сектором ринку (див. Рис. 1). Таким чином, можна представити логістичний ланцюг у вигляді послідовного проходження товару по логістичним ланкам. *Логістична ланка* – це підсистема

логістичного ланцюга, яка включає в себе суб'єктів, об'єднаних за профілем та спеціалізацією, які надають певні послуги товарам, та сприяють їх руху по ринку. Ці послуги у подальшому ми будемо називати логістичні сервіси. Саме дослідження цих сервісів можна розглядати за методом процесного аналізу (входом та виходом) (Рис. 3).

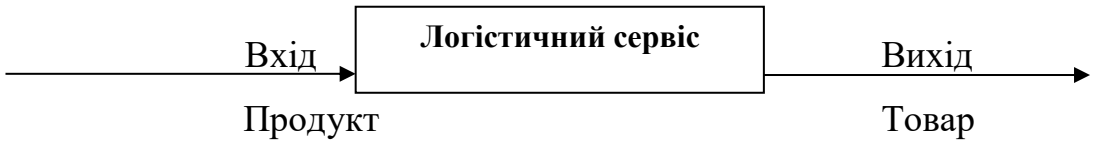

Рис. 3. Схема процесного аналізу логістичного сервісу

Розглядаючи ринок як систему матеріальних елементів (суб'єктів), між якими відбувається товарорух, ми визначаємо закономірність у послідовності такого товароруху, у напрямку між сировинним та споживчим секторами. Така послідовна система товароруху утворює ***логістичний ланцюг*** даного ринку. Так, ***логістична структура товарного ринку –*** це упорядкована система взаємопов'язаних ланок з переміщення товарів у складі логістичних ланцюгів (сировина – переробка – готова продукція – товарна партія – розподіл – реалізація), структурованих у взаємоузгодженні параметрів відносин між підприємствами (суб'єктами) ланок логістичного ланцюга (сировинних, виробничих, інфраструктурних та споживчих).

Рушійною силою (механізмом) товарного руху по ринку є саме відносини, які виникають між суб'єктами, при переміщенні товару від одного до іншого. Цей процес можна розглядати дискретно, що представляє собою частку маршруту, переміщення товару від одного до наступного логістичного маршруту. Саме аналіз таких відносин дає закінчену уяву про логістичну структуру ринку в цілому у руслі теорії тернарного опису систем, яка розкриває: речову сутність системи й її елементів, їх властивостей і відносин.

Але, оскільки ці відносини у більшій мірі стосуються проблеми управління процесом товароруху, ми присвятимо їм окрему увагу у наступних наших дослідженнях.

Література

1. Сумець О. М. Логістичні фінансові потоки: визначення, місця утворення, класифікація. Логистика: проблемы и решения. № 4 (83), июль-август 2019. С. 18-23.

2. Експрес випуск Державної служби статистики від 31. 03. 2019 р. www.ukrstat.gov.ua.

3. Логістика товарного ринку: монографія / за ред. Буркинського Б. В. та Лисюка В. М. НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. – Одеса: ІПРЕЕД НАНУ, 2018. 244 с.

4. Лисюк В. М., Топалова І. А. Формування концепції глобальних ланцюгів вартості за логістичним принципом // Маркетинг: виклики та рішення». Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції / За ред. Литовченко І. Л. Ромата Є. В. Одеса, ОНЕУ, 2019. С. 31-33. URL: http://oneu.edu.ua/ru/programa-vseukrayinskoyi-naukovo-praktichnoyi-konferentsiyi-marketing-vikliki-ta-rishennya/.

5. Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1983.

6. Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 2010.

7. Экономическая энциклопедия: В 3-х т. / С. В. Мочерный (отв. ред.) и др. Т. 3. – К.: Изд-во центра «Академия», 2002. С. 505.

8. Уйомов А. И. Системный подход и общая теория систем. М.: Изд-во «Мысль», 1978.

МЕНЕДЖМЕНТ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЗАСОБАМИ МЕДІАТЕХНОЛОГІЙ

Ольга Сипченко, Кирило Беркутов
Донбаський державний педагогічний університет
Слов'янськ, Україна

Глобальні соціальні зміни сучасного світу, динамічний розвиток інформаційного середовища, нові потреби й запити суспільства висувають інші завдання перед закладами вищої освіти (далі – ЗВО). Одним із найважливіших напрямів реформування системи вищої освіти в Україні є посилення ролі органів студентського самоврядування (далі – ОСС), розвиток лідерських якостей майбутніх фахівців, що дозволять молодій людині упевнено пройти етап професійно-особистісного становлення в ЗВО, сприятимуть формуванню ініціативного, відповідального, творчого, інноваційного професіонала, який знає та спроможний реалізовувати свої громадянські права й обов'язки, уміє працювати в команді, має організаційні та комунікативні навички, фахівця, від якого залежить поступ і розвиток новітньої української державності.

Студентське самоврядування (далі – СС) як організаційна структура та найбільш мобільна й активна частина суспільства здійснює суттєвий вплив не лише на якість освітніх послуг і управління ЗВО, а й передбачає партнерство з адміністрацією вищої школи в межах прав, наданих їм законодавством. З цього приводу Дж. Кух і Дж. Лунд зазначили, що участь студентів в інституційному управлінні покращує якість життя студентського кампусу, сприяє індивідуальному й професійному розвитку студентів, так само відіграє позитивну роль для організації, створення команди й вирішення конфліктів [14]. Отже, студентське самоврядування сприяє зацікавленості студентів у високій якості освітніх послуг, зростанні рейтингу, авторитету та іміджу ЗВО,

дозволяє отримати управлінський досвід, формує сучасну систему менеджменту, а також позитивно впливає на академічну успішність й оптимізацію освітнього процесу у вищій школі.

Студентське самоврядування як один із механізмів забезпечення конкурентоспроможності університетів у XXI столітті зумовлює необхідність не лише набуття відповідних компетентностей майбутніми фахівцями, але й уміння швидко орієнтуватися в інформаційному просторі, володіння сучасними методами та технологіями обробки інформації (зумовленими специфічною організацією інформаційних процесів в освітньому середовищі), творче використання інформації в професійній діяльності тощо. У зв'язку з цим виникає потреба приділити особливу увагу питанням ефективного функціонування студентського самоврядування в закладі вищої освіти на засадах менеджменту засобами традиційних та новітніх медіа.

Зазначимо, що освіта є основою людської діяльності та запорукою успішного розвитку будь-якого суспільства. Слушною з цього приводу є думка С. Тангян, який зазначив, що: «Освіта …є життєво важливою функцією. Без неї немає суспільства. Вона виконує одночасно культурні, громадські, економічні та етичні функції; забезпечує спадкоємність, передає знання, ноу-хау і вироблені норми; відтворює і розвиває потенціал, який дозволяє суспільству рухатися вперед, прогресувати, оновлюватися, змінюватися» [11]. На сучасному етапі розвитку системи вищої освіти України відбуваються докорінні зміни, які, на нашу думку, передбачають формування, становлення й розвиток принципово нового суспільства інноваційного типу.

Урахування вищезазначеного та усвідомлення студентства як повноправного учасника освітнього процесу, великої частини університетського колективу (який є носієм корпоративної культури), суттєво впливатиме на досягнення та розвиток університету, зростання рейтингу, авторитету та іміджу ЗВО [8]. Адже студенти – це майбутні фахівці, які вирішуватимуть долю всіх галузей виробництва. Від їхнього розвитку та формування, вияву себе в освітньому процесі ЗВО залежать перспективи

розвитку країни. Як відомо, однією з основних засад демократичного суспільства є наявність та ефективне функціонування громадського самоврядування.

Сьогодення переконує, що невід'ємною частиною громадського самоврядування в закладі вищої освіти виступає студентське самоврядування. Самоврядування є різновидом соціального управління, що передбачає колективне вирішення учасниками спільних справ й організації діяльності щодо реалізації прийнятих рішень. Самоврядування характеризує демократизацію управлінської системи, коли прийняття та виконання управлінських рішень стає масовим, а виконавці є активними учасниками [1, с. 141]. Прийнятий Закон України «Про вищу освіту» [2] значно розширив повноваження студентів, так само, як і можливості місцевих мешканців у громадах. Молодь, зокрема студенти отримала можливості для реалізації власних проектів, участі під час прийняття вирішення відповідних питань чи проблем, тобто, отримала доступ до справжнього самоврядування.

Тенденція до зміни застарілої концепції соціального управління в Україні та перехід на позиції нової управлінської парадигми дозволяє визначити студентське самоврядування як: елемент системи управління ЗВО, що передбачає реальну участь та вплив студентства; самостійну діяльність студентів з організації та управління власною життєдіяльністю; форму соціальної активності студентів, яка передбачає, з одного боку, задоволення особистісних потреб в комплексі з реалізацією соціально значимих задач; одну з підсистем виховного процесу ЗВО, що сприяє саморозвитку майбутнього фахівця [12, с. 70]. При цьому особливими завданнями студентського самоврядування є захист соціальних, економічних інтересів та прав студентів, сприяння гармонійному розвитку особистості, формування навичок майбутнього організатора, керівника, спеціаліста тощо.

Наголосимо, що ЗВО відіграють провідну роль у процесі професійного й особистісного формування сучасної молоді. Адже, сучасну систему вищої освіти характеризує розвиток суб'єкт-суб'єктних відносин та створення умов

для реалізації особистісно-творчого потенціалу кожного студента в соціумі [9]. У зв'язку з цим, особливими завданнями студентського самоврядування є створення соціально-економічних, політичних, правових та організаційних умов для інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації творчого потенціалу як у її власних інтересах, так в інтересах ЗВО, набуття досвіду роботи в органах місцевого самоврядування, можливість безпосередньої участі в формуванні місцевої політики.

Цікавим для нашого дослідження є досвід організації студентського самоврядування у ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет». У 2004 році силами студентського активу та за підтримки адміністрації вишу розпочала своє функціонування Студентська рада, яка об'єднала студентські деканати та парламенти, створені на окремих факультетах [10]. Зауважимо, що з прийняттям нової редакції Закону України «Про вищу освіту» [2] досягнуто більшого рівня визначеності, чіткості положень щодо організації діяльності органів студентського самоврядування ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет». Так, ОСС функціонують на трьох рівнях: на рівні університету, на рівні факультету й на рівні академічної групи. Крім того, відбулося укріплення позицій ОСС щодо можливостей впливу на процес управління ЗВО через визначення аспектів, які потребують погодження з боку органів студентського самоврядування в процесі керівництва університетом. Так розвиток студентського самоврядування став невід'ємним елементом системи управління педагогічного вишу.

Студентське самоврядування ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» є важливою ланкою в розвитку демократичних засад, виявленні потенційних лідерів. Розв'язання названого питання здійснюється завдяки співпраці та підтримці ректора ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», доктора педагогічних наук, професора С. Омельченко. Завдяки професійній діяльності керівника, яка глибоко усвідомлює свою соціальну відповідальність, має сформоване інноваційне соціально-економічне мислення, компетентна у розв'язанні проблем корпоративного управління та глобального

менеджменту [7, с. 138], студентське самоврядування педагогічного університету виступає як форма самоорганізації студентів, певний механізм представництва й відстоювання своїх прав та інтересів, яке так само є необхідним інструментом розвитку лідерського потенціалу сучасного ЗВО.

Розглянемо діяльність органів студентського самоврядування в окремих структурних одиницях, зокрема на педагогічному факультеті ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет». На початку 2019 р. було затверджено Положення про студентське самоврядування педагогічного факультету Донбаського державного педагогічного університету [4]. Це положення дозволило студентському самоврядуванню виступати як координаційно-консультативний орган, що представляє інтереси студентів факультету, створений для налагодження та підтримки ефективної комунікації та взаємодії з адміністрацією факультету, а також між студентами всього університету та його адміністрацією; для забезпечення якісного інформування студентів та викладачів; підтримки й розвитку діалогу, співпраці між студентами та викладачами; для створення умов щодо культурного й освітнього розвитку студентської молоді університету, згуртування студентів і підтримки їхніх ініціатив.

У своїй діяльності студентське самоврядування педагогічного факультету керується чинним законодавством України, Кодексом джентльмена (1875 р.), Статутом університету, Положеннями про Студентську раду та про Студентське самоврядування педагогічного факультету, користується допомогою та підтримкою адміністрації, профспілкового комітету студентів та аспірантів. Зазначимо, що вагома підтримка діяльності органів студентського самоврядування керівником факультету й кафедр С. Коношенком, заступницею декана І. Трубник, завідувачками кафедр С. Курінною, Е. Панасенко та викладачами сприяє розкриттю та акумуляції потенціалу кожного студента, формуванню в них ціннісних орієнтації й установок, набуттю життєвих і духовно-моральних орієнтацій, етики поведінки, включенню в активне, творче

середовище професійної діяльності, зануренню в життя факультету, університету тощо.

Наголосимо, що ефективна діяльність студентського самоврядування здійснюється за допомогою вдало організованої структури ОСС педагогічного факультету, яка передбачає трирівневу систему. Першим рівнем є всі Резиденти СС. Другим рівнем – Департаменти СС, що створюються з Резидентів СС тимчасово для вирішення певних завдань. Третім і вищим рівнем є Парламент СС, до складу якого входять Голова СС, Секретар, Менеджер із громадських зв'язків та голови Департаментів.

Організаційне проектування та побудова організаційних комунікацій студентського самоврядування педагогічного факультету передбачає наявність мети та місії ОСС. Метою діяльності СС є координація дій студентів педагогічного факультету ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», створення умов для їхнього культурного та освітнього розвитку, підтримка студентських ініціатив і проектів. Місія СС передбачає представлення інтересів студентів та захист їхніх прав як на рівні університету, так і на інших рівнях [4]. Зазначимо, що досягнення поставлених цілей і завдань СС педагогічного факультету здійснюється завдяки співпраці з громадськими організаціями, ОСС інших факультетів і ЗВО, приватними підприємцями міста Слов'янськ Донецької області, благодійними організаціями, державними структурами, зокрема – міською радою та головою міста Слов'янськ тощо.

У ході дослідження встановлено, що діяльність ОСС, спрямована на реалізацію мети та місії організації, має суттєвий вплив на формування мотиваційної сфери студентської молоді. Ми суголосні з поглядами С. Максименка, який вважав, що мотив є усвідомленою, віддзеркаленою свідомістю, потребою. Адже особистісний сенс діяльності, що набувається в результаті співвіднесення мети з системою мотивів особистості, формує вектор «мотив-мета». Цей вектор істотно впливає на протікання психічних процесів, включених у діяльність, – на психічні стани й динаміку працездатності людини [5, с. 804]. Вищевикладене дозволяє констатувати, що усвідомлення високого

ступеня відповідальності кожним студентом за виконану роботу сприяє створенню стабільної стійкої системи управління факультетом, університетом та організації студентського життя в цілому.

Ґрунтовний аналіз проблеми менеджменту студентського самоврядування засобами медіатехнологій показав, що теперішні студенти як майбутні будівники держави, нації, активні учасники соціокультурної, морально-духовної та й усіх інших сфер життєдіяльності, виступають провідниками нових суспільних відносин, орієнтованих на гармонізацію співжиття всіх верств і членів суспільства. Адже сучасний студент за «Теорією поколінь» відомих американських істориків Н. Хоува та В. Штрауса [13], – нова генерація, покоління Z. Суспільний розвиток, розгалуження науково-технічного прогресу, інформатизація всіх сфер суспільного життя, глобалізація світогосподарських зв'язків, скорочення циклу старіння й оновлення технологій, швидка розробка й впровадження так званих високих технологій сприяли формуванню цифрового покоління, «generation Z».

За даними культурологів та демографів роком народження «покоління Z» є 1991; інші науковці пропонують вважати точкою відліку існування цього покоління 2001 рік. Перша дата відповідає часу створення всесвітньої мережі Інтернет, друга – уходженню Інтернету до повсякденного життя [3].

Зауважимо, що сучасна молодь пов'язана між собою за допомогою Інтернет, YouTube, мобільних телефонів, SMS, соціальних мереж (Facebook, Instagram), каналами в мессенджерах Telegram і Viber, оточена комп'ютерами, ноутбуками, планшетами, смартфонами, приставками тощо. З цього приводу Ю. Рождєствєнський зазначив, що в суспільстві, поєднаному глобальним текстом засобів масової комунікації, виникає потреба в особливих риторських діях, які прийнято називати зв'язки з громадськістю [6, с. 370].

Це зумовило те, що важлива роль у складі СС педагогічного факультету належить Менеджеру з громадських зв'язків, функціональними обов'язками якого є налагодження та підтримка комунікації з представниками громадських організацій, ОСС інших факультетів і ЗВО, благодійних організацій, державних

структур та приватними підприємцями міста, опікується проблемою висвітлення всіх аспектів діяльності ОСС, факультету, університету тощо [4]. Особливе місце в роботі Менеджера з громадських зв'язків відводиться пропаганді та популяризації нових ідей, переконанню студентської молоді в доцільності та користі певного проекту, створенні сприятливих внутрішніх та зовнішніх умов його реалізації.

Внутрішнє управління ОСС здійснюється через постійне навчання резидентів технологіям та ідеології реалізації проектів, що дозволяє забезпечити підйом працездатності, креативності, творчого потенціалу тощо. Зовнішнє управління передбачає активне пропагування ідей СС (популяризація та поширення інформації щодо діяльності ОСС педагогічного факультету, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет») та спрямоване на різні категорії людей, а саме: студентів, суспільство, владу, громадські організації, інвесторів, ЗМІ тощо.

Спостереження за роботою ОСС засвідчило, що обізнаність студентів у складових паблік рілейшнз сприяє встановленню й підтримці спілкування, взаєморозуміння, розташування й співробітництва між університетом та суспільством. Володіння PR-технологіями дозволяє ОСС забезпечити інформацією, здійснити відповідні заходи, підтримати студентську молодь у стані готовності до різних змін через передбачення тенденцій, використати дослідження й відкрите спілкування в якості основних засобів діяльності.

Також зазначимо, що менеджмент студентського самоврядування здійснюється за допомогою різноманітних друкованих матеріалів, рекламних проспектів, інформаційних листів, буклетів, що розкривають особливості діяльності ОСС, факультету, університету та засобами Інтернет, через офіційний сайт ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», освітні форуми, сторінки в соціальних мережах Instagram (Департамент інформування СС horizon_ss), Facebook (HORIZON), каналів у мессенджерах Telegram, Viber тощо.

Ґрунтовний аналіз науково-педагогічних джерел, періодичних видань дозволив констатувати, що проблема менеджменту студентського самоврядування засобами медіатехнологій є актуальною та перспективною. У ході дослідження визначено студентську молодь як одну з основних рушійних сил розвитку новітньої української державності, яка є специфічною спільнотою та має суттєві, властиві тільки їй риси й характеристики. Сучасні студенти – лідери, які чітко прагнуть досягнення відповідних цілей і місії, формують систему цінностей та виступають носіями загальної культури суспільства.

Доведено, що діяльність органів студентського самоврядування є необхідним інструментом розвитку лідерського потенціалу сучасного ЗВО. Популяризація та поширення інформації засобами традиційних та новітніх медіа забезпечує конкурентоспроможність та ефективне функціонування органів студентського самоврядування, університету, сприяє формуванню іміджу, корпоративної культури, організаційної структури тощо. Розширення інформаційних каналів, молодіжних сторінок у газетах, використання популярних відеохостингів, Інтернет-сайтів, соціальних мереж (Facebook, Instagram), каналів у мессенджерах Telegram і Viber сприяє активізації діяльності та розвитку інфраструктури студентського самоврядування університету.

Література

1. Жуковська А. Студентське самоврядування як фактор розвитку громадянської політичної культури / А. Жуковська // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – 2017. – № 10. – С. 139-143.

2. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс] – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18.

3. Покоління Z. Проблема визначення дат покоління [Електронний ресурс]. – 2019. – URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Покоління_Z.

4. Положення про студентське самоврядування педагогічного факультету Донбаського державного педагогічного університету. [Електронний ресурс]. – URL: https://t.me/stud_inf0.
5. Психологія: підручник / С. Д. Максименко [та ін.]; ред. І. Ф. Прокопенко; худож. Ю. Ю. Романіка. – Харків: Фоліо, 2012. – 863 с.
6. Рождественский Ю. В. Теория риторики / Ю. В. Рождественский. – М.: Добросвет, 1997. – 597 с.
7. Сипченко О. Вплив іміджу керівника на управлінську діяльність / О. Сипченко, К. Сизова // Гуманізація навчально-виховного процесу: Зб. наук. праць. – Вип. 6 (80). – [за заг. ред. проф. В. І. Сипченка]. – Слов'янськ: ДДПУ, 2016. – С. 131-142.
8. Сипченко О. Медіаменеджмент студентського самоврядування / О. Сипченко, Г. Попова, Е. Яблочанська // Гуманізація навчально-виховного процесу: Зб. наук. праць. – № 3 (95), 2019. – [за заг. ред. доц. С. А. Саяпіної]. – Харків ТОВ «Видавництво НТМТ» 2019. – С. 201-221.
9. Сипченко О. Проблема цінностей освіти сучасного студентства / О. Сипченко, В. Павлова // Вісник Черкаського університету. – 2018. – № 8. – С. 124-129.
10. Студентська рада [Електронний ресурс]. – URL: http://www.slavdpu.dn.ua/index.php/forstudent/samoupr.
11. Тангян С. А. Высшее образование и мир труда / С. А. Тангян. – 2004. – № 9. – С. 18-23.
12. Якуб М. С. До питання визначення поняття «студентське самоврядування» / М. С. Якуб // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2016. – № 2. – С. 66-73.
13. Howe Neil Generations: the history of America's future. 1584 to 2069 / Neil Howe, William Strauss. – New York, 1991. – 544 с.
14. Kuh G. D. What Students Gain from Participating in Student Government [Електронний ресурс] / G. D. Kuh, J. P. Lund. – URL: https://doi.org/10.1002/ss.37119946603.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ МЕТОДІВ ВПЛИВУ НА РЕЦИПІЄНТІВ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Олеся Чернякова, Наталя Шайда, Олександр Шайда
Донбаський державний педагогічний університет
Слов'янськ, Україна

Нинішній стан сучасного ціннісного світу надто неоднозначний, складний і багато в чому суперечливий. Він характеризується, з одного боку, кризою старої ідеології, крахом застарілих цінностей, масовою відмовою від радянських символів, а з іншого – перегрупуванням носіїв цієї ідеології. Замість монолітної, гомогенної культури, яка домінувала раніше, виникає багато співіснуючих культурно-ціннісних світів, різних ціннісних систем. Отже, в українському соціумі немає нині ціннісного консенсусу, а навпаки, ціннісне поле надто розмаїте, розмите, тут спостерігається складна «гра» корпоративних, групових інтересів. Виходячи з цього, сучасному політикові варто обирати такі психологічні прийоми, які б змогли вплинути на всіх носіїв різних ціннісних орієнтирів.

Досить широким попитом в психологічній та лінгвістичній літературі, присвяченим питанню політичного дискурсу, користується поняття *«політичне маніпулювання».* Технологія політичної маніпуляції, за визначенням В. Амеліна, здійснюється завдяки впровадженню у свідомість під виглядом об'єктивної інформації несправжнього, однак бажаного для окремих груп змісту; впливу на больові точки суспільної свідомості, які спричинюють страх, тривогу, ненависть; реалізації певних прихованих цілей, досягнення яких комунікант пов'язує з підтримкою громадською думкою своєї позиції [1].

До найосновніших факторів, що впливають на суспільну думку громадськості є *лінгвістичне маніпулювання*. «Лінгвістичне (мовне)

маніпулювання – це використання особливостей мови та правил її вживання з метою прихованого впливу на адресата в потрібному напрямку». Як зазначають фахівці, «лінгвісти неодноразово звертали увагу на маніпулятивні можливості мови: мова вміє гримувати свої функції, вміє видати одне за інше, вміє переконувати, впливати, лжесвідчити… Мовне маніпулювання – це використання особливостей мови і принципів її застосування з метою прихованого пливу на адресата в потрібному для того, хто говорить, напрямі… Мова в таких випадках використовується, за вдалим виразом одного з дослідників мовної маніпуляції Р. Блакара, як «інструмент соціальної влади» [3].

Історія знає багато політичних, державних діячів – маніпуляторів – психологічно сильних або неординарних особистостей, які вміло впливали не лише на окрему людину, а й на великі групи людей завдяки особистісним якостям, вдало використовуваним технологіям обробки громадської думки у власних або корпоративних інтересах. Наполеон, А. Гітлер, Й. Сталін, М. Горбачов, десятки інших політиків досконало володіли технологією формування громадської думки за рахунок як власних рис, якостей, здібностей та вмінь, так і за допомогою підлеглих, а також різних засобів масової інформації.

Мета будь-якого маніпулятора чи групи маніпуляторів – підпорядкувати власній волі іншу людину чи групу людей. Маніпуляції в політиці – не що інше, як відверта спекуляція на людських емоціях і почуттях. Звідси – релігійні війни, глибокі національні сутички і конфлікти, фанатизм, екстремізм, тероризм та інші явища, в основу яких покладено передусім вторгнення у глибинні почуття не лише окремих людей, а й народів і націй [3].

У політичній маніпуляції використовують усе: виразну мову жестів (М. Горбачов), окремі характерні звички (сигара У. Черчілля, люлька Й. Сталіна), красномовну, на рівні акторства риторику (Ф. Кастро) тощо. Однак найсильніше і найрезультативніше політичне маніпулювання здійснюється за допомогою *мас-медіа* – преси, радіо, телебачення, реклами та інших

інформаційних засобів. Без цього немислиме вдале існування тієї чи іншої політичної сили, адже навіть вищезазначені політики не могли б створювати та поширювати свій політичний імідж тільки завдяки вродженим природним якостям – крім них потрібні були ще й зусилля пропаганди, і активно сформована громадська думка, і багато іншого.

За допомогою політичної комунікації різні факти, політичні події, взагалі соціальна реальність інтерпретуються у вигідному для авторів повідомлення світлі, нав'язуючи загалу потрібне розуміння і дії, що з них випливають. Вплив є тим сильніший, чим більше ця мета прихована від реципієнтів. ЗМІ здійснюють суттєвий вплив на суспільство, волевиявлення та емоції громадян.

Завдяки засобам масової інформації створюють і ефективно використовують як елементи політичної маніпуляції *різні іміджі, образи, умовні формули і штампи*, *стереотипи поведінки*, подають *заздалегідь заготовлені відповіді на запитання*, що хвилюють багатьох.

У своїй статті «Public Relations (або технологія політичного маніпулювання)» Л. О. Месеняшина стверджує, що маніпулювання також може здійснюватися за допомогою PR, який заміняє діалогове спілкування і спрямовує реципієнта на пасивне сприйняття інформації: «саме тому в процесі PR зявляється можливість підміни діалогу маніпуляцією. Діалогічне спілкування – це рівноправне спілкування, його метою є взаємопорозуміння та взаємопізнання партнерів. Для нього характерна достатня міра відкритості, інформованості партнерів, повага інших інтересів і позицій. При маніпулятивному спілкування дія на партнера здійснюється приховано, партнер не усвідомлює себе об'єктом дії. Як правило, необхідність в маніпуляції виникає, коли від партнера хочуть домогтися його поглядів, дій, орієнтацій» [9].

Для вдалого впливу на реципієнтів інформаційного простору політикам мало вдаватися лише до реклами та закликів, досить вагому роль в успіху їх політичної діяльності відіграє сама індивідуальність, темперамент, характер політика. Саме тому в політиці широко використовують такі явища, як *імідж,*

іміджмейкерство. «Вони передбачають створення або довершення своєрідного портрета політика, громадського діяча з метою зробити його яскравішим, вигіднішим, помітнішим. За основу створення кращого іміджу політика беруть найяскравіші його риси, відмінності або створюють їх штучно» [6, с. 223].

Опосередковане навіювання також може здійснюватися за допомогою інших зовнішніх подразників. Іноді слова та зовнішнього вигляду політика замало, тому велику роль надають «обстановці кабінету, і предметах на його столі, тому, як він поводиться в різних ситуаціях».

Невербальне маніпулювання здійснюється також за допомогою *мови тілорухів*: «сутність невербального політичного маніпулювання полягає в застосуванні мови тіла (поз, жестів, міміки) для впливу на свідомість особи з метою отримання бажаного результату – завоювання, отримання влади [4]. У структурі комунікативного акту невербальний канал є найпотужнішим. Фактично через нього передають основну інформацію при спілкування. Крім того, «він є найбільш достовірним і адекватним, оскільки значна частина невербальних реакцій обумовлена і визначена дією підсвідомості, що викриває приховані наміри співрозмовника».

Серед розповсюджених прийомів маніпулювання масовою свідомістю В. О. Маслова виділяє *мовленнєву гру*, до якої також можуть належати політичні дискусії. Перш за все, за словами науковця, політика грають такими словами як країна і держава, народ та населення, народ та електорат, народна воля і под. вживаючи слово «народ», у нашій уяві виникає образ населення держави, мешканці країни – люди, які належать до найрізноманітніших соціальних верств населення. Однак цей факт часто ігнорується у політичному дискурсі: з їхньої точки зору, народ як «супер-его» не може мати різні погляди, думки, цінності. Народом, з точки зору політиків, мають право називатися лише ті, хто підтримує керівника влади, їх особисто й партію влади. Справжні чи уявні противника влади, які мають іншу думку, що відрізняється від офіційної – це «чужі», а іноді навіть і «вороги народу», а не його повноцінні представники, як це повинно бути зі словникової дефініції слова «народ». Відповідно,

політики на догоду власним інтересам змінюють значення багатьох одиниць мови і перш за все лексичних.[8]

Отже, мовленнєва гра може будуватися на зміні семантики слова: *народ* і *населення*, *народ* та *електорат*. У кожній з двох пар слово народ змінює своє значення, набуваючи додаткових відтінків: позитивні конотації у першому випадку – «свідома частина населення» та «здібний не тільки голосувати, але й думати, обирати свідомо» – у другому. Наприклад, *«Чи станемо ми, нарешті, народом, чи як і раніше будемо залишатися населенням та електоратом?»* .

Мовлення політика не завжди аргументоване й логічно зв'язне, і це невипадково. Іноді достатньо просто дати зрозуміти, що позиція, на користь якої виступає промовець, лежить в інтересах адресату. Захищаючи ці інтереси, можна ще діяти на емоції, грати на почутті боргу, на інших моральних установках. Ще більш хитрий прийом – вміле використання ледве помітно пов'язаних понять у когнітивній сфері людини. Це і дає неочікуваний ефект: здійснюються переходи від одних переконань до інших, іноді всупереч очікуванням самого політика. Успіх навіювання багато в чому залежить від якостей особистості, до якої спрямована мова, наприклад, від рівня її довірливості (або недовірливості).

Отже, виходячи з вищесказаного, можна сказати, що політичне маніпулювання – питання досить різнопланове та неоднозначне. Звичайно, переоцінювати роль кожного з прийомів не варто, оскільки вирішальна роль все ж таки належить суб'єктові політичного простору, звичайній пересічній людині, яка може керуватися або не керуватися своїми внутрішніми переконаннями та установками, тому тут, як би не старався політик вплинути на реципієнта, нічого не допоможе. Однак і недооцінювати роль вищезазначених прийомів політичного маніпулювання не варто, оскільки в сукупності із вербальними прийомами, вони можуть утворювати потужну, досить дієву ауру, яка здатна допомогти політику досягти найтонших нот людської підсвідомості. Так чи інакше кожний з нас перебуває під впливом політичної маніпуляції, найголовніше – виокремити справжнє від штучного,

того, що не притаманно політикові, а лише створене для того, щоб підкреслити його позитивний неповторний імідж.

Література

1. Амелин В. Н. Социология политики. М., 1992. 215 с.
2. Базиляк Н. Мовні стратегії в полікультурному просторі / *Вища освіта України* 3(34). 2009. С. 113-118.
3. Блакар Р. М. Язык как инструмент социальной власти (теоретико-эмпирическое исследование язика и его использование в социальном контексте) // Язык и моделирование социального взаимодействия. М., 1987. С. 88-125.
4. Бойко О. Д. Політичне маніпулювання. К., 2010. С. 243.
5. Ващук Т. М. Політичний дискурс як об'єкт лінгвістичного дослідження: веб-сайт. URL: http: //eprints.zu.edu.ua/1720/1/43.pdf.
6. Головатий М. Ф. Політична психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. К.: МАУП, 2006. 400 с.
7. Діденко М. О. Політичний виступ як тип тексту (на матеріалі виступів німецьких політичних діячів кінця 20 століття) 2001 року: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.04. Одеса, 2001. 19 с.
8. Маслова В. А. Политический дискурс: языковые игры или игры в слова? / *Политическая лингвистика*. Вып. 1 (24). Екатеринбург, 2008. С. 43-48.
9. Месеняшина Л. А. Семиотические аспекты политического дискурса: веб-сайт. URL: http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=45440&pg=0&lang=ru.

PART 6

LEGAL RESPONSIBILITY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

WDRAŻANIE ZARZĄDZANIA PROCESOWEGO W JEDNOSTKACH SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO

Adam Walawender
Uniwersytet Opolski
Opole, Polska

Zagadnienia zarządzania procesowego w coraz większym stopniu budzą zainteresowanie badaczy i praktyków organizacji gospodarczych. Współczesne organizacje dążą do jak najlepszego przystosowania się do zmieniających się warunków poprzez elastyczność działania i zmianę procesów wewnętrznych.

Przez wdrożenie zarządzania procesowego rozumie się wprowadzenie koncepcji zarządzania procesowego w organizacji. Nie jest to tożsame z wdrażaniem procesów i dotyczy bardziej przyjęcia modelu organizacji procesowej oraz mechanizmów, zasad, reguł, wytycznych do sposobu postępowania na każdym etapie struktury zarządzania procesowego przy uwzględnieniu jego wielkowymiarowości[87].

Poziom wdrożenia koncepcji zarządzania procesowego w organizacji określa dojrzałość procesowa organizacji. Jak wspomniano powyżej, wdrożenie koncepcji

[87] A. Bitkowska, K. Kolterman, G. Wójcik, K. Wójcik, *Zarządzanie procesami w przedsiębiorstwie*, Difin, Warszawa 2011, s. 119.

zarządzania procesowego wiąże się z przyjęciem lub kształtowaniem modelu organizacji procesowej, jak również powiązaniem z innymi koncepcjami i regułami organizacji[88].

Wdrażanie zarządzania procesowego wymaga zastosowania odpowiedniego podejścia, które zostało zaproponowane przez wielu autorów w postaci różnych metodyk. Szczegółowy opis procedury postępowania przy projektowaniu i wdrażaniu zarządzania procesowego w organizacji przedstawili: R. Talwar, T. Pokusa, G. A. Rummler i A. P. Brache, H. J. Harrington, J. Czekaj, T. Burlton i M. Łobaziewicz.

R. Talwar wyróżnia następujące etapy wdrażania zarządzania procesowego:

- zdefiniowanie strategii przedsiębiorstwa,
- zdobycie i rozwinięcie tych kompetencji i umiejętności przedsiębiorstwa, które są niezbędne do skutecznej realizacji strategii np. zarządzanie produktami, dostawami,
- zaproponowanie procesów podstawowych wspierających rozwój i wykorzystanie kompetencji przedsiębiorstwa np. do zarządzania,
- wdrożenie struktury procesowej: wprowadzanie niezbędnych zmian w strukturze organizacyjnej (spłaszczenie struktury), podejście od funkcjonalnego charakteru na rzecz zespołów procesowych, powołanie właścicieli procesów[89].

Ciekawą metodykę wdrażania i realizowania zarządzania według kryterium procesowego postrzegania organizacji przedstawił T. Pokusa. Obejmuje ona etapy:

- rozpoznanie potrzeb klientów i dostawców (analiza, diagnoza, prognoza sytuacji w otoczeniu);
- określenie misji i celów wdrożenia, orientacji na procesy (cele i strategia organizacji z punktu widzenia realizowanych w niej lub zamierzonych do realizacji procesów);
- identyfikacja i wyodrębnienie procesów głównych w przedsiębiorstwie (analiza i diagnoza organizacji);

[88] Ibidem, s. 119.
[89] L.Talwar, *Business reenginering – e-strategy, driven aproche, "Long Range Planing"* 1993, nr. 12.

- mapowanie procesów głównych i ocena efektywności na wszystkich poziomach szczegółowości (analiza, diagnoza i prognoza funkcjonowania procesów głównych);
- ponowne zmapowanie procesów, przydzielenie zasobów, zorganizowanie zespołów procesowych – rzeczywiste wdrożenie (realizacja programu);
- wszystkie wymienione działania powinny podlegać stałemu nadzorowi z możliwością wprowadzenia zmian w dowolnej fazie (controlling – sprzężenie zwrotne)[90].

Z kolei G. A. Rummler i A. P. Brache skupiają się przede wszystkim na podnoszeniu efektywności i skuteczności zarządzania procesami poprzez:

- rozpatrywanie zarządzania procesami na trzech poziomach: całej organizacji, procesów i stanowiska pracy;
- wpływanie celów, sposobów zaprojektowania i sposobów zarządzania na każdy z tych trzech poziomów.

Opierając się na modelu podnoszenia efektywności organizacji opracowali oni procedurę doskonalenia procesów obejmującą 5 faz:

1. Faza 0 planowanie podnoszenia efektywności.
2. Faza 1 zdefiniowanie projektu.
3. Faza 2 analiza i projektowanie procesu.
4. Faza 3 wdrożenie.
5. Faza 4 zarządzanie procesem.

R. T. Burlton uważa, że głównym celem jest dopasowanie: wewnętrznej organizacji przedsiębiorstwa do wymagań biznesowych i regulacyjnych, strategicznych, taktycznych i operacyjnych aspektów zarządzania, ludzi technologii i procesów biznesowych. Metodyka może być zastosowana do reorganizacji całego przedsiębiorstwa, jak i jego części, czyli wybranego procesu biznesowego lub grupy procesów. BPM Framework łączy w sobie różne obszary wiedzy menadżerskiej, przede wszystkim metody zarządzania zmianą, jakością, ryzykiem oraz zarządzania

[90] T. Pokusa, Proces i zarządzanie procesowe w łańcuchu dostaw, [w:] Podejście procesowe w zarządzaniu, (red.) M. Romanowska, M. Trocki, Wydawnictwo SGH, Warszawa 2004, s. 141-142.

projektem. BPM Framework pokazuje kolejne etapy, jakie należy realizować, aby przekształcić tradycyjne przedsiębiorstwo w przedsiębiorstwo zarządzane poprzez procesy. Wszystkie techniki zawarte w BPM Framework stymulują pracę zespołową, komunikację i rozwój umiejętności pracowników oraz menadżerów.

H. J. Harrington w swojej propozycji metodyki zarządzania procesowego wyeksponował znaczenie jakości dzieląc je na pięć etapów:

1. Etap I: organizowanie dla jakości;

2. Etap II: zrozumienie procesu, a jego istotą jest wniknięcie „do wnętrza" procesu, określenie jego funkcji oraz celów z punktu widzenia potrzeb klientów;

3. Etap III: określenie reguł i zasad determinujących obecny kształt procesów. Ważne jest zarówno rozpoznanie formalnych instrukcji i przepisów, jak również zasad i reguł stosowanych w procesie;

4. Etap IV: pomiar i kontrola wyników;

5. Etap V: ciągłe doskonalenie[91].

Metodyka zarządzania procesowego według M. Błońskiego i K. Kondradzkiego dzieli się na cztery etapy:

1. Etap I: Identyfikacja – dokonuje się na podstawie obserwacji dotychczasowego stylu pracy – procesów działających w obrębie organizacji,

2. Etap II: Wyznaczenie celów procesów – w ramach tego etapu procesy są badane z punktu widzenia celów, jakie są dzięki nim osiągane,

3. Etap III: Projektowanie procesów – sprawdza się czy przebieg procesów pozwala osiągnąć wyznaczone cele w sposób optymalny, dokonując stosownych modyfikacji np. poprzez minimalizację kosztów ich realizacji,

4. Etap IV: Zarządzanie procesem – zarządzanie celami, zarządzanie efektywnością, zarządzanie zasobami, zarządzanie na styku działów, zarządzanie wiedzą w procesie[92],

J. Czekaj wyróżnia następujące etapy metodyki zarządzania procesowego:

---

[91] H.J. Harrington, E.K.C. Esseling, H.Nimwegan, *Business Process Improvement Workbook. Documentation, Analysis, Design and Management of Business Process Improvement*, McGraw-Hill, New York 1997,

[92] M. Błoński, K. Kondracki (red.), *Zarządzanie na przełomie wieków*, Hys Personnel, Warszawa 2004, s. 20-21.

- etap wstępny: identyfikacja potrzeb kluczowych partnerów organizacji (ustalenie kluczowych parametrów organizacji; określenie determinantów funkcjonowania partnerów; zdefiniowanie oczekiwań partnerów wobec organizacji i organizacji wobec partnerów),

- identyfikacja i klasyfikacja procesów realizowanych w organizacji (stworzenie listy procesów realizowanych w organizacji; opisanie celów procesów; identyfikowanie reguł i zasad determinujących obecny kształt procesów; wskazanie właścicieli i adresatów procesów),
- ocena efektowności realizowanych procesów (ocena satysfakcji klientów; zdefiniowanie cech procesów na podstawie wymagań klientów; wyłonienie procesów wymagających usprawnień; wskazanie nowych procesów),
- doskonalenie i projektowanie procesów oraz ich implementacja (zorganizowanie zespołów procesowych i przydzielenie zasobów),
- pomiar i kontrola skutków wprowadzonych zmian w procesach (badanie poziomu zaspokojenia potrzeb partnerów; porównanie odniesionych korzyści z kosztami zmian procesów; wdrożenie programu ciągłej oceny realizowanych procesów)[93].

Różnice w podejściu do wdrażania zarządzania procesowego dotyczą m.in. podejścia do projektowania procesów (prognostyczne bądź diagnostyczne) czy podejścia do dotychczas istniejących rozwiązań, głębokości i zakresu wdrażanych zmian (ewolucja a fundamentalne zmiany). Uwzględniając etapy metodyki zarządzania procesowego omówione i zaprezentowane powyżej, można zauważyć występowanie w nich następujących zasad: należy zaczynać od sformułowania strategii, koncentrować się na procesach, powiązać strategię z procesami, analizować poziom satysfakcji klientów, integrować procesy i ich przebieg z systemami informatycznymi. Warto również podkreślić, że o skuteczności wprowadzania metodyki zarządzania procesowego do praktyki gospodarczej decyduje stosowanie zasad, takich jak: powszechność (co oznacza konieczność zrozumienia i

[93] J. Czekaj (red.), *Zarządzanie procesami biznesowymi. Aspekt metodyczny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2009, s. 49.

wprowadzenia w życie zasad i założeń zarządzania procesowego w całej organizacji), własność (co oznacza, że wszystkie procesy powinny mieć jasno określonego właściciela kierującego zespołem procesowym), dokumentacja (co oznacza konieczność zdefiniowania standardów dokumentów, tj. wewnętrznej miary procesów, sposoby obiegu dokumentów i przepływu informacji, które powinny spełniać oczekiwania uczestników procesów), pomiaru (co oznacza konieczność ocenienia procesu za pomocą miar sklasyfikowanych w kategorie: jakości, kosztu i czasu) oraz przegląd (co oznacza obarczanie właściciela procesu odpowiedzialnością za monitorowanie działalności, identyfikowanie luk w realizacji procesu oraz ich likwidowanie)[94].

W czasie wdrożenia zarządzania procesowego warto zwrócić uwagę na analizę i ocenę obecnego zarządzania i powołanie zespołu projektowego składającego się z pracowników poszczególnych komórek organizacyjnych.

Wdrożenie podejścia procesowego polega na identyfikacji procesów, określenia ich kolejności, wzajemnych powiązań i oddziaływań między nimi. Można wyróżnić cztery stadia (poziomy) zarządzania procesowego[95].

Stadium przygotowania. Przedsiębiorstwo jest przygotowane do wdrożenia zarządzania procesowego w płaszczyznach: organizacyjnej, personalnej, infrastrukturalnej i finansowej, bez dokonania formalnej identyfikacji realizowanych w nim procesów. Organizacje znajdujące się w stadium przygotowania charakteryzuje:

a) wysoki poziom decentralizacji zarządzania,
b) szeroka rozpiętość kierowania,
c) mała liczba szczebli kierowniczych,
d) wysokie kwalifikacje informatyczne pracowników,
e) duża gotowość do innowacji,
f) funkcjonowanie zintegrowanych projektów międzywydziałowych.

---

[94] Ibidem, s. 51.
[95] A. Bitkowska, K. Kolterman, G. Wójcik, K. Wójcik, *Zarządzanie procesami w przedsiębiorstwie*, Difin, Warszawa 2011, s. 48.

Stadium doskonalenia. Zidentyfikowano i wdrożono wybrane procesy w organizacji (niekoniecznie najważniejsze/kluczowe), zostali wyłonieni właściciele tych procesów. Istnieją dokumenty potwierdzające, że procesy te są realizowane zgodnie z formalnie przyjętym opisem ich przebiegu. Procesy te są monitorowane za pomocą określonych mierników.

Studium dojrzewania. Zidentyfikowano i wdrożono najważniejsze dla danej organizacji procesy (niekoniecznie wszystkie procesy), zostali wyłonieni właściciele tych procesów. Istnieją dokumenty potwierdzające, że procesy te są realizowane zgodnie z formalnie przyjętym opisem ich przebiegu. Procesy te są monitorowane za pomocą określonych mierników. Zostały opracowane i wdrożone mechanizmy doskonalenia procesów oraz tworzenia nowych (w przypadku przyjęcia do realizacji nowych celów) należą do nich np. Benchmarking procesowy czy audyt procesów. Pracownicy zostali przeszkoleni w zakresie realizacji procesów, w których uczestniczą.

Stadium pełnego uprocesowienia. Zidentyfikowano i wdrożono wszystkie procesy oraz zostali wyłonieni ich właściciele. Istnieją dokumenty potwierdzające, że procesy te są realizowane zgodnie z formalnie przyjętym opisem ich przebiegu. Procesy te są monitorowane za pomocą określonych mierników. Procesy wymagające wsparcia komputerowego realizowane są z wykorzystaniem profesjonalnego oprogramowania. Ustalono, które z procesów będą realizowane w sposób standardowy, a które w sposób zróżnicowany[96].

W zakresie zarządzania procesowego pojawiło się wiele artykułów badawczych. Wyniki badań organizacji The State of Business Process Managment z 2011 roku wskazują główne czynniki skłaniające przedsiębiorstwa do skoncentrowania się na zmianie procesów. Są one przedstawione na Wykresie 1.

Jak wynika z przedstawionego wykresu głównym motywem przedsiębiorstw wpływającym na zmianę procesów są oszczędności poprzez redukcję kosztów lub poprawę produktywności (57%). Kolejnym ważnym motywem jest poprawa

[96] Ibidem, s. 50.

koordynacji zarządzania (38%), satysfakcja klienta (31%), konieczność poprawy jakości produktów (28%) oraz poprawa zarządzania zasobami informatycznymi (17%) i poprawa zarządzania ryzykiem biznesowym (13%)[97].

*Wykres 1. Motywy przedsiębiorstw wpływające na zmianę procesów**

** Możliwość wyboru wszystkich pasujących odpowiedzi*

Źródło: Opracowanie własne na podstawie A. Bitkowska, K. Kolterman, G. Wójcik, K. Wójcik, Zarządzanie procesami w przedsiębiorstwie, Difin, Warszawa 2011, s. 122.

Badania G. Krzosa, M. Przybyły pokazują wewnętrzne i zewnętrzne czynniki determinujące wdrożenie zarządzania procesowego w przedsiębiorstwach. Należą do nich:

- finansowe zasoby organizacji,
- kadrowe zasoby organizacji,
- know-how,
- pozycja konkurencyjna firmy,
- atrakcyjność sektora,
- procesowa i płaska struktura organizacji,
- praca zespołowa,
- technologia informatyczna,

[97] C. Wolf, P. Harmon, *The State of Business Process Managemant* 2012, s. 14.

- zorientowanie działań firmy i jej pracowników na potrzeby klienta[98].

Badania ankietowe przedstawione w raporcie „Dojrzałość procesowa polskich organizacji 2013" potwierdzają, że jednym z najbardziej istotnych czynników powodzenia dla projektów wdrażania i zarządzania procesowego jest zaangażowanie wyższego kierownictwa firmy. Ze względu na często pojawiające się obawy, niepewność i opór pracowników bardzo istotne okazuje się zaangażowanie kierownictwa i zarządu w komunikację związaną z projektem[99].

Badania przeprowadzone przez M. Łobaziewicz wykazywały że główną przyczyną wdrożenia zarządzania procesowego w badanych przedsiębiorstwach była implementacja systemu zarządzania jakością. Ponadto badaczka podkreśla, że w analizowanych przedsiębiorstwach kryteriami wyboru formy graficznej map procesów były indywidualne preferencje członków zespołu. Mapy procesów tworzone były w Excelu lub w MS Word. Żadne z prezentowanych przedsiębiorstw nie wykorzystało do tego celu profesjonalnych narzędzi informatycznych tj. modeli referencyjnych ARIS, SCOR czy Grafx Process for Six Sigma[100].

Według P. Grajewskiego projektowanie i wdrażanie zarządzania procesowego powinno odbywać się według określonych wytycznych:

1. Należy dużo czasu poświęcić na szkolenia uświadamiające, na czym polega zmiana kierunku tworzenia realiów działania organizacji procesowej. Szkolenia powinny być przeprowadzone przed projektowaniem procesów jak i po opracowaniu projektu.

2. Projekt powinien zawierać nie tylko docelowy kształt rozwiązań procesowych, lecz także harmonogram zmiany i przejścia przez kolejne etapy wdrażania. Harmonogram powinien być elastyczny czyli uwzględniać i dostosowywać się do

---

[98] G. Krzos, M. Przybyła, *Identyfikacja czynników zarządzania procesowego w przedsiębiorstwie,* [w:] *Podejście procesowe w zarządzaniu,* (red.) M. Romanowska, M. Trocki, Tom I, Wydawnictwo Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa 2004, s. 77.

[99] Raport *Dojrzałość procesowa polskich organizacji 2013*, [www.procesowcy.pl], stanowi podsumowanie drugiej edycji badania dojrzałości polskich organizacji które zostało przeprowadzone na przełomie 2012 i 2013 roku, celem badania było głównie określenie polskich organizacji na szczeblach dojrzałości procesowej. W badaniu otrzymano 164 poprawnie wypełnione ankiety poprzez ankietę internetową.

[100] M. Łobaziewicz, *Mapy procesów logistycznych w systemach zarządzania jakością na przykładzie przedsiębiorstw ciepłowniczych,*[w:] *Podejście procesowe w organizacjach,* (red.) S. Nowosielski, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2009, s. 310.

tempa uczenia się przez pracowników kolejnych etapów wtajemniczenia w działaniu nowej organizacji.

3. Wdrażanie rozwiązania musi być konsekwentne. Zazwyczaj ujawniają się jednostki lub grupy pracowników zainteresowane upadkiem realizacji projektu z różnych przyczyn, typowych dla zmiany o charakterze generacyjnym.

4. Projekt zmian powinien być kompleksowy, co oznacza, że w jego skład powinna wchodzić nie tylko koncepcja przebiegu procesów i inne techniczne składniki systemu, lecz także komponenty systemu w tym przede wszystkim dotyczące zasad zarządzania wiedzą i zasobami ludzkimi (system wynagradzania, doboru, awansowania, oceny itp.).

5. Bardzo ważne jest stałe monitorowanie zmiany, a zwłaszcza utrwalania wdrożonych już rozwiązań i uświadomienie niedoskonałości w przebiegu procesów[101].

Badania pokazują, że przedsiębiorstwa, które rozpoczęły wdrażanie podejścia procesowego uzyskały z tego powodu określone korzyści, ale dostarczyły ich również swoim klientom. Nie mniej niż 95% badanych przedsiębiorstw podniosło wydajność i jakość oferowanych usług. Przedsiębiorstwa, które wdrożyły zarządzanie procesowe szybko potrafią dostosować się do zmieniającego się otoczenia. Poprzez określanie i osiągnięcie celów poszczególnych procesów oraz systematyczny nadzór nad ich wynikami realizowana jest strategia przedsiębiorstwa. Organizacje wykorzystujące zarządzanie procesami wskazują, że stanowi ono podstawę poprawy konkurencyjności, jest czynnikiem powodującym wprowadzenie w życie strategii przedsiębiorstwa, pozwala doskonalić działalność poszczególnych pracowników oraz jest narzędziem umożliwiającym osiągnięcie zadowolenia pracowników[102]. Najczęściej wymieniane korzyści związane z wdrożeniem zarządzania procesowego to[103]:

- poprawa efektywności,

[101] P. Grajewski, *Organizacja procesowa,* PWE, Warszawa 2007, s. 182.
[102] E. Skrzypek, *Jakość i efektywność*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Lublin 2002, s. 10.
[103] A. Bitkowska, *Zarządzanie procesowe we współczesnych organizacjach*, Difin, Warszawa 2013, s. 125.

- poprawa konkurencyjności,

- szybkie i mierzalne oszczędności (poprzez zbudowanie procesu eliminującego niepotrzebne etapy),

- automatyzacja procesów (najlepsze rozwiązania zastosowane w pierwszym procesie mogą być łatwo powielone w kolejnym),

- zwiększenie satysfakcji klienta (możliwość monitorowania procesów ułatwia kontakty z klientami),

- poprawa jakości,

- poprawa komunikacji wewnętrznej w organizacji i przepływu informacji (pozwala na szybsze podejmowanie decyzji i zwiększenie wydajności pracowników),

- lepsze wykorzystanie zasobów ludzkich (wszystkie sprawy trafiają do pracowników o właściwych kompetencjach),

- pozytywne zmiany w kreowanej w przedsiębiorstwie kulturze organizacyjnej,

- poprawa elastyczności związanej z dostosowaniem się do warunków rynkowych,

- pozytywny wpływ procesowego systemu organizacyjnego na uczenie się i rozwój pracowników i całej organizacji.

Warunkiem osiągnięcia przedstawionych korzyści, jakich może dostarczyć wdrożenie zarządzania procesowego jest stosowanie się do zasad, które zostały wymienione we wcześniejszej części pracy tj. powszechności, własności, dokumentacji, pomiaru i przeglądu. Korzyści wynikające z wdrożenia zarządzania poprzez procesy są widoczne dopiero po dłuższym okresie oraz wielu zmianach organizacyjnych i mentalnych menadżerów.

Przeprowadzane badania obejmowały również analizę czynników ułatwiających wdrażanie zarządzania procesowego w organizacji. J. Kraśniak wskazywał przede wszystkim na poziom wykorzystywanej technologii informatycznej (35,2%), identyfikację klientów (10,8%), prawidłową identyfikację przebiegu procesów w przedsiębiorstwie (10,8%). Bardzo ważne były także: identyfikacja i odwzorowania przebiegu procesów w dokumentacji organizacyjnej (10,8%), utworzenie zespołów procesowych (8,1%) oraz przygotowanie pracowników (8,1%), powiązanie strategii z

procesami (5,4%), decentralizacja uprawnień decyzyjnych (5,4%), powołania właścicieli procesów, współudział pracowników w koncepcji zmian (5,4%), udział konsultantów zewnętrznych (2,7%), własność kapitału (2,7%), wielkość przedsiębiorstwa (2,7%)[104]. Zatem do czynników wspierających wprowadzanie zarządzania procesami należą:

- technologie informatyczne,
- praca zespołowa,
- zorientowanie na klienta,
- know-how przedsiębiorstwa na temat podejścia procesowego,
- posiadanie wystarczających zasobów pieniężnych i personalnych,
- mocna pozycja konkurencyjna firmy.

Wdrożenie zarządzania procesami wymaga od organizacji dużej elastyczności i aktywności zarówno kadry menedżerskiej, jak i samych pracowników. Menadżerowie najczęściej oczekują uzyskania korzyści, jednak konieczne jest też uwzględnienie możliwych barier, które mogą hamować wdrożenie zarządzania procesowego. Bariery są związane między innymi z ryzykiem i wysokimi kosztami wynikającymi z opracowana koncepcji organizacji procesowej, przy wsparciu firm konsultingowych, które dostosowują projekt do istniejących rozwiązań informatycznych. Ponadto pojawia się obawa menedżerów i właścicieli przed utratą kontroli i wpływu na decyzje dotyczące alokacji różnych zasobów, głównie środków finansowych[105]. W każdym przedsiębiorstwie podczas wdrażania podejścia procesowego pojawiają się trudności, a ich nasilenie jest ściśle związane z kulturą danej organizacji. M. Kołodziejczak podkreśla, że zarządzanie procesowe nie ma szans zaistnienia bez podmiotowego podejścia do ludzi[106]. Wiele trudności związanych jest z problemami z adaptacją pracowników do nowej sytuacji i ciągłych zmian. Problemy z tworzeniem procesowego ukierunkowania organizacji mogą

---

[104] J. Kraśniak, *Uwarunkowania sytuacyjno-organizacyjne wdrażania organizacji procesowej,* [w:] *Podejście procesowe w organizacjach,* (red.) S. Nowosielski, Prace naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, nr 52, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2009, s. 393.
[105] A. Bitkowska, *Zarządzanie procesowe we współczesnych organizacjach*, op.cit., s. 126.
[106] M. Kołodziejczak, Społeczno-kulturowe aspekty wdrażania orientacji procesowej w organizacjach, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2011, s. 467.

wystąpić w wielu obszarach: architektury procesów (tworzenie map procesów, celów i zakresu odpowiedzialności), opisu procesów, zarządzania personelem (brak hierarchii, pracy zespołowej, niskie kwalifikacje pracowników), technologii (skomplikowana technologia utrudnia lokalizację)[107]. Inne trudności związane z wdrażaniem procesów to:

- presja na jak najkrótszy czas wprowadzenia zmian w procesach,
- brak bieżącej komunikacji wewnętrznej oraz odpowiedniej świadomości procesowej,
- niezrozumiałe metody opisu struktury i przebiegu procesu,
- opór przed zmianami,
- problemy w budowaniu zespołów procesowych,
- brak systematycznego podejścia do zarządzania kompetencjami w organizacji.

J. Kraśniak w swoich badaniach analizował również czynniki utrudniające wdrażanie organizacji procesowej[108]. Najbardziej utrudniające wdrażanie organizacji procesowej to: centralizacja uprawnień decyzyjnych (15,6%), kultura organizacyjna niesprzyjająca wdrażaniu organizacji zorientowanej na procesy (12,2%), opór pracowników (12,2%) i kadry kierowniczej wobec zmian (10%), poziom przygotowania kadry kierowniczej (10%), uwarunkowania prawne (6,7%), istnienie dokumentacji organizacyjnej (6,7%), poziom przygotowania pracowników (4,4%), przekazanie pracownikom uprawnień decyzyjnych (4,4%). Świadczy to o tym, że decyzji o wdrażaniu zarządzania procesowego nie poprzedza się odpowiednim przygotowaniem organizacji i pracowników. Nie stwarza się warunków do współuczestnictwa, nie uświadamia pracownikom potrzeby wprowadzania zmian oraz nie zapewnia się systemu otwartej komunikacji i informacji.

Analiza wyników badań realizowanych na świecie wskazuje na fakt, iż mimo że badane organizacje wykorzystywały koncepcję zarządzania procesowego, niewielka liczba stosowała to rozwiązanie w sposób kompleksowy i mogła uzyskać status organizacji procesowej (Process Focused Organization – PFO). W badaniu

[107] A. Bitkowska, *Zarządzanie procesowe we współczesnych organizacjach*, op.cit., s. 127.
[108] J. Kraśniak, *Uwarunkowania sytuacyjno-organizacyjne wdrażania organizacji procesowej,* op.cit. s. 394.

wykorzystano założenia dotyczące organizacji procesowej: strategia powiązana z procesami biznesowymi, zastosowanie koncepcji takich jak: Strategiczna Karta Wyników, Lean Management, Six Sigma, zastosowanie mechanizmów w zakresie zarządzania ryzykiem procesów, powołanie dyrektora ds. procesu (chief process officer – CPO), właściwa alokacja zasobów informatycznych w odniesieniu do procesów. Strategiczne cele organizacji były realizowane poprzez optymalizację procesów. Wyższa efektywność i produktywność, niższe koszty, wyższa satysfakcja klienta oraz wyższa jakość stanowią najważniejsze cele organizacji.

Reasumując, gwarancją skutecznego i efektywnego wdrożenia zarządzania procesowego w organizacji jest:

- wspieranie przez kierownictwo organizacji wprowadzenia zarządzania procesowego,
- objęcie zarządzaniem procesowym całego przedsiębiorstwa,
- aktywne włączenie do prac nad procesami wszystkich zainteresowanych w przedsiębiorstwie, a także klientów i dostawców zewnętrznych,
- znajomość podstawowych metod i narzędzi zarządzania procesami,
- otwarta i bezpośrednia komunikacja odnośnie potrzeby, celów i sposobów wprowadzania zmian w przedsiębiorstwie[109].

Trzeba jednocześnie pamiętać, że złe przygotowanie wdrożenia jest najczęściej powodem tego, że zarządzanie procesowe nie spełnia oczekiwań. Jeżeli organizacja dostosuje się do wymienionych zasad na pewno takie wdrożenie zakończy się sukcesem.

[109] A. Bitkowska, K. Kolterman, G. Wójcik, K. Wójcik, *Zarządzanie procesami w przedsiębiorstwie*, op.cit. s. 53.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Яна Глазова
Бердянський державний педагогічний університет
Бердянськ, Україна

В епоху становлення та розвитку інформаційного суспільства особливого значення набуває інформація. Це пов'язано з тим, що саме інформація стає основним продуктом такого суспільства. Однак сутність та природа такого явища дозволяє стверджувати що інформація це не лише товар, з усіма властивими йому характеристиками. Інформація це інструмент, ефективне використання якого дозволяє вивести суспільство на новий рівень еволюційного розвитку.

Загальна тематика розбудови інформаційного суспільства, як наукової парадигми сучасності, досліджена в роботах багатьох провідних вчених, серед яких Володимир Горбулін, Михайло Згуровський,, Мануель Кастельс, Елвін Тофлер, Пітер Друкер та інші. Також останнім часом багато досліджень присвячено просторовим аспектам розповсюдження інформації та її впливу на стан розвитку суспільства [1].

Загальна економічна та політична криза, яка охопила майже всі сфери розвитку українського суспільства, так само ставить перед владою складні завдання, які потребують нових методів та підходів до розв'язання. В 2019 році в Україна було створено Міністерство цифрової трансформації, основним завданням якого визначено «…формування та реалізація державної політики у сфері цифровізації, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства» [2]. Передбачається що до 2024 року 100% публічних послуг будуть доступні громадянам та бізнесу он-лайн, а близько 6 млн. українців

будуть залучені до програми розвитку цифрових навичок, доля ІТ у ВВП країни складе 10%. Тобто саме за рахунок всебічної інформатизації планується вихід на якісно новий рівень життя суспільства.

Такі значні перетворення на державному рівні неможливі без просування інформаційних технологій на місцях, а саме на рівні місцевих органів влади в територіальних громадах. Тому у фокусі уваги поданого дослідження знаходиться розвиток інформаційного простору місцевого самоврядування.

Децентралізація, як реформа адміністративно-територіального устрою нашої держави, вивела на ключове місце поняття територіальної громади. Державна політика України у сфері місцевого самоврядування передбачає не лише укрупнення нових адміністративно-територіальних одиниць – об'єднаних територіальних громад (ОТГ), а децентралізацію влади – тобто передачу від органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування значної частини повноважень, ресурсів та відповідальності. Тому вивчення інформаційного простору місцевого самоврядування дозолить не лише краще зрозуміти поточний стан речей у громаді, а й розробити ефективні програми місцевого економічного розвитку, тощо.

Спираючись на дослідження структури та складових інформаційного простору територіальної громади [3], проведемо функціональний аналіз напрямків роботи органів самоврядування територіальної громади.

На Рис. 1 в рамках основних напрямків організації життєзабезпечення та соціально-економічного розвитку окремої територіальної громади виокремлено сфери діяльності місцевих органів влади. Саме для вирішення проблем життєзабезпечення членів територіальної громади влада потребує наявність інформаційного простору, яке акумулює всю існуючу інформацію для підтримки прийняття рішень.

Структурний аналіз інформаційного простору представлено на Рисунку 2. Показники, які наведено на діаграмі мають уніфікований характер та можуть бути застосовані для оцінки розвитку інформаційного простору територіальних громад з метою порівняння стану.

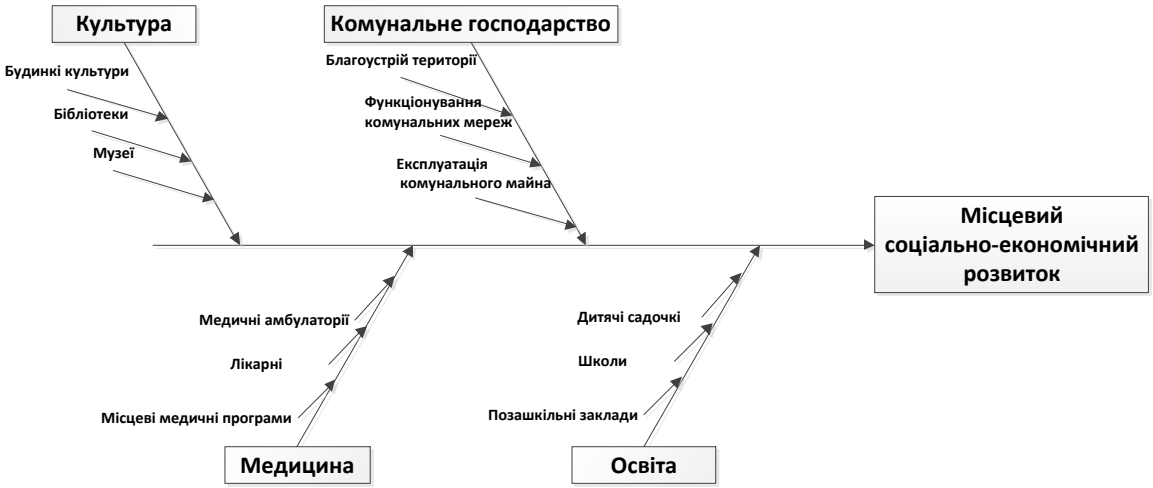

Рис. 1. Основні напрямки діяльності органів місцевого самоврядування

Використовуючи наведену на Рисунку 2 систему складових проведемо аналіз наявного стану розвитку інформаційного простору міста Бердянськ (населення 115 тис. осіб), що знаходиться на березі Азовського моря в Запорізькій області, за основними складовими – технологічною та організаційною.

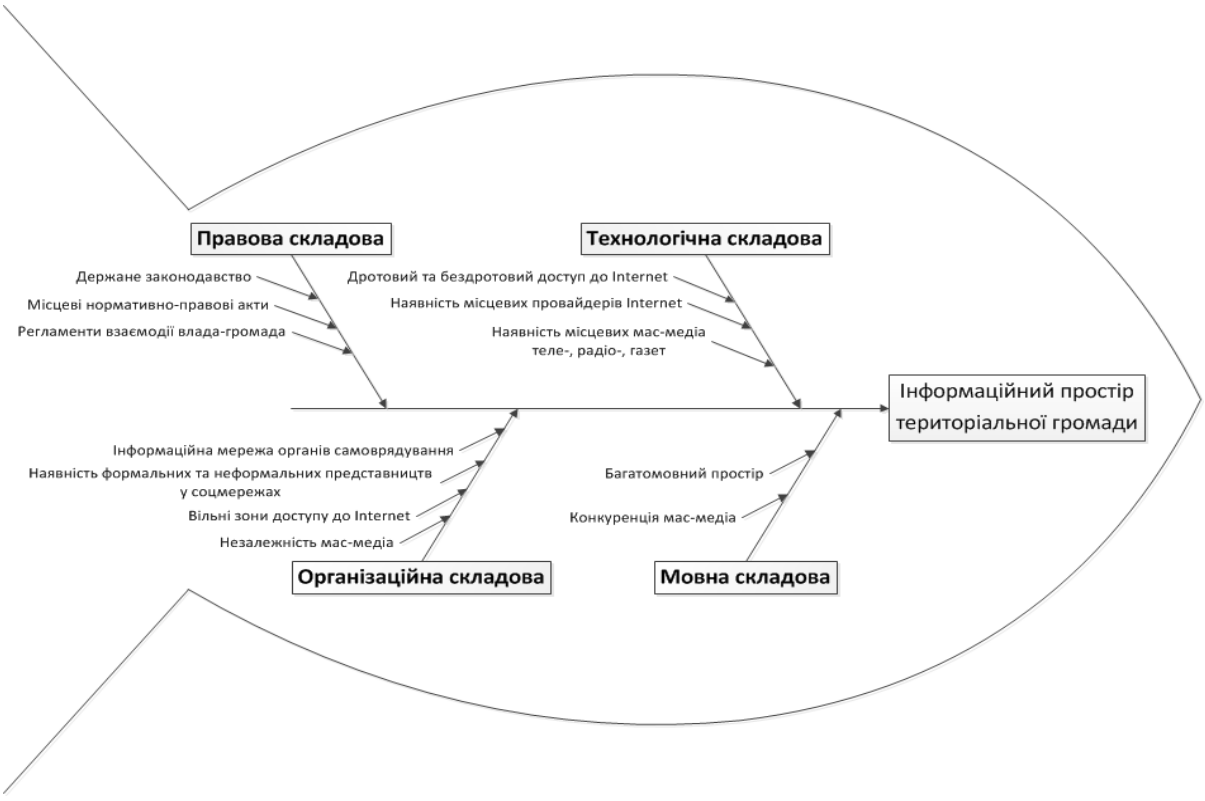

Рис. 2. Структура складових с показниками для оцінки розвитку інформаційного простору територіальної громади

На Рисунку 3 представлено аналіз технологічної складової інформаційного простору.

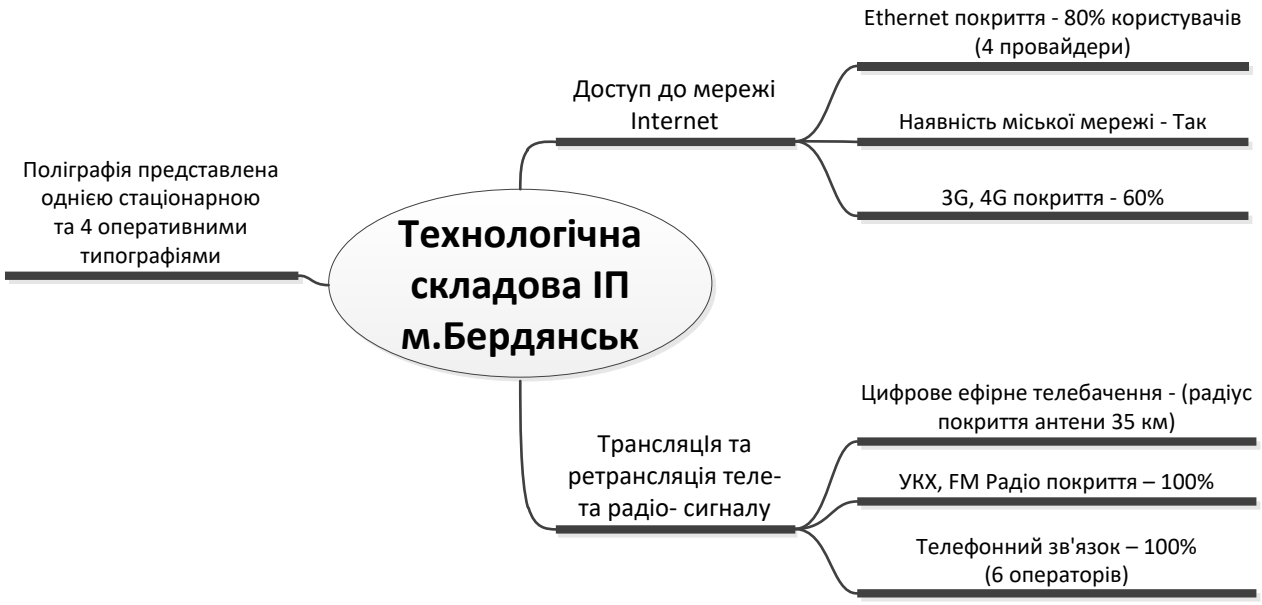

Рис. 3. Технологічна складова ІП м. Бердянськ станом на 2019 рік

Щодо організаційної складової, то слід зазначити що вона формується за рахунок, як безпосередніх дій органів місцевого самоврядування, так і за рахунок спонтанної активності громадян, тому дуже важливим є наявність моніторингу стану з боку влади.

Рис. 4. Організаційна складова ІП м. Бердянськ станом на 2019 рік

Використання запропонованих технологій оцінки розвитку інформаційного простору територіальної громади дозволяє проводити як порівняльний аналіз громад з схожими демографічними показниками, так і горизонтальний аналіз розвитку, досліджуючи динаміку та прогрес.

Література

1. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
2. Міністерство цифрової трансформації України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://thedigital.gov.ua/ministry.
3. Глазова Я. В. Аналіз змісту, структури та складових інформаційного простору територіальної громади // Вісник Запорізького національного університету: Зб. наук.статей. Економічні науки. – 2016. – № 1 (29). – С. 108-117.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАНОМАТЕРІАЛІВ ТА ПРОДУКЦІЇ НА ЇХ ОСНОВІ

Яна Сичікова[1], Тетяна Несторенко[2],
Тамара Макаренко[3], Філіп Покуса[4]
[1,2,3]Бердянський державний педагогічний університет
Бердянськ, Україна
[4]Вища школа управління та адміністрації в Ополє
Ополє, Польща

Усвідомлення зростаючої ролі наноматеріалів у різних галузях промисловості стало поштовхом до розроблення нанотехнологічних стратегій для урядів багатьох країн. Початком нормативного регулювання нанотехнологічної галузі можна вважати комюніке Єврокомісії «На шляху до європейської стратегії нанотехнологій», представлене в 2004 році в Люксембурзі [1]. У цьому документі пропонується розробка інтегрованої системи та стратегії розвитку нанотехнологічної галузі. Продовженням цих закликів стала доповідь Європейського союзу (ЄС) «Нанонауки і нанотехнології: план дій для Європи 2005-2009 рр.» [2]. У цій доповіді представлено перелік заходів з реалізації стратегій нанотехнології. Реалізація цих стратегій знайшла своє відображення в 6-й та 7-й Рамкових програмах з наукових досліджень та технологічного розвитку ЄС. Напрям «Нанонауки, нанотехнології, матеріали та нові виробничі технології» реалізовувався за такими векторами [3]:

– нанонауки та нанотехнології;

– матеріали;

– нові процеси виробництва;

– інтеграція технологій для промислового використання.

Про необхідність державного та світового врегулювання наноматеріалів та їх визначення йдеться й у інших директивах та доповідях ЄС [4-10]. У рекомендаціях ЄС визначено, що під «наноматеріалом» слід розуміти природний, виготовлений та супутній (побічний) матеріал, який містить частки (у вільному стані, у вигляді сукупності або агломерату), щонайменше 50% яких (у числовому розподілі за розміром) мають один або більше зовнішніх габаритів у діапазоні від 1 нм до 100 нм [7]. В окремих випадках, коли це виправдано міркуваннями збереження довкілля, охорони здоров'я та безпеки, конкурентоспроможності, межа 50%, встановлена для розподілу за розміром, може бути замінена інтервалом від 1% до 50% [10].

У Кодексі ЄСз відповідального проведення досліджень у сфері нанонауки і нанотехнологій [8] містяться принципи, які є невід'ємною частиною організаційного механізму забезпечення якості досліджень та які необхідно включати в національне законодавство та процедури контролю й оцінки, здійснювані національними державними органами (Рис. 1).

Продовженням Рамкових програм стала програма «Горизонт 2020», в якій виділено такі напрямки діяльності щодо розвитку нанотехнологічної галузі [11]:

1. Розробка нового покоління наноматеріалів, наноприладів та наносистем. Спрямування на фундаментально нову продукцію, що забезпечує надійні рішення в багатьох секторах.

2. Забезпечення безпечної розробки та використання нанотехнологій. Просування наукових знань про потенційний вплив нанотехнологій та наносистем на здоров’я або навколишнє середовище та забезпечення інструментів для оцінки ризиків й управління ними впродовж усього періоду експлуатації.

3. Розвиток суспільного виміру нанотехнологій. Зосередження на управлінні нанотехнологіями на користь суспільства.

4. Ефективний синтез та виготовлення наноматеріалів, компонентів і систем. Зосередження на нових операціях, розумному поєднанні нових та

існуючих процесів, а також, на масштабуванні для досягнення масового виробництва продукції на універсальних установках, що забезпечує ефективну передачу інформації для створення промислових інновацій.

5. Розробка техніки, методів вимірювання та обладнання, що підвищує продуктивність, зосереджуючись на основних технологіях, які сприяють розвитку та виведенню на ринок складних наноматеріалів та наносистем.

З розвитком нанотехнологій з метою їхнього впорядкування й приведення до єдиних норм було прийнято низку стандартів ISO, що стосуються як забезпечення безпеки нанотехнологій і наноматеріалів, так і методів їхнього синтезу, аналізу властивостей та визначення термінології. Організаційну роботу в цьому напрямку проводить спеціально створений Технічний комітет з нанотехнологій, що має найменування ТС-229.

Питаннями нормативного регулювання в галузі нанотехнологій займається досить велика кількість організацій:

– Міжнародна Рада управління ризиками (International Risk Governance Council, IRGC);

– Агентство захисту навколишнього середовища США (Environmental Protection Agency – EPA);

– Агентство контролю й регулювання харчових продуктів та ліків США (Food and Drug Administration – FDA);

– Агентство по контролю за хімічною продукцією (Registration, Evaluation, Authorisation and Restriction of Chemical Substances REACH);

– підкомітет експертів з глобальної гармонізації системи класифікації та маркування хімікатів (Sub-Committee of Experts on the Globally Harmonized System of Classification and Labelling of Chemicals) Комітету експертів з транспортування небезпечних вантажів та по глобальній гармонізації системи класифікації та маркування хімікатів (Committee of Experts on the Transport of Dangerous Goods and on the Globally Harmonized System of Classification and Labelling of Chemicals) Секретаріату ООН;

– Комісія Європейських Комітетів (Commission of the European Communities).

Рис. 1. Загальні принципи Кодексу ЄС з відповідального проведення досліджень у сфері нанонауки і нанотехнологій

Цими організаціями, у свою чергу, розроблено ряд документів у галузі забезпечення безпеки наноіндустріїта її продукції:

– Recommendations for a global, coordinated approach to the governance of potential risks (Рекомендації по глобальному, скоординованому підходу до управління потенційними ризиками);

– Regulatory Aspects of nanomaterials (Регулювання в області виробництва і споживання наноматеріалів);

– Nanotechnology Safety Act of 2010 (Нанотехнологічний акт безпеки)

– Nanotechnology Law Report (Звіт по законотворчості в сфері нанотехнологій) тощо.

Все це підтверджує, що питання синтезу наноструктур, уточнення термінології, виробничої безпеки в наноіндустрії й безпеки споживання її продукції активно досліджуються і розробляються.

Разом з цим відсутня нормативна документація щодо забезпечення якості нанотехнологічної продукції. Досі не визначено, які властивості та характеристики наноматеріалів мають піддаватися стандартизації.

Крім того, залишається відкритими питання регулювання всього життєвого циклу наноматеріалів, які дозволять дослідити еколого-економічні ризики використання нанотехнологічної продукції.

Література

1. Towards 1. A European Strategy for Nanotechnology. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, – 2004. – 24 p.

2. Nanosciences and nanotechnologies: An action plan for Europe 2005-2009 [Electronic resource]. – URL: http://eur-lex.europa.eu.

3. The 7th Framework Programme funded European Research and Technological Development from 2007 until 2013. – URL: http://collections.internetmemory.org/haeu/20161215122208/http:/cordis.europa.eu/fp7/.

4. Regulatory aspects of nanomaterials. Summary of legislation in relation to health, safety and environment aspects of nanomaterials, regulatory research needs and related measures. – URL: http://eur-lex.europa.eu.

5. European Parliament resolution of 24 April 2009 on regulatory aspects of nanomaterials. – URL: http://www.europarl.europa.eu/.
6. Considerations on a Definition of Nanomaterials for Regulatory purposes. – URL: http://eur-lex.europa.eu.
7. Recommandation de la Commission du 18 octobre 2011 relative à la définition des nanomatériaux. – URL: http://www.europarl.europa.eu/.
8. Commission recommendation on a code of conduct for responsible nanosciences and nanotechnologies research & Council conclusions on Responsible nanosciences and nanotechnologies research. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009. – 24 p.
9. Strategic impact, no revolution. Ex-post evaluation of NMP (FP6) Strategic level. Draft Final Report. – URL: www.kmuforschung.ac.at.
10. Саліхова О. Б. Державна політика у сфері нанонауки та нанотехнологій в Україні з урахуванням орієнтирів ЄС / О. Б. Саліхова // Економіка і прогнозування. – 2014. – №. 3. – С. 121-136.
11. Horizon 2020 – The Framework Programme for Research and Innovation (2014-2020). – URL: http://ec.europa.eu/research/horizon2020/pdf/proposals/com(2011)_809_final.pdf.

PART 7

SOLVING THE PROBLEM OF INCREASING THE QUALITY OF LIFE IN THE MODERN WORLD: INTERDISCIPLINARY APPROACH

CIVILIZAČNÉ OCHORENIA Z POHĽADU KOMUNITNÉHO OŠETROVATEĽSTVA

Ivica Gulášová[1], Nadežda Peterková Justhová[2], Jozef Babečka[3]

[1,2,3]Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety

Bratislava, Slovakia

[2]Kúpele a.s.

Trenčianske Teplice, Slovakia

Úvod

V komunitnom ošetrovateľstve nie je klientom jednotlivec, ale celá komunita. WHO ju definovala takto: „Komunita je sociálna skupina determinovaná geografickými rozmermi alebo rovnakými hodnotami a záujmami.“ Klienti, ktorým sa venuje ošetrovateľská starostlivosť sú v komunite vyberaný na základe programovej politiky zdravia, na základe údajov o zdravotnom stave, o faktoroch, ktoré ho ohrozujú. Úlohou komunitného ošetrovateľstva je predchádzať vzniku chorôb, chrániť, udržiavať a podporovať zdravie, preto je ošetrovateľstvo v komunitnom zdravotníctve zamerané nielen na vykonávanie terapeutických služieb ale aj poradenských, edukačných a manažerských aktivít /Gilbert, Omohundro, Buchanan,

Holter, 1993/. Služby komunitného zdravotníctva poskytujú starostlivosť jednotlivcom a rodinám v špecifických miestach ako sú mestské štvrte, malé mestečká, alebo mestá a dediny na vidieku.

Uvedieme najzávažnejšie problémy v súčasných komunitách:

obezita, fajčenie, nadmerné užívanie alkoholu, nedostatočná telesná aktivita, sociálny stres, zvýšená úmrtnosť populácie /Komárek, Provazník, 2011/.

Cieľ: zabezpečiť zdravie rodiny, znížiť nepriaznivé zdravotné účinky z konzumácie návykových látok, zvýšiť strednú dĺžku života, odstrániť zdraviu škodlivé vplyvy, prijať zodpovednosť za zdravie vo všetkých odvetiach, zabrániť diskriminácii ľudí so špecifickým problémom

Problémová oblasť: Manažment

Problém: nedostatočná spolupráca na medzirezortnej úrovni, nedostatok informačných aktivít, nízka odborná úroveň propagácie v masmédiach, absencia manažérskych procesov v zdravotníckej starostlivosti

Cieľ: zlepšiť manažérske procesy, zlepšiť propagáciu potravín zodpovedajúcich zásadám racionálnej výživy, vytvoriť partnerstvá pre zdravie na medzirezortnej úrovni

Problémová oblasť: Štruktúra

Problém: zanedbávanie prevencie, neefektívne motivačné programy, zlá infraštruktúra

Cieľ: zmena trendov v politickej, sociálnej, ekonomickej a enviromentálnej sfére, motivovať obyvateľstvo k prevencii formou akčných ošetrovateľských plánov, zlepšiť infraštruktúru, znížiť rozdiely v zdraví medzi komunitami /Krišková, Willardová, 1998/.

Problémová oblasť: Funkcia

Problém: nedostatok času na informovanie o civilizačných chorobách rámci preventívnych prehliadok, nízka kvalita a neaktuálnosť používaných propagačných materiálov, neúčinná antitabaková propaganda.

Cieľ: spolupráca jednotlivých komunít, zvýšiť odbornú kvalitu propagačných materiálov, vytvoriť skupiny občanov s rovnakým problémom, jednotný štandard preventívnych prehliadok

Problémová oblasť: Zdroje

Problém: nedostatok kvalifikovaných ľudských zdrojov, zastarané technológie a prístupy

Cieľ: zvýšiť odbornú úroveň sestier, rozvoj nových technológií

Problémová oblasť: Vzdelávanie, výskum a vývoj

Problém: absencia otázok rizikových faktorov vo vzdelaní, neadekvátna odpoveď praxe na výsledky výskumu, nedostatočné systémy zdravotníckeho výskumu, informatiky a komunikácie

Cieľ: zapojiť komunity do výskumu, efektívne využitie a šírenie poznatkov na podporu a ochranu zdravia /Krišková, Willardová, 1998/.

Problémová oblasť: Financovanie

Problém: nedostatok zdrojov na propagáciu zdravia, nedostatok financií na ozdravné pobyty a programy, nerovnomerné prideľovanie finančných zdrojov, nedostatok sponzorov

Cieľ: vyčleniť financie z rozpočtu jednotlivých rezortov, vytvoriť vhodné ekonomické podmienky pre vstup sponzorov, prideľovať financie na základe rovnakého prístupu , efektívnosti, solidarity, optimálnej kvality

Ošetrovateľstvo v komunitnej zdravotnej starostlivosti zasahuje do všetkých oblastí života od narodenia po smrť, a je uskutočňované : sestrou komunitného zdravia – územná sestra, návštevnou sestrou, pôrodnou asistentkou, detskou komunitnou sestrou, sestrou pre mentálne alebo telesne handicapovaných, školskou sestrou, sestrou pre zdravie v povolaní a zamestnaní /Krišková, Willardová, 1998/. **Sestra v komunitnom ošetrovateľstve**: uplatňuje teoretické vedomosti v praxi, systematicky zbiera údaje a robí ich analýzu, pripravuje plány pre ošetrovateľské aktivity, riadi sa plánom, ochraňuje, udržiava a obnovuje zdravie, predchádza chorobám, zaznamenáva odozvy komunity, zúčastňuje sa na stretnutiach s kolegami, podporuje profesionálny rast ostatných, spolupracuje s profesionálnymi členmi

komunity, prostredníctvom výskumu prispieva k rozvoju teórie a praxe komunitného ošetrovateľstva.

Zdravotné riziká v komunite

Posúdenie zdravotného rizika alebo posúdenie zdravotného ohrozenia znamená stanovenie rizika, či klient dostane nejakú chorobu alebo bude zdravotne poškodený v priebehu najbližších 10 rokov a to porovnaním jeho rizika s rizikom úmrtia v danom veku u daného pohlavia a u danej rasy. Dnes sa uplatňuje viacero prostriedkov, pomocou ktorých možno odhadnúť zdravotné riziko /Krišková, Willardová, Culp, 2003/. Najnovšie odráža posúdenie zdravotného rizika širší prístup k zdraviu a sústreďuje sa na posudzovanie faktorov životného štýlu a postojov k zdraviu. Rizikové faktory možno rozdeliť podľa: veku, genetických faktorov, biologických charakteristík, osobnostných zdravotných návykov životného štýlu /Salvageová, 1995/. Peder delí rizikové faktory do 5 kategórií a to riziko: srdcovocievneho ochorenia, onkologické, automobilovej nehody, samovraždy, cukrovky /in: /Komárek, Provazník, 2011/.

Civilizačné ochorenia

Civilizačné ochorenia sú také ochorenia, ktoré majú vysoký výskyt, súvisia najmä so životným štýlom a majú sociálny dopad na jednotlivca a spoločnosť. Sú to ochorenia, ktorých rastúci trend sa prejavil v posledných desaťročiach, a ktoré významným spôsobom ovplyvnili chorobnosť a úmrtnosť obyvateľstva a tým nielen strednú dĺžku života, ale aj jeho kvalitu a sú viazané na všetky stránky života : telesnú zdatnosť, primárnu prevenciu negatívnych telesných a emocionálnych stavov, zvládanie stresu, citlivosť k prostrediu, sebakoncepciu, duchovnú stránku osobnosti /Komárek, Provazník, 2011/. Globálnym problémom sa stávajú nielen preto, že sa často vyskytujú, ale aj z hľadiska, ktoré ich spôsobujú. Medzi civilizačné choroby zaraďujeme obezitu, cukrovku, vysoký krvný tlak, artériosklerózu, srdcový infarkt , rakovinu, drogové závislosti atď. Sú to ochorenia spôsobené civilizačnými faktormi: stravou, dedičnými faktormi, životným štýlom a životosprávou /Bakoss, 2005/. Ľudský organizmus sa prispôsobuje prostrediu dvoma spôsobmi: imunitnou reakciou, ktorou sa chráni pred prenikaním cudzorodých látok do organizmu a stresom, ktorý

síce ohrozuje vnútornú rovnováhu organizmu, ale zároveň aktivizuje jednotlivé vnútorné orgány na boj proti negatívnym vonkajším vplyvom. Zlyhanie týchto dvoch mechanizmov vedie z lekárskeho hľadiska ku vzniku civilizačných chorôb. Zdravie je stav plného telesného, duševného a sociálneho blaha. Zdravý človek je schopný aktívne reagovať na zmeny prostredia. Telesné zdravie a duševné zdravie sa navzájom podmieňujú. Choroba je narušenie medzi organizmom a prostredím, porušenie schopnosti adaptovať sa na zmeny. Človek sa už nedokáže tak rýchlo prispôsobiť meniacim sa životným podmienkam, najmä znečisťovaniu životného prostredia. Príkladom zlej situácie a adaptácie na nevhodné životné prostredie je množstvo alergií.

Záver

Civilizačné ochorenia môžu byť chápané ako dôsledok nedostatočnej alebo pre svojho nositeľa nepriaznivej adaptácie na vonkajšie prostredie. K týmto chorobám patria aj srdcovo-cievne ochorenia (IM, ICHS, hypertenzia, NCMP), onkologické ochorenia, alergické a respiračné ochorenia (alergická nádcha, dermorespiračný syndróm, astma, chronická bronchitída), metabolické ochorenia (DM, obezita, poruchy lipidov v sér), ochorenia pohybového aparátu (osteoartrózy), psychické poruchy a ochorenia (adaptačné poruchy – pôrodné neurózy, depresie, demencia, závislosť – drogové, liekové, na nikotíne).

Všetky patria medzi ochorenia chronické, výrazne pozmeňujú kvalitu života postihnutých ľudí a majú značný sociálny dopad. Okrem individuálneho pôsobenia na jednotlivca a jeho osud, sú tieto ochorenia významné pre zdravotníctvo, pretože zvyšujú nároky na zdravotnú starostlivosť a zvyšujú finančné náklady /Bastable, 1997/. Zaťažujú štát výdavkami na predčasnú invaliditu a potrebu dlhodobého ošetrovania pri bezvládnosti. Ich význam pre spoločnosť je preto značný.

Použitá literatúra

1. BAKOSS, P. 2005, *Epidemiológia,* 2005 UKBA, ISBN 80-223-1989-9.

2. BASTABLE, B. S. 1997. *Nurse as Educator. Principles of Teaching and Learning. Jones and Barlett Oublishers*, 1997.

3. GILBERT, E. S., OMOHUNDRO, E., BUCHANAN, J. A., HOLTER, N. A. 1993. *Mortality of workers at the Hanford Site. Health* Psych. 1993, 64 /6/, p. 577- 590.
4. KRIŠKOVÁ, A., WILLARDOVÁ, P: H., CULP, K. 2003. *Ošetrovateľstvo v zdraví pri práci.* Martin, Osveta, 2003, 155 s., ISBN 80-8063-109-3.
5. KRIŠKOVÁ, A., WILLARDOVÁ, P:, H. 1998. *Enviromental health training abroad. Health Care in Transition.* WHO Newslwttwr and Midwifery. 1998, Vol. 2, Issue 2.
6. KOMÁREK, L., PROVAZNÍK, K. 2011. *Ochrana a podpora zdraví.* Praha, 3. lékařská fakulta UK. 2011, 99 s., ISBN 978-80-260-1159-0.
7. SALVAGEOVÁ, J. 1995. *Ošetrovateľstvo v akcii.* Plnenie ošetrovateľstva a pôrodnej asistencie v rámci podpory Zdravia pre všetkých. C.S.M., 1995.

RODINA Z POHĽADU KOMUNITNÉHO OŠETROVATEĽSTVA

Ivica Gulášová[1], Nadežda Peterková Justhová[2], Jozef Babečka[3]
[1,2,3]Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety
Bratislava, Slovakia
[2]Kúpele a.s.
Trenčianske Teplice, Slovakia

Úvod

Rodina je skupina ľudí, ktorí sú medzi sebou spríbuznení pokrvne (napr. brat, sestra) alebo manželstvom (manžel, manželkina sestra). V prípade širšej skupiny spríbuznených rodín hovoríme o príbuzenskom systéme. Rodinné príbuzenstvo má všeobecnú platnosť, pretože každá osoba má pokrvných príbuzných, no typy rodín, manželské a príbuzenské vzťahy sa v jednotlivých obdobiach a na rozličných miestach od seba odlišujú. Manželstvo je zväzok, ktorý utvára predpoklady na existenciu rodiny. Je preň charakteristická právna dohoda medzi mužom a ženou, na základe ktorej vstupujú do dlhodobých spoločensko-pohlavných vzťahov s cieľom založiť si domácnosť, uspokojovať svoje sexuálne potreby a vychovávať deti. Z manželstva vyplývajú práva i zodpovednosť, napr. materiálna podpora manželov a ich potomkov.

Biologicko-reprodukčná funkcia rodiny spočíva v zaisťovaní biologického trvania spoločnosti a v odovzdávaní biologických vlastností. A tiež v erotických vzťahov medzi manželmi, čiže v pohlavnej láske, ktorá je silným stabilizujúcim činiteľom manželstva i rodiny. K poruchám tejto funkcie možno zaradiť bezdetnosť, neplánované rodičovstvo, ale aj mnohodetnosť, pri ktorej nie sú rodičia schopní dostatočne sa postarať o zabezpečenie svojich detí. Patria sem aj predčasné tehotenstvá nedospelých matiek a rodičovstvo u sociálne nezrelých alebo psychicky narušených rodičov.

Ekonomická funkcia rodiny *p*redstavuje zabezpečovanie základných životných potrieb rodiny. Poruchy tejto funkcie sa prejavujú v hmotnom nedostatku a neschopnosti rodiny zabezpečiť základné životné potreby jej členov, čo je v súčasnosti dôsledkom nezamestnanosti, zvyšovania životných nákladov a iných negatívnych dôsledkov transformačných procesov.

Emocionálna funkcia rodiny – kladné citové vzťahy v rodine sú dôležitým predpokladom rozvoja vlastnej emocionality dieťaťa. Rodina zabezpečuje dieťaťu lásku, bezpečnosť, pochopenie a uznanie. Keď tento emocionálny podklad chýba, nastáva citová deprivácia a frustrácia. Nezriedka dochádza k vážnym deformáciám v psychosociálnom vývine človeka.

Výchovná funkcia rodiny – pod výchovnou funkciou rodiny rozumieme najmä normálny telesný, duševný a sociálny vývin, príprava deti pre život v spoločnosti. V súčasnosti, žiaľ práve táto základná funkcia zlyháva, alebo je nevhodne „suplovaná“ rôznymi domácimi nosičmi, masmédiami /Hanzlíková, 2004/.

Ako sme už uviedli, výchovná funkcia rodiny je ovplyvňovaná viacerými faktormi:

- demografický – veľkosť rodiny, vek rodičov, rozvodovosť a zamestnanosť rodičov.
- ekonomický – finančné zabezpečenie členov rodiny
- kultúrny – kultúrna úroveň, vzdelanie rodičov, spôsob trávenia voľného času a informačné prostriedky v domácnosti.

Čo očakávajú manželia jeden od druhého a od manželstva?

Takmer každý človek túži po šťastnom manželstve, po zdravých deťoch s milovaným partnerom a harmonickom rodinnom kruhu /Bahounek, 1997/. Nie každý si uvedomuje, že to závisí najmä od neho samého. Každý manželský partner, manžel i manželka sa vyvíjal a vyrastal v inom spoločenskom prostredí, každý je biologicky iný, neopakovateľný. V manželstve sa majú partneri jeden druhému prispôsobiť, tak aby to vnútorne obidvoch uspokojovalo, aby sa obidvaja cítili spokojní a šťastní. Aká je osobnosť každého z nich, to závisí od predchádzajúcej výchovy a prostredia, v ktorom vyrastali a pohybovali sa. Mladá manželka, ktorej chýbajú životné skúsenosti a ktorá nebola na manželstvo dostatočne pripravená, sa v nejednom prípade správa ku svojmu manželovi tak, ako sa správala jej matka voči jej otcovi. Tajomstvo

spokojnosti a radostného spolužitia v manželstve závisí od umenia partnerovu lásku si nielen získať, ale aj natrvalo udržať /Thomas, Green, 1998/. *„Manželstvo je pozemským šťastím, pokiaľ je založené na skutočnej sympatii“. (Benjamin Disraeli)*

Čo očakáva manžel od manželky?

Mnoho závisí aj od povahy manžela, od toho, čo pokladá za svoje osobné šťastie, ktorú vlastnosť manželky najvyššie hodnotí, akú má hierarchiu hodnôt, aké má vzdelanie, inteligenciu, aký bol jeho doterajší vývin, aký má temperament, sebavedomie a v akom prostredí vyrastal. Podľa toho sa utvárajú manželove požiadavky, na správanie, konanie a postoje manželky v jeho manželstve /Rutterová, Schwarzová, 1999/. Šťastie je vlastne vždy to, čo zaň považujeme. Takmer každý manžel u svojej manželky vysoko hodnotí, keď je schopná spolu s ním vytvoriť z ich spoločnej domácnosti milý, príťažlivý rodinný kozub, domov, do ktorého sa každý príslušník rodiny rád vracia. Veľmi dôležitý je manželkin postoj k práci manžela, k jeho vzdelaniu, ich spoločenskému postaveniu a zaradeniu. Keď manželka správne hodnotí manžela, upevňuje jeho sebadôveru a sebavedomie, resp. tlmí ich preháňanie. Správnym prístupom môže žena odstrániť niektoré negatívne črty partnera /Rutterová, Schwarzová, 1999/. Manželka by svojho partnera nemala nikdy pred nikým ohovárať ani kritizovať nemala by sa naň ponosovať pred inými osobami, vynášať manželské a rodinné tajomstvá a nemala by zasväcovať do rodinnej atmosféry ani svoje najbližšie príbuzenstvo /Křivohlavý, 2002/. Nezasvätené osoby nemôžu objektívne hodnotiť pozadie manželských sporov a nedorozumení, preto ich zásahy do cudzieho manželstva bývajú takmer vždy na škodu rodinného súladu a manželský rozvrat obyčajne ešte viac prehlbujú. Manželskému vzťahu prospeje, keď si manželka rozumie s manželovými príbuznými. Ako sa tento vzťah vyvinie často závisí aj na rodičoch manžela a hlavne na manželovej matke, ktorá si myslí, že jej „ukradli“ syna. Nechce sa s týmto stavom zmieriť a preto sa snaží syna udržať čo najdlhšie vo svojej závislosti. Manželovi sa páči ak jeho manželka vie hospodáriť v domácnosti a nie je egoistická a nemyslí len na svoje potreby, ale na potreby celej rodiny. Manželka by nemala byť puntičkárska a zádrapčivá. Muži si postupne viac a viac uvedomujú, že ženy sú s nimi rovnoprávne, že zaujímajú v našom spoločenskom

život dôležité postavenia a úspešne vykonávajú mnohé práce, ktoré predtým vykonávali oni. Veľa žien dnes dosahuje vysokoškolské vzdelanie. Manželia prestali byť výlučnými živiteľmi svojich manželiek, čo má nesporne vplyv na utváranie manželských vzťahov na voľnejšom, no mravnejšom základe.

Postupným uvedomovaním si svojich práv, najmä svojej hospodárskej nezávislosti a rovnoprávnosti vo všetkých oblastiach verejného života ženy zvyšujú svoje nároky voči manželom a mužom vôbec. *„Manželstvo je spojenie muža a ženy a spoluúčasť v celom živote, zdielanie božského a ľudského zákona“. (Herennius Modestinus)*

Čo očakávajú manželky od svojich manželov?

Ženy potrebujú a vyžadujú manželovu lásku, vernosť, oddanosť, dodržanie slova a rešpektovanie svojich želaní. Každá manželka si cení manželove slušné správanie voči sebe, aspoň v takej miere ako voči cudzím ženám, zdvorilosť, ohľaduplnosť, úctu, pozornosť aj v maličkostiach. Manželka si cení ak sa jej manžel pred cudzím vždy zastane, aká ju nikdy pred iným nekritizuje, neohovára, neponižuje a nepoukazuje na jej chyby. Lásku utužuje ak má muž pre ženu vždy slová uznania, oceňuje jej domáce práce, rovnomerne sa na nich zúčastňuje. Manželka si cení ak polovicu svojho voľného času venuje manžel rodine, ak je zodpovedný a rieši rodinné problémy z vážnosťou.Ženy neznášajú diktátorov, lakomosť, vydeľovanie peňazí, žiarlivcov, tajnostkárov a pôžitkárov /Rutterová, Schwarzová, 1999/. Obidvaja manželskí partneri očakávajú, že v manželstve nájdu vnútorné uspokojenie, rodinný súlad a šťastie, a to každý podľa svojich predstáv. Ak sa očakávanie niektorého partnera nesplní a sklame sa, príčinou môžu byť jeho neadekvátne požiadavky na druhého partnera alebo jeho neschopnosť prispôsobiť sa mu. Manželia by si mali uvedomiť, že sú sami tvorcami svojho šťastia alebo nešťastia, harmónie alebo rozvratu svojho spolunažívania. Ak sa obaja pokúsia vžiť do postavenia toho druhého, postaviť sa v mysli na jeho miesto a z jeho stanoviska posúdiť vzájomné vzťahy a jeho požiadavky, partneri si budú lepšie rozumieť, budú sa menej škriepiť, a čo je hlavné, bude menej rozvodov. A o to nám ide! *„Šťastné manželstvo je stavba, ktorú treba znovu stavať každučký deň“. (Andre Maurois)*

Záver

Pre veľký počet súčasných rodín je príznačné, že nemá vlastný kultúrny program (osobne zvolený i realizovaní). V rodinách sa čoraz menej venujú čítaniu kníh, spoločenským hrám, spevu a hudbe. Tieto aktivity sú žiaľ, čoraz častejšie nahrádzané televíziou, videom, nosičmi reprodukovanej hudby, čo spôsobilo potlačenie interpersonálnej komunikácie.

Použitá literatúra

1. BAHOUNEK, T. 1997. *Křesťanská sociologie pro každého*. Třebíč, Arca Ji Mfa, 1997, 375 s., ISBN 80-85766-95-7.

2. HANZLÍKOVÁ, A. et al. 2004. *Komunitné ošetrovateľstvo*. Martin, Osveta. 2004. 279 s., ISBN 80-8063-155-7.

3. KŘIVOHLAVÝ, J. 2002. *Konflikty mezi lidmi*. Praha, Portál, 2002, 189 s., ISBN 80-7178-642-X.

4. RUTTEROVÁ, K., SCHWARTZOVÁ, P. 1999. *Testy lásky*. Praha, AURORA. 1999, 170 s., ISBN 80-85974-68-1.

RÓMSKA KOMUNITA A JEJ RIZIKÁ V SEGREGOVANÝCH RÓMSKYCH OSADÁCH

Ivica Gulášová[1], Nadežda Peterková Justhová[2], Jozef Babečka[3]

[1,2,3]Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety

Bratislava, Slovakia

[2]Kúpele a.s.

Trenčianske Teplice, Slovakia

Úvod

Segregovaná rómska osada je priestorovo izolované miesto nažívania rómskeho obyvateľstva v chatrčiach, so zdevastovaným prostredím, bez základnej infraštruktúry a v niektorých osadách na Slovensku dokonca bez osvetlenia, vodovodu, kanalizácie, či žumpy. Ešte v 50. rokoch to boli väčšinou primitívne obydlia zapustené do zeme, dnes sú to jednopriestorové domčeky z dreva alebo nepálených tehál so skromným vybavením, kde často býva až 15- členná rodina. Rómovia nevlastnia ani pôdu, na ktorej žijú, čiže veľká časť rómskych príbytkov sú nelegálne stavby. Osady sa nachádzajú na okrajoch miest a obcí, najviac v oblasti východného Slovenska (Horváthová, 2002). Bytová situácia je v niektorých osadách nevyhovujúca a podštandardná. Nie v každej osade sú podmienky rovnaké. Významné rozdiely medzi osadami pozorujeme v sociálno-ekonomickej a psycho-sociálnej úrovni a v úrovni správania jednotlivých rodičov.

Stav zdravia rómskej komunity

Zdravie je ovplyvňované kultúrou, jej normami a životným štýlom jedincov, z čoho vychádzajú riziká pre zdravie. Samozrejme, že s kultúrou, hodnotami a normami rómskej komunity, ktoré sú pre ňu špecifické a z toho vyplývajúci životný štýl Rómov narážame v zdravotníctve na rôzne problémy. Stav zdravia u Rómov je podstatne horší ako u majority, pričom je ovplyvnený sociálnymi problémami. Podľa

dostupných zdrojov má približne 95% Rómov jeden až štyri rizikové faktory ohrozenia zdravia z nesprávneho životného štýlu, fajčenia už v skorom veku, zvýšenou hmotnosťou a nedostatkom pohybu. Rómska populácia v porovnaní s majoritou je postihnutá zvýšeným výskytom kardiovaskulárnych ochorení a hypertenzie s následkom náhlych mozgových príhod a infarktu myokardu, onkologických ochorení (karcinóm pľúc) a diabetes mellitus (15-20% prevalencia v dospelosti). Obezitou trpí 34,2% Rómov, metabolickým syndrómom až 50% Rómov s nadváhou a tabak fajčí 70% mužov a 60% žien. Rómovia zomierajú pomerne mladí, nad 65 rokov sa ich dožíva veľmi málo. Stredná dĺžka života je u nich pomerne krátka, len okolo 40 rokov (TASR, 2008). Nízka úroveň prevencie a chýbajúca komunikácia s rómskym etnikom formou komunitných sestier patrí k základným faktorom, ktoré ovplyvňujú zlú informovanosť komunity o zdravom životnom štýle.

K rizikovým faktorom, ktoré ovplyvňujú zdravie rómskej komunity môžeme zaradiť všetky negatívne vplyvy na zdravie súvisiace s nesprávnym životným štýlom Rómov, z čoho vyplývajú ďalšie problémy týkajúce sa zdravotníctva.

Sociálna situácia – je u rómskej etnickej skupiny závažná. Nízky štandard bývania, nevyhovujúce environmentálne podmienky, zdevastované a znečistené životné prostredie, nezamestnanosť a nízky príjem, z čoho vyplýva chudoba sú závažnými nepriaznivými problémami populácie, ktoré ovplyvňujú jej zdravotný stav.

Nezdravé stravovacie návyky a výživa – nákup lacných potravín s vysokým obsahom tukov a jednostranná strava z nízkym obsahom vitamínov a vlákniny, strava takmer bez ovocia a zeleniny spôsobuje u rómskeho etnika oveľa častejšie kardiovaskulárne ochorenia, diabetes mellitus, obezitu, metabolické poruchy a onkologické ochorenia ako u nerómskeho obyvateľstva. Takto kombinovaná strava je pre túto populáciu charakteristická a je závažným faktorom, ktorý prispieva ku vzniku ochorení.

Nedostatok pohybu – v segregovaných rómskych osadách sa u obyvateľov vyskytuje väčšinou 96% nezamestnanosť, čo je spôsobované nedostatočným vzdelaním a izoláciou od nerómskeho obyvateľstva. Nedostatok životných úloh a pracovných aktivít vyvoláva u Rómov nezáujem, flegmatizmus až pohodlnosť, z čoho stúpa

obezita komunity (Rosinský, 2013). Pohybujú sa len obmedzene, medzi sebou po príbytkoch v osade na úzkom priestranstve, v ktorom žijú. Len zriedka je vidieť Róma pohybovať sa v meste alebo dedine, väčšinou len ak si potrebujú nakúpiť alebo musia navštíviť lekára.

Obezita – vzniká nedostatkom pohybu a prejedaním sa alebo požívaním tučných jedál. Následok sú kardiovaskulárne ochorenia, hyperinzulinémia, hypertriacylglycerolémia, náhle cievne mozgové príhody, infarkt myokardu, hypertenzia, diabetes mellitus a iné.

Fajčenie a alkohol – miera užívania alkoholu a fajčenie sa zvyšuje. Závažným problémom je užívanie týchto látok v gravidite, kde dochádza k zvýšeniu chorobnosti, rôznym poškodeniam a úmrtiam novorodencov a k predčasným pôrodom plodu. Stúpa výskyt onkologických ochorení, najmä karcinómu pľúc a kardiovaskulárnych ochorení v súvislosti s fajčením (Rosinský, 2013). Alkohol je často krát následok chudoby a spôsobuje poškodenie organizmu, agresivitu a zmeny osobnosti, ktoré sa u rómskeho obyvateľstva prejavujú zvýšenou emocionálnosťou a temperamentom, čo môže vyústiť do rôznych problémov k okoliu.

Závislosť na drogách a liekoch – sa rozrastá a s ňou stúpa riziko šíriacich sa infekcií HIV a Hepatitídy C. V niektorých komunitách sa užívajú drogy na báze organických rozpúšťadiel (fetovanie toluénu) hlavne v sociálne slabších vrstvách. Takmer vo všetkých rómskych komunitách je rozšírené užívanie liekov hlavne Ibuprofénu, Paracetamolu a Diazepamu.

Nízka vzdelanostná úroveň – spôsobuje nedostatočnú úroveň zdravotného uvedomenia, nedostatok vedomostí o správnom životnom štýle a hlavne vysokú mieru nezamestnanosti (Rosinský, 2013) u rómskej etnickej skupiny, čo so sebou prináša taktiež zdravotné problémy komunity.

Nevytrvalosť v činnostiach – je typickou črtou rómskej kultúry. Nevytrvalosť v učení spôsobuje nevzdelanosť a s tým spojenú nevedomosť jedincov, nevytrvalosť napríklad v liečebnom režime zapríčiňuje zvýšený výskyt chronických ochorení (Rosinský, 2013) a rezistentných ochorení na lieky napr. multirezistentnej tuberkulózy. Máloktorú činnosť alebo povinnosť, ktorú má rómsky etnik vykonať,

dokáže dotiahnuť do konca, čo vyplýva ako sme už spomenuli z hodnôt a noriem jeho kultúry a úrovne jeho myslenia.

Nízka úroveň komunálnej a osobnej hygieny – je veľmi závažným problémom v segregovaných rómskych osadách. Často sa stretávame s prípadmi, kedy obydlia v osadách nemajú základné hygienické podmienky. Osady sú bez kanalizácie a vodovodu alebo existuje spoločný priestor pre celú osadu vyhradený na tieto činnosti. Rómska komunita vo väčšine prípadov nebazíruje na dodržiavaní osobnej hygieny, čo so sebou prináša zvýšený výskyt parazitárnych ochorení kože a vlasov (pedikulóza), časté šírenie infekcií vzdušnou a oro-fekálnou cestou, ako salmonelóza, infekčné hnačky, Hepatitída A a ďalšie ochorenia ako syfilis, Hepatitída B, Hepatitída C atď (Máachová, Kubátová et al., 2011).

Rizikové sexuálne správanie – je tabuizovaný problém. Nedostatočná prevencia so sebou prináša vysoký výskyt sexuálne prenosných ochorení a mnohodetnosť u žien. So sexualitou sa začína u rómskej etnickej skupiny pomerne skoro a dievčatá sa stávajú matkami častokrát už v 13. roku života, ešte psychicky nezrelé (Schopf, 1994).

Rómska etnická skupina patrí svojim spôsobom životného štýlu do rizikovej skupiny určitých ochorení, ktoré sa u nej vyskytujú pomerne často v porovnaní s majoritou.

Infekčné ochorenia – patria tu všetky ochorenia prenášajúce sa oro- fekálnou, vzdušnou a krvnou cestou a cestou cez vonkajšie kryty. Sú to infekčné ochorenia GITu, kože a vlasov, dýchacích orgánov, hnačky, žltačky, vírusové hepatitídy, sexuálne prenosné ochorenia a iné.

Tuberkulóza – veľmi často sa pri diagnostikovaní TBC stretávame s rómskym etnikom (Machová, Kubátová, et al., 2011). Dôvod je v tom, že ich epidemiologická situácia je pre šírenie tuberkulózy výhodná. Nedodržiavanie liečebného režimu a pravidelného užívania liekov je základný problém nevyliečenia sa z tuberkulózy a následným šírením ochorenia ďalej. Väčšinou sa u Rómov vyskytuje multirezistentná tuberkulóza, ktorá vznikla na podklade rezistencie mykobaktérií na antituberkulotiká nedodržiavaním liečby (Komárek, Provazník, 2011).

Rómske deti – sú rizikovou skupinou *ochorení súvisiace s faktormi vonkajšieho prostredia*. Zaraďujeme k ním otravy, poranenia rozličných druhov, infekčné ochorenia, popáleniny a iné (Kozmová, 2004).

Recesívne dedičné ochorenia – sú geneticky podmienené ochorenia poruchy DNA prenášajúce sa z generácie na generáciu alebo sa po počatí počas bunkového delenia vyskytnú mutácie, to vedie ku geneticky podmieneným ochoreniam a ku vzniku homozygotného potomka, čo vyplýva z príbuznosti rodičov a dieťa sa narodí s postihnutím. Táto situácia sa v rómskej komunite vyskytuje často na základe skutočnosti, že dochádza k pohlavnému styku medzi príbuznými hlavne u mladistvých.

Problém rómskej populácie by sa mal začať riešiť zlepšením ich zlej environmentálnej a sociálnej situácie z pohľadu verejnosti, čo si myslím, že je na dobrej ceste. Rómske segregované osady sa postupne vylepšujú z pohľadu infraštruktúry a štát poskytuje aj nové príbytky pre obyvateľov osád. **Finančne odporované sú aj rodiny so školopovinnými deťmi, aby sa dosiahla vysoká návštevnosť detí na základných školách a tým sa zabránilo analfabetizmu detí** (Shusterová, Uramová, 2006)**. Edukácia Rómov je potrebná v oblasti:** zdravej a správnej výživy a nakupovania potravín, zdravého životného štýlu, prevencie obezity, prevencie ochorení, dodržiavania liečby, rizikového sexuálneho správania, prevencie skorého rodičovstva, ochrany pred pohlavne prenosnými ochoreniami, správnych hygienických návykov, ochrany pred prenosnými infekčnými ochoreniami, ochrany detí vo vonkajšom prostredí a iné (Draganová, et al., 2006).

Záver

Našim príspevkom sme chceli poukázať na riziká rómskej komunity, ktoré vychádzajú zo špecifík ich kultúry, myslenia, hodnôt a ak by sme to zhrnuli do jedného celku, tak by sme mohli povedať že zo životného štýlu, ktorým nažívajú. Rómsky problém socializácie sa na Slovensku určite rieši, vynaložilo sa už veľa úsilia a financií a aký to malo efekt, určite vie každý posúdiť sám. V zdravotníctve sú ale veľké medzery, ako som už uviedla to, že chýbajú komunitné sestry so špecifickým zameraním na rómske komunity, pretože v podstate sa o rómsku

komunitu z hľadiska starostlivosti o zdravie a prevencie chorôb nikto nestará a nikto s ňou nekomunikuje efektívne. Takto sa ale problémy neodstránia a s pribúdajúcou populáciou, ktorá sa rýchlo rozrastá pribudnú aj ďalšie problémy, ak sa zlou zdravotnou situáciou Rómov a rizikami tejto komunity nebude nikto zaoberať.

Použitá literatúra

1. DRAGANOVÁ, H. a kol. 2006. *Sociálna starostlivosť*. Martin: Osveta, 2006. 188 s. ISBN 978-80-8063-240-3.

2. HORVÁTHOVÁ, J. 2002. *Kapitoly z dějin Romů*. Praha: Člověk v tísni, společnost pri ČT, o.p.s., 2002. ISBN 80-7106-615-X.

3. KOZMOVÁ, G. 2004. *Rómsky problém na Slovensku*. In: Slovenská politologická revue. [online]. 4/2004. [citované 2011-15-10]. s. 1. Dostupné na internete: http://www.ucm.sk/revue/2004/4/Kozmova.pdf.

4. KOMÁREK, L., PROVAZNÍK, K. 2011. *Ochrana a podpora zdraví*. Praha: 3. lékařská fakulta UK, nadace CINDI. 99 s., ISBN 978-80-260-1159-0.

5. MÁCHOVÁ, D., KUBÁTOVÁ, J. et al., 2011. *Výchova ke zdraví*. Praha: Grada. 2010. 291 s., ISBN 978-80-247-2715-.

6. TASR. 2008. *Zdravotníci monitorujú zdravotný stav Rómov*. In: Sme.sk. [online]. [citované 2011-16-10]. s. 1. Dostupné na internete: http://www.sme.sk/c/3981853/zdravotnici-monitoruju-zdravotny-stav-romov.html.

7. ROSINSKÝ, R. 2013. *Multikultúrna výchova v inkluzívnej edukácii.* Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Ústav romologických štúdií, 2013. ISBN 978-80-8052-547-7.

8. SCHOPF, R. 1994. *Sinti, Roma und wir anderen: Beiträge zu problembesetzten Beziehungen*. Hamburg: Lit, 1994. 180 s. ISBN 3-89473-786-7.

9. SHUSTEROVÁ, N., URAMOVÁ, P. 2006.*Psychologické minimum pre asistenta učiteľa.* Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta, 2006. ISBN 80-8068-489-8.

10. TASR. 2008. Zdravotníci monitorujú zdravotný stav Rómov. In: Sme.sk. [online]. [citované 2011-16-10]. s. 1. Dostupné na internete: http://www.sme.sk/c/3981853/zdravotnici-monitoruju-zdravotny-stav-romov.html.

ÚLOHA VEREJNÉHO ZDRAVOTNÍCTVA A OŠETROVATEĽSTVA V NAPĹŇANÍ PROGRAMU ZDRAVIE V 21.STOROČÍ: PREVENCIA CIVILIZAČNÝCH OCHORENÍ

Ivica Gulášová[1], Nadežda Peterková Justhová[2], Jozef Babečka[3]

[1,2,3]Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety

Bratislava, Slovakia

[2]Kúpele a.s.

Trenčianske Teplice, Slovakia

Úvod

Zdravie je kľúčovým faktorom rozvoja spoločnosti. Štátna politika zdravia je politikou pre zdravie a každá vláda musí považovať zdravie a rovnosť v zdraví za základné práva každého občana, pre plnohodnotný život. V našom príspevku chceme poukázať na úlohu Verejného zdravotníctva a Ošetrovateľstva (ďalej len VZ) ako inštitúcii zameraných a slúžiacich na ochranu a podporu zdravia a kvalitu života, osvetu a kontrolu dodržiavania programov zdravia hlavne na školách ako prevenciu srdcovo-cievnych a vertebrogénnych ochorení, obezity a DM, ktoré spolu úzko súvisia a sú príčinou, alebo spúšťačom ďalších možných ochorení. Sú to oblasti, ktoré sú človekom ľahko ovplyvniteľné, ich metódy sú pomerne ľahko dostupné a všeobecne známe.

Politika zdravia v Európskom regióne

Otázka zdravia nadobúda čoraz väčší význam ako na európskej, tak aj na celosvetovej úrovni. Trvalá udržateľnosť dobrého zdravia a zlepšenie kvality života je hlavným cieľom nielen Európskej únie, ale aj organizácií, ktoré sa svojou politikou a aktivitami zapájajú do procesov na zlepšenie verejného zdravia, prevencie ochorení a určovaní zdrojov ohrozenia zdravia (Komárek, Provazník, et al., 2011).

Dominantnými cieľmi viacerých programov Európskej únie sú najmä podpora zdravia, prevencia ochorení (napríklad Program verejného zdravia), zlepšovanie životných podmienok a kvality zdravotníckych služieb, zabezpečenie prístupu ku kvalitnej zdravotnej a ošetrovateľskej starostlivosti pre všetkých občanov a zvyšovanie zdravotného uvedomenia.

Zdravotná politika Európskeho spoločenstva a vrátane všetkých jej členov sa riadi dokumentom prijatým SZO na 51. Svetovom zdravotníckom zhromaždení v roku 1998 Zdravie pre všetkých v 21. storočí. Ide o pokračovanie predchádzajúceho programu Zdravie pre všetkých do roku 2000 prispôsobeného zmeneným podmienkam (starnutie populácie, objavovanie sa nových infekčných chorôb, zväčšujúce sa ohrozenie životného prostredia, prekotná urbanizácia, globalizácia obchodu, nárast turizmu, rozvoj nových technológií a ďalšie činitele) (Hanzlíková et al., 2006). Základným cieľom je dosiahnuť plný potenciál zdravia pre všetkých a podčiarkuje sa princíp rovnosti ľudí a ich solidarity v zabezpečovaní zdravia (Holčík, 2009).

Ochrana zdravia má slúžiť ako nástroj na eliminovanie neakceptovateľného zdravotného rizika zapríčineného akýmkoľvek druhom ľudskej činnosti. Vyžaduje nemalé náklady zo strany štátu i súkromného sektora. **Väčšina preventívnych opatrení je zahrnutá do príslušnej legislatívy krajiny a v optimálnom prípade je podporovaná kvitnúcou ekonomikou, kultúrou života a morálky.** Úlohou je monitorovať komponenty zdravia v rámci už existujúcej legislatívy (trendy v zdravotnom stave obyvateľstva, vplyv pracovného a životného prostredia na populačné skupiny, výživu, životný štýl vrátane zlozvykov, ako je fajčenie, alkoholizmus, drogy a pod.). K ďalším významným aktivitám patrí aplikácia vedeckých poznatkov v praxi, uzatváranie a plnenie medzinárodných dohôd (napríklad eliminácia, respektíve zníženie koncentrácií niektorých škodlivín v ovzduší, medzinárodná kontrola domácich i dovážaných potravín a iné). Ide o plynulý proces, priebežne obohacovaný poznatkami o nových chemických látkach, resp. modifikovaný podľa aktuálnych potrieb praxe.

Podpora zdravia pozostáva zo vzdelávania, organizácie, ekonomiky a iných foriem zdravotníckej inšpekcie. Tento termín vyplýva zo zamerania sa na problémy životného štýlu a vzťahu zdravia k faktorom životného prostredia (Machová, Kubátová et al., 2011). **Najkritickejším momentom pri postoji k zlepšovaniu zdravia je nedostatočná informovanosť, respektíve nedostatočné vedomosti širokých vrstiev obyvateľstva.** Prekonať to znamená sústrediť úsilie na informovanie verejnosti o nových poznatkoch v prevencii najmä civilizačných ochorení, ovplyvnení dedičnej predispozície na určité choroby a úprave životného štýlu (stravovanie, pohyb, redukcia dlhodobého stresu, rozvíjanie aktívneho odpočinku a pod.). Aktivácia zainteresovanosti jednotlivcov na vlastnom zdraví je už polovičným úspechom na ceste k jeho zlepšeniu. **Zatiaľ čo ochranu zdravia riadia prevažne štátne inštitúcie, podpora zdravia je založená na aktívnej kooperácii jednotlivcov, skupín, spoločností alebo zariadení s týmito inštitúciami** (Kebza, 2005). Finančná podpora je dobrovoľná, čiastočne sponzorovaná štátom, alebo individuálnymi darcami. Podpora zdravia znamená šancu predĺžiť vek dožívania pri lepšej kvalite života. Táto aktivita sa u nás iba začína rozvíjať, ale štatistické údaje o dlhšom veku dožívania v ekonomicky rozvinutých krajinách poukazujú na to, že stratégia aktívneho záujmu jednotlivca o vlastné zdravie na základe dobrej informovanosti prináša svoje ovocie ().

Koncepcia kvality života ponímanej vo vzťahu k zdravotnému stavu je súčasťou hodnotenia vplyvu faktorov prostredia na populácie vo všeobecnosti a čiastkovo na pacientov trpiacich na chronické ochorenia. Okrem toho psychosociálne prostredie a vlastná psychika sú často rozhodujúcou mierou spoluzodpovedné za klinický stav pacienta (Cambell, Rohrbaugh, 2016). Tento aspekt sa dá vysvetliť životným štýlom – napríklad riziká pre zdravotný stav u citlivejších jedincov (seniorov alebo deti), výskyt zhubných nádorov u ľudí s určitým životným štýlom či špecifickou profesiou.

Záver

Komplexnosť hodnotenia kvality života vo vzťahu k zdraviu sa dá demonštrovať na rôzne vypracovaných dotazníkoch pri formulácii otázok o zdravotnom stave a

životnom štýle jedinca. **Nesprávna interpretácia asociácií medzi jednotlivými otázkami, resp. odpoveďami môže byť zavádzajúca a vedie k nesprávnemu pochopeniu príčinnosti, ako sa to ukázalo na veľkom počte nielen dotazníkových štúdií.** Veľmi dôležitou pri takýchto štúdiách je predovšetkým dobrovoľnosť dobre informovaných respondentov, ktorá sa vyjadrí ich písomným súhlasom (). **Iným závažným momentom je nesprávna interpretácia získaných informácií, ak sa zbierali v neporovnateľných sociálno-demografických podmienkach regiónov, resp. krajín.** V každom prípade sú však takéto štúdie o životnom štýle a zdravotnom stave ľudských populácií dôležitou informáciou z hľadiska racionálnej primárnej prevencie, pri vyhľadávaní rizikových jedincov, ako aj pri plánovaní rozpočtových prostriedkov v rezorte zdravotníctva.

Použitá literatúra

1. CAMBELL, W., H., ROHRBAUGH, R., M. 2016. *Biopsychosociálny prístup – manuál.* Bratislava: Vydavateľstvo F – psychiatria, psychoterapia, psychosomatika. 2016. 172s., ISBN 80-88952-85-5.

2. HANZLÍKOVÁ, A., et al. 2006. *Komunitné ošetrovateľstvo*. 2. Nezmenené vydanie. Martin: vydavateľstvo Osveta, 2006. 280 s. ISBN 80-8063-213-8.

3. HOLČÍK, J. 2009. *Civilizace, hodnoty, zdraví a zdravotní problémy*. In: Civilizace nemoci. Praha, Futura. 2009

4. KEBZA, V. 2005. *Psychosociální determinanty zdraví*. Praha, Grada, Publishing. 2005, 263 str., ISBN 80-200-1307-5.

5. KOMÁREK, L., PROVAZNÍK, K. 2011. *Ochrana a podpora zdraví*. Praha: 3. lékařská fakulta UK, nadace CINDI. 99 s., ISBN 978-80-260-1159-0.

6. MÁCHOVÁ, D., KUBÁTOVÁ, J. et al., 2011. *Výchova ke zdraví*. Praha: Grada. 2010. 291 s., ISBN 978-80-247-2715-8.

ÚLOHA VEREJNÉHO ZDRAVOTNÍCTVA V OBLASTI ZDRAVIA DETÍ A MLÁDEŽE

Ivica Gulášová[1], Nadežda Peterková Justhová[2], Jozef Babečka[3]

[1,2,3]Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety

Bratislava, Slovakia

[2]Kúpele a.s.

Trenčianske Teplice, Slovakia

Úvod

Úlohou VZ je ovplyvniť a pomôcť vychovať mládež k zodpovednosti o svoje zdravie. Veľká pozornosť sa má venovať najmä telesnej výchove, ktorá je nedostatočná a v mnohých prípadoch ju samotný pedagógovia odsúvajú na vedľajšiu koľaj a nepripisujú jej adekvátnu vážnosť. Telesná výchova ako predmet by nemal byť len o jeho absolvovaní. Deti stále častejšie nosia ospravedlnenky od lekára o neschopnosti cvičiť. Tu by mal do hry vstúpiť aj dorastový lekár a potvrdenie o neschopnosti cvičiť vypísať len vo výnimočných prípadoch, nakoľko týmto spôsobom aj sám prispieva k pohybovej chudobe detí a mládeže. Hodiny sú vedené nesprávne a to mnohokrát vyvoláva u žiakov nezáujem (Ďatelová, 2008). V mnohých prípadoch ich pedagóg nechá hrať napr. futbal, alebo vybíjanú bez adekvátneho výkladu a zatiaľ on sedí v kabinete a venuje sa niečomu inému. To u polovice žiakov vyvolá nadšenie (tých aktívnejších a súťaživejších) a druhá polovica zatiaľ sedí na lavičke a hľadajú spôsoby ako sa takýmto nudným hodinám vyhnúť. Úloha telocvikára nemá byť len v naučení žiakov základným hrám a pohybom. Mal by spolupracovať so športovými klubmi v okolí, vyhľadávať pohybovo nadané deti a usmerniť ich aj ich rodičov v správnom výbere športovej aktivity. Tým by určitej miere prispel aj k rozvoju základní jednotlivých športových odvetví. Hodina telesnej výchovy má v žiakoch vyvolať záujem o prirodzený pohyb a rozšíriť si obzor o nové

spôsoby vybitia si prebytočnej energie (Kast-Zahn, Morgenroth, 2008). Musia sa naučiť zodpovednosti za svoje zdravie. Nakoľko cvičenie a prirodzený pohyb, podpora správnej výživy, režim dňa, prevencia proti požívaniu návykových látok slúži ako prevencia civilizačných ochorení (Benedikovičová, Havelková, 2006). Napr. WHO podporuje programy, ako je napríklad program **Školy podporujúce zdravie** (Gulášová, 2019). Veľmi dôležitú rolu hrá aj materská škola, keďže deti mnohokrát nemajú dobrý príklad v rodičoch a v najbližšom okolí, kde sa prevencií nevenuje skoro žiadna pozornosť a rieši sa to až v prípade už prepuknutého ochorenia. Všeobecne platí, že ubúdajú pohybové aktivity u všetkých vekových skupín, nielen u detí a navyše nie sú rovnomerne rozdelené v priebehu dňa a týždňa a chýba pri nich pohybová pestrosť. Vychovávatelia a pedagógovia majú pritom na deti veľký vplyv a môžu ich inšpirovať, povzbudiť a tie sa potom aj doma dožadujú podobného postupu ako v škôlke či v škole. A tieto spoločné aktivity môžu pomôcť aj k stuženiu rodiny. To si ale vyžaduje vytvárať a organizovať špeciálne vzdelávacie programy zamerané na psychohygienu, telesnú kultúru a ich vzájomné prepojenie. Tieto programy by mali byť povinné pre určitý minimálny počet učiteľov na škole (Gulášová, 2019). Mottom celého programu má byť „**Vychovajme si zdravú generáciu**.„

Ako príklad uvádzam ázijské krajiny, kde je telesná výchova na školách na veľmi vysokej úrovni a deti napr. organizovane vykonávajú kombinované dýchacie a telesné cvičenia (tai chi, joga, karate a iné). V severských krajinách je to napr. saunovanie. To sú návyky a rituály, ktoré sa stanú prirodzenou súčasťou života človeka. V dospelom veku tieto aktivity vo veľkej miere vyhľadávajú, vykonávajú a tým prispievajú k znižovaniu chorobnosti a k finančnému zaťaženiu štátu.

V poslednom období stále viac nadobúdajú význam aktivity zamerané na predchádzanie nebezpečenstva, ktoré vyplýva z požívania drog a alkoholu. Medzi základne úlohy primárnej prevencie vzniku drogových závislosti patrí: napĺňanie bodov vládneho **Programu boja proti drogám a drogovým závislostiam**, pokračovanie v realizácii celoslovenských a celoeurópskych epidemiologických prieskumov zameraných na zistenie situácie ohľadom zneužívania návykových látok

u žiakov a študentov, vytvorenie podmienok na rozvoj voľno časových aktivít, zdôrazňovanie pozitívnej sily rovesníckych skupín a zavádzanie vhodných tzv. **PEER**- programov. Je potrebné upriamiť pozornosť aj na ďalšie formy rizikového správania sa detí a mládeže – týranie, kriminalitu, úrazy.

Mládež a šport

Šport učí človeka byť voči sebe tvrdší, dravší voči svetu, učí že úspech možno dosiahnuť až po poriadnej príprave, cieľavedomosti, odriekavaní si určitých vecí, v spolupráci s kolektívom a že prípadný neúspech v hocijakej oblasti života je zvládnuteľný a naučí nás sa z toho poučiť. To sú vlastnosti, ktoré ľudia na športovcoch, alebo na úspešných ľuďoch obdivujú. Človek ktorý sa venuje nejakej športovej aktivite vedome aj nevedome prenáša svoje vlastnosti aj do bežného života (rodinného, pracovného, sociálneho). VZ sa má v prevencií zameriavať sa hlavne na deti a mládež, starať sa o rozvoj rekreačného športu, lebo dospelý človek bez pohybových návykov a otužovania sa začne o seba zaujímať a starať až po zdravotných problémoch, alebo na odporučenie lekára. Je to potom už terciálna liečba, ktorá vo veľkej miere zaťažuje aj finančný rozpočet štátu (Hanzlíková et al., 2007). V týchto prípadoch sa snaží „so sebou niečo urobiť„ a mnohokrát je to behanie a posilňovanie na ktoré padne voľba. Avšak bez predchádzajúcich skúseností si väčšinou privodí ďalšie zdravotné problémy a skonštatovaním, že šport nie je až taký dobrý ako všetci hovoria vsadí na medikamentóznu liečbu a na „zaručených„ liečiteľov. To je začiatok začarovaného kruhu, z ktorého sa dá veľmi ťažko vystúpiť. Človek je od prírody tvor lenivý a pohodlný. Práve z tohto dôvodu je zameranie VZ na mládež kľúčové. Ak vytvoríme v deťoch tzv. dobrú závislosť na prirodzenom pohybe a rekreačnom športe a príp. na saune a iných spôsoboch otužovania, môžeme v budúcnosti znížiť výskyt kardiovaskulárnych a vertebrogénnych ochorení, obezity a chorôb vyplývajúcich zo stresových situácií (Máchová, Kubátová, et al., 2011). Dnešný trend je ale opačný. Deti sa nehýbu skoro vôbec, rodičia mnohokrát nemajú čas, prostriedky, vedomosti ale v niektorých prípadoch aj nezáujem o vybitie prirodzenej energie svojich detí. Sú priveľmi zaneprázdnený a unavený z nárokov

dnešnej hektickej doby a samy sa sú v kolotoči problémov, ktorých spoločným menovateľom je fenomén dnešnej doby – stres.

Stres sprevádza človeka po celý život. Predstavuje rad fyziologických reakcií organizmu ako prirodzenú adaptačnú na výstrahu a nebezpečenstvo. Ak sa stresová situácia nevyrieši, stres sa nebude neutralizovať, zostáva nevyriešený, nebezpečný v organizme a môže byť štartérom procesu, ktorý v konečnom dôsledku vedie k vážnejšiemu ochoreniu (Kebza, 2005). Z medicínskeho hľadiska sú následky stresu najmasovejšími problémami ľudstva (internet). Aj v tomto prípade môže byť jednou z alternatív prirodzené odbúranie nahromadeného psychického napätia a tou je správne dávkovanie primeranej pohybovej aktivity. Ľudia nezvládajú stresové situácie. Ďalším nevhodným spôsobom ako sa relatívne zbaviť stresu (u detí je to často krát nuda) je fajčenie a konzumácia alkoholu (Máchová, Kubátová, et al., 2011). V SR fajčí pravidelne približne 23% dospelých a 16% fajčí príležitostne. Podobný trend je aj v konzumácií alkoholu, kde stúpa počet mladých, závislých ľudí (Holčík, 2009). To nahráva hlavne farmakologickému priemyslu, kde sa investujú obrovské peniaze na lieky proti ,,všetkému,, Je to kolobeh, z ktorého vystúpiť pomôže len spolupráca štátu so štátnymi inštitúciami a dobrovoľnými neziskovými organizáciami. Bohužiaľ väčšina dobrých úmyslov končí na chamtivosti a ziskuchtivosti určitých skupín ľudí, ktorých osobné záujmy sú postavené nad potreby ostatných.

Prevencia v staršom veku

Populácia SR nadobúda charakter starnúcej populácie západoeurópskeho typu. Je potrebné využiť skúsenosti ekonomicky vyspelých krajín pre riešenie tohto závažného spoločensko-ekonomického problému. Starnutie je prirodzený fyziologický proces zmien v organizme, ktorý sa začína už v okamihu narodenia. Vyvrcholením tohto procesu je staroba. Jej najvýraznejším znakom je pokles fyzickej výkonnosti. Nastavajú zmeny zraku, sluchu, pamäti, spomaľujú sa myšlienkové pochody. Zdravie starších ľudí najviac ohrozujú choroby srdca a ciev, nádory, osteoporóza, cukrovka, úrazy, môžu sa pridružiť i rôzne psychické poruchy (Liba, 2007). Zmena a choroby sa nemusia u každého človeka objaviť rovnako. Závisí to

predovšetkým od spôsobu života a správania sa jednotlivca počas celého jeho života. Starobu okrem fyzických zmien sprevádzajú aj psychické zmeny, ktoré sa prejavujú zmenou nálad, názorov a správania staršieho človeka. V dokumente WHO Zdravie pre 21. storočie, sa jedna kapitola venuje problematike starnutia, cieľom a navrhovaným stratégiám ako zdravo starnúť. Problematikou zdravého starnutia sa zaoberajú aj priority a projekty zakotvené v Národnom programe podpory zdravia. Cieľom zdravotnej politiky venovanej starším občanom je vytvoriť predpoklady na to, aby sa starší ľudia dožívali vysokého veku v dobrom telesnom a duševnom zdraví (Holčík, 2009).

Medzi najčastejšie rizikové faktory, ktoré ovplyvňujú zdravotný stav staršieho človeka patria najmä: nedostatok pohybu, zlá životospráva, fajčenie, konzumácia alkoholu, dlhotrvajúce psychické napätie, poruchy mobility (pády) (Komárek, Provazník, 2011). Existuje však množstvo možných preventívnych opatrení, ktoré sa dajú využiť pri zlepšovaní zdravotného stavu a životného prostredia seniora. Príkladom je jedinečný projekt s názvom **Mám 65+ a teší ma, že žijem zdravo**. Jeho obsahom je certifikované vzdelávanie starších ľudí, s cieľom zlepšiť zdravotný stav a zdravotné uvedomenie seniorov (Gulášová, 2008).

Záver

Musíme si uvedomiť, že sme nielen strojcami vlastného šťastia, ale vo veľkej miere aj vlastného zdravia. Bez vlastného pričinenia sa, vzdelávania sa a hlavne určitej dávky sedliackeho rozumu sa úroveň zdravia nielen u nás, ale aj vo svete nikdy nezlepší. Môžu sa o to snažiť rôzne organizácie, alebo svetovo uznávaný odborníci, keď nás nepochopí obyčajný človek, na koho je celé úsilie zamerané je celé to úsilie viac menej zbytočné. Zrozumiteľnou formou treba motivovať a popohnať masy ľudí, aby aktívne zmenili svoj doterajší životný štýl k lepšiemu. K tomu je ale potrebné aktívne zapojiť do celého procesu hlavne štát, potom zamestnávateľov, rôzne organizácie a dobrovoľníkov. Je potrebné, aby mali ľudia najprv istotu v sociálnej a finančnej sfére a podporu a možnosti robiť niečo pre svoje zdravie od zamestnávateľa a potom je možné od nich požadovať, aby sa o seba viac starali. Zamestnávateľa by mal k tomu zaviazať a podporovať štát, pripraviť napr. formu

bonusov, aby bol napr. podnikateľ motivovaný odvádzať časť svojho zisku na zlepšenie, alebo udržanie zdravotnej úrovne svojich zamestnancov a tým znižovať náklady štátu na liečbu civilizačných ochorení, lebo prevencia je vždy lacnejšia ako následná liečba.

Použitá literatúra

1. BENEDIKOVIČOVÁ, A. – HAVELKOVÁ, B. *2006. Medicínske aspekty výživy detí a dospelých a dietetika*. In HELD, Ľubomír a kol. *Teória a prax výchovy k zdravej výžive na školách*. Bratislava: Veda SAV, 2006. s. 237-280. ISBN 80-224-0920-0.

2. ĎATELOVÁ, M. 2008. *Súčasný stav výživy a výskyt obezity u detí na Slovensku*. Banská Bystrica : Odbor hygieny detí a mládeže, Regionálny úrad verejného zdravotníctva so sídlom v Banskej Bystrici, 2008.

3. GULÁŠOVÁ, I. 2019. *Potrebujeme komunitnú sestru na školách – školskú sestru?* Medical Practice. Marfa Slovakia. Roč., XIV, č. 1/ 2019, str. 9-10, ISSN 1336-4871.

4. GULÁŠOVÁ, I. 2008. Psychosociálne aspekty starnutia a staroby. Lekárske listy. 2008. č. 22, str. 20-22, ISSN.

5. HANZLÍKOVÁ, A., a kol. 2007. *Komunitní ošetřovatelství*, 1. české vydání, Martin, Osveta, 2007, 271 s. ISBN 978-80-8063-257-1.

6. HOLČÍK, J. 2009. *Civilizace, hodnoty, zdraví a zdravotní problémy*. In: Civilizace nemoci. Praha, Futura. 2009.

7. KAST-ZAHN, A. – MORGENROTH, H. 2008. *Aby děti správně jedly*. Brno : Computer Press, 2008. 176 s. ISBN 978-80-251-1937-2.

8. KEBZA, V. 2005. *Psychosociální determinanty zdraví*. Praha, Grada, Publishing. 2005, 263 str., ISBN 80-200-1307-5.

9. KOLEKTÍV AUTOROV. 2007. *Výkladový ošeřovatelský slovník*. Praha: Grada. 2007. 568 s., ISBN 980-80-247-2240-5.

10. KOMÁREK, L., PROVAZNÍK, K. et al. 2011. *Ochrana a podpora zdraví*. Praha: 3. lékařská fakulta UK, nadace CINDI. 99 s., ISBN 978-80-260-1159-0.

11. MACHOVÁ, J., KUBÁTOVÁ, J. et al. 2011. *Výchova ke zdraví*. Praha, Grada, 291 s., ISBN 978-80-247-2715-6.

VÝCHOVA K ZDRAVÉMU STRAVOVANIU – ZÁSADY ZDRAVEJ VÝŽIVY

Ivica Gulášová[1], Nadežda Peterková Justhová[2], Jozef Babečka[3]

[1,2,3]Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety

Bratislava, Slovakia

[2]Kúpele a.s.

Trenčianske Teplice, Slovakia

Úvod

Výživa je základným faktorom životného štýlu na udržanie zdravia. Správna výživa je predpokladom zdravého vývoja človeka a hlavnou podmienkou prevencie a liečby niektorých ochorení. Správne zloženie potravy je podstatnou časťou prevencie srdcovo – cievnych ochorení, predovšetkým aterosklerózy a nádorových ochorení. Na zlom zdravotnom stave nášho obyvateľstva sa nemalou mierou podieľa práve výživa, ktorú možno charakterizovať ako energeticky a nutrične nevyváženú. Odborníci z oblasti výživy a zdravotnícki pracvníci konštatujú, že jeme veľa tukov, sladkostí, veľa slaného, ale predovšetkým, že jeme veľa. Stravovacie zvyklosti nezodpovedajú novému životnému štýlu, ktorý zaznamenal v poslednom období značné zmeny. Ide predovšetkým o vysoký energetický príjem v kombinácii s nedostatočnou telesnou aktivitou. Mladí ľudia a deti čoraz viac trpia nadváhou a obezitou. Na druhej strane stojí aj mierny nárast výskytu mentálnej anorexie a bulímie. Mnohé rizikové faktory predčasnej smrti ako vysoký krvný tlak, cholesterol, nadváha a cukrovka súvisia s tým, ako sa stravujeme, pijeme a pohybujeme.

Stravovacie návyky

Biologicky hodnotná potrava pokrýva fyziologickú potrebu človeka úmerne k jeho potrebám a k podmienkam jeho prostredia vzhľadom na vek, pohlavie, druh vykonávanej práce a fyziologický stav. Mala by obsahovať všetky látky, ktoré organizmus potrebuje v optimálnom množstve a pomere a nemala by obsahovať

látky, ktoré môžu organizmus poškodzovať. Výživa spolu s pohybovou aktivitou sú rozhodujúcimi činiteľmi ovplyvňujúcimi chorobnosť a úmrtnosť na srdcovo – cievne ochorenia. Človek konzumuje rastlinnú aj živočíšnu potravu, svojím enzymatickým vybavením je schopný prijímať, spracovávať a využívať takmer všetky jej súčasti. Aj z rastlinnej aj zo živočíšnej potravy prijíma človek niektoré dôležité látky, ktoré si sám nedokáže vytvoriť ako sú vitamíny, niektoré aminokyseliny a mastné kyseliny, minerálne látky a stopové prvky (Svačina, Millerová, Bretšnajdrová, 2012). Podmienkou pre zachovanie a udržanie zdravia je preto primeraný pomer rastlinnej a živočíšnej potravy. Aby mohol človek regulovať vlastnú výživu a meniť svoje stravovacie zvyklosti, musí mať základné informácie o výžive a zložení potravín.

Energetická hodnota potravy

Energetická hodnota potravy je rovnováha medzi príjmom a výdajom energie, je podmienkou pre normálnu funkciu ľudského organizmu (Kolektív autorov, 2007). Energetický príjem prevyšujúci energetické nároky organizmu vedie k obezite, ktorej dôsledkom môže byť vývoj aterosklerózy, cukrovky, metabolického syndrómu atď.

Stravovací režim

Nie je dôležité len to čo človek konzumuje, ale aj ako si celodenný príjem potravy rozdelí. U osôb s nízkym počtom dávok potravín denne sa zaznamenali zvýšené hladiny cholesterolu, vyšší výskyt obezity a srdcovo – cievnych ochorení, preto ako prevencia porúch metabolizmu tukov je výhodnejšie rozdeliť celodenný energetický príjem do najmenej piatich pokrmov. **Denný príjem potravy z energetického hľadiska by mal byť:** Raňajky – 25%, Desiata – 10%, Obed – 30%, Olovrant – 10%, Večera – 25% (Machová, Kubátová, 2011 et al., 2011).

Posledná konzumácia jedla by mala byť najneskôr do devätnástej hodiny.

Základné zložky potravy

Bielkoviny – sú dôležité ako základný stavebný materiál organizmu, nedajú sa nahradiť žiadnou inou živinou. Z potravy sa vstrebávajú vo forme aminokyselín a sú nevyhnutné pre rast a obnovu telových tkanív. V bielkovinách sa nachádza v priemere 20 aminokyselín, z ktorých 8 je nenahraditeľných (esenciálnych) pre normálne fungovanie organizmu. Aj keď sú aminokyseliny predovšetkým stavebné

látky, môžu byť aj zdrojom energie. Nikdy však nevytvárajú zásoby a nemôžu byť nahradené inými živinami (Pavelková, et al., 2006). Medzi zdroje bielkovín patria mäso, mäsové výrobky, ryby, vajcia, mliečne výrobky, strukoviny a obilniny. Nedostatočný príjem vedie k závažným poruchám zdravia, ale rovnako nevhodný je aj ich nadmerný príjem. Optimálny prísun bielkovín by mal byť 1g na 1kg hmotnosti jedinca za deň.

Tuky – majú vzhľadom na svoju funkciu v organizme nezastupiteľnú úlohu. Kvalita a druh tuku ovplyvňujú vzhľad, chuť a hlavne energetickú a výživovú hodnotu potravín. Tuky z rôznych zdrojov majú odlišné zloženie a odlišný je aj ich vplyv na zdravie, sú hlavným a najbohatším zdrojom energie, majú funkciu energetických zásob a zasahujú do termoregulácie, sú zdrojom esenciálnych mastných kyselín a umožňujú rast a vývoj organizmu, vývoj CNS a sietnice, sú dôležité ako rezervoár niektorých vitamínov (A, D, E, K) a nevyhnutné pre funkciu buniek. Podiel tukov v potrave by sa mal riadiť množstvom vydávanej energie (Pavelková et al., 2006).

Cukry – zabezpečujú „palivo“ pre telo. Tvoria, napriek mnohostrannosti ľudskej potravy, väčšinu denného energetického príjmu (50-60%). Sú zdrojom rýchlo využiteľnej energie. Skladajú sa zo škrobu a cukrov. Medzi zdroje škrobu patria chlieb, zemiaky, výrobky z obilnín, ryža a cestoviny. Cukry sa nachádzajú v ovocí, zelenine a sladených výrobkoch všeobecne. Veľké množstvo sacharidov v potrave spôsobuje obezitu, pretože ich nadbytočná časť sa premieňa na zásobný tuk.

Vláknina napomáha tráveniu a reguluje pocit nasýtenosti. Vláknina je dôležitou súčasťou vyváženej diéty, pričom nie je zdrojom energie. Predlžuje pocit nasýtenia, urýchľuje transport črevného obsahu, viaže niektoré toxické a dráždivé látky, spomaľuje vstrebávanie živín, napomáha znižovať hladinu cholesterolu v krvi.

Vitamíny sú životne dôležité organické látky. Slúžia nášmu telu ako regulačné látky, ktoré potrebujeme na látkovú výmenu. Majú mimoriadny význam pre rast, zrak, príjem minerálnych látok do kostného tkaniva, pôsobia ako katalyzátory chemických reakcií v organizme a hrajú významnú úlohu v imunitnom systéme (Svačina, Millerová, Bretšnajdrová, 2012). Mnohé majú funkciu antioxidantov, t.j. látok, ktoré

neutralizujú voľné radikály alebo zabraňujú ich tvorbe. Vitamíny sa prijímajú v potrave, ich nedostatok sa nazýva avitaminóza.

Rozlišujeme dve skupiny vitamínov.

Vitamíny rozpustné v tukoch

Vitamín A je nevyhnutný na neporušenú funkciu epitelov, rast kostí a syntézu očného purpuru. Hlavným zdrojom je mlieko, vajcia a vnútornosti. Provitamín betakarotén sa nachádza v červenom ovocí a zelenine. Denná potreba je 1,5-2 mg.

Vitamín D1 – D7 zvyšuje vstrebávanie vápnika a fosforu z čriev, ovplyvňuje ukladanie vápnika v kostnom tkanive. Hlavnými zdrojmi sú ryby, rybí tuk a rybia pečeň. Účinkom UV lúčov slnečného žiarenia sa v koži vytvára provitamín. Denná potreba je 0,025 mg.

Vitamín E je dôležitý antioxidant. Nachádza sa v rastlinných olejoch, chudom mäse, ovsených vločkách a vajciach. Denná potreba je 25-30 mg.

Vitamín K je dôležitý faktor zrážania krvi pri zástave krvácania, zúčastňuje sa na syntéze niektorých krvných zrážacích faktorov. Nachádza sa v kapuste, špenáte, obilninách, ale aj v hrubom čreve, kde vzniká činnosťou baktérií. Denná potreba je 1 mg.

Vitamíny rozpustné vo vode

Vitamín B1 je dôležitý pre metabolizmus cukrov. Udržiava potrebnú hladinu kyslíka v krvi, čím napomáha bunkovým oxidáciam a optimálnemu využitiu energie. Nachádza sa v droždí, obilných klíčkoch a v strukovinách. Denná potreba je 1,5 mg (Ursellová, 2004).

Vitamín B2 je súčasťou enzýmov podmieňujúcich bunkové oxidácie tým, že sa zúčastňujú na prenose vodíka. Pomáha normálnej funkcii očnej sietnice. Nachádza sa v mäse, kvasniciach, mlieku, vajciach a strukovinách. Denná potreba je 1,5-2 mg (Végh, 2009).

Vitamín B5 je súčasťou koenzýmu A, ktorý je medziproduktom metabolizmu cukrov, tukov a bielkovín. Vyskytuje sa vo všetkých rastlinných a živočíšnych bunkách, vo vajcovom žĺtku a vnútornostiach hovädzieho dobytka. Denná potreba je 5-10 mg (Ursellová, 2004).

Vitamín B6 je súčasťou viacerých enzýmov a je koenzímom v metabolizme bielkovín. Zvyšuje aj hladinu dopamínu v mozgu, čím pomáha predchádzať stresu a podporuje spánok. Nachádza sa v obilí, mäse, mlieku a strukovinách. Denná potreba je 2 mg.

Vitamín B9 je dôležitý pri syntéze nukleových kyselín a bielkovín, ako aj pri tvorbe červených krviniek. Zdrojom sú vnútornosti, mäso, zelenina a sója. Denná potreba je 0,5 mg.

Vitamín B12 je súčasťou enzýmov a podporuje tvorbu krvi. Nachádza sa v pečeni, mlieku, vajciach a mäse. Denná potreba je 0,005-0,010 mg (Végh, 2009).

Vitamín C je dôležitý na tvorbu hormónov nadobličiek, pre tvorbu väziva, regeneráciu kostného tkaniva a hojenie rán. Je potrebný na vstrebávanie železa. Zdrojom sú zelenina, ovocie, šípky, čierne ríbezle. Denná potreba je 75 mg (Svačina, Millerová, Bretšnajdrová, 2012)..

Minerálne látky sú dôležité v udržiavaní správnej funkcii orgánov svalov a kostí. Zúčastňujú sa na látkovej výmene, predovšetkým ako súčasť enzýmov, červených krviniek a hormónov. Zinok, železo, sodík, draslík, vápnik a ostatné minerály tvoria asi 5% celkovej hmotnosti tela (Ursellová, 2004).

Voda je absolútnou nevyhnutnosťou pre život. Do organizmu sa dostáva nápojmi a potravou. Je dôležitá pre rozpúšťanie látok. Zúčastňuje sa na štiepení cukrov, bielkovín a tukov. Pomáha vyplavovať prebytočné látky z tela, slúži ako prostriedok na reguláciu telesnej teploty. Je základnou súčasťou všetkých telesných tekutín. Voda tvorí až 70% celkovej hmotnosti tela.

Zásady zdravého stravovania

Prakticky žiadna potravina nemá ideálne nutričné zloženie a neobsahuje všetky pre zdravie prospešné zložky, preto prvoradou požiadavkou na zdravú výživu je čo najväčšia pestrosť, aby denná strava obsahovala všetky nevyhnutné živiny v primeranom pomere. Je dôležité okrem hodnotenia príjmu jednotlivých živín posudzovať aj celkový spôsob stravovania, pretože priaznivý účinok výživy zahŕňa široké spektrum ochranných výživových faktorov. Vyváženú stravu nie je možné vždy dosiahnuť v jednotlivom jedle, ale v priebehu celého dňa alebo týždňa (Kunová,

2004). Konzumácia pestrej stravy nám môže pomôcť dosiahnuť takúto vyváženosť a zároveň nám môže pridať potešenie z jedla. To znamená že akákoľvek potravina môže byť súčasťou zdravej, chutnej a vyváženej stravy.

Záver

V dnešnej uponáhľanej dobe si len málokto uvedomí skutočnú hodnotu svojho zdravia. Pritom výskumy ukazujú, že na Slovensku predstavujú neinfekčné ochorenia až 95% všetkých úmrtí. Záleží na každom z nás, akú cestu si pri hľadaní dlhovekosti zvolíme.

Použitá literatúra

1. KOLEKTÍV AUTOROV. 2007. *Výkladový ošeřovatelský slovník*. Praha: Grada. 2007. 568 s., ISBN 980-80-247-2240-5.

2. KOMÁREK, L., PROVAZNÍK, K. 2011. *Ochrana a podpora zdraví*. Praha:

3. lékařská fakulta UK, nadace CINDI. 99 s., ISBN 978-80-260-1159-0.

3. KUNOVÁ, V. 2004. *Zdravá výživa*. Praha: Grada Publishing, 2004. 136 s. ISBN 80-247-0736-5.

4. MÁCHOVÁ, D., KUBÁTOVÁ, J. et al. 2011. *Výchova ke zdraví*. Praha: Grada. 2010. 291 s., ISBN 978-80-247-2715-8.

5. PAVELEKOVÁ, I. a kol. 2006. *Základy zdravej výživy*. In HELD, Ľ. a kol. *Teória a prax výchovy k zdravej výžive na školách.* Bratislava : Veda SAV, 2006. S. 13-170. ISBN 80-224-0920-0.

6. SVAČINA, Š., MILLEROVÁ, D., BRETŠNAJDROVÁ, A. 2012. *Dietologie pro lékaře, farmaceuty, zdravotní sestry a nutriční terapeuty*. Praha: Triton, Lékařské repetitorium, 331 s., ISBN 978-80-7387-347-9.

7. URSELLOVÁ, A. 2004. *Príručka vitamínov a minerálnych látok*. Bratislava: Noxi, 2004. 128 s. ISBN 80-89179-01-0.

8. VÉGH, V. 2009. *Vitamíny a minerály – vhodné odporúčania*. In: *Lekáreň a lieky*. ISSN 1337-0065, 2009, roč. 3, č. 3, s. 7.

VÝZNAM DOBRÉHO VZŤAHU VO VIACDETNEJ RODINE NA TELESNÉ A DUŠEVNÉ ZDRAVIE PARTNEROV

Ivica Gulášová[1], Nadežda Peterková Justhová[2], Jozef Babečka[3]

[1,2,3]Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety

Bratislava, Slovakia

[2]Kúpele a.s.

Trenčianske Teplice, Slovakia

Úvod

Rodina je prirodzenou sociálnou skupinou, základnou bunkou spoločnosti. Združuje ľudí v intímnej jednote na podklade pokrvnej príbuznosti. Všade tam, kde muž a žena žijú spolu, bývajú pod jednou strechou, spoločne hospodária a vychovávajú deti, hovoríme o rodine. Pokrvná príbuznosť, rodinné ekonomické záujmy ako aj výchova detí nevystihujú však ešte dostatočne podstatu rodiny. Rodina totiž nie je schopná existovať izolovane od spoločnosti, vždy je súčasťou širšej sociálnej jednotky, ktorej normy, kultúra, tradície a náhľady zasahujú aj rodinu. Charakter je historicky determinovaný a podmienený dosiahnutým stavom kultúrneho a civilizačného vývinu spoločnosti. Mnohí z nás považujú rodinu a život v nej za samozrejmosť. Pokiaľ žijeme obklopení láskou svojich príbuzných a nevyskytujú sa vážne problémy, nepotrebujeme sa touto témou zaoberať. Až keď sa táto pohoda naruší, vynárajú sa tu viaceré otázky na ktoré potom ťažko hľadáme odpoveď kde sme spravili chybu, ako ďalej žiť aby to nemalo neblahé následky na duševnom živote detí, ich psychike a vývoji. Rodina je založená na manželstve, ktoré predstavuje vzájomný vzťah muža a ženy. Pre ňu je najdôležitejšia stabilita manželského vzťahu, teda jeho trvácnosť až do smrti jedného z manželov a práve takáto rodina môže vytvoriť najvhodnejšie podmienky pre zdravý duševný a telesný vývoj detí /Bahounek,1997/. Preto je veľmi

dôležité, aby deti vyrastali v rodine, ktorá sa právom pokladá za základnú bunku spoločnosti. *„Akí sme my, také budú naše deti“. (Johann Gottfried von Herder)*

Výchova vo viacdetnej rodine

Výchova predstavuje protirečivý proces a preto sa stáva, že vytýčené výchovné ciele sa nepodarí v plnosti dosiahnuť. Seba lepšie rady, poučenia nemusia vždy zabezpečovať úspech. Nemusia správne vystihovať, aké metódy a prostriedky v procese výchovy dieťaťa využívať /Křivohlavý, 2002/. K tomu, aby bola rodina šťastná, musí predovšetkým prispievať každý člen rodiny, matka aj otec, každý človek, ktorý sa hrdí tým, že je rodič. Ako? Predovšetkým svojim spôsobom života, postojom, svojimi vedomosťami a poznatkami v tejto oblasti. Výchova detí je jedným zo zdrojov ľudského šťastia, naplnením života, hlbokým uspokojením, ale i zdrojom silných citových zážitkov a starostí. V rodinnom prostredí sa formujú aj charaktery ľudí, ich postoje k ostatným ľuďom, k práci, k spoločnosti. Rodina je prostredím, v ktorom dieťa trávi väčšinu svojho života. V nej sa vytvára hodnotová orientácia človeka, v nej dieťa získava základné poznatky, v nej sa dieťa pripravuje na školu, v nej sa formujú vzťahy k iným ľuďom. V rodinnom živote je potrebné rešpektovať určité pravidlá spolužitia rodinných príslušníkov, ktoré sa budú do určitej miery prejavovať vo vzťahoch k iným ľuďom. Treba však brať do úvahy, že vplyv na mládež sa v rodine stretáva aj s nemorálnym správaním a konaním samotných rodičov, s ich pokrytectvom, zlým vzťahom k práci, k spoločenskému vlastníctvu a pod. Toto neostáva bez vplyvu na ich mravné formovanie /Hobert, 1998/. Niektorí rodičia preháňajú materiálne zabezpečenie svojich detí a myslia si, že tým splnili svoju rodičovskú povinnosť, iní si zase neplnia ani svoje základné vyživovacie povinnosti. Výchova detí v rodine pri jej veľkom vplyve na mládež, si vyžaduje teoretické rozpracovanie a zabezpečenie systematickej a cieľavedomej pedagogickej výchovy rodičov, lebo dnešná rodinná výchova má dosť veľké nedostatky. Vo výchove by nemala v žiadnom prípade chýbať láska. Láskou sa rodina utvára, rozvíja a udržuje. V žiadnej rodine by zároveň nemala chýbať dobrosrdečnosť, ohľaduplnosť, vzájomná tolerancia medzi partnermi. Jedným z dôležitých znakov lásky je trpezlivosť. Treba zhovievavo čakať, kedy dieťa, žena, muž pochopí a prijme

čo sa od neho očakáva. Tam kde je láska nie je napätie medzi manželmi, rodičmi a deťmi. Vzájomná dôvera, otvorenosť tu má mať svoje popredné miesto. Dôležitú úlohu v živote rodiny zohráva spolupráca matky a otca. Vzájomné vzťahy medzi rodičmi veľmi pôsobia na psychiku dieťaťa, na postoj, ktorý nadobudne dieťa k svojmu okoliu. Pokojné rodinné prostredie je prvým predpokladom na to, aby deti vyrástli vyrovnané, spokojné. *„Žiadny otec a matka nepovažujú svoje dieťa za škaredé“. (Miguel de Cervantesy Saavedra).*

Úloha matky a otca vo výchove dieťaťa

Rodina, ktorú tvorí matka, otec a deti je ničím a nikým nenahraditeľná, je základným predpokladom jej úspešného pôsobenia. Ak teda chýba v rodine niektorý z rodičov, dochádza ľahko k ohrozeniu dieťaťa depriváciou. Úloha matky vyžaduje veľa lásky, trpezlivosti, odriekania a obetavosti. Miluje svoje deti také aké sú, bez ohľadu na ich krásu, schopnosti, nadanie. V prvom období je to za normálnych podmienok matka, ktorá dieťa chová, láska, smeje sa na neho a hovorí k nemu. Všetko to čo sa s dieťaťom po narodení deje zanecháva stopy na jeho citovom živote. Reagovanie matky na jeho správanie od prvých dní jeho života ovplyvňuje ďalší vývin dieťaťa. Preto je veľmi dôležité, aby dieťa od malička dostávalo čo najviac príjemných pocitov (pohladenie, úsmev, pochopenie). Predpokladá sa, že ich nedostatok sa odráža v neskoršej agresivite dieťaťa, či nesprávnej prispôsobenosti mladého človeka spoločenským vzťahom. Ak sa o dieťa z určitých dôvodov nemôže starať matka, tak sa odporúča, aby to bola iba jedna žena, ku ktorej dieťa nadobudne hlbší citový vzťah /Rutterová, Schwarzová, 1999/. Dieťa v matke cíti akúsi oporu, istotu a práve tento pocit sa u dieťaťa najviac vytvára najmä v predškolskom veku. Je dokázané, že pracovné preťaženie matiek sa negatívne odráža práve na výchove detí tým, že sa zanedbáva citová stránka výchovy. Zamestnaná matka nemá toľko času venovať sa deťom a výchova v kolektívnych zariadeniach je zasa zameraná na širšie ciele. V každej rodine sa k tomuto problému stavajú individuálne a najdôležitejšiu úlohu tu zohráva opäť ekonomická situácia, nemali by rodičia zabúdať práve na citovú výchovu dieťaťa, ktorej základy sa kladú práve v predškolskom veku. *„Nie sú zlé deti, bez zlých matiek“. (Honoré de Balzac)*.

Už od pradávna pripadla otcovi úloha starať sa o živobytie svojej rodiny. Dnes sa na materiálnom zabezpečení podieľajú obaja rodičia, takže otec by mal mať viac času na výchovu svojich detí. Je pri nej rovnako dôležitý ako matka. V modernej spoločnosti sa otcovia oveľa viac než predtým podieľajú na starostlivosti a výchove kojencov (plienky, kúpanie, prechádzky,…) a v rodinách dochádza ku spolupráci medzi mužom a ženou, akú minulé generácie nepoznali. Na pozadí tohto sociálneho vývoja sa prejaví teda neprítomnosť otca v rodine oveľa ťaživejšie ako v minulosti, kedy akékoľvek práce s dieťaťom boli výhradne ženskou záležitosťou. Dieťaťu vyrastajúcemu bez otca chýba dôležitý vzor mužskosti, ktorý je zvlášť pre starších chlapcov dôležitý k regulácii ich správania. Trpia však spravidla aj nedostatkom autority a poriadku, ktoré otec za normálnych okolností stelesňuje. Dieťa, ktorému chýba hlavne otcovská autorita, býva často nesociálne a agresívne voči dospelým i deťom /Komárek, Provazník, 2011/. Matka musí sama niesť celú hospodársku a výchovnú starostlivosť o rodinu, je spravidla tak zamestnaná, že jej pre dieťa nezostáva veľa času a že ochabuje aj jej záujem o neho. Dieťa potom býva prevažnú časť dňa odkázané na seba, a ak nie je o neho postarané inak, ľahko sa začína túlať, má viac príležitostí k priestupkom. Mladiství muži vyrastajúci bez otcov bývajú poznamenaní zvýšenou útočnosťou v konfliktných situáciách, násilníckou kriminalitou, skorším nástupom sexuálnych záujmov, útočnejšou sexualitou, zníženou otcovskou zodpovednosťou /Thomas, Green, 1998/. Taktiež mladistvé ženy prejavujú skorší sexuálny záujem, vo svojej sexualite sú výbojnejšie, ale podceňujú hlbšie a trvalejšie väzby, dokonca ani svoje materstvo neviažu na nutnú prítomnosť (biologických) otcov.

Vplyv súrodencov na výchovu

K normálnej štruktúre rodiny patria aj súrodenci. Ich vplyv na vývoj dieťaťa nie je síce taký prenikavý ako vplyv rodičov, ale možnosť spoločnej hry, zdieľanie hračiek, dobrôt, pozornosti rodičov, riešenie drobných každodenných sporov i vzájomná súťaživosť či žiarlivosť to všetko a mnohé ďalšie okolnosti zdravo podnecujú vývoj dieťaťa a uľahčujú mu vstup do spoločnosti. Ale i tu je možnosť náhrady v kamarátoch, ak je pochopenie rodičov pre túto základnú potrebu dostačujúce. Úloha

súrodencov stúpa ak príde ku strate matky alebo otca. Starší súrodenec totiž predstavuje pre mladšieho istú sociálnu oporu a preberá niekedy priamo rodičovskú funkciu. Avšak i tam, kde chýbajú obaja rodičia, znamenajú súrodenci jeden pre druhého kus životnej istoty. Dieťa nemá nikoho, komu by patrilo, ale má niekoho ku komu patrí.

Záver

Zdravá, funkčná rodina v spoločnej domácnosti dokáže zabezpečiť aktuálne zdravie svojich členov všetkých generácii a vytvoriť trvalé návyky zdravého spôsobu života, ktorý jej členovia uplatňujú aj po osamostatnení.

Mnohí rodičia sa mylne domnievajú, že je to vhodné suplovanie výchovy. Túto však potrebujeme všetci. Tieto a ďalšie faktory smerujú k tomu, že sa znižuje záujem o deti a ten spôsobuje pokles funkcií rodiny až na úroveň dozoru a realizátora riešenia priestupkov, čo je z výchovného hľadiska veľmi negatívne. Lebo rodina nefunguje ako prevencia a emocionálna podpora.

Použitá literatúra

1. BAHOUNEK, T. 1997. *Křesťanská sociologie pro každého*. Třebíč, Arca Ji Mfa, 1997, 375 s., ISBN 80-85766-95-7.

2. HOBERT, I. 1998. *Zdravie 2000*. Bratsialava, Svornosť, 1998, 151 s., ISBN 80-220-08664.

3. KOMÁREK, L., PROVAZNÍK, K. 2011. *Ochrana a podpora zdraví.* Praha, 3. lékařská fakulta UK. 2011, 99 s., ISBN 978-80-260-1159-0.

4. KŘIVOHLAVÝ, J. 2002. *Konflikty mezi lidmi*. Praha, Portál, 2002, 189 s., ISBN 80-7178-642-X.

5. RUTTEROVÁ, K., SCHWARTZOVÁ, P. 1999. *Testy lásky*. Praha, AURORA. 1999, 170 s., ISBN 80-85974-68-1.

6. THOMAS, H., GREEN, SJ.1998. *Keď vyschne studňa*. Trnava, Dobrá kniha. 1998. 22 s., ISBN7141-205-8.

ZDRAVOTNÝ STAV OBYVATEĽSTVA EÚ

Ivica Gulášová[1], Nadežda Peterková Justhová[2], Jozef Babečka[3]

[1,2,3]Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety

Bratislava, Slovakia

[2]Kúpele a.s.

Trenčianske Teplice, Slovakia

Úvod

Najväčšou verejno - zdravotnou výzvou, ktorej čelí Európa sú chronické, neprenosné ochorenia. Podľa štatistík 86% zo všetkých úmrtí a 77% záťaže ochoreniami v Európe spôsobuje skupina ochorení, medzi ktoré patria najmä kardiovaskulárne ochorenia, nádory, duševné choroby, diabetes mellitus a chronické choroby pľúc. Súvisia so životným štýlom jednotlivca (výživa, fyzická aktivita, fajčenie), so životnými podmienkami (bývanie, životné prostredie), so socioekonomickými podmienkami, pracovnými podmienkami (Komárek, Provazník, 2011). Z hľadiska rizikových faktorov sa sledujú výživové ukazovatele a zároveň spotreba jednotlivých potravín (Takácsová, Pavelková, 2006). **Slovenská populácia má stále vyšší príjem živočíšnych tukov, údenín a sladkostí, stagnuje spotreba zeleniny a ovocia** (Meier, 2007). Podľa viacerých epidemiologických štúdií sa najmä výživa podieľa 30 až 40% na vzniku srdcovo-cievnych ochorení, na vzniku nádorových ochorení, diabetu, obezity, osteoporózy atď. **Nutričné vedy hľadajú najdôležitejšie zloženie stravy na udržanie zdravia** (Svačina, Millerová, Bretšnajdrová, 2012**..** Prevencia a podpora sú v prípade mnohých z týchto podmienok účinné. Informovanosť zohráva v zlepšovaní zdravia kľúčovú úlohu, keďže vedie ľudí k tomu, aby robili „zdravšie" rozhodnutia a podporuje ich k tomu, aby žili zdravším životným štýlom. **Súčasný program EÚ pre verejné zdravie zahŕňa činnosti zamerané na podporu dobrého zdravia, v rámci ktorých sa upozorňuje na skutočnosť, že nezdravý životný štýl**

je spojený s chorobnosťou a predčasnou úmrtnosťou (Holčík, 2009). Projekty a iniciatívy sa zameriavajú na zvyšovanie povedomia, šírenie informácií a rozširovanie osvedčených postupov.

EÚ zorganizovala informačné kampane a iniciatívy: v oblasti škodlivých účinkov fajčenia, konzumácie alkoholu, pre podporu sexuálneho zdravia, prevenciu HIV/AIDS, znižovanie zranení a nehôd (Hanzlíková, et al., 2006). Vzťahy medzi narušeným životným prostredím na globálnej a zvlášť na regionálnej úrovni, s aspektmi zdravotnej kondície a kvality života seniorov sú výslednicou ich prevažujúceho životného štýlu v priebehu života. **Zdravý životný štýl už od mladosti dáva šancu dobrej kvality života v staršom veku.** K tomu prispieva primárna prevencia, vzdelávanie, dobrá legislatíva v zdravotníctve, aplikácia vedeckých poznatkov do praxe, a najmä dobrá úroveň ekonomiky (Máchová, Kubátová, et al., 2011). **Treba však zdôrazniť, že aj v relatívne skromných pomeroch možno dosiahnuť významne pozitívne ovplyvnenie kvality života.** Rozhodujúcim momentom je vôľa, osobné rozhodnutie pre vhodný, veku primeraný životný štýl a vôľa vytrvať v aktivitách podporujúcich zdravie jedinca, rodiny či väčšej komunity (Cambell, Rohrbaugh, 2016). Únia podporuje implementáciu skríningových programov a ich hodnotenia slúžiace ako dôležité preventívne opatrenia, keďže mnohým ochoreniam sa dá vyhnúť, ak sú včas diagnostikované.

Programy EÚ a SR v oblasti verejného zdravia - dominantnými cieľmi viacerých programov sú podpora zdravia, prevencia ochorení, zlepšovanie životných podmienok a kvality zdravotníckych služieb, zabezpečenie prístupu ku kvalitnej zdravotnej a ošetrovateľskej starostlivosti pre všetkých občanov a zvyšovanie zdravotného uvedomenia.

Ako príklady vyberáme niektoré programy na podporu a ochranu ľudského zdravia:

- Národný program podpory zdravia
- Z programu ozdravenia výživy obyvateľstva SR sú to projekty Sledovanie výživového stavu vybraných vekových skupín dospelej populácie obyvateľov SR a projekt Zdravá výživa pre zdravé srdce

- Protokol o vode a zdraví
- Rezolúcia o Prevencií a kontrole rakoviny
- Informačný systém životného prostredia a zdravia - ENHIS
- Rámcový dohovor o kontrole tabaku
- Akčný plán pre problémy spôsobené alkoholom
- Národný program ochrany sexuálneho a reprodukčného zdravia
- Národný program starostlivosti o deti a dorast

Národný program podpory zdravia bol v roku 1995 aktualizovaný a zameriava sa na 6 priorít: zvyšovanie pohybovej aktivity obyvateľstva, zabezpečovanie racionálneho stravovania, boj proti fajčeniu, boj proti drogám, výchova k partnerstvu, rodičovstvu, manželstvu a prevenciu ochorení prenosných sexuálnym stykom.

Slovenská republika (napr. Ústava Slovenskej republiky), akceptuje aj stratégie Svetovej zdravotníckej organizácie, ktorými sú napríklad **Európska stratégia pre prevenciu a kontrolu neprenosných ochorení** či **Charta proti obezite** alebo **Európsky akčný plán pre životné prostredie a zdravie detí CEHAPE** (Hanzlíková et al., 2006)**.**

Pojmom **civilizačné ochorenia** označujeme také ochorenia, ktoré sú v ľudskej populácii veľmi rozšírené a sú sa častou príčinou úmrtí. Globálnym problémom sa stávajú nielen preto, že sa často vyskytujú, ale aj z hľadiska, ktoré ich spôsobujú (Kebza, 2005). **Patria sem:** srdcovo-cievne ochorenia, nádorové ochorenia, diabetes mellitus, obezita, ochorenia dýchacích ciest, nervové a psychické ochorenia, alergie, AIDS

Ovplyvniteľné rizikové faktory – základom úspešnej liečby je včasná a správna diagnostika ochorenia. Pacient príde do ambulancie lekára v mnohých prípadoch už s rozvinutým ochorením, nakoľko sa podceňujú preventívne zdravotné prehliadky alebo sa bagatelizujú prvé príznaky toho ktorého ochorenia. **Práve tu sa ukazuje ešte stále nedostatočná informovanosť obyvateľstva, ktorá sa ale zlepšuje aj vďaka masívnym kampaniam a programom VZ a ošetrovateľstva.**

Hypertenzia. Je najdôležitejší a najčastejší liečiteľný faktor. Za normálny TK sa považuje hodnota 120/80 mmHg a hypertenzia sa definuje ako TK vyšší než

140/95 mmHg. Ovplyvňujú ho viaceré faktory ako sú napr. nadváha, vysoký prísun soli v potrave, nadmerná konzumácia alkoholu a stres. Iba asi 5% všetkých pacientov s vysokým krvným tlakom má sekundárnu hypertenziu s organickou príčinou, napr. ochorením obličiek alebo ciev. Približne 95% všetkých hypertonikov trpí primárnou (esenciálnou) hypertenziou. Nie je možné u nich zistiť žiadnu organickú príčinu. U každého druhého z týchto pacientov je ochorenie dedične podmienené (Gulášová, Glodová, 2016).

Srdcové ochorenia. Predstavujú rizikový faktor najmä pre ischemické mozgové príhody, ktoré sú dôsledkom kardioembolizácie alebo srdcovej insuficiencie. K najdôležitejším kardiálnym faktorom patrí najmä chronická predsieňova fibrilácia, chlopňové vady, IM a obehové zlyhanie (Chudíková, Havelková, Michalovičová, Rovný, 2005).

DM. Zaraďuje sa na popredné miesta v rôznych štúdiách ako jeden z najrizikovejších faktorov pre mužov aj ženy vo všetkých vekových skupinách a nezávisle od hypertenzii. Ovplyvňuje ho genetická predispozícia, poruchy metabolizmu, ochorenia pankreasu, zlá životospráva, stres a iné.

Cholesterol a lipidy. Ich zvýšené koncentrácie sa ukázali významné faktory pre koronárne ochorenia (Jurkovičová, Štefániková, Ševčíková, 2008).

Fajčenie. Predstavuje dôležitý faktor pre vznik NCMP, najmä mozgového infarktu a subarachnoidálnej hemorágie.

Pravdepodobné rizikové faktory: alkohol, obezita, hormonálna antikoncepcia, hematologické rizikové faktory: polycytémia, kosáčiková anémia, zvýšené hodnoty hematokritu, hyperfibrinogémia, zápalové markery, prítomnosť protilátok proti Helicobacter pylory a Chlamydia pneumoniae, migréna, abúzus liekov a návykových látok.

Záver

Čoraz aktuálnejšia je problematika bolestivých stavov pohybového systému všeobecne u celej populácie. Vertebrogénne ochorenia, čo do početnosti sú hneď na druhom mieste za ochoreniami z prechladnutia. Sú hlavnou príčinou práceneschopnosti u ľudí po 45. roku života (20-30%) a popisuje sa, že 60-90%

populácie malo, alebo má vertebrogénne ťažkosti. V rámci rehabilitačných ambulancií tvorí táto skupina asi 70% zo všetkých pacientov. Jedná sa teda o významný socioekonomický problém, ktorý vo veľkej miere zaťažuje štátnu pokladnicu (Komárek, Provazník, 2011). Alarmujúce je hlavne stále vyššie percento týchto ochorení u detí v školskom veku. Zdravotný stav detskej populácie v SR je ale porovnateľný so zdravotným stavom detí v EU.

Zoznam použitej literatúry

1. CAMBELL, W., H., ROHRBAUGH, R., M. 2016. *Biopsychosociálny prístup – manuál.* Bratislava: Vydavateľstvo F – psychiatria, psychoterapia, psychosomatika. 2016. 172 s., ISBN 80-88952-85-5.

2. GULÁŠOVÁ, I., GLODOVÁ, K. 2016. *Rizikové faktory artériovej hypertenzie.* Zdravotnictví Medicína. Mladá Franta, 2016. Č. 1/2016, str. 33, ISSN 2336-2987.

3. HANZLÍKOVÁ, A., et al., . 2006. *Komunitné ošetrovateľstvo*. 2. Nezmenené vydanie. Martin: vydavateľstvo Osveta, 2006. 280 s. ISBN 80-8063-213-8.

4. HOLČÍK, J. 2009. *Civilizace, hodnoty, zdraví a zdravotní problémy*. In: Civilizace nemoci. Praha, Futura. 2009.

5. CHUDÍKOVÁ, K. – HAVELKOVÁ, B. – MICHALOVIČOVÁ, M. – ROVNÝ, I. 2005. Hodnotenie výživového stavu obyvateľov Slovenskej republiky vo vzťahu ku kardiovaskulárnemu riziku. In *Kardiológia.* ISSN 1336-2429, 2005, roč. 14, č. 1, s. 27-36.

6. JURKOVIČOVÁ, J. – ŠTEFÁNIKOVÁ, Z. – EVČÍKOVÁ, Ľ. Význam tukov vo výžive človeka. In: *Životné prostredie.* ISSN 0044 – 4863, 2008, roč. 42, č. 4, s. 194-198.

7. KEBZA, V. 2005. *Psychosociální determinanty zdraví*. Praha, Grada, Publishing. 2005, 263 str., ISBN 80-200-1307-5

8. KOMÁREK, L., PROVAZNÍK, K. 2011. *Ochrana a podpora zdraví*. Praha: 3.lékařská fakulta UK, nadace CINDI.99s., ISBN 978-80-260-1159-0

9. MÁCHOVÁ, D., KUBÁTOVÁ, J. et al., 2011. *Výchova ke zdraví*. Praha: Grada. 2010.291s., ISBN 978-80-247-2715-8

10. MEIER, R. 2007. *Cholesterol*. Bratislava, NOXI s.r.o., 2007. 160 str., ISBN 978-80.89179-66-4.
11. TAKÁCSOVÁ, M. - PAVELEKOVÁ, I. *2006.* Chemická a biologická bezpečnosť potravín a analýza potravín. In HELD, Ľ. a kol. *Teória a prax výchovy k zdravej výžive na školách*. Bratislava : Veda SAV, 2006. s. 281-324. ISBN 80-224-0920-0.

Irena Koszyk
Wydział Oświaty, Urząd Miasta Opola
Opole, Polska

Wstęp. Od kilkudziesięciu lat obserwuje się żywe zainteresowanie problematyką innowacji we współczesnym świecie, czego dowodem jest coroczne ukazywanie się setek artykułów i wielu książek.

Analizując literaturę przedmiotu dotyczącą zagadnień innowacji, można stwierdzić, że pojęcie innowacja jest terminem wieloznacznym. Innowacje stały się przedmiotem zainteresowania wielu gałęzi nauk, z których każda starała się stworzyć adekwatną do swoich potrzeb terminologię. Trwają spory i brak jest jednoznaczności w sprawie pojmowania innowacji.

Teoretyk i badacz innowacji m.in. w instytucjach użyteczności publicznej, Peter F. Drucker, rozumie przez innowacje specyficzne działanie, nadające nowe możliwości tworzenia bogactwa. Lokuje je zatem w wymiarze wieloznacznym, niedookreślonym. Tak więc, innowacja edukacyjna ma miejsce wówczas, gdy w grę wchodzi stworzenie nowych, odmiennych wartości, nowych i odmiennych sposobów zaspokajania potrzeb, przekształcanie „materiału" (instytucji, jej infrastruktury, podmiotów edukacyjnych itp.) w „zasób" lub połączenie istniejącego zasobu w nową, bardziej efektywną konfigurację[110].

Wielość definicji R. Schulz tłumaczy „odmiennymi preferencjami badawczymi poszczególnych autorów, specyfiką badanego tworzywa oraz odmiennością kontekstu kulturowego, w których odbywa się tworzenie i badanie innowacji"[111].

Pojęcie innowacji i nowatorstwa pedagogicznego

[110] P. F. Drucker, Innowacja i przedsiębiorczość. Praktyka i zasady, Warszawa 1992, s. 39-44.
[111] R. Schulz, Tendencje rozwoju innowacji pedagogicznych, „Badania Oświatowe" 1976, nr 2, s. 35.

Uwzględniając rozmaitość definicji innowacji R. Schulz proponuję ich podział na dwie główne kategorie, tj. „czynnościowe i rzeczowe rozumienie innowacji”[112].

Innowacje czynnościowe ujmowane są „jako proces tworzenia i przyswajania nowych rozwiązań, jako czynność planowania i realizacji zmiany, jako całościowy cykl projektowania i zastosowania nowości”[113].

Innymi słowy, innowacje czynnościowe to cała praca planistyczno-organizacyjna, która ma służyć stworzeniu warunków do realizacji określonej innowacji. Do drugiej kategorii R. Schulz kwalifikuje wszystkie te kwestie, które opowiadają się za „rzeczowym rozumieniem innowacji – jako wytworu aktywności twórczej, jako programu zmiany, jako treści przedsięwzięć innowacyjnych”[114].

Czynnościowe rozumienie innowacji traktowane jest jako proces zmiany. W literaturze dotyczącej tego problemu podaje się wiele definicji procesu innowacyjnej zmiany[115]:

- „w znaczeniu funkcjonalnym przez innowację rozumiemy cały proces jej tworzenia, projektowania, realizacji, adaptacji i wykorzystania”[116]

- innowacje to „proces wprowadzania do produkcji nowego wynalazku, mający na celu zmianę jej techniczno-ekonomicznej charakterystyki”[117]. Wedle tej definicji innowacja jest synonimem nowego wdrażania, głównie (wynalazku) do procesu technologicznego

- innowacja stanowi „ciąg działań polegających na rozwiązywaniu problemów. W rezultacie powstaje jakaś konkretna i całkowicie opracowana nowość”[118]

- innowacje są to „zmiany celowo wprowadzane przez człowieka lub zaprojektowane przezeń układy cybernetyczne, które polegają na zastępowaniu

[112] R. Schulz, Czynnościowe i rzeczowe rozumienie innowacji, „Nowa Szkoła” 1989, nr 2, s. 114.
[113] R. Schulz, Ibidem, s. 114.
[114] Ibidem, s. 14
[115] E. Smak, Wprowadzenie do zagadnień pojęcia innowacji i nowatorstwa pedagogicznego -próba syntezy, ”Modelowe Nauczanie” 2004, nr 5, s. 14.
[116] J. Perlaki, Innowacje w organizacji, Warszawa 1983, s. 17.
[117] Encyklopedia Organizacji i Zarządzania, Warszawa 1982, s. 166.
[118] R. Whilffield, Innowacja w przemyśle, Warszawa 1979, s. 26.

dotychczasowych stanów rzeczy innymi, ocenianymi dodatnio w świetle określonych kryteriów i składających się w sumie na postęp[119]

- innowacja to „przyswojenie zmiany, która stanowi nowość dla organizacji i sprzężonego z nią środowiska"[120]

- „innowacja (łac. *innovatio* – odnawianie) – proces wprowadzania nowych technik, metod, środków, zwyczajów; zmiana w sposobie wykonywania czegoś"[121].

Przedstawione przykłady dowodzą, że innowacja interpretowana jest przede wszystkim „jako czynność zmieniania, jako praktyka zmiany, jako działalność innowacyjna (twórcza) polegająca na projektowaniu i wprowadzeniu w życiu nowych rozwiązań"[122].

Czynnościowe określenie innowacji nadaje jej cechy procesu świadomego dokonywania zmian, do nich R. Schulz zalicza: twórczość pedagogiczną, eksperymenty szkolne oraz reformy oświatowe.

Do najczęściej spotykanych w literaturze przedmiotu wykładni terminu odnoszącego się do innego interpretowania rozumienia innowacji jako programu zmiany, czyli sposobu rzeczowego, można zaliczyć następujące definicje:

- innowacja to „idea, praktyka lub przedmiot, które są postrzegane przez jednostkę jako nowe"[123]

- „innowacje to wszelka myśl, zachowanie lub rzecz, które są nowe, ponieważ jakościowo różne od form dotąd istniejących"[124]

- innowacja to „wytwór nowy (nowość zrelatywizowana do miejsca i czasu), który przez naśladownictwo zostaje upowszechniony w praktyce (pionierstwo)"[125]

- innowacja to „organizacja rzeczywistości w związki zawierające nowe pojęcia intelektualne lub estetyczne i stanowiące ulepszenie w stosunku do dotychczasowego stanu rzeczy"[126].

---

[119] E. Smak, Wprowadzenie do zagadnień innowacji i nowatorstwa..., s. 14.
[120] Ibidem, s. 14.
[121] Słownik pojęć filozoficznych, pod red. W. Krajewskiego i R. Banajskiego, Warszawa 1996, s.
[122] R. Schulz, Czynnościowe i rzeczowe..., s. 114.
[123] E. M. Rogers, F. Schoemaker, Communication of Innovations, New York 1971, s. 19.
[124] H. G. Barnett, Innovation. The Basis of Cultural Change, New York 1953, s. 7.
[125] Mała encyklopedia prakseologii i teorii organizacji, pod. red. T. Pszczółkowskiego, Wrocław 1978, s. 83.
[126] E. E. Hagen, On the Theory of Social Change, Illinois 1962, s. 87.

Na podstawie przedstawionych definicji można uznać, że w każdej z nich innowacja rozumiana jest jako pewien obiekt (materialny lub symboliczny), będący wytworem twórczej aktywności człowieka i traktowany jako nowy oraz wartościowy element praktyki społecznej.

Spotyka się również definicje zawierające łącznie czynnościową i rzeczową interpretację innowacji, na przykład: „innowacja to wprowadzenie czegoś nowego: rzecz nowo wprowadzana: nowość, nowatorstwo, reforma”[127].

W literaturze znaleźć można wiele definicji innowacji pedagogicznych, do najczęściej spotykanych należą:

- innowacja pedagogiczna (łac. *innovatio* – odnowienie), zmiana struktury systemu szkolnego (dydaktycznego, wychowawczego) jako całości lub zmiana struktury ważnych jego składników – w celu wprowadzenia ulepszeń o charakterze wymiernym. Składniki te obejmują m.in. nauczycieli, uczniów (studentów), programy i podręczniki, wyposażenie zakładów wychowawczych, środki masowego przekazu oraz środowiska wychowawcze[128];

- innowacja pedagogiczna jest to „każda próba zmierzająca świadomie i w sposób przemyślany do wprowadzenia pewnej zmiany w systemie nauczania w celu ulepszenia systemu”[129];

- innowacja pedagogiczna to świadomie zainicjowana zmiana, której celem jest modyfikacja dotychczasowej rzeczywistości wychowawczej zgodnie z określonymi potrzebami pedagogicznymi społeczeństwa[130];

- innowacja pedagogiczna jest „planową operacją zmieniania określonych fragmentów rzeczywistości wychowawczej. Zmiany te mają charakter modernizacyjny, cechuje je świadomość celu, orientacja na jakościowe doskonalenie edukacji”[131];

---

[127] Słownik języka polskiego, pod red. M. Szymczaka, Warszawa 1988, s. 792.
[128] W. Okoń, Słownik pedagogiczny, Warszawa 1981, s. 105.
[129] J. Thomas, Edukacyjne problemy współczesnego świata. Zarys analityczno-syntetyczny, Warszawa 1980, s. 161.
[130] J. Jung-Miklaszewska, Kierunki i rodzaje innowacji w różnych systemach oświatowych, „Badania Oświatowe” 1982, nr 1, s. 23.
[131] R. Schulz, Procesy zmian i odnowy w oświacie, Warszawa 1980, s. 24.

- innowacje dydaktyczne to „intencjonalne wprowadzenie przez nauczycieli zmian do organizowanego przez nich procesu kształcenia w celu jego ulepszenia”[132];

- innowacja to nowatorskie rozwiązania programowe, organizacyjne lub metodyczne, mające na celu poprawę jakości publicznej szkoły lub placówki[133].

Porównując przedstawione definicje czynnościowego rozumienia innowacji pedagogicznych należy stwierdzić, iż innowacja pojmowana jest jako planowa praktyka zmiany, a jej przeciwieństwem jest zmiana samorzutna, niekontrolowana.

Wśród wielu definicji innowacji pedagogicznych funkcjonujących w literaturze przedmiotu, jedną z najbardziej pogłębionych przedstawia E. Smak. Przyjmuje ona, że:

„…innowacją pedagogiczną jest twórcze rozwiązanie praktyczno-pedagogiczne, polegające na świadomym wprowadzeniu do zastanego wycinka rzeczywistości pedagogicznej *novum*, które warunkuje uzyskanie lepszych wyników w relacji do dotychczasowych sposobów, środków, form i nakładu sił. Wprowadzenie nowości może być inicjowane przez czynniki wewnętrzne (wewnątrz szkoły – innowacje mikrosystemowe) bądź zewnętrzne (przez władze oświatowe – innowacje makrosystemowe), zgodnie z określonymi potrzebami praktyki edukacyjnej”[134].

W literaturze przedmiotu spotykamy różne sposoby klasyfikowania innowacji, występują rozmaite kryteria podziału. Pionierskiej klasyfikacji innowacji dokonał Z. Pietrasiński[135]. Autor ten wziął pod uwagę trzy główne kryteria: stopień oryginalności, złożoność problemu innowacyjnego zależnego od liczby uczestniczących w nim osób oraz wyspecjalizowanie dziedzin działalności.

Inne kryteria podziału proponuje G. Zaltman[136]: ze względu na możliwość przewidywania zdarzenia (innowacje zaprogramowane i niezaprogramowane); na rolę innowacji w osiąganiu celów (innowacje instrumentalne i ostateczne), na stopień radykalizmu zmiany (radykalne i nieradykalne).

---

[132] S. Popek, Aktywność twórcza dzieci i młodzieży, Warszawa 1988, s. 174.
[133] Rozporządzenie MENiS w sprawie warunków prowadzenia działalności innowacyjnej i eksperymentalnej przez publiczne szkoły i placówki z 9.IV.2002 r.
[134] E. Smak, Wprowadzenie do zagadnień pojęcia..., „Modelowe Nauczanie” 2004, nr 5, s. 16.
[135] Ibidem, s. 16-17.
[136] Z. Ratajczak, Człowiek w sytuacji innowacyjnej, Warszawa 1980, s. 33.

Jeszcze inne ujęcie innowacji w literaturze pedagogicznej prezentuje W. Okoń[137], dzieli on je na: **ustrojowe** – wymagające przebudowy całego systemu szkolnego, jego struktury, zmiany powiązań pomiędzy jego elementami, które wprowadzane są przez władze oświatowe (reformy); **programowe** – z reguły towarzyszące przekształceniom ustrojowym; **metodyczno-organizacyjne** – dotyczące stosowanych form i metod pracy, środków dydaktycznych i rozwiązań organizacyjnych; **systemowe** – dotyczące zmiany całości systemu edukacyjnego czyli celów, programu form, metod oraz organizacji kształcenia i wychowania.

Ze względu na kryterium zakresu zmian Cz. Maziarz[138] dzieli je na strukturalne i funkcjonalne, natomiast D. Rusakowska[139] proponuje podział na innowacje zewnętrzne (makrosystemowe) i innowacje wewnętrzne (mikrosystemowe). Podstawową cechą je różnicującą jest zasięg terytorialny zmian. Autorka przedstawia też podział ze względu na przedmiot innowacji, dzieli je na: treści nauczania, metody nauczania, organizację procesu dydaktyczno-wychowawczego.

E. Smak[140] prezentuje podział innowacji ze względu na dziedziny działalności; dotyczą one: organizacji szkolnictwa, organizacji procesu dydaktyczno-wychowawczego, technologii kształcenia, kadry pedagogicznej.

D. Ekiert-Grabowska[141] przedstawia jakościową typologię innowacji i dzieli je na innowacje: oryginalne, modyfikujące, usprawniające. Istnieje też inny podział ze względu na kryterium jakościowe zaproponowany przez J. Pielachowskiego[142]; mówi on o innowacjach rozwojowych, modernizacyjnych i alternatywnych.

Uogólniając – należy podkreślić, że wielość sposobów klasyfikowania innowacji wynika z różnorodnych definicji samego pojęcia, jak też ze sposobów, zakresu i treści wprowadzonych innowacji do praktyki pedagogicznej.

---

[137] W. Okoń, Współczesne innowacje w kształceniu i wychowaniu, „Nauczyciel i Wychowanie" 1978, nr 3, s. 10-12.
[138] Cz. Maziarz, Metodologiczne problemy modernizacji procesu kształcenia „Neodigmata" 1976, nr 6, s. 10-12,
[139] D. Rusakowska, Metodologiczne problemy badania innowacji pedagogicznych, [w:] Innowatyka pedagogiczna, pod red. R. Schulza, Warszawa 1988, s. 14-15.
[140] E. Smak, Wprowadzenie do zagadnień pojęcia..., „Modelowe Nauczanie" 2004, nr 5, s. 17.
[141] D. Ekiert-Grabowska, Nowatorstwo pedagogiczne nauczycieli, Katowice 1989, s. 56-59.
[142] Zob. Nowatorstwo pedagogiczne, pod red. R. Schulza, Warszawa 1985, s. 11.

Różnorodna klasyfikacja innowacji – według kryteriów – występująca w literaturze przedmiotu w połączeniu z tempem, zakresem, kierunkami zmian wprowadzanych aktualnie w środowiskach edukacyjnych, spowodowała potrzebę usystematyzowania tej klasyfikacji ze względu na bieżące potrzeby dyrektorów szkół, nauczycieli i władz oświatowych.

M. Malinowski[143] w „Kwestionariuszu Innowacji Pedagogicznej" przedstawia tę użytkową syntezę, klasyfikując innowacje według: kategorii, rodzaju zmian i rozwiązań, stopnia kreatywności, źródeł innowacji, typu autorstwa i źródła finansowania.

Ze względu na kategorię innowacji wyróżnia:

- **Innowację kształceniową**; zwaną również dydaktyczną, odnoszącą się przede wszystkim do wszelkich programowych, metodycznych i organizacyjnych zmian rozwojowych w zakresie sposobów nauczania – dydaktyki,

- **Innowację wychowawczą**; która swoim zakresem obejmuje wszelkie zmiany dokonywane w zakresie celów, treści, metod i zasad oddziaływań wychowawczych, kształtujących postawy osobowe, indywidualne i społeczne,

- **Innowację opiekuńczą**; dotyczy wszystkiego rodzaju zmian w zakresie celów, metod i treści i zasad, jak też zmian technologicznych i organizacyjnych w ramach istniejących funkcji opiekuńczych w systemie edukacji,

- **Innowację terapeutyczno-zdrowotną**; która obejmuje zmiany w dziedzinie kształcenia, wychowania i opieki, dotyczą one szeroko rozumianej problematyki kondycji zdrowotnej indywidualnej i społecznej.

Natomiast ze względu na **rodzaj innowacji** M. Malinowski dokonuje następującej klasyfikacji[144]:

- **Innowacja przedmiotowa** – to innowacja pedagogiczna najczęściej występująca w szkołach, obejmująca określony typ działań w zakresie jednego lub kilku przedmiotów realizowanych w szkołach/placówkach oświatowych,

---

[143] M. Malinowski, Promocja proinnowacyjności w edukacji końca wieku, [w:] Otwarte teczki innowacji pedagogicznych, Warszawa 1997, s. 44-50.
[144] Ibidem, s. 46-47.

- **Eksperyment** – są to działania pedagogiczne, w ramach których istotnie modyfikowane są warunki, organizacja zajęć, sposób albo treści nauczania, wychowania lub opieki. Prowadzenie eksperymentu wymaga zgody Ministerstwa Edukacji Narodowej,

- **Reforma oświatowa** – jest to systemowa zmiana formalno-prawna oraz organizacyjna w zakresie szeroko zakrojonych działań pedagogicznych w obszarze edukacji narodowej, jest inicjowana i sterowana przez centralne organy administracji oświatowej. Innowacje o tym charakterze mają najczęściej charakter kompleksowego zasięgu i długotrwałości podejmowanych i realizowanych zmian, np. reforma strukturalna w oświacie rozpoczęta w 1998 roku, której wdrażanie zakończone zostało w 2006 r.

Podział innowacji ze względu na **rodzaje rozwiązań innowacyjnych** uwzględnia następujące typy:

- **Innowacja programowa** – dotyczy wszelkich zmian treści kształcenia, wychowania, opieki, terapii,

- **Innowacja metodyczna** – obejmuje wszelkie zmiany dokonywane w sposobie nauczania, odnoszące się przede wszystkim do technik przekazu i egzekwowania wiedzy w edukacji szkolnej,

- **Innowacja technologiczna** – obejmuje zmiany w zakresie stosowanych środków technologicznych kształcenia, wychowania, opieki, terapii,

- **Innowacja organizacyjna** – wszelkie zmiany strukturalne określające funkcje i role w systemie organizacyjno-instytucjonalnym oświaty, często dotyczą nowych technik zarządzania, nowych modeli współpracy między instytucjami systemu bądź elementami wewnątrz placówek.

Ze względu na **rodzaj zmian innowacji** autor proponuje rozbudowany wachlarz rozwiązań[145]:

[145] Ibidem, s. 48-49.

- **Przekształcenie** – jako rodzaj zmiany innowacyjnej nie jest prostym zastąpieniem jednych elementów przez drugie, obejmuje ono wyraźnie jakościowe zmiany w obszarze podejmowanych działań,

- **Poszerzenie** – jako rodzaj zmiany innowacyjnej dotyczy rozszerzenia istniejącego stanu rzeczy w podejmowanych działaniach pedagogicznych o to wszystko, co jest niezbędne, a nie musi stanowić wyraźnej nowości,

- **Uzupełnienie** – to innowacja, która jest najczęściej związana z wprowadzeniem czegoś nowego do istniejącego stanu rzeczy, czy ogółem stosowanych rozwiązań, nie podważając w istotnych stopniu ich podstawowego znaczenia i użyteczności,

- **Zastąpienie** – jest to często stosowany rodzaj zmiany innowacyjnej, polegający na wprowadzeniu jednego rozwiązania w miejsce innego,

- **Eliminacja** – to tego typu zmiany innowacyjne, które wiążą się z wyłączeniem, usuwaniem, wykluczeniem pewnych elementów spośród innych,

- **Dostosowanie** – to rodzaj zmiany innowacyjnej polegający na dopasowaniu, dostrojeniu dotychczasowych działań do postaci, którą można określić jako adekwatną do aktualnie istniejącego/oczekiwanego i wymaganego stanu rzeczy,

- **Wzmocnienie** – to rodzaj zmiany innowacyjnej polegający na umocnieniu działań nowych, by wprowadzana zmiana była trwalsza, intensywniejsza,

- **Integracja** – to tego typu zmiana, która dotyczy wszelkich procesów tworzenia określonych całości z jakichś części. Wiąże się z procedurami scalania czy zespalania się elementów w nowe całości.

R. Malinowski proponuje podział innowacji ze względu na **stopień kreatywności** [146]:

- **Innowacja pionierska** – to rodzaj innowacji, w którym liczne elementy posiadają określone cechy nowości. Innowacja tego typu winna torować nowe drogi w obranej dziedzinie, a jakość nowości powinna być możliwa do uzasadnienia w oparciu o przyjęte kryteria współczesnych nauk edukacyjnych,

[146] Ibidem, s. 49.

- **Innowacja asymilacyjna** – to tego typu innowacja, której istotą zmiany jest przyswojenie, przystosowanie, wchłonięcie na zasadzie adaptacji, kompilacji, integracji nowych działań czy treści do istniejącego już wcześniej doświadczenia, praktyk i wiedzy. Tego rodzaju innowacje występują najczęściej w praktyce edukacyjnej.

Biorąc pod uwagę **źródła innowacji**, wyróżnia się następujące rodzaje[147]:

- **Innowacje powstałe z osobistego doświadczenia zawodowego** – źródłem innowacji jest to wszystko, co stanowi wynik własnych doświadczeń pedagogicznych, przetworzonych w nowe jakości działań pedagogicznych do użytku szkolnego,

- **Innowacje adoptowane** – są to innowacje, których źródło stanowią wszelkie doświadczenia pedagogiczne osób drugich, mogące być wdrażane i przystosowane do własnej praktyki, pracy, i których autorskie źródło jesteśmy w stanie ujawnić i wskazać.

Ze względu na **typ autorstwa** innowacje można podzielić na[148]:

- **Autorstwo osobiste** – innowacja jest opracowana autorsko przez osobę realizującą innowację,

- **Autorstwo zespołowe** – innowacja została opracowana autorsko przez zespół osób i jest realizowana indywidualnie przez członków zespołu autorskiego,

- **Autorstwo zewnętrzne (indywidualne lub zespołowe)** – realizujący innowację korzysta z dorobku osoby lub zespołu autorów, w pracach którego nie brał udziału,

- **Autorstwo zewnętrzne (formalno-instytucjonalne)** – realizujący innowację korzysta z opracowań powstałych w określonych instytucjach.

Podział innowacji dokonany przez M. Malinowskiego w każdym przypadku zakłada tzw. „rozwiązania inne", które nie mieszczą się w zaproponowanej klasyfikacji. Generalnie należy stwierdzić, że uporządkowanie kwestii innowacji pedagogicznych z punktu widzenia praktyki edukacyjnej ma istotne znaczenie, ale

[147] Ibidem, s. 49-50.
[148] Ibidem, s. 50.

pozostaje dalej otwartym problemem, ze względu na bardzo zróżnicowaną wiedzę nauczycieli, dyrektorów szkół i administracji oświatowej.

Przedstawione rodzaje kategoryzacji stanowią próbę bliższego określenia pojęcia innowacji, a także opracowania typologii.

W literaturze przedmiotu występuje bogaty i różnorodny nurt nowatorskiej myśli pedagogicznej. Często w interpretacji pojęcia nowatorstwa zauważa się niejednolitość terminologii, którą posługują się autorzy artykułów i rozpraw.

Nowatorstwo jest zjawiskiem złożonym i wielostronnie uwarunkowanym. Jego celem jest zawsze ulepszenie praktyki pedagogicznej. W piśmiennictwie specjalistycznym nowatorstwo jest rozmaicie definiowane.

R. Schulz przyjmuje, że nowatorstwo pedagogiczne to „całokształt działań, w toku których nauczyciele projektują i wprowadzają do swej praktyki określone zmiany (innowacje), mające na celu uzyskanie nowych i jakościowo lepszych rezultatów wychowawczych. Nowatorstwo jest skierowane na wprowadzanie określonych ulepszeń do programu, technologii i organizacji procesu dydaktycznego”[149].

W. Okoń utożsamia nowatorstwo z twórczością. Określa je jako „działalność twórczą nauczycieli i wychowawców, których celem jest ulepszenie systemu kształcenia i wychowania w szkole i w innych placówkach edukacyjnych. Nowatorstwo pedagogiczne polega głównie na wprowadzeniu do praktyki nowych celów i treści oraz nowych sposobów działania pedagogicznego i nowych form organizacyjnych”[150].

Z. Ratajczak pisze o nowatorstwie jako zjawisku „polegającym na tym, że dana jednostka przyswaja nowe idee stosunkowo wcześniej niż inni członkowie jej systemu społecznego”[151].

Cz. Barański przychyla się do stanowiska E. Rogersa, który określa nowatorstwo „…jako końcowy element (etap) szeroko pojętego systemu innowacji, czyli

[149] R. Schulz, Rola nowatorstwa pedagogicznego w oświatowym ruchu innowacyjnym, „Nauczyciel i Wychowanie 1983, nr 5-6.
[150] W. Okoń, Słownik pedagogiczny, Warszawa 1984, s. 205.
[151] Z. Ratajczak, Człowiek w sytuacji innowacyjnej, Warszawa 1980, s. 28.

wdrażania i upowszechniania innowacji (...) a ludzi, którzy w nim uczestniczą, nazywa nowatorami”[152].

P. Choryński podobnie jak Cz. Barański określa nowatorstwo pedagogiczne jako „wdrożone i upowszechnione innowacje w warunkach konkretnej szkoły”[153].

Przedstawione poglądy dowodzą według E. Smak, „... że nowatorstwo pedagogiczne to taki zespół działań, które prowadzą do pojawienia się nowych, lepszych rozwiązań, pozytywnie ocenianych z punktu widzenia osiąganych efektów procesu dydaktyczno-wychowawczego”[154].

Na podstawie przedstawionych analiz interpretacji pojęcia nowatorstwa pedagogicznego E.Smak przyjmuje, iż „nowatorstwo pedagogiczne to działanie polegające na wdrażaniu i upowszechnianiu określonych innowacji w praktyce pedagogicznej, łącznie z szacowaniem wyników tych działań”[155].

W poszukiwaniu cech twórczego nauczyciela-nowatora wsparciem jest najnowsza literatura przedmiotu wydana na Zachodzie, w której podejmuje się próby obalenia tradycyjnych mitów, jakoby twórczość była cechą zachowań zaledwie garstki osób. Twierdzi się, że „... każdy z nas jest w stanie tworzyć nowe pomysły i wynajdywać oryginalne rozwiązania..., niestety nie wszyscy wykorzystują swój potencjał twórczy”[156].

Polscy badacze problemu już w latach siedemdziesiątych opublikowali w tym zakresie ważkie rozprawy, traktaty (T. Kotarbiński[157], J. Trzebiński[158], A. Strzałecki[159] i inni).

Weryfikując proponowane przez wielu badaczy cechy osobowościowe ludzi twórczych Cz. Barański wyodrębnia te, które mają znaczenie rozstrzygające – również w działalności pedagogicznej. Oto one:

---

[152] Cz. Barański, Uwarunkowania działalności innowacyjnej nauczycieli, Warszawa 1986, s. 19.
[153] P. Choryński, Nowatorstwo pedagogiczne w bibliotece szkoły, „Życie Szkoły” 1979, nr 11, s. 47-49.
[154] E. Smak, Wprowadzenie do zagadnień pojęcia..., „Modelowe Nauczanie” 2004, nr 5, s. 19.
[155] Ibidem, s. 19.
[156] D. J. Treffinger, G. I.Scott, B. K. Dorwal, Kreatywne rozwiązywanie problemów. Tłum. D. Ekiert-Grabowska i K.Grabowska, Program TEKM.
[157] Zob. T. Kotarbiński, Traktat o dobrej robocie, Wrocław 1975, s.130.
[158] Zob. J. Trzebiński, osobowościowe warunki twórczości, [w:] Osobowość a społeczne zachowanie się ludzi, pod red. J. Reykowskiego, Warszawa, 1979, s. 108.
[159] A. Strzałecki, Wybrane zagadnienia psychologii twórczości, Warszawa, 1969, s. 190.

- pozytywna motywacja;
- duża inicjatywa i zaangażowanie;
- upór w dążeniu do celu;
- niezależność sądów i myśli;
- krytycyzm i odporność na presję grupową;
- umiejętność efektywnego wykorzystania wiedzy i doświadczenia;
- umiejętność prakseologicznego działania[160].

Osoby myślące w sposób twórczy, mające dużo pomysłów, odkrywają więcej nowatorskich rozwiązań. Charakterystyczną cechą myślenia twórczego jest umiejętność zestawiania zagadnień różniących się od siebie – łatwość dostrzegania tego, co dla innych jest niezauważalne. osoba wykazująca twórczą postawę, stając w obliczu problemu, podchodzi do niego z różnych punktów widzenia i poszukuje wielu różnych sposobów jego rozwiązania.

Według T. Proctor osobę twórczą wyróżniają między innymi następujące cechy:

- kwestionuje status quo, podważa przyjmowane założenia, poszukuje nowych możliwości, często używa wyobraźni;
- ma skłonności do wizualizacji, dostrzega możliwe, w tym, co wydaje się niemożliwe;
- podejmuje ryzyko, potrafi dostosować się do zmieniających się okoliczności i różnych warunków pracy;
- dostrzega związki pomiędzy elementami, które na pierwszy rzut oka nie są ze sobą powiązane;
- potrafi wyjść poza schemat „poprawnego rozwiązania”[161].

W praktyce pedagogicznej zdarza się często, iż nauczyciel jest jednocześnie innowatorem, czyli jako pierwszy w zbiorowości przyswaja nowe rozwiązania i wprowadza je do praktyki szkolnej, jak też nowatorem, a więc pomysłodawcą danego rozwiązania praktyczno-pedagogicznego i jego realizatorem.

---

[160] Cz. Barański, W poszukiwaniu twórczego nauczyciela, „Nowa Szkoła”, 1998, Nr 3, s. 29.
[161] T. Proctor, Twórcze rozwiązywanie problemów, Gdańsk 2002, s. 17.

Innowacyjności nie można rozpatrywać jako szczególnej zdolności niektórych, wybranych pedagogów. Jest ona wpisana w zakres kompetencji zawodowych współczesnego nauczyciela, jest kompetencją cywilizacyjną – dzięki niej możemy odpowiadać na pytanie, jakie warunki spowodują, aby szkoła lepiej jeszcze odpowiadała na zmieniające się potrzeby edukacyjne i skuteczniej wykorzystywała potencjał twórczy swoich uczniów i nauczycieli? I jak te warunki stworzyć?

Literatura pedagogiczna końca XX wieku za charakterystyczną cechę współczesnych systemów oświatowych uważała ich dynamikę. W jednej z najważniejszych prac[162] z tego okresu, problem zmian i innowacji zaliczony został do kategorii czołowych „edukacyjnych problemów współczesności".

Społeczne skutki przeprowadzonych reform stają się coraz bardziej poważne i rozległe. Problem ten w sposób naturalny rodzi kwestię poznania i racjonalnego sterowania procesami zmian we współczesnym systemie oświatowym.

Ruch innowacyjny staje się procesem coraz bardziej zróżnicowanym, skomplikowanym, wymagającym odpowiednich podstaw teoretycznych oraz odpowiedniego zasilenia informacyjnego. Współczesnym reformatorom kształcenia i wychowania potrzebna jest nie tylko wiedza o pedagogicznych instytucjach i praktykach, lecz również wiedza o procesach zmiany i mechanizmach rządzących ich przebiegiem. „Poznawczy stosunek do innowacji rodzi się jako pochodna problemów rzeczywistych lub potencjalnych, które stwarza realna praktyka innowacyjna"[163].

Wiedza o innowacjach i procesach innowacyjnych potrzebna jest, aby ulepszać i doskonalić bezpośrednią praktykę innowacyjną, aby czynić ją bardziej znaczącą, jakościowo lepszą, skuteczniejszą – „jest to intelektualny środek doskonalenia realnych działań innowacyjnych, a wtórnie – bezpośredniej praktyki innowacyjnej"[164].

Pojęcie innowatyki zostało wprowadzone do polskiej literatury pedagogicznej przez Z. Pietrasińskiego. Określa on ją jako „interdyscyplinarną naukę o

---

[162] Zob. J. Thomas, Edukacyjne problemy współczesnego świata, Warszawa 1980, rozdz. VI.
[163] R. Schulz., Czym jest innowatyka pedagogiczna, „Edukacja" 1991 nr 1, s. 16.
[164] Ibidem, s. 17.

innowacjach, której celem jest badanie działalności innowacyjnej człowieka i przyczyniania się do jej optymalizacji”[165].

Natomiast R. Schulz przedstawia pojęcie innowatyki pedagogicznej jako „...wszelką zorganizowaną działalność poznawczą, zorientowaną na zdobywanie wiedzy o innowacjach pedagogicznych oraz procesach ich projektowania, wdrażania oraz dyfuzji. Możliwe jest również określenie następujące; innowatyka pedagogiczna to interdyscyplinarna nauka o zmianach rozwojowych, planowanych i realizowanych w systemie oświatowym”[166].

Podobnie jak w innych naukach społecznych, przez innowatykę pedagogiczną realizuje się cele: ideologiczne, poznawcze oraz terapeutyczne. Sprawdzają się one do ustanawiania, uzasadniania oraz prognozowania określonych wartości. Innowatyka pedagogiczna konstruuje pewien pożądany model praktyki pedagogicznej i systemu oświatowego jako całości. Stanowi ona model edukacji dynamicznej, zmiennej, przystosowującej się do swego skomplikowanego otoczenia, edukacji zdolnej do samorozwoju, do systematycznego ulepszania programu i metod swego działania, edukacji innowacyjnej.

Procesy rozwoju edukacji stanowią – istotny i specyficzny zarazem – przedmiot innowatyki pedagogicznej. Synonimem rozwoju edukacji jest postęp pedagogiczny[167], może on być interpretowany w dwojaki sposób – czynnościowo oraz wynikowo. „…Postęp może być rozpatrywany zarówno w swym przebiegu, ruchu i rozwoju jak i w swych kolejnych efektach, czyli tak w swym przekroju podłużnym, niejako jak i w swym przekroju poprzecznym: bądź też jako uzyskany w danym czasie taki, a nie inny rezultat tego procesu i tych zmian”[168].

Szczególną formą rozwoju edukacji, dokonującą się na szczeblu bezpośredniej praktyki dydaktyczno-wychowawczej nauczycieli, jest nowatorstwo pedagogiczne.

---

[165] Z. Pietrasiński, Ogólne i psychologiczne zagadnienia innowacji, Warszawa 1971, s. 5.
[166] R. Schulz, Czym jest innowatyka..., „Edukacja” 1991, nr 1, s. 17.
[167] Zob. W. Okoń, Słownik pedagogiczny, Warszawa 1984, s. 236.
[168] F. Korniszewski, Postęp pedagogiczny, jego zróżnicowanie, aktualny stan oraz perspektywy, „Ruch Pedagogiczny” 1972, nr 4, s. 21.

Przyjmując, że rozwój jest zawsze pewną formą planowanej zmiany, można wyróżnić w nim następujące „elementy składowe: innowator, innowacja, proces innowacyjny, warunki rozwoju”[169].

Wszystkie inne terminy, występujące aktualnie w publicystyce pedagogicznej, a odnoszące się do najszerzej rozumianej dynamiki systemu oświatowego, stanowią pochodne pojęć wyżej wyróżnionych i zdefiniowanych, chodzi w szczególności o takie kategorie pojęciowe jak: modernizacja, racjonalizacja, eksperyment pedagogiczny, innowacja pedagogiczna, twórczy nauczyciel, zachowania innowacyjne nauczyciela itp.

Przedstawione rozważania mają na celu prezentację i uporządkowanie kwestii terminologicznych w zakresie innowacji i nowatorstwa pedagogicznego oraz stanowią podstawowy warunek rozwoju badań naukowych w tej dziedzinie wiedzy.

Kwestia usystematyzowania problemów w dziedzinie innowacji i nowatorstwa ma szczególne znaczenie w praktyce edukacyjnej. Aktualnie w praktyce pedagogicznej występuje wiele niejasności - szczególnie w uznaniu, jakie działanie ma charakter innowacyjny. Problemy te występują nie tylko w szkołach, ale również w organach nadzorujących i zarządzających placówkami oświatowymi.

Rys historyczny ruchu innowacyjnego

Pedagodzy-podobnie jak politycy – w wielu krajach podkreślają, że zadaniem współczesnej szkoły oraz innych ośrodków wychowawczych jest „formowanie wszechstronnie rozwiniętej osobowości lub wychowanie człowieka na miarę naszych czasów”[170]. Nie trzeba jednak przeprowadzać szerszych badań empirycznych, aby przekonać się, że są to jedynie ideały, które trudno zrealizować w praktyce. Współczesne systemy edukacyjne nastawione są na kształcenie przede wszystkim człowieka oświeconego[171]. Geneza tej koncepcji ma głębokie uwarunkowanie historyczne, sięga co najmniej XVIII wieku. Zgodnie z nią celem nauczania jest przekazywanie gotowej wiedzy o świecie, którą uczący się mogliby reprodukować

[169] R. Schulz, Czym jest innowatyka..., „Edukacja” 1991, nr 1 s. 29.
[170] J. Kozielecki, Człowiek wielowymiarowy, Warszawa 1996, s. 32.
[171] Zob. J. Kozielecki, Kształcić ludzi oświeconych czy twórczych?, „Kultura” 1971, nr 11.

we właściwym czasie i która pozwoliłaby im przystosować się do zastanej rzeczywistości.„ Produktem takiego kształcenia jest raczej człowiek jednowymiarowy niż człowiek pełnowymiarowy, raczej odbiorca niż człowiek sprawca, raczej człowiek o orientacji zachowawczej niż transgresyjnej”[172].

W procesie nauczania znacznie większą rangę przypisuje się wiedzy o faktach, typu „wiem, że”, niż wiedzy o operacjach, typu „wiem, jak”. Dominują przedmioty treściowe nad przedmiotami sprawnościowymi[173].

Wiedza przekazywana jest na ogół werbalnie, czyli zostaje ujęta w kodzie językowym. W sposób ograniczony kształtuje się wyobraźnię ucznia, intuicję i emocje; rzadko ucieka się do kodu analogowego, a przecież kod językowy najbardziej nadaje się do przekazywania treści konwencjonalnych i stereotypowych. Dominuje przekaz społeczny nad uczeniem się z własnych doświadczeń, metody podające materiał nad metodami samodzielnego poszukiwania i rozstrzygnięć. Naturalna metoda zdobywania wiedzy zostaje zastąpiona przez przekaz werbalny i bezrefleksyjny[174].

Koncepcja człowieka oświeconego odegrała ważną rolę w przeszłości, gdy środowisko było względnie stacjonarne i powtarzalne, staje się jednak nieprzydatna w środowisku zmiennym, ruchomym. dynamicznym, w którym przystosowanie i rozwój polega nie na stosowaniu gotowej wiedzy, ale na rozwiązywaniu problemów materialnych, społecznych i osobistych.

Podobnie jak w przeszłości, również aktualnie są ambitni nauczyciele, którzy zrywają z biernym przekazywaniem wiedzy i poszukują nowoczesnych metod kształcenia innowacyjnego. Zmieniają ucznia – odbiorcę w ucznia – sprawcę, współtworzą portret człowieka innowacyjnego, odnosząc go do siebie i swoich wychowanków.

Koncepcja człowieka innowacyjnego składa się z idei nie do końca określonych. W ostatnim dziesięcioleciu XX wieku wizja ta przybrała wyraźniejsze kształty, ale

---

[172] J. Kozielecki, Człowiek wielowymiarowy..., s. 32-33.
[173] Zob. T. Husén, Oświata w roku 2000, Warszawa 1974.
[174] Zob. Podmiotowość w wychowawczych doświadczeniach dzieci i młodzieży, pod red. A. Guryckiej, Warszawa 1985.

potrzeba dużo czasu, zanim stanie się ona dojrzałą i powszechną koncepcją. Według J. Kozieleckiego, składa się ona z pięciu podstawowych tez[175].

1. Zasadniczym celem procesu nauczania jest ukształtowanie podstawy badawczej człowieka, czyli trwałej tendencji do poszukiwania problemów w świecie i do samodzielnego ich przezwyciężania. Człowiek innowacyjny spostrzega otoczenie nie jako trwałą i harmonijną strukturę, ale jako zbiór pytań, na które trzeba odpowiedzieć, a ewentualne trudności racjonalnie pokonać.

2. W systemie kształcenia i samokształcenia ważne miejsce zajmuje proces nabywania wiedzy o świecie i o samym sobie.

3. W koncepcji człowieka innowacyjnego jednostka przyswaja wiedzę w sposób naturalny w toku zdobywania osobistego doświadczenia i w bezpośrednim kontakcie z poznawalną rzeczywistością. Szczególne znaczenie w tym procesie mają problemy dywergencyjne, które dopuszczają wiele dobrych rozwiązań, pobudzają twórcze myślenie, rozwijają pomysłowość.

4. Zmienia się strukturalizacja wiedzy jednostki. Jej porządek nie jest całkowicie narzucony z zewnątrz. Wiedza jest przyswajana w sposób naturalny, pochodzi w większości z osobistego doświadczenia, odpowiada możliwościom ucznia, bierze on aktywny udział w jej przetwarzaniu, organizacji i rekonstrukcji.

5. Człowiek jest podmiotem, staje się sprawcą, a nie tylko odbiorcą informacji. Podmiotowość modyfikuje strategię kształcenia. Zmienia monolog w dialog, w którym nauczyciel i uczeń są partnerami. Takie wychowanie można nazwać wychowaniem dialogowym.

Wizja człowieka innowacyjnego eliminuje z systemów edukacyjnych przekaz encyklopedycznej wiedzy, kładzie nacisk na myślenie i działanie na sprawstwo i kreację.

Człowiek, który przeszedł trening nauczania innowacyjnego, ma mniejsze trudności w przystosowaniu się do przyszłego świata i kreowania go niż człowiek

[175] J. Kozielecki, Człowiek wielowymiarowy..., s. 39-41.

oświecony. Koncepcja ta bardziej zbliża do ideału wszechstronnie rozwiniętej osobowości niż tradycyjna koncepcja uczenia zachowawczego.

Historia wskazuje, że projektowanie wielkich idei reformatorskich, szczególnie w kwestiach społecznych, wymaga znacznego czasu i bardzo złożonych działań.

Myśl pedagogiczna XX wieku składa się na obraz różnorodnych kierunków i stanowisk, dążności, celów i ideałów w dydaktyce i wychowaniu na tle zmieniającej się rzeczywistości społeczno-politycznej i ekonomicznej. Konkretne wymagania chwili łączą się w niej z rozpatrywaniem istoty kształcenia i wychowania, poszukiwanie właściwego celu z rozważaniami metodologicznymi, zagadnienia teoretyczne z kwestiami praktycznymi. W różnorodności przejawia się jednak podstawowa tendencja „przezwyciężania ciasnych i sztywnych ram formalizmu szkolnego oraz wyzwolenia w całej pełni wszechstronnej i twórczej osobowości”[176].

Wskazuje też ona nowe wartości, wyznacza nowe cele, wzywa do przebudowy i reformy szkoły, zaleca inne, często bardzo nowatorskie metody wychowania, przy czym korzysta z dotychczasowych doświadczeń, często je modyfikując, dostosowując do współczesnych potrzeb, by w konsekwencji wzmocnić skuteczność i efektywność wychowania i nauczania.

„Pod jej wpływem powstaje „nowa szkoła”, jako wspólnota życia i pracy, bardziej aktywna, twórcza i żywa[177], krzewi się i wzrasta „nowe wychowanie”[178].

Nowa myśl pedagogiczna przyswaja ostatnie zdobycze wiedzy biologicznej oraz psychologicznej, zrywa z praktyką dawnej szkoły, z jej racjonalizmem i formalizmem, pobudza do twórczości i działania, buduje i wzmacnia związek szkoły z życiem.

W wieku XX ma miejsce eksplozja nowych kierunków i prądów w pedagogice zagranicznej i polskiej, ich charakter często jest prekursorski, innowacyjny, proponujący nowatorskie rozwiązania dotyczące systemu edukacyjnego i samej szkoły.

---

[176] L. Chmaj, Prądy i kierunki w pedagogice XX wieku, Warszawa 1963, s. 9.
[177] Ibidem, s. 11.
[178] Ibidem, s. 11-12.

W pedagogice widzianej jako nauka interdyscyplinarna pojawiają się różne klasyfikacje wielu autorów.

W roku 1947 Bogdan Nawroczyński, klasyfikując prądy i kierunki w pedagogice, przyjął kryteria ich podziału: ze względu na cel wychowania, środki wychowania oraz teoretyczne założenia nauki o wychowaniu[179].

W kolejnej klasyfikacji, autorstwa Ludwika Chmaja, z 1962 roku, widzimy następujący podział prądów pedagogicznych XX stulecia na: pedagogikę naturalistyczno-liberalną, pedagogikę socjologiczną, pedagogikę kultury, pedagogikę religijną oraz pedagogikę materializmu pedagogicznego[180].

Klasyfikacja Kazimierza Sośnickiego z 1967 roku[181] wyróżnia pedagogikę eksperymentalną, personalistyczną, kultury i społeczną. Natomiast Stefan Kunowski w pracy z 1981 roku[182] wymienia taki systemy wychowania XX wieku jak: system chrześcijański, socjalistyczny, nacjonalistyczny, liberalny.

Mirosław S. Szymański w pracy o pedagogice [183] przyjął klasyfikację ruchów pedagogicznych z początku XX stulecia za niemieckim pedagogiem Hermanem Nohlem[184], przedstawiając ruch młodzieżowy, ruch wyższych szkół ludowych, wychowania przez sztukę, szkoły pracy, wiejskich domowych ognisk wychowawczych, szkoły jednolitej, ruch pedagogiki wychodzącej od dziecka.

Wszystkie klasyfikacje proponowane przez prezentowanych pedagogów wypełnione są szerokimi i bardzo zróżnicowanymi kierunkami reform, propozycjami zmian edukacyjnych, naprawy szkoły, ciągłego jej doskonalenia, ustawicznego dążenia do znalezienia optymalnych, wręcz modelowych, rozwiązań.

Prądy i kierunki w pedagogice XX wieku mają swoje historyczne podłoże w ideach i rozwiązaniach pojawiających się w poprzednich stuleciach.

---

[179] B. Nawroczyński, Prądy i kierunki w pedagogice XX wieku, [w:] Zasady nauczania, Warszawa 1987, t. I.
[180] Zob. L. Chmaj, Prądy i kierunki w pedagogice XX wieku, Warszawa 1962.
[181] Zob. K. Sośnicki, Rozwój pedagogiki zachodniej na przełomie XIX/XX wieku, Warszawa 1967.
[182] Zob. S. Kunowski, Podstawy współczesnej pedagogiki, Łódź 1981 (wyd. drugie 1993).
[183] M. S. Szymański, Niemiecka pedagogika reformy 1890-1933, Warszawa 1992.
[184] M. Miksza, Miejsce Marii Montessori w klasyfikacjach prądów, kierunków i ruchów pedagogicznych, [w:] Pedagogika alternatywna, pod red. Bogusława Śliwerskiego, Łódź-Kraków 1995, s. 142-145.

W pierwszej połowie XVII wieku – dzięki takim nowożytnym pedagogom, jak W. Ratke, J. Sturm i J. A. Komeński, – powstał model szkoły przystosowany do wymogów ówczesnej epoki, do potrzeb zinstytucjonalizowanego kształcenia zbiorowego, oparty na systemie klasowo-lekcyjnego nauczania. Najdojrzalszą postać nadał temu modelowi w początkach XIX wieku niemiecki pedagog J. F. Herbart[185], a rozwinęli jego uczniowie, których później nazwano herbartystami.

Czesław Kupisiewicz[186] przedstawia konstruktywne cechy modelu herbartowskiego. Zgodnie z nimi:

1. etyka wyznacza cel wychowania, a psychologia - drogi i środki wiodące do jego realizacji;
2. zadaniem wychowania jest kształtowanie silnych pod względem moralnym charakterów;
3. najbardziej efektywnym sposobem formowania charakterów jest budzenie i rozwijanie u wychowanków wielostronnych zainteresowań;
4. dobre wyniki pracy dydaktyczno-wychowawczej zależą głównie od racjonalnego podziału treści nauczania na starannie przemyślane jednostki metodyczne.
5. tok tej pracy jest optymalny, kiedy obejmuje stopnie formalne tego procesu: przygotowanie, podanie, powiązanie, zebranie oraz zastosowanie w praktyce podanego uczniom materiału;
6. w sensie gnoseologicznym nauczanie przebiega właściwie, kiedy wiedzie od wyobrażeń do pojęć oraz od pojęć do umiejętności.

Celem działalności dydaktyczno-wychowawczej jest, według Herbarta, ukształtowanie silnych pod względem moralnym charakterów, najbardziej do tego przydatne jest nauczanie wychowujące, „... Herbart chciał podkreślić, że wychowania nie należy oddzielać od nauczania, że wola i charakter rozwijają się równocześnie z rozumem, ze zdolnością myślenia i poznania, z powiększaniem „masy apercepcyjnej”

[185] Zob. J. F. Herbart, O podstawach pedagogiki. W zbiorze pod. red. Bogdana Nawroczyńskiego, Pisma pedagogiczne Jana Fryderyka Herbarta, Wrocław 1967.
[186] Cz. Kupisiewicz, Główne kierunki i próby przebudowy szkoły w XX wieku, „Przegląd Humanistyczny” 2006, nr 5/6, s. 24-25.

uczącego się podmiotu, tzn. zasobu wyobrażeń zdobytych w wyniku dotychczasowej działalności poznawczej”[187].

Obecnie za główną cechę nauczania wychowującego uważa się harmonijne wiązanie w spójną i wzajemnie dopełniającą się całość nauczania i uczenia się, tzn. procesów, w wyniku których uczniowie przyswajają sobie wiedzę i umiejętności z wychowaniem, które z kolei ma wpływać na kształtowanie ich poglądów, przekonań i postaw.

Herbartowska pedagogika i jej model nauczania spotkał się na przełomie XIX i XX wieku z ostrą krytyką. Zarzucano nadmierny rygoryzm i formalizm, ciasny schemat toku lekcji, tłumiący inwencję organizacyjną i metodyczną nauczycieli, a uczniom – narzucający uczenie się przede wszystkim pamięciowe i zarazem oderwane od życia.

„H. Gaudig, jeden z krytyków charakteryzowanego tu modelu, tak obrazował jego istotę: kiedy wszyscy milczą, a tylko jeden mówi, to coś takiego nazywamy nauczaniem[188]. Filozoficzną postawę progresywizmu stanowiła na przełomie XIX i XX stulecia, zwłaszcza w USA, filozofia wychowania, tzn. pragmatyzm[189].

Jego nazwa pochodzi od Ch. S. Pierce’a, a spopularyzował ją W. James, twierdząc, że idee dopóty nie mają znaczenia, dopóki nie wywołują zmian w doświadczeniu, dopóki nie zaczynają pracować[190]. Twierdził również, że pragmatyzm przeciwstawia się wszelkim abstrakcjom i rozwiązaniom słownym, a zmierza ku rzeczywistości i faktom, ku działaniu i życiu praktycznemu[191].

Zbliżone do pragmatycznych tezy głoszono już w starożytnej Grecji. Heraklit był zdania, że świat zmienia się ustawicznie, Sokrates łączył epistemologię z aksjologią. Arystoteles głosił postulat szukania rozwiązań kompromisowych.

W czasach późniejszych F. Bacon propagował eksperymentalną metodę, J. Locke lansował hasło politycznej wolności, a J. J. Rousseau uważał, że człowiek jest z

---

[187] Cz. Kupisiewicz, Szkoła w XX wieku. Kierunki i próby przebudowy, Warszawa 2006, s. 12-14.
[188] H. Gaudig, Didaktische Ketzercien, Leipzig 1908, s. 18, podaję za: Cz. Kupisiewicz, Główne kierunki..., „Przegląd Humanistyczny” 2006, nr 5/6, s. 23-24.
[189] W. Tatarkiewicz, Historia filozofii, t. 3, Warszawa 1958, s. 270.
[190] Cz, Kupisiewicz, Szkoła XX wieku, s. 21.
[191] L. Chmaj, Prądy i kierunki..., s. 54-55.

natury dobry. I. Kant podkreślał nienaruszalność godności człowieka, a G.W. Hegel – dynamiczny charakter interakcyjnych procesów między przyrodą i społeczeństwem.

Pragmatyzm był metodą, która oceniała twierdzenia wedle konsekwencji – głównie praktycznych – jakie za sobą pociągają.

Pragmatyzm stał się filozoficzną podstawą progresywizmu, który zyskał trwałe miejsce w światowej myśli i praktyce edukacyjnej w pierwszych dekadach XX wieku.

Prekursorami progresywizmu byli J. A. Komeński, który postulował „nauczanie zgodnie z naturą dziecka", J. H. Pestalozzi i F. W. Fröbel, którzy opowiadali się za samodzielnością uczniów w procesie nauczania, poglądowością oraz twórczą pracą dzieci i młodzieży.

Do czołowych przedstawicieli zalicza się J. Deweya, H. Kilpatricka oraz W. Washburnea. Progresywistyczna koncepcja wychowania oparta została na następujących założeniach ogólnych:

1. Uczeń i jego otoczenie stanowią niepodzielną i opartą na interakcji jedność.
2. Uczenie się jest trwałym wysiłkiem każdego żywego organizmu.
3. Uczenie się oznacza, że w tym procesie musi uczestniczyć „cały uczeń", a nie tylko jego umysł czy pamięć.
4. Otoczenie ucznia, jego środowisko, jest dla niego równie ważne – jak własne ciało, które także stanowi integralny składnik środowiska.
5. Uczenie się jest procesem o zróżnicowanych „poziomach złożoności", przy czym najwyższy z nich stanowi inteligencja.
6. Uczeń jest osobą, która stosownie do posiadanych uzdolnień, umiejętności i nawyków, a także wykazywanych zainteresowań i potrzeb poznawczych – sam wpływa na dobór i wybór takich czy innych bodźców[192].

Głównym założeniem progresywizmu pedagogicznego było skoncentrowanie zasad doboru treści i metod kształcenia wokół psychicznych właściwości dziecka,

[192] Cz. Kupisiewicz, Szkoła XX wieku, s. 22-23.

jego potrzeb i zainteresowań. Wszystkie kierunki progresywizmu zajmowały się działalnością doświadczalną.

Ogromny wpływ na tworzenie się i rozwój idei progresywistycznej wywarł John Dewey, wybitny filozof – pragmatysta i pedagog amerykański.

W końcu XIX w. nawoływał do rewizji podstawowych założeń szkoły, poddał krytyce zasady dowolnego wychowania, wskazał drogę do oparcia pracy wychowawczej na trzech następujących zasadach; wg J. Deweya wychowanie powinno:

- „... po pierwsze odnaleźć środek ciężkości nie w nauczycielu, podręczniku itp., ale w bezpośrednich interakcjach i czynnościach samego dziecka;
- po drugie, stawiać dziecko w warunkach, w których będzie ono czynne i twórcze oraz czynić bezpośrednie doświadczenia;
- po trzecie: być społeczne i demokratyczne."[193].

W tych trzech postulatach zawiera się główna treść pedagogiki Deweya.

Progresywiści, podejmując próby przebudowy tradycyjnej szkoły, wdrażali niektóre rozwiązania innowacyjne do edukacyjnej praktyki, tworząc własne szkoły eksperymentalne, np. J. Dewey założył i prowadził taką szkołę przy Uniwersytecie w Chicago. Głównym jej celem było zaznajomienie uczniów z genezą i ewolucją różnych form działalności człowieka w myśl zasady *learning by doing* (uczenie przez działanie).

W przypadku tzw. planu Winnetki[194], Carleton Washburne podzielił zajęcia szkolne na jednostkowe i grupowe oraz przedmioty przeznaczone do opanowania przez wszystkich uczniów i do wyboru, przez każdego z nich, stosownie do zainteresowań i własnych możliwości.

Natomiast H. Kilpatrick[195] opracował i rozpowszechnił tzw. metodę projektów. Formułowanie projektów, planowanie dróg rozwiązań, często w pracy zespołowej

[193] L. Chmaj, Prądy i kierunki..., s. 254.
[194] Zob. Ibidem, s. 162-164.
[195] Zob. Cz. Kupisiewicz, Szkoła w XX w...., s. 28-29.

uczniów, wyzwalało ich inicjatywę, aktywizowało w procesie nauczania oraz rozwijało u nich samodzielność myślenia i działania.

Innowacje pedagogiczne wprowadzane do szkoły przez przedstawionych wyżej progresywistów cieszyły się w USA popularnością i miały powszechny charakter na każdym poziomie edukacyjnym.

Helena Parkhurst, twórczyni tzw. planu daltońskiego[196], wprowadziła do praktyki szkolnej zasady: swobodnej pracy uczniów, indywidualizacji w nauczaniu oraz ich okresowego współdziałania przy rozwiązywaniu problemów tzw. „kontrakty programowe"[197].

Mocną stronę planu daltońskiego stanowiło indywidualizowanie nauczania, pobudzanie do odpowiedzialności, samodzielnego myślenia i działania, stosowanie podziałów pracy odpowiednio do zdolności ucznia.

Słabą stroną przedstawianej metody było to, że wysiłek ucznia skierowany był wyłącznie ku prostemu przyswajaniu wiadomości według planu-kontraktu ustalonego przez szkołę, hamowało to twórczą inicjatywę, aktywną współpracę w grupie uczniowskiej.

W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku pojawiły się krytyczne opinie wobec innowacyjnych rozwiązań progresywistów amerykańskich.

W ocenie D. Ravitch „... uczniowie dysponują nadmierną swobodą w zakresie wyboru różnych opcji programowych, lansowaną przez progresywizm, preferowali np. naukę naprawiania aparatów radiowych zamiast systematycznego kursu fizyki, angielskiego „biznesowego" zamiast solidnych studiów gramatyki i literatury angielskiej..."[198].

W. Okoń, definiując progresywizm, przedstawia również jego słabszą stronę: „...powodował przesadne liczenie się z potrzebami uczniów, lekceważenie

[196] Zob. H. Parkhurst, Wykształcenie według planu daltońskiego, wyd. 2, Lwów-Warszawa 1928, s. 390-391.
[197] Ibidem, s. 390.
[198] Cz. Kupisiewicz, Szkoła XX w...., s. 29.

wykształcenia umysłowego, opartego na systematycznej wiedzy i zdolności logicznego myślenia”[199].

K. Sośnicki pisze, że szkoła progresywistyczna „przesadnie przenosiła bezpośrednie zainteresowania uczniów nad ich planowany wysiłek, swobodę nad karność, doświadczenie indywidualne nad społeczne, inicjatywę ucznia nad inicjatywę nauczyciela”[200].

B. Suchodolski stwierdza,”... iż progresywizm był pedagogiką egzystencji, a nie esencji człowieka”[201].

Kolebką pragmatyzmu i równocześnie głównym terenem jego działań – przeciwko szkole herbartowskiej – była Ameryka Północna. W Europie działania te rozwiną przedstawiciele różnych odmian Nowego Wychowania.

Protoplastami Nowego Wychowania byli tacy wybitni myśliciele, jak J. J. Rousseau, A. Comte, I. Kant, ale także J. Dewey, a obszar jego wpływów obejmował Szwajcarię, Wielką Brytanię, Francję i Niemcy. Miało Nowe Wychowanie swoich zwolenników w Rosji i również w Polsce.

Nowa Encyklopedia Powszechna PWN tak oto określa najistotniejsze cechy Nowego Wychowania:

„Był to ruch zmierzający do odnowy szkoły, treści i metod kształcenia i wychowania; stanowił reakcję na rygoryzm, przesadny intelektualizm i formalizm dydaktyczny szkoły tradycyjnej: skupiał przedstawicieli różnych koncepcji i kierunków, których łączyło przekonanie, że dziecko powinno stać się podmiotem w procesie nauczania i wychowania, że proces ten musi uwzględniać właściwości psychiczne, indywidualne potrzeby i zainteresowania dziecka, odwoływać się do jego aktywności, dawać mu szansę twórczego działania, nowa szkoła, miała być „szkołą aktywną”, „szkołą na miarę dziecka”, „szkołą pracy”, wychowującą „do życia i przez życie”; główni przedstawiciele: Edward Claparéde, Jan Owidiusz Decroly, Maria

[199] W. Okoń W, Słownik pedagogiczny, Warszawa 1984, s. 245.
[200] K. Sośnicki, Pedagogika esencjalizmu w USA, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1958, nr 4, s. 18.
[201] B. Suchodolski, O pedagogikę na miarę naszych czasów, Warszawa 1958, s. 390-391.

Montessori, Georg Kerschensteiner, Adolphe Feniére, Celestyn Freinet, a w Polsce: Henryk Rowid, Janusz Korczak[202].

Brak systemowych rozwiązań nie pomniejsza zasług przedstawicieli Nowego Wychowania w proponowaniu nowatorskich rozwiązań w procesie nauczania i wychowania.

Według Cz. Kupisiewicza, na pozytywną ocenę zasługują osiągnięcia H. Pankhurst w dziedzinie indywidualizacji nauczania, wkład A. Feniéra w dzieło aktywizowania uczniów, A. Sickingera w grupowaniu uczniów nie według kryterium wieku, lecz wykazywanych uzdolnień; M. Montessori, która opracowała oryginalny zestaw gier i zabaw w celu doskonalenia wrażliwości zmysłów u dzieci przedszkolnych; H. Rowid – polskiego autora cieszącego się międzynarodowym uznaniem koncepcji „szkoły twórczej"; czy wreszcie G. Kerschensteiner, B. Błoński i inni budowniczowie różnych odmian „szkoły pracy"[203].

Bez względu na istniejące wśród przedstawicieli nowego wychowania odmiany i zachodzące między nimi różnice w proponowanych rozwiązaniach edukacyjnych, ruch ten wywarł ogromne znaczenie w rozwoju współczesnej myśli pedagogicznej i tzw. „nowej szkoły":

- zmierzał do przebudowy „starej szkoły" poprzez odnowę treści i metod kształcenia oraz wychowania;

- występował przeciwko rygoryzmowi, przesadnemu intelektualizmowi oraz dydaktycznemu formalizmowi tej szkoły;

- domagał się usytuowania się dziecka w centrum procesu kształcenia i wychowania;

- proponował „rozluźnienie" sztywnych ram klasowo-lekcyjnego systemu nauczania.

[202] Nowa Encyklopedia Powszechna, Warszawa 1996, s. 540.
[203] Cz. Kupisiewicz, Główne kierunki i próby przebudowy szkoły w XX w., „Przegląd Humanistyczny" 2006, nr 5/6, s. 26-27.

Czołowi przedstawiciele omawianego nurtu utworzyli pod koniec lat dwudziestych XX w. Ligę Nowego Wychowania. Jej celem było, jak podaje Cz. Kupisiewicz:

1. ukształtowanie szkoły na miarę dziecka;
2. selekcja uczniów według kryteriów psychologicznych; dostosowanie do poziomu ich umysłowego rozwoju, zainteresowań i możliwości;
3. dominacja zagadnień wychowawczych nad dydaktycznymi;
4. partnerskie relacje między nauczycielami i uczniami;
5. nauka oparta na samodzielności i aktywności dzieci i młodzieży;
6. promowanie między uczniami współpracy zamiast lansowanego w szkole tradycyjnej współzawodnictwa w nauce i pogoni za najlepszymi stopniami;
7. przekształcenie szkoły w placówkę przyjazną dla wychowanków dzięki wyeliminowaniu z niej awersyjnych form oceny ich postępowania itp.[204]

Postulowane zmiany przez członków Ligi zostały przerwane przez II wojnę światową, reaktywowane zostały po jej zakończeniu, głównie we Francji, Wielkiej Brytanii i RFN.

Pojawiły się głosy krytycznie oceniające głoszone przez Ligę hasła i działania zmierzające do ich urzeczywistnienia w praktyce edukacyjnej. W szczególności zarzucano im:

1. utopijny charakter głoszonych zasad i postulatów i efektywność ruchu odnowy;
2. zbytnie zaufanie do eksperymentalnych metod i technik badawczych, prowadzonych bez pogłębionej diagnozy i ewaluacji;
3. rozproszenie celów oraz niespójność mających służyć ich realizacji metod i środków.

W wyniku działań przedstawicieli progresywizmu i Nowego Wychowania tradycyjna szkoła została – przynajmniej częściowo zmieniona. Styl nauczania, który dominował w niej określany ogólnie przez H. Gaudiga stwierdzeniem: *„Wenn alles schweigt und nur einer spricht, da nennt so was Unterricht" (Kiedy wszyscy milczą, a*

[204] Zob. Ibidem, s. 27.

tylko jeden mówi, to coś takiego nazywamy nauczaniem)[205], w dużym stopniu uległ zmianie, pojawiły się nowatorskie rozwiązania, które nie miały charakteru powszechnego, ale stanowiły mocny impuls, wyznaczały kierunki do dalszych poszukiwań, szukania nowych dróg w doskonaleniu szkoły i prowadzonego w niej nauczania i wychowania.

Podjęli się tego przede wszystkim esencjaliści podzieleni na kilka odłamów, tak w Ameryce, jak i w Europie.

Esencjalizm to kierunek pedagogiczny, który powstał w opozycji do progresywizmu. Progresywiści za naczelną ideę swojej edukacyjnej działalności uważali postęp, a esencjaliści tego rodzaju rangę nadawali esencji (od łac. *essentia* – istota i treść – stąd nazwa ruchu) temu, co ich zdaniem stanowi istotę pracy dydaktyczno-wychowawczej.

Narodziny tego ruchu przypadają na lata trzydzieste XX wieku, do twórców esencjonalizmu należą znani amerykańscy autorzy, tacy jak: J. L. Kandel, J. S. Brubacler, W. H. Kilpatrick. W opublikowanym przez nich dokumencie pt. Essentialist Manifesto, mocno skrytykowali progresywizm, zarzucając mu lansowanie pajdocentryzmu[206], efektem czego są niskie wyniki uczniów amerykańskich w porównaniu z wynikami osiąganymi przez uczniów w Europie.

Esencjonaliści uważali, że proces naprawczy szkoły należy zacząć od zastąpienia przez progresywistów subiektywizmu i psychologizmu przez merytoryczną i logiczną orientację pracy dydaktyczno-wychowawczej.

„Bogata, uporządkowana i systematycznie prezentowana wiedza o trwałej wartości, a ponadto umiejętności niezbędne do życia w demokratycznym społeczeństwie”[207], to najważniejsze kwestie, które powinny się składać na treść nauczania i uczenia się, a metody nauczania i wychowania powinny być dyscyplinujące i stabilne.

---

[205]H. Gaudig, Didaktische Ketzereien, Leipzig 1908, s. 18, cyt. za: Cz. Kupisiewicz, Główne kierunki..., „Przegląd humanistyczny” 2006, nr 5/6, s. 23-24.

[206] Pajdocentryzm - kierunek pedagogiczny przyznający dziecku centralną pozycję w procesach edukacji i opierający ten pogląd na przekonaniu o względnej doskonałości jego zadatków wrodzonych, zob. W. Okoń, Słownik Pedagogiczny, Warszawa 1984, s. 218-219.

[207] Th. Brameld, Philosophies of Education..., s. 247.

Esencjonaliści tworzyli koncepcję szkoły „złotego środka", łącząc mocne strony szkoły tradycyjnej z dodatnimi aspektami szkoły progresywnej, przyczyniając się do polepszenia wyników nauczania i wychowania nie tylko amerykańskiej, lecz także europejskiej szkoły.

W początkach lat sześćdziesiątych XX wieku pojawiła się kolejna koncepcja ustawicznego doskonalenia jako cel przebudowy szkoły. Źródłem, z którego się ona wywodzi, był przede wszystkim gwałtowny postęp w zakresie gospodarki, technologii oraz kultury, a także postępująca globalizacja różnych dziedzin życia. Zwolennicy ustawicznego doskonalenia w USA, Europie i w Polsce, np. J. Szczepański i B. Suchodolski, opowiadali się za szkołą jako „główną drogą kształcenia" nie tylko dzieci i młodzieży, lecz także ludzi dorosłych. Amerykańscy pedagogowie eksponowali potrzebę jak najwcześniejszego wykrywania utalentowanych uczniów oraz intensywnego kształcenia podczas pobytu w szkole. Utworzono Fundację Braci Rockefellerów, której celem było propagowanie rozwoju ludzkiego potencjału, jako ogólnonarodowego celu wychowania, poprzez jednej strony „dążenie do doskonałości" – z drugiej wyrównywanie szans edukacyjnych dzieci i młodzieży. Efektem „pogoni za doskonałością" był wzrost poziomu nauczania w amerykańskich szkołach, przede wszystkim w prywatnych.

W Polsce koncepcja ustawicznego doskonalenia szkoły powstała w początkach lat siedemdziesiątych XX wieku. Przedstawił ją funkcjonujący w latach 1971-1973 Komitet dla Opracowania Raportu o Stanie Oświaty PRL, a jej główne tezy wyeksponowane zostały w 1973 roku w dokumencie[208] zawierającym krytykę ówczesnej szkoły oraz alternatywne propozycje jej przebudowy w duchu strategii ustawicznego doskonalenia. Jedna z pięciu tez raportu określa szkołę jako instytucję państwową, która ma obowiązek wdrażania dzieci, młodzieży i dorosłych do ustawicznego i równocześnie samodzielnego oraz efektywnego uczenia się przez całe życie.

[208] Raport o stanie oświaty w PRL, pod red. J. Szczepańskiego, Warszawa 1973.

W 1979 r. B. Suchodolski opracował dla PAN „Ekspertyzę dotyczącą sytuacji i rozwoju oświaty w PRL".

Wszechstronną krytykę niedostatków europejskiej szkoły z lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych przedstawił w 1971 r., szwedzki pedagog porównawczy T. Husén w książce: „Die Schule der 80er Jahre". W pracy swojej prezentuje nowe zadania szkoły, powiązane z współczesnymi problemami globalnymi świata. W ustawicznym nauczaniu akcentuje dostrzeganie tych kwestii oraz przygotowywanie dzieci i młodzieży do aktywnego udziału w ich rozwiązywaniu.

Lata sześćdziesiąte i pierwsza połowa lat siedemdziesiątych XX wieku stały się rzeczywiście w wielu krajach, również w Polsce, okresem „eksplozji szkolnej oraz eksplozji zapisów do szkół wyższych"[209]. Ambitny zamysł przebudowy szkół przyniósł ilościowe efekty w realizacji.

Efekty jakościowe ustawicznego doskonalenia szkoły były powszechnie krytykowane w USA i w Europie. Radykalną postać tej krytyce nadali zwolennicy „odszkolnienia", descholaryzacji społeczeństwa, którzy uznali szkołę za instytucję anachroniczną, a nawet pod wieloma względami szkodliwą.

Descholaryzatorzy rozpowszechniali swoje postulaty przede wszystkim w USA, o kierunkach tych zmian w edukacji wskazywały jednoznacznie tytuły publikowanych przez nich książek i rozpraw, np.: „Przymusowe antywychowanie"[210], „Szkoła – twór martwy"[211], „Społeczeństwo bez szkoły"[212], „Wyzwolenie dziecka"[213].

I. Illich, uznawany za najbardziej radykalnego descholaryzatora, propagował „uwolnienie społeczeństwa od szkoły", był za jej likwidacją, ponieważ jest tworem anachronicznym i niereformowalnym. Proponował w to miejsce zbudowanie sieci edukacyjnej, obejmowałaby ona wszystkie lokalne instytucje i placówki oświatowo-

[209] Zob. T. Husén, Die Schule der 80er Jahre, Stuttgart 1971, s. 20.
[210] Zob. P. Goodman, Compulsory Miseducation, New York 1962.
[211] Zob. E.Reimer, School is Dead, New York 1962.
[212] Zob. I. Illich, Deschooling Society, New York 1961. Tłumaczenie polskie 1976.
[213] Zob. A. S. Neil, Die Befreiung des Kindes, Frankfurt am Main 1975.

wychowawcze. Źródłem finansowania tego typu edukacji byłyby bony oświatowe przyznawane każdemu obywatelowi w dniu jego urodzin.

Postulaty descholaryzatorów nie spotkały się z uznaniem pedagogów i działaczy oświatowych ani w USA, ani w Europie. W konsekwencji okazało się, że najskuteczniejsza droga do przebudowy szkoły to ta, która zmierza do: „... uczynienia tej instytucji bardziej otwartą na życie młodzieży i potrzeby środowiska, i dzięki której tworzyć się będzie warunki do żywego i autentycznego kształcenia dla wszystkich, w różnorodny sposób i w różnych sytuacjach w związku z ich pracą, z ich społeczną działalnością, z ich kulturowym uczestnictwem”[214].

Podsumowanie

Poszukiwania optymalnego modelu szkoły otwartej, alternatywnej, „nakierowanej na doskonałość”, pojawiły się w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku w USA i Europie. Praktyczne próby zbudowania szkoły alternatywnej przyczyniły się do powstania: duńskiej szkoły alternatywnej Tvind; Filadelfijskiego Systemu Szkolnictwa Publicznego; Ośrodka Nauczania Otwartego w Santa Monica; Ośrodka Rozwoju Rodziny w Syracuze; Szkoły Alternatywnej w Swaneng-Hill w Bostonie; brytyjskich szkół alternatywnych pracujących w myśl zaleceń Raportu Plowden[215], a ponadto szkół alternatywnych w Niemczech, nawiązujących do koncepcji Nowego Wychowania R. Steinera, P. Petersena, M. Montessori i W.H. Kilpatricka.

Szkoły alternatywne miały charakter ruchu masowego, cechą szczególną proponowanych rozwiązań było zbudowanie szkoły otwartej na to, co ją otacza i czego jest integralnym elementem, co nowe i twórcze. Miały pobudzać uczniów do samodzielności, kształtować i rozwijać pasje i zainteresowania i potrzeby poznawcze, zachęcać do samokształcenia, dbać o ich wszechstronny rozwój.

Szkoła alternatywna nie zdominowała zinstytucjonalizowanego kształcenia masowego w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych ubiegłego wieku,

---

[214] B. Suchodolski, Przedmowa do I. Illich, Społeczeństwo bez szkoły, Warszawa 1976, s. 123.
[215] Zob. Zbiór pt. Children and Their Primary Schools, wyd. 8, Londyn 1975, cyt. za Cz. Kupisiewicz, Główne kierunki..., „Przegląd Humanistyczny” 2006, nr 5/6, s. 32.

zarzucano jej m.in. „...że przecenia w edukacji kategorię „być", a nie docenia kategorii „wiedzieć", zwłaszcza „wiedzieć, dlaczego"[216].

W latach osiemdziesiątych XX w. pojawiła się druga wersja ustawicznego doskonalenia szkoły – postulat przezwyciężenia szkołocentryzmu.

Raporty edukacyjne[217], jakie ukazały się w latach osiemdziesiątych XX wieku, niezwykle krytycznie oceniały ówczesny stan oświaty i szkolnictwa wyższego, a zwłaszcza szkoły jako ogniwa tej oświaty.

Współcześnie pod koniec drugiej dekady XXI, kiedy jedno co jest pewne to stałe zmiany, również krytykuje się systemy oświaty w Europie, poszukując tego najbardziej optymalnego. Dużym zainteresowaniem cieszą się rozwiązania przyjęte w fińskiej edukacji, sięga się także do filozofii i rozwiązań proponowanych na przykład przez progresywizm czy nowe wychowanie.

Powszechne uznanie zyskała teza, że szkoła nadal powinna być przebudowywana, ma to być proces przemyślany i długofalowy, a nie jednorazowe przedsięwzięcia. Główną ideą tej przebudowy stała się kwestia przystosowania szkoły do potrzeb społeczeństwa informacyjnego, społeczeństwa wiedzy.

Krytykowano dotychczasowe próby doskonalenia szkoły, które przeważnie koncentrowały się na wymiarze ilościowym, skupiając wysiłki na rozbudowie szkół różnych typów i poziomów kształcenia, a nie, jak powinno być, na problemach jakościowych, tzn. na doskonaleniu celów, treści, metod oraz środków nauczania i wychowania.

Proponowano budowę systemu edukacji wolnego od jednostronności wynikającej z nadmiernej dominacji szkoły, jej rola w zinstytucjonalizowanej edukacji – byłaby ważnym, ale tylko jednym z ogniw tego systemu, ściśle współpracującym z pozostałymi ogniwami.

Szkołocentryzm uznano za główną cechę i zarazem słabą stronę dotychczasowych systemów kształcenia i wychowania.

---

[216] Cz. Kupisiewicz, Główne kierunki..., „Przegląd Humanistyczny" 2006, nr 5/6, s. 34.
[217] Zob. Ibidem, s. 35-36.

Wielu współczesnych pedagogów w swoich opracowaniach[218] opowiadało się za edukacyjnym integryzmem, rolę szkoły widziano jako jeden z elementów zintegrowanego systemu edukacyjnego, który odpowiadałby na potrzeby XXI wieku.

Wiek XX to stulecie ustawicznych, a przy tym niezbyt udanych prób wprowadzenia różnych koncepcji reformatorskich o charakterze innowacyjnym i nowatorskim.

Prekursorami proponowanych zmian byli pedagodzy amerykańscy, wiele ciekawych kierunków przemian edukacyjnych pojawiło się w Europie, a szczególnie w Anglii, Francji i Niemczech. Ruch reformatorski dotarł również do Polski, spośród wielu cennych inicjatyw reformistycznych wielu pedagogów na szczególną uwagę zasługuje postulowane prze Floriana Znanieckiego[219] utworzenie tzw. społeczeństwa wychowującego. Takie społeczeństwo nadal jest potrzebne u progu XXI wieku, kształtuje się społeczeństwo wiedzy, w połączeniu ze społeczeństwem wychowującym to perspektywiczny, bardzo wartościowy, wręcz idealny model, do którego należy dążyć.

Herbartyzm, progresywizm, nowe wychowanie, esencjalizm, paradygmat ustawicznego doskonalenia, szkoła alternatywna, descholaryzacja, dążenie do zbudowania zintegrowanego systemu obalającego szkołocentryzm, to główne kierunki i reformatorskie próby „doskonalenia szkoły", procesu, który nadal trwa.

Człowiek wielowymiarowy, innowacyjny, z uwewnętrznioną chęcią ciągłego doskonalenia się, z wrażliwością i otwartością na różne aspekty życia społecznego, to bardzo ważne wyzwanie dla tego procesu.

EDUCATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE LABOUR EDUCATION OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS

[218] Zob. J. Delors, Edukacja: jest w niej ukryty skarb, Warszawa 1998, R. Mayor, Raport - przyszłość świata, (rozdział „Edukacja w perspektywie roku 2000: Edukacja na odległość czy w zasięgu ręki?"), Warszawa 2001.
[219] J. Szczepański, Floriana Znanieckiego koncepcja ludzi mądrych a dobrych, s. 16-22 [w:] Edukacja wobec zmiany społecznej pod red. J. Brzezińskiego i L. Witkowskiego, Poznań-Toruń 1994.

Andriy Tereshchuk[1], Oksana Abramova[2]
[1]Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
Uman, Ukraine
[2]Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University
Kropyvnytskyi, Ukraine

Education for sustainable development is a certain direction in the educational space of Ukraine, based on the principles of competence training.

The relevance of this direction in education is caused by the urgent need of the twenty-first century, lies in the formation of a way of life that would form the basis of the long-term economic development of mankind.

With the development of science and technology, a problem is increasingly defined, the essence of which can be formulated as the absence of a positive impact on the environment when the boundary of the use of natural resources is crossed. For future generations, the first value will be not only high technologies, but rather a well-founded system of resource conservation, rational management, environmentally friendly behaviour and healthy lifestyle of the population of the country.

The transition to sustainable development is the implementation of a set of mutually agreed management, economic, social and environmental measures aimed at changing the system of social relations on the principles of trust, partnership, solidarity, consensus, ethical values, a quality life environment, national sources of spirituality.

Sustainable development is stable, continuous and balanced development of economic and social spheres in conditions of rational use of environmental resources [1].

Sustainable development is the development of a society that meets the needs of present generations and does not jeopardize the ability of future generations to meet their needs [2; 4].

The main factors determining the sustainable development of society are environmental (defined boundaries within which civilization should develop)

economic (transformation of the market system, which will be deprived of super-profits, will be balanced in interaction with man and nature) social (agricultural production, human rights, demography).

Among Ukrainian scientists studying the problem of sustainable development in Ukrainian education, A. I. Pometun should be noted. In particular, the researcher points out that unlike foreign countries, in domestic education environmental subjects and courses have never become part of formal education. The same can be told also about education for sustainable development to which many countries paid considerable attention in limits Decade of the UN for sustainable development during 2005-2014 [3].

The entry of Ukraine into the European educational space, in particular through the reform of school education within the «New Ukrainian School» project provides for the integration of the basic principles of sustainable development in the sense of an updated standard for secondary school.

Theoretical aspects of education for sustainable development are presented in the methodological literature and manuals for teachers on this issue for pupils of general education schools of different ages (A. Onoprienko, L. Pilichatina, A. Pometun, I. Nezenko, A. Tsymbalar, etc.).

It should be noted separately that the ability of sustainable development should be formed as a value characteristic, so it is important for its education to implement an appropriate model of competency training, attracts all subjects and courses, so there is an integrative one. The essence of such a competent model in school is reduced to the following.

Competence is attitude and values and, above all, the ability to critical information overthinking from the perspective of these values. So, students are shaped to critically think and evaluate and select the information that is most appropriate for them in a concrete practical matter. Among the leading values from which to critically think about information, there are two main: «How will this affect my life and the lives of others?» And «How do I affect my health and the health of all living beings, next to me?». In order to implement this approach, the teacher should

pay more attention to learning technologies, among which project and interactive learning technologies lead.

Today, in Ukrainian school, education for sustainable development can be realized through the formation of key competence, which is a through content line and accordingly laid down in all curricula of school subjects: «Environmental safety and sustainable development».

For labour education lessons, sustainable development education encompasses the environmental, economic and social issues of learning and education in terms of developing a new system of values and behaviour of students in the design and technological learning system.

Let us specify the main characteristics of the process of education for sustainable development, which can be most fully implemented in labour training classes, and are not always represented in modern Ukrainian school, in particular in educational work with students:

- The implementation of the student project is aimed at the real needs of the student already now, in a concert of needs and requests, which are reflected in the planned product;

- Work on the student project «takes» the student outside the traditional classroom system – the student takes a more active part in information education, through family communication, peers whose friends are interested in his project and the like;

- Pupils take a direct part in setting the objectives of their own or collective project;

- The project activity of students in the lessons of labour training takes into account the individual nature of the student 's work, allows to assess its consequences without comparing their results with the successes of other pupils.

During the implementation of educational and creative projects in the lessons of labour training, the following principles may be the leading conditions for the realization of education for sustainable development:

- The principle of «satisfaction of needs» – the urgent needs of society, the collective, the poorest, etc., are emphasized;

- The principle of «limitation»: the development and state of technology are subject to restrictions for the preservation of the environment.

In other words, working on the project should act among other things, given the economical attitude towards the environment, when the participants of the project will be from nature only necessary for their life, necessarily considering whether nature will be able to restore this resource.

The implementation of education for sustainable development in the lessons of labour training is organically implemented through the design and technological system of education of students and is disclosed at each stage of this system in the design and manufacture of products. Thus, the implementation of the project begins with the definition of a problem or task, which is vital or important for the pupil, his family, school. The teacher should pay attention to the formation of the ability of students to identify the problem, to compare the needs of society with their own values, to reflect on the needs of the collective or their own family. These characteristics in the definition of the problem are decisive for the formation of students' skills and skills of sustainable development, the development of the habit of thinking not only about their own consumer needs, but also about the consequences of their realization for the environment, production development and the like.

In the process of working on the project, the participants have to solve a number of tasks that will allow to realize the task of education for sustainable development. For example, when selecting structural materials, students are invited to reflect on environmental protection issues, namely: «How will my project affect the environment?», «For whom can the project be harmful?», «How to reduce the cost of the project and what is it necessary for?» and others.

In carrying out the planned works, the teacher shows on specific examples how economical use of material reduces the cost of the project on the one hand, and on the other, allows to reduce the volume of processing of natural resources.

The most significant advantage of students 'labour training (technology) in developing their sustainable development skills is the ability to realize this directly in their lives, through practical tasks that are valuable and important to the child 's personality or the environment in which the pupil is located.

Thus, the design and technological system of labour education can be considered as an educational model aimed at nurturing and developing such behaviour and thinking of students, connected with the formation of values of sustainable development, appropriate culture of economic and responsible attitude to the environment.

Of course, education for sustainable development requires a special approach to the organization of the educational process in the lessons of labour education through the project activities of students, which has a significant potential in the formation of values based on the principles of continuity.

References

1. Foundations of our Future – DEFRA's Sustainable Development Strategy. Report from the United Kingdom Department of the Environment, Food and Rural Affairs (English translation), (2002). [Electronic resource]. Access mode: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/142/Stalyi%20rozvytok%20suspilstva.pdf;jsessionid=C4B2A101A677C7506BABD87F6187EC6D?sequence=1.

2. Podlisnyuk, V., Rudyk, I., Kyrylenko, V., Vyshenska, I., Maslyukivska, O. (2005). Sustainable development of society: the role of education. Guidebook. Kyiv, 88 p.

3. Pometun, O. (2015). Pedagogical principles of education for sustainable development in the Ukrainian school. *Ukrainian Pedagogical Journal*, (1), 171-182.

4. World Commission on Environment and Development, Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, (1987). [Electronic resource]. Access mode: http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf.

ОЦІНКА ВІДПОВІДНОСТІ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ УКРАЇНИ СТАНДАРТАМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В КОНТЕКСТІ КОНЦЕПЦІЇ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ

Сатеннік Айрапетян, Марина Кара, Дмитро Ніколаєв

Одеський національний політехнічний університет

Одеса, Україна

Проблема підвищення якості життя в України стала особливо актуальною в зв’язку з євроінтеграційними прагненнями та підписанням угоди про Ассоціацію з ЄС. Одним з основних напрямків реалізації концепції підвищення якості життя є створення системи якості та контролю за виробництвом безпечних та органічних продуктів харчування. Саме цей напрямок є найбільш значущим, оскільки він пов’язаний з охороною здоров’я. Серед сучасних проблем охорони здоров'я населення України, проблема правильного харчування людини та захисту її здоров'я, шляхом відмовлення від споживання неякісних харчових продуктів, займає особливе місце. Якість і безпека продуктів харчування віднесені до основних чинників, які визначають здоров'я нації та сприяють збереженню її генофонду. Вино впродовж багатьох віків є невід'ємною частиною продуктів харчування. В зв'язку з цим проблема контролю якості виноградних вин має особливу актуальність, оскільки основними критеріями продовольчої безпеки України є не лише ступень задоволення потреб населення в продуктах харчування, але й відповідність цих продуктів вимогам якості.

Розвиток техніки, розробка нових і вдосконалення традиційних технологій сприяли насиченню ринку допоміжними матеріалами, застосування яких забезпечує досягнення у фальсифікованій продукції відповідного смаку, забарвлення та аромату, близького до відповідних показників в натуральних винах. В зв'язку з цим, для визначення якості виноробницької продукції необхідно впроваджувати нові високоефективні аналітичні методи контролю, різних хімічних сполук. Одним з класів з'єднань, які входять до складу винограду та вина й відіграють важливу роль в обміні речовин виноградної рослини, беручи активну участь в процесах виробництва та впливаючи на

органолептичні властивості готової продукції, є органічні кислоти, склад яких може бути вибраний одним з критеріїв якості.

Актуальним є вивчення впливу різних технологічних чинників на механізм перетворення органічних кислот. Знання цих закономірностей дозволить покращувати якість продукції шляхом правильного управління технологічними операціями, а також запроваджувати ефективний післявиробничий контроль продукції та запобігати проникненню неякісного товару на споживчий ринок.

Сьогодні проблема низької якості та фальсифікації вин є дуже актуальною, оскільки найчастіше підробляють саме виноградне вино. Це стало причиною прийняття низки нормативних документів, які б забезпечили надходження у продаж вин з належними споживними властивостями та обмежили їх фальсифікацію. До таких нормативних актів слід віднести наступні: Закон України «Про виноград і виноградне вино» та ДСТУ «Вина. Загальні технічні умови». Особливе значення для визначення вимог до якості виноградних вин має саме ДСТУ, де для всіх категорій, типів та видів вина визначені вимоги щодо їх органолептичних та фізико-хімічних показників.

З метою дослідження якості виноградних вин та визначення їх відповідності вимогам споживачі, було здійснено оцінку якості виноградних вин та відповідність їх вимогам ДСТУ.

Виноградне вино характеризується складними органічними властивостями. Воно подібно живому організму, в якому постійно відбуваються зміни фізико-хімічного, біохімічного характеру, які впливають на його якість та споживні властивості, основними факторами формування яких є поживні речовини, що містяться у винограді, використаному для його виготовлення, а також особливості технології. Як вже зазначалося, найбільша частка фальсифікату приходиться саме на виноградні вина. Серед основних 142 способів фальсифікації, найбільш частіше зустрічаються такі, як: розведення вина, додавання спирту, сахарину, штучних барвників, гліцерину. Щоб приховати факт підробки, вино часто ще й фарбують. І ці способи фальсифікації досить складно розпізнати, навіть фахівцям. Для дослідження ми обрали червоні та

білі сухі вина, оскільки вони мають вищу біологічну і харчову цінність. В них міститься більше цінного для організму людини вітаміну Р. Хоч дубильні речовини, що містяться в столових винах, особливо в червоних сухих, у великих кількостях, пом'якшують дію алкоголю на організм людини, але це можливо лише при помірному споживанні. Барвники винограду знаходяться в шкірці ягоди, сік, як правило, безбарвний. Тому при спеціальній обробці з червоних сортів винограду можна отримати біле вино. Проте червоні вина приваблюють більшою екстрактивністю, терпкістю, насиченим кольором.

Оцінка якості виноградних вин здійснювалася згідно органолептичному методу. При оцінці вин виняткову роль грає дегустація, тому що тільки з її допомогою можна визначити смак і букет вина. При дегустації вина визначають прозорість, колір, смак, букет і типовість вина. Дегустацію проводять у світлому, рівномірно освітленому, добре провітреному, чистому приміщенні при температурі 15-16 градусів С. Найкращим часом для проведення дегустації є 10 год ранку. Кількість вин на дегустації не повинно перевищувати 15-20, а у відповідальних випадках – 12 найменувань.

При органолептичному аналізі вин використовують спеціальні дегустаційні бокали.

Дегустаційні бокали рекомендується наповнювати вином обережно, без спінювання, в кількості 50 см^3. Слід дотримуватися певного порядку подачі вин на дегустацію. Сухі вина подають перед солодкими; малоекстрактні – перед більш екстрактивними; червоні – після білих; молоді вина – перед витриманими і старими. У межах однієї підгрупи спочатку дегустують білі, потім рожеві і червоні вина.

Органолептичний аналіз починають з визначення прозорості. Дегустаційний келих, злегка накопичений, поміщають між джерелами світла і газом, але не на одній лінії. Прозорість густоокрашенних вин визначають в темному приміщенні на світло запаленої свічки.

Для характеристики ступеня прозорості застосовують словесну шкалу. Колір визначають одночасно з прозорістю при природному освітленні на білому тлі.

За кольором вина поділяють на білі, рожеві і червоні. Серед білих вин розрізняють світлообарвлені і темні. До темних вин відносяться приготовлені з зрілого і перестиглого винограду, що витримуються тривалий час у бочках або інший пористої тарі. Забарвлення рожевих вин може бути блідо-рожевою, рожевою, блідо-червоною. Дуже важко провести чітку межу між темними рожевими і світлими тонами червоними вин. Колір білих вин при витримці стає більш інтенсивним, глибоким. Червоні вина, навпаки, при витримці втрачають яскравість кольору.

Далі при проведенні органолептичної оцінки якості вин келих з вином зігрівають долонею правої руки, пропускаючи ніжку келиха між середнім і вказівним пальцем, а долонею лівої руки прикривають келих. При цьому келих злегка обертають, приводячи вино в круговий рух, що сприяє виділенню ароматичних речовин у верхній його частині. Перше враження від запаху найсильніше, оскільки нюхові сприйняття швидко притупляються.

Після визначення аромату (букета) вина переходять до визначення його смаку. За смаком судять про переваги і недоліки вина. Для визначення смаку беруть невеликий ковток вина і, втягуючи над ним повітря, викликають інтенсивне випаровування ароматичних речовин з проби, обполіскують вином всю порожнину рота, потім ковтають. Час перебування вина в роті не повинно перевищувати 5-8 с.

При дегустації великої кількості зразків вина пробу не проковтують, щоб в порушенні перебував смакової центр, а не травний центр мозку. Виникає відчуття післясмаку є важливим показником органолептичних властивостей вина. Органолептичну оцінку вин проводять за 10-бальною шкалою. Загалом вина оцінюються наступним чином (у балах): 10 – вина марочні, виключно високої якості; 9 – вина витримані високої якості; 8 – вина витримані хорошої якості і молоді вина високої якості; 7 – вина витримані низької якості і вина

молоді гарної якості; 6 – вина витримані з недоліками та вина молоді задовільні якості (Табл.1).

Таблиця 1. оцінки якості виноградних вин українських виробників за органолептичними властивостями (на основі дегустації)

Фото	Показник якості	Характеристика	Бал
Молдова			
	Прозорість	Вино прозоре, з блиском	0,5
	Колір	Незначне відхилення від кольору, який притаманний типу й віку вина.	0,4
	Смак	Виключно тонкий, гармонійний, притаманний типу та віку вина	5
	Аромат й букет	Добрий, але жорсткий	2,5
	Типовість	Повна відповідність типу	1
	Усього балів	Вино витримане, високої якості	9,4
Совіньон білий			
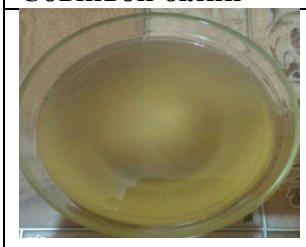	Прозорість	Вино прозоре, з блиском	0,5
	Колір	Повна відповідність типу та віку вина	0,5
	Смак	Виключно тонкий, гармонійний, притаманний типу та віку вина	5
	Аромат й букет	Добрий, але жосткий	2,5
	Типовість	Повна відповідність типу	1
	Усього балів	Вино витримане, високої якості	9,5
Одеське чорне			
	Прозорість	Вино прозоре, з блиском	0,5
	Колір	Повна відповідність типу та віку вина	0,5
	Смак	Виключно тонкий, гармонійний, притаманний типу та віку вина	5
	Аромат й букет	Добрий, але жосткий	2,5
	Типовість	Повна відповідність типу	1
	Усього балів	Вино витримане, високої якості	9,5
Мускат білий			
	Прозорість	Вино без блиску	0,4
	Колір	Повна відповідність типу та віку вина	0,5
	Смак	Гармонійний	4
	Аромат й букет	Добрий, але жосткий	2,5
	Типовість	Повна відповідність типу	1
	Усього балів	Молоде вино високої якості	8,4

За результатами органолептичної оцінки можна зробити висновок, що виноградні вина українських виробників, які досліджувались, мають високі показники якості.

Наступним етапом дослідження стало опитування споживачів щодо відповідності якості виноградних вин стандартам та вподобання споживачів відносно вибору ними виноградних вин. Опитування було проведено за

допомогою анкетування, участь в якому приймали 80 респондентів. В результаті було виявлено, що майже 51% споживачів виноградного вина є жінки, які віддають перевагу червоним винам (34%), купують вино у скляних пляшках за ціною від 100 до 300 грн. (32%), віддаючи перевагу французьким (42%) та італійським (38%) виробникам (Рис. 1).

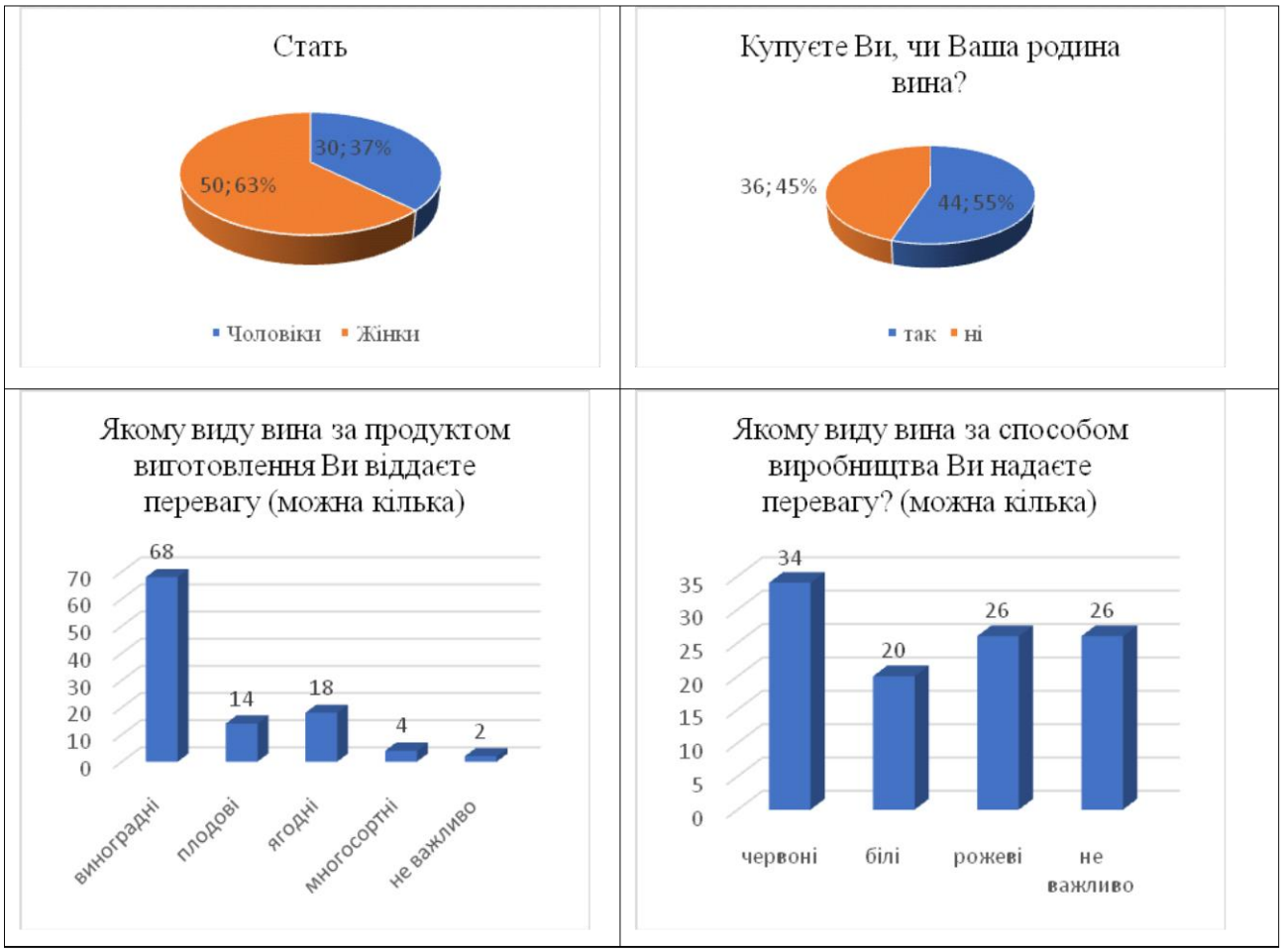

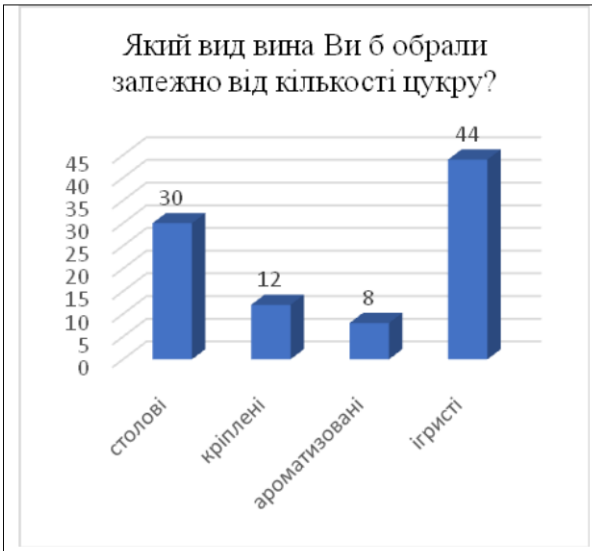
Який вид вина Ви б обрали залежно від кількості цукру?
45
40
35
30
25
20
15
10
5
0
30
12
8
44
столові
кріплені
ароматизовані
ігристі

В якій упаковці Ви б обрали вино?
60
50
40
30
20
10
0
56
4
20
скляна пляшка
"bag in box"
не має значення

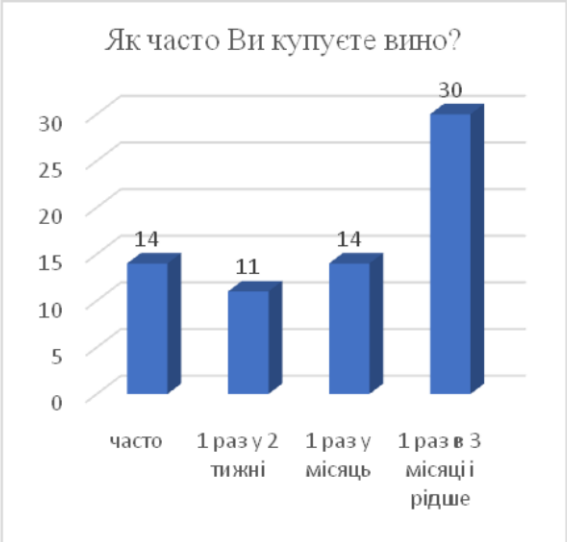
Як часто Ви купуєте вино?
30
25
20
15
10
5
0
14
11
14
30
часто
1 раз у 2 тижні
1 раз у місяць
1 раз в 3 місяці і рідше

Скільки упаковок вина (ємк. 0,5л) Ви зазвичай купуєте за одне відвідування магазину?
40
35
30
25
20
15
10
5
0
22
38
8
12
1 упаковка
2 упаковки
3 упаковки
4 і більше упаковок

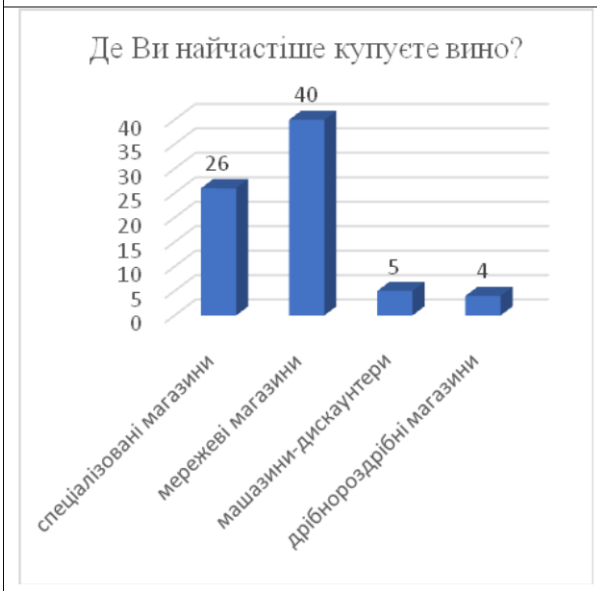
Де Ви найчастіше купуєте вино?
40
35
30
25
20
15
10
5
0
26
40
5
4
спеціалізовані магазини
мережеві магазини
машазини-дискаунтери
дрібнороздрібні магазини

Яку суму Ви готові витратити на одну упаковку вина (ємк. 0,5л)?
35
30
25
20
15
10
5
0
28
32
12
8
до 100 грн.
100-300 грн.
300-500 грн.
від 500 грн.

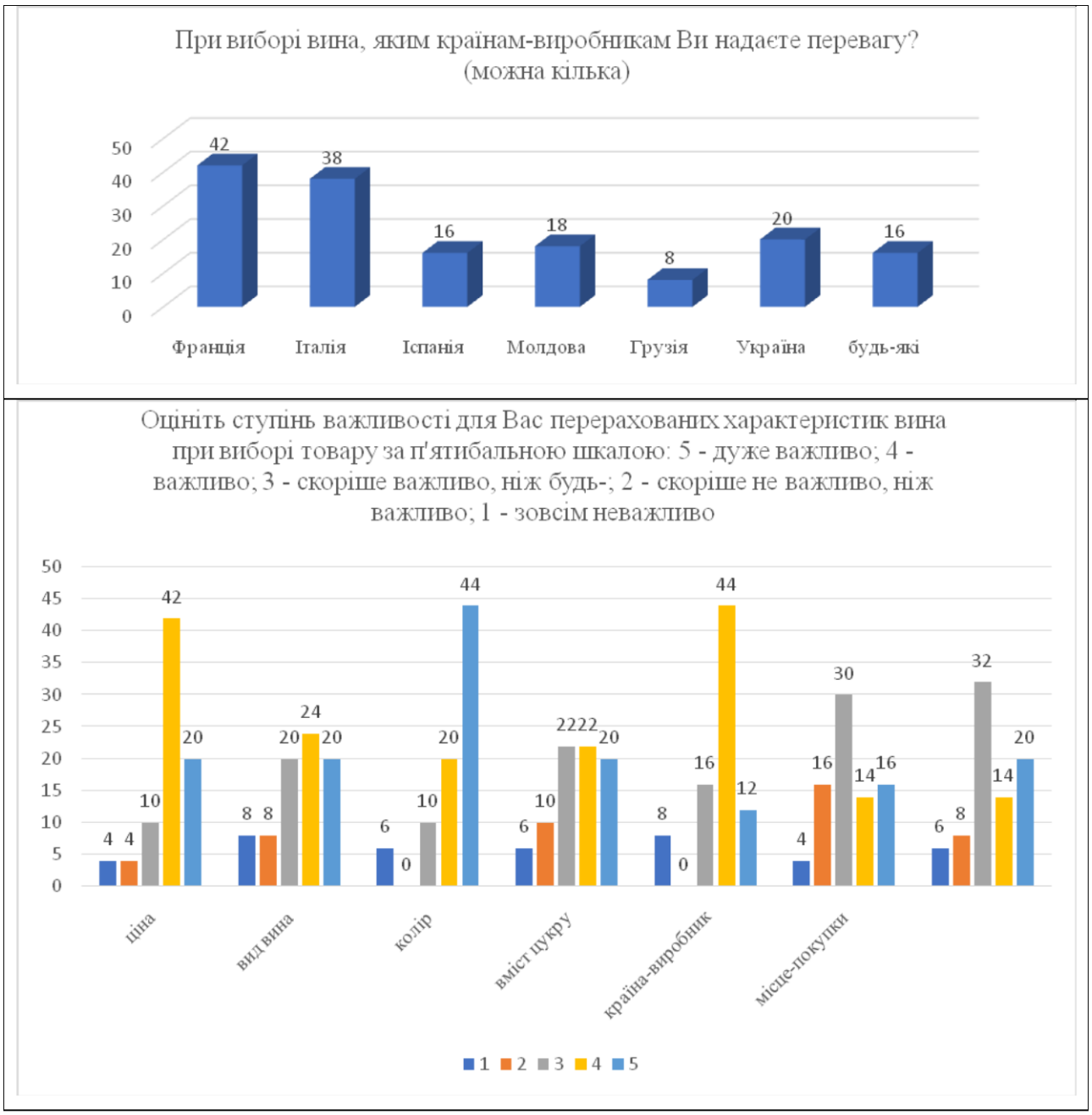

Рис. 1. Результати опитування українських споживачів виноградних вин

Виходячи з результатів проведеного дослідження, можна зробити висновок, що типовий український споживач виноградного вина є здебільшого орієнтованим на споживання імпортних виноградних вин в середній ціновій категорії (більшість опитаних готові витрати від 100 до 300 грн. за одну пляшку вина). Можна стверджувати, що в Україні формується культура споживання виноградних вин, яка передбачає орієнтацію на важливість саме якісних характеристик продукту.

Література

1. Закон України «Про виноград і виноградне вино».

2. ДСТУ 7208 93. Вина виноградні і виноматеріали виноградні оброблені. Загальні технічні умови: Зб. – М.: ІПК Вид-во стандартів, 2013.

3. Разуваєв В. С. Винний корінь // Виноград. Вино. – 2001. – № 6; 2012. – № 1, 2, 4.

4. Мгалоблішвілі К. І. Натуральні виноградні вина // Хімія і життя. – 2016. – № 1. – С. 52-63.

5. Емерін М. А. Я б назвав це хімічною симфонією // Хімія і життя. – 2016. – № 2. – С. 60-65.

6. Родопуло А. К. Основи біохімії виноробства. – М.: Легка і харчова промисловість, 2013. – 240 с.

7. Шольц Е. П., Пономарьов В. Ф. Технологія переробки винограду. – М.: Агропроміз дат, 2010. – 447 с.

8. Гугучкін А. А., Агєєва Н. М., Гугучкіна Т. І. Якісна характеристика вин з нових перспективних сортів винограду // Віноробство і виноградарство. – 2010. – № 3. – С. 12-15.

9. Office International de la vigne et du vin (OIV), recueil des methods internationles d’analyse des vine et des mouts. – Paris: OIV, 2006. – 321 p.

10. Ріберо-Гайон Ж., Пейно Э. Виноробство. – М: Харчова промисловість, 2017. – 416 с.

11. Чаплигін А. В.Удосконалення технології виробництва вин: Автореф., 2017. – 24 с.

12. Колеснов А. Ю. Ферментативний аналіз якості продуктів харчування // Пит. харчування. – 2016. – № 3. – С. 21-25.

ПРОБЛЕМИ У СОЦІАЛЬНІЙ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ВЕТЕРАНІВ

Єлизавета Андрєєва, Ольга Скориніна-Погребна
Національний університет цивільного захисту
Харків, Україна

Перебування на війні суттєво впливає на психологічний стан людини, тому можна відзначити, що більшість учасників бойових дій повертаються з військової зони із значними змінами у психіці через пережитий травматичний досвід. Військовослужбовці, які брали участь в бойових діях та повернулись до умов цивільного життя, представляють собою особливу категорію населення, що потребує психологічного супроводу.

Складність ситуації полягає в тому, що характер психотравмування у військовослужбовців носить двофакторний характер. Під час служби у зоні бойових дій вони отримують психологічне травмування через постійний ризик для життя,інтенсивне фізичне та психологічне навантаження, неможливість задоволення базових потреб. Це так звані первинні стресогенні фактори. Повернення до цивільного життя викликає певний ряд труднощів – нерозуміння з боку оточуючих, негативні стереотипи стосовно подій у військовій зоні, відсутність держаної допомоги у рішенні соціальних проблем. Вище перераховане формує у військовослужбовців відчуття незначущості, що загострює їх психологічний стан. Це вторинні стресогенні фактори.

На сьогоднішній день в Україні створено центи допомоги учасникам АТО та їх сім’ям. Центри надають консультативну допомогу та сприяють учасникам АТО щодо отримання документів, необхідних для надання відповідного статусу згідно з Законом України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту"; отримання пільг та соціальних гарантій; лікування, реабілітації, адаптації; працевлаштування, професійної підготовки,

перепідготовки, підвищення кваліфікації; вирішення інших питань соціального захисту. Крім того, проводиться групова робота з ветеранами для психологічної підтримки та формування психологічних навичок, які допоможуть у поліпшенні процесу адаптації до цивільного життя. При центрах здійснюються індивідуальні консультації для корекції емоційної сфери та роботи із психотрамуючим досвідом.

Соціальна адаптація в чинному законодавстві розглядається як соціальний процес, який включає комплекс заходів, спрямованих на пристосування особистості до нових соціальних умов [3].

У сучасних умовах основними напрямами соціальної та професійної адаптації є:

1. організація перепідготовки та сприяння у працевлаштуванні звільнених в запас військовослужбовців;

2. підготовка спеціалістів із числа звільнених військовослужбовців для їх працевлаштування на новостворених підприємствах, в установах та організаціях;

3. комплексна медико-психологічна реабілітація звільнених в запас військовослужбовців;

4. забезпечення нормативно-правовою базою військовослужбовців звільнених в запас;

5. соціальний захист військовослужбовця звільненого в запас [10].

Медично-психологічна реабілітація та соціальна підтримка повинні бути основними напрямками роботи з даною категорією населення для їх успішної адаптації до умов мирного життя, для «переосмислення» життя, для підвищення рівня ефективності життєдіяльності, відновлення їх соціально-трудового статусу.

Особливості виявлення та подолання соціально-психологічної дезадаптації військовослужбовців досліджували такі вчені, як А. А. Боченков, Г.І. Ломакін, С. Д. Максименко, В. Ф. Місюра, Є. В. Підчасов, О. В. Тімченко, Б. Грін, Б. Колодзін, Д. Шпігель. Р. А. Абурахманов, А. Г. Караяні, Є. М. Потапчук,

О. Д. Сафін, Н. Ф. Феденко, Дж. Келлі, Дж. Ротор розробляли теоретико-практичні основи відновлення психічного здоров'я людини після діяльності в екстремальних умовах [6].

Начальник клініки "Головний військовий клінічний госпіталь" О. Друзь заявив, що взагалі близько 93% учасників АТО мають ПТСР [1]. Проблема при поверненні до мирного життя пов'язана із тим, що у минулих військових немає зафіксованого адаптаційного періоду, тобто вони різко повертаються до цивільного життя, де змінюється їх соціальна роль, а, відповідно, очікування оточуючих. Їх психіка не встигає адаптуватись і тому виникають негативні емоційні реакції. Але слід зазначити, що кожна людина має свій адаптаційний потенціал, який впливає на особливості включення особистості до нових умов.

Кожна особистість індивідуальна, тому адаптація до змінених умов життя відбувається по-різному: дехто може самостійно пережити попередній травматичний досвід та повернутися до мирного життя, дехто може мати незначні відхилення, а може – істотні.

Нажаль, немає затвердженого механізму психологічної реабілітації, тому кожний центр допомоги військовим працює за своїми індивідуальними програмами.

Проблема організації психологічної допомоги та підтримки військовослужбовцям розробляється з початку 90-х років минулого століття (А. І. Адаев, Н. В. Андрєєв, С. В. Андрєєва, О. І. Бродченко, І. Б. Журавльова, С. І. Захарова, Ю. Г. Касперович, І. О. Котенев, Е. В. Лапшин, Т. М. Левашова, М. В. Леві, М. І. Марьїн, Н. І. Мягких, А. І. Папкин, А. В. Піщелко, А. А. Прошин, В. Н. Смирнов, Н. В. Тарабрина, М. М. Харламова, Е. Е. Чапко, Г. В. Шутко та ін.). Вивчення переживань людиною в екстремальних умовах здійснювали Б. Г. Ананьєв, В. М. Бехтерєв, Л. Я. Брусилівський, Н. П. Бруханов, П. Б. Ганнушкіна, С. Г. Геллерштейн, А. В. Запорожець, А. Н. Леонтьєв, А. Р. Лурія, С. Л. Рубінштейн, Т. Є. Сєгалов, Б. М. Теплов, Г. Є. Шумаков та інші.

Л. Кітаєв-Смик виділив три типи учасників бойових дій з деструктивними змінами особистості [2]:

1. Тривожні – для яких притаманне постійне переживання страху, неповноцінності та схилення до жорстокості, неврівноваженості. Вони спрямовані до ізоляції від соціуму, націлені на *вживання алкоголю і наркотиків.*

2. Інфальні – мають схильність до інфантильних вчинків, можуть демонструвати особистісну незрілість в комунікації та прийнятті рішень. Вони недооцінюють реальну загрозу для свого життя.

3. Агресивні – котрі за час бойових дій виробили у собі гіперагресивність. Вони найбільш загрозливі для суспільства та свого оточення, оскільки несуть у собі загрозу для людей, особливо коли в руках у них знаходиться зброя.

А. Кардинер і Д. Шпигель аналізували фактори, які впливають на процес адаптації ветеранів:

1. Довоєнні особистісні особливості військовослужбовця, утому числі і його здібність адаптуватися до нових умов;

2. Реакції на загрозливі події;

3. Рівень відновлення цілісності особистості.

М. Горовиць визначає чотири фази переживання стресових подій:

- фазу первинної емоційної реакції,

- фазу «заперечення», яка проявляється в емоційному оціпенінні, подавлені, уникненні думок та подій, що нагадують про психотравмуючу подію,

- фазу чередування «заперечення» та«вторгнення» («вторгнення» проявляється в емоційних спогадах про психотравмуючу подію, сновидіннях про подію, підвищеному емоційному реагуванню на все, що нагадує психотравмуючу подію);

- фазу подальшої інтелектуальної та емоційної переробки травмуючого досвіду, який завершується асиміляцією або акомодацією до нього [8].

Дослідники Б. Гридін, Д. Вільсон та Д. Лінді продовжили розробку ідей М. Горовиця. За їх думкою, подолання особистістю впливу стресфактора бойових обставин залежить не тільки від успішності когнітивної переробки

травмуючого досвіду, але і від взаємодії трьох факторів: характеру психотравмуючих подій, особистісних характеристик ветерана та особливостей умов, в які ветеран попадає після повернення з війни [8].

Мета дослідження – вивчити проблеми у соціальній адаптації українських ветеранів.

Психологічні зміни у психіці, що розвиваються після перебування у зоні бойових дій, впливають на всі сфери особистості (фізіологічну, моральну, мотиваційну, професійну, соціальну) і приводять до стійких особистісних змін не тільки у людей, які безпосередньо пережили стрес, але і у членів їх сімей.

Однією із значущих сфер особистості виступає професіональна реалізованість. Повернення на роботу після перебування у екстремальних і трасуючих умовах полегшує процес адаптації людини. Окрім того, що професійна діяльність переключає мислення та емоції особистості, вона дає можливість відчути свою задіяність в цивільному житті та значущість в соціальному середовищі.

Оцінити рівень професійної адаптивності можна за об'єктивними та суб'єктивними критеріями.

До об’єктивних критеріїв відноситься два показники:

1) успішність професійної діяльності (показник – експертна оцінка результатів професійної діяльності);

2) задоволеність колег і керівництва (показник – оцінка колективу і керівництва ступеня задоволеності фахівцем як членом колективу).

До суб’єктивних критеріїв віднесено три показники:

1) задоволеність діяльністю на займаній посаді (показник – самооцінка ступеня задоволеності змістом діяльності, її результатами);

2) задоволеність відношеннями з колегами та керівництвом (показник – самооцінка ступеня задоволеності відношеннями з колегами та керівництвом);

3) відсутність тривоги та депресивних реакцій (показник – рівень особистісної тривожності, рівень депресії й суб'єктивна оцінка фізичного самопочуття) [10].

Особливості життя та діяльності минулих військовослужбовців проаналізовано на основі анкетування, що здійснювали за допомогою анкети, розробленої для працівників центрів соціально-психологічної адаптації військовослужбовців.

При дослідженні ми розглянули показники соціально-трудового статусу минулих учасників бойових дій. При обробці анкетних даних ми отримали наступні результати: З 50 учасників бойових дій, виділяються 2 групи:

1. Працевлаштовані 34 особи (70,7% з 50 осіб) – мають стабільний заробіток, є бажання здобувати додаткову освіту або проходити курси з професійної перепідготовки.

2. Не працевлаштовані 16 осіб (29,3% з 50 осіб) – не мають постійної роботи і стабільного заробітку, є плани з працевлаштування, є бажання здобувати додаткову освіту або проходити курси з професійної перепідготовки.

Професійна реалізація виступає одним із важливих факторів соціалізації, яка чинить позитивний вплив на адаптацію респондентів після перебування у зоні бойових дій.

В перспективі заплановано створити соціально-психологічний тренінг для підвищення адаптивності минулих військовослужбовців.

Література

1. Китаев-Смык Л. А. Стресс войны: Фронтовые наблюдения врача-психолога. – М.: М-во культуры РФ.; Рос. ин-т культурологии, 2001. – 80 с.

2. Китаев-Смык Л. А. «Организм и стресс: стресс жизни и стресс смерти». – М.: НПФ «Смысл», 2012 – 570 стр.

3. Красильщиков А. Л. Соціальна адаптація звільнених у запас військовослужбовців (проблеми та досвід їх вирішення в Україні та зарубіжних країнах) / А. Л. Красильщиков // Демографія і соціальна економіка. – 2005. – № 2. – С. 117-125.

4. Маклаков А. Г., Чермянин С. В., Шустов Е. Б. Проблемы прогнозирования психологических последствий локальных военных конфликтов // Психологический журнал. – Т. 19. – No2. – 1998. – С. 89-94.
5. Осипова А. А. Справочник психолога по работе в кризисных ситуациях. – Ростов н/Д.: Феникс, 2006. – 315 с.
6. Попелюшко Р. П. Особливості соціально-психологічної дезадаптації комбатантів із віддаленими наслідками стресогенних впливів // Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2011. – С. 410-421.
7. Психологічне супроводження військовослужбовців в діяльності за екстремальних умов: методичні рекомендації / В. І. Воронова, В. Є. Шевченко, Д. О. Коршевнюк, Д. С. Байбаєв, Б. В. Кравченко, С. А. Галкін, І. В. Малько / під ред. Ложкіна Г. В. – К.: Національний університет фізичного виховання і спорту України, 2003. – 145 с.
8. Пушкарев А. Л. Посттравматическое стрессовое расстройство: диагностика, психофармакотерапия, психотерапия. – М.: Издательство Института психотерапии, 2000. – 128 с.
9. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. – Самара: Бахрах-М, 2001. – 672 с.
10. Сасько О. Відверто та об’єктивно щодо адаптації військовослужбовців звільнених в запас [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://defenceua.com/index.php/statti/1093-vidverto-ta-obyektyvno-shchodo-adaptatsiyiviyskovosluzhbovtsiv-zvilnenykh-v-zapas.

ВЛИЯНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ ЧЕТВЕРТОЙ ПРОМЫШЛЕННОЙ РЕВОЛЮЦИИ И ШЕРИНГОВОЙ ЭКОНОМИКИ НА ИЗМЕНЕНИЕ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ

Юлия Блажко, Игорь Шерпа
Одесский национальный политехнический университет
Одесса, Украина

Стремительное распространение глобализации, как экономического феномена, сопровождалось в условиях развития Индустрии 4.0. Это технологический уклад, который получил такое название, в результате появления диджитализации и проникновения цифровых технологий, автоматизации и информатизации экономики, которые начались еще в конце прошлого века. Возникает совершенно новый тип промышленного производства, основанный на так называемых больших данных и их анализе, полной автоматизации производства, технологиях дополненной реальности и интернете вещей. В последние годы немецкая и американская бизнес-школы пересмотрели методы ведения бизнеса в конесте появления и распространения технологий «Индустрии 4.0.». Горизонтальная и вертикальная интеграция IT, сочетание различных технологий, создание новых кибер-систем и искусственного интеллекта меняет бизнес-модели и способы ведения бизнеса. В ходе этих изменений и появилось название «четвёртая промышленная революция». Поскольку технологии применяют везде, то со временем понятие становится более обобщенным и выходящим за рамки промышленности – сюда начали включать сферы городской инфраструктуры (Smart City), образования, здравоохранения и тому подобное. К спектру технологий добавились также другие – нано, био, 3D-печать, новые энергоэффективные технологии.

Целью четвертой промышленной революции, которую еще называют «цифровой», является устранение границ между физической, цифровой и биологической сферами развития человечества. В основу такого развития будет положено использование последних достижений в области искусственного

интеллекта и робототехники, нанотехнологий, автономных транспортных средств, 3D печати, аддитивных технологий производства. То есть главным трендом внедрения «Индустрии 4.0» является развитие технологических платформ, которые объединяют спрос и предложение. Ведущие мировые эксперты утверждают, что в основе развития «Индустрии 4.0» является комплексное сочетание научных достижений нескольких направлений.

Первое направление характеризуется широким использованием информационных технологий, которые обеспечат обработку и формирование большого количества информации в виде баз данных (Big Data and Analytics). Среди актуальных задач этого направления является разработка программных инструментов для реализации процедуры интеллектуального анализа данных (Data Mining). Хорошим примером применения высоких технологий в ритейле является компания Walmart, которая применяет технологии анализа больших массивов данных. Собственная система Walmart Data Cafe обрабатывает почти 25 000 запросов в час, более 90% из которых, анализируются в течение 2 секунд.

Второе направление – использование технических достижений по созданию автономных технических комплексов на основе внедрения киберфизических систем (Autonomous Robots), которые будут способны самостоятельно выполнять технологические задачи без вмешательства человека. Согласно прогнозам PricewaterhouseCoopers и Оксфордского университета, до 2030 года более 30% рабочих мест займут роботы, Всемирный экономический форум в своем докладе «The Future of Jobs» говорит о том, что к 2020 году роботы займут более пяти миллионов рабочих мест [4].

Третье направление базируется на использовании новейших систем моделирования технологических процессов (Simulation), которые будут активно применяться одновременно с процессом производства. Предполагается, что такие системы будут способны моделировать процессы переналадки, тестирования и мониторинга упаковочных комплексов или отдельного упаковочного оборудования. То есть, реальное производство будет иметь

идентичную виртуальную модель, которые будут тесно связаны благодаря параллельному поступлению информации в реальном времени, полностью соответствуя друг другу. Это обеспечит оперативное внесение изменений в производство, которые можно будет предварительно промоделировать и оптимизировать на виртуальной модели, после чего перенести в реальный мир производства. Такой подход позволит значительно экономить время, средства и повысить качество инновационных решений, ведь «в виртуальном мире» следствием неудачных технических решений будут нематериальные потери.

Четвертым направлением развития «Индустрии 4.0» является интеграция связей структурных подразделений производства в горизонтальном и вертикальном направлениях его функционирования (Horizontal and Vertical System Integration). В настоящее время современные информационно-коммуникационные средства и информационные технологии уже позволяют совместить в рамках одного предприятия все его подразделения в единое информационное пространство. В «Индустрии 4.0» предусматривается сочетание между собой звеньев цепочки «потребитель – производитель – поставщик» в единое информационное пространство. Реализации этой цели будут способствовать развитие и использование промышленного Интернета. Такая информационная система позволит получать нужную информацию за короткое время независимо от информационного уровня потребителя.

Все эти тенденции повлияли на появление экономики совместного потребления или шеринговой экономики.

Sharing economy (SE) – экономика общего потребления – социальное явление, которое меняет потребительские привычки, создает новые бизнес модели и заставляет пересмотреть многие процессы в компаниях. Шеринговоя экономика (с англ. To share – делиться) или экономика общественного потребления – это новый модный тренд в экономике, который формирует новую модель потребительского поведения и потребления. Это новое экономическое явление представляет собой социоэкономическую систему, основанную на шеринге или совместном пользовании человеческими и

физическими ресурсами. Она дает возможность создать прочные связи между любым количеством людей, уменьшить транзакционные издержки, время и расстояние почти до нуля, создавая коммуникационное пространство, которое мгновенно становится доступным со смартфона или компьютера в любом месте и в любое время.

Концепция sharing economy активно обсуждалась еще в 90-х годах, но в 2008 году началось ее интенсивное развитие, которое связывают с мировым экономическим кризисом. В этот период появляются такие гиганты, как BlaBlaCar (2006 год), Airb & b (2008 год) и Uber (2009 год). Эти компании нередко называют главными примерами экономической модели совместного потребления.

Согласно прогнозу PwC, в 2019 году 15% населения планеты, по крайней мере, один раз пользовалась шеринговыми сервисами. К 2025 году совокупный доход рынка общего потребления достигнет $ 335 млрд. По уровню дохода он догонит компании с традиционным подходом в тех же отраслях. По данным того же отчета PwC, в ближайшее десятилетие в Европе сегмент SE будет расти на 35% в год, захватывая новые сектора экономики, среди которых – логистика и ритейл [5].

Эра совместного потребления создает новые взаимодействия между людьми из разных социальных, профессиональных и культурных сообществ или поколений. Оптимизация ресурсов, присущих экономике совместного потребления, неоценима в решении экологических последствий наших потребительских привычек. Совместное потребление позволяет повысить покупательную способность людей и монетизировать использования активов, которые не работают, при минимальных затратах.

Основными субъектами совместной или шеринговой экономики выступают шеринговые Интернет-платформы – онлайн-площадки для обмена различными потребительскими ценностями. Такие платформы и формируют рынок шеринга. Сейчас перечень шеринговых Интернет-платформ насчитывает сотни, если не тысячи проектов по всему миру. Однако, основная долю подобных

проектов приходится на Европу. Наибольшее количество европейских шеринговое платформ насчитывается на территории Великобритании, Франции, Испании, Германии, Голландии, а также в Швеции, Польше, Италии и Бельгии. Также следует отметить, что рынок шеринговых платформ постоянно растет. Все новые и новые платформы приобретают популярность.

Проведенный анализ факторов и причин возникновения экономики совместного потребления позволил выделить основные последствия ее влияния на экономические отношения. Во-первых, отрасли экономики, которые имеют доступ к большим массивам данных, получат возможность радикально повысить качество принимаемых решений на их основе, особенно рутинных. Это касается банковских и юридических услуг, страхования, бухгалтерии, управления, консалтинга и аудита, метрологического обеспечения и здравоохранения.

Во-вторых, развитие технологий также может вызвать увеличение разрыва между доходами от капитала и труда и, как следствие, рост неравенства. Спрос на работников с низким уровнем образования и более низкой квалификацией, напротив, снизится. Поэтому эксперты призывают государства уже сейчас озаботиться этим вопросом и подготовиться к новой промышленной революции. Страны с низкооплачиваемой рабочей силой могут потерять преимущество перед развитыми странами и отстать от них еще больше.

Новый мир на базе цифровых технологий изменит личность человека, поскольку Индустрия 4.0 заложит новые принципы в этику и эстетику. Прогнозируется, что человек сможет подстраивать под себя товары и услуги, а также создавать преемственность мира, который нравится именно ему.

По мере погружения человека в цифровое среду, его индивидуальное поведение становиться более оцифрованным и провоцирует отчуждения внутреннего мира человека от него самого. Отсутствие свободы приостановит формирование человеческой личности, перечеркнет сегрегацию людей, основанную на их идентичности и, как следствие, отменит поляризацию человеческих сообществ.

Также, чем плотнее физический мир будет пересекаться с цифровым, тем больше появится возможностей для мониторингового контроля за нежелательными событиями по всему миру с помощью цифровых сетей.

Новые технологии дадут возможность гражданам влиять на политическую жизнь своего государства, но Индустрия 4.0 обострит проблемы безопасности, а войны в будущем будут иметь совсем другую природу.

Как считает Клаус Шваб, будущие конфликты будут иметь гибридный характер и сочетать непосредственные действия на поле боя с негосударственными явлениями и элементами [3]. В его трактовке «граница между войной и миром, солдатом и гражданским и даже насилием и ненасилием (кибертерроризм) оказывается пугающе размытой. С развитием военных технологий, появлением биологического и автономного вооружение негосударственные объединения людей достигнут того же уровня смертоносности, что и государства» [6].

Кроме того, все более ухудшающееся положение среднего класса может привести к разбалансировке политических систем, опирающихся на средний класс, к усилению идей популизма, радикализма, фундаментализма и милитаризма.

Обобщение различий между цифровой экономикой и экономикой совместного потребления, как вектора развития когнитивной экономики в контексте составляющих экономической модели развития представлены в Таблице 1.

Таблица 1. Сравнительная характеристика между цифровой экономикой и экономикой совместного потребления [авторский подход]

Традиционная экономика	Цифровая экономика	Экономика совместного потребления
Товар рассматривается в традиционном аспекте с точки зрения его трех уровней. Товар рассматривается	Товар рассматривается с точки зрения пяти уровней. Причем пятый уровень, который формируется за счет инноваций, может иметь	Функционал товара или услуги имеет обязательную цифровую составляющую. Развитие нейротехнологий способствует появлению таких уникальных товаров, как нейропротез, которые могут

только в реальном исполнении и имеет физический облик. Четкое разграничение между функциями товаров и услуг.	цифровую составляющую. Четвертый уровень товара имеет целью создание уникальности товара, достигается за счет цифровой составляющей	сочетать в себе функции товара и канала продвижения информации о товаре.
Ценообразование осуществляется на основе традиционных подходов, где основное влияние имеют рыночные факторы, спрос, конкуренция.	Ценообразование осуществляется в режиме реального времени, независимо от места нахождения покупателя и продавца. В Интернете существует свободный доступ к информации о ценах и отсутствуют факторы влияния на потребителя.	В новых экономических условиях новые товары и услуги не являются конкурирующими, имеют нулевые предельные издержки или выходят на высоко конкурентные рынки через цифровые платформы. Все эти факторы способствуют снижению цены. В экономике совместного потребления потребитель становится участником производства товара или услуги, тем самым участвуя в создании стоимости товара. Возникает необходимость учета вклада потребителя в создание ценности товара.
Коммуникативная политика имеет целью информирование потребителей о товарах и услугах через традиционные каналы продвижения	Потребители являются активными пользователями сети Интернет и самостоятельно находят информацию, которая их интересует. Система продвижения основана на коммуникациях в Интернете.	Каналы продвижения товаров почти будут полностью совпадать с коммуникативными каналами. Причиной этого является тот факт, что цифровые технологии становятся не только инструментом продвижения товаров, услуг и идей, но и также продуктом, который необходимо будет продавать с основным функционалом товара, контролировать его распространение и информационное обновление. Коммуникации становятся инновационными.

Современные тенденции развития технико-экономических укладов стран в условиях четвертой промышленной революции дает возможность осознать, что будущий мир будет строиться на основе шерринговой экономике с учетом когнитивных технологиях. Именно когнитивные технологии уже сегодня формируют седьмой технико-экономический уклад, влияя на трансформацию экономических отношений.

Литература

1. Всемирный экономический форум «Развитие, детерминированное данными: пути прогресса» [Электронный ресурс]. – 2015г. – Режим доступа: http://weforum.org/docs/ WEFUSA_DataDrivenDevelopment_Report2015.pdf. – Доступно на 12. 10. 2018. – Название с экрана.
2. Всемирный экономический форум «Развитие, детерминированное данными: пути прогресса» [Электронный ресурс]. – 2017. – Режим доступа: http://weforum.org/docs/ WEFUSA_DataDrivenDevelopment_Report2017.pdf. – Доступно на 12. 10. 2018. – Название с экрана.
3. Шваб К. Четвертая промышленная революция / К. Шваб; [пер. с англ.]. – Москва: Издательство «Э», 2017. – 208 с.
4. Всемирный экономический форум в своем докладе «The Future of Jobs» [Электронный ресурс] – Режим доступа: [https://www.weforum.org/reports/transforming-infrastructure-frameworks-for-bringing-the-fourth-industrial-revolution-to-infrastructure].
5. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://www.pwc.com/gx/en/industries/consumer-markets/consumer-insights-survey.html].
6. Шваб К. Всемирный экономический форум. В авангарде мировой истории. Первые 40 лет [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www3.weforum.org/docs/WEF_Book_RUS_Maslow.pdf].

СТАВЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ ДО ПРОБЛЕМИ СУЇЦИДУ

Владислава Бутенко, Наталя Москвіна
НВК «Ліцей-школа № 14»
Маріуполь, Україна

Свого часу Оскар Уайлд говорив: «Все можна пережити, крім смерті». Коли людина йде з життя – це дуже страшно. Стає ще страшніше, коли з життя ідуть діти. Що штовхає людину, яка ще й пожити не встигла зробити останній крок в нікуди? За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я щорічно закінчують життя самогубством близько 800 тисяч людей. Спроб покінчити з життям ще більше – близько 7 мільйонів на рік. Згідно зі статистичними даними кожні 80 секунд здійснюється спроба суїциду і кожні 100 секунд така спроба завершується успіхом. Е. Дюркгейм писав, що в кожному суспільстві існує нахил до суїциду, який визначається контингентом осіб, схильних до посягань на власне життя [3]. Нажаль, на сьогоднішній день в Україні цим контингентом осіб все більше стають молоді люди – підлітки. У структурі підліткової смертності, за даними ВООЗ, самогубство посідає друге місце, причому співвідношення дівчина / хлопець становить 1 до 3. Чому так?

Саме на період підліткового віку припадає формування психологічного, фізичного та соціального Я людини. Підліток психологічно ще нестабільний, тому часто схильний до депресій, душевних травм, поспішних висновків, необдуманих рішень та вчинків. А самогубство – це вчинок, явище за своєю сутністю та природою психологічне.

Найбільш значимі сучасні вітчизняні дослідження, присвячені проблемі суїциїдальної поведінки підлітків та молоді можна зустріти в роботах А. Г. Амбрумової, О. Вроно, Т. Вашека, В. А. Тихоненко, О. В. Жваво, В. Т. Кондрашенко, А. Ю. Мягкова, І. В. Журавльова.

На жаль, в Україні на загальнонаціональному рівні немає реальної статистики з проблеми суїцидів. І це не дає змогу бачити картину адекватно. За міжнародною статистикою на одне самогубство припадає 25 спроб. Це означає, що ця проблема дуже актуальна і не повинна замовчуватись

Виходячи з актуальності даної проблеми ми сформулювали тему нашої роботи «Ставлення підлітків до проблеми суїциду» і вирішили провести власне

психологічне дослідження з метою виявити рівень обізнаності сучасних підлітків про проблему суїциду, бачення ними причин скоєння суїцидів та оцінити ризики суїцидальної поведінки. Об'єкт дослідження – проблема суїциду. Предмет – ставлення сучасних підлітків до проблеми суїциду. На початку нашої роботи ми висунули гіпотезу про те, що сучасні учні знають, що проблема підліткового суїциду існує в Україні і готові говорити про неї. Також ми припустили, що на сьогодні основними причинами самогубства у підлітків є проблеми в школі (булінг серед однолітків, конфлікти з батьками, однолітками тощо) та спілкування у соціальних мережах («групи смерті», цькування соціальних сторінок тощо).

Суїцид – це акт самогубства, скоєного людиною в стані сильного душевного розладу або під впливом психічного захворювання, коли власне життя втрачає для людини сенс. Суїцидальною можна назвати будь-яку зовнішню або внутрішню активність особистості, яка спрямована на прагнення позбавити себе життя. Суїцидальна поведінка – це різні аспекти усвідомленої поведінки, різні форми активності, які служать деструктивними засобами вирішення особистісних проблем в умовах конфліктної ситуації і які спрямовані на можливе самогубство: це власне суїцидальні дії, а також суїцидальні прояви (суїцидальні спроби і завершений суїцид). Суїцидальні спроби – це різні дії оперування засобами позбавлення себе життя, які носять цілеспрямований характер, але не закінчуються смертю. Завершений суїцид – це власне самогубство, що має летальний результат. Суїцидальні прояви – це думки, фантазії, переживання, уявлення, а також задуми і наміри, це не тільки пасивні роздуми на тему власної смерті, а й орієнтування в засобах, способах і діях потенційного суїциду. Суїцидальний ризик – це потенційна готовність індивіда вчинити самогубство. Таким чином суїцидальна поведінка включає в себе не тільки самі спроби самогубства, а й бажання, допущення можливості таких спроб. Співвідношення суїцидальних думок, спробі завершених спроб самогубства,за даними фахівців, складає 100:10:1.

Науковий термін «суїцид» вперше почав використовувати в XVII столітті лікар і філософ Томас Браун, утворивши його від латинського sui – себе і caedere – вбивати. Сучасна наука розглядає три основних напрямки наукового аналізу самогубства – філософський, психологічний і соціологічний.

Першими, хто звернув свою увагу на свідомий відхід людини з життя, як на об'єкт наукового аналізу, були філософи. Для них питання про життя і смерть були ключовими питаннями буття. І. Кант вважав, що самогубство – це егоїстичний акт і на підставі логіки є актом поразки. М. Бердяєв, і А. Камю розглядали суїцид, як проблему, пов'язану з мисленням конкретного індивіда. У Бердяєва самовбивця – це людина, що втратила свободу, у Камю – це людина, яка усвідомила, що свободи немає.

Не менша увага феномену самогубства приділялася психологами. Вони намагалися зрозуміти, чи пов'язана схильність людини до самогубства з будь-якими психологічними відхиленнями. На початку XX століття австрійський психіатр Зиґмунд Фрейд створив першу психологічну теорію суїциду, в якій підкреслив роль агресії, яку людина спрямовує на саму себе (робота «Сум і меланхолія»). Причина самогубства в психоаналітичній концепції розуміється як негативне ставлення суб'єкта до зовнішнього світу, недоліки якого (і зокрема, інших людей) викликають агресивні реакції, які людина спрямовує на себе [6]. Американський психіатр Карл Меннінгер вважав, що самогубство – це спроба людини піти від реалій життя, які для неї є гнітючими і нестерпними. А. Адлер у своїх роботах писав, що за допомогою саморуйнування людина прагне викликати співчуття до себе і засудження тих, хто, на її думку, є відповідальним за її низьку самооцінку. Е. Еріксон основним чинником суїциїдальної поведінки вважав уразливість підлітків і молоді до стресів, що призводить до «кризи ідентичності». В аспекті внутрішньо особистісного конфлікту людини Карен Хорні розглядала суїциїдальну поведінку як спосіб помсти, результат актуалізації агресії, спрямованої на себе. Вона писала, що при порушенні взаємовідносин між людьми виникає невротичний конфлікт, який може спонукати людину до скоєння суїциду.

У роботах відомих американських суїцидологів Н. Фейбероу і Е. Шнейдмана сам факт суїциду трактується як своєрідний заклик до оточуючих, «крик про допомогу» [4]. А. Є. Личко вказує на певний зв'язок суїциїдальної поведінки підлітків з типом акцентуації характеру. До найбільш частих причин суїцидів вона відносить сімейні, сексуальні, шкільні проблеми дітей [5].

Засновником соціологічного підходу до вивчення проблеми самогубства є відомий французький соціолог Еміль Дюркгейм. Він стверджував, що рейтинг самогубств має безпосередній зв'язок із соціальною інтеграцією людини і вважав, що самогубство вірогідніше, коли людина відчуває нестачу соціальних стосунків, коли її переповнює відчуття самотності і виділяв три основних типи самогубства, які обумовленні різною силою впливу соціальних норм на індивіда: егоїстичне, альтруїстичне, аномічне.

Егоїстичний суїцид пов'язаний з тим, що індивід думає тільки про себе і у якийсь момент перестає взаємодіяти із суспільством, ігнорує його. На фоні цього у людини з'являється відчуття самотності та непотрібності власного життя.

Альтруїстичне самогубство пов'язане з тим, що у певний час інтереси суспільства стають для людини більш вагомими, ніж власні. Людина перестає відчувати себе особистістю, індивідуальністю. Для неї дуже важливо ретельно виконувати все, що вимагає суспільство. Під таким тиском вона перестає помічати власне життя. Саме пресинг вимог, які вже стають нестерпними і з якими людина вже сама не може впоратися, стають причиною самогубства, як захисної реакції психіки.

Аномічне самогубство – це самогубство людини, як реакція на швидкі зміни у суспільстві (економічні кризи, війни тощо). Стан суспільної аномії, під якою Дюркгейм розуміє відсутність чітких правил і норм поведінки, коли стара ієрархія цінностей руйнується, а нова ще не склалась, породжує моральну нестійкість окремих індивідів. Людина, яка не може швидко пристосуватися до вимог суспільства, у якому немає чітких правил, у якому всі постійно

змагаються один з одним, яка має багато сподівань від життя і не отримує бажаного, обирає здатися і накласти на себе руки.

Підлітковий вік – це період дорослішання особистості, який характеризується інтенсивними психологічними і фізичними змінами, бурхливою фізіологічною перебудовою організму, один з найскладніших кризових періодів розвитку людини. Саме у цей період проходить становлення характеру, перехід від опікуваного дорослими дитинства до самостійності. Домінуючі потреби: у спілкуванні з однолітками, самоствердженні й пізнанні світу, інших і самого себе. Більшість науковців зазначає, що суїцидальна поведінка у дітей до 13 років – явище відносно рідкісне. Дошкільникам роздуми про смерть невластиві, хоча вони про неї знають (події життя, казки). У 10-12 років дитина оцінює смерть як тимчасове явище. Вона розмежовує поняття «життя» і «смерть», але емоційне ставлення до смерті абстрагується від власної особи. З 14-15 річного віку суїцидальна активність різко зростає, досягаючи максимуму в 16-19 років. При цьому в молодшому пубертатному віці (12-13 років) суїциди частіше скоюють хлопці, а в середньому (14-16 років) та старшому – дівчата.

Серед підлітків частіше трапляються суїцид, як протест і суїцид, як заклик. Рідше – суїцид, як покарання і суїцид, як відмова. Мета протестних форм суїцидальної поведінки – негативно вплинути на значущих для суїцидента (особа, яка наважується на здійснення самогубства) осіб, які вороже або агресивно ставляться до нього. Підліток сподівається що каяття, муки совісті, громадські, правові санкції будуть для кривдників справедливим покаранням, на яке вони заслуговують. Самогубство-заклик має на меті привернути увагу до себе, до ситуації, що склалася для того, щоб активізувати допомогу, щоб хтось у цю складну ситуацію втрутився і змінив її радикально. Самопокарання є наслідком почуття провини перед ким-небудь. Суїцид-відмова стається в ситуаціях філософсько-песимістичного ставлення до світу в цілому.

Що може підштовхнути підлітків до скоєння самогубства? Аналіз причин суїцидальної поведінки підлітків, за даними науковців, дозволив нам виділити

три основних чинника. Перший – родинні стосунки. Сім'я для підлітка – це модель Всесвіту. Якщо члени родини нехтують один одним, а спілкування ґрунтується на взаємних образах, недовірі, моралізуванні, якщо батьки завжди всім незадоволені, а у вихованні мають місце насильство, як фізичне, так і психологічне – підліток втрачає життєстійкість і, як наслідок, сенс життя. Шкільні проблеми, пов'язані із конфліктами з учителями або однолітками, неуспішністю, перенавантаженням – теж є однією з основних причин формування суїцидальної поведінки і підлітковому віці. Ще один чинник – це рекламування і створення соціального схвалення суїцидальних моделей поведінки, які найлегше засвоюються і відтворюються найбільш соціально незрілими людьми, частіше саме підлітками, як найбільше сприятливими до сприйняття нових поведінкових зразків.

Що може спровокувати суїцидальну поведінку у підлітка. Та будь що. Це може бути будь-яке потрясіння, стрес, які змушують замислитись: чи так важливе моє життя і чи потрібен я тут і зараз. Невдала любов, нерозуміння з боку батьків і однолітків, вживання наркотичних речовин та алкогольних напоїв, неуспішність в школі, невдоволеність власною зовнішністю, затяжні депресивні стани – це неповний перелік можливих причин добровільного уходу з життя. А ще – це ризикована поведінка, пов'язана з так званими «забавами» – небезпечними іграми та хобі, які стали найбільш актуальними з 2016 року. Найпоширеніші з них – це ігри у соціальних мережах, наприклад «Синій кит», «Тихий дім», «Червона сова», «Розбуди мене о 4:20», «F57». Найвідоміші небезпечні хобі – це руфінг (пробіжки по вузьким дахам хмарочосів, потягів); паркур (пробіжки з перешкодами у вигляді навколишніх предметів з використанням акробатичних трюків); стріт-рейсинг (гонки по вулицях міста на небезпечній швидкості) тощо. У таких розвагах підлітки шукають адреналіну, намагаються привернути увагу до себе та своїх проблем, хочуть отримати підтвердження своєї значущості та потрібності свого існування.

Емпірична частина нашого дослідження проводилася у жовтні 2019 року. Нами була розроблена анкета «Ставлення підлітків до проблеми суїциду».

Опитуванням було охоплено 220 осіб (96 хлопців, 124 особи дівчат) навчальних закладів міста Маріуполя Донецької області. Вибірку склали учні 9-11 класів. Середній вік опитаних – 15-16 років. Анкетування проводилося анонімно за згодою учасників.

Майже всі учасники нашого дослідження знають про проблему суїциду (94%). 65% (144 особи) отримають інформацію із Інтернету (дівчата – 70%; хлопці – 59%); 64% із соціальних мереж (дівчата – 66%; хлопці – 60%); через ЗМІ (TV, преса) – 52%. 38% (83 особи) отримують інформацію від друзів. Вчителі і батьки теж є джерелами інформації, але їх відсоток нижчий від усіх – 29% і 16% відповідно. Ми поцікавились: як взагалі складаються стосунки підлітків з батьками, вчителями в школі, чи виникають у їх житті неприємності і як вони їх переживають? З 70 підлітками (32%) неприємності трапляються часто. З батьками конфлікти виникають у 76% опитаних нами підлітків, причому у 13% (28 осіб) – доволі часто. 49% не завжди можуть знайти спільну мову з учителями (доволі часто – тільки 5%).

Ці дані вказують на те, що у взаєминах підлітків з дорослими є проблеми. З однієї сторони ми можемо це пояснити особливостями підліткового віку, коли діти прагнуть самостійності, незалежності, шукають своє місце у житті, а дорослі не готові їх відпустити від себе. А з іншого – невмінням дослухатися один до одного, чути один одного, домовлятися. Тож, треба вчитися всім разом – і підліткам, і батькам, і вчителям.

5% (11 осіб) наших респондентів завжди дуже важко переживають складні ситуації. У 76 % підлітків особиста реакція на неприємності залежить від обставин. 25% хлопців і 10% дівчат взагалі не надають їм особливої уваги. Що це – прихована захисна реакція, а може вони і справді так до цього ставляться? На запитання анкети «Що допомагає тобі переживати складні життєві обставини?» наші респонденти відповіли так: «Спілкування з друзями допомагає – 78% підлітків. І це самий значний показник. 45% – спілкування з батьками, 41% – спілкування у соціальних мережах; 30% потрібна самотність.

Є певний відсоток тих, кому потрібен алкоголь, сигарети і навіть вживання наркотичних речовин.

Чи може самогубство бути єдиним прийнятним рішенням у складній ситуації? Як це рішення виникає: спонтанно або виважено? Що може спонукати молоду людину опинитися перед фатальною межею? 9% (19 осіб) опитаних нами підлітків вважають, що так, самогубство – це єдиний шлях вирішення складних проблем при певних обставинах. 13% (а це 28 осіб) з відповіддю на це запитання не визначились і ми можемо умовно долучити їх до категорії тих, хто відповів «так», бо категоричного «ні» вони не сказали. Тож майже 22% підлітків не заперечують можливість вчинення самогубства за певних обставин. І це жахливо!

Аналіз відповідей учасників опитування дозволив нам скласти рейтинг причин, які можуть підштовхнути підлітків до прийняття рішення не сумісного з життям. Перші сходинки рейтингу (57%) займають «проблеми у родині» і «депресія». На другому місці «невдале кохання» – 54%. Далі йдуть «душевна травма» (44%), проблеми у школі (38%), смерть близьких людей (36%). Цікаво, що дівчата більше уваги звертають на проблеми у родині, як на потенційну причину думок про самогубство, а хлопці на невдале кохання. Таким чином, ми бачимо, що основна причина вчинення самогубства в підлітковому віці за даними нашої вибірки – проблеми в сім'ях дітей (непорозуміння з батьками, конфлікти з близькими і рідними людьми) і депресивні розлади. Доволі часто, підлітки відчувають себе самотніми та нікому не потрібними. Їм притаманна низька оцінка власних можливостей, якостей та цінності. Через емоційну нестабільність, різку зміну настрою, роздратування, апатію, більшість підлітків перебувають у стані постійного стресу, який доволі часто і призводить до виникнення депресивних розладів. Дорослі цього не помічають, а діти про це говорять.

Наше дослідження підтвердило один з найпоширеніших міфів про те, що до суїциду схильні тільки люди з психічними розладами. 57% (дівчата – 60%; хлопці – 53%) опитаних нами підлітків вважають, що люди, які вирішуються

вкоротити собі віку, мають проблеми з психікою. У той же час на питання «Чи виникають у тебе коли-небудь думки про самогубство?» 4% (9 підлітків) відповіли що так, часто і 26% (58 підлітків) сказали, що час від часу такі думки вони мають, але намагаються на них не акцентувати увагу і відразу відганяти. Таким чином, ми бачимо, що 30% (а це 67 осіб!) наших підлітків суїцидальні думки все ж таки мають. Але ніхто при цьому не вважає себе хворою людиною.

Що ж може утримати людину від самогубства. 70% наших підлітків (153 особи) вважають, що зупинити може любов до близьких людей (і саме за допомогою до рідних підуть 72% наших респондентів), для 37% важливим є голос розуму. 46% вважають що зупинити біля межі може страх усвідомлення «остаточної» смерті, для 23% – це страх болю.

Чи обговорюють з кимось проблему суїциду сучасні підлітки? Аналіз відповідей наших респондентів показав, що так, обговорюють. 60% (дівчата – 76%; хлопці – 41%) говорять про це з друзями, 37% (82 особи) – можуть поговорити з батьками, 28% – з вчителями. Але є 18% (дівчата – 8%; хлопці – 31%), для яких ця проблема в спілкуванні закрита. Чому так? Може це захисна реакція? А може це соціальна самотність? Цікаво, що дівчата більше схильні до спілкування як з батьками, вчителями так і з однолітками ніж хлопці, які віддають перевагу спілкуванню online або взагалі ні з ким своїми думками не діляться.

Результати нашого дослідження показали, що сучасні підлітки знають, що в Україні існує проблема підліткового суїциду і вважають її актуальною (94%), що підтверджує перше положення нашої гіпотези. Але говорити про цю проблему можуть не всі діти (18% взагалі ні з ким про це не говорять і не будуть цього робити), а більшість тих, хто готовий її обговорювати може це робити тільки з друзями. Такі дані частково підтверджують друге положення нашої гіпотези.

Ми з'ясували, що основними причинами, які штовхають сучасних хлопців і дівчат до прийняття рокового рішення є проблеми у родині, депресивні розлади і важкі душевні травми. Проблеми у школі теж відіграють певну роль, але не є

вирішальними і це частково підтверджує одне із положень нашої гіпотези щодо можливих причин скоєння підлітками самогубства. Нас здивувало, що «спілкування в соціальних мережах» посіло лише шосте місце (13% – і цей результат спростовує останнє положення нашої гіпотези) в рейтингу можливих причин підліткових суїцидів.

Але є результати, які нас вразили і які ще раз наголошують на актуальності проблеми підліткових суїцидів. Майже 22% респондентів не заперечують можливість вчинення самогубства за певних обставин, а 30% (67 осіб!) наших підлітків мають суїцидальні думки. І це жахливо!

Висновок. Наше життя – це нескінченний рух. Але може іноді варто зупинитися і придивитися до тих, хто поруч з тобою, придивитися і почути своїх знайомих, друзів, рідних. Ми впевнені, що наша небайдужість може допомогти людині не зробити той останній крок, про який вона вже не зможе пожалкувати, але який можна було б і не робити. Тому що, як написав один з наших респондентів: «Життя одне, і воно занадто гарне, щоб ось так, в одну мить його перервати».

Література

1. Амбрумова, А. Г. Психология самоубивства [Текст] / А. Г. Амбрумова // Социальная и клиническая психиатрия. – 2006. – № 4. – С. 18-24.

2. Бердяев Н. О самоубийстве (психологический этюд) [Текст] / Переизд. МГУ, 1992. – С. 3-18.

3. Дюркгейм, Э. Самоубийство: Социологический этюд [Текст] / Э. Дюркгейм. – М.: Наука, 2004. – 291 с.

4. Лєбєдєв Д. В., Назаров О. О., Тімченко О. В., Христенко В. Є., Шевченко І. О. Психологія суїцидальної поведінки: Посібник [Текст] /За заг. ред. проф. О. В. Тімченка – Харків, 2007. – 129 с.

5. Личко А. Є. Психопатии и акцентуации характера у подростков [Текст] / [Під ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова]. – СПб.: Речь, 2009. – 256 с.

6. Фрейд З. Печаль и меланхолия. Суицидология: прошлое и настоящее [Текст] / З. Фрейд. – М.: МГУ, 2001. – 291 с.

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДЕПРЕСИВНИХ РОЗЛАДІВ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Катерина Вербицька, Наталя Москвіна

НВК «Ліцей-школа № 14»
Маріуполь, Україна

Життя в сучасному світі надзвичайно складне, адже прогрес не стоїть на місці. Кожного дня ми стаємо свідками швидкого розвитку техніки, найрізноманітніших галузей науки та економіки. Разом з тим змінюється і суспільство з його соціальними ідеалами та мораллю. До таких швидких змін людині дуже складно адаптуватися, особливо в підлітковому віці. Адже в цей період гостро постає питання вибору майбутньої професії, складання іспитів, вступу до вищих навчальних закладів, крім того, саме в пубертатний період часто виникають проблеми у стосунках з батьками та однолітками. Все це призводить до стану постійного напруження, а відповідно і до стресу – захисної реакції організму на дію зовнішніх подразників. За умови, якщо стрес – ситуативне явище, зазвичай він загрози здоров'ю людини не несе, однак, постійний його вплив може призвести до розвитку депресії.

В наш час депресивні розлади стали ворогом номер один для людей. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я станом на 2018 рік, число людей у всьому світі, які страждають на депресію сягає 350 мільйонів осіб. Кількість депресивних людей в Україні є найбільшою в Європі. ВООЗ зазначає, що більш ніж шість відсотків дорослих українців та близько одинадцяти відсотків підлітків віком до вісімнадцяти років перебувають у стані депресії [3]. Цифри вражають. Тому ми вважаємо обрану нами тему актуальною.

На жаль, більша кількість людей, які перебувають у стані депресії не отримують вчасної допомоги. Розпізнати депресію доволі важко, особливо на початкових стадіях розвитку, тому її прогресуванню ніщо не заважає. Все це може призвести і призводить до найгірших наслідків. Зокрема, депресивні розлади підлітків є провідною причиною інвалідності серед населення віком від 15 до 44 років та головною причиною смертей в цьому віці, поступаючись місцем захворюванням серцево-судинної системи [4]. Саме депресивні розлади

є однією із головних причин підліткових суїцидів. Зважаючи на це, ми вирішили провести дослідження з метою визначення особливостей саме підліткової депресії. Об'єктом вивчення стали депресивні стани як психічні відхилення, предметом – особливості депресивних розладів підлітків.

Нами була висунута гіпотеза про те, що у сучасних підлітків є депресивні розлади, які обумовлені такими факторами, як проблеми в міжособистісних стосунках, зневіра в собі і своїх можливостях, втрата мотивації до отримання задоволення від життя.

Вивченням депресії займались з давніх-давен. Зокрема, відомий давньогрецький лікар та філософ Гіппократ, вперше описав явище депресії, яке в ті часи мало назву «меланхолія». Термін «депресія» ввів німецький психіатр Еміль Крепелін. У 50-70 роки XX століття вивченням депресивних станів займались чимало зарубіжних дослідників, зокрема Ейслер (1958 р.), Оффер (1969 р.), Раттер (1976 р.), Ковач (1984 р.). У наш час, поняття депресії визначають, як тяжкий психічний розлад, для якого характерні поганий настрій, втрата інтересу, відчуття провини, низька самооцінка, порушення сну та апетиту, в'ялість та погана концентрація уваги. Вчені зазначають, що у жінок депресії виникають в два рази частіше ніж в чоловіків [7].

Депресія може мати різні форми: м'яку, середню і тяжку. В понад 50% випадків депресивні епізоди повторюються, особливо якщо їх не лікувати. Депресивні розлади ніколи не проявляються лише одним симптомом. Для того, щоб стверджувати про наявність депресії необхідно простежити цілу сукупність цих симптомів, які проявляються не менш як два тижні. До них відносять: постійне відчуття пригніченості, стурбованості та безнадійності, відчуття провини та власної нікчемності, песимізм, часто безпідставна втома, проблеми з концентрацією уваги, запам'ятовуванням та працездатністю, порушення сну: безсоння, раннє пробудження чи навпаки, сонливість в день, зміна харчової поведінки (переїдання чи відмова від їжі), небажання виходити із дому, болі у різних частинах тіла, ангедонія – зниження або повна втрата здатності отримувати задоволення, суїцидальні думки [4, 5].

З точки зору психології, причини виникнення депресії можна об’єднати у два напрямки. Перш за все, це зниження самооцінки, а відповідно і самоповаги. Така людина вважає себе недостойною любові та поваги. Через це формується модель поведінки, яка проявляється у тому, що людина сприймає себе тільки тоді, коли вона ідеальна, результат її діяльності бездоганний, а інші оцінюють це належним чином. Коли вся діяльність і сили людини, спрямовані тільки на те, щоб підтвердити свою досконаліть виникає депресія. Інший напрямок – проблеми у міжособистісних стосунках, особливо з близькими людьми, від яких людина перебуває в залежності [6].

У більшості випадків проблеми з самооцінкою та у відносинах з людьми загострюються саме в пубертатному віці – одному з найважчих та найважливіших періодів життя кожної людини, адже він є вирішальним у формуванні особистості. Підлітковий період триває з 10-11 років (молодший підлітковий вік) до 13-16 років (старший підлітковий вік).

Найбільш значущі метаморфози, пов’язані з пубертатним періодом, відбуваються саме у старшому підлітковому віці. Зокрема, через помітні фізичні зміни, знижується самооцінка, з’являється невпевненість у собі. В цей період в людини дещо змінюються цінності та з’являються цілі у житті. Також для цього віку характерні емоційна нестабільність, апатія, різка зміна настрою та дратівливість, що призводять до стану постійного стресу, який є провідною причиною виникнення депресивних розладів у підлітків [2].

Характерними ознаками підліткової депресії є безпідставна плаксивість, відчуття нудьги, проблеми в міжособистісних стосунках, думки про самогубство та самопошкодження [1]. Чим раніше підлітки звертаються за допомогою, тим краще вони протидіють депресії.

З метою визначення та аналізу особливостей прояву депресивних розладів у старших підлітків, нами було проведено відповідне дослідження з використанням методики «Опитувальник дитячої депресії» М. Ковач (1992). Опитувальник дозволяє визначити кількісні показники спектру депресивних симптомів – пониженого настрою, гедоністичної здатності, вегетативних

функцій, самооцінки, міжособистісної поведінки. Дослідження проводилося на базі Маріупольського НВК «Ліцей-школа №14». Контингент випробовуваних склали підлітки 9-10 класів у кількості 79 осіб. Середній вік випробовуваних 14-15 років.

Із загальної кількості опитаних старшокласників (79 осіб) ознак депресивності не виявлено у 23 підлітків (30%). Натомість у 56 учнів (70%) ознаки депресивних розладів є. Тож, умовно, ми об'єднали наших випробуваних у дві групи: I група – підлітки з ознаками депресії і II група – підлітки, у яких ознак депресії не має.

Попередньо отримані результати були проаналізовані відповідно до шкал методики «Опитувальник дитячої депресії» та визначених нами груп учнів. Таким чином, ми отримали наступні результати:

Шкала А – негативний настрій. З 56 респондентів з високим рівнем депресивності, у 41 учня (73%) ступінь негативного настрою значно перевищує норму, у 27% (15 осіб) – цей показник в межах норми. Щодо показників негативного настрою у підлітків, в яких депресивних симптомів не виявлено, то у тільки у 7 (30%) – показник виходить за межі норми. Тож ми можемо казати про те, що настрій впливає на депресивний стан. Чим кращий настрій у людини – тим спокійніше і більш врівноважено вона ставиться до подій свого життя, менше очікує негараздів, менше тривожиться.

Шкала В – міжособистісні проблеми. У 90% підлітків (50 респондентів) I групи цей показник перевищує норму і лише у 10% (6 учнів) – в межах норми. 61% підлітків (14 осіб), які увійшли у другу групу, теж мають проблеми у міжособистісній взаємодії – виявляють неслухняність, агресивність, негативізм, вдають, що їм подобається такий зухвалий стиль спілкування. Виходячи з цих результатів, ми вважаємо, що міжособистісні проблеми, дійсно є однією з основних причин розвитку депресивних розладів у підлітків. Той факт, що у значної кількості респондентів цієї групи, показник міжособистісних проблем на межі, а депресії як такої немає, наштовхує нас на думку про те, що підлітковий максималізм, зухвалість, цинізм – це зовнішній прояв невміння

будувати стосунки з однолітками і дорослими, це прагнення знайти своє місце в соціумі.

Шкала C – неефективність. Тільки 13 підлітків (23%) першої групи впевнені, що можуть бути успішними у навчанні. 77% (43 особи) вважають себе невдахами і не вірять, що можуть досягти успіху у навчанні, побудові кар'єри та і взагалі у житті. Переважна більшість учнів другої групи (без ознак депресивності) вірять в себе і прагнуть бути успішними і ефективними – 79% (18 респондентів). Такі цифри свідчать про те, що неефективність не може бути основною причиною виникнення депресивних розладів, але певну роль в сприйнятті дитиною себе як часточки Всесвіту, яка постійно рухається вперед, все ж таки відіграє.

Шкала D – ангедонія. Ангедонія – це виражене зниження інтересу до діяльності, яка раніше була приємною, або втрата здатності отримувати від неї задоволення. 90% (50 підлітків) з наявними ознаками депресивних розладів (I група) мають високий показник за цією шкалою. Відчуття самотності, непотрібності, марності життя, високий рівень виснаження, стомлення, втрата мотивації навіть до тих видів діяльності, які раніше приносили задоволення – ось неповний перелік ознак цього показника. Зовсім інша картина в групі підлітків, які ознак депресії не мають. 74% (17 учнів) задоволені своїм життям, вмотивовані, прагнуть активної діяльності і позитивно налаштовані на майбутнє. Високі показники за цією шкалою в групі підлітків, які мають ознаки депресії, ми можемо пояснити тим, що більшість із них не може, а може і не знає як, попрощатися з дитинством. Відчуття, що дитинство вже скінчилось, а я хочу бути дорослим, але ще таким себе не відчуваю, може спричинити певний вакуум, який сприймається як сумування за втраченою частинкою свого «Я». Тому знижується мотивація до навчання, до діяльності, до життя в цілому.

Шкала E – негативна самооцінка. 75% опитаних нами підлітків I групи (42 особи) мають занижену самооцінку, 25% (14 осіб) – адекватну. Натомість у 22 учнів (95%) другої групи підлітків (які не мають ознак депресії) самооцінка в

нормі. Зважаючи на це, ми можемо стверджувати, що занижена самооцінка є одним з основних факторів розвитку депресивних розладів.

Постійний стрес, у якому перебувають сучасні діти та підлітки призводить до виникнення у них депресивних розладів, у чому ми переконалися в результаті нашого дослідження. Нами було виявлено, що більша частина опитаних респондентів, а саме 70%, мають ознаки депресії, що ще раз підтверджує актуальність обраної теми та одне із положень нашої гіпотези – у більшості сучасних підлітків наявні депресивні розлади. Спираючись на результати нашого дослідження, ми можемо сказати, що проблеми в міжособистісних стосунках (з рідними, друзями, близькими людьми), дійсно є однією з основних причин розвитку депресії. Тож це положення нашої гіпотези теж знайшло підтвердження. Частково підтвердилась наша гіпотеза стосовно того, що зневіра в собі і своїх можливостях, втрата мотивації до отримання задоволення від життя – ангедонія, можуть бути основними причинами розвитку депресії у підлітків.

Найважливішим результатом нашої роботи є те, що ми з'ясували: депресивні розлади у сучасних підлітків є. Цей факт не можна ігнорувати. З Слід об'єднати зусилля і батькам, і вчителям, і шкільному психологу і, звісно, самим школярам, щоб запобігати виникненню і розвитку депресивних розладів. Дорослим треба вчити дітей культурі міжособистісних взаємин, намагатися побачити нагальні потреби дітей та разом з ними працювати над їх задоволенням. Ми вважаємо, що батькам слід дослухатися до своїх дітей, цікавитись їх інтересами, як можна частіше розмовляти з ними, хвалити навіть за найменші успіхи, вчитися разом долати труднощі і … просто ЛЮБИТИ.

Література

1. Бігун Н. І. Психологічні умови особистісного розвитку підлітків з депресивними розладами: Монографія [Текст] / Н. І. Бігун. – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори. – 2006, 2011. – 160 с.

2. Выготский Л. С. [Текст]: Педология подростка // Собр. соч. в 6 т., т. 4-й. – М., 1984.
3. Депресія [Електронний ресурс]: сайт Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я. – Режим доступу: https://www.who.int/topics/depression/ru/.
4. Депресія у дітей та підлітків [Електронний ресурс]: електронний психологічний журнал – Режим доступу: https://psychologyjournal.ru/stories/depressiya/depressiya-u-detey-i-podrostkov/
5. Депресивні стани в період кризи підліткового віку [Електронний ресурс]: провідний освітній портал Росії – режим доступу: https://infourok.ru/nauchnoissledovatelskiy-proektdepressivnie-sostoyaniya-v-period-krizisa-podrostkovogo-vozrasta-1276801.html.
6. Кон И. С. Психология старшеклассника [Текст] / И. С. Кон. – М.: Просвещение, 2004. – 267 с.
7. Кочубей Б. Как лечить депрессию [Текст] / Б. Кочубей, Е. Новикова // Семья и школа. 1988. – № 8. – С. 18-24.
8. Особливості розвитку дітей старшого підліткового віку [Електронний ресурс]: Режим доступу https://nsportal.ru/shkola/dopolnitelnoe-obrazovanie/library/2017/01/15/osobennosti-razvitiya-detey-starshego.
9. Семиченко В. А. Проблеми мотивації поведінки і діяльності людини [Текст] / В. А. Семиченко; – К., 2004.
10. Словарь практического психолога, [сост. С. Ю. Головин]. – Минск; Харвест, 1998. – 800 с.

ВИКОРИСТАННЯ ГУМОРУ ЯК МЕХАНІЗМУ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ ОСОБИСТОСТІ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ

Юлія Ільїна, Анастасія Петрова
Національний університет цивільного захисту України
Харків, Україна

Сьогодення потребує поглибленого вивчення категорії «якість життя», яка стає предметом не тільки економічної та соціологічної науки, а проникла й у медицину,психологію, політологію, філософію тощо.

Поняття «якість життя» використовується дуже широко, але воно не має загальновизнаної формалізованої структури і стандартного набору індикаторів. Одним з індикаторів якості життя є здоров'я населення. Тому здоров’я населення обумовлюється, в першу чергу, здоров’ям особистості, і не лише фізичним, а й психічним.

Слід зазначити, що протягом історії наукової розробки поняття «якість життя» дослідники приділяли значну увагу психологічним факторам. Вони підкреслювали, що особистість формує свою якість життя, виходячи з власної системи сенсу (Бестужев-Лада І. В., Власюк О. С., Колот А. М., Крупнов Ю. В., Лібанова Е. М., МакКолл С, Непомняща В. О.,Субетто А. І., Татаревська М. С., Теслюк Р. І, Узунов Ф. В., Швець І. Б. та інших) [цит. 10].

Психологічний підхід висвітлює якість життя як відчуття особистості щодо свого життя та психологічної рівноваги, установок, суб’єктивних оцінок, потреб, цінностей, особистісних характеристик та ін. Людина, перебуваючи під щоденним впливом різних соціальних, трудових, міжособистісних факторів, виходить зі стану психологічної рівноваги. Для обмеження цього несприятливого впливу на особистість у людини включається механізм психологічного захисту, якийявляє собою бар'єр між адекватним сприйняттям ситуації й спотворенням сприйняття тієї ситуації, в якій знаходиться індивідуум у даний момент, являє собою систему регуляторних механізмів, які служать для усунення або для зниження рівня негативних, травмуючих особистість, переживань, пов'язаними з внутрішнім дискомфортом. Збереження

стабільного психічного й емоційного її стану – це головне завдання психологічного захисту.

Одним з видів психологічного захисту може розглядатися гумор. На думку Г. Айзенка, Д. Берлайн, М. Істмен, А. В. Петровського, З. Фрейда, М. Г. Ярошевського він допомагає людині абстрагуватися від тих серйозних думок, ситуацій, які відбуваються навколо, є важливим інструментом у комунікації для поліпшення взаємозв'язку людей між собою [цит. 4]. Роль гумору зводиться до захисту “Я”, оскільки дозволяє зберегти самовладання, гідність й самоконтроль у будь-яких ситуаціях, а особливо – екстремальних. Адаптивний потенціал гумору можна розглядати як необхідний компонент сучасної організаційної культури, що дозволяє ефективно перетворювати оточуюче, зняти напругу, яка виникає у кризових ситуаціях [6].

Гумор виконує різні функції. По-перше, це функція соціалізації. Він є своєрідним маркером кордонів соціальної групи: специфічної професійної, національної або будь-якої іншої, він є тією ознакою, за допомогою якої члени групи розпізнають свого і відокремлюють від себе чужого. Має місце і захисно-адаптивна функція гумору, бо він дає реакцію на несподіваний розвиток подій, дозволяє людині, як представниці біологічного виду, прийняти дійсність, причому з використанням позитивних емоцій, які сприяють укріпленню здоров’я. Слід підкреслити виконання інформаційної, комунікативної, діагностичної та регулятивної його функцій.

З метою вивчення використання гумору як механізму психологічного захисту особистості нами було проведено дослідження на базі Національного університету цивільного захисту України серед курсантів та студентів різних курсів (загальна кількість 60 осіб). Для досягнення мети, на першому етапі, використано «Опитувальник діагностики стилів гумору» Р. Мартіна, який розроблявся для виявлення адаптивних і дезадаптивних стилів гумору.

Класифікація гумору за стилями базується на двох аспектах: спрямованість гумору на себе або на інших, наявність або відсутність агресивного компоненту. Виділено чотири стилі гумору: аффіліативний, самопідтримуючий,

агресивний і самозневажливий. Аффіліативний – спрямований на інших, використовується для встановлення і підтримки міжособистісних відносин, пов'язаний з екстраверсією, оптимізмом, добродушністю, самоприйняттям і самоцінністю як показниками загальної задоволеності якістю життя, успішністю в підтримці міжособистісних відносин, перевагою позитивних емоцій та гарного настрою в цілому. Самопідтримуючий – спрямований на себе, виступає, в першу чергу, регулятором емоцій і механізмом подолання стресу, так як використовується для підтримки позитивного, гумористичного погляду на життя в складних ситуаціях, виконуючи, головним чином, інтрапсихічну роль, на відміну від аффіліативного гумору, менше пов'язаний з екстраверсією, але також пов'язаний з успішністю встановлення і підтримки міжособистісних відносин, самоцінністю і задоволеністю якістю життя. Агресивний – спрямований на інших, що містить агресивний компонент, включає сарказм, може використовуватися в цілях маніпулювання. Цей стиль гумору пов'язують з ворожістю, агресією, гнівом. Самозневажливий – спрямований на себе, що містить агресивний компонент, використовується для здобуття розташування значущих інших, зважаючи на труднощі у відстоюванні своїх прав, потреби в прийнятті і низької самооцінки.

Аналіз отриманих даних свідчить про те, що у наших респондентів здебільшого (78%) переважає два стилі гумору аффіліативний і агресивний, які виконують екстрапсихічну функцію задля встановлення та розвитку міжособистісних відносин. Але відрізняються один від одного тим, що перший є підтримуючим стилем, який позитивно впливає на психологічне благополуччя особистості, а другий стиль є деструктивним і негативно впливає на міжособистісні відносини, психічне благополуччя. При використанні агресивного гумору особистість може бути емоційно нестійкою, вона не має яскраво вираженої здатності до емпатії та не виявлятиме соціальну компетентність.У меншої частини досліджуваних (22%) за показниками найбільш виражені такі стилі гумору, як самопідтримуючий, який виконує інтрапсихічну функцію, і аффіліативний з екстрапсихічною функцією.

Для вивчення механізмів психологічного захисту нами використано опитувальник Р. Плутчик (співавторство з Г. Келлерманом і Х. Р. Конте). Він дозволив дослідити рівень напруженості 8 основних психологічних захистів, вивчити ієрархію системи психологічного захисту і оцінити загальну напруженість усіх вимірюваних захистів. Найбільш конструктивними психологічними захистами є компенсація і раціоналізація, а деструктивними – проекція і витіснення. Використання конструктивних захистів знижує ризик виникнення конфлікту або його загострення.

Ранжування отриманих даних дозволило з’ясувати той факт, що переважає раціоналізація, тобто особистість здійснює спробу виправдати свої дії або вчинки інших людей через коригування власного реагування на ті дії, які викликають неадекватну оцінку суспільством. Тим самим раціоналізація допомагає тимчасово уникнути заниження самооцінки. Цей механізм захисту є деструктивним, так як спотворює реальність особистості таким чином, що людина намагається скорегувати свою поведінку так, щоб вона виглядала гідно, розумно в очах інших людей. Друге місце у респондентів займає заміщення та витіснення. У цих захисних механізмів- витіснення та заміщення, – є психологічний взаємозв'язок. Цей зв’язок виражається у наступному: механізм роботи захисту заміщення полягає в тому, що в психічному реагуванні особистості відбувається перенос почуття (в основному агресії) або думки з сильного об'єкта, якому вони призначені на інший менш слабкий об'єкт, з метою знизити психологічне перенапруження. Механізм роботи витіснення полягає у видаленні зі свідомості негативнихдумок і почуттів, що не прийняті особистістю. Тобто активація (взаємодія) цих захисних механізмів полягає в тому, що на початку активується витіснення, так як особистість вже отримала інформацію про неприємну подію, і у неї утворилися негативні почуття і думки, які у подальшому проявляють себе в формі заміщення. А на останньому місці у респондентів захист-проекція. Включення психологічного механізму захисту такого, як проекція, полягає у тому, що особистість переносить власні

витісненні переживання, думки почуття на інший об'єкт. Тим самим переноситься вся відповідальність подальших дій на іншу особу.

Для з'ясування взаємозв'язку між різними захисними механізмами особистості та стилями гумору був використаний коефіцієнт кореляції r-Пірсона. Так, виявлено, що захисний механізм заміщення корелює з аффіліативним стилем гумору на високому рівні статистичної значущості ($p \leq 0{,}001$).

Обернено пропорційний кореляційний взаємозв'язок простежувався між аффіліативним стилем гумору та захисними механізмами компенсації ($P \leq 0{,}05$), витіснення ($P \leq 0{,}05$) та раціоналізації (0,05). Самопідтримуючий стиль гумору має обернено пропорційний кореляційний взаємозв'язок з механізмами захисту заперечення ($P \leq 0{,}05$), компенсації ($P \leq 0{,}05$), раціоналізації ($P \leq 0{,}05$). Це свідчить проте, на нашу думку, що домінування певного з захисних механізмів психіки призводить до зменшення прояву одного зі стилів гумору, або навпаки. Агресивний стиль гумору має обернено пропорційний кореляційний взаємозв'язок з механізмами захисту регресія ($P \leq 0{,}05$) та має позитивну кореляцію з механізмами захисту: заперечення, заміщення, витіснення, раціоналізація.

Самозневажливий стиль гумору має обернено пропорційний кореляційний взаємозв'язок з механізмом захисту регресія ($P \leq 0{,}05$).

Таким чином, гуморможе виступати у якості захисного механізму особистості, спрямованого на інших або на себе, взаємодіючи з різними захистами і виконуючи функції забезпечення та підтримки здоров'я особистості та адаптації людини до різних життєвих обставин.

Література

1. Бассин Ф. В. Проблема психологической защиты / Бассин Ф. В., Бурлакова М. К., Волков В. Н.// Психол. журнал, 1988. – 78-86 с.

2. Дедов Н. П. Диагностирующая и регулирующая роль юмора в экстремальных условиях. М., 2000. – 93 с.
3. Домбровская И. С., Леонтьев Д. А. Юмор. Человек // Философско-энциклопедический словарь. М.: Наука, 2000. – С. 454-459.
4. Ершова Р. В., Шарапова Р. З. Представления о чувстве юмора в психологии // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: педагогика и психология. М., 2012. № 3. – С. 16-23.
5. Иванова Е. М., Ениколопов С. Н. Исследование чувства юмора в психологии (обзор) // Вопросы психологии. – 2006. – № 4. – С. 122-133.
6. Ільїна Ю. Ю., Петрова А. С. Вивчення гумору як одного з видів психологічного захисту особистості // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні тенденції та фактори розвитку педагогічних та психологічних наук», 1-2 лютого 2019. – К.: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2019. – Ч. 3. – С. 48-52.
7. Мартин Р. Психология юмора / Р. Мартин. СПб.: Питер, 2009. – 480 с.
8. Нартова – Бочавер С. К. «Coping behavior» в системе понятий психологии личности / Психологический журнал. – 1997. – № 5. – С. 20-30.
9. Прокопенко В. Возможности юмора // Народное образование. – 2000. – № 8. – С. 200-203.
10. Савченко Т. Н., Головина Г. М. Субъективное качество жизни: подходы, методы оценки, прикладные исследования. М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2006.

ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК БЕЗПЕЧНИЙ ПРОСТІР ДЛЯ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Валерія Іорданова, Наталя Москвіна
НВК «Ліцей-школа № 14»
Маріуполь, Україна

Час не стоїть на місці – Україна з кожним роком усе більше інтегрується у світовий простір. Розвиток освіти – один із яскравих показників розвитку країни в цілому, тому що одне з головних завдань соціальної політики будь-якої держави – забезпечення для всіх дітей сприятливих умов життя, розвитку, виховання і здобуття освіти поряд із їх захистом від насильства й жорстокого поводження.

Потреба в безпеці й захисті – одна з базових потреб людини й сучасна українська школа має дбати про її реалізацію. Одним із принципів Нової української школи є створення у навчальному закладі атмосфери довіри й взаємоповаги, перетворення школи на безпечне місце, де немає насильства й цькування [1]. Завдання освітян – організувати роботу так, аби діти навчалися без страху й насилля, отримували ціннісні життєві навички, які відповідають світу, що змінюється [2]. Адже тільки «безпечне освітнє середовище сприяє формуванню та всебічному розвитку особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованої взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення й навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності [1]». Тому важливим залишається питання впровадження системи захисту та безпеки всіх членів освітнього середовища (учні, батьки, вчителі, працівники закладу освіти).

Нова українська школа – це спроба України ввести міжнародні стандарти в українське сьогодення, перезавантажити українську шкільну освіту. Її головна мета – «створити школу, в якій буде приємно навчатися і яка даватиме учням

не тільки знання, як це відбувається зараз, а й вміння застосовувати їх у повсякденному житті» [3].

Досвід багатьох країн показує, що ефективній протидії насиллю в освітніх закладах сприяє розробка й прийняття локального, тобто внутрішнього нормативного акту/документу, який регламентує політику школи щодо насилля. Але вітчизняна педагогіка робить тільки перші кроки в цьому напрямку.

У психолого-педагогічній літературі використовуються такі поняття як «освітній простір» та «освітнє середовище». Поняття «простір» та «середовище» є близькими, але не синонімічними. Науковці вважають, що простір стосовно середовища є конструктом вищого порядку, в якому може знаходитися декілька середовищ. Простір виражає відношення між існуючими об'єктами, їх порядок розташування, щільність, площину, структуру, а також предметну дійсність, в якій існують різні «інститути соціалізації».

Простір може існувати без людини, а середовище – ні. У середовищі передбачається присутність людини, наявні умови, що забезпечують розвиток людини, її взаємодію з оточенням.

Поняття «освітнє середовище» є доволі складним і різними науковцями трактується по-різному. Його вивчали як зарубіжні (Дж. Гібсон, У. Мейс, М. Турвей, В. Ясвін, С. Дерябо, В. Слободчикова, В. Панова, В. Рубцова та інші), так і вітчизняні (Г. Балл, І. Бех, Є. Бондаревська, С. Максимова, В. Рибалка, В. Семиченко, В. Серікова, С. Сисоєва та інші) дослідники. На нашу думку, терміну «освітнє середовище» найбільше відповідає підхід В. Ясвіна, який вважає, що освітнє середовище – це характеристика життя в середині освітнього закладу й трактує освітнє середовище як систему впливів і умов формування особистості, які містяться в соціальному та просторово-предметному оточенні [6]. Принциповим показником високої якості освітнього середовища є його здатність створювати мотивацію діяльності всіх суб'єктів освітнього процесу, здатність забезпечувати весь комплекс їх потреб.

А. Цимбалару розглядає «освітній простір школи» з однієї сторони як просторово-предметний компонент (предметні засоби, їх сукупність та певне розташування створюють умови для організації потрібних дій учасників освітнього процесу), а з іншої сторони, як складне утворення, що складається з освітнього простору кожного вчителя, кожного учня, кожного з батьків дитини. А ще це події, у яких кожний учасник освітнього процесу здійснює різні види діяльності з освоєння шкільного середовища, які є необхідними для задоволення їхніх освітніх потреб [4]. У загальному вигляді під терміном «освітній простір» науковці розуміють безліч об'єктів, між якими встановлені відносини.

Освітнє середовище, в якому навчається й виховується дитина, має бути безпечним і комфортним, а насильство в будь-яких його проявах (фізичне, психологічне, економічне, сексуальне) є неприпустимим. Тому виникає необхідність розглянути поняття «безпечне освітнє середовище». Безпечне освітнє середовище – це наявність у освітньому середовищі безпечних умов навчання та праці, комфортної міжособистісної взаємодії, яка сприяє емоційному благополуччю учнів, педагогів, батьків, відсутність будь-яких проявів насильства та достатньо ресурсів для їх запобігання, а також дотримання прав і норм фізичної, психологічної, інформаційної та соціальноїбезпеки кожного учасника навчально-виховного процесу [5].

Принципи безпечного освітнього середовища:

- Принцип домінування життя людини як головної цінності: визначає модель мінімальної (необхідної) безпеки; максимально усуває ризики, що загрожують життю як дітей, так і дорослих.

- Принцип регіональної специфіки – передбачає облік небезпек і можливих надзвичайних ситуацій того чи того регіону (міста, області, району) під час організації системи безпеки освітнього середовища школи.

- Принцип комплексності оцінки небезпек (ризиків) – задає методику оцінки різних педагогічних (освітніх) ризиків (зовнішніх і внутрішніх) на основі комплексного, системно-синергетичного підходів.

- Принцип міні-макса – визначає досягнення максимального ефекту безпеки при наявності мінімуму ресурсного забезпечення.

- Принцип максимальної ефективності – втілює управління системою заходів і створення педагогічних умов, спрямованих на забезпечення максимальної безпеки освітнього середовища й школи як соціального інституту в цілому [5].

Освітній заклад – це місце, кожна галузь діяльності якого регулюється багатьма документами. Кожен з них, у свою чергу, покликаний максимально допомогти педагогам, адміністрації, іншим працівникам закладу освіти сумлінно виконувати свої професійні обов'язки, учням у комфортних умовах оволодівати важливими для майбутнього життя знаннями, а батькам бути активними учасниками освітнього процесу. Одним із варіантів усталити систему захисту та безпеки особистості в закладі освіти є створення й запровадження Кодексу безпечного освітнього середовища (КБОС).

КБОС – це документ закладу освіти, який повинен регулювати всі напрями діяльності закладу щодо порушень прав особистості на безпеку, а також питання її підтримки та втручання в ситуації, коли може виникати загроза її життю, здоров'ю та благополуччю [5].

КБОС передбачає визначення критеріїв фізичної, психологічної, інформаційної, соціальної безпеки учнів, відповідно до яких розробляються конкретні дії, чітко визначаються заходи та процедури, які допомагають учасникам освітнього процесу у випадках виявлення ризиків і загроз на уроках і на перервах, під час спортивних, творчих, досудових заходів, у різних приміщеннях (роздягальні, коридорах, сходах, їдальні, бібліотеці, актовому та спортивному залах), на спортивному майданчику, під час чергування, на екскурсіях і інших заходах [5].

Положення КБОС розробляються всіма учасниками освітнього процесу (учнями, батьками, вчителями, працівниками закладу), а, отже, і виконуватися теж повинні усіма.

Досвід роботи Всеукраїнської благодійної організації «Український фонд «Благополуччя дітей» з попередження насильства над дітьми (безпосередньо, методичний посібник «Кодекс безпечного освітнього середовища») надихнув нас до роботи над розробкою власного шкільного документу «Кодекс безпечного освітнього середовища Маріупольського НВК «Ліцей-школа № 14».

До роботи над створення КБОС були залучені учні школи, їх батьки, вчителі, інші працівники закладу. У ході роботи над створенням КБОС було проведено внутрішній аудит навчального закладу, який дозволив зробити ретельний аналіз проблем закладу, реальну оцінку ситуації щодо безпеки та захисту учасників освітнього процесу. Було визначено основні потреби учнів, вчителів, працівників закладу; характер міжособистісних стосунків між всіма учасниками освітнього процесу; проаналізовані результати попередньої роботи закладу щодо створення безпечного освітнього середовища.

Аналіз анкетування учнів, батьків, учителів та персоналу закладу (з використанням створеної нами для кожної вікової категорії дітей, для батьків, учителів та працівників школи окремо анкети «Безпечне освітнє середовище», загальна кількість опитаних – 1103 особи) дозволив зробити висновок, що більшості дітей ходити в школу подобається (близько 70%). Респонденти вважають навчальний заклад безпечним (близько 80%) і дружнім для дітей та їх батьків (близько 76%). Дуже важливими для нас були запитання щодо задоволення потреби учнів у безпеці. На запитання анкети «Тебе ображають однокласники?» 3% учнів сказали, що так, завжди. Але ні батьки, ні вчителі такого не знають (0%). Взагалі 46% учнів ображають однокласники. А батьки цього не бачать (тільки 29% відповіли, що так). Але цю проблему бачать педагоги. 87% вчителів сказали, що так, учні ображають один одного, а у 22% доволі часто. З цього можна зробити висновок, що діти не завжди розповідають про свої проблеми дорослим. А дорослі, якщо і знають про них, не завжди можуть допомогти їх вирішити (може не вистачає часу, а може не мають бажання, але проблема все ж таки є!). Тоді виникає потреба у «розпізнаванні» дитини, яка страждає від агресії своїх однолітків, а можливо і

від булінгу, та вирішенні цієї проблеми за участі шкільного психолога або шкільної служби медіації «Крок до примирення». Чи потерпають учні від насильства з боку учителів? 82%, 87% батьків, 41% учителів дітей відповіли, що «ніколи». Це свідчить про вміння вчителів знаходити спільну мову з дітьми, враховувати їх інтереси під час навчально-виховного процесу.

На підставі відповідей всіх респондентів нами був зроблений рейтинг найбільш небезпечних місць у школі. Це сходи, спортивний зал, туалетні кімнати, їдальня. Також було з'ясовано, що харчування у шкільній їдальні, на думку наших респондентів, не завжди смачне і корисне. Це дало привід адміністрації закладу сумісно із батьківським комітетом та учнівським самоврядуванням звернутися до керівництва комунального підприємства «Харчування» з проханням переглянути меню та зробити обід для дітей більш якісним, смачним і здоровим.

Майже всі учні та їх батьки знають, що в навчальному закладі є Статут та Правила внутрішнього шкільного розпорядку, але 80% дозволяють собі їх порушувати. Учні школи знають, до кого в разі виникнення проблем можна звернутися, але не завжди це роблять.

Було з'ясовано, що в Маріупольському НВК «Ліцей-школа № 14» є ціла низка документів, які регламентують діяльність закладу в питаннях безпеки – Статут ліцею, Правила внутрішнього шкільного розпорядку, розпорядження та накази директора закладу. Але єдиного документу, щодо створення безпечного освітнього середовища для всіх його учасників, немає.

Паралельно із роботою над створенням КБОС і діти, як здобувачі освіти, і батьки, і вчителі проходили навчання. Діти – щодо уникнення потенційних небезпек, з якими вони можуть зустрітися як у реальному житті, так і в мережі Інтернет, а також на розвиток навичок подолання труднощів у своєму житті. Батьки – як правильно спілкуватися зі своєю дитиною щоб почути її і бути почутими, як навчитися довіряти своїй дитині і застосовувати методи позитивної дисципліни. Вчителі оволодівали методами майстерності педагогічного спілкування, знайомились з особливостями підтримки дітей і їх

сімей у ситуації домашнього насильства, законодавством з питань протидії насильству над дітьми. Особлива увага була приділена питанням профілактики агресії і булінгу в учнівському середовищі, ефективній роботі вчителя щодо створення в колективі дітей дружньої та комфортної обстановки.

Робота над створенням КБОС об'єднала дітей – більш дієво став працювати шкільний парламент; долучилися до вирішення нагальних справ школи батьки; активізувалися вчителі та інші працівники закладу.

Шкільний документ «Кодекс Безпечного освітнього середовища Маріупольського НВК «Ліцей-школа № 14» був опублікований на офіційному сайті закладу 02. 09. 2019 р. і вже зацікавив науковців Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка.

Ми впевнені, що навчатися цікаво і з задоволенням можна!

Література

1. Нова українська школа: порадник для вчителя [Текст] / Софій Н. З., Онопрієнко О. В., Найда Ю. М., Пристінська М. С., Большакова І. О. за заг. ред. М. Бібік – Київ: «Видавничий дім «Плеяди», 2017. – 206 с.

2. Додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 27. 06. 2019 № 1/9-414 Лист МОН від 27. 06. 2019 № 1/9-414 «Деякі питання щодо створення у 2019/2020 н.р. безпечного освітнього середовища, формування в дітей та учнівської молоді ціннісних життєвих навичок» / Міністерство освіти і науки України. – 2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua.

3. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти / Міністерство освіти і науки України. – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua.

4. Цимбалару А. Д. Дидактичні засади прогнозування розвитку початкової загальної освіти / А. Д. Цимбалару [Текст] // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2017 рік. – К.: Інститут педагогіки, 2017. – 224 с. – С. 44.

5. Цюман Т. П., Бойчук Н. І. Кодекс безпечного освітнього середовища [Текст]: метод. посіб. / за заг. ред. Цюман Т. П. – К.: – 2018. – 56 с.
6. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию [Текст] / В. А. Ясвин. – М.: Смысл, 2001. – 365 с.

СОВРЕМЕННЫЙ ВЗГЛЯД НА ЛОГИСТИЧЕСКУЮ ИНФРАСТРУКТУРУ КАК ФАКТОРА ВЫСОКОГО КАЧЕСТВА ЖИЗНИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Анастасия Лебеденко, Артем Пахалюк, Алексей Хіміч
Одесский национальный политехнический университет
Одесса, Украина

В современных условиях, когда глобальные процессы все более широко проникают в экономику различных стран, изменяя подходы к коммуникациям и внедряя единые стандарты качества жизни, возрастает роль логистической инфраструктуры. Именно логистическая составляющая инфраструктурного комплекса является тем каналом, через который внедряются единые стандарты потребления товаров и повышения качества жизни. Появление новых технологий, формирование новых бизнес-процессов, изменение представлений потребителей о качественном сервисе и комфорте повлияло на формирование новых стандартов жизни и отразилось на современных взглядах в сфере логистики. Логистика в последние годы претерпела колоссальные изменения, на что особенно сильно повлияли технологии четвертой промышленной революции. Проведем анализ основных трендов глобальной логистики, которые нашли свое отображение в украинской экономике.

В ближайшие годы в сфере логистики произойдут следующие структурные сдвиги:

– В сегменте B2C изменение требований по скорости получения заказов клиентами и, как следствие, развитие трендов и сервисов шерринговой экономики (коллаборация по доставке с сервисами пеших курьеров, практика совместного производства и потребления товаров и услуг с потребителем).

– Изменение форматов магазинов: магазин-склад в сегментах DIY и другие форматы, обеспечивающие повышение эффективности с учетом географии страны. Происходит переход от магазинов массовой торговли к индивидуальной доставке товара потребителю с помощью дропшиппинга и т.п.

– Перестроение логистических процессов и инфраструктуры, связанное с изменением MOQ (Minimum order quantity) и развитием канала формата PROXI (Один из форматов магазинов у дома).

– Smart склады (автоматизированные, blackstore и др.).

– Использование AGV на складах;

– Пулинг-доставка, как решение для снижения затрат в цепочке поставок.

– В сегменте индустриальной логистики произойдет централизация складских систем и снабжения, перепрофилизация высвобождающихся складских площадей под workshop или передачу в аренду. Переход на лучшие практики по управлению запасами, как инструмент, сложившийся в отрасли за последние 2-3 года.

– Цифровая трансформация цепей поставок [2]

Вышеперечисленные тенденции в сфере логистической инфраструктуры были определены на Международном Логистическом Форуме, который состоялся в 2018 году, обозначил основные направления и тенденции развития рынка логистики в ближайшие годы.

В сфере морских грузовых перевозок также произойдут инновационные изменения. Отрасль морских перевозок – одна из самых медленных в плане освоения новых технологий. Еще несколько лет назад было мало инструментов для самого базового отслеживания контейнерного груза. С тех пор качество услуг значительно улучшилось, а технологии стали намного более совершенными. Благодаря инновациям теперь можно отслеживать не только перемещение контейнеров, но и получать практически всю необходимую информацию.

Внедрение блокчейна в этой сфере станет следующим важным шагом, благодаря которому можно будет улучшить существующие процессы, повысить эффективность и сократить затраты. Все стороны будут иметь доступ к единому регистру для оценки подлинности товара, смогут получить

необходимую информацию о его производстве, местах хранения, этапах доставки и т.п.

Одним из поворотных изменений в логистике является увеличивающаяся клинетоориентированность.

Сегодня клиенты ищут не только компании, которые помогут им доставить груз в пункт назначения, но и компании, которые заботятся об интересах клиента и используют в своей работе индивидуальный подход.

Логистические компании начали больше инвестировать в улучшение своих внутренних процедур для удовлетворения постоянно растущих потребностей клиентов, инвестировать в технологии и сервисы по обслуживанию клиентов.

Запрос на индивидуальный подход и клиентоориентированность привел еще и к тому, что узкая специализация компании и опыт работы в определенной сфере цепочки поставок стали ценится как никогда высоко. Тенденция такова, что компании, ориентированные на клиента, имеют больше преимуществ в логистической отрасли.

Глобальным фактором влияния на логистическую инфраструктуру стала практика слияния и консолидации логистических компаний. Тенденция, которая началась несколько лет назад с введением судоходных альянсов, сегодня становится обычным явлением. Способность масштабировать и объединять усилия становится все более важной в сфере логистики.

Эта тенденция тесно связана с глобализацией – клиенты все больше отдают предпочтение тем логистическим провайдерам, которые имеют более широкое поле действия. Поэтому операторам приходится увеличивать ассортимент своих услуг, расширять территорию охвата логистических операций, а это трудно сделать оператору самостоятельно, поэтому все более востребованными становится логистический аутсорсинг. Слияния и поглощения позволяют логистическим компаниям диверсифицировать свою деятельность по разным рынкам.

Тенденцией влияния глобализации является экологичность технологий и соответствие стандартам. В современном обществе наблюдается еще один

устойчивый тренд – защита окружающей среды. В транспортной отрасли все больше внимания уделяется экологическим нормам, а также стандартам корпоративной социальной ответственности.

Участники логистической цепи стараются сотрудничать с поставщиками, которые предлагают не только надежные, но и экологически безопасные решения. Эти требования уже закреплены в ряде принятых в мире законодательных актов и норм. Более того, эти стандарты ужесточаются с каждым годом.

И хотя в Украине влияние этой тенденции пока не ощущается так остро, как в странах ЕС и США, отечественным компаниям все же важно учитывать эту тенденцию, так как рано или поздно она станет актуальной и для нашей страны [3].

Можно сделать вывод, что распространение глобальных тенденций в сфере логистики сопровождается переходом к новому технологическому укладу. При этом, внедрение инновационных изменений в области информационных технологий и коммуникаций способствовал полному обновлению бизнес-моделей и процессов, в которых логистическая компонента является неотъемлемой частью.

Рассмотрим основные глобальные векторы развития, которые окажут влияние на логистическую инфраструктуру в глобальном масштабе.

1)Локализация производств. Для снижения транспортных затрат и минимизации таможенных сборов, которые на некоторые товары носят запретительный характер корпорации готовы переносить сборочные производства в регионы сбыта.

В свою очередь данная тенденция делает востребованными производственные услуги по узловой сборке, розливу продуктов по заданию и технологиям владельца продукта.

В качестве доказательства – на сегодняшний день существуют проекты сборочного производства малых воздушных транспортных средств, в рамках которого при хорошем стечении обстоятельств смогут осуществлять

компонентную сборку Honda, Beechcraft, Embraer, Cessna, Bombardier, Dassault. Например, IKEA продает более 60% продукции в РФ, произведенной на территории РФ.

2) Вместо перевозки физических товаров будут отсылаться файлы. Для некоторых товаров, а число таких товаров будет расти, их физическая транспортировка уже утрачивает необходимость. Например, отпадает необходимость транспортировки ряда товаров, эскиз которых можно будет просто отправить по электронной почте 3D-файл и распечатать его на экструзионном принтере. Экструзионные принтеры объемной печати есть во многих компаниях, а скоро появятся центры 3D-печати.

3) Сокращение таможенных сборов. Предыдущие тенденции приведут к уменьшению числа товаров с высокой добавленной стоимостью, перемещаемых через таможенные границы государств, а контроль движения электронных файлов при всем желании отслеживать и облагать пошлинами не получится. Данная тенденция пока еще не видна, т.к. работа с электронными файлами не достигла промышленных масштабов, однако корпорации активно инвестируют в R&D, связанные с технологиями удаленного воспроизводства.

4) Автоматизация всех производственных и коммерческих процессов.

Высокие и постоянно растущие налоги на персонал, уплачиваемые предприятиями, а также риски, которые несут сотрудники, толкают компании автоматизировать любые процессы, подлежащие математической алгоритмизации.

В логистике многих украинских компаний в торгово-посреднической сфере уже активно применяются электронные технологии управления складскими операциями, диспетчеризации транспорта.

Такая профессия как экспедитор, в ближайшие 5-7 лет станет рудиментом из-за появления электронных интернет-сервисов, связывающих грузовладельца с агентами, перевозчиками, терминалами, страховыми компаниями, подбирая схемы поставок и давая обширные электронные сервисы. Беспилотные

штабелеры и транспортировщики вместо грузчиков и комплектовщиков уже становится реальностью для многих предприятий.

5) Уменьшение дилеров, дистрибьюторов и других посредников в цепях поставок. Потребители становятся более рациональными и прагматичными, они больше сравнивают, меньше чем раньше подвержены импульсным покупкам. При этом производители перестают использовать большое количество посредников в маркетинговых каналах распределения. Многие производители, которые вчера “избегали” работы с конечными потребителями уже активно эксплуатируют системы электронных заказов, где каждое физическое лицо может разместить персональный заказ, например, на мебель, товары интерьера, строительные материалы, одежду и т.д.

6) Развитие городской логистики. Движение материальных потоков больших городов многих стран организован очень нерационально. При этом, муниципальные бюджеты падают, а потребности в перемещаемых ресурсах городов продолжают расти. Так, что власти будут вынуждены прибегнуть к логистическим подходам при оптимизации материальных потоков больших городов, далее такая необходимость перейдет в города поменьше. Эти процессы уже происходят в Токио, Сингапуре, Гонконге, Стокгольме, например, Китай инвестирует в такие проекты около $1 млд. ежегодно.

7) Логистов станет меньше, но их компетенции и мотивация будут существенно выше. Логистика перестала быть модной специальностью, а, следовательно, число случайных людей в профессии уже начало сокращаться.

Падает потребность в логистах, выполняющих операционные функции, речь идет о снабженцах, диспетчерах, экспедиторах, декларантах, специалистах по отгрузкам, складских менеджерах, что является результатом оптимизации и автоматизации процессов. При этом высокой ценностью обладают и будут обладать логисты-архитекторы, владеющие мультикомпетенциями в сферах закупочной, складской, транспортной, производственной, распределительной логистики, управлении производственными процессами, инструментами

математического анализа, знаниями IT-технологий. Такие специалисты нужны для построение эффективных логистических систем.

8) Логистический аутсорсинг. Материальная составляющая продуктов будет терять ценность для клиента, а интеллектуальная – приобретать. Компании уже сегодня активно делят свои бизнес-процессы на ключевые и вспомогательные, желая последние отдать на аутсорсинг профессионалам.

Для компаний, создающих продукты с высокой интеллектуальной составляющей, логистический аутсорсинг позволяет сконцентрироваться на ключевых процессах, создавая добавленную стоимость, не борясь с операционными издержками (т.к. это становится прерогативой логистических компаний, которые должны дать конкурентную цену при необсуждаемом качестве сервиса). На сегодняшний день, 67% европейских компаний полностью либо частично передали свои логистические процессы профессиональным логистическим операторам.

9) Потеряет актуальность просто качественный логистический сервис. С помощью повышения качества сервиса уже клиентов к себе привлечешь, т.к. качественный сервис уже становиться обязательным, а не конкурентным преимуществом.

Лидерство на рынках за теми, кто предложит “3 из 3х”, а сегодня это уже становится возможно благодаря дешевеющим технологиям разработки и тиражирования.

10) Логистику начнут измерять, что приведет к радикальному изменению моделей оплаты труда логистов. На сегодняшний день, по нашей оценке, только 3,8% отечественных торговых, производственных и дистрибьюторских компаний измеряют эффективность собственных логистических систем, используя аналитические показатели.

При этом заработная плата подавляющего большинства логистов представляет собой большую фиксированную часть и премию, чаще всего зависящую от непонятных событий, и эфемерных результатов.

Оцифровка логистики уже приводит к тому, что заработная плата логистов в продвинутых компаниях в большей мере представляет собой шкалы бонусов, четко привязанных к значениям логистических показателей, например, качеству логистического сервиса, оборачиваемости товарных запасов, фактическим логистическим издержкам. [4]

Литература

1. Всемирный экономический форум «Развитие, детерминированное данными: пути прогресса» [Электронный ресурс]. – 2015г. – Режим доступа: http://weforum.org/docs/ WEFUSA_DataDrivenDevelopment_Report2015.pdf. – Доступно на 12. 10. 2018. – Назва з екрана.
2. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.mmlf.ru/39-glavnye-trendy-v-logistike-2019.html.
3. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://logist.today/dnevnik_logista/2019-04-16/mirovye-tendencii-razvitija-logistiki-2019-goda/
4. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.logist.by/press/view/desiat-tendenciy-v-logistike.
5. Шваб К. Четвертая промышленная революция / К. Шваб; [пер. с англ.]. – Москва: Издательство «Э», 2017. – 208 с.

НАУКОВЕ, ОСВІТНЄ І КУЛЬТУРНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ: ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ

Ірина Остополець[1], Тетяна Несторенко[2], Александер Остенда[3]

[1]Донбаський державний педагогічний університет

Слов'янськ, Україна
[2]Бердянський державний педагогічний університет
Бердянськ, Україна,
[3]Вища технічна школа в Катовіце
Катовіце, Польща

Сьогодні освіта України перебуває у стані реформування. В Указі Президента «Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки» вказано, що стратегічними напрямами державної політики у сфері освіти повинні стати:

1) реформування системи освіти, в основу якої покладатиметься принцип пріоритетності людини;

2) оновлення нормативної бази згідно з вимогами часу;

3) модернізація структури, змісту та організації освіти на засадах компетентнісного підходу;

4) створення та забезпечення можливостей для реалізації різноманітних освітніх моделей, створення навчальних закладів різних типів і форм власності;

5) побудова ефективної системи національного виховання, розвитку і соціалізації дітей та молоді;

6) забезпечення доступності та безперервності освіти протягом усього життя;

7) формування безпечного освітнього середовища, екологізації освіти;

8) розвиток наукової та інноваційної діяльності в освіті, підвищення якості освіти на інноваційній основі та ін. [2].

При цьому реформування освіти в Україні тісно пов'язане з процесами оновлення освітніх систем, що відбуваються в останні десятиріччя у європейських країнах і пов'язані з визнанням значущості знань як рушія суспільного добробуту та прогресу. Саме тому вказати на можливі шляхи удосконалення структури і змісту вітчизняної освіти може зарубіжний досвід.

Так, вивчення досвіду реформи системи освіти у Республіці Польща, особливо досягнення та подолання перешкод на її шляху, є надзвичайно актуальними для України. При цьому Україна долає ті ж труднощі, з якими зіткнулася польська система освіти. А саме: мізерне фінансування, реорганізація шкіл, повільні зміни у якості освіти, проблема перекваліфікації кадрів, працевлаштування вчителів, зростання захворюваності дітей та багато інших. Крім того, однією із негативних тенденцій, що свідчить про незадовільний стан української освіти, є її невідповідність європейським та світовим ринкам праці. У суспільстві існує ситуація, коли звичайний зв'язок між рівнем освіти, можливістю отримати роботу та оплатою праці розірвано. До того ж, більшість легальних європейських ринків праці недосяжні для українців. Усе це вимагає змін не тільки в освіті, а й у політиці, економіці, управлінні [1].

Офіційно наукове співробітництво української та польської держав бере початок із підписання угоди про наукове співробітництво між Україною та Польщею ще в 1997 р. В 2015 році між Міністерством освіти і науки України та Міністерством національної освіти Республіки Польща була укладена угода про співробітництво в галузі освіти і науки. Сам факт приєднання України до Болонського процесу активізує співробітництво у галузі науки і освіти, зокрема в такій формі, як безпосередні зв'язки між вищими навчальними закладами обох країн [4].

Вже більше п'яти років поспіль триває співробітництво Вищої школи технічної в Катовіце із вузами України. Протягом цього часу підписано більше двадцяти угод про співпрацю з польським вищим навчальним закладом і вишами України: Бердянським державним педагогічним університетом, Одеським національнім політехнічним університетом, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Національним університетом цивільного захисту України, Центральноукраїнським державним педагогічним університетом імені Володимира Винниченка, Національним університетом

«Львівська політехніка», Чорноморським національним університетом імені Петра Могили, Сумський державний педагогічний університет та іншими.

В рамках угод про співробітництво здійснюється наступна робота:

- у сфері освітньої діяльності: обмін досвідом в галузі організації навчального процесу і методики викладання; проведення науково-методичних конференцій і семінарів із проблем впровадження сучасних методів навчання; обмін навчальними планами, навчально-методичною літературою і програмними продуктами; спільна підготовка і видання навчальних посібників та ін.;

- у сфері наукової діяльності: спільна участь в організації і роботі науково-практичних конференцій і семінарів, в тому числі студентських; підготовка і видання спільних наукових праць; проведення двосторонніх наукових стажувань викладачів, аспірантів і студентів; участь у підготовці і виконанні спільних наукових проектів, у тому числі в рамках міждержавних програм і міжнародних грантів; обмін науково-технічною літературою, що видається викладачами і співробітниками університетів;

- у сфері культури: організація заходів з метою кращого ознайомлення українських громадян з польською культурою і польських громадян – з українською; обмін запрошеннями для участі у фестивалях, конкурсах та інших культурно-масових заходах, що проводяться університетами.

За вказаний період було проведено більше десятка Міжнародних науково-практичних конференцій, 6 – науково-методичних семінарів, на яких обговорювалися проблеми реформування систем освіти в країнах ЄС, особливості підготовки науково-педагогічних кадрів в Україні та країнах ЄС, 2 круглих столи, де порушувалися питання гуманітаристики та обговорювалися проблеми підвищення якості освіти в країнах-партнерах, понад два десятки майстер-класів і тренінгів.

У польському журналі «Zeszyty naukowe», який індексовано в наукометричній базі Index Copernicus і видається академічним видавництвом Вищої школи технічної в Катовіце, опубліковано понад два десятки наукових

статей українських авторів, в тому числі і в співавторстві з польськими колегами. В українських фахових журналах та наукових збірниках публікуються колеги із Польщі. Спільно з українськими і польськими вченими опубліковано низку статей у європейських журналах і конференційних збірниках наукових праць, які проіндексовано в наукометричних базах даних Scopus та Web of Science.

Важливим для університетів України і Вищої школи технічної в Катовіце стала реалізація міжнародного проекту «Євроінтеграція в освіті, науці і культурі», програмою якого передбачено участь в наукових, освітніх і культурних заходах, а також відвідування європейських міст. Пріоритетними формами роботи у розширенні студентської та викладацької академічної мобільності стали освітньо-ознайомчі поїздки до вузів Польщі, Чехії, Словацької республіки та Німеччини, які здійснюються в рамках проекту.

Крім цього, внаслідок такої спільної взаємодії і домовленостей між університетами, польські вчені можуть здійснювати бібліотечні пошуки в каталогах наукових бібліотек різних вишів України, а українські вчені можуть працювати з бібліотечними фондами у Польщі. Ці дослідження стосуються удосконалення викладання окремих дисциплін, дидактики, методики використання найновітніших технічних засобів навчання. Науково-практичні конференції, які проходять у навчальних закладах Польщі і України, сприяють поглибленому дослідженню не тільки наукового та історичного досвіду, але й вивченню педагогічного потенціалу обох країн.

Українські педагоги, студенти та школярі мають можливість спостерігати за роботою своїх колег: викладачі обмінюються педагогічним досвідом, а школярі та студенти мають можливість порівняти рівень завантаженості їх однолітків.

Якщо порівняти роботу приватних навчальних закладів Польщі і України, відмітимо, що в Польщі держава жорстко контролює кількість студентів стаціонарного і заочного відділень, кількість годин на вивчення навчальної дисципліни, рівень підготовки викладацького складу.

На думку багатьох українських викладачів, в навчальних закладах України бажано запозичити деякі елементи методик викладання польських колег. Польські педагоги вважають, що їм є теж багато чому повчитися в українських колег. Зокрема, польських викладачів зацікавили такі форми проведення практичних занять, як колоквіуми, бліцопитування, дебати і дискусії, де відбувається висловлення власних думок із приводу тієї чи іншої проблематики.

Зростання кількості та інтенсивності наукових контактів не повинно розглядатись як самоціль. У першу чергу, треба виходити з того, що такий рівень сприяє кращому порозумінню між сусідніми народами, усвідомленню спільності європейського дому, і без сумніву, є важливим чинником стратегічного партнерства між двома країнами.

Таким чином, розвиток співробітництва у галузі науки та освіти є одним із важливих шляхів залучення двох Центральноєвропейських країн – України й Республіки Польща як активних суб'єктів творення інноваційної моделі розвитку до світової скарбниці інтелектуальної власності. Зміст та механізми цієї співпраці в XXI ст. все більше набирають цивілізованих ознак, базуються на фундаментальних цінностях громадянського суспільства. Пріоритетом співпраці в галузі освіти та науки між Україною та Польщею є підвищення якості освітніх послуг університетів, а також розширення можливостей індивідуальних контактів. Водночас, розширення наукових та освітніх зв'язків розглядаються Україною й Республікою Польща як свідчення політичного порозуміння та запорука сталості економічних відносин.

Література

1. Моцик О. Знання долає кордони. Україна і Польща в освітній сфері / О. Моцик // Освіта України. – 2009. – № 37. – С. 1-2.

2. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/15828.html.

3. Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. – К.: «К.І.С.», 2003. – 296 с.
4. Чернега П. Партнерство розвивається / П. Чернега // Освіта. – 2004. – № 17. – С. 3-4.

АДАПТАЦІЙНА ТРАНСФОРМАЦІЯ КОПИНГ-СТРАТЕГІЙ ТА СМИСЛО-ЖИТТЄВИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА

Олена. Резнікова
Донбаський державний педагогічний університет

Словянськ, Україна

Юнацький вік, у якому перебуває більшість студентів, є кризовим, оскільки ставить перед індивідом найбільш складні задачі розвитку, що виникають протягом життя (Б. Г. Ананьєв, І. С. Кон, В. С. Мухіна, А. В. Петровський, В. А. Петровський, В. І. Слободчиков, В. В. Столін, Е. Еріксон, J. C. Coleman). Кризовість віку ускладнюється для студентів особливостями їхньої життєвої ситуації та діяльності – руйнуванням звичних стереотипів життя й навчання, невизначеністю соціального статусу, інтенсивною розумовою працею тощо. Саме студентський період можна розглядати як такий, що висуває підвищені вимоги до психологічного захисту особистості.

Для визначення усвідомленого включення суб'єктом захисних заходів сучасна психологія володіє поняттям опанування поведінки. Проблематика адаптивного опанування поведінки більш повно розкрита в межах когнітивно-поведінкового підходу. Р. Лазарусом та його співробітниками (R. S. Lazarus, J. Coyne, S. Folkman, F. R. Halligan, A. D. Kanner та ін.) розроблено стрункy концепцію, в якій копінг розглядається як центральна ланка стресу, а саме – як стабілізуючий фактор, що може допомогти особистості підтримати психосоціальну адаптацію на період впливу стресу.

Дослідників об'єднує ідея особистісної обумовленості стратегії адаптації. Цілком можливо, що специфіка осмислення й інтерпретації важких ситуацій, використання тих чи інших «технік життя» виступають як індикатори різноманітних типів особистості (Л. І. Анциферова). Опанування поведінки розглядається як свобода ставлень особистості до складних обставин та кризових ситуацій; підкреслюється зв'язок між характеристиками суб'єктивного смислового простору та ефективністю адаптаційних можливостей людини (Т. М. Титаренко).

Домінуючий вплив на процес і характер адаптації, на продуктивність діяльності й задоволеність нею виявляє смислова сфера особистості. Вивчення смислового

рівня саморегуляції пов'язане з аналізом смислово-життєвих орієнтацій особистості. Ми враховуємо те, що наявність успішної адаптації до соціуму, соціально значущих досягнень (за критеріями суспільства) не обов'язково приводить до переживання задоволеності процесом життя, наповненості смислом і повнотою життя.

Мета дослідження полягала у визначенні змістовно-динамічних характеристик стратегій копінг-поведінки та смисложиттєвих орієнтацій у якості способів особистісної регуляції адаптаційних процесів.

Вибірку склали студенти 1, 2, 3, 4 курсів та студенти магістратури факультету психології, економіки та управління і факультету дошкільної педагогіки та психології Донбаського державного педагогічного університету у віці від 18 до 25 років. Усього в дослідженні брали участь 400 студентів.

З метою дослідження напруження адаптаційних процесів студента було використано тест-опитувальник механізмів психологічного захисту («Індекс життєвого стилю»), розроблений Р. Плутчиком разом з Г. Келлерманом та Х. Р. Контом і адаптований Л. П. Гребенніковим. Використовувався загальний показник інтенсивності неусвідомленого захисту (ІНЗ).

Дослідження базисних копінг-стратегій проводилося за допомогою психодіагностичної методики «Індикатор стратегій подолання стресу» Д. Амірхана, адаптованої Н. А. Сиротою та В. М. Ялтонським. Указаний опитувальник дозволяє визначити такі базисні копінг-стратегії, як розв'язання проблем (РП), пошук соціальної підтримки (ПСП), уникнення проблем (УП).

Для вивчення смислової сфери особистості нами був використаний «Тест смислово-життєвих орієнтацій» Д. О. Леонтьєва . Тест є адаптованою версією тесту «Мета в житті» Дж. Крамбо і Л. Майоліка, розробленого авторами на основі теорії прагнення до смислу та логотерапії В. Франкла. Методика Д. О. Леонтьєва включає загальний показник усвідомленості життя (УЖ), три конкретні смислово-життєві орієнтації («ціль» (Ц), «процес» (П), «результат» (Р)) та два аспекти локусу контролю (локус контролю «Я» (ЛК-Я), локус контролю «життя» (ЛК-Ж)).

З метою визначення статистичної вірогідності відмінностей нами використовувався t-критерій Ст'юдента. Для визначення статистично значущих зв'язків між перемінними було застосовано кореляційний аналіз за методом Пірсона.

Результати дослідження змістовно-динамічних характеристик неусвідомленої захисної активності студента дозволяють охарактеризувати напруженість адаптаційного процесу [1]. Високий рівень інтенсивності захистів на другому курсі та першому курсі магістратури може розглядатися як показник піків напруження адаптаційних процесів, а зниження напруження захистів на третьому та четвертому курсах – як показник стабілізації процесу адаптації.

Результати дослідження динамічних характеристик копінг-стратегій особистості студента свідчать, що показники копінг-стратегій перебувають в межах середнього рівня вираження протягом всіх п'яти років навчання.

У структурі системи подолання особистості копінг-стратегія розв'язання проблем (РП) є провідною, копінг-стратегія пошуку соціальної підтримки (ПСП) посідає друге місце, копінг-стратегія уникнення проблем (УП) – останнє місце.

Простежуються деякі загальні закономірності в динаміці копінг-стратегій протягом п'яти років навчання.

Формування нової програми компенсаторно-пристосувального прилаштування на другому курсі здійснюється за допомогою копінг-стратегії ПСП і копінг-стратегії УП; виявлена статистична вірогідність збільшення інтенсивності копінг-стратегії ПСП ($t = -2,08$; $p = 0,04$) і копінг-стратегії УП ($t = -2,33$; $p = 0,02$). Копінг-стратегія РП витримує адаптаційне напруження на другому курсі й не змінює своїх значень порівняно з першим курсом.

Тенденція до посилення інтенсивності копінг-стратегій РП і зниження копінг-стратегії УП виявляється на третьому курсі. При цьому зафіксована стабільність показників копінг-стратегії ПСП на третьому курсі відносно показників другого; збільшення копінг-стратегії ПСП на третьому курсі статистично достовірне стосовно її значення на першому ($t = -2,84$; $p = 0,005$). З третього до четвертого

курсу всі стратегії виявляють тенденцію до зниження інтенсивності, оскільки потреба в захисній поведінці на даному етапі навчання в студентів знижується.

На першому курсі магістратури копінг-стратегії РП та УП знижують свою інтенсивність, значення копінг-стратегії ПСП зберігається незмінним. Зниження інтенсивності використання копінг-стратегії РП на п'ятому році навчання можна розцінювати як згортання усвідомленої активності індивіда у зв'язку з новим витком адаптаційного напруження й інтенсифікацією ресурсозберігаючих механізмів. Установлено статистично вірогідне зниження інтенсивності копінг-стратегії РП на п'ятому році навчання порівняно з показниками третього курсу ($t = 2,73$; $p = 0,008$).

Усвідомлення непродуктивності копінг-стратегії УП при розв'язанні проблемних ситуацій на другому курсі, імовірно, стало основою для поступового зниження її ваги у структурі копінг-поведінки до п'ятого року навчання. Установлено статистично вірогідне зниження інтенсивності копінг-стратегії УП на першому курсі магістратури порівняно з показниками другого курсу ($t = 2,34$; $p = 0,02$).

Результати дослідження динамічних характеристик смислово-життєвих орієнтацій і локусу контролю особистості студента свідчать, що загальний показник усвідомленості життя, а також показники всіх шкал лежать у межах середнього діапазону значень, передбачених ключем опитувальника. Винятком є показник локусу контролю «Я», який на четвертому курсі перевищує середні значення, а на першому курсі магістратури досягає низьких.

Динаміка смислово-життєвих орієнтацій у загальному вигляді може бути подана як зниження показників на другому і третьому курсах з наступним підвищенням їх на четвертому курсі та першому курсі магістратури. Для показника загального рівня усвідомленості життя характерна статистична вірогідність: зменшення значень на третьому курсі відносно значень першого курсу ($t = 2,02$; $p = 0,05$); збільшення значень на першому курсі магістратури відносно значень другого ($t = -2,56$; $p = 0,01$) і третього ($t = -2,50$; $p = 0,01$) курсів.

Факт зниження показника загального рівня усвідомленості життя на третьому курсі може бути пов'язаний не лише з достатньо високою інтенсивністю захисних механізмів на даному етапі адаптаційного процесу, але й зі змістовними компонентами соціально-психологічної адаптації студентів. Основним змістом даного студентського періоду є прилучення до змісту професійної діяльності, але поки що в межах ВНЗ. До середини навчання більшість студентів повертаються до питання про правильність вибору ВНЗ, спеціалізації, професії. Неспівпадіння абітурієнтських уявлень і набутого у процесі навчання більш реального бачення професії часто призводить до своєрідного когнітивного конфлікту. Ця криза професійного становлення виражається в суб'єктивних переживаннях, що включають болісні розчарування в собі, невпевненість у правильності вибору професії, перспективах своєї майбутньої роботи і, як результат, – зниження осмисленості життя.

Як свідчать результати нашого дослідження, до закінчення третього і початку четвертого курсу перший етап кризи професійного становлення завершується. Механізмом подолання кризи може вважатися трансформація особистісного смислу навчання студента шляхом приведення його до більшої відповідності з професійними вимогами.

Достатньо динамічним є показник задоволеності частково прожитим життям. Установлене статистично достовірне збільшення показника результат: на четвертому курсі відносно показників першого ($t = -3,80$; $p = 0,0002$), другого ($t = -3,73$; $p = 0,0003$) і третього ($t = -4,18$; $p = 0,00001$) курсів; на п'ятому році навчання відносно показників другого ($t = -2,06$; $p = 0,04$) і третього ($t = -2,52$; $p = 0,01$). Значне підвищення на четвертому курсі шкали результат свідчить про завершеність певного циклу адаптаційного процесу.

Динамічні характеристики виявляє показник локусу контролю «Я». Найбільш виражені здатність до подолання життєвих труднощів і впевненість у своїй здатності впливати на ці ситуації в студентів четвертого курсу. В якості причини відмови особистості на п'ятому році навчання нести відповідальність за події, що відбувалися, можна назвати адаптаційну напругу у зв'язку із завданнями

професійного й особистісного самовизначення. Імовірно, у даному випадку, ми маємо справу із феноменом «захисної» екстернальності. Екстернальний локус стає своєрідним захисним механізмом, спрямованим на те, щоб усвідомленим або неусвідомленим засобом уникнути відповідальності за можливі або дійсні невдачі [2]. Установлене статистично достовірне зниження показника локусу контролю «Я» на п’ятому році навчання відносно показників першого ($t = 2,50$; $p = 0,01$).

Упевненість у контролюванні життя є найбільш хиткою на третьому курсі. Установлене статистично вірогідне зниження на третьому курсі відносно значень першого курсу показників локусу контролю «життя» ($t = 2,04$; $p = 0,04$).

Результати кореляційного аналізу показали співвідносність і взаємозв’язок показника інтенсивності напруження механізмів психологічного захисту (ІНЗ) та показників копінг-стратегій.

Показник ІНЗ не утворює зв’язків з показником копінг-стратегії РП. Даний факт цілком можна пояснити, виходячи з психологічного змісту зіставлених явищ. На першому курсі показник показник ІНЗ утворює зв’язок з показником копінг-стратегії ПСП (0,34). Відомо, що в погано контрольованих ситуаціях (маркером такої ситуації може виступати показник ІНЗ) індивіди не можуть використовувати активні стратегії, головною метою яких є пряме змінення джерела стресу. В якості заміни застосовуються пасивні позитивні стратегії, що ґрунтуються на допомозі інших людей. Аналогічний зв'язок зафіксовано на першому курсі магістратури. На другому курсі показник ІНЗ утворює зв’язок із показником копінг-стратегії УП. Характер зв’язку має позитивну спрямованість.

Результати кореляційного аналізу показали співвідносність і взаємозв’язок показника інтенсивності напруження механізмів психологічного захисту (ІНЗ) та показників смислово-життєвих орієнтацій. На першому та третьому курсах показник ІНЗ не утворює зв’язків. На другому курсі показник ІНЗ утворює зв’язки з показниками смислово-життєвих орієнтацій: УЖ (-0,32), ЛК-Я (-0,42). Характер цих зв’язків дозволяє припустити, що в якості факторів напруження інтенсивності захисту на другому курсі можуть розглядатися відсутність усвідомленості життя та низька інтернальність. На четвертому курсі ІНЗ

утворює зв’язки з показником смислово-життєвої орієнтації ціль (-0,34). Даний зв’язок демонструє, що відсутність попередньої наявності цілей, планів, задумів стає сприятливим фоном для активізації неусвідомлених механізмів регуляції.

Результати кореляційного аналізу не представили даних про взаємозв’язки показників копінг-стратегій з показниками смислово-життєвих орієнтацій особистості (цілі в житті, його насиченість і задоволення самореалізацією), а також з показниками локусу контролю «життя» та загального показника усвідомленості життя. Установлений один зв’язок копінг-стратегії пошук соціальної підтримки з негативним полюсом локусу контролю «Я» на першому курсі магістратури.

У результаті аналізу наведеного вище дослідження обґрунтованим виявляються наступні висновки.

Напруження адаптаційних процесів на другому курсі та першому курсі магістратури досягає пікових значень, а зниження напруження захистів на третьому та четвертому курсах є показником стабілізації процесу адаптації.

Ступінь вираження копінг-стратегії РП свідчить про недостатню усвідомленість захисної активності особистості в період навчання у ВНЗ. Змістовні характеристики копінг-стратегії ПСП дозволяють визначити її відносну конструктивність в організації розв’язання проблем поведінки. Напруження адаптаційних процесів на другому курсі супроводжується підвищенням інтенсивності копінг-стратегій ПСП і УП. Активізація копінг-стратегії РП на третьому курсі пов’язана зі зниженням інтенсивності неусвідомленої захисної активності. Стійка тенденція до зниження інтенсивності копінг-стратегії УП з другого до п’ятого курсу може розглядатися як результат розвитку особистості й удосконалення способів її психологічного захисту.

Напруження адаптаційного процесу і проблеми екзистенційного характеру співпадають на часовому відрізку другого і третього курсів навчання студентів у ВНЗ. Зростання показників смислово-життєвих орієнтацій на четвертому та п’ятому курсах може розглядатися як результат адаптаційної трансформації особистості студента. Напруження адаптаційного процесу на п’ятому курсі пов’язане зі зниженням інтернальності особистості. Високе значення показників

шкали результат, шкали локусу контролю «Я» на четвертому курсі може розглядатися як показник завершеності певного циклу адаптаційного процесу, що знаходить свій вияв у суб'єктивному відчутті можливості реалізації внутрішньоособистісного потенціалу в умовах установленого балансу в системі «особистість – середовище».

Дослідження показало актуальність подальшої розробки проблеми протистояння особистості студентів деструктивному впливу зовнішнього середовища в аспекті вивчення можливостей розвитку особистісної регуляції цих механізмів.

Література

1. Налчаджян А. А. Психологическая адаптація: механизмы и стратеги / А. А. Налчаджян. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Эксмо, 2010. – 368 с.

2. Родіна Н. В. Психологія стресу, копінг-поведінки і здоров'я: [навч.-метод. посіб. для студентів ВНЗ III-IV рівнів акредитації]. Донецьк: Східний видавничий дім, 2015. 164 с.

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРНИХ КОМПОНЕНТІВ САМОСВІДОМОСТІ В ПЕРІОД ПІДЛІТКОВОЇ КРИЗИ

Галина Свіденська, Денис Завгородній

Донбаський державний педагогічний університет

Слов'янськ, Україна

В сучасних умовах розвитку нашого суспільства молодь здатна і повинна виступати ініціатором нового способу життя і способу мислення, психологічні передумови формування яких складаються на порозі їхнього соціально-зрілого життя. Тому, на наш погляд, зараз особливу значущість і важливість здобуває розвиток самосвідомості молодої людини в такий вирішаліний момент її соціалізації, як перехід від підліткового віку до дорослого життя, відомого в літературі як підліткова криза..

Проблема дослідження, формування і розвитку самосвідомості є достатньо розробленою і популярною серед вітчизняних та зарубіжних науковців. Праці багатьох з них стали вже класичними – Л. С. Виготський, О. І. Захаров, О. І. Леонт'єв, Л. І. Божович, Н. М. Неймарк, Д. І. Фельдштейн, В. В. Столін, І. С. Кон, Е. Еріксон, І. Джемс, К. Роджерс та багато інших. Однак, цікавими є сьогоденні проблеми та труднощі, з якими стикаються підлітки та юнаки в пострадянську епоху, а також особливості, специфіка внутрішньої системи орієнтацій особистості, в основі якої знаходиться дуже складна ієрархія складових частин самосвідомості.

У вітчизняній психології основним принципом аналізу самосвідомості традиційно визнається принцип особистісного підходу, який було розроблено в науковій школі С. Рубінштейна [3]. Особистість визначається вченими як об'єднана сукупність внутрішніх умов, що є структурою її властивостей, через які відображаються всі зовнішні впливи.

У загальній структурі особистості самосвідомість виступає як складна, інтегративна властивість психічної діяльності, центральне утворення. Самосвідомість певним чином фіксує результат психічного розвитку особистості на даному етапі, а також є регулятором поведінки, має властивість впливати на подальший розвиток особистості. С. Рубінштейн вважав, що проблема психологічного вивчення особистості не закінчується на вивченні її

психічних властивостей – здібностей, темпераменту й характеру; вона завершується розкриттям самосвідомості особистості [3].

Дамо аналіз одного з домінуючих загальнотеоретичних підходів щодо визначення складових компонентів особливостей розвитку самосвідомості особистості. Розходження в активності людини, включеної в різні системи відносин, як і розходження у природі феноменів самосвідомості, викликали введення уявлення про рівневу побудову самосвідомості. Кількість рівнів свідомості виводилась авторами залежно від тих чи інших теоретичних концепцій.

Так, І. Чеснокова розглядає структуру самосвідомості особистості як єдність трьох сторін, що реалізуються на рівні „Я-Інший" і на рівні „Я-Я":

- пізнавальної, що знаходить вираження у процесі самопізнання,
- емоційно-ціннісної, що виявляється у самовідношенні,
- дієво-вольової, що відображає саморегуляцію [6].

П. Чамата розглядає такі три структурні форми самосвідомості: пізнавальну, емоційну й вольову. До пізнавальної форми він відносить: самовідчуття, самоспостереження, уявлення про себе, самоаналіз, самокритику та ін. В емоційну форму включаються: самопочуття, самолюбство, скромність, гордість, почуття відповідальності, обов'язку, власної гідності тощо; у цій формі виявляється ставлення людини до самої себе, оцінка себе порівняно з іншими. До вольової форми відносяться: стриманість, самоволодіння, самодисципліна тощо; тут виявляється свідома регуляція своїх дій і вчинків, свого ставлення до інших людей, до самого себе [5].

На думку М. Боришевського, у структурі самосвідомості слід розрізняти ряд таких взаємозалежних компонентів, як самооцінка, рівень домагань і соціально-психологічні очікування. Центральним структурним утворенням самосвідомості є самооцінка особистості. Основними вимірами або параметрами самооцінки є: ступінь адекватності, висота й міра стійкості. Із самооцінкою тісно пов'язаний інший структурний компонент самосвідомості – рівень домагань. Він є важливою детермінантою діяльності й поведінки особистості [2].

О. Бодальов і В. Столін також вважають, що самосвідомість має рівневу структуру, яка обумовлюється рівнями активності людини й забезпеченістю цих рівнів самосвідомості [1]. Учені припускають, що людина як біологічний індивід (організм), соціальний індивід та особистість в один і той же час перебуває в безупинних станах біологічної, соціальної й особистісно-індивідуальної активності та може усвідомлювати цю свою активність. При провідній ролі особистісного рівня можливі складні взаємини між процесами та їхніми результатами, що відносяться до різних рівнів.

Узагальнюючи погляди вітчизняних психологів на динамічну структуру самосвідомості та враховуючи психологічні особливості розвитку підлітків, ми виділили основні компоненти самосвідомості особистості як процесу, що супроводжують; формують їх динаміку. Це такі компоненти :

– змістовий;

– ціннісно-рефлексивний**;**

– динамічно-саморегулюючий [4].

Таким чином, поняття «самосвідомість» ми приймаємо, як динамічну взаємодіючу систему інтегрованих психічних функцій. Завдяки яким активізуються процеси осмислення, визнання та змін особистістю самої себе. Ці процеси припускають різні умови зв'язку індивіда із собою. Мова йде про умови розвитку змістового наповнення самосвідомості, при яких зв'язок особистості із собою виражається у процесі самопізнання (когнітивна форма); цінносно-рефлексивне оцінне вираження самосвідомості (оцінна форма); динамічно-саморегулятивну та процеси самосвідомості, що виражаються у тривожності, у потребах мати особистісний успіх, що досягається в дієво-практичному самодіянні, саморозвитку та само переживанні (емоційна та дієво-практична форма).

Вивчаючи психологічні механізми функціонування свідомості, ми виходили з того, що свідомість підлітка вирізняється суттєвими, яскраво вираженими змінами. Вона в підлітковому віці є черговою й украй важливою зміною в розвитку особистості та стає потенційним резервом її подальшого розвитку [4].

Отже, самосвідомість підлітка є новим істотним рівнем формування його особистості. Специфічним для цього рівня є те, що тут має місце не просто система актів, включених у психічне життя суб'єкта, який розвивається, поряд з іншими функціями. Саме у цей період вперше в розвитку особистості починають привертати увагу акти самосвідомості – самопізнання, самоспостереження, самовідношення, саморегулювання поведінки й діяльності; кожен з них стає однією з необхідних потреб особистості. Потреба в самосвідомості у цьому віці стимулюється виникненням іншої важливої потреби – у самовихованні, у цілеспрямованому прагненні змінити себе у зв'язку з усвідомленням власних психологічних невідповідностей зовнішнім вимогам, ідеалам, моральним зразкам, яким треба відповідати.

Особливу напруженість в актуалізації процесів самосвідомості підлітка викликають сильні емоційні переживання, життєві колізії, пов'язані з усвідомленням певного ставлення з боку оточуючих. Необхідно відзначити, що процес формування самосвідомості в підлітка має яскраво виражені індивідуальні форми прояву, що пов'язано зі специфікою умов протікання підліткового віку в кожному конкретному випадку.

Отже, теоретичне узагальнення наукової проблеми яка свідчить про те, що самосвідомість особистості в період підліткової кризи є полідетермінованим процесом, в розвитку якого необхідно виділяти декілька структурних компонентів і рівнів розвитку. В дослідженні виділено такі системні структурні компоненти: змістовий (особливості «Я-концепції»), ціннісно-рефлексивний (самооцінка, самоповага) та саморегулятивний (рівень тривожності). Кожен із цих компонентів у період підліткової кризи, для якої є характерним дисгармонійність та несталість феноменології самосвідомості, доцільно розглядати з позиції рівневого розвитку її окремих складових.

Суттєву роль у формуванні та розвитку самосвідомості підлітків у період вікової кризи відіграють такі фактори як особливості «Я-концепції», самооцінки, самоставлення, саморегуляції особистості.

Аналіз змістового компонента самосвідомості особистості підлітка показав, що на межі підліткового та юнацького віків у його розвитку відбуваються істотні зміни, які характеризують перехід самосвідомості на новий, більш високий рівень рефлексивного аналізу.

У ціннісно-рефлексивній сфері перехід на новий рівень виражається в переростанні окремих самооцінок, оцінок якостей особистості в загальне, цілісне ставлення до себе. У сфері саморегуляції певні рівневі ознаки розвитку самосвідомості підлітків у період вікової кризи пов'язані з переживаннями стану тривожності різного ступеня вираженості або відсутністю таких переживань. А для підлітків з нерозвиненою самосвідомістю та неадекватною самооцінкою є характерними особливо низькі та високі показники тривожності.

Література

1. Бодалев А. А. Общая психодиагностика / А. А. Бодалев, В. В. Столин, В. С. Аванесов. – СПб.: Изд-во «Речь», 2000. – 440 стр.

2. Борищевський М.Й. Духовні цінності як детермінанта розвитку й саморозвитку особистості / М. Й. Боришевський // Педагогіка і психологія. – 2008. – № 2. – С. 49-57

3. Рубинштейн С. Л. Самосознание личности и ее жизненный путь // Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2015. – С. 634–644.

4. Свіденська Г. М. Осорбливості формування і розвитку самосвідомості на етапі переходу від підліткового до юнацького віку. Теорія і практика сучасної психології. Збірник наукових праць. Запорізький Класичний приватний університет. Вип. 4. – Запоріжжя. 2018. – С. 148-153.

5. Чамата П. Р. К вопросу о генезисе самосознания личности. // Проблемы сознания. – М.: Наука, 1968. – С. 230-235.

6. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии. – М.: Наука, 1977.

ВРАХУВАННЯ ВПЛИВУ НАНОМАТЕРІАЛІВ ПРИ ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ

Яна Сичікова[1], Тадеуш Покуса[2], Тетяна Несторенко[3], Юрій Єфименко[4]

[1,3,4]*Бердянський державний педагогічний університет*

Бердянськ, Україна

[2]*Вища школа управління та адміністрації в Ополє*

Ополє, Польща

Нанотехнології стали невід'ємною частиною життя сучасного споживача. За офіційними даними StatNano [1], наноматеріали містяться більш ніж у 7000 промислових продуктів (Рис. 1).

У вільному продажу знаходяться понад 350 найменувань товарів, виготовлених із застосуванням наноматеріалів.

Більше 50 країн ведуть дослідження й розробки в галузі нанотехнології й не менше 30 країн мають свої національні програми в цій галузі.

В Україні цей напрям відповідає національним цільовим програмам та пріоритетним напрямкам розвитку, а саме:

– пріоритетному напряму інноваційної діяльності «Освоєння нових технологій виробництва матеріалів, їх оброблення і з'єднання, створення індустрії наноматеріалів та нанотехнологій»;

– «Державній цільовій науково-технічній програмі «Нанотехнології та наноматеріали» на 2010-2014 роки»;

– «Державній цільовій економічній програмі енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлювальних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010-2020 роки» тощо.

У вільному продажу знаходяться понад 350 найменувань товарів, виготовлених із застосуванням наноматеріалів.

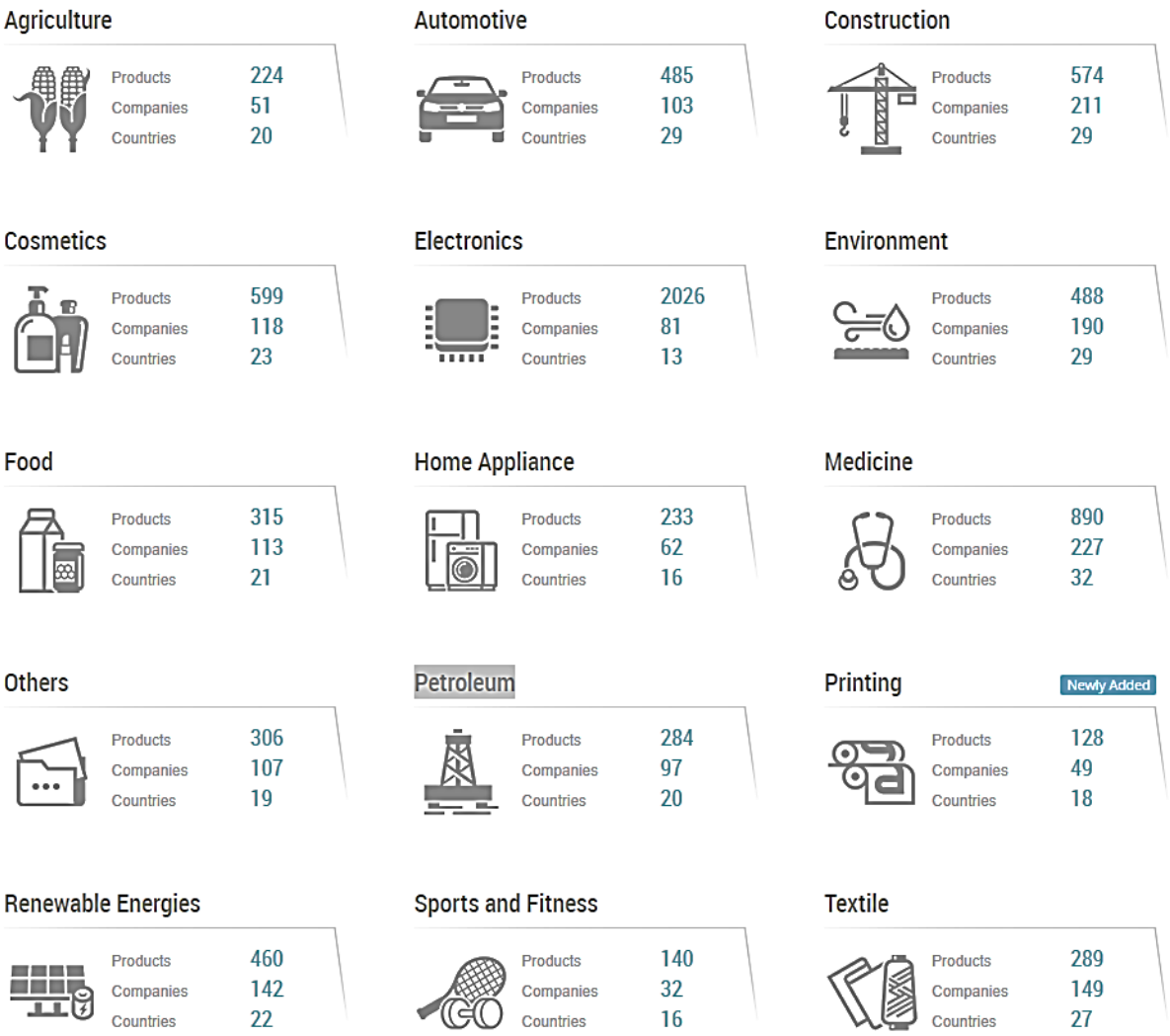

Рис. 1. Промислові товари, що містять наночастинки та наноматеріали (складено за [1])

У вільному продажу знаходяться понад 350 найменувань товарів, виготовлених із застосуванням наноматеріалів.

Більше 50 країн ведуть дослідження й розробки в галузі нанотехнології й не менше 30 країн мають свої національні програми в цій галузі.

В Україні цей напрям відповідає національним цільовим програмам та пріоритетним напрямкам розвитку, а саме:

– пріоритетному напряму інноваційної діяльності «Освоєння нових технологій виробництва матеріалів, їх оброблення і з'єднання, створення індустрії наноматеріалів та нанотехнологій»;

– «Державній цільовій науково-технічній програмі «Нанотехнології та наноматеріали» на 2010-2014 роки»;

– «Державній цільовій економічній програмі енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлювальних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010-2020 роки» тощо.

Через величезну кількість синтезованих типів наноструктур та відсутності єдиної класифікації виникають труднощі у встановленні єдиного підходу до процесів управління якістю наноструктур та дослідженні їхніх властивостей [2].

Основними причинами відсутності єдиного підходу до визначення ризиків нанопродукціїє [3]:

- відсутність чітких вимог і стандартів до якості наноматеріалів;
- відсутність стандартних зразків більшості наноматеріалів;
- недостатня кількість верифікованих методик вимірювань, калібрування та перевірки тощо.

Разом з тим, багатьма дослідниками відмічається, що сертифікація нанотехнологічної продукції повинна проводитися з урахуванням ризиків, що несуть у собі продукти нанотехнологій. Справа в тому, що більшість наноматеріалів не проходять токсико-епідеміологічну експертизу. При впровадженні нанопродукції у виробництво відсутні методи контролю якості та безпеки наноматеріалів, відсутні методики утилізації продукції, що містить наночастинки.

Сучасний підхід до визначення рівня якості життя пересічного громадянина включає врахування екологічного впливу оточуючого середовища. Для цього розроблено методики оцінювання на здоров’я людини якості продуктів харчування, питної води, засобів гігієни тощо. Однак жодна методика досі не враховує експонування споживача продуктами нанотехнологій.

Виходячи з цього, необхідним є визначення етапів життєвого циклу нанотехнологічної продукції, під час яких відбувається безпосередній контакт суб’єкта експонування з нанотехнологічною продукцією. Для виробників нанотехнологічної продукції доцільним є складання життєвого циклу

нанотехнологічної продукції від етапу лабораторних досліджень до моменту продажу продукції, що містить наночастинки або наноматеріали (Рис. 2). Для кінцевого споживача необхідно також враховувати споживання/використання продукції та утилізацію.

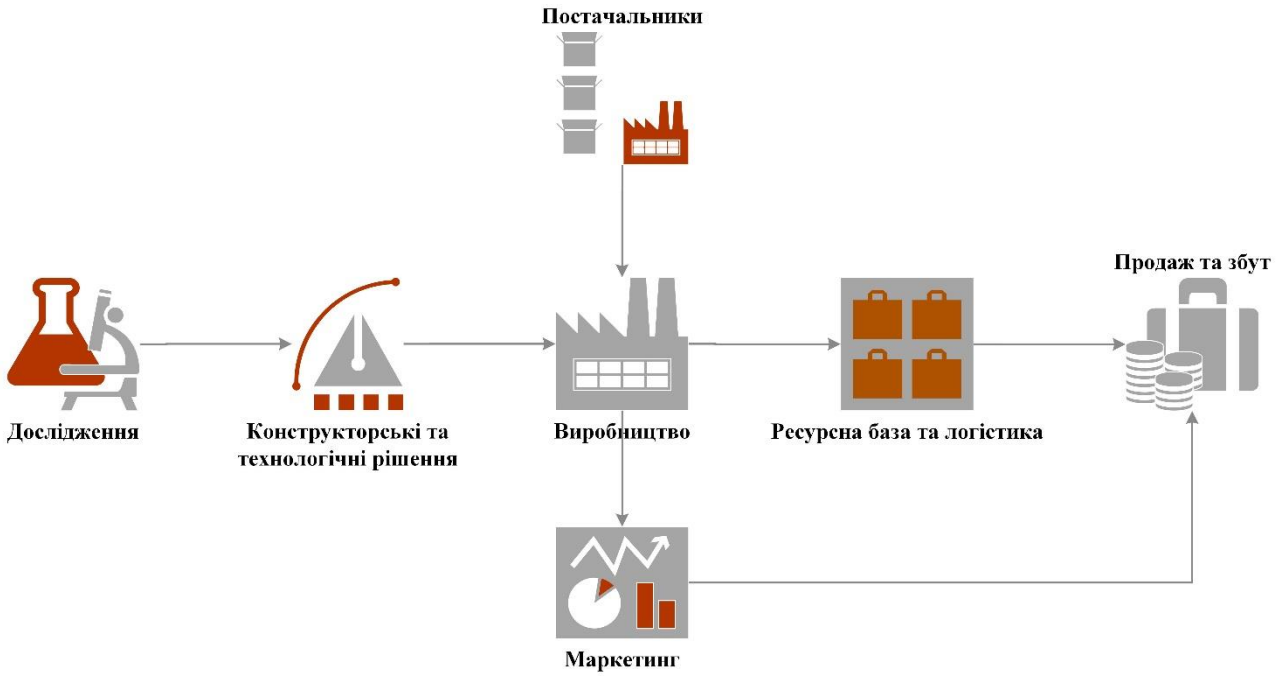

Рис. 2. Етапи життєвого циклу продукції, що містить наночастинки

Кожен з етапів життєвого циклу потребує виявлення чинників впливу нанопродукції на людину з виявленням специфічних показників [4]. При цьому будуть різнитися методи оцінювання якості життя суб'єктів експонування продуктами нанотехнологій. Так, на першому етапі – «Дослідження» суб'єктом буде виступати дослідник, який може зазнавати шкоди не тільки від використання нанотехнологій, а й від суміжних факторів – опромінення, кислоти, обладнання, що використовуються під час дослідів. Врахування впливу цих факторів буде ґрунтуватися на розробці вимог до технологічного процесу та правил техніки безпеки під час експерименту. На етапі «Конструкторські та технологічні рішення» необхідним є розробка методик та технічних регламентів щодо створення нанотехнологічної продукції. Етап «Виробництво» характеризується залученням більшої кількості суб'єктів експонування та значним збільшенням ризиків проникнення наночастинок у

організм людини. На етапах «Ресурсна база та логістика» і «Продаж та збут» необхідним є розроблення методик фасування, маркування та зберігання продукції, що може містити наноматеріали [5].

Таким чином, можна бачити, що ще до потрапляння продукції, що містить нанотехнології, до кінцевого споживача, необхідно враховувати:

– кількість людей, що мали контакт (прямий чи опосередкований) з нанооб'єктами;

– шляхи потрапляння наноматеріалів у організм людини;

– ризики контактування наноматеріалів із шкірними покривами;

– тип небезпеки тощо.

Ще зарано говорити про те, що наноматеріали здатні погіршити якість життя населення через їхній негативний вплив на організм людини, адже досі не розроблено шляхи оцінювання цього впливу. Однак вже сьогодні можна ставити перед собою відповідні питання, вирішення яких призведе до поміркованого використання нанотехнологічної продукції, що дозволить мінімізувати шкідливий вплив наноматеріалів на організм людини та покращити якість життя кожного споживача.

Література

1. STATNANO: NanoScience, Technology and Industry. – URL: https://statnano.com/.

2. Vambol, S. Analysis of the ways to provide ecological safety for the products of nanotechnologies throughout their lifecycle / S.Vambol, V. Vambol, Y. Suchikova, N. Deyneko // Eastern-European Journal of Enterprise Technologies. 2017. №. 1 (10). P. 27-36.

3. Vambol S. Assessment of improvement of ecological safety of power plants by arranging the system of pollutant neutralization / S. Vambol, V. Vambol, O. Kondratenko, Y. Suchikova, O. Hurenko // Eastern-European Journal of Enterprise Technologies. 2017. №. 3/10 (87). P. 63-73.

5. Bogdanov I., Vambol V., Suchikova Y. The improvement environmental safety of nanomaterials by means of environmental assessment // Technogenic and ecological safety. 2017. – №. 1. – С. 44-49.
6. Vambol S. O. Scientific and practical problems of application of ecological safety management systems in techniques and technologies. Monograph. / S. O.Vambol, V. V. Vambol, Y. O. Suchikova, I. V. Mishchenko, O. M. Kondratenko. – Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2017. – Pp. 205.

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ ЯК ОДНА З ВАЖЛИВИХ УМОВ ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛІСТА

Ольга Солодухова, Василь Солодухов
Донбаський державний педагогічний університет
Словянськ, Україна

Важливим завданням методики викладання у вузі є навчання студентів самостійно вчитися. Якщо мета вивчення психології – навчитися розуміти людину і вірно з нею взаємодіяти, тоді знання теоретичних положень (книжкових) не є кінцевою метою навчання майбутнього спеціаліста у вузі, а лише засоби її досягнення. Справжня мета – це вміння розібратися у психології реальних людей. Студент повинен вміти теоретично мислити, але щоб це вміння реально сформувалося, необхідно відповідним чином будувати самостійну навчальну діяльність, виключивши заучування, механічне запам'ятовування учбового матеріалу з книжок.

Роль самостійної роботи студента в умовах сучасних педагогічних технологій значно зростає. Прищеплення вмінь, навичок самостійної роботи майбутнім фахівцям – головне завдання вищої школи та одна з важливих умов глибокого оволодіння професією. Самостійна робота студентів призначена не лише для оволодіння навчальними дисциплінами, але й для формування навичок самостійної навчальної, професійної діяльності взагалі.

До основних видів самостійної роботи більшість авторів (Заїка Є. В., Зайцева І. В., Мостова І. К.) відносять роботу з книгою, спостереження, експеримент, конструювання, моделювання, розв'язання задач. Найбільш повно розумова самостійність студентів проявляється в різних видах самостійної роботи. За мірою включеності творчих елементів у різні види самостійної

роботи можна виділити декілька типів проявів розумової самостійності: відтворююча, реконструктивна, евристична і дослідницька.

Залишається зрозуміти, як реалізувати студенту комплексний підхід до самостійної роботи. На початку навчання на першому курсі ВНЗ слід провести заняття про методи і проблеми самостійного вивчення психологічної літератури з показом функціонального зв'язку змісту підручника зі змістом теоретичних і експериментальних робіт відомих психологів. Це потрібно для зацікавлення студентів психологічними відкриттями, тонкими експериментами.

Свого часу дослідниця Н. О. Архипова отримала результати динаміки розвитку розумової самостійності студентів по мірі навчання у вузі. Розумова самостійність визначалась як рівень сформованості таких інтелектуальних умінь, як уміння бачити проблему, переформувати її, уміння передбачити можливий результат, уміння ставити питання та інше.

Розумова, творча самостійність – один з конкретних проявів самостійності як властивості особистості суб'єкта діяльності. Самостійність проявляється і у інших сторонах навчальної діяльності студентів, зокрема, в її організації, а точніше, у самоорганізації. Слід підкреслити, що протиріччя між рівнями навчальної організації і самоорганізації важко визначається в першу чергу на тих студентах (особливо на молодших курсах), які мають слабкий досвід організації самостійної роботи у школі, особливо тоді, коли цей слабкий досвід не враховується при високому рівні організації навчального процесу у вузі. Під самоорганізацією (В. М. Донцов) розуміється спосіб організації самим студентом власної пізнавальної діяльності. Зрозуміло, що в результаті виховання людина повинна стати здатною керувати собою, виконувати будь-яку справу самому.

Отже, під час читання літератури, прослуховування лекції студенту слід подумки співвідносити отриману наукову інформацію з реальною поведінкою людей, з власними думками, почуттями, переживаннями не з життєвих, а з наукових позицій. Щоб сформувати у студентів такі вміння, необхідно:

1. Сформувати у них відповідну мотивацію до глибокого вивчення науки, перш за все, вони повинні вирішити навіщо їм конкретно знадобиться психологія в житті.

2. Попередити студентів, що для засвоєння знань, які отримуються з лекцій і книг, необхідно постійно подумки проектувати їх на життєві психологічні явища (психологічні процеси, дії, вчинки людей і себе самого), прагнути пояснювати їх на підставі власних психологічних знань.

3. При самостійному вивченні літератури в процесі психологічного аналізу життєвих фактів, студент обов'язково повинен записувати і вміти коментувати записане.

Розглянемо, від яких умов залежить ефективність самостійного навчання. По-перше, вона залежить від мотивації людини. Мотиви, засоби і результат діяльності характеризують діяльність з позиції суб'єкта, яку мету ставить він перед собою, в ім'я задоволення яких власних потреб він ставить цю мету. Від усіх типів мотивації дієвою є пізнавальна: інтерес до самого процесу навчання, а не до того, що за ним слідує якесь “благо”, як за діловою мотивацією і не до оцінок, як за спортивною мотивацією. По-друге, необхідно формувати у студентів пізнавальний інтерес. По-третє, вдумливе вивчення предмету, що виключає формальний підхід до нього.

Бути самостійним означає бути без сторонньої допомоги, без зовнішнього побудження за свій намір. У цьому випадку самостійність може бути зрозумілою і як властивість особистості і як здатність, і як показник активності людини, і як критерій її зрілості(громадянської, соціальної, політичної, розумової).

Відомо, що пізнавальна діяльність студентів здійснюється під керівництвом викладачів. По мірі інтелектуального розвитку ступінь втручання викладача і зовнішньої допомоги повинен скорочуватися, а рівень самостійності навчання зростати.

Метою самостійної роботи студентів передбачається як виховна, так і навчальна складова. По-перше, вона повинна сформувати у студентів

самостійність як рису їх особистості. По-друге, забезпечує студентство повного обсягу знань, умінь, навичок, необхідних майбутньому спеціалісту.

Дуже важливо приділити увагу студентів розвитку інтелектуально-логічним навичкам. Вони значною мірою сприяють оволодінню інформаційною базою професійної діяльності, компетентності майбутнього спеціаліста.

Самостійна робота може виконуватися студентами за завданням і методичному керівництву викладачів, але безпосередньої участі останніх. Методичне забезпечення самостійної роботи студента передбачає: 1) планування, організацію, контроль; 2) створення необхідних матеріально-технічних умов; 3) проведення консультацій, 4) врахування бюджету часу студента; 5) розробку самостійного завдання; 6) підготовка інформативних матеріалів при звіті роботи.

Формами самосійної роботи студентів є конспектування, робота з книгою, підручником, навчальним посібником, підготовка доповіді, розв'язання задач, графічних і лабораторних робіт і т. д.

На жаль, у більшості випадків студенти будують своє самостійне навчання неправильно. Воно вимагає багато розумової праці, а студенти намагаються звести все до мінімуму. Часу багато. Попереду-семестр. Тому, студент-першокурсник ставиться до самостійної роботи не як до основного способу засвоєння знань, а як до додатку до основного – аудиторних занять. При такій організації навчання студент практично постійно уникає того, що властиво справжній самостійній роботі, яка схожа на дослідницьку – наполегливої праці по самостійному пошуку в літературі наукових відповідей на насущні проблеми життя.

Читання підручника – важлива частина самостійного навчання. Основна функція підручника – орієнтація студента в системі знань, умінь та навичок, які він повинен засвоїти згідно програм навчального предмету. Глибоке засвоєння наукових положень можливе лише при вивченні першоджерел – праць вчених-психологів. Студентів слід попередити, що наукова ідея, представлена в одній книзі, може бути уточненою, конкретизованою в іншій.

Як реалізувати студенту комплексний підхід до самостійної роботи? Головне полягає в тому, щоб він при читанні будь-якої літератури спирався на інформацію, отриману на лекціях. Тобто він повинен йти від лекції до літератури, а від неї – до практики.

Отже, серед основних умінь і навичок, які необхідні студенту для успішної самостійної роботи є індивідуальні завдання, розраховані на поглиблену та розширену розробку теоретичних аспектів курсу. Такі завдання вміщують у себе різні задачі та практичні питання, пов'язані з профілем майбутньої спеціальності студентів.

На вищому щаблі навчання у вузі дуже важливо приділити увагу студентів – розвитку інтелектуально-логічним навичкам читання. Ці навички значною мірою сприяють оволодінню інформаційною базою професійної діяльності, компетентності майбутнього педагога, систематичному підвищенню його кваліфікації.

Серед основних навчальних умінь і навичок, які необхідно засвоїти студентові для успішної самостійної роботи, одне з перших місць посідають уміння і навички роботи з психолого-педагогічною літературою, тобто професійно-орієнтоване читання.

Для визначення видів професійно-орієнтованого читання важливим є розгляд основних функцій читання й вербального письмового спілкування, що плануються читачем.

Функції читання визначаються тим, що вони входять складовою частиною до колективної навчальної, педагогічної й наукової діяльності і мають забезпечити конкретний її зміст стосовно “підготовки”, “планування”, “організації”, “управління”. Високий рівень професійно-орієнтованого читання, як і будь-якої іншої форми спілкування, забезпечується участю всіх функцій.

Якщо мета читання – орієнтація у суспільно-історичному досвіді, відтвореному в текстах, то реалізується функція зіставлення з дійсністю – номінативна й узагальнююча, хоча поруч спостерігаються – комунікативна і пізнавальна функції. Якщо читання відіграє роль засобу сприйняття та

засвоєння суспільно-історичного досвіду й набуття відповідних знань, індивідуального досвіду, провідною стає пізнавальна функція, підпорядкованими – комунікативна, номінативна та узагальнююча.

Отже, у більшості випадків навчальної, наукової та педагогічної діяльності студентів на перший план висувається інформаційний аспект пізнавально-комунікативної функцій читання вербального письмового спілкування. У цьому випадку читання можна назвати інформативним. Це читання передусім задовольняє професійні інформаційні потреби студента, який, читаючи, одержує необхідну інформацію, оцінює, засвоює та використовує її, а деколи створює й нову інформацію. Тому інформаційне читання може мати три підвиди: оціночно-інформативне, опановуючо-інформативне, творчо-інформативне:

- оціночно-інформативне здійснюється студентом, коли він опрацьовує предметний зміст тексту, зіставляючи його зі своїми, раніше набутими знаннями з даного питання;

- опановуючо-інформативне реалізується студентами за умов засвоєння інформації у тому вигляді, в якому подає її автор. Читач засвоює інформацію для її подальшого використання, складає тези, план, конспект тощо;

- творчо-інформативне читання передбачає спілкування-діалог із автором із позицій свого власного раніше надбаного досвіду. Найчастіше це стосується повторного читання першоджерел, нотаток, конспектів, тез із метою одержання фактів, аргументів, нових даних, ілюстрацій для власного висловлювання, твердження тощо.

Самостійність є найбільш істотною ознакою людини і як особистості, і як суб'єкта діяльності. Особистість визначає самостійно шлях свого життя. Розумова, творча самостійність лише один конкретний прояв самостійності як властивості особистості і суб'єкта діяльності. Самостійність проявляється і в інших сторонах навчальної діяльності студентів, зокрема, в її організації, а точніше, у самоорганізації. В області пізнавальної діяльності можна говорити про наукову самостійність. Розумова, творча самостійність – одна з проявів

самостійності як властивості особистості і суб'єкта діяльності. Самостійність проявляється і в межах навчальної діяльності студентів, зокрема в її організації, а точніше – у самоорганізації. Під самоорганізацією розуміють спосіб організації діяльності самим студентом власної пізнавальної діяльності.

В. М. Донцов, досліджуючи проблему студентської самоорганізації, відмічає, що навчання являє собою взаємозв'язок діяльності викладачів і студентів, єдність управління і самоуправління.

Організаторська діяльність викладача і самоорганізація студентів тісно взаємодіють між собою, при чому, тип співвідношень можуть бути різними: при однаково високому рівні організації учбового процесу можливі і високий і низький рівні самоорганізації, а при низькому рівні організації навчального процесу у одних студентів можливий високий, а у других – низький рівень навчальної самоорганізації.

Метою самостійної роботи студентів є як виховна, так і навчальна складова. По-перше, вона повинна сформувати у студента самостійність як рису його особистості. По-друге, забезпечує студентам повний об'єм знань, умінь, навичок, необхідних майбутньому спеціалісту.

Самостійна робота виконується студентами за завданням і методичним керівництвом викладача, але без безпосередньої участі останнього.

Методичне забезпечення самостійної роботи студента має на увазі: 1) планування, організацію і контроль; 2) створення необхідних матеріально-технічних умов; 3) проведення консультацій; 4) врахування часу студента; 5) розробку самосійних завдань і т. ін.

Самостійна робота студента об'єднує репродуктивний і творчі процеси. В залежності від цього розрізняють три рівні самостійної діяльності студентів: 1) репродуктивний; 2) реконструктивний; 3) творчий. На першому рівні самостійна робота виконується за зразком. Пізнавальна діяльність полягає у сприйманні, осмисленні, запам'ятовуванні. На реконструктивному рівні виконується завдання на перебудову рішень, складання плану, тестів, можуть виконуватися реферати. На творчому рівні робота передбачає аналіз

проблемних ситуацій, самосійне отримання нової інформації для їх вирішення. Вимоги до інтелекту й творчості студентів.

Важливо підкреслити, що потреба самостійної роботи студентів поєднується з самоконтролем, дозволяє студентам краще усвідомити мету та завдань, а також результат навчально-пізнавальної діяльності.

Самостійна робота носить продуктивний характер, тому необхідний контроль її результатів у формі аналізу відповідної звітності, тому контроль самостійної роботи поєднується з самоконтролем. Самоконтроль дозволяє студентам краще усвідомити мету та завдання, сприяє ефективнішому поєднанню нових знань, умінь, прискорює формування загальних і спеціальних навчально-пізнавальний дій.

Формами самостійної роботи студентів є конспектування, робота з книгою (читання), навчальним посібником, підготовка доповіді, реферату, розв'язання задач, переклади і ін. Самостійна робота студентів повинна бути організованою як індивідуальна діяльність кожного студента. Структурними компонентами її є доцільність виконання самостійної роботи, чітка постановка задач, які необхідно розв’язати; володіння способами розв’язання задач; форми звітності за роботу, критерії оцінок.

Література

1. Донцов В. М. Учебная самоорганизация как фактор успеваемости студентов. Дис. канд. пед. наук. – Л.,1987.

2. Заика Е. В. Психологические вопросы организации самостоятельной работы студентов // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – № 5. – С. 3-19; № 6. – С. 21-32.

3. Зайцева І. В. Мотивація учіння студентів: Монографія. – Ірпінь, 2000. – 191 с.

4. Мостова І. Першокурснику: поради психолога. – К.: Тандем, 2000. – 76 с.

5. Солодухова О. Г. Психологія вищої школи: лекційний курс та інструктивно-методичні матеріали: навчально-методичний посібник для здобувачів другого (магістерського) рівня спеціальності 053 Психологія / Слов’янськ: ДВНЗ ДДПУ, 2017. – 171 с.

. ОСОБЛИВОСТІ МОТИВІВ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ІНЖЕНЕРНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Лариса Степаненко, Михайло Степаненко
Донбаський державний педагогічний університет
Слов'янськ, Україна

У останній час в нашому суспільстві відбулося багато перетворень, які торкнулися й освіти. Нажаль, у більшості молоді спостерігається зниження цінності освіти. Однак, навчання залишається одним з найважливіших процесів у житті кожної людини, в результаті яких відбувається засвоєння індивідом соціального досвіду, вироблення нових форм поведінки, спрямованих на досягнення певної мети, змінюється система цінностей тощо.

У процесі професійного навчання, за рахунок формування професійних компетенцій, професійно значущих якостей, відбувається переломний момент в мотиваційній основі навчальної діяльності студента, що дозволяє йому вибудувати власний стійкий і оптимальний мотиваційний комплекс професійної діяльності, стати саморозвиваючим і конкурентоспроможним працівником [1].

Переходячи до мотивації навчальної діяльності необхідно відмітити, що вихідним моментом у навчанні є мотиваційний аспект. Пізнавальна потреба є, з одного боку, передумовою навчальної діяльності, з іншого боку – її результатом, сформованим мотивом. Навчальна діяльність розглядається при цьому з погляду формування пізнавальної мотивації. Мотивація як перший обов'язковий компонент навчальної діяльності, може бути внутрішньою чи зовнішньою стосовно неї [3].

Як зазначають у своїх дослідженнях В. А. Якушева і Н. І. Мєшкова, «сильні» і «слабкі» студенти відрізняться один від одного не за рівнем

інтелекту, а за мотивацією навчальної діяльності. Для «сильних» студентів характерна внутрішня мотивація: вони мають потребу в освоєнні професії на високому рівні, орієнтовані на одержання більш міцних професійних знань і практичних умінь. Що стосується «слабких» студентів, то їхні мотиви в більшості випадків зовнішні, ситуативні: уникнути осуди і покарання за погане навчання, не позбавитися стипендії тощо.

Однак, як відмічає Є. П. Ільїн, розподіл мотивів на внутрішні і зовнішні є недостатнім. Самі зовнішні мотиви можуть бути позитивними (мотиви успіху, досягнення) і негативними (мотиви уникнення, захисту). Очевидно, зовнішні позитивні мотиви більш ефективні, чим зовнішні негативні, навіть якщо за силою (якісний показник) вони рівні. Треба сказати, що в багатьох випадках узагалі не має сенсу диференціювати мотиви за критерієм «внутрішні – зовнішні» [2].

Набагато більш продуктивний підхід, заснований на виділенні позитивних і негативних мотивів. Розглядаючи мотиваційні фактори, що впливають на успішність навчання, не можна не розглянути такі види мотивації як мотивація досягнення успіху і мотивація уникнення невдачі. Мотивація успіху однозначно позитивна. При такій мотивації дії людини спрямовані на досягнення конструктивних, позитивних результатів. Особистісну активність визначає потреба в досягненні успіху. Мотивація остраху невдачі відноситься до негативної сфери. При даному типі мотивації людина прагне насамперед уникнути зриву, невдачі, осудження, покарання. Чекання негативних наслідків стає в даному випадку визначальним. Ще нічого не зробивши, людина вже боїться можливого провалу і думає про шляхи його запобігання, а не про засоби досягнення успіху.

На базі загальної мотивації навчальної діяльності (професійної, пізнавальної, прагматичної, соціально-суспільної й особисто-престижної) у студентів виявляється визначене відношення до різних навчальних предметів. Воно обумовлюється: важливістю предмета для професійної підготовки інтересом до визначеної області знань і до даного предмета як її частини;

якістю викладання (задоволеністю заняттями з даного предмету); мірою труднощів оволодіння цим предметом, виходячи з власних здібностей; взаєминами з викладачем даного предмета.

Отже, у психології існує безліч поглядів на проблему мотивації. Якщо говорити про мотивацію як показник успішності студентів умовах вищого навчального закладу, то численні дослідження показали, що мотивація досягнення успіху, «позитивні» навчальні мотиви та потреба в одержанні міцних знань, позитивно впливають на навчальний процес. Якщо у студентів відсутній інтерес до навчання, переважають мотиви запобігання невдачі та «негативні» навчальні мотиви, то навчальний процес відбувається дуже повільно.

Наше дослідження було проведено у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна. У експерименті прийняли участь студенти I курсу магістратури спеціальності 122 «Комп'ютерні науки» у кількості 25 магістрів, середній вік яких склав 21-23 роки. З метою вивчення мотивації навчальної діяльності як фактору успішності студентів інженерної спеціальності.

Дослідження проводилося за допомогою наступних методик: модифікація тесту-опитувальника вимірювання мотивації досягнення А. Мехрабіана (ТДМ), запропонований М. Ш. Магомед-Еміновим; методика «Вивчення мотивів навчальної діяльності студентів» О. О. Реана та В. А. Якуніна; оцінка успішності студентів.

Нами були поставлені задачі дослідження: встановити рівень успішності студентів; визначити мотивацію досягнення успіху в навчальній діяльності студентів; дослідити вплив мотивації досягнення успіху в навчальній діяльності на процес успішності студентів.

Успішність студентів визначалась за наступними показниками: студенти отримують позитивні оцінки «відмінно», стипендії, навчаються безкоштовно, є членами різноманітних гуртків та членами ради студентського самоврядування. Всі інші студенти-магістри належали до категорії «середньої успішності».

У результаті дослідження мотивів навчальної діяльності студентів інженерних спеціальностей за методикою О. О. Реана та В. А. Якуніна, враховувались показники успішності студентів у навчанні. Найважливішими для опитуваних студентів-магістрів є наступні мотиви навчальної діяльності:

- на першому місці – мотив «Стати висококваліфікованим спеціалістом» – 17 виборів (68% від загальної кількості виборів). З них 12 виборів належать успішним студентам, 5 виборів студентів з середнім рівнем успішності;

- на другому місці – мотив «Отримати глибокі та міцні знання» – 15 виборів (60% від загальної кількості виборів). Цьому мотиву надали перевагу 10 успішних студентів і 5 студентів – з середнім рівнем успішності;

- на третьому місці – мотив «Прагнення забезпечити успішність майбутньої професійної діяльності» – 13 виборів, що складає 52% від загальної кількості виборів. При чому 5 виборів зроблено успішними студентами, 8 виборів – з середньою успішністю;

- на четвертому місці знаходяться 2 мотиви – мотив «Отримання диплому» та «Бажання постійно отримувати стипендію» – 12 вибір (48% від загальної кількості виборів). За показником мотиву «Отримання диплому» більшість (9 виборів) належать студентам з високим рівнем успішності, решта (3 вибори) – з середнім рівнем успішності. Показник «Бажання постійно отримувати стипендію» визначили 3 студента серед успішних, 9 виборів у студентів з середньою успішністю;

- на п’ятому місці – мотив «Отримати інтелектуальне задоволення» – 11 виборів (44% від загальної кількості виборів). Цей мотив важливий лише для студентів з високим рівнем успішності;

- на шостому місці знаходяться 2 мотиви – «Прагнення бути постійно готовим до наступних занять» та «Успішно навчатися, здавати іспити на «добре» та «відмінно» – 9 виборів (36% від загальної кількості виборів). Мотив «Прагнення бути постійно готовим до наступних занять» є важливим для 7 студентів з високим рівнем успішності та 2 студентів з середньою

успішністю. Мотив «Успішно навчатися, здавати іспити на «добре» та «відмінно» обрали 2 успішних студента, 7 з середньою успішністю;

- на сьомому місці знаходяться 3 мотиви: «Бажання успішно продовжувати навчання на наступних курсах», «Не запускати вивчення предметів навчального циклу», «Виконувати педагогічні вимоги» – 8 виборів (32% від загальної кількості виборів). Мотив «Бажання успішно продовжувати навчання на наступних курсах» визначили 3 студенти з високим рівнем успішності, 5 студентів з середнім рівнем успішності. Мотиву «Не запускати вивчення предметів навчального циклу» надали перевагу лише 1 успішний студент та 7 студентів з середнім рівнем успішності. Мотиву «Виконувати педагогічні вимоги» надали перевагу тільки студенти з середнім рівнем успішності;

- на восьмому місці знаходяться 4 мотиви: «Бажання досягти поваги викладачів», «Прагнення добитися схвалення батьків та оточуючих», «Запобігти осудження та покарання за погане навчання», «Прагнення не відставати від однокурсників» – 7 виборів (28% від загальної кількості виборів). Мотив «Бажання досягти поваги викладачів» – 2 вибори зробили успішні студенти, 5 виборів з середньою успішністю. Мотив «Прагнення добитися схвалення батьків та оточуючих» – 1 вибір належить успішному студенту, найбільше виборів (у кількості 6) зроблено студентами з середньою успішністю. Показники «Запобігти осудження та покарання за погане навчання» та «Прагнення не відставати від однокурсників» визначили (7 виборів) тільки студенти з середньою успішністю. Успішні студенти не відмічають для себе ці мотиви як важливі;

- на дев'ятому місці – мотив «Прагнення не відставати від однокурсників – 4 вибори (16% від загальної кількості виборів). З них більшість (3 вибори) належить студентам з середньою успішністю, 1 вибір зроблений успішним студентом.

- на десятому місці – мотив «Бути зразком для однокурсників» обрали для себе як важливий 3 студента (12% від загальної кількості виборів). З них

1 вибір належить успішним студентам, 2 вибори – студентам з середньою успішністю.

Аналіз отриманих даних за методикою «Вивчення мотивів навчальної діяльності студентів» О. О. Реана та В. А. Якуніна показав, що у студентів з високим рівнем успішності переважно домінують «позитивні» навчальні мотиви типу «Стати висококваліфікованим спеціалістом» (12 виборів), «Отримати глибокі та міцні знання» (10 виборів), «Забезпечувати успішність майбутньої професійної діяльності» (5 виборів) тощо. У студентів з середнім рівнем успішності частіше домінують особистісні мотиви: «Бажання постійно отримувати стипендію», «Успішно навчатися, здавати іспити на «добре» та «відмінно», «Бажання досягти поваги викладачів», «Прагнення добитися схвалення батьків та оточуючих». У студентів з середнім рівнем успішності не спостерігається чіткого домінування «позитивних» мотивів навчання.

Згідно цього можна зробити висновок про те, що наявність «позитивних» навчальних мотивів сприяє процесу навчання в умовах університету. В той же час домінування «особистісних» навчальних мотивів уповільнює даний процес, або робить його взагалі неможливим.

При вивченні мотивації досягнення у студентів інженерної спеціальності за методикою А. Мехрабіана було виявлено, що на мотивацію досягнення успіху спрямовано 14 студентів, це відповідає 56% від загальної кількості досліджуваних; середній показник мотивації становить 179,9 балів. На мотивацію запобігання невдачі спрямовано 5 досліджуваних; середній показник мотивації – 120,6 балів. Середня мотиваційна тенденція виявлена у 6 студентів, що складає 24% від загальної кількості досліджуваних; середній показник мотивації – 47,3 бали.

Для виявлення залежності процесу успішності студентів до навчання від рівня мотиваційної тенденції були проаналізовані результати дослідження. Домінування мотивації досягнення успіху позитивно впливає на процес успішності студентів. З 14 досліджуваних студентів, спрямованих на успіх, 12 мають високі показники успішності (у середньому 65%). При цьому їх

успішність в середньому складає 85-95 балів, що відповідає високому рівню, враховуючи університетську систему оцінювання знань. Середня мотиваційна тенденція також у певній мірі сприяє процесу успішності. У 6 студентів виявлена середня мотиваційна тенденція; середній показник успішності у них становить 45%, успішність – 80-85 балів. Негативний вплив на успішність має мотивація запобігання невдачі. У всіх досліджуваних студентів-магістрів з середнім рівнем успішності було виявлено домінування мотивації запобігання невдачі. При цьому успішність цих студентів становить у середньому 70-80 балів (цей показник відповідає середньому рівню успішності).

Для виявлення впливу мотивації навчальної діяльності на навчальну успішність студентів було проведено математико-статистичну обробку даних за формулою Спірмена. Коефіцієнт, визначений для двох параметрів: мотивації та успішність, показав, що існує прямий зв'язок між рівнем успішності студентів до навчання та їхньою мотиваційною тенденцією.

Дослідження дозволило зробити висновок про те, що існує прямий зв'язок між домінуючою мотиваційною тенденцією студентів та рівнем їх навчальної успішності у вузі. Тобто, домінування мотивації досягнення успіху позитивно впливає на процес успішності студентів-магістрів. Середня мотиваційна тенденція, де немає чіткого домінування того чи іншого мотиву, також у певній мірі сприяє успішності в навчанні. В той же час домінування мотивації запобігання невдачі передбачає складність у навчанні.

Література

1. Иванова, Е. Е., Сторожева Ю. А. (2018) Особенности мотивации учебной деятельности студентов вуза первого и четвертого курсов (сравнительный анализ) // Научные труды Московского гуманитарного университета. № 4. С. 51-57.

2. Ильин Е. П. (2002) Мотивация и мотивы. СПб.: Питер, 2002. 512 с.

3. Лозова В. І., Троцко Г. В. (2002) Теоретичні основи виховання і навчання: Навчальний посібник / Харківський державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди. 2-е вид. випр. і доп. – Харків: «ОВС». 400 с.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДОРОВ'ЯСПРЯМОВАНОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНОМУ СОЦІОЕКОЛОГІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Валентина Успенська

Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

Суми, Україна

Суспільство, яке прагне жити в гармонії з довкіллям, має не лише декларувати, а й формувати систему істинних цінностей у кожного громадянина. Одним із чинників благополуччя індивідуальності, родини та суспільства в цілому має стати здоров'я, як фундаментальна цінність буття. У наш час категорія здоров'я набула особливої актуальності, трансформувавшись у глобальну проблему існування людської цивілізації, зумовивши перегляд ставлення населення до власного здоров'я та впровадження у життя оздоровчої ідеології. Основа таких змін – у формуванні природовідповідних життєвих позицій людини щодо світу, самої себе і власного здоров'я.

Початок XXI століття засвідчив, що людство, досягнувши величезних технічних успіхів, опинилось перед фактом, що здоровіше і щасливіше воно не стало. Здоров'я потрібне всім, щоб знайти своє місце у житті. Здоров'я – одне з основних джерел щастя, радості та повноцінного життя. Здоров'я нації визначається здоров'ям дітей. Українська статистика свідчить, що в 1 класі 30% дітей мають хронічні захворювання, у 5 класі – 50%, у 9 класі – 64%.

Як стверджують розробки Українського інституту соціальних досліджень[220] теоретично середовище існування людини, як явище, визначене двома складовими – природного довкілля і соціального оточення. Тому заходи з формування здорового способу життя будуються за принципом урахування

[220] Вакуленко О., Жаліло Л., Комарова Н., Левін Р., Солоненко І., Яременко О. (2000). Формування здорового способу життя: Український інститут соціальних досліджень.

ефектів у двох напрямах – екологічному і соціальному. Це є соціоекологічний підхід до здоров`я, який передбачає побудову гармонійних відносин між суспільним і природним оточенням людини; це і є сутністю процесу створення сприятливих середовищ.

Життя людини тісно пов’язане з природою, яка завжди була для неї джерелом матеріальних і духовних сил. Але сьогодні людство зіткнулося з безліччю проблем, викликаних споживацьким ставленням людини до природи і пов’язаних з низьким освітнім рівнем населення. Наукові оцінки глобальної сучасної екологічної ситуації не оптимістичні. Вони змушують замислюватися кожну розумну людину, яка вболіває за майбутнє своїх дітей, країни, всієї планети.

Виявляючи злочинну безпечність, людина, впливаючи на природу, швидко змінює природне середовище існування. На місці природного середовища, що залишалось відносно незайманим, виникають культурні ландшафти та міські агломерації. Озера та річки, «кровоносні судини суходолу», перетворюються в стоки нечистот та промислових відходів. Атмосфера все більше і більше забруднюється аерозолями та газами, при чому нерідко отруйними. У результаті швидко бідніє тваринний та рослинний світ. Людина – найбільш обдарований та могутній представник усього живого на Землі – спричинила перетворення природного обличчя планети, і перш за все, її рослинного і тваринного царства.

Питання, чи можуть люди завдавати лиха своєму біологічному виду, змінюючи природу, вже не потребує відповіді. Так, застосовуючи новіші та досконаліші техніку й технології, люди прагнуть створити середовище існування по можливості не залежне від «примх» природи. Має місце протиставлення інтересів людини й природи, досі панує хибна теза, що людина – володар природи. Ігнорується розуміння того, що людина, хоча й є творчою істотою, сама є творінням природи і залишається її невід’ємною, залежною частиною. Вона не випадає із загального екологічного колообігу біосфери планети. Навіть лише те, що її існування залежить від наявності у достатній

кількості кисню в атмосфері, сонячного світла і води, доводить, якою значною мірою цей творець підпорядкований законам природи.

Нехтування інтересами природного середовища на користь господарській вигоді призводить до трагічних наслідків екологічних катастроф. Однак все ж таки головною небезпекою для людства є неепізодичні катастрофи. Їх спільний тривалий та різносторонній вплив, згубні наслідки іноді одразу не помітні. Кожна людина ще до народження отримує певну частку виробничих шкідливих речовин, таких, як аерозолі, гази, поліхлорбіфеніли та інші хлоровані вуглеводи, а також відходи пестицидів, свинець, ртуть, інші метали у вигляді пилу або розчинів. Не останню роль в цьому відіграють і радіоактивні речовини, що поступово накопичуються в організмі.

Небезпеку, що загрожує людству в зв'язку з сучасною екологічною кризою, можна подолати, лише реалізувавши комплекс заходів щодо екологічної безпеки, яка має розглядатися як пріоритетний принцип розвитку всіх країн світу [221].

Зрозуміло, що найважливіший аспект згубності наслідків екологічно небезпечних явищ перш за все пов'язаний із здоров'ям людини.

Здоров'я та хвороба людини – наслідок впливу навколишнього середовища. При цьому, вчені довели, що стан здоров'я визначають: екологічні чинники – 20-25%, спадковість – 20%, умови і спосіб життя – 50%. Останні два чинники, звичайно ж, теж підпорядковані соціоекологічному підходу до здоров'я.

Несприятливі чинники навколишнього природного середовища впливають приблизно однаково на особливості захворювання людей в країнах з різним соціальним устроєм. Але негативний вплив цих чинників можна нейтралізувати, пом'якшити, практично звести до мінімуму деякими чинниками соціального характеру: особливостями виробничих відносин, системою охорони здоров'я, ставленням суспільства до здоров'я та захворювань людини тощо.

---

[221] Вакуленко О., Жаліло Л., Комарова Н., Левін Р., Солоненко І., Яременко О. (2000). Формування здорового способу життя: Український інститут соціальних досліджень.

Сутність концепції взаємовідносин людини і природи полягає в потребі перетворення навколишнього середовища у відповідності до потреб організму та науково обґрунтованих гігієнічних характеристик, що забезпечують фізичне та психічне здоров'я людини. Необхідно створити таке екологічне оточення, котре за своїми найважливішими характеристиками відповідало б не тільки біологічним, а й психічним, естетичним потребам всебічно розвиненої людини.

Здоров'я – не тільки відсутність хвороби. Це також і здатність організму швидко адаптуватися до умов середовища, що постійно змінюються, здатність до оптимального виконання професійних та інших функцій, як суспільних, так і біологічних. Людина не може пристосуватися до будь-яких змін середовища, хоча її адаптаційні можливості досить вагомі. Адже адаптація має свої обмеження. Зростаючі темпи зміни навколишнього природного середовища призводять до порушення взаємозв'язку між ним і людиною, зниженню рівня надійності функціонування адаптивних можливостей організму.

Крім того, середовище, що змінюється, може вміщувати такі речовини, з якими організм в ході еволюції не стикається, тому не має відповідних аналізаторних систем, які б сигналізували про їх наявність. У зв'язку з цим зрозуміти характер формування здоров'я й патології сучасної людини у відриві від тих змін, що відбуваються в навколишньому середовищі, неможливо.

Визнання того, що людина є невід'ємною частиною природного середовища, породило науку «екологію людини». Її можна розглядати як науку, що зараз робить перші, дуже незначні кроки на шляху до своєї майбутньої значущості – повного затвердження принципово іншого пріоритету в системі взаємостосунків «людина-природа», нового погляду на місце і роль людини у природних процесах.

Однією з найсуттєвіших причин незрілості екологічного мислення у громадян країни потрібно вважати недостатньо ефективну систему екологічного виховання й освіти населення. Далеко не кожна людина має можливість долучитися до розуміння екологічних проблем на рівні науки, уявлення про ці проблеми складається часом досить випадково: під впливом

повсякденних вражень або з повідомлень засобів масової інформації. Розрізнені відомості не надають людині можливості виробити стрункy систему екологічних знань, котрі необхідні їй, щоб розумно й відповідально ставитися до природи, не наносити їй шкоди. Людина, яка компетентна у сфері екології та здорового життя, здатна чітко усвідомлювати власну відповідальність за стан навколишнього середовища. Вона може розрізняти основні екологічні проблеми та діяти задля їх вирішення, дотримуватися здорового способу життя, вирішувати нагальні життєві проблеми, раціонально використовувати природні ресурси. Все це дозволяє виробити особливу систему цінностей, орієнтовану на збереження природи та здоров'я людини. Тому завданням сучасного суспільства є забезпечення системного характеру екологічного виховання й освіти населення.

Серед ключових компетентностей, які окреслені в концепції Нової української школи, виокремлено компетентність «Екологічна грамотність і здорове життя». Дефініція включає в себе уміння розумно та раціонально користуватися природними ресурсами в рамках сталого розвитку, усвідомлення ролі навколишнього середовища для життя і здоров'я людини, здатність і бажання дотримуватися здорового способу життя. Наскрізні змістові лінії сучасної загальної середньої освіти відбивають провідні соціально й особистісно значущі ідеї, що послідовно розкриваються в процесі навчання і виховання учнів. Змістова лінія «Екологічна безпека та сталий розвиток» націлена на формування в учнів соціальної активності, відповідальності та екологічної свідомості, готовності брати участь у вирішенні питань збереження довкілля і розвитку суспільства, усвідомлення важливості сталого розвитку для майбутніх поколінь [222]. Саме тому так важливо здійснювати формування основ екологічної та здоров'язбережувальної компетентностей у підростаючого покоління, формувати особистість, яка вміє жити в гармонії з природою,

[222] Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : Розпорядження Кабінету міністрів України № 988-р (2016).

відчувати себе її часткою, для якої нормою життя є дбайливе ставлення до неї та мотивація на здоровий спосіб життя, починаючи з раннього дитинства.

Завдання дбайливого ставлення до природи означені в Конституції України: «кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі». У Державній національній програмі «Освіта. Україна XXI століття» йдеться про те, що необхідно «формувати екологічну культуру людини в гармонії її відносин з природою». В основних орієнтирах виховання учнів 1-11-х класів зазначено, що ціннісне ставлення до природи та власного життя формується в процесі екологічного та спрямованого на ведення здорового способу життя виховання і виявляється в таких ознаках:

- усвідомленні функцій природи в житті людини та її самоцінності;
- почутті особистої причетності до збереження природних багатств, відповідальності за них;
- здатності особистості гармонійно співіснувати з природою;
- поводитися компетентно, екологічно-безпечно;
- критичній оцінці споживацько-утилітарного ставлення до природи, яке призводить до порушення природної рівноваги, появи екологічної кризи;
- вмінні протистояти проявам такого ставлення доступними способами;
- активній участі в практичних природоохоронних заходах:
- здійсненні природоохоронної діяльності з власної ініціативи;
- посильному екологічному та здоров'язбережувальному просвітництві [223].

Одна з головних задач сучасного суспільства – створення такої освітньої системи, яка б не тільки виховувала освічену культурну людину, але й зберігала б та розвивала її здоров'я. Вирішення проблеми здоров'я людини закладено у самій людині, у знанні та розумінні нею проблем формування, збереження, зміцнення та відновлення власного здоров'я, а також в умінні дотримуватися правил здорового способу життя.

---

[223] Про Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України: Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1243 (2011).

Здобути знання, проявити свої здібності, мати життєву перспективу, вміти, нарешті, стати корисним суспільству може тільки така особистість, яка фізично розвинена, фізіологічно гомеостатична, соціально адаптована, психічно врівноважена, гармонізована у зв'язках з природою і має чіткі свідомі позитивні мотивації, усвідомлює свої родинні й народні цінності, має духовну основу. Любов до рідної землі, патріотизм полягають у збереженні особистого здоров'я. Лише фізично і морально здорова людина здатна творити, приносити користь іншим людям [224].

Саме школа повинна сприяти вихованню у дітей звичок, а потім і потреб до здорового та безпечного способу життя, формуванню навичок прийняття самостійних рішень стосовно підтримки та зміцнення свого здоров'я.

Здійснення системної здоров'язбережувальної освітньої діяльності в закладах освіти нашої держави стало незбіжною умовою їх функціонування.

Враховуючи значущість завдань, з метою наукового та організаційно-методичного супроводу педагогічних працівників з формування основ здорового способу життя в підростаючого покоління, у структурі комунального закладу Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти (СОІППО), Україна, при кафедрі теорії і методики змісту освіти діє *лабораторія здоров'яспрямованої освіти* (далі – Лабораторія) [225].

Передумовами функціонування Лабораторії є: погіршення стану здоров'я населення, показники поширення ВІЛ-інфекції / СНІДу, низький рівень сформованості ціннісного ставлення до здоров'я у підростаючого покоління, нормативно-правова база, державні та обласні програми.

Мета діяльності Лабораторії – професійна підготовки педагогів до здоров'яспрямованої діяльності в закладах освіти, яка включає просвітницьку та превентивну роботу із здоров'язбереження та формування навичок здорового способу життя; розроблення наукового, методичного, організаційного

[224] Морозова В. Виховання культури здоров'я через освіту (2006).
[225] Лабораторія здоров'яспрямованої освіти : сайт СОІППО.

супроводів здоров'яспрямованої діяльності в системі дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти.

У *науковій діяльності* Лабораторії передбачено вирішення таких завдань, як: створення концепції здоров'яспрямованої діяльності; вивчення та узагальнення державного та обласного досвіду з питань розвитку професійної компетентності вчителів основ здоров'я та здійснення здоров'яспрямованої діяльності; виконання наукових досліджень для обґрунтування та розробки змісту, форм і методів розвитку професійної компетентності педагогів та здійснення здоров'яспрямованої діяльності в різних закладах освіти; розробка педагогічних критеріїв відповідної діяльності в закладах освіти; розробка власних експериментальних комплексних програм здоров'язбережувального спрямування для різних закладів освіти.

У *методичній діяльності* передбачений психолого-педагогічний супровід апробації інноваційних проектів, технологій, методів навчання здоров'ю, які впроваджуються в освітній процес; розробка і видання навчально-методичних посібників, різноманітних методичних рекомендацій для керівників закладів освіти, педагогів з питань організації, удосконалення, здійснення здоров'яспрямованої діяльності в освітньому процесі; координація методичної роботи, здійснюваної методичними службами органів управління освітою.

Організаційна діяльність Лабораторії направлена на опрацювання існуючої нормативно-правової бази, створення нормативної бази рівня ОІППО з питань здоров'язбереження дітей, підлітків та молоді, формування навичок здорового способу життя та ціннісного ставлення до здоров'я; створення банку закладів освіти Сумської області, які впроваджують здоров'яспрямовану діяльність та здоров'язбережувальні технології в освітній процес, співпраця та координація роботи всіх закладів освіти, які працюють в напрямі здоров'язбереження; координація Всеукраїнських проектів діяльності Шкіл здоров'я; розвиток зв'язків і співробітництва як в Україні, так і за її межами у галузі психолого-педагогічних проблем збереження здоров'я дітей, підлітків та молоді;

організація і проведення круглих столів, семінарів, конференцій різного рівня з питань здоров'яспрямованої діяльності в закладах освіти.

Звичайно, впроваджувати здоров'яспрямовану діяльність в освітній процес здатен учитель, який добре обізнаний з відповідними технологіями. Тому Лабораторією передбачена *навчальна діяльність*, що проводиться разом із факультетом перепідготовки та підвищення кваліфікації через курси підвищення кваліфікації. Нею охоплені вчителі основ здоров'я, педагоги, які викладають факультативний курс «Захисти себе від ВІЛ», впроваджують проект «Вчимося жити разом». Пропонуються курси за вибором «Здоров'язбережувальні технології та проекти в закладах освіти», «Здоров'я як особистий та освітній феномен», «Основи здоров'язбережної компетентності», «Здоровий спосіб життя, репродуктивне здоров'я та відповідальна поведінка учнівської молоді».

Метою навчання педагогів є формування ціннісного ставлення до здоров'я в умовах закладів освіти різних ступенів, вироблення в освітянському середовищі засад загальнолюдської моралі та культури здоров'я (оволодіння системними валеологічними знаннями, прищеплення навичок здорового способу життя, формування валеологічної свідомості, потреби до громадської діяльності щодо зміцнення здоров'я). Саме у процесі курсової підготовки здійснюється засвоєння педагогами тренінгових технологій організації валеологічних навчальних занять, що базуються на виробленні життєвих навичок безпечної поведінки.

Дослідницько-експериментальна робота Лабораторії полягає у впровадженні Всеукраїнських проектів, як «Національна мережа Шкіл сприяння здоров'ю», «Захисти себе від ВІЛ», «Вчимося жити разом», «Репродуктивне здоров'я та відповідальна поведінка учнівської молоді».

Освіта здоровому способу життя в закладах освіти відбувається в умовах впровадження державних документів, виходячи із реалізації навчальних програм та виконання завдань виховної роботи. Заклади освіти області реалізують свою методичну проблему як оздоровчу мету школи, де цілісно,

концептуально розроблено модель навчання і виховання з врахуванням медичних, психологічних, методико-дидактичних підходів. На районних, міських, обласних заходах заклади освіти демонструють власні надбання здоров'яспрямованої діяльності. Створюються тренінгові кабінети основ здоров'я, викладання предметів і курсів з проблеми здоров'язбереження здійснюється за доцільними інтерактивними методиками. Позитивним є здійснення наступності між дошкільною та шкільною освітою із зазначеної актуальної проблеми.

На лабораторію здоров'яспрямованої освіти комунального закладу СОІППО покладаються великі завдання, як на структуру, яка сприяє активізації діяльності закладів освіти з впровадження завдань здоров'язбереження. Віримо, що нашою спільною працею ми донесемо до свідомості освітянської громади, а через неї – до учнів та їх батьків переконання будувати своє життя у гармонійних відносинах суспільного і природного оточення людини, як сутності соціоекологічного середовища. Саме це є передумовою гармонії усіх складових здоров'я людини – фізичної, духовної, психічної та соціальної.

Література

1. Вакуленко О., Жаліло Л., Комарова Н., Левін Р., Солоненко І., Яременко О. Формування здорового способу життя: Український інститут соціальних досліджень, 2000. URL: http://www.dovkil-zdorov.kiev.ua/health.nsf/.

2. Лабораторія здоров'яспрямованої освіти: сайт кз Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти. URL: http://www.soippo.edu.ua/index.php/naukova-robota/3002-laboratoriya-zdorov-yaspryamovanoji-osviti.

4. Морозова В. Виховання культури здоров'я через освіту // Світ виховання. Київ: Інститут проблем виховання АПН України: Науково-методичний центр середньої освіти. 2006. № 5. С. 17-19.

5. Про Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України: Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 31. 10. 2011 № 1243. URL: https://mon.gov.ua/ua.
6. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року: Розпорядження Кабінету міністрів України № 988-р від 14. 12. 16. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/54258/.

ISBN 978-83-946765-3-7